

AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Akdeniz İİBF Journal
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aiiibfd>

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Mayıs 2023

Cilt/Volume: 23

Sayı/Number: 1

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Publishes social formations, developments and subjects in the field of social sciences.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

It is the publication of Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

It is a peer-reviewed journal published twice a year, in May and November.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM/TRDizin Sosyal Bilimler veri tabanına dâhildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda dergi, iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye ve ekonometri bilim alanlarından yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış, Türkçe veya İngilizce dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Gökhan AKYÜZ

BAŞ EDİTÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Mert
Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Dr. İlyas ÖZKÖK - Dr. Yağmur ÖZ

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hale BALSEVEN (Maliye)
Prof. Dr. Serkan AKINCI (İşletme)
Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)
Doç. Dr. Mustafa Koray ÇETİN (İşletme)
Doç. Dr. Nuray ATSAN (İşletme)
Doç. Dr. Gülden BÖLÜK (İktisat)
Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Doç. Dr. Emre İPEKÇİ ÇETİN (Ekonometri)
Doç. Dr. Pınar KAYA SAMUT (Ekonometri)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Barış GÜL (İktisat)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DORU (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN (Uluslararası İlişkiler)
Dr. Öğr. Üyesi Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

YABANCI DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Sibel AYKIN

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ	Bangor Üniversitesi, İngiltere
Prof. Ronald BURKE	York Üniversitesi, Kanada
Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE	Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya
Prof. Alpaslan ÖZERDEM	Coventry Üniversitesi, İngiltere
Prof. Caroline SAUNDERS	Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda
Prof. João Carlos Correia LEITÃO	Beira Interior Üniversitesi, Portekiz
Prof. Eyüp DOĞAN	Sharjah Üniversitesi, Dubai
Prof. Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Can Tansel TUĞCU	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Cem KADILAR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Tahir ALBAYRAK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Erol TAYMAZ	ODTÜ, Türkiye
Doç. Dr. Alanur ÇAVLİN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erkan ERDOĞDU	EPDK, Türkiye

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058 Antalya-TÜRKİYE

Tel: +90 242 310 18 33 – Faks: +90 242 310 18 03

<http://dergipark.gov.tr/aiiibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Mayıs 2023

Cilt/Volume: 23

Sayı/Number: 1

21. Yüzyıl Deniz Gücünün Askeri ve Ticari Perspektiften Analizi İçin Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Türkiye Örneği

A Novel Approach Proposal for the Military and Commercial Analysis of the 21st Century Sea Power: The Case of Turkey

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 1-17

Eda TUTAK, Gökhan KOÇER

Kopenhag Okulu Bağlamında Türkiye'deki Siyasi Aktörlerin İklim Değişikliğine Yönelik Söylemlerinin Analizi

Analysis of Discourses of Political Actors to Climate Change in Türkiye in the Context of the Copenhagen School

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 18-32

Ramazan İZOL, Filiz KAVAL

İdeoloji ve Yönetim Çalışmaları: Bilimsel Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecine Sosyal Darwinizmin Etkisi

Ideology and Management Studies: The Impact of Social Darwinism on the Development of Scientific Management Thought

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 33-49

Emine ŞENER, Özlem BULUT

The Russia-Iran Alignment in the Middle East: The Main Dynamics and Limits of the Bilateral Security Cooperation

Orta Doğu'da Rusya-İran İttifakı: İkili Güvenlik İşbirliğinin Temel Dinamikleri ve Sınırları

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 50-62

Murat GÜNEYLİOĞLU

Dürtme Kımıldat: Enerji Etiketlemesi Düzenlemesi

Budge, Don't Nudge: Energy Labelling Regulation

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 63-74

Sema Müge ÖZDEMİRAY

Örgütsel Maneviyat ve Psikolojik Sermayenin Duygusal Emek ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi:

İstanbul'da Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

The Effect of Organizational Spirituality and Psychological Capital on Emotional Labor and Coping With Stress

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 75-96

İpek NAZLI, Hakkı AKTAŞ

Brexit Sonrası Avrupa Birliği'nin Güvenliği: Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD Ekseninde Doğacak Fırsatlar ve Riskler

The Security of the European Union After Brexit: Opportunities and Risks Within the Axis of Turkey, the United Kingdom and the United States of America

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 97-110

Durmuş Ali KOLTUK, İsmail Utku CANTÜRK

Vatandaşlığın Dönüşümü: Türkiye'de Farklı Vatandaşlık Normlarına Eğilimler

Citizenship Transforming: Support for Different Citizenship Norms in Turkey

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 111-122

Didem ÇAKMAKLI

Danimarka ve İsveç İçin İşsizlik Histerisi Hipotezinin Test Edilmesi

Testing the Unemployment Hysteresis Hypothesis for Denmark and Sweden

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 123-136

Mehmet ERDOĞMUŞ

BRIC Ülkeleri ve Türkiye'de 1992-2018 Dönemi İçin Ekolojik Ayak İzi Dinamikleri: Ekolojik Denge ve Ayrıştırma Faktörü Analizleri

Ecological footprint dynamics in BRICs and Turkey between 1992 and 2018: Ecological balance and decoupling factor analyses

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 137-151

Hasan RÜSTEMOĞLU

Yazarlara Duyuru

Author Guidelines

21. Yüzyıl Deniz Gücünün Askeri ve Ticari Perspektiften Analizi İçin Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Türkiye Örneği[☆]

A Novel Approach Proposal for the Military and Commercial Analysis of the 21st Century Sea Power: The Case of Turkey

Eda TUTAK^{a,✉}, Gökhan KOÇER^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	23 Ağustos 2022
Kabul	1 Aralık 2022
Yayın	26 Aralık 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

21. Yüzyıl,
AHP,
Deniz Gücü,
Deniz Kuvvetleri,
Deniz Stratejileri.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	23 August 2022
Accepted	1 December 2022
Available Online	26 December 2022
Article Type	Research Article

Keywords

21st Century,
AHP,
Sea Power,
Naval Forces,
Maritime Strategies.

ÖZ

Denizler, tarih boyunca toplumsal hayatı derinden etkilemiş, 21. yüzyıla gelindiğinde küreselleşme ve teknolojik ilerlemeye bağlı olarak bu etkinin kapsamı oldukça genişlemiştir. Devletlerin sahip olduğu deniz gücü de ulusal ve küresel güce katkı sunan önemli güç göstergelerinden birine dönüşmüştür. Bu çalışmanın amacı; deniz gücünün askeri ve ekonomik perspektiften ele alındığı bir yaklaşım sunmak ve deniz gücünü etkileyen başarı faktörlerini tespit ederek bu faktörlerin önem derecelerini belirlemektir. Bu kapsamda devletlerin deniz gücünün ölçülmesinde kullanılacak bir model önerisi sunulmuş ve önerilen model Türkiye örneğiyle test edilmiştir. Çalışmada deniz gücünü etkileyen başarı faktörleri, literatüre dayalı olarak askeri ve ekonomik olmak üzere iki grupta belirlenmiştir. Bu faktörlerin önem ağırlıkları ise çok kriterli karar verme yöntemleri içerisinde yer alan Analytic Hierarchy Process (AHP) Yöntemi aracılığıyla tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda askeri deniz gücü yeteneğinde etkin olan en önemli ilk üç faktör; Denizcilik Politikası, Donanma Alt Yapısının Milli Teknolojiyle Oluşturulması ve Teknoloji olarak belirlenmiştir. Ticari deniz gücü yeteneğinde etkin olan en önemli ilk üç faktör ise Denizcilik Politikası, Sürdürülebilir Deniz Ekonomisi ve Teknoloji olarak saptanmıştır.

ABSTRACT

The seas have deeply affected community life throughout history, and in the 21st century, the scope of this effect has expanded considerably due to globalization and technological progress. The sea power of the states has also turned into one of the important power indicators that contribute to national and global power. The purpose of this study is to determine the importance of military and economic sea power factors. In this context, a model proposal to be used in measuring the sea power of states has been presented and the proposed model has been tested in the case of Turkey. The importance weights of these factors used in the assessment of the sea power ability of states were specified with utilization the Analytic Hierarchy Process (AHP) method, one of the MCDM methods. As a result of the study that the Maritime Policy, The Creation of the Naval Infrastructure with National Technology and the Technology factors is the most important factors in the military sea power. Also, Maritime Policy, the Sustainable Maritime Economy, and Technology have been determined the most important factors in commercial sea power.

EXTENDED SUMMARY

Purpose: The sea power, one of the main factors in the military and commercial activities, has been gaining growing importance throughout history. For this reason,

researches of the sea power are gradually significant considering the situation of sea power since past. But, the studies on the sea power have not freshly get attention sufficient in Turkey.

[☆] Bu makale Prof. Dr. Gökhan KOÇER danışmanlığında Eda TUTAK' ın Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "21. Yüzyılda Denizlerin ve Deniz Gücünün Artan Önemi Kapsamında Türkiye'nin Deniz Stratejisi: Bir Deniz Gücü Analiz Model Önerisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, Gümüşhane, **E-Posta:** edatutak@gumushane.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-8567-8106

^b Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon, **E-Posta:** g.kocer@ktu.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-1974-5013

There are very few academic and systematic research to examine sea power although there has been so much research on marine and naval fields. To enhance the sea power of countries, this study, on the contrary other sea power researches, offer a new model propose. The current study also exhibit the emerging changes in seas and sea power.

The main objective of this study is to propose a new approach in which sea power is considered in terms of military and commercial aspects, within the scope of the increasing significance of seas and sea power, and to analyze Turkey's sea power. For this purpose, a two-stage approach is created. In the first stage, military power has been analyzed. For the military power analysis, in this stage military success factors are determined via literature research. After the success factors were determined, the importance weights of military factors are obtained via Analytic Hierarchy Process (AHP). In the second stage, commercial power has been analyzed. For the commercial analysis, in the second stage commercial success factors are determined by literature research. After the success factors were determined, the importance weights of the factors were determined by AHP.

Design and Methodology: In this research, past and current developments in the branch of sea were examined profoundly, and on the axis of several success factors, the military and commercial side of sea power were investigated. While Past and current developments were investigated according to theoretical framework, the success factors of sea power were analyzed to expert opinions. In this study, the influencing success factors of sea power were examined. In the application phase of the study, AHP method is utilized to determine the importance weights of the factors used. AHP is a weighting method which is frequently used in the literature to determine the importance weights of the factors. The factors of the research are created in the direction of the relevant literature research. In the first stage of the approach created within the extent of the research; As a measure of the military sea power, geographical position, possessed straits, maritime policy, technology, size of the navy, the creation of the naval infrastructure with national technology, strategic military bases and finally operation and simulated military operations factors are used. In the second phase of the model created within the extent of the research; As a measure of the commercial sea power, geographical position, possessed straits, maritime policy, technology, shipping trade, shipbuilding industry, port qualifications and numbers, discovery and extraction of energy resources and finally, sustainable maritime economy factors are used. In addition, Excel Office program was used to analyse the data utilized in the research. Consistency ratio was calculated with the help of excel program. The level of consistency ratio must be below 10 % in AHP analyses.

Results and Conclusions: To begin with, we determined the success factors which influence the sea power in the research. In the wake of determined the success factors, the importance weights of the factors have been detected. For this purpose, AHP method is utilized. As a result of the implementation, according to the holistic point of view, it was determined that the most important success factor in military sea power is maritime policy. The creation of the

naval infrastructure with national technology, technology, and strategic military bases are other important factors in the military sea power, respectively. Moreover, according to results of implementation as of with holistic view, it has been detected that the significant success factor in the commercial sea power is maritime policy. Sustainable maritime economy, technology, and shipping trade are other significant success factors in the commercial sea power, respectively. When the consequences of the study are examined with a view of academic, factor of maritime policy and factor of the creation of the naval infrastructure with national technology are the most important success factors in the military sea power. On the other side, in terms of commercial sea power, factor of maritime policy and factor of sustainable maritime economy are the most important success factors according to academic perspective. When the implications of the research are examined as a view of areal, factor of maritime policy and factor of the creation of the naval infrastructure with national technology are the most significant success factors in the military sea power. In the commercial sea power, factor of maritime policy and factor of sustainable maritime economy are the most significant success factors according to the areal point of view.

Originality: There is not any research which determines the degrees of the importance of sea power success factors with AHP method, despite there are research on the distinct aspects of seas. To the best of our knowledge, this study is the first research which examine degrees of importance the success factors of the influencing sea power.

1. Giriş

Denizler yüzyıllar boyunca devletlerin savunma biçimlerini, güvenlik algısını, siyasi ve ticari ilişkilerini etkileyen en önemli unsurlardan birini oluşturmuş, denizlerdeki hâkimiyet ise ulusal ve küresel tarihe yön veren etkenlerden birini temsil etmiştir. Denizlerin insanlığa sağladığı imkân ve olanaklar ile barındırdığı doğal kaynaklar etkin kullanıldığında ulusal ekonomileri olumlu yönde etkileyebilmektedir. 21. yüzyılda; artan dünya nüfusu ve endüstriyel gelişmelerin etkisiyle doğal kaynakların hızlı bir biçimde azalması, küresel ticaretin yaygınlaşması, bölgesel istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarının ortaya çıkması, küreselleşme ve teknolojinin büyük bir hızla ilerlemesi gibi yaşanan gelişmeler denizlerin önemini daha fazla arttırmıştır. Bu durum devletlerin deniz politika ve stratejilerine öncelik vermesine sebep olurken sahip olunan deniz gücünün iyileştirilmesi ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır.

Devletlerin uluslararası siyasetteki etki kapasitesi, elinde bulundurduğu ulusal güçleri ile orantılı olarak değişmektedir. Bu gücü oluşturan faktörler ise çok çeşitli olmakla birlikte; nüfus, coğrafi özellikler, askeri, ticari, siyasi, idari, teknolojik ve psiko-sosyal unsurlar olarak sıralanabilmekte ve bu faktörlerin sayısı artırılarak alt bileşenlerine ayrılabilir (Ünal, 2005: 8; Küçükşahin, Uyar, Tahmirciler ve Dinçer, 2008: 12). Uluslararası ilişkilerde söz konusu ulusal gücün analizi ve ölçülmesini kapsayan çalışmaların büyük bir kısmı askeri güce odaklanmaktadır. George Modelski (1987), devletin sahip olduğu deniz gücünün ulusal gücün ölçülmesinde önemli bir faktör olduğunu savunmaktadır. Ulusal güç kapasitesinin vazgeçilmez iki faktörünü oluşturan askeri ve

ekonomik kudretin denizlerdeki boyutunu temsil eden deniz gücü ise ulusların deniz alanlarındaki askeri ve ekonomik menfaatlerinin korunması ve bu yöndeki gücünün ulusal ve küresel çıkarlarına tesir etme yeteneğini oluşturmaktadır. Bu nedenle bir devletin deniz gücü yeteneğinin ölçülmesi aynı zamanda uluslararası düzende rolünün belirlenmesi, geliştirilmesi noktasında da önem taşımaktadır.

Deniz gücü; devletlerin ekonomik faaliyet ve çıkarlarını muhafaza etmek üzere ulusal bir savunma stratejisi olarak uygulanmaktadır (Crowhurst, 1977). Devletlerin sahip olduğu donanmalar savaş zamanında ticareti ve ticaret yollarını korumak için kullanılırken, barış zamanında ise uluslararası suları denetlemek, seyrüsefer güvenliğini geliştirmek, bilimsel bilgiyi genişletmek ve genel olarak egemen çıkarları korumak için görev icra etmektedir (Glaser ve Rahman, 2016: 97). 1880 yılında Amiral George M. Ransom bu durumu “Ticaret olmadan donanmaya ihtiyaç duyulmaz, donanma ise ticaret olmadan var olamaz.” sözü ile vurgulamıştır (Bartlett, 2011: 79). Alfred Thayer Mahan ise 19. yüzyılın sonunda bir devletin refahı ve gücünün ülkenin deniz potansiyelini kullanabilmesi ve denizlerde hâkimiyet kurma yeteneğiyle doğrudan bağlantılı olduğunu savunmuştur (Mahan, 1890). Ancak bu tarihten itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, deniz gücünün çok yönlü faktörler tarafından yapılandırılması ile sonuçlanarak bu alanın çok boyutlu bir görünüm kazanmasına neden olmuştur.

Devletlerin refah ve güvenlik sağlayabilmesinde etkin olan en önemli unsurlardan biri deniz gücü tarafından korunan deniz varlığıdır. Bu gücün ihmal edilmesi milletleri hem ekonomik hem askeri açıdan zorlayabilmekte, hatta devletlerin tarih sahnesinden silinmesine bile neden olabilmektedir (Octavian, 2017: 118). Tüm bu nedenlerle devletlerin muktedir oldukları mevcut deniz gücünü tespit etmek ve iyileştirilecek yönlerini belirlemek, bir ulusun geleceğine doğrudan etki edebilecektir. Özellikle denizlerin toplumlara sağladığı fayda ve çıkarların üst seviyeye çıktığı 21. yüzyılda, devletlerin deniz gücünü ölçmek için kullanılacak başarı faktörlerini belirlemek ve bu faktörlerin bilimsel yöntemlere dayalı olarak önem derecelerini tespit etmek kritik önem arz etmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan gelişmeler (teknolojik, bilimsel, endüstriyel) deniz gücü alanında gerçekleştirilecek yatırımlara yön vermekte olup oluşturulan stratejilerin uygulanabilir politikalar ile desteklenmesi durumunda ulusal gücün artması sağlanmaktadır. Bu nedenle ulusal gücün alt unsurlarından birini temsil eden deniz gücünün sahip olduğu rolü analitik bağlamda araştırmak, söz konusu güce ilişkin gerçekleştirilen faaliyetlerin nedenini

açıklarken aynı zamanda etkin bir deniz stratejisi belirlenmesine de katkı sunmaktadır.

Deniz gücü, bir devletin başka devletlerle münasebetlerinde ulusal çıkarlarını korumak ve devam ettirmek amacıyla kullanılan gücün bir tarafını temsil etmektedir. Bu nedenle küresel düzende etkisini ve gücünü arttırmayı hedefleyen devletler, 21. yüzyıl dinamikleri kapsamında artan önemi nedeniyle denizlere ve deniz gücüne yönelmekte ve bu durum ülke güvenlik, ekonomi, enerji ve dış politikalarına yansımaktadır. Denizlerin artan önemine rağmen, yapılan literatür taraması neticesinde içinde bulunduğumuz yüzyılın ortaya çıkardığı ihtiyaç ve yenilikler çerçevesinde bir deniz gücü analiz yaklaşımı içeren çalışma tespit edilememiş, özellikle devletlerin deniz gücü yeteneğini etkileyen askeri ve ticari başarı faktörlerinin neler olduğu ve bu faktörlerin önem derecesini belirleyen bir araştırma olmadığı görülmüştür. Bu çalışma ile literatürdeki söz konusu eksikliğin giderilmesi hedeflenmektedir. Türkiye açısından denizler çok sayıda fırsat ve tehdidi bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye özelinde deniz gücü analizinin gerçekleştirilerek detaylı bir durum tespiti yapılması, bu alandaki eksiklerin giderilmesi noktasında önem arz etmektedir. Bu kapsamda alanda faaliyet gösteren uzmanların bilgi, görüş ve tecrübeleri çalışmaya sistematik bir biçimde yansıtılmış ve bu konuda politika üreticilerine bilimsel yöntemlerle elde edilen verilere dayalı bir yaklaşım sunulmuştur.

Bu çalışmada deniz gücü yeteneğinin geliştirilmesinde etkili olan başarı faktörleri askeri ve ticari perspektiften olmak üzere iki boyutta analiz edilmiş ve bir devletin ileri deniz gücü elde edebilmesinde etkin olan faktörler literatüre dayalı olarak belirlenmiştir. Literatüre bağlı olarak belirlenen ve araştırmada faydalanılan söz konusu başarı faktörlerinin önem dereceleri ise Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri içerisinde yer alan AHP (Analytic Hierarchy Process) yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu yöntem sayesinde çalışma alanı denizler olan akademisyen, asker, uzman ve sektör mensuplarının; bilgi, düşünce ve tecrübelerinden çalışmada AHP yöntemi vesilesiyle faydalanılmış, böylece uluslararası ilişkiler alanında kritik bir araştırma konusunu temsil eden deniz gücünde multidisipliner bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.

2. Deniz Gücünün Önemi Konu Alan Çalışmaların Analizi

Araştırmanın mahiyeti kapsamında yer alan ve literatürde deniz gücünün önemini konu alan kaynak çalışmalar kapsamlı bir literatür taraması neticesinde elde edilmiş ve bu çalışmalara ilişkin özet bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Deniz Gücünün Önemi İlişkin Çalışmalar

Yazar (Yıl)	Çalışmanın Amacı	İncelenen Bölge/Ülke	Kapsam	Çalışmanın Sonucu
Ridolfi (1997)	Süper güç rekabeti çağındaki deniz gücünün rolü bağlamında Akdeniz’in bir çatışmalar ve gerilimler denizi olarak tarihini araştırmak	Akdeniz	Askeri	Hâkim gerilim ekseninin artık Doğu-Batı yerine Kuzey-Güney olduğu sonucuna varılmıştır.
France (2000)	Bir uzay gücü teorisi geliştirebilmek için ünlü deniz gücü teorisyeni Alfred Thayer Mahan’ın sunduğu deniz gücü unsurlarını inceleyerek karşılaştırma yapmak	ABD Rusya	Askeri ve Ticari	Deniz gücü ve uzay gücü arasındaki güncel ve tarihsel benzerlikler, bir uzay gücü teorisi geliştirmede dikkate alınmalı ve deniz gücünü en iyi tanımlayan yazar Alfred Thayer Mahan’ın sunduğu deniz gücü unsurlarından başlanmalıdır.
Kwak, Yoo ve Chang (2005)	Denizcilik endüstrisinin ulusal ekonomideki rolünü incelemek	Kore	Ticari	Denizcilik endüstrisi; yüksek üretim teşvik etkisine, düşük arz kıtlığı maliyetine, fiyat değişikliklerinin düşük yaygın etkisine ve teşvik edici yüksek istihdam etkisine sahiptir.

Black (2005)	Yıllar boyunca, İngiliz ulusunun karakterini ve kimliğini şekillendiren Kraliyet Donanmasının kendine özgü doğası, gücü ve ihtişamının dün ve bugünü incelemek	Birleşik Krallık	Askeri	İngiliz gücü ve Kraliyet Donanması ve özellikle bu donanmanın güç projeksiyonu, hala küresel siyasette etkindir ve İngiliz ulusal kimliğinin önemli bir bileşenini oluşturmaya devam etmektedir.
Vivero ve Mateos (2006)	Avrupa Birliği (AB)'nin genişlemesinden Avrupa denizciliğinin ne ölçüde etkilendiğini araştırmak	Avrupa	Ticari	AB genişlemesiyle birlikte üye ülkelerin denizcilik ekonomilerindeki zayıflık Birlik için yük oluşturmuştur. Geniş ve müreffeh bir deniz Avrupa'sı, karasal dengesizliklerin azaltılmasıyla mümkündür.
Lei (2008)	Çin'in devam eden refahı için deniz ticaretine artan ekonomik bağımlılığının, Çin'in deniz iletişim hatlarının (SLOC) stratejik savunmasını vurgulayan yeni bir ulusal strateji ve doktrin arayışına nasıl dönüşeceğini araştırmak	Çin	Askeri ve Ticari	PLAN, kendisini Çin'in mevcut ve gelecekteki ticarete dayalı ekonomisini korumanın öncüsü olarak görse de ileriye dönük bir denizcilik stratejisi ve doktrinini aramalıdır. Çin denizcilik stratejisine yalnızca askeri değil, aynı zamanda jeoekonomik, jeopolitik ve diplomatik girişimler kapsamında da bakılmalıdır.
Vivero ve Mateos (2010)	BRIC ülkeleri denizcilik potansiyellerinin ve BRIC ülkeleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkan denizcilik senaryolarının incelenmesi	Brezilya Rusya Hindistan Çin	Ticari	Geleneksel deniz gücünün bir BRIC versiyonu olan yeni bir neo-denizcilik anlayışı ortaya çıkmakta ve Avrupa'daki güçlü rekabet gücünün baskısı altında AB'nin entegre denizcilik politikasına yönelik olası bir tehdit oluşmaktadır.
Rahman (2010)	Tarihsel olarak büyük deniz güçlerinin uluslararası ticareti nasıl etkilendiğini ve 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar savaşlar, ittifaklar, deniz gücü ve ticaretin etkileşimlerini araştırmak	İngiltere Fransa ABD Rusya Almanya Japonya	Askeri ve Ticari	Spesifik olarak bir deniz gücüyle ittifak yapmak bir ülkenin ticaretini olumlu yönde etkilerken bir deniz gücüyle savaşmak ülkenin ticaretine zarar vermektedir.
Chang (2012)	Çin'in deniz modernizasyonu sonucu yükselen askeri gücünün oluşturduğu yeni dengeleri değerlendirmek	Çin Vietnam Filipinliler	Askeri	Çin askeri modernizasyonu programının sonuçları Güney Çin Denizi'nde dengeleri ülke lehine sonuçlandırmıştır.
Hodge (2014)	Yirminci ve yirmi birinci yüzyıl özellikleri kapsamında ABD Deniz Kuvvetleri ve deniz stratejilerinin incelenmesi	ABD	Askeri	Donanma kapasitesi, tarihsel olarak ABD stratejik önceliklerinin ağırlık merkezi olmuştur. Çin'in denizlerdeki yükselişi, ABD Donanması'nın savunma harcamalarını arttıracaktır.
Glaser ve Rahman (2016)	19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında deniz kuvvetlerinin ticareti teşvik edip etmediğini ve deniz gücü projeksiyonunun ticaret üzerindeki nedensel etkilerini tespit etmek	Britanya Fransa ABD Almanya	Askeri ve Ticari	Donanmalar kendi ülkelerinin ticareti üzerinde olumlu etkiye sahipken, diğer ulusların ticaretine zarar verebilmektedir. İlk küresel silahlanma yarışı, küreselleşmeyi desteklemek yerine ticari çıkarlara zarar vermiş ve dünya çapında ticaret potansiyelinin azalmasına neden olmuştur.
Yoshihara ve Holmes (2017)	Yükselen Çin deniz gücü karşısında ABD'nin izleyeceği deniz stratejisinin analiz edilmesi	ABD Çin	Askeri	Çin donanmasının güçlenmesine karşılık ABD Donanmasının risk alan bir deniz stratejisi benimsemesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Çin çıkarları ve gücü karşısında ABD'nin büyük risk taşıdığı empoze edilerek caydırıcılık sağlanmalıdır.
Silva (2017)	Uluslararası politika ve özellikle stratejik-askeri alanda deniz ve okyanusların önemini incelemek	Genel	Askeri ve Ticari	Savaşta ve barışta okyanusları kontrol etme ve kullanma yeteneği, küresel siyaseti etkileyebilen bir deniz gücü sunarak uluslara üstünlük sağlamaktadır.
Maurer (2018)	Denizlerde güçlü olmanın büyük güç mücadelesindeki önemini I. Dünya Savaşı örneğiyle tarihsel perspektiften ele alarak 21. yüzyıl deniz gücü etkinliğini analiz etmek.	ABD Çin İngiltere Almanya	Askeri	Denizde yenilginin 21. yüzyılda Amerikan küresel liderliğini sona erdireceğini öne süren çalışmada, Pasifik'teki Amerikan gücünün yenilenmesinin olası bir ABD-Çin çatışmasını caydırmak için esas olduğu sonucuna varılmıştır.
Rochwulaningsih, Sulistiyono, Masruroh ve Maulany (2019)	Bir takımada devleti olan Endonezya'nın neden bir deniz devleti, (ticari ve askeri bağlamda) kurmadığını araştırmak, deniz gücü inşa etme kabiliyetine neden sahip olmadığını değerlendirmektir.	Endonezya	Ticari	Endonezya'nın büyük bir deniz ülkesi kurmadaki başarısızlığının 3 temel sebebi vardır: ileri teknoloji geliştirememesi, ekonomik entegrasyon eksikliği ve sahip olduğu doğal kaynakların etkin kullanılmaması.
Lane ve Pretes (2020)	Okyanus ticaretine erişim neden önemlidir? Sorusuna cevap aramak. Deniz bağımlılığı ve ekonomik refah arasındaki ilişkiyi araştırmak	129 ülke	Ticari	Bir ülkenin deniz ticaretine katılma kabiliyeti arttıkça kişi başına GSYİH da artmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH, önemli ölçüde liman sayısına, deniz ticaret oranına ve nakliye hattı bağlantısına bağlıdır.
Jenner (2021)	Güney Çin Denizi'ndeki mücadelenin jeopolitik kökenlerini, günümüz bölgesel tezahürlerini ve yörüngelerini araştırmak	Güney Çin Denizi	Askeri	Güney Çin Denizi üzerinde iddia sahipleri arasında komuta, stratejik rekabet ve güven inşası, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasındaki mücadelede etki alanlarını yönetmektedir.
De Almeida, Costa, Costa, Corriça,	Çok kriterli bir karar verme yaklaşımıyla (ELECTRE-MOr hibrit yönteminin	Brezilya	Askeri	Operasyonel, ekonomik ve stratejik kriterler ışığında Brezilya Donanması'nda yirmi yılı

Moreira, Gomes ve Santos (2022)	uygulanması ile) Brezilya Donanması için askeri üsleri sınıflandırmak				aşkın aktif hizmet veren uzmanlar tarafından gerçekleştirilen değerlendirme sonucu Brezilya'da deniz üsleri olarak kurulacak en uygun 5 alternatif belirlenmiştir.
Hudson ve Urquhart (2022)	Denizlerde yaşanan felaketlerin etkilerini incelemek	İngiliz Borsası	İngiltere	Ticari	Önemli derecede saygı duyulan İngiliz donanması, ülkenin sahip olduğu deniz hâkimiyeti nedeniyle seçilmiştir ve denizlerde yaşanan afetlerin piyasaları kısmi ölçüde etkilediği görülmüştür.

Tablo 1'de 21. yüzyıl kapsamında deniz gücünün devletlerin güç mücadelesindeki önemine vurgu yapan kaynak çalışmalar yer almaktadır. Tablo 1'de yer alan çalışmalara göre, deniz gücü kapsamındaki akademik çalışmaların büyük bir bölümünün ABD Donanması ve yükselen Çin deniz gücüne odaklandığı ve buna ek olarak 1900'lü yıllar ile 2000'li yıllarda devletlerin deniz hâkimiyetinin kıyaslandığı görülmektedir. Gerçekleştirilen literatür araştırması neticesinde 21. yüzyıl gelişmelerini içeren ve devletlerin deniz gücü kabiliyetlerini etkileyen başarı faktörlerinin belirlendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma kapsamında ileri deniz gücü yeteneğini etkileyen başarı faktörleri belirlenmiş ve Türkiye örneği üzerinden AHP yöntemiyle bu faktörlerin önem

dereceleri değerlendirilerek literatürdeki söz konusu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

2.1. Deniz Gücünün Geliştirilmesini Etkileyen Askeri ve Ticari Başarı Faktörleri

21. yüzyıl deniz gücünün askeri ve ticari perspektiften analizi için oluşturulacak yaklaşımda gerekli olan askeri ve ticari deniz gücü başarı faktörlerini içeren güncel bir çalışma literatürde bulunmamaktadır. Dolayısıyla ileri deniz gücü yeteneğinde etkili olan başarı faktörleri; ilgili akademik çalışmalar, deniz strateji belgeleri, resmi kurum ve kuruluşların yayınladığı rapor, istatistikî bilgiler ve belgelerin derlenmesi yöntemiyle elde edilmiştir. Söz konusu başarı faktörleri ve bu faktörlerin önemine değinen kaynak çalışmalar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. İleri Deniz Gücünde Etkili Olan Başarı Faktörleri

ASKERİ VE TİCARİ DENİZ GÜCÜ YETENEĞİNDE ETKİLİ OLAN ORTAK BAŞARI FAKTÖRLERİ		
Notasyon	Faktör Adı	Kaynak Çalışmaya Ait Yazar/Kurum (Yıl)
O ₁	Coğrafi Konum	Atay (2016); Bennett, Hallam, Augustine, Ban, Belhabib, Irwin, Charles, Couture, Eger, Fanning, Foley, Goodfellow, Greba, Greg, Hall, Harper, Maloney, McIsaac, Ou, Pinkerton, Porter, Sparrow, Stephenson, Stocks, Sumaila, Sutcliffe, ve Bailey (2018); Ekin (2014); Gorshkov (1979); Karnbüyük (2019); Kearsley (1992); Mahan (1890); Sakhujja (2011); Till (2013)
O ₂	Denizcilik Politikası	Czermanski, Jastrzabek, Zaucha, Pawlowska, Mateczak ve Szydłowski (2021); Çetin (2009); European Parliament (2021); Kearsley (1992); Mahan (1890); Till (2013); Vivero, Mateos ve Corral (2009)
O ₃	Sahip Olunan Boğazlar	Bilsel (1948); Demir (2018); Doğru (2013); Koday, Koday ve Kaymaz (2017); Nincic (2002); Şener (2015); Turan (2004); U.S. Marine Corps, U.S. Navy ve U.S. Coast Guard (2015)
O ₄	Teknoloji	Hayes ve Smith (1994); Lautenschläger (1983); Kulve ve Smit (2010); NATO (2019); OECD (2016); Özer (2019); Rochwulaningsih ve diğerleri (2019); Sakhujja (2011); Steinberg (2001); Till (2013)
ASKERİ DENİZ GÜCÜ YETENEĞİNDE ETKİLİ OLAN BAŞARI FAKTÖRLERİ		
Notasyon	Faktör Adı	Kaynak Çalışmaya Ait Yazar/Kurum (Yıl)
A ₁	Donanma Alt Yapısının Milli Teknolojiyle Oluşturulması	Canbay (2010); Dabağır (2005); Gülsoy (2020); Kline (2017); Köseoğlu (2010); Pınar (2018); Ziyilan (2004)
A ₂	Donanmanın Büyüklüğü	Black (2005); De Almeida ve Cabral (2018); Gartzke ve Lindsay (2020); Kozanhan (2019); Kraska (2010); Modelski (2005); NATO (2021); Speller (2020); Till (2007)
A ₃	Harekât ve Tatbikatlar	Hayashi (2005); Kaymal (2018); Pirtle (2000); NATO (2020); T.C. MSB Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (2021); Topsoy (2012)
A ₄	Stratejik Askeri Üsler	Bobokulov (2012); Calder (2008); Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (2015); Harkavy (1989); Lachowski (2007); Davis (2011); Lersch ve Sarti (2014); Lostumbo, McNerney, Peltz, Eaton, Frelinger, Greenfield, Halliday, Mills, Nardulli, Pettyjohn, Sollinger ve Worman (2013); Özgen (2019); Yeo ve Pettyjohn (2021)
TİCARİ DENİZ GÜCÜ YETENEĞİNDE ETKİLİ OLAN BAŞARI FAKTÖRLERİ		
Notasyon	Faktör Adı	Kaynak Çalışmaya Ait Yazar/Kurum (Yıl)
T ₁	Deniz Ticareti	Food and Agriculture Organization (2015); Food and Agriculture Organization (2020); Gurria (2021); OECD (2015); OECD (2016); Zhao, Hynes ve He (2014); Zheng ve Tian (2021)
T ₂	Enerji Kaynaklarının Keşfi ve Çıkarımı	Demirhan ve Yakan (2019); Kütükçü ve Kaya (2016); Streusand (2002); U.S. Energy Information Administration (2020); Yılmaz (2020)
T ₃	Gemi İnşa Endüstrisi	Çetin (2012); Hossain, Zakaria ve Sarkar (2017); Rochwulaningsih ve diğerleri (2019); Saban ve Güğercin (2009); Shahsavari, Sadeghi, Shockley ve Ojha (2021); Sokolić, Mrak ve Katunar (2014); T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019a); Tunali ve Akarçay (2018)
T ₄	Liman Nitelikleri ve Sayısı	Dwarakish ve Salim (2015); Kaliszewski, Kozłowski, Dabrowski ve Klimek (2020); Kyng, Campbell, Kazmin ve Bokhari (2017); Merkel ve Holmgren (2017); Rodrigue ve Notteboom (2009); Sleeper (2012); World Shipping Council (2010)

T ₅	Sürdürülebilir Deniz Ekonomisi	Convention on Biological Diversity (2004); European Commission (2012); European Commission (2021); Liu, Xu, Wang ve Xie (2017); Lubchenco, Haugan ve Pangestu (2020); Pryor ve Barthelmie (2013); Tirumala ve Tiwari (2020); Walsh (2021); World Economic Forum (2019)

Gerçekleştirilen araştırma sonucunda Tablo 2’de verilen başarı faktörleri içerisinde askeri ve ticari perspektiften gerçekleştirilen deniz gücü analizlerinde kullanılan ortak faktörler olduğu tespit edilmiş ve bu faktörlerin ulusal denizcilik politika ve stratejilerinde etkili olduğu izlenmiştir. Bu çerçevede; coğrafi konum, denizcilik politikası, sahip olunan boğazlar ve teknoloji faktörleri hem askeri hem de ticari açıdan deniz gücünün ölçülmesinde etkili ortak başarı faktörleri olarak belirlenmiştir. Bu ortak faktörlere ek olarak deniz gücünün askeri perspektiften analizinde; donanma alt yapısının milli teknolojiyle oluşturulması, donanmanın büyüklüğü, harekât ve tatbikatlar ve stratejik askeri üs faktörü kullanılmaktadır. Yine ortak faktörlere ek olarak deniz gücünün ticari perspektiften analizinde; deniz ticareti, enerji kaynaklarının keşfi ve çıkarımı, gemi inşa endüstrisi, liman nitelikleri ve sayısı ile sürdürülebilir deniz ekonomisi faktörleri yer almaktadır.

3. Türkiye’nin 21. Yüzyıl Deniz Gücü ve Stratejisi

Üç tarafı stratejik öneme sahip olan Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi ile çevrili Türkiye için denizler, hem ekonomik hem de güvenlik bağlamında dünden bugüne artan önemiyle Türk ulusal menfaatinin ayrılmaz bir parçasını temsil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda ekonomik gücün yetersizliği, deniz kuvvetlerine olan yatırımın düşük seviyede kalmasına sebep olurken Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK, her daim donanması kuvvetli bir Türkiye Cumhuriyeti vurgusu yapmıştır. Deniz Kuvvetlerinin diplomatik ve askeri öneminin farkında olan ATATÜRK, donanmanın ülke savunması ve dış politikasındaki stratejik önemini Cumhuriyet Donanması’nın denize çıkan ilk gemisi olan Hamidiye Kruvazörü ile çıktığı Karadeniz seyahatinde şu sözlerle vurgulamıştır: “Donanmasız Anadolu olmaz. Donanmadan yana kuvvetli olmak Türkiye’nin savunması için şarttır. Donanmamız izlediğimiz politikanın da kuvvetli desteği olacaktır.” (T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2022). Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bulunduğu coğrafi konum, denizlerin milletlere sağladığı imkân ve fırsatların farkında olan Türkiye, ekonomik gücü ile orantılı olarak donanma gücüne olan yatırımlarını arttırmıştır. Türkiye bir yandan küresel gelişmeler ve ulusal imkânlar çerçevesinde belirlenen deniz stratejisi ile deniz gücünü artırma hedefi ile hareket ederken diğer taraftan 21. yüzyılda yeni çatışma alanlarına dönüşen denizlerde güç göstermeyi ihmal etmemiştir.

Küreselleşmenin artan hızı ile ulusal sınırların ortadan kalkacağı görüşü Fransız Devrimi’nden sonra ulusal bir boyut kazanan egemenlik kavramında beklenen dönüşümü gerçekleştirilmemiş; ortaya çıkan güvenlik sorunları, bölgesel istikrarsızlıklar, teknolojik ve ekonomik gelişmeler devletlerin egemenliği altındaki alanlarda ulusal çıkarların korunması noktasında daha fazla sorumluluk altına girmesine sebep olmuştur. Uluslararası hukuka göre devletlerin ülke sınırları üç boyuttan oluşmaktadır. Kara, hava ve deniz alanlarını kapsayan bu alanlarda devletler mutlak egemenlik hakkına sahiptir (Pazarıcı, 2009: 233-

299). 2006 yılında ulusal literatüre giren, 2019 yılında ise uluslararası literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanan Türkiye’nin denizlerdeki yetki alanlarını tanımlayan *Mavi Vatan* kavramı, Türkiye Cumhuriyeti’nin denizlerdeki egemenlik alanlarını ve deniz stratejisinin önemli bir yönünü temsil etmektedir. Türk Deniz Kuvvetleri tarafından Karadeniz, Ege ve Doğu Akdeniz’de var olan harekât yeteneğini, deniz vasıtalarını ve yerli unsurlarla oluşturulan Deniz Harp Oyunu Sistemi’ni (DEHOS) denemek amacıyla eş zamanlı olarak uygulanan “*Mavi Vatan-2019 Taktik Tatbikatı*” ile Mavi Vatan kavramı dünyaya duyurularak Türkiye’nin sahip olduğu deniz gücü sergilenmiştir (T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2019). 2019’da ilki ve 2021 yılında ikincisi gerçekleştirilen Mavi Vatan Tatbikatı, Türkiye Cumhuriyeti’nin denizlerdeki gücünü yansıtan kapsamlı bir uygulama olarak ülke egemenliği altındaki deniz yetki alanlarında (kıta sahanlığı, kara suları, bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge) imtiyazsız ve mutlak söz sahibi olduğunu göstermesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Alfred Thayer Mahan ve onun düşüncelerini destekleyen araştırmacılar; deniz kuvvetlerinin kıtasal güce göre avantajlarını sıralarken ulusal gücü arttırmanın kaçınılmaz yolunun deniz kontrolünden geçtiğini savunmuştur (Mahan 1890, Corbett 1898, Lavie, 2018: 22). 2006 yılından bu yana 50’den fazla faktör kullanarak ülkelerin kara, hava ve deniz gücü sıralamasını 2022 yılı itibariyle 142 ülke bazında gerçekleştiren Global Fire Power (GFP)’a göre Türkiye genel askeri güç sıralamasında 2022 yılı itibariyle 142 ülke içinde 0,1961’lik bir index puanıyla 13. sırada, deniz gücünde ise toplam 156 deniz varlığı ile 18. sırada yer almaktadır. Bu sıralama ile Türkiye denizlerde Japonya, İran, Yunanistan gibi ülkeleri geride bırakmıştır (Global Fire Power, 2022). Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın Mart 2022 itibariyle yayınladığı bilgiler doğrultusunda Türk Donanma gücü bünyesinde 10 adet korvet, 18 adet hücum bot, 16 adet firkateyn, 16 adet karakol gemisi, 11 adet mayın gemisi, 12 adet denizaltı bulunmaktadır. Buna ek olarak Türk Donanması’na 26 çıkarma gemi ve aracı, 30 yardımcı gemi, 33 helikopter, 10 uçak, 14 insansız hava aracı olmak üzere toplamda 113 araç hizmet etmektedir (T.C. MSB Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2022a). Söz konusu veriler ışığında Türkiye Cumhuriyeti’nin hem teknolojik hem de operasyonel açıdan dünya çapında en güçlü donanma gücüne sahip ülkelerden biri olduğu ve bölgesel bağlamda lider bir güce sahip olduğu söylenebilmektedir. İsrail Hayfa Üniversitesi tarafından yayımlanan “İsrail Denizcilik Strateji Belgesi 2020-21” başlıklı raporda Doğu Akdeniz havzasında en büyük ve gelişmiş donanma gücüne sahip ülkenin Türkiye Cumhuriyeti olduğu ifade edilmiştir (IMPSRC, 2021).

1997 yılında Türk Deniz Kuvvetleri’nin yayınladığı “*Açık Denizlere Doğru*” başlıklı strateji belgesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin 21. yüzyıla yeni bir deniz stratejisi ile girdiğini göstermektedir. Teknolojik ilerleme denizlerde daha uzun süre kalmayı imkânlı kılarken Türk donanması açık denizlerde var olmayı hedeflemiştir (Türk Deniz Kuvvetleri, 2000: 4). Daha sonra 2015 yılında yayımlanan

“Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi” isimli belgede 21. Yüzyıl Türk Deniz Stratejisi tüm yönleriyle ele alınmıştır. Belgede yer alan “Ana Vatanında Güvende Olmak İçin, Denizde Güçlü Olmak; Dünyada Söz Sahibi Olmak İçin, Tüm Denizlerde Var Olmak.” sözü ülke savunmasındaki donanma gücünün önemini vurgularken, küresel siyasette söz sahibi olabilmek için gelişmiş bir deniz gücüne sahip olmayı gerekli görmüştür (Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2015). Bu belgede ayrıca Türk Deniz Kuvvetleri’nin devletin askeri, ekonomik, diplomatik, siyasi gücüne katkı sağlayan faktörlerden biri ve önemli bir dış politika aracı olduğu belirtilmektedir.

Bu çalışma kapsamında askeri ve ticari deniz gücünü etkileyebilecek ortak başarı faktörleri ilgili literatür ekseninde; coğrafi konum, denizcilik politikası, sahip olunan boğazlar ve teknoloji faktörleri olarak belirlenmiştir. Türk deniz gücü söz konusu ortak faktörler açısından değerlendirildiğinde; coğrafi konum bağlamında Türkiye’nin Avrupa ve Asya kıtasının Balkanlar ile Kafkasya’nın tam ortasında yer alması, önemli enerji kaynaklarını barındıran ülkeler ile bu kaynakları tüketen ülkeler arasında geçiş güzergâhında bulunması, tarihsel olarak farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış topraklar üzerinde yer alması, Doğu Akdeniz, Ege, Karadeniz ve Marmara Denizi gibi önemli denizlerle çevrili yaklaşık 8.333 km’lik bir kıyı uzunluğuna sahip olması (Çelik, 2020: 207) gibi etkenler Türkiye’yi sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle stratejik önemi yüksek ülkeler kategorisinde konumlandırmaktadır. Buna ek olarak Türkiye’nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi küresel ticari, siyasi ilişkilerde ve askeri stratejilerde tarih boyunca etkili olmuş su geçitlerine sahip olması önemli bir stratejik avantaj yaratmaktadır. Son yıllarda küresel ticaretin artması ve bu ticarete deniz yollarının ortalama %80’nin üzerinde bir paya sahip olması Türk Boğazlarının askeri değerinin yanı sıra ekonomik değerini de arttırmıştır. 1936 yılında yalnızca 4.500 geminin geçtiği (Taşlıgil, 2004: 7) İstanbul Boğazı’ndan 2021 yılı itibarıyla toplam 38. 551 adet gemi geçmiştir (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2022).

Deniz gücünü etkileyen ortak unsurlardan bir diğeri denizcilik politikasıdır. Küresel sistemde yükselen güçlerin son yıllarda denizcilik politikalarına önem verdikleri görülmektedir. Mohan (2009) çalışmasında; yükselen güçlerin denizlere yönelmekle kalmadığını aynı zamanda Mahan’ın savunduğu deniz hâkimiyetine doğru yöneliklerinin de altını çizmiştir. Denizcilik politikalarının oluşmasında devletler hem ülke içi faktörleri hem de küresel gelişmeleri titizlikle izlemek durumundadır. Türkiye bu kapsamda sahip olduğu deniz yetki alanlarında uluslararası deniz hukuku kurallarına uygun olarak ulusal hak ve menfaatlerini üst seviyeye taşımaya çalışırken diğer taraftan deniz gücünün askeri, ekonomik ve politik etkisini arttırmak için adımlar atmaktadır. Bu kapsamda gelişmiş bir deniz gücü planlı ve uygulanabilir politikalar ile desteklendiğinde çok boyutlu bir fayda sağlayabilecektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; deniz temelli tüm faaliyetlerin bütünleştirildiği, sürdürülebilirliğin hedeflendiği politik bir çerçeve oluşturabilmektir (European Parliament, 2021). Askeri ve ticari deniz gücünü etkileyen son ortak unsur ise teknoloji faktörüdür. 21. yüzyılda teknolojinin hızla ilerlemesi toplumsal hayatın her alanında olduğu gibi donanma platformlarında, deniz ticaretinde, denizlerdeki doğal kaynaklardan faydalanmada ve denizlerde hâkimiyet

sağlayabilmede en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Denizlerde teknolojik güç elde edilmesi, yaşanan deniz rekabeti çağında uzun vadeli yatırımları içeren kapsamlı bir planlama ile mümkündür. Bu kapsamda Türkiye Savunma Sanayii Başkanlığı tarafından yayınlanan 2017-2021 Stratejik Planı’nda; mevcut bulunan platformları milli olarak geliştirerek ileri teknolojik donanımla modernize etmek ve savunma sanayiinde deniz araçları sektörünün yapılandırılmasında uzmanlaşmayı desteklemek hedeflerinin yer aldığı görülmektedir. (T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı, 2017: 11-75).

Askeri deniz gücünü etkileyen kriterler yukarıda belirtilen coğrafi konum, denizcilik politikası, sahip olunan boğazlar ve teknoloji faktörlerine ilaveten donanma alt yapısının milli teknolojiyle oluşturulması, donanmanın büyüklüğü, harekât ve tatbikatlar ve stratejik askeri üs faktörü olarak belirlenmiştir. Türkiye, donanma büyüklüğünün küresel açıdan ileri düzeyde olduğu bölgesel açıdan ise lider konumda değerlendirilebilecek ülkeler arasındadır. Donanma alt yapısının milli teknolojiyle oluşturulması noktasında ise Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2019 yılında duyurulan “2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi” önem arz etmektedir. Söz konusu belgede teknolojik ilerleme ve dijital dönüşümün “Milli Teknoloji Hamlesi” yaklaşımıyla ele alındığı belirtilmiştir (T.C. Sanayi ve Tek. Bakanlığı, 2019). Bu kapsamda son yirmi yılda hız kazanan Türk Deniz Kuvvetleri bünyesindeki modernizasyon faaliyetleri çok sayıda farklı projeler ile devam etmekte ve özellikle deniz taşıtlarına yansıyan teknolojik gelişmenin bir çıktısı olarak ifade edilebilecek İnsansız Sualtı Araçları (İSA)” ve “İnsansız Deniz Araçları (İDA)” kapsamında çalışmalar yürütülmekte, Türkiye bu araçların hem tasarımı hem de üretim süreçleri açısından dünyada sayılı ülkeler arasında yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı SSB, 2019: 104-105; Canlı, Kurtoğlu, Canlı, ve Tuna, 2015: 62). MİLGEM ile başlayan ulusal savaş gemisi projeleri 2011 yılından itibaren gemi yapımında yerli ve milli faktörlerin artırılması amacıyla 700’den fazla proje ile sürdürülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı SSB, 2020).

Askeri deniz gücünü etkileyen son iki unsur; stratejik askeri üsler ile harekât ve tatbikatlardır. Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı üs kavramını; güvenilen ve farklı lojistik desteklerin sağlandığı mekân ve tesis olarak tanımlamaktadır (Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2015: 48). Bu tanım kapsamında bazı araştırmacılar uçak gemisi, amfibi hücum gemileri gibi deniz araçlarını askeri üs statüsünde değerlendirmektedir (Özgen, 2019: 384). 2015 yılında yayınlanan Türk deniz strateji belgesinde kritik bölgelerde kalıcı limanların elde edilmesi belirlenen hedefler arasındadır (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2015: 35). Türkiye’nin son yıllarda gerçekleştirdiği harekât ve tatbikatlar ise Türk deniz gücünün birer yansımasını oluşturmaktadır. Türkiye, denizlerdeki hareket kabiliyeti ve kapasitesini geliştirebilmek amacıyla hem uluslararası hem de ulusal harekât ve tatbikatlar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda 1952 yılından itibaren üyesi olduğu NATO ile iş birliği içerisinde ve BM bünyesinde oluşturulan daimî görev grupları ile farklı amaçlarla kuvvet kabiliyetini test ederek geliştirmektedir. Ayrıca 2006 yılında başlatılan Akdeniz Kalkanı Harekâtı (AKH), Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki ulusal fayda ve haklarının korunması noktasında güçlü ve kararlı olduğunu dünya çapında ilan

etmesi açısından kritik önem taşıyan bir örnektir (T.C. MSB Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2022b).

Ulusal hedeflere ulaşmak için askeri güçleri savaş ve barış zamanında etkin bir şekilde kullanmanın bilinçli değerlendirmesini içeren strateji kavramı, askeri güç ile politikalar arasındaki köprüyü temsil etmektedir. Deniz stratejileri sadece savaş zamanını kapsayan bir kuvvet planlamasını değil barış zamanında da ekonomik ve diplomatik konuları içine alan geniş çapta bir planla ve uygulama sürecidir (Hoyt, 2007: 579). 21. yüzyılda bir devletin sahip olduğu deniz gücü; deniz ticareti ve ekonomik menfaatlerle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla deniz gücünden bahsedilirken yalnızca askeri perspektiften yaklaşmak dar bir bakış açısını yansıtacak, ticaret ve ticaret yollarının korunması bağlamında ortaya çıkan donanma gücünün ekonomi üzerindeki etkisini yok sayacaktır.

Bu çalışma kapsamında ticari deniz gücünü etkileyen başarı faktörleri; coğrafi konum, denizcilik politikası, sahip olunan boğazlar ile teknoloji faktörünün yanında sürdürülebilir deniz ekonomisi, gemi inşa endüstrisi, enerji kaynaklarının keşfi ve çıkarımı, liman nitelikleri ve sayısı ile deniz ticareti olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin son on yıllık periyodu incelendiğinde; dış ticarete hem ağırlık hem de değer bazında deniz yolu taşımacılığının birinci sırada yer aldığı görülmektedir (UTİKAD, 2020: 5). Türkiye İstatistik Kurumu 2020 yılı verilerine göre Türkiye'de su ürünleri üretimi 785.811 ton olarak kaydedilmiştir (Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü, 2021: 4). Türkiye'de Eylül 2020 tarihi itibarıyla farklı türlerde toplam 184 adet liman tesisi bulunurken 2021 yılında Türk limanlarında elleçlenen yük miktarı 526 milyon 306 bin 784 ton, konteyner miktarı ise 12 milyon 591 bin 470 TEU olarak kaydedilmiştir (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2022). Türkiye'nin mevcut gemi inşa endüstrisine bakıldığında ise 2022 yılı itibarıyla ülkede 84 adet faal tersane bulunduğu görülmektedir.

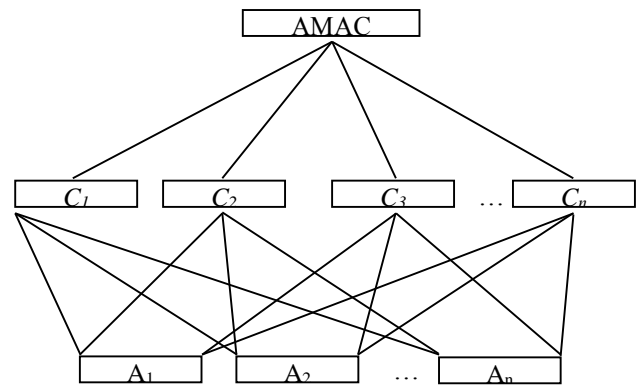
Enerji kaynaklarının denizlerden keşfi ve çıkarımı kapsamında son yıllarda Türkiye gerek gerçekleştirdiği yatırımlar gerekse bu yatırımlar neticesinde attığı adımlar ile çevre denizlerde hak talep eden devletlere karşı kararlı ve güçlü bir politika izlemiştir. Ülkelerin ekonomik gelişimlerinde temel girdilerden birini oluşturan hidrokarbon kaynakları, Türkiye gibi enerji kaynağı ihtiyacının yarısından fazlasını ithal eden (Önal ve Yarbay, 2010: 77) ülkeler için oldukça stratejiktir. Küresel enerji taşımacılığında denizlerin önemi kapsamında Türkiye, coğrafi konumun avantajlarından yararlanarak enerji transferinde etkin rol oynama gayesiyle hareket etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Buna ek olarak 2000'li yılların başından itibaren denizlerde kaynak arama ve sondaj çalışmaları hız kazanmıştır. Millî ve yerli unsurlarla enerjide dışa bağımlılığın azaltılması hedefiyle satın alma yoluyla 2013 yılında Barbaros Hayreddin Paşa Sismik Arama Gemisi TPAO bünyesine dahil edilirken Sanayii Müsteşarlığı ile Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) iş birliğiyle millî imkanlarla geliştirilen Oruç Reis Millî Araştırma Gemisi test faaliyetlerine 2017 yılında başlamıştır ("Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı", t.y.; "Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü", t.y.). 2017 yılında Türkiye'nin millî ilk sondaj gemisini temsil eden Fatih Sondaj Gemisi hizmete girmiş ve 2018 yılında Türk tarihinde ilk kez millî olanaklarla Alanya-1 derin deniz

kuyusu açılmıştır ("Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı", t.y.).

Ticari deniz gücünü etkileyen son başarı faktörü ise sürdürülebilir deniz ekonomisidir. Türkiye sürdürülebilir deniz ekonomisi kapsamında özellikle BM ile iş birliği içinde belirlenen hedefler doğrultusunda hareket etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2019 yılında yayınlanan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu'nda Amaç 14'te "Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak" amacının yer aldığı ve bu amacın "Deniz ve kıyı ekosisteminin korunması; deniz kaynakları ve ürünlerinin sürdürülebilir kullanımı ve korunmasını; okyanusların kirlenmesi ve asitleşmesinin engellenmesi; deniz teknolojisinin transferi ve balıkçılık teşviklerini kapsadığı" belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019b: 5-211).

4. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) Yöntemiyle Deniz Gücünün Analizi

Bu çalışmada deniz gücüne etki eden başarı faktörlerinin önem ağırlıklarının tespitinde Analitik Hiyerarşik Süreç (AHP) yönteminden faydalanılmıştır. Saaty tarafından 1980'lerde geliştirilen AHP; nitel ve nicel unsurları bir arada değerlendirerek (Gergin ve Baki, 2015, s.118) çeşitli kriterleri ya da alternatifleri kıyaslayıp önem derecelerini belirlemek için literatürde yoğun bir şekilde yararlanılan bir (Ghimire ve Kim, 2018: 451) çok kriterli karar verme tekniğidir. AHP, altı aşamadan oluşmaktadır (Bian, Hu, ve Deng, 2017; Notsu, Kawakami, Tezuka ve Honda, 2013; Saaty, 2008). Birinci aşamada problemin tanımlanması yer almaktadır. Bu aşamada, ilgili problem ile probleme ilişkin kriterler açıklanarak ulaşılmak istenen hedefler ve sonuçlar net bir biçimde belirtilmelidir. Gerçekleştirilecek çalışmanın amacına uygun olarak kullanılacak kriterler ile alternatifler bu aşamada tanımlanarak hiyerarşik bir yapı yardımıyla sunulur. AHP'ye ait hiyerarşik sunum Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. AHP Yönteminde Hiyerarşik Gösterim

İkinci aşama; uzman görüşlerinden elde edilen verilerin toplanmasıdır. Toplanacak veriler, Saaty tarafından 1987 yılında oluşturulan ölçek aracılığıyla uzmanların veya karar vericilerin her bir kriterin diğer kriterler ile ikili karşılaştırmaları sonucunda elde edilir. Verilerin elde edilmesi için gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalarda uzmanların veya karar vericilerin yararlandığı ölçek Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. AHP’de Yararlanılan İkili Kıyaslama Ölçeği

Sayısal Değer	Değer Tanımları	Açıklama
1	Eşit	Her iki kriterin amaca katkısı eşittir.
3	Orta üstünlük	Deneyim ve değerlendirmeler neticesinde bir kriter ötekine kıyasla biraz daha üstündür.
5	Güçlü üstünlük	Deneyim ve değerlendirmeler neticesinde bir kriter ötekine kıyasla çok daha üstündür.
7	Çok güçlü üstünlük	Bir kriter ötekine kıyasla çok güçlü biçimde üstündür.
9	Kesin Üstünlük	Bir kriter ötekine kıyasla son derece üstündür.
2,4,6,8	Ara Değerler	Bir kıyaslama gerçekleştirilirken uzlaşa gerektiren durumlarda tercih edilmektedir.

Kaynak: Saaty, 1987: 3.

Üçüncü aşama, ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulmasıdır. Her kriter, karar vericiler tarafından önem derecelerine göre çift taraflı olarak kıyaslanmaktadır. Karar vericilerden tek seferde iki unsurun, probleme hangi seviyede katkıda buldukları açısından yapacakları bir dizi ikili karşılaştırmaya yanıt vermeleri istenir. Yapılan ikili kıyaslamalar ekseninde oluşturulan veriler, köşegeni “1” olacak biçimde kare matris şeklinde düzenlenir. Düzenlenecek ikili kıyaslama matrisi (M) aşağıdaki formatta gerçekleştirilmelidir.

$$M = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & 1 & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ a_{31} & a_{32} & 1 & \dots & a_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & a_{n3} & \dots & 1 \end{bmatrix}$$

Dördüncü aşama, ikili kıyaslama matrisinin normalizasyonudur. İkili kıyaslama matrisinin (M) düzenlenmesi sonrasında uzman grupta bulunan her bir üyeden sağlanan veriler geometrik ortalama ile tek bir matris biçimine getirilerek birleştirilir. Birleştirme işleminin ardından normalizasyon işlemi gerçekleştirilir. İkili kıyaslama matrisinin normalizasyon işlemi, her sütunda yer alan değerlerin bulunduğu sütun değerlerinin toplamına bölünmesiyle gerçekleştirilmektedir. İkili kıyaslama matrisinin normalizasyonunda yararlanılan formül (1) aşağıda gösterilmektedir.

$$b_{ij} = \left(\frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \right) \quad (1)$$

Beşinci aşamada, kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmektedir. İkili kıyaslama matrisinin normalizasyon işleminin ardından sağlanan veriler kriterlerin önem ağırlıklarına dönüştürülmektedir. Bu önem ağırlıkları; her satırda yer alan normalizasyonu gerçekleştirilmiş değerlerin ortalaması hesaplanarak aşağıda verilen formül (2) vasıtasıyla hesaplanmaktadır. Formül (2)’de yer alan c_{ij} değeri normalizasyonu gerçekleştirilmiş matrisin i. satırındaki j. değeri temsil ederken, i. satırda bulunan değerlerin sayısı ise n ile temsil edilmektedir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad (2)$$

Faktörlerin önem derecelerini oluştururken yararlanılan formülden (2) sağlanan w_i ağırlık değerleri ile öncelik vektörü (W) elde edilmektedir.

Son aşamada ise tutarlılık oranı hesaplanmaktadır. AHP ile yapılan ikili kıyaslamalar öznel bir yapıya sahip olduğu için, belirli bir seviyede tutarsızlığa müsaade edilmektedir.

(Gergin ve Baki, 2015: 120). Kıyaslamalar neticesinde tespit edilen tutarlılık oranını aşan bir tutarsızlık oluşuyor ise gerçekleştirilen kıyaslamalar tekrar gözden geçirilmelidir. Saaty (1994) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada mevcut tutarlılığın 0,1’den düşük olması gerektiğini ifade etmiştir. Tutarlılık indeksinin hesaplanmasında aşağıda verilen formül (3) kullanılmaktadır.

$$CI = \left[\frac{(\lambda_{max} - n)}{n-1} \right] \quad (3)$$

Formül (3)’te bulunan λ_{max} ve n değerleri sırasıyla matrisin en yüksek özdeğeri ile matrisin eleman sayısını temsil etmektedir (Perçin ve Ayan, 2010: 561). Tutarlılık indeksinin hesaplanmasının ardından ikili kıyaslama matrisinin sahip olduğu tutarlılık oranının tespiti, formül (4)’te görüldüğü üzere tutarlılık indeksinin rassal indeks değerine bölünmesi sonucunda hesaplanmaktadır. Rassal indeks değeri, matriste yer alan eleman sayısına (n) karşılık gelen değerdir. Rassal indeks değerleri Tablo 4’te gösterilmektedir.

$$CR = \left(\frac{CI}{RI} \right) \quad (4)$$

Tablo 4. Rassal İndeks Değerleri

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,48	1,49

Kaynak: Özdemir, 2002: 6

Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir. Literatüre bağlı olarak belirlenen kriterlerin ikili karşılaştırmasına dayanan bu çalışmada; uzmanlar Tablo 3’e göre kriterlerin birbirleri karşısındaki üstünlük katsayısını belirlemiş ve araştırmacı tarafından bu katsayıların Excel ortamına aktarılması neticesinde bir önem sıralaması belirlenmiştir.

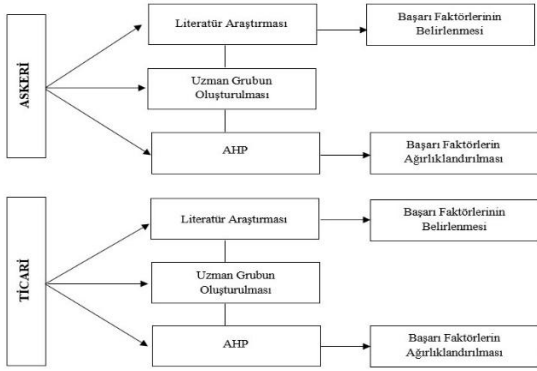
5. Türkiye’nin Sahip Olduğu 21. Yüzyıl Deniz Gücünün Askeri ve Ticari Perspektiften Analizi

Deniz gücü hem ülkelerin savunma ihtiyacının karşılanmasında hem de ticari faaliyetlerin yürütülmesinde önemli bir role sahiptir. Devletler sahip oldukları bu güç vasıtasıyla birbirlerine karşı stratejik olarak rekabet üstünlüğü sağlayabilmekte, küresel düzende etkin bir aktör statüsü kazanabilmektedir. Bu çalışmanın amacı; üç tarafı Akdeniz, Ege ve Karadeniz gibi stratejik önemi yüksek denizlerle çevrili olan Türkiye’nin ülke güvenliği ve ulusal ekonomik gelişiminde önemli bir rol üstlenen deniz gücü yeteneğinin geliştirilmesi amacıyla kapsamlı bir analiz gerçekleştirmek ve bu gücü oluşturan faktörlerin önem derecelerini belirleyerek iyileştirme stratejisi belirlenirken bir öncelik sıralaması yapılmasına katkı sunmaktır. Bu kapsamda ileri deniz gücü yeteneğine etki eden başarı faktörleri; askeri ve ticari boyutta değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme kapsamında deniz alanında çalışan akademisyen, asker, resmi kurum, kuruluş ve sektör mensubu ile bu alandaki uzmanların bilgi, görüş ve tecrübelerinin bir araya getirilmesi, farklı perspektiften görüşleri harmanlaması dolayısıyla çalışmanın özgün değerine katkı sağlamaktadır.

Deniz gücünün geliştirilmesinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi ve tespit edilen bu faktörlerin önem ağırlıklarının bilinmesi, devletlerin bu kapsamda

yapılandırılmaları denizcilik politikaları ve stratejilerinin verimliliği açısından oldukça önemlidir. Gelişmiş bir deniz gücüne sahip olmak için gerekli olan faktörlerin önem ağırlıklarının bu alandaki uzmanlarca belirlenmesi; daha etkin ve gerçekçi bir planlamayı sağlayacağından devletlerin uluslararası rekabet kapasitesinin geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Ayrıca bu çalışma, sürdürülebilir ticari ve askeri uygulamaları hedeflediğinden Türkiye'nin küresel düzeydeki mevcut gücünün geliştirilmesine olumlu katkı sağlayacak değerlendirmeler içermekte ve oluşturulacak uzun vadeli deniz strateji planlamasına önemli bir temel oluşturmaktadır. Deniz gücüyle ilgili daha önce bu nitelikte bir araştırma ve analiz yapılmamış olması da ilgili literatüre sunulacak katkı dolayısıyla çalışmanın özgün değerini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada deniz gücünü etkileyen başarı faktörleri; askeri ve ticari boyutuyla ele alınarak öncelikle bu alanda etkili olan faktörler literatüre bağlı olarak tespit edilmiş, daha sonra bu faktörlerin önem dereceleri alandaki uzmanlarca belirlenmiştir. Uygulama sürecini temsil eden ve araştırma amacına uygun olarak takip edilen akış şeması ise Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2. Uygulama Aşamaları Akış Şeması

Askeri ve ticari olarak iki basamakta gerçekleştirilen uygulama süreci; literatür araştırması neticesinde deniz gücünü etkileyen faktörlerin belirlenmesi, uzman grubun oluşturulması ve AHP yöntemi aracılığıyla faktörlerin ağırlıklandırılması aşamalarından oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan deniz gücü analiz modeli faktörleri; literatürde yer alan akademik çalışmalar, devlet kurumlarının yayınladığı raporlar ve istatistik veriler, strateji belgeleri ve diğer resmi dokümanların derlenmesiyle belirlenmiştir. Çalışmanın belirlenen amacı paralelinde yapılan analiz için Tablo 2'de yer alan faktörler; ortak, ticari ve askeri olacak şekilde üç kategoride ele alınarak sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda askeri deniz gücü analizinde; ortak ve askeri kategoriden dörder faktör olacak şekilde toplam sekiz faktör, ticari deniz gücü analizinde ise dördü ortak, beşi ticari olacak şekilde toplam dokuz faktör kullanılarak deniz gücü analiz faktörlerinin önem ağırlıkları belirlenmiştir.

Bu çalışma, paydaş teorisi çerçevesinde oluşturulan uzman grup aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu grup; deniz gücü alanında araştırmalara sahip akademisyen, resmi ve özel sektörde çalışan meslek mensupları, asker, devlet kurumlarının ilgili birimleri ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerinden meydana getirilmiştir. Söz konusu uzmanların belirlenmesinde gözetilen öncelik ise çalışma

konuları ve sektör tecrübeleridir. Çalışmada görüş, tecrübe, bilgi ve birikimlerinden yararlanan, askeri ve ticari olarak iki kategoride yapılandırılan uzman gruplara yönelik bilgiler Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Uzman Grup Bilgileri

	Perspektif	Unvan/Rütbe	Sayı
	ASKERİ	Askeri perspektif	Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kurmay Albay, Tuğamiral, Güvenlik Bilimleri Uzmanı, Kaptan
Akademik perspektif		Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesi	10
Bütüncül perspektif		Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kurmay Albay, Tuğamiral, Güvenlik Bilimleri Uzmanı, Kaptan, Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesi	21
TİCARİ	Perspektif	Unvan/Rütbe	Sayı
	Sektörel perspektif	DTO Yöneticisi, Ülke Operasyon Yöneticisi, Danışman	8
	Akademik perspektif	Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesi	15
	Bütüncül perspektif	DTO Yöneticisi, Ülke Operasyonları Yöneticisi, Danışman, Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesi	23

5.1. Gelişmiş Deniz Gücünde Etkili Olan Başarı Faktörlerinin Önceliklendirilmesi

Çalışmada literatüre bağlı olarak tespit edilen deniz gücünde etkili başarı faktörlerinin ağırlıklarının belirlenmesinde AHP yönteminden yararlanılmıştır. Belirlenen faktörlerin ağırlıklandırılması yani önem derecelerinin belirlenmesi oluşturulan uzman grupla 01.07.2021-10.09.2021 tarihleri arasında mail yoluyla ve yüz yüze yapılan görüşmeler neticesinde elde edilmiştir. Yirmi üç ticari ve yirmi bir askeri perspektiften olmak üzere Türkiye genelinde toplam kırk dört uzmanla gerçekleştirilen bilgi alışverişiyle elde edilen verilerin AHP yöntemi aracılığıyla analiz edilmesi sonucu ileri deniz gücünde etkili olan başarı faktörlerinin önem ağırlıkları tespit edilmiş ve sonuçta bu faktörler arasında bir önem sıralaması yapılmıştır.

Deniz gücünü etkileyen başarı faktörlerinin önem ağırlıklarının tespit edilmesinde farklı bakış açılarını saptayabilmek amacıyla faktörlerin önem dereceleri askeri ve ardından ticari olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır. Ancak bu ana başlıklar da kendi içinde akademik, askeri/sectörel ve sonuçta bütüncül perspektif olmak üzere üç alt başlıkta detaylandırılmış böylece tüm paydaşların bilgi, görüş ve tecrübeleri arasındaki farklar ortaya konmuştur.

5.1.a. Askeri Deniz Gücünün Geliştirilmesinde Etkili Olan Faktörler

Askeri deniz gücünü etkileyen başarı faktörlerinin ağırlıklandırılması; akademik perspektif, askeri perspektif ve bütüncül perspektif olmak üzere üç basamakta gerçekleştirilmiştir. İleri deniz gücünü etkileyen askeri faktörlerin ağırlıklandırılmasında üç kategorinin belirlenmesinin nedeni; bu alanda birbirinden farklı görüşleri tespit edebilmek ve bu görüşleri ortak paydada bir araya getirebilmektir. Akademik ve askeri bakış açılarının bütüncül perspektif olarak ortak paydada bir araya getirilmesiyle askeri deniz gücü alanındaki tüm paydaşların bakış açılarına kapsayan bir politika ve strateji meydana getirilmesine katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Askeri deniz gücünü etkileyen faktörlerin analizinde kullanılan verilerin temin edildiği uzman gruba ait bilgiler Tablo 5’te, askeri deniz gücünü etkileyen faktörlerin farklı perspektiflere göre sahip olduğu ağırlık değerleri ise Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Bakış Açılara Göre Askeri Deniz Gücü Başarı Faktörlerinin Önem Sıralaması

<i>Akademik Perspektife Göre Askeri Başarı Faktörlerinin Önem Ağırlıkları</i>		
Başarı Faktörleri	Ağırlık Puanı	Önem Sırası
O ₂	0,3242	1
A ₁	0,2331	2
O ₄	0,1530	3
A ₄	0,0837	4
A ₃	0,0679	5
O ₁	0,0521	6
A ₂	0,0507	7
O ₃	0,0353	8
Tutarlılık Oranı: 0, 042073		
<i>Askeri Perspektife Göre Askeri Başarı Faktörlerinin Önem Ağırlıkları</i>		
Başarı Faktörleri	Ağırlık Puanı	Önem Sırası
O ₂	0,2348	1
A ₁	0,1679	2
O ₄	0,1551	3
A ₄	0,1306	4
O ₁	0,0928	5
A ₂	0,0898	6
A ₃	0,0694	7
O ₃	0,0596	8
Tutarlılık Oranı: 0, 014513		
<i>Bütüncül Perspektife Göre Askeri Başarı Faktörlerinin Önem Ağırlıkları</i>		
Başarı Faktörleri	Ağırlık Puanı	Önem Sırası
O ₂	0,2794	1
A ₁	0,2001	2
O ₄	0,1560	3
A ₄	0,1076	4
O ₁	0,0702	6
A ₃	0,0698	5
A ₂	0,0696	7
O ₃	0,0472	8
Tutarlılık Oranı: 0, 021686		

Tablo 6’deki faktör ağırlıkları akademik bakış açısına göre değerlendirildiğinde; en önemli ilk faktör *Denizcilik Politikası (O₂)* olarak tespit edilmiş, ikinci sırada *Donanma Alt Yapısının Milli Teknolojiyle Oluşturulması (A₁)* faktörü, üçüncü sırada ise *Teknoloji (O₄)* faktörü yer almıştır. Askeri alandaki uzman grubun görüşleri çerçevesinde ise askeri deniz gücünü etkileyen faktörlerin önem sırası ilk üç faktör için sırasıyla *Denizcilik Politikası (O₂)*, *Donanma Altyapısının Milli Teknolojiyle Oluşturulması (A₁)* ve *Teknoloji (O₄)* faktörü şeklinde tespit edilmiştir.

Ulusal gücün önemli bir bölümünü oluşturan deniz gücünde etkin askeri faktörler; askeri ve akademik görüşlerin bir araya getirilmesiyle bütüncül kapsamda değerlendirildiğinde ise önem derecesine göre ilk üç faktörün sırasıyla; *Denizcilik Politikası (O₂)*, *Donanma Altyapısının Milli Teknolojiyle Oluşturulması (A₁)* ve *Teknoloji (O₄)* faktörleri olduğu görülmüştür. Askeri deniz gücünü etkileyen toplam sekiz faktörün her birinin diğeriyle kıyaslanması sonucu ulaşılan bulgularda hem akademik hem de askeri perspektiften önemli görülen ilk dört faktörün sırasının değişmediği ve bu konuda bir fikir birliğinin olduğu tespit edilmiştir.

5.1.b. Ticari Deniz Gücünün Geliştirilmesinde Etkili Olan Faktörler

Ticari deniz gücünü etkileyen başarı faktörlerinin ağırlıklandırılması; sektörel, akademik ve bütüncül perspektiften olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır. Ticari deniz gücünü etkileyen faktörlerin üç grupta ele alınmasının nedeni; deniz gücü alanında farklı görüşleri belirleyebilmek ve bu görüşleri bir araya getirerek kapsamlı bir çerçeve sunabilmektir. Denizcilik sektöründe çalışan üst düzey yöneticiler ve bu alanda faaliyet gösteren akademisyenlerden oluşan uzman grup görüşlerinin yansıtıldığı bu analiz ile ekonomik açıdan deniz gücünün iyileştirilmesine yönelik kapsamlı bir politika zemini oluşturulması hedeflenmiştir. Bu bütüncül yaklaşım ile daha kapsayıcı, etkin ve verimli uygulamalara zemin oluşturulacağı düşünülmektedir. Ticari deniz gücünü etkileyen faktörlerin analizinde bilgi, görüş ve tecrübelerinden faydalanılan uzman gruba ait bilgiler Tablo 5’te, ticari deniz gücünü etkileyen başarı faktörlerinin farklı perspektiflerden ele alındığı ve önem ağırlık değerlerine ait bilgiler ise Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Bakış Açılara Göre Ticari Deniz Gücü Başarı Faktörlerinin Önem Sıralaması

<i>Akademik Perspektife Göre Ticari Başarı Faktörlerinin Önem Ağırlıkları</i>		
Başarı Faktörleri	Ağırlık Puanı	Önem Sırası
O ₂	0,2254	1
T ₅	0,1434	2
O ₄	0,1387	3
T ₄	0,1085	4
T ₁	0,1000	5
T ₂	0,0853	6
O ₁	0,0761	7
T ₃	0,0738	8
O ₃	0,0486	9
Tutarlılık Oranı: 0,017506		
<i>Sektörel Perspektife Göre Ticari Başarı Faktörlerinin Önem Ağırlıkları</i>		
Başarı Faktörleri	Ağırlık Puanı	Önem Sırası
O ₂	0,2055	1
T ₅	0,1842	2
T ₁	0,1432	3
O ₄	0,1295	4
T ₄	0,1088	5
T ₃	0,0620	6
O ₁	0,0582	7
T ₂	0,0579	8
O ₃	0,0507	9
Tutarlılık Oranı: 0, 026294		
<i>Bütüncül Perspektife Göre Ticari Başarı Faktörlerinin Önem Ağırlıkları</i>		
Başarı Faktörleri	Ağırlık Puanı	Önem Sırası
O ₂	0,2194	1
T ₅	0,1588	2
O ₄	0,1353	3
T ₁	0,1133	4
T ₄	0,1098	5
T ₂	0,0740	6
T ₃	0,0698	7
O ₁	0,0696	8
O ₃	0,0499	9
Tutarlılık Oranı: 0, 010849		

Tablo 7’deki ticari deniz gücünü etkileyen faktörlerin ağırlıkları akademik bakış açısına göre değerlendirildiğinde; en önemli ilk faktörün *Denizcilik Politikası (O₂)*, ikinci faktörün *Sürdürülebilir Deniz Ekonomisi (T₅)*, üçüncü faktörün ise *Teknoloji (O₄)* olduğu görülmüştür. Sektörel perspektiften incelendiğinde ise ilk

üç sırada; *Denizcilik Politikası (O₂)*, *Sürdürülebilir Deniz Ekonomisi (T₅)*, *Deniz Ticareti (T₁)* faktörleri yer almaktadır. Akademik perspektiften farklı olarak sektörel açıdan deniz ticareti, teknoloji faktörüne kıyasla daha öncelikli bir konumda yer almaktadır. Ulusal gücün önemli bir bölümünü oluşturan deniz gücünde etkili olan ticari faktörler; hem akademik hem sektörel perspektiften kapsamlı bir yelpazede ele alındığında ise en önemli ilk üç faktör sırasıyla; *Denizcilik Politikası (O₂)*, *Sürdürülebilir Deniz Ekonomisi (T₅)* ve *Teknoloji (O₄)* faktörüdür.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada deniz gücünü etkileyen askeri ve ticari başarı faktörleri literatüre bağlı olarak belirlenmiş ve oluşturulan uzman grubun bilgi, görüş ve tecrübelerinin yansıtılmasına imkân veren AHP yöntemi aracılığıyla bu faktörler arasında bir önem sıralaması yapılmıştır. Buna ek olarak bu uzman grubun içindeki görüş farklılıklarının ayırt edilebilmesi amacıyla uzmanlar arasında akademik, askeri ve sektörel perspektiflerden oluşan bir gruplandırma yapılmıştır. Ancak hem askeri hem de ticari deniz gücü faktörlerinin değerlendirilmesinde bu farklı görüşlerin bir araya getirildiği bütüncül bir perspektifte ortak payda yaratılmış ve bu kapsamda ortaya çıkan önem sıralaması verilmiştir. Deniz gücü başarı faktörlerinin önem dereceleri, her bir faktörün değeriyle ikili karşılaştırılmasına verilen cevapların Excel programı aracılığıyla hesaplanması neticesinde elde edilmiştir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kurmay Albay, Tuğamiral, Güvenlik Bilimleri Uzmanı, Kaptan, Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesi unvanlarında toplam yirmi bir uzmanın görüşleri sonucunda; askeri deniz gücünde etkili en önemli başarı faktörü *Denizcilik Politikası (0,2794)*, en az önem derecesine sahip başarı faktörü ise *Sahip Olunan Boğazlar (0,0472)* olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, DTO Yöneticisi, Ülke Operasyonları Yöneticisi, Danışman, Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesinden meydana gelen toplam yirmi üç uzmanın görüşleri sonucunda ticari deniz gücünde en etkili faktörün *Denizcilik Politikası (0,2194)* olduğu görülmüştür. En az etkili faktör ise askeri deniz gücünde olduğu gibi *Sahip Olunan Boğazlar (0,0499)* faktörüdür. Hem ticari hem de askeri deniz gücü geniş kapsamda birlikte değerlendirildiğinde; en önemli faktörün ve en az etkileyen faktörün benzer olması; denizcilik politikasının güvenlik, savunma, ekonomik bağlamda yüksek bir etkiye sahip olduğu noktasında fikir birliği olduğunu göstermektedir. Çalışma kapsamında belirlenen başarı faktörleri arasında gerçekleştirilen sıralamada *Sahip Olunan Boğazlar* faktörünün son sırada bulunması, bu faktörün deniz gücünde etkisiz olduğu anlamı taşımamaktadır. Literatüre kıyasla sahip olunan boğazlar faktörünün bu çalışmada diğer faktörlere kıyasla daha düşük bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise içinde bulunduğumuz yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler, ihtiyaçlar ve ilerleyen teknolojik alt yapı ile denizlerde ortaya çıkan rekabetin kendine özgü yapısı olarak değerlendirilebilir.

Denizcilik politikaları; dış politika ve iç politik unsurlardan oluşan geniş çaplı bir yapıdan oluşmaktadır. Bir taraftan devletin egemenliğindeki deniz yetki alanlarında yürütülen faaliyetleri ve bu alanların yönetimini ifade ederken diğer taraftan bu alanlarda yürütülen dış politikayı kapsamaktadır. Hem askeri hem ticari topyekün deniz

gücünü etkileyen en önemli faktör bu çalışma kapsamında *Denizcilik Politikaları* olarak belirlenmiştir. Söz konusu faktörün belirlenmesinde diğer faktörlerin etkin kullanılmasındaki rolünün de payı olduğu düşünülmektedir. Burada belirtilmesi gereken husus; bu çalışmada ileri deniz gücü elde edilmesinde etkili olan başarı faktörleri belirlenirken hem askeri hem de ticari deniz gücünü etkileyen ortak faktörlerin tespit edilmesinin doğru bir yol olduğudur. Çünkü her iki alandaki uzmanların bilgi, görüş ve tecrübeleri kapsamında çalışmaya sundukları katkıda askeri ve ticari kategoride ilk sırada aynı faktör belirlenmiş ve farklı perspektiflerden yapılan değerlendirmelerde ilk üç sırada ortak faktörlerden en az ikisi yer almıştır. Bunlardan biri *Denizcilik Politikası* diğeri ise *Teknoloji* faktörüdür. Ortak faktörlerin genel değerlendirmede yer alması çalışmada oluşturulan desenin alandaki uzmanların görüşleriyle paralellik arz ettiğini göstermektedir.

Askeri deniz gücünü etkileyen faktörlerin analizi sonucunda üzerinde durulması gereken hususlardan biri uygulama sonucunda ikinci sırada; *0,2001* önem derecesiyle *Donanma Altyapısının Milli Teknolojiyle Oluşturulması*, üçüncü sırada ise *0,1560* önem derecesiyle *Teknoloji* faktörünün yer almasıdır. Buna göre donanma gücü devletlerin deniz gücündeki en önemli araçlardan biridir. Fakat 21. yüzyıl dinamikleri çerçevesinde teknolojinin ortaya çıkardığı güç yadsınamaz bir etkiye sahip olduğundan özellikle sahip olunan donanma gücünün milli olanaklarla geliştirilmesi ve bu kapsamda dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması kritik bir güç bileşenini temsil etmektedir. Ortaya çıkan bu uygulama sonucu; Türkiye Cumhuriyeti'nin "On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023" ve "2019-2023 Savunma Sanayii Stratejik Planı" ile örtüşmektedir. Bu plan ve belgelerde Türkiye'nin savunma sanayisinin milli olanaklarla geliştirilmesinin hedeflendiği ve bu kapsamda dışa bağımlı yapının ortadan kaldırılması amacıyla yatırımların geliştirilmesinin öncelikli hedefler arasında yer aldığı ifade edilmektedir.

Ticari deniz gücünde etkili olan başarı faktörlerinin değerlendirilmesi sonucunda en etkili ikinci faktör *0,1588* önem derecesiyle *Sürdürülebilir Deniz Ekonomisi* olarak belirlenmiştir. Karasal kaynakların giderek azalması ve 21. yüzyılda gelişen teknoloji ile birlikte denizlerden faydalanmanın daha mümkün hale gelmesiyle birlikte devletler, deniz kaynaklarına yönelmiştir. Bu gelişmeler, denizlerde yürütülen faaliyetlerin artmasına neden olurken aynı zamanda deniz alanlarından yararlanmanın daha sürdürülebilir nitelikte olması ve bu fayda sağlanırken deniz çevresine zarar verilmemesi ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Uygulama sonucunda ticari deniz gücünü etkileyen ikinci önemli faktör olarak sürdürülebilir deniz ekonomisinin belirlenmesi, son yirmi yılda gerçekleştirilen akademik çalışmalar, devlet ve uluslararası örgüt raporlarını destekler niteliktedir. Sürdürülebilir deniz ekonomisi konusunda devletlerden çok milletlerarası örgütlerin çalışmaları ve raporları dikkat çekmektedir. Bu kapsamda denizlerden faydalanırken bu alanlara zarar verilmemesi ve korunarak gelecek nesillere aktarılması amacıyla devlet politikalarının oluşturulması ve yürütülmesi teşvik edilmektedir. Avrupa Birliği, bu konuda her sene düzenli bir biçimde "Mavi Ekonomi Raporu" yayınlamakta ve devletleri sürdürülebilir deniz ekonomisi konusunda yeni politikalar izlemeye ya da var olan politikalarını yapılandırmaya davet etmektedir. Bu çalışma kapsamında

ortaya konan ticari deniz gücü analiz yaklaşımında en etkili faktörün *Denizcilik Politikası* olması ve ardından *Sürdürülebilir Deniz Ekonomisinin* gelmesi aslında denizlerin girift ve çok yönlü yapısını da ortaya koymaktadır. Son olarak deniz alanında güç elde etmenin en temel yolu hem askeri hem ticari deniz gücü analiz yaklaşımında ortaya konduğu üzere yürütülen denizcilik politikalarıdır. Bu konuda hükümet politikalarının son derece önem arz ettiği ve denizlerin girift yapısı gereği bu politika faktörünün diğer başarı faktörleri üzerinde etkili olduğu uygulama sonucunda açıkça görülmektedir.

Deniz gücünün ülkelerin gelişimindeki rolü dikkate alındığında, ülkelerin stratejik avantaj sağlayabilmek adına sahip oldukları deniz gücünün hangi seviyede olduğunu bilmeleri oldukça önemlidir. Tespit edilen başarı faktörleri çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen bilgiler ışığında ülkelerin politika yapıcılarını, sahip olunan deniz gücü ile ilgili eksiklikleri gidererek stratejik avantaj elde etmek için hangi noktalara odaklanmaları gerektiğini tespit edebilecek ve yeni stratejiler oluşturabilecektir. Bu çalışma ile deniz gücü alanında oluşturulacak yeni stratejiler aracılığıyla diğer ülkelerle rekabet içerisinde yer alan Türkiye'nin sahip olduğu deniz gücünün artırılmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde; deniz gücünün geliştirilmesine yönelik oluşturulan denizcilik politikalarının devletlerin deniz gücünde etkili en önemli faktör olduğu görülmektedir. 21. yüzyılın ortaya koyduğu gelişmelerde özellikle teknolojinin toplumsal hayatın her alanındaki etkisinin deniz gücünün askeri ve ticari ayağında son derece etkili bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu teknolojik imkânın milli olanaklarla geliştirilmesi ve dışa bağımlılığın en aza indirilmesi hem deniz gücünün geliştirilmesinde hem de teknolojik ar-ge yatırımlarının diğer sektörlerdeki olumlu etkisi nedeniyle son derece kritiktir. Deniz gücünün sadece savaş zamanında değil barış düzeninde de önemli bir dış politika aracı olarak kullanılması, devletlerin küresel düzendeki etkisinin artmasına olanak sağladığından 21. yüzyılda deniz stratejileri devletlerin üzerinde dikkatle durduğu hususlardan biri haline gelmiştir.

Karasal kaynakların hızla azalması, deniz diplerindeki hidrokarbon kaynakların çıkarılarak işlenmesinin gelişen teknoloji aracılığıyla daha imkânlı bir boyut kazanması, küresel ticaretin ulusal ekonomiler için önemi ve bu ticaretin ortalama %80'nin üzerinde deniz yollarıyla gerçekleşmesi gibi nedenler denizleri 21. yüzyılın çıkar ve çatışma alanlarına dönüştürmüştür. Bu alanlarda güç elde etmek ise devletlere önemli bir stratejik üstünlük sağlamaktadır. Deniz gücünün geliştirilmesi ancak geniş çapta gerçekleştirilecek bir analiz ile mümkünken bu gücü oluşturan faktörleri belirlemek bu analiz için gerekli olan temel oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında genel olarak deniz gücünü meydana getiren askeri ve ticari başarı faktörleri literatüre bağlı olarak tespit edilmiş ve Türkiye'de bu alanda bilgi, birikim ve tecrübeye sahip uzmanlar tarafından bu faktörlerin önem ağırlıkları belirlenmiştir. Çalışma kapsamında 21. yüzyılda devletlerin deniz gücü analizinde kullanılabilecek bir yaklaşım önerilmiştir. Literatürde 21. yüzyıl dinamikleri çerçevesinde devletlerin deniz gücü analizinde kullanılacak faktörleri sunan ve bu faktörler arasında bir önem sıralaması yapan çalışmanın yer

almaması bu araştırmanın literatürdeki söz konusu boşluğu doldurması ve kendinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi sebebiyle özgün değerini ortaya koymaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında gerçekleştirilecek sonraki çalışmalarda AHP Yöntemi ve diğer ÇKKV Yöntemleri (ANP, DEMATEL, SWARA vb.) aracılığıyla farklı devlet ve devlet gruplarının deniz gücü analiz edilerek elde edilen sonuçlar ile bu çalışmanın sonuçlarını içeren mukayeseli araştırmalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca gelişmiş deniz gücünde etkili olan faktörler farklı ÇKKV Yöntemlerinin birbirleriyle bütünleştirilmesi (AHP-TOPSIS vb.) ile de değerlendirilebilecektir.

Kaynakça

- Atay, S. (2016). Dış Politika Açısından Deniz Gücünün Önemi, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 98-105.
- Bartlett, L. W. (2011). *Not Merely For Defence The Creation of The New American Navy, 1865-1914*, Doktora Tezi, Texas Christian University, Texas).
- Bennett, N.J., Hallam, M. K., Augustine, G., Ban, N., Belhabib, D., Irwin, I.B., Charles, A., Couture, J., Eger, S., Fanning, L., Foley, P., Goodfellow, A.M., Greba, L., Greg, E., Hall, D., Harper, S., Maloney, B., McIsaac, J., Ou, W., Pinkerton, E., Porter, D., Sparrow, R., Stephenson, R., Stocks, A., Sumaila, U. R., Sutcliffe, T., ve Bailey, M. (2018). Coastal and Indigenous Community Access to Marine Resources and The Ocean: A Policy Imperative for Canada. *Marine Policy*, 87, 186-193.
- Bian, T., Hu, J. ve Deng, Y. (2017). Identifying influential Nodes in Complex Networks Based on AHP. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 479, 422-436.
- Bilsel, C. (1948). Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlightında Türk boğazları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 14 (1-2), 1-23.
- Black, J. (2005). A Post-Imperial Power? Britain and The Royal Navy. *Orbis*, 49 (2), 353-365.
- Bobokulov, I. (2012). Strategic Functions of and Prospects for the Foreign Military Presence in Central Asia. *Central Asia and The Caucasus*, 13 (2), 98-106.
- Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü. (2021). *Su Ürünleri İstatistikleri*, <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/SagMenuVeriler/BSGM.pdf> (erişim tarihi: 10.02.2021).
- Calder, K. E. (2008). *Embattled Garrisons Comparative Base Politics and American Globalism*, New Jersey: Princeton University Press.
- Canbay, Ş. (2010). *Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayinin Makro Ekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Canlı, G. A., Kurtoğlu, İ., Canlı, M. O. ve Tuna, Ö. S. (2015). Dünyada ve Ülkemizde İnsansız Sualtı Araçları (İsaa-Auv & Rov) Tasarım Ve Uygulamaları. *GİDB Dergi*, 4, 43-75.
- Chang, F. K. (2012). China's Naval Rise and The South China Sea: An Operational Assessment. *Orbis*, 56 (1), 19-38.
- Convention on Biological Diversity (2004). *The Ecosystem Approach*, <https://www.cbd.int/doc/publications/ea-text-en.pdf> (erişim tarihi: 12.01.2021).
- Corbett, J. S. (1898). *Drake and the Tudor Navy, with a History of the Rise of England as a Maritime Power*, (1th Ed.). London: Longmans Publishing.
- Crowhurst, P. (1977). *The Defense of British Trade 1689-1815*, Dawson: Folkerstone.
- Czermanski, E., Jastrzabek, A. O., Zaucha, J., Pawlowska, B., Matczak, M. ve Szydowski, L. (2021). Preconditions of New Container Terminal Location in the Maritime Spatial Planning Framework. A Case Study for the Central Port Concept in Gdansk. *Marine Policy*, 130, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2021.104585>.
- Çelik, S. (2020). Günümüzde Türkiye'nin Jeopolitik Konumu. *The Journal of International Social Research*, 13 (74), 201-211.

- Çetin, O. (2009). Denizcilik Sektöründe Mukayeseli Bir Model. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 5 (10), 35-58.
- Çetin, O. (2012). *Denizci Türkiye için Yol Haritası*, İstanbul: Dönence Yayınevi.
- Dabağır, C. (2005). *Savunma Sanayinin Durumu ve Dışa Bağımlılığın Azaltılması Yönünde Uygulanması Gereken Stratejiler ve Özel Sektörün Bu Konudaki Katkılarının İncelenmesi*, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Savunma Kaynakları Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Davis, S. (2011). The US Military Base Network and Contemporary Colonialism: Power Projection, Resistance and the Quest for Operational Unilateralism. *Political Geography*, 30, 215-224. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2011.04.003>.
- De Almeida, F. E. A. ve Cabral, R. P. (2018). Navy Classification: Proposal For a Comparative Methodology, *Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations*, 7(14), 13-40.
- De Almeida, I. D. P., Costa, I.P.A., Costa, A.P.A., Corriça, J.V.P., Moreira, M. A. L., Gomes, C. F. S. ve Santos, M. D. (2022). A Multicriteria Decision-Making Approach to Classify Military Bases for the Brazilian Navy, *Procedia Computer Science*, 199, 79-86. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.01.198>.
- Demir, İ. (2018). Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Feshi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 136, 327-358.
- Demirhan, A. E. ve Yakan, S. D. (2019). Açık Deniz Petrol Endüstrisinin Ekotoksikolojik Etkileri. *GİDB Dergi*, 16, 39-55.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2015). *Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi*, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Doğru, S. (2013). Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 123-169.
- Dwarakish, G.S. ve Salim, A. M. (2015). Review on the Role of Ports in The Development of A Nation. *Aquatic Procedia*, 4, 295-301. <https://doi.org/10.1016/j.aqpro.2015.02.040>.
- European Commission. (2012). *Blue Growth Scenarios and Drivers for Sustainable Growth from the Oceans, Seas and Coasts*. <https://webgate.ec.europa.eu/maritimeforum/system/files/Blue%20Growth%20Final%20Report%2013092012.pdf> (erişim tarihi: 03.01.2021).
- Ekin, C. (2014). *Denizden Yükselen Küresel Hegemonya*, (2. Baskı), İstanbul: Dönence Basım.
- European Commission. (2021). *The EU Blue Economy Report 2021*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0b0c5bfd-c737-11eb-a925-01aa75ed71a1> (erişim tarihi: 08.12.2021).
- European Parliament. (2021). *Integrated Maritime Policy of the European Union*. https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_3.3.8.pdf (erişim tarihi: 07.08.2021).
- Food and Agriculture Organization. (2015). *Global Aquaculture Production Database*. www.fao.org/fishery/statistics/global-aquaculture-production/en. (erişim tarihi: 03.07.2021).
- Food and Agriculture Organization. (2020). *The State of World Fisheries and Aquaculture Sustainability in Action*. <http://www.fao.org/3/ca9229en/ca9229en.pdf> (erişim tarihi: 15.09.2021).
- France, M.E.B. (2000). Back to the Future: Space Power Theory and A.T. Mahan. *Space Policy*, 16 (4), 237-241.
- Gartzke, E. ve Lindsay, J.R. (2020). The Influence of Sea Power on Politics: Domain and Platform-Specific Attributes of Material Capabilities. *Security Studies*, 29 (4), 601-636. <https://doi.org/10.1080/09636412.2020.1811450>.
- Gergin R. E. ve Baki, B. (2015). Türkiye'deki Bölgelerin Lojistik Performanslarının Bütünleştirilmiş AHS ve TOPSİS Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 6(4) 115-135.
- Global Fire Power. (2022). *2022 Military Strength Ranking*. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> (erişim tarihi: 03.05.2022).
- Ghimire, L. P. ve Kim, Y.B. (2018). An Analysis on Barriers to Renewable Energy Development in The Context of Nepal Using AHP. *Renewable Energy*, 129, 446-456. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.06.011>.
- Glaser, D.J. ve Rahman, A. (2016). Ex Tridenti Mercatus? Sea-Power and Maritime Trade in the Age of Globalization. *Journal of International Economics*, 100, 95-111. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2016.03.001>.
- Gorshkov, S. (1979). *The Sea Power of the State*, (2nd edition), Pergamon: Naval Institute Press.
- Gurria, A. (2021). *The Economist World Ocean Summit*. <https://www.oecd.org/about/secretary-general/oecd-sg-remarks-at-the-economist-world-ocean-summit-3-march-2021.html> (erişim tarihi: 08.07.2021).
- Gülsoy, A.F. (2020). *Türk Milli Savunma Sanayii Tarihi: Aselsan Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/64731> (erişim tarihi:02.03.2021).
- Harkavy, R.E. (1989). *Bases Abroad: The Global Foreign Military Presence*, New York: Oxford University Press.
- Hayashi, M. (2005). Military and Intelligence Gathering Activities in the Eez: Definition of Key Terms. *Marine Policy*, 29, 123-137. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2004.08.006>.
- Hayes, B.C. ve Smith, D.V. (Ed.). (1994). *The Politics of Naval Innovation*. Newport Rhode Island: US Naval War College.
- Hodge, C.C. (2014). The Pivot in Perspective: American Naval Power, Then and Now. *Orbis*, 58(3), 392-412.
- Hossain, K.A., Zakaria, N.M.G. ve Sarkar, M.A.R. (2017). SWOT Analysis of China Shipbuilding Industry by Third Eyes. *Procedia Engineering*, 194, 241-246. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.08.141>.
- Hoyt, T.D. (2007). The United States and Maritime Strategy: A Parochial View From The U.S. Naval War College. *Orbis*, 51(4), 577-584. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2007.08.003>.
- Hudson, R. ve Urquhart, A. (2022). Naval Disasters, World War Two and The British Stock Market. *Research in International Business and Finance*, 59, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101556>.
- IMPSRC. (2021). *Maritime Strategic Evaluation for Israel 2020/21*. <https://drive.google.com/file/d/1GPp811kPg2Tdmfka1ThqRhMxAXpmGc/view> (03.09.2021).
- Jenner, C.J. (2021). Command, Strategic Contest and Confidence-Building in The South China Sea. *Orbis*, 65 (3), 513-531. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2021.06.012>.
- Kaliszewski, A., Kozłowski, A., Dabrowski, J. ve Klimek, H. (2020). Key Factors of Container Port Competitiveness: A Global Shipping Lines Perspective. *Marine Policy*, 117, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.103896>.
- Karabüyük, M. (2019). İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), 167-185.
- Kaymal, T. (2018). Deniz Güvenliği Harekâtı İçin Daha Küçük ve Esnek Savaş Gemileri, *Bahriye Enstitüsü*, <https://bahriyeenstitusu.org/2018/08/23/deniz-guvenligi-harekati-icin-daha-kucuk-ve-esnek-savas-gemileri> (erişim tarihi: 15.12.2020).
- Kearsley, H.J. (1992). Rethinking Maritime Power Theory. *Comparative Strategy*, 11 (2), 195-211. <https://doi.org/10.1080/01495939208402871>.
- Kline, J.E. (2017). Impacts of The Robotics Age on Naval Force Design, Effectiveness, and Acquisition. *Naval War College Review*, 70(3), 63-77.
- Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç.K. (2017). Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar İle Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 879-910.
- Kozanhan, M.K. (2019). Güç Kavramı ve Donanmaların Yumuşak Güç Unsuru Olarak Diplomaside Kullanılması. *Mavi Vatan'dan Açık Denizlere*, 1 (2), 22-30.
- Köseoğlu, A. M. (2010). *Milli Savunma Sanayinde Yeniden Yapılanma ve Sosyal Politikalara Etkisi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kraska, J. (2010). How The United States Lost The Naval War of 2015. *Orbis*, 14 (1), 35-45. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2009.10.004>.

- Kulve, H. ve Smit, W.A. (2010). Novel Naval Technologies: Sustaining or Disrupting Naval Doctrine. *Technological Forecasting & Social Change*, 77 (7), 999-1013. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2010.03.005>.
- Küçükşahin, A., Uyar, E.Ö., Tahminciler, E. ve Dinçer, D. (2008). Türkiye'nin Güvenlik Strateji Belgesi Nasıl Hazırlanmalıdır?. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4 (7), 7-39.
- Kütükçü, M.A. ve Kaya, İ.S. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Durumu. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6 (2/1), 81-96.
- Kwak, S.J., Yoo, S.H. ve Chang, J.I. (2005). The Role of The Maritime Industry in The Korean National Economy: An Input-Output Analysis. *Marine Policy*, 29, 371-383. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2004.06.004>.
- Kyngé, J., Campbell, C., Kazmin, A. ve Bokhari, F. (2017). How China Rules the Waves. <https://ig.ft.com/sites/china-ports/> (erişim tarihi: 05.08.2020).
- Lachowski, Z. (2007). *Foreign Military Bases in Eurasia*, Sweden: CM Gruppen, Bromma.
- Lane, J. M. ve Pretes, M. (2020). Maritime Dependency and Economic Prosperity: Why Access to Oceanic Trade Matters. *Marine Policy*, 121, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104180>.
- Lautenschläger, K. (1983). Technology and the Evolution of Naval Warfare. *International Security*, 8 (2), 3-51.
- Lavie, O. G. (2018). A Model and Methodology for a Grand Maritime Strategy. https://hms.haifa.ac.il/images/publications/Oded_GUR_LAVIE/A-Model-and-Methodology-for-a-Grand-Maritime-Strategy_FULL.pdf (erişim tarihi: 06.07.2020).
- Lei, D. (2008). China's New Multi-Faceted Maritime Strategy. *Orbis*, 52 (1), 139-157. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2007.10.009>.
- Lersch, B. D. S. ve Sarti, J. S. (2014). The Establishment of Foreign Military Bases and The International Distribution of Power. *UFRGSMUN*, 2, 83-135.
- Liu, B., Xu, M., Wang, J. ve Xie, S. (2017). Regional Disparities in China's Marine Economy. *Marine Policy*, 82, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2017.04.015>.
- Lostumbo, M.J., Mc Nerney, M.J., Peltz, E., Eaton, D., Frelinger, D.R., Greenfield, V.A., Halliday, J., Mills, P., Nardulli, B.R., Pettyjohn, S.L., Sollinger, J.M. ve Worman, S. M. (2013). *Overseas Basing of U.S. Military Forces an Assessment of Relative Costs and Strategic Benefits*. RAND Corporation, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR201.html (erişim tarihi: 10.03.2020).
- Lubchenco, J., Haugan, P. M. ve Pangestu, M.E. (2020). Five Priorities for A Sustainable Ocean Economy. *Nature*, 588, 30-32.
- Mahan, A. T. (1890). *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, Boston: Little-Brown.
- Maurer, J.H. (2018). The Struggle for Sea Power: Lessons From The Great War. *Orbis*, 62 (2), 184-203. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2018.02.001>.
- Merkel, A. ve Holmgren, J. (2017). Dredging the Depths of Knowledge: Efficiency Analysis in The Maritime Port Sector. *Transport Policy*, 60, 63-74. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2017.08.010>.
- Modelski, G. (1987). *Long Cycles in World Politics*, London: The Macmillan Press.
- Modelski, G. (2005). Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus-Devlet. *Uluslararası İlişkiler*, 2 (7), 3-30.
- Mohan, C. R. (2009). Maritime Power: India and China Turn to Mahan. *ISAS Working Paper*, 71, 1-14.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (t.y.). Oruç Reis Araştırma Gemisi. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/oruc-reis> (erişim tarihi: 25.08.2021).
- NATO. (2019). *Nato Maritime Unmanned Systems*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_09/20190909_190909-NMUS.pdf (erişim tarihi: 13.05.2021).
- NATO. (2020). *Operation Sea Guardian*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136233.htm (14.05.2021).
- NATO. (2021). *Nato's Maritime Activities*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_70759.htm (06.09.2021).
- Nincic, D.J. (2002). Sea Lane Security and U.S. Maritime Trade: Chokepoints as Scarce Resources. S.J. Tangredi (Yay. haz.). *Globalization and Maritime Power* içinde (s. 143-171). Washington: Institute for National Strategic Studies, National Defense University.
- Notsu, A., Kawakami, H., Tezuka, Y. ve Honda, K. (2013). Intergration of Information Based on the Similarity in AHP. *Procedia Computer Science*, 22, 1011-1020. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2013.09.186>.
- Octavian, A. (2017). In Search of Peaceful Future of The Asia-Pacific Maritime World: Formulating The Role of Indonesian Navy. *Journal of Maritime Studies and National Integration*, 1 (2), 118-127. <https://doi.org/10.14710/jmsni.v1i2.1998>.
- OECD. (2015). *Competition Issues in Liner Shipping*. [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP/WP2\(2015\)3&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP/WP2(2015)3&docLanguage=En) (erişim tarihi: 16.03.2021).
- OECD. (2016). *The Ocean Economy in 2030*. Paris: OECD Publishing.
- Önal, E. ve Yarbay R. Z. (2010). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları Potansiyeli ve Geleceği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 9 (18), 77-96.
- Özdemir, M. S. (2002). Bir İşletmede Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Performans Değerleme Sistemi Tasarımı. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 2, 2-11.
- Özer, Y. (2019). Nanoteknoloji'nin Askerî Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, IDEF Özel Sayı*, 33-52.
- Özgen, C. (2019). Türkiye'nin Denizaşırı Askerî Üs Kurma Girişimleri: Tespitler ve Geleceğe Yönelik Öneriler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 381-408. doi: 10.28956/gbd.646388.
- Pazarıcı, H. (2009). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Perçin, S. ve Ayan, T. (2010). AHS ve Bulanık Promethee Yaklaşımlarıyla Esnek Üretim Sistemleri Seçimi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (2), 555-575.
- Pınar, L. (2018). Türkiye'nin Savunma Sanayi Alanındaki Gelişiminin Türk Dış Politikasına Olan Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2356-2369.
- Pirtle, C. E. (2000). Military Uses of Ocean Space and the Law of the Sea in The New Millennium. *Ocean Development & International Law*, 31, 7-45. <https://doi.org/10.1080/009083200276058>.
- Pryor, S.C. ve Barthelmie, R.J. (2013). Renewable Energy Resources-Ocean Energy: Wind-Wave-Tidal-Sea Currents. *Climate Vulnerability*, 3, 65-81. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384703-4.00311-7>.
- Rahman, A.S. (2010). Fighting the Forces of Gravity-Seapower and Maritime Trade Between the 18th and 20th Centuries. *Explorations in Economic History*, 47, 28-48. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2009.05.007>.
- Ridolfi, G. (1997). Geostrategy and Naval Power in The Mediterranean: Changing Scenarios, Continuing Conflict. *Marine Policy*, 21 (4), 377-390. [https://doi.org/10.1016/S0308-597X\(97\)00022-5](https://doi.org/10.1016/S0308-597X(97)00022-5).
- Rochwulaningsih, Y., Sulistiyono, S.T., Masruroh, N.N. ve Maulany, N.N. (2019). Marine Policy Basis of Indonesia as a Maritime State: The Importance of Integrated Economy. *Marine Policy*, 108, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2019.103602>.
- Rodrigue, J.P. ve Notteboom, T. (2009). The Terminalisation of Supply Chains: Reassessing The Role of Terminals in Port/Hinterland Logistical Relationships. *Maritime Policy & Management*, 36(2), 165-183. <https://doi.org/10.1080/03088830902861086>.
- Saaty, R. W. (1987). The Analytic Hierarchy Process-What It is And How It is Used. *Mathl Modelling*, 9 (3), 161-176. [https://doi.org/10.1016/0270-0255\(87\)90473-8](https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8).
- Saaty, T.L. (1994). How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process. *Interfaces*, 24 (6), 19-43.
- Saaty, T. L. (2008). Relative Measurement and Its Generalization in Decision Making Why Pairwise Comparisons Are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors the Analytic Hierarchy/Network Process. *RACSAM*, 102, 251-318. <https://doi.org/10.1007/BF03191825>.

- Saban, M. ve Güğçerçin, G. (2009). Deniz Taşımacılığı İşletmelerinde Maliyetleri Etkileyen Faktörler ve Sefer Maliyetleri. *DEÜ Denizcilik Dergisi*, 1 (1), 1-16.
- Sakhuja, V. (2011). *Asian Maritime Power in the 21st Century: Strategic Transactions China, India and Southeast Asia*. Singapore: ISEAS-Yusof Ishak Institute.
- Shahsavari, A., Sadeghi, J.K., Shockley, J. ve Ojha, D. (2021). On the Relationship Between Lean Scheduling and Economic Performance in Shipbuilding: A Proposed Model and Comparative Evaluation. *International Journal of Production Economics*, 239, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2021.108202>.
- Silva, A.R.A. (2017). The Enabling Power of the Oceans. *Contexto Internacional*, 39 (2), 237-243.
- Sleeper, D.M. (2012). Port Significance: Contributions to Competitiveness in Latin America and Asia. *Journal for Global Business and Community*, 3(1), 22-28.
- Sokolić, D., Mrak, M.K. ve Katunar, J. (2014). Understanding the Role of Context in Shaping the Development of Business Systems. *Scientific Journal of Maritime Research*, 28, 137-144.
- Speller, I. (2020). *Deniz Harbini Anlamak* (Çev. Barış Engin). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Steinberg, P. (2001). *The Social Construction of the Ocean*. London: Cambridge University Press.
- Streusand, D.E. (2002). Geopolitics Versus Globalization. S.J. Tangredi (Yay. haz.). *Globalization And Maritime Power* içinde (s. 41-57), Washington: Institute for National Strategic Studies, National Defense University.
- Vivero, J.L.S. ve Mateos, J.C. R. (2010). Ocean Governance in a Competitive World. The BRIC Countries as Emerging Maritime Powers-Building New Geopolitical Scenarios. *Marine Policy*, 34, 967-978. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2010.02.002>.
- Vivero, J.L.S., Mateos, J.C. R. ve Corral, D.F. (2009). Geopolitical Factors of Maritime Policies and Marine Spatial Planning: State, regions, and geographical planning scope. *Marine Policy*, 33 (4), 624-634. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2008.12.010>.
- Vivero, J.L.S. ve Mateos, J.C. R. (2006). Maritime Europe and EU Enlargement: A Geopolitical Perspective. *Marine Policy*, 30, 167-172. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2004.11.002>.
- Şener, B. (2015). Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 35, 327- 349. doi: 10.9761/JASSS2837.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2022). *Gemi Geçiş İstatistikleri, 2021*. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri> (erişim tarihi: 05.09.2021).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı SSB. (2019). *Türk Savunma Sanayii Ürün Kataloğu*. <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/104/> (erişim tarihi: 22.09.2021).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı SSB. (2020). *Milli Gemi*. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/ContentList.aspx?PageID=88> (erişim tarihi: 21.05.2021).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019a). *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> (erişim tarihi: 12.08.2020).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019b). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Değerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf (erişim tarihi: 16.02.2021).
- T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2019). *Mavi Vatan-2019 Taktik Tatbikatı*. <https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Basin?url=mavi-vatan-2019-taktik-tatbikati-3122020> (erişim tarihi: 23.02.2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020). *Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi*. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (erişim tarihi: 22.02.2021).
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı. (2022). *Atatürk ve Deniz Kuvvetleri*. <https://www.dzkk.tsk.tr/Genel/icerik/ataturk-ve-deniz-kuvvetleri> (erişim tarihi: 05.09.2021).
- T.C. MSB Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2021). *Platformlar*. <https://www.dzkk.tsk.tr/Destek/icerik/gabya-sinifi> (erişim tarihi:05.09.2021).
- T.C. MSB Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2022a). *Platformlar*. <https://www.dzkk.tsk.tr/Destek/icerik/gur-sinifi> (erişim tarihi: 10.08.2021).
- T.C. MSB Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2022b). *Akdeniz Kalkanı Harekâtı*. <https://www.dzkk.tsk.tr/Harekat/icerik/akdeniz-kalkani-harekati> (erişim tarihi: 15.03.2021).
- T.C. Sanayi ve Tek. Bakanlığı. (2019). *2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi*. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/SanayiStratejiBelgesi2023.pdf> (24.02.2021).
- T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (2017). *2017-2021 Stratejik Plan*. https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20170606155720342529.pdf (erişim tarihi: 11.02.2021).
- T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (2020). *2019-2023 Stratejik Plan*. https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20201229103801676675.pdf (erişim tarihi: 13.02.2021).
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2022). *Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı: Elleçlenen Yük Miktarı Dünya Ortalamasının Üzerinde Arttı*. <https://yalovaliman.uab.gov.tr/haberler/ulastirma-ve-altyapi-bakanligi-elleclenen-yuk-miktari-dunya-ortalamasinin-uzerinde-artti> (erişim tarihi: 15.02.2021).
- Taşlıgil, N. (2004). İstanbul Boğazı'nın Ulaşım Coğrafyası Açısından Önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 10, 1-18.
- Till, G. (2007). Maritime Strategy in a Globalizing World. *Orbis*, 51 (4), 569-575. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2007.08.002>.
- Till, G. (2013). *Sea Power: A Guide for the Twenty-First Century*, (3rd Edition). London: Routledge.
- Tirumala, R. D. ve Tiwari, P. (2020). Innovative Financing Mechanism for Blue Economy Projects. *Marine Policy*, 104194, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104194>.
- Topsoy, F. (2012). Münhasır Ekonomik Bölgede Yürütülen Yabancı Askerî Faaliyetlerin Hukukî Niteliği. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 217-265. <https://doi.org/10.15869/itobiad.398175>.
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. (t.y.). *Deniz*. <https://www.tpao.gov.tr/deniz> (erişim tarihi:05.09.2021).
- Tunalı, H. ve Akarçay, N. (2018). Deniz Taşımacılığı ile Sanayi Üretimi İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 111-122. <https://doi.org/10.25204/iktisad.406183>.
- Turan, S. (2004). Geçiş ve Seyir Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Düzenlemeler Işığında Türk Boğazları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 63-75.
- Türk Deniz Kuvvetleri. (2000). *Açık Denizlere Doğru*. (1. Baskı). Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Basımevi.
- Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2015). *Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi*. İstanbul: Deniz Basımevi.
- U.S. Energy Information Administration. (2020). *International Energy Outlook 2020*. <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/ieo2020.pdf> (erişim tarihi: 11.01.2021).
- U.S. Marine Corps, U.S. Navy ve U.S. Coast Guard. (2015). *A Cooperative Strategy For 21st Century Seapower*. https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/navy/21st-century-seapower_strategy_201503.pdf (erişim tarihi: 15.08.2021).
- UTİKAD. (2020). *Lojistik Sektörü Raporu*. <https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2020-53923> (erişim tarihi: 15.03.2021).
- Ünal, A.N. (2005). *Stratejik Karar Verme Modelleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Walsh, D. (2021). Exploration and Technology-Key Building Blocks for the New Blue Economy. *People, Products and Policies*, 3-16. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-821431-2.00011-1>.

World Economic Forum. (2019). *From Funding to Financing Transforming Sdg Finance for Country Success*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_From_Funding_to_Financing.pdf (erişim tarihi: 03.01.2021).

World Shipping Council. (2010). *Liner Shipping and CO2 Emissions Policy*. <http://www.shippingandco2.org/LinerShippingandCO2EmissionsPolicySeptember> (erişim tarihi: 12.11.2020).

Yeo, A. ve Pettyjohn, S. (2021). Bases of Empire? The Logic of Overseas U.S. Military Base Expansion, 1870-2016. *Comparative Strategy*, 40 (1), 18-35. <https://doi.org/10.1080/01495933.2021.1853433>.

Yılmaz, E. A. (2020). Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünü ve Bugünü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 48, 27-48. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.791715>.

Yoshihara, T. ve Holmes, J. (2017). Responding to China's Rising Sea Power. *Orbis*, 61 (1), 91-100. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2016.12.009>.

Zhao, R., Hynes, S. ve He, G.S. (2014). Defining and Quantifying China's Ocean Economy. *Marine Policy*, 43, 164-173. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2013.05.008>.

Zheng, L. ve Tian, K. (2021). The Contribution of Ocean Trade to National Economic Growth: A Non-Competitive Input-Output Analysis in China. *Marine Policy*, 130, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2021.104559>.

Ziylan, A. (2004). *Ulusal Teknoloji Yeteneği ve Savunma Sanayii*. Savunma Sanayicileri Derneği Yayını, Ankara.

Kopenhag Okulu Bağlamında Türkiye'deki Siyasi Aktörlerin İklim Değişikliğine Yönelik Söylemlerinin Analizi

Analysis of Discourses of Political Actors to Climate Change in Türkiye in the Context of the Copenhagen School

Ramazan İZOL^a, Filiz KAVAL^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	14 Haziran 2022
Kabul	6 Aralık 2022
Yayın	28 Aralık 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Türkiye,
Kopenhag Okulu,
Güvenlikleştirme,
İklim Değişikliği,
Tehdit,
Söylem.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	14 June 2022
Accepted	6 December 2022
Available Online	28 December 2022
Article Type	Research Article

Keywords

Türkiye,
Copenhagen School,
Securitization,
Climate Change,
Threat,
Discourse.

ÖZ

Sanayi Devrimi'nden sonra artan nüfus ve enerji ihtiyacı ekosistem üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Artan bu baskı sonucu doğanın, insanın artan ihtiyacına paralel oranda kendisini kolayca yenileyememesi ve dolayısıyla ekosistemin bozulmaya başlayan hassas dengesi beraberinde yeni çevresel sorunları getirmiştir. Nitekim en büyük çevre sorunlarından biri olarak kabul edilen iklim değişikliği küresel çapta belirleyici bir öneme sahiptir. Özellikle son yirmi yıldır hem ulusal hem de uluslararası gündemin en önemli başlıkları arasında yer alan iklim değişikliği ve iklim değişikliğinin küresel çapta çözümüne yönelik iş birlikleri ve çabalar, algılanan tehdit derecesinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımı ve güvenlikleştirme pratiğinin bir ifadesi olan tehdit ve bu tehdidin siyasi karar alıcılar tarafından nasıl algılandığı ve nasıl bir siyasi inşa süreciyle gerçekleştiği, güvenlikle ilişkilendirilen sorunların analizi açısından önemlidir. Bu bağlamda bu çalışmada, Türkiye'nin siyasi karar alma mekanizmasında etkili olan siyasi aktörlerin söylemleri, Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımları ekseninde ele alınmaktadır.

ABSTRACT

Following the Industrial Revolution, growing population and energy needs have begun to put pressure on the ecosystem. As a result of this increasing pressure, nature's inability to renew itself easily in parallel with the increasing needs of human beings, and therefore the delicate balance of the ecosystem, which started to decline, have brought along new environmental problems. As a matter of fact, climate change, accepted as one of the biggest environmental problems, has a decisive importance on a global scale. Particularly climate change, which has been among the most important topics on both national and international agendas for the last two decades, and cooperation and efforts to solve climate change on a global scale indicate that the perceived threat level is high. The threat, which is an expression of the Copenhagen School's security approach and securitization practice, and how this threat is perceived by political decision-makers and how it is realized through a political construction process is essential for the analysis of security-related problems. In this context, in this study, the discourses of the political actors which influence the political decision-making mechanism of Türkiye have been discussed in the axis of the security approaches of the Copenhagen School. In addition, the main problem of the study is what policies Türkiye has put forward concerning the subject and what kind of discourse the political actors in Türkiye have carried out a political construction process, and what the reflection of these discourses on the target group is.

EXTENDED SUMMARY

The rapid industrialization of countries has facilitated the consumption of the world's finite resources. This situation has also brought about the emergence of environmental

problems of human origin. Particularly in the 1950s, with the increase in environmental problems, the states that turned to environmental policies at the national level felt the need to make some regulations on a more global scale as of

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Antalya, **E-Posta:** ramazanizol@akdeniz.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-2028-3477

^b Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Antalya, **E-Posta:** filiz.kaval@hotmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-1812-8710

▲ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

the 1970s. As a matter of fact, the states that came together at the United Nations (UN) Conference on the Human Environment in Stockholm in 1972 accepted the UN Declaration on the Human Environment. Again, scientists, who warned in the 1980s that environmental problems could threaten a sustainable life, called on states to take responsibility in this respect (Vural, 2018:20-38). In this context, *the Brundtland Report*, also known as Our Common Future, which was accepted by the UN World and Development Commission in 1987, introduced both the concept of sustainable development and the relationship between the environment and security for the first time (Vural, 2018:20-38).

After the 1990s, the handling of global environmental problems more on the axis of climate change has brought along some new international regulations. In this context, the states that came together at the United Nations (UN) conference in Rio in 1992 had united around a framework agreement in which the effects of climate change were minimized. Here, the states that accepted the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) aimed to set up a climate regime and reduce greenhouse gas emissions to pre-1990 levels. Again, in the Kyoto Protocol adopted in 1997 as part of the UNFCCC, the level of liability was increased by imposing mandatory emission reduction obligations on industrialized and developed countries (Akturan-Güner, 2021:1-18). However, the states that did not sufficiently comply with the Kyoto Protocol accepted the Paris Climate Agreement at the UNFCCC 21st Conference of the Parties held in Paris in 2015, replacing the Kyoto Protocol (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2015). In this context, the states that are party to the Paris Climate Agreement aim to reduce their greenhouse gas emissions by 56 billion tons by 2030 and to keep the temperature levels well below 2 °C compared to the preindustrial levels and preferably at 1.5 °C (UNFCCC, 2015). In addition, Türkiye is a party to the regulations made at the regional and international level for the solution of the problems arising consequently climate change and tries to comply with the relevant regulations. As a matter of fact, Türkiye has ratified the Paris Climate Agreement, which it signed on April 22, 2016, on October 7, 2021, and pledged to bring the necessary regulations into compliance with domestic law (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). Furthermore, Türkiye included environmental problems in the country's agenda in the 1970s and started to evaluate this issue within the framework of development plans as of the Third Five-Year Development Plan in 1973 (Erdem & Yenilmez, 2017:104). For the last two decades, Türkiye has participated in both regional and international cooperations regarding the solution of increasing environmental threats, especially climate change (Kaya & Ilgıt, 2021:175-207). In particular, the *2021 Green Consensus Action Plan*, which Türkiye has prepared for the targets it has set within the scope of combating climate change, contributes both to the solution of climate change and its adaptation to regional and global cooperation.

Furthermore, Türkiye is situated in the Mediterranean macro-climatic zone, which is the region that will be most affected by climate change because of its geographical location. In this context, many political actors that influence political decision-making mechanisms in Türkiye consider climate change to be a threat in their discourse. In fact, the

theme of threat and the process of the political construction process of that threat is an expression of the Copenhagen School's theory of securitization. The political construction process of the threat is carried out when the political decision-maker associates the relevant issue with security, convinces the target group, and gives legitimacy to their discourse. The Copenhagen School, one of the new critical security studies that emerged with the expanding and deepening structure of security after the Cold War, opposed the state-dominated understanding of realist/traditional security approaches by expanding the scope of security. At the same time, the School distinguishes itself from other approaches to security with a neorealist and constructivist perspective. Barry Buzan, Ole Waever, and Jaap de Wilde, who are essential representatives of the Copenhagen School, have explained security in the context of *Securitization Theory, Desecuritization, Sectoral Analysis, and Regional Security Complex Theory* (Buzan et al., 1998:1-7). As a matter of fact, this study aims to analyze the discourses of political actors in Türkiye on climate change in the axis of the security approaches of the Copenhagen School. In addition, the political actors selected to carry out the discourse analysis of this study, *the President of the Republic of Türkiye and the Chairman of the AK Party Recep Tayyip Erdoğan, the Chairman of the Republican People's Party Kemal Kılıçdaroğlu, the Minister of Environment, Urbanisation and Climate Change Murat Kurum and the General Secretariat of the National Security Council (MGK)* is. This study was conducted with the qualitative research methodology and through primary and secondary sources. The main research question of this study is what are the discourses of the political actors in Türkiye on climate change and how can these discourses be evaluated in the axis of the security approaches of the Copenhagen School? The sub-research questions of the study are; what are Türkiye's policies on climate change? What has been the impact of the discourses and practices of the political actors in Türkiye on climate change on the target group (people living in Türkiye)? In addition, to get the answers to these questions, the conceptual framework for the study was drawn first. After explaining the conceptual discussion of the study and Türkiye's policies on climate change, the discourse and analysis of the political actors in Türkiye on climate change are included in the axis of the security approaches of the Copenhagen School.

In conclusion, the main themes of the discourses of political actors in Türkiye on climate change were threat, insecurity, cooperation, action on climate change, and security. Climate change, which is associated with security, has been incorporated into national security issues, particularly with the National Security Council (NSC) Declaration. As a matter of fact, the emphasis on taking action and fighting as a result of the depiction of climate change as a threat and associating it with security is a sign that the issue has been securitized. It can be said that the NSC, which called for global cooperation on September 30, 2021, had an impact on the approval of the Paris Agreement by the Grand National Assembly of Türkiye (GNAT) on October 6, 2021. Although the association of environmental issues with security is essential in terms of raising awareness of the society and putting forward effective policies, according to the Securitization approach of the Copenhagen School, this situation should not include acts of oppression and violence

and should not harm democratic structures. In addition, the success of the climate change issue, which has been securitized by the NSC, depends on the target group's correct understanding of this issue and the persuasion of the target group. Hence, a successful securitization can be mentioned to the extent that the target group understands and accepts the threat perception. In this context, after the approval of the Paris Agreement in 2021, according to the results of a study on *the Perception of Climate Change and Environmental Issues* in Türkiye; It has been stated that the content of the Paris Agreement, which was announced to the public by President Recep Tayyip Erdoğan, and especially the target of being carbon-neutral by 2053, has not understood by the people living in Türkiye. As a matter of fact, in the research conducted, the rate of those who stated that the forest fires in Türkiye were caused by climate change last year was 14%, and according to the Ak Party voters it was due to terrorism (36%), according to the Republican People's Party (CHP) voters it was because of the want to open to town-planning (27%), and the rate of those who said that it was due to negligence and carelessness has been 20% (İklim Haber.Org & KONDA, 2021). In the results of this research, it was also stated that a large part of the society did not understand climate change and the policies related to it, and they were both confused and polarized. The point to be considered here is to ensure that the main issue is not ignored while the political actors in Türkiye are constructing a political discourse on climate change and environmental problems and to explain climate change to every segment of society with the right and appropriate tools. The depiction of climate change as other military issues that pose a threat to Türkiye's national security will not only fuel polarization in society but also prevent the fight against climate change from succeeding. As a matter of fact, attention is drawn to such a situation in the *Securitization* theory of the Copenhagen School. In particular, the School has advocated that the threatening issue should not be associated with security, instead it should be withdrawn from the security agenda by means of *Desecuritization*, and the issue should be explained with appropriate policies without harming democratic structures.

1. Giriş

Sanayi Devrimi'nden sonra artan nüfus ve enerji ihtiyacı ekosistem üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Nitekim artan bu baskı sonucu doğanın, insanın artan ihtiyacına paralel oranda kendisini kolayca yenileyememesi ve ekosistemin bozulmaya başlayan hassas dengesi beraberinde yeni sorunları getirmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin olumsuz bir sonucu olarak karbon salım oranları dünya genelinde artmaya başlamış ve bu oran 1950'li yıllarda 6 milyar ton, 1990'lı yıllarda ise 22 milyar tona ulaşmıştır (Ritchie & Roser, 2020). Dolayısıyla hem atmosferdeki sera gazlarının seviyelerindeki değişim hızını tanımlamak hem de bilhassa sera gazlarından kaynaklanan çevresel sorunların çözümüne yönelik çabayı ortaya koymak gittikçe önem arz etmeye başlamıştır. Bu bağlamda 20.yüzyılda giderek belirginleşmeye başlayan çevresel sorunlar, devletlerin çevre politikalarının ve çevresel güvenliğin ulusal ve uluslararası düzeyde tartışılmasına zemin hazırlamıştır (Uysal Oğuz & Atvur, 2021:227-231).

Ülkelerin hızlı sanayileşmesi, dünyanın sınırlı kaynaklarının da hızlı bir şekilde tüketilmesini

kolaylaştırmıştır. Bu durum aynı zamanda insan kaynaklı çevre sorunlarının ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Özellikle 1950'li yıllarda çevre sorunlarının artmasıyla birlikte ulusal düzeyde çevre politikalarına yönelik devletler, 1970'ler itibarıyla de daha küresel ölçekte birtakım düzenlemelerin yapılması ihtiyacını duymuşlardır. Nitekim 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen *Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı*'nda bir araya gelen devletler, burada *BM İnsan Çevresi Bildirisini* kabul etmişlerdir. Bu bildiri kapsamında; hava, toprak, bitki, flora ve fauna dahil olmak üzere dünyanın doğal kaynakları ve özellikle doğal ekosistemlerin temsili örneklerinin uygun ve dikkatli planlama veya yöntemle mevcut ve gelecek nesillerin yararına korunması, dünyanın hayati yenilenebilir kaynaklarının üretme kapasitelerinin korunması, ekonomik ve sosyal kalkınma gerçekleşirken çevrenin mutlaka korunması, çevre tahribatlarının önlenmesi için az gelişmiş ülkelere destek verilmesi ve deniz kirliliğinin önlenmesi gibi konulara yer verilmiştir (UN, 1972:4-5). Diğer yandan 1980'li yıllarda çevresel sorunların sürdürülebilir bir yaşamı *tehdit* edebilir düzeye ulaşabileceği uyarısını yapan bilim insanları bu konuda devletlerin üzerine düşen sorumlulukları almalarını istemiştir (Vural, 2018:20-38). Bu bağlamda 1987'de BM Dünya ve Kalkınma Komisyonu tarafından kabul edilen ve *Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)* olarak da bilinen *Brundtland Raporu* ilk defa hem sürdürülebilir kalkınma kavramını hem de çevre ve güvenlik ilişkisini ortaya koymuştur (Vural, 2018:20-38). Ayrıca ilgili rapor, insan kaynaklı çevre sorunlarının önlenmesi için gerekli iş birliklerinin yapılmasını istemekte, küresel bir sorun olan çevre sorunlarının küresel çözümüne ilişkin uluslararası toplumu çevre sorunlarıyla daha etkin bir şekilde mücadele etmeye çağırarak ve uzun vadeli çevre sorunlarına ilişkin ortak algıları ortaya koymaya ve çevreyi korumaya ve geliştirmeye ve ayrıca dünya toplumu için istenilen hedefleri tanımlamaya yardımcı olmaktadır (UN, 1987:11).

1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte başta iklim değişikliği, yangınlar, su kıtlığı ve biyolojik çeşitliliğin kaybı olmak üzere uluslararası güvenlik sorunları bağlamında değerlendirilmeye başlanan küresel çevre sorunları, devletlerin kaygılarını iyice artırmıştır (Çolakoğlu, 2012:101). Nitekim güvenlikle ilişkilendirilmeye başlanan çevre sorunları, devletlerin askeri güvenlik kadar önem göstermesi gereken bir konu olarak gösterilmiştir. Özellikle Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization- NATO*) 1991 tarihli *Stratejik Konseptinde*, Soğuk Savaş döneminin bitmesi ve Sovyet tehdidinin de ortadan kalmasıyla birlikte, güvenlik tanımında köklü değişiklikler yapmıştır ve *Güvenliğe Yeni Bir Yaklaşım* başlığı altında ilk kez güvenliğin savunma, siyasi ve askeri boyutundan ziyade çevresel unsurları da güvenlik alanına dahil etmiştir (NATO, 1991).

1990'lı yıllardan sonra küresel çapta çevresel sorunların daha çok iklim değişikliği ekseninde ele alınması, beraberinde birtakım yeni uluslararası düzenlemeleri getirmiştir. Bu kapsamda Rio de Janeiro'da 1992'de BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda bir araya gelen devletler, iklim değişikliğinin etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan bir *çerçeve sözleşme* etrafında birleşmişlerdir. Burada BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni (BMİDÇS) kabul eden devletler, iklim rejiminin

kurulmasını ve sera gazı salımlarının 1990 öncesi seviyeye getirilmesini amaçlamışlardır. Yine BMİDÇS dahilinde 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü'nde; sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelere bağlayıcı salım azaltım yükümlülükleri getirilerek sorumluluk düzeyleri arttırılmıştır (Akturan-Güner, 2021:1-18). Ancak Kyoto Protokolü'ne yeterince riayet etmeyen devletler, Kyoto Protokolü'nün yerine 2015 yılında Paris'te düzenlenen BMİDÇS 21. Taraflar Konferansı'nda Paris İklim Anlaşması'nı kabul etmişlerdir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2015). Diğer yandan Paris İklim Anlaşması'nın, taraf olan devletleri iklim değişikliği konusunda yasal olarak bağlayıcı kılması bir ilk olduğu gibi aynı zamanda ilgili anlaşma iklim değişikliği sürecinde de bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü ilk kez bağlayıcı bir uluslararası anlaşma, iklim değişikliğiyle mücadele ve etkilerine uyum sağlama konusunda gerekli çabayı üstlenmek için tüm ulusları ortak bir amaç etrafında buluşturmuştur (UNFCCC, 2015). Bu bağlamda Paris İklim Anlaşması'na taraf olan devletler, sera gazı salımlarını 2030 yılına kadar 56 milyar ton düşürmeyi ve sıcaklık seviyelerini Sanayi Devrimi öncesi döneme kıyasla 2°C'nin altına düşürmeyi ve tercihen 1,5°C seviyesinde tutmayı hedeflemişlerdir (UNFCCC, 2015). Bunun yanı sıra Türkiye de iklim değişikliği neticesinde ortaya çıkan sorunların çözümü için bölgesel ve uluslararası düzeyde yapılan düzenlemelere taraf olmakta ve ilgili düzenlemelere uymaya çalışmaktadır. Nitekim Türkiye, son olarak 22 Nisan 2016'da imzaladığı Paris İklim Anlaşması'nı 7 Ekim 2021'de onaylayarak gerekli düzenlemelerin iç hukuka uygun hale getirileceği taahhüdünü vermiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). Diğer yandan Türkiye, 1970'li yıllarla birlikte çevre sorunlarını ülke gündemine dahil etmiş ve bu konuyu 1973 tarihindeki *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*'ndan itibaren kalkınma planları çerçevesinde değerlendirmeye başlamıştır (Erdem & Yenilmez, 2017:104). Ayrıca iklim değişikliğine uyum sağlamanın, ekosistemlerin korunması açısından son derece önemli olduğuna vurgu yapan T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2011-2023 yıllarını da kapsayacak şekilde *Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı*'ni ortaya koymuştur (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012:1). Bu eylem planında, iklim değişikliğinin sürdürülebilir kalkınma için bir sorun olduğu belirtilmiş ve Türkiye'nin yakın gelecekte iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden dolayı hangi risklerle karşı karşıya kalacağı açıklanmıştır. Nitekim iklim değişikliğine karşı Türkiye'nin uyum stratejisini ortaya koymayı ve kademeli olarak iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmayı amaç edinen bu eylem planında, temel olarak beş önemli alana odaklanılmıştır. Bunlar; Ekosistem Hizmetleri, Biyolojik Çeşitlilik ve Ormancılık, İnsan Sağlığı, Su Kaynaklarının Kullanımı, Tarım ve Gıda Güvencesi, Doğal Afet ve Risk Yönetimi'dir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012:10). Ayrıca 2012 yılında hazırlanan bu eylem planında, iklim değişikliğine bağlı olarak yıllar içinde Türkiye'de, su kaynaklarının azalacağı, taşkınların artacağı, orman yangınları, kuraklık ve çölleşme benzeri durumların artacağı vurgusu da yer almıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012:9-10). Bunun yanı sıra Türkiye'nin, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ortaya koyduğu hedeflere yönelik olarak hazırladığı *2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı* da hem iklim değişikliğinin çözümüne hem de bölgesel ve küresel iş

birliklerine uyumuna katkı sağlamayı amaç edinmek üzere hazırlanmıştır.

Türkiye coğrafi konumu itibarıyla iklim değişikliğinden en çok etkilenecek bölge olan Akdeniz makro-iklim kuşağında yer almaktadır (TBMM, 2021). Bu bağlamda Türkiye'deki siyasi karar alma mekanizmalarında etkili olan birçok siyasi aktör söylemlerinde iklim değişikliğini *tehdit* olarak adlandırmaktadır. Nitekim Kopenhag Okulu'nun *Güvenlikleştirme* teorisi kapsamında ele aldığı *tehdit* teması ve bu tehdidin siyasi inşa süreci, siyasi karar alıcının ilgili meseleyi güvenlikle ilişkilendirerek hedef kitleyi inandırması ve söylemlerine meşruiyet kazandırmasıyla gerçekleştirilir. Soğuk Savaş sonrası güvenliğın genişleyen ve derinleşen algısıyla birlikte ortaya çıkan ve yeni eleştirel güvenlik çalışmalarından biri olan Kopenhag Okulu, güvenliğın kapsamını genişleterek hem realist/geleneksel güvenlik yaklaşımlarının askeri unsurları ve devlet merkezli sistemi önceleyen güvenlik anlayışına karşı çıkmış hem de neorealist ve konstrüktivist bakış açısıyla güvenliğı geniş yelpazede ele almıştır (Buzan vd.,1998:1-7). Kopenhag Okulu'nun önemli temsilcileri olan Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde güvenliğı, *Güvenlikleştirme Teorisi, Güvenlik Dışılaştırma (Desecuritization), Sektörel Analiz ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi* bağlamında ele almış ve bunu da daha çok güvenlik kavramsallaştırmasını askeri unsurlara ve devlet merkezli güvenlik yaklaşımlarına dayandıran kişilerin çalışmalarına eleştiri getirerek yapmışlardır (Buzan vd., 1998:1-7). Diğer yandan bu çalışma Türkiye'deki siyasi aktörlerin iklim değişikliğine yönelik söylemlerini Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımları ekseninde analiz etmeyi amaç edinmektedir. Ayrıca bu çalışmanın söylem analizini gerçekleştirmek için seçilen siyasi aktörler, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum, Milli Güvenlik Kurulu(MGK) Genel Sekreterliği*'dir. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemiyle ve birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden yapılacaktır. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu Türkiye'deki siyasi aktörlerin iklim değişikliğine yönelik söylemleri nelerdir ve bu söylemler Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımı ekseninde nasıl değerlendirilebilir? Çalışmanın alt araştırma soruları ise; Türkiye'nin iklim değişikliğine yönelik politikaları nelerdir? Türkiye'deki siyasi aktörlerin iklim değişikliğine yönelik söylemlerinin ve uygulamalarının hedef kitle (Türkiye'de yaşayan insanlar) üzerindeki etkisi ne olmuştur? Ayrıca bu soruların cevabına ulaşmak için öncelikli olarak kavramsal tartışmanın çerçevesi çizilecektir. Çalışmanın kavramsal tartışmasından ve Türkiye'nin iklim değişikliğine yönelik politikanları ele alındıktan sonra Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımları (*Güvenlikleştirme Teorisi, Güvenlik Dışılaştırma (Desecuritization), Sektörel Analiz ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi*) ekseninde Türkiye'deki siyasi aktörlerin iklim değişikliğine yönelik söylemlerine ve analizine yer verilecektir.

2. Kavramsal Tartışma ve Kopenhag Okulu

2.1. Güvenlik Kavramı ve Kopenhag Okulu'nun Güvenlik Yaklaşımı

Güvenlik kavramı, Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininde literatürdeki kullanımı kanıt gösterilerek az gelişmiş bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Buzan, 2015:26). 1980'li yıllardan önce güvenlik üzerine yapılan çalışmaların azlığı ve etkili ve tutarlı bir ekolün olmaması da bu durum üzerinde etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Buzan, 2015:27). Yine Uİ disiplininde güvenlik kavramının az gelişmiş olmasının bir diğer kanıtı da bugün güç ve güvenliğin birbirlerinin yerine kullanılabilmeleri değil, bir zamanlar bu şekilde görünmüş olmalarından kaynaklandığı belirtilmektedir (Buzan, 2015:30). Özellikle 1980'li yıllar öncesinde güvenlik kavramının sürekli olarak güç, savunma ve devletle ilişkilendirilmesi bu kavramın gelişmesini engellediği gibi güvenlikle ilişkili konularda devlete önemli bir rol de vermiştir (Waever, 1989:1-5). Diğer yandan Brauch'un genel tanımlamasıyla güvenlik; konulara, bireylere, toplumsal adetlerle değişen tarihsel şartlara ve durumlara uyarlanan temel bir olgudur (Brauch, 2008:2). Aynı zamanda barışla yakından ilgili, devlet-üstü ve devlet-dışı ve ulus-devlet aktörleri için üst düzey tedbirler gerektiren bir değer ve hareket amacıdır (Brauch, 2008:2).

Uİ disiplindeki realist/geleneksel güvenlik yaklaşımları ekseninde tanımlanan şekliyle ise, uluslararası sistemde güvenlik denilince *devletin* güvenliği anlaşılmaktadır. Nitekim bilindiği üzere *realist perspektifte* uluslararası sistemde başat aktör devletlerdir. Özellikle 1648 Westfalya Barışı ile başlayan ulus-devletleşme süreci beraberinde devletin güvenliğini ve devletin varlığının korunması gerekliliğini ve eğer devlet güvendeyse birey de güvendedir anlayışını doğurmuştur. Realist perspektifte uluslararası sistemde güvenliklerini sağlamak adına her türlü yolu deneyen devletler, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile birlikte uluslararası siyasi alanda güvenliğin birincil referans nesnesi olmuşlardır (Çiçekçi, 2012:2). Ancak sürekli olarak değişen ve dönüşen uluslararası sistemle birlikte devletler, Soğuk Savaş sonrası güvenliğin referans nesnesi olmaktan çıkmaya başlamıştır (Çiçekçi, 2012:2). Uluslararası sistemin geçirdiği dönüşümlere paralel olarak 1990 sonrası güvenlik kavramının da kapsamının ve içeriğinin belirli değişimlere uğraması güvenliğe ilişkin farklı tanımlamaları ve yaklaşımları doğurmuştur. Bu bağlamda, Uİ disiplininde *devlet* merkezli realist/geleneksel güvenlik yaklaşımlarına eleştiri getirmeye başlayan eleştirel güvenlik yaklaşımlarından biri olan Kopenhag Okulu, güvenliğin salt devlet merkezli olamayacağını, güvenliğin çok çeşitli konulara uygulanabilen bir politika türü olduğunu belirterek, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının güvenliği sadece askeri sektörle sınırlandıran çabasını ve iddiasını da ayrıca reddederler (Buzan vd., 1998:1-7). Bunun yanı sıra Kopenhag Okulu, 1990 sonrası güvenliğin genişleyen algısını; Soğuk Savaş döneminde askeri ve nükleer gibi konuların diğer konulara oranla daha fazla ön planda tutulması neticesinde güvenlik çalışmalarının alanının büyük oranda daralmasından kaynaklanan memnuniyetsizliğe ve 1990 sonrası küresel sistemde artan göç, etnik ve dinsel sorunlar, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve çevre gibi sorunlara bağlamıştır (Buzan vd., 1998: 2-3). Bu sorunlar ışığında güvenlik kavramına yeni

bir bakış açısı geliştiren Kopenhag Okulu tarihsel olarak 1985 yılında Kopenhag Üniversitesi bünyesinde kurulan *Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nde Avrupa Güvenliği* çalışma grubunun yürüttüğü *Avrupa Güvenliğinin Askeri Olmayan Boyutları* başlıklı projeye kurulmuştur (Çukur, 2020:51-72). Kopenhag Okulu bünyesinde güvenlik yaklaşımını ele alan Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde güvenlik kavramını hem konstrüktivist hem de neorealist perspektiften açıklayarak ayrıca Uİ disiplindeki diğer güvenlik çalışmalarından farklılaşmıştır (Çiçekçi, 2012:42-43). Waever ve Buzan tarafından neorealist ve konstrüktivist bakış açısıyla geliştirilen *Güvenlikleştirme, Güvenlik Dışlaştırma (Desecuritization), Sektörel Analiz ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi* güvenliğe yönelik çalışmaların yelpazesini genişletmesi ve farklı bir alan yaratması açısından önemlidir. Diğer yandan Buzan ve Waever, güvenlik çalışmalarının ana odak noktasını güvenlikleştirme ve güvenliksizleştirme süreçleri olarak niteleyerek, siyasi karar alıcıların sorunları ve gelişmeleri ne zaman, nasıl ve neden güvenlik sorunlarıyla ilişkilendirdiğini sorgulamış ve analiz etmişlerdir (Waever, 1989:8-9). Aynı zamanda kimin, neyi, hangi koşullar altında güvenleştirmeyi gerçekleştireceğini anlamak ve güvenleleştirme sürecini siyasallaştırma sürecinden ayırt etmek için de inşacı perspektifle olaylara yaklaşmışlardır (Buzan vd.,1998:1-7). Bu bağlamda Buzan ve Waever, *Güvenlikleştirme* ve *Güvenlik Dışlaştırma* gibi iki önemli kavramla güvenliği analiz ettikleri çalışmalarında güvenleştirmeyi şöyle tanımlarlar: Siyasi karar alıcılar ulusal güvenliğe yönelik *tehdit* algılıyorsa ya da ortada bir tehdit yoksa bile siyasi karar alıcıların çıkarlarına ters düşen bir durum varsa siyasi karar alıcılar hedef kitleyi hem söylem hem de eylem yoluyla (söz-edim) etki altına alarak tehdit olarak gösterdikleri duruma meşruiyet kazandırarak siyasi bir inşa süreci gerçekleştirirler (Bilgin, 2010:69-96). Bunu da ilgili durumu *tehdit* ve *tehlike* olarak göstererek aynı zamanda güvenlikle ilişkilendirerek güvenleştirebilirler. Nitekim güvenleştirmede önemli olan söylemler üzerinden hedef kitleyi inandırmak ve olaya meşruiyet kazandırmaktır. Çünkü bilindiği üzere “başarılı bir güvenleleştirme, ancak dinleyicilerin (hedef kitle) konuyu bir güvenlik sorunu olarak kabul etmesiyle başlar (Baysal & Lüleci, 2015:61-96).” Bunun yanı sıra güvenleleştirme yaklaşımına göre ortada sadece olmayan durumlar üzerinden bir tehdit algısı yaratılmaz. Bazen suni yaratımlardan ziyade doğal olarak ortaya çıkan durumlara ilişkin de güvenleleştirme yapılmaktadır (Akgül-Açıkmeşe, 2011:43-73). Güvenleleştirme pratiğinde, tehdit olarak gösterilen olay veya durum güvenlik gündemi içinde tartışılmaktadır ve ilgili duruma ilişkin olağanüstü çaba ve çözümler için meşru bir zemin yaratılmaktadır (Hisarlıoğlu, 2019:1-6). Ayrıca güvenlik gündemine dahil edilen durumun ya da olayın gerçek mi, suni mi olduğu güvenleleştirme pratiğinde sorgulanmaz, asıl odaklandıkları konu ilgili tehdidin söylemle nasıl inşa edildiğidir (Hisarlıoğlu, 2019:1-6). Güvenleleştirme teorisini ortaya koyan Buzan ve Waever, güvenlik gündemine dahil edilerek ulusal güvenliğe yönelik tehdit olarak gösterilen duruma ilişkin siyasi karar alıcının meşru olarak gösterdiği çabasını savunmazlar. Çünkü onlara göre olağanüstü çabalar özgürlüklere yönelik baskı, kısıtlanma ve şiddet durumlarını da meşrulaştıracaktır ve bu yüzden demokratik yapılar zarar görecektir (Eminoğlu & Kalyoncu, 2021:338-340). Onların savunduğu durum, güvenlik alanı

içine dahil edilen tehdidin güvenlik alan dışına çıkartılarak (*Güvenlik Dışılaştırma-Desecuritization*) siyasi alan içinde olağan gündem içinde tartışılmaktadır (Eminoğlu & Kalyoncu, 2021:338-340). Nitekim onlara göre, olağan gündem içinde tartışılan sorun daha iyi algılanacak ve daha iyi çözümler ortaya çıkacaktır (Eminoğlu & Kalyoncu, 2021:338-340). Diğer yandan Barry Buzan güvenliği *Sektörel Analiz* pratiği ekseninde askeri güvenlik, ekonomik güvenlik, siyasi güvenlik, toplumsal güvenlik ve çevresel güvenlik olarak ayırmıştır (Baysal & Lülecı, 2015:61-96). Burada her konu başlığı ve referans nesnesiyle ilgili olarak derinlemesine bir analiz yapan Buzan, bu beş sektör arasındaki ilişkiyi de bütüncül bir bakış açısıyla anlatmıştır (Vural, 2018:20-38). Bu bağlamda Buzan, askeri güvenliğin, devletlerin silahlı saldırı ve savunma yeteneklerinin iki yönlü etkileşimi ve devletlerin niyetlerine ilişkin algılarıyla ilgili olduğunu; siyasi güvenliğin, devletlerin örgütsel istikrarı, hükümet sistemleri ve onlara meşruiyet veren ideolojileriyle ilgili olduğunu; ekonomik güvenliğin, kabul edilebilir refah düzeylerini ve devletin gücünü sürdürmek için gerekli kaynaklara, finansa ve pazarlara erişimle ilgili olduğunu; toplumsal güvenliğin, dil, kültür, din ve ulusal kimliğin kabul edilebilir koşullar içinde sürdürülebilirliğiyle ilgili olduğunu ve çevresel güvenliğin tüm insani girişimlere bağlı olarak yerel ve küresel biyosferin bakımıyla ilgili olduğunu savunmaktadır (Buzan vd., 1998:8) Burada özellikle çevresel güvenliği ayrı bir başlık altında ele alan Buzan, temel olarak insanoğlunun içinde yaşadığı ve bağımlı olduğu gezegeni yerel ve küresel ölçekte koruması gerektiğine dair de bir vurgu yapmaktadır (Yiğittepe, 2022:75). Kopenhag Okulu'nun güvenlik ile ilgili yaklaşımlarından bir diğeri de *Bölgesel Güvenlik Kompleksi*'dir. Güvenlik komplekslerini anarşik düzenin doğal bir ürünü olarak niteleyen Kopenhag Okulu, Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisinin ana argümanını Soğuk Savaş sonrası dünyada uluslararası ilişkilerin daha bölgesel bir karaktere bürüneceği varsayımına dayandırmaktadır (Buzan vd., 1998:9-11). Bu varsayımın ardındaki mantık, iki kutupluluğun çöküşünün küresel düzeydeki temel düzenleyici gücü ortadan kaldırmış olmasıdır. Dolayısıyla Kopenhag Okulu, küresel sistemde iki kutuplu yapının çökmesiyle birlikte büyük güçlerin artık ideolojik rekabetlere girmekten kaçınacağını, kendi çıkarları için daha çok bölgesel iş birliklerine yöneleceğini belirtmektedir (Buzan vd., 1998:9-11). Okul, bölgesel güvenlik terimini kullanırken bir grup devletin kaderleri, coğrafi yakınlıkları, algıladıkları siyasi, çevresel ve askeri tehditleri, dostluk ve düşmanlıkları, kültürel ve ırksal unsurları, ekonomik durumları göz önünde bulundurarak kurdukları güvenlik ilişkileri olarak tanımlamaktadır (Buzan, 2015:158-166). Bu yaklaşıma göre ortak kültür, kimlik, coğrafi ve tarihsel yakınlık ve diğer unsurlar kurulacak bölgesel iş birliği için önem taşımaktadır (Eminoğlu & Kalyoncu, 2021:338-340). Ayrıca Kopenhag Okulu, bölgesel kompleksin kurulmasının bir başka ve önemli nedeninin de iki veya daha fazla devlet arasındaki karşılıklı olarak hissedilen yüksek düzeydeki tehdit ve korkuya bağlamaktadır (Buzan, 2015:162).

Genel olarak Kopenhag Okulu güvenliği, *Güvenlikleştirme*, *Güvenlik Dışılaştırma (Desecuritization)*, *Sektörel Analiz* ve *Bölgesel Güvenlik Kompleksi* ekseninde ele almaktadır. Burada özellikle Kopenhag Okulu'nun Güvenlikleştirme analizi siyasi aktörün söylemlerinin analizi açısından önem

taşımaktadır. Nitekim *Güvenlikleştirme* teorisine göre alınan kararlar siyaset üstüdür ve radikaldir (Hisarlıoğlu, 2019:1-6). Ayrıca Güvenlikleştirme teorisinde söz-edim üzerinden inşa edilen durum devletin içinde yaşayan her kesim için varoluşsal bir tehdit olarak addedilir ve bu tehdidin ancak siyaset üstü kararlar alınarak lağvedileceğine dair söylemler geliştirilir (Hisarlıoğlu, 2019:1-6). Dolayısıyla güvenlikleştirmeyi gerçekleştiren siyasi aktör kendisine ayrıcalıklı bir pozisyon inşa eder ve asıl çözülmesi gereken sorunun arka planda kalması riskinin ortaya çıkmasına sebep olur.

2.2. Çevresel Güvenlik Kavramı ve Bu Kavrama Yönelik Çalışmalar

İnsanoğlunun artan nüfusu, hızlı sanayileşmesi ve artan enerji ihtiyacına paralel olarak çevreye verdiği zarar birtakım çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle en büyük çevresel sorun olarak gösterilen iklim değişikliği, yarattığı olumsuz sonuçlar itibarıyla sürdürülebilir bir yaşamı tehdit etme derecesine gelmiştir (United Nations (UN), 2022). Çevresel sorunların çevresel güvenlik boyutuna evrilmesi süreci 1970'li yıllarda bu sorunun hem yerel hem de uluslararası aktörler tarafından güvenlikle ilişkilendirilmesi yoluyla olmuştur (Kaya & Ilgıt, 2021:175-207). Diğer yandan çevresel güvenlik alanına ilişkin yapılan araştırmalar beraberinde çok yönlü tanımlamaları getirmekle birlikte çevresel güvenliğin henüz herkesin ortak bir paydada bulunduğu bir tanımlanmamıştır. Ancak çevresel güvenlik üzerine çalışmalar yapan araştırmacı Jon Barnett çevresel güvenliği genel olarak; biyosferin işlevsel bütünlüğüne ve dolayısıyla onun birbirine bağımlı insan bileşenine yönelik antropojenik tehditlerin proaktif olarak en aza indirilmesi olarak tanımlamıştır (Barnett, 1997). Başka bir tanımlamaya göre çevre güvenliği, askeri hareketlerden zarar gören çevrenin restorasyonunun ve kaynak kıtlığının iyileştirilmesi, çevresel bozulmanın, sosyal düzensizliğe ve çatışmaya yol açabilecek biyolojik tehditlerin iyileştirilmesini içeren insan-çevre dinamiklerinin durumudur (Zurlini & Müller, 2008). Yine bu konuya dair 1977 yılında *Redefining National Security (Ulusal Güvenliğin Yeniden Tanımlanması)* adlı bir makale yazan Lester Brown, güvenlik konulu meselelerin yalnızca askeri olmadığını aynı zamanda iklime bağlı değişikliklerin de ileride tehdit oluşturabileceğini ve bir *ulusal güvenlik* meselesi haline dönüşebileceğinden bahsetmiştir (Kaya & Ilgıt, 2021:175-207). Bunun yanı sıra Uysal Oğuz ve Atvur çevresel güvenliği, ekolojik temelli sorunlardan kaynaklanan korku, güvensizlik ve istikrarsızlık durumuyla ilişkilendirmişlerdir (Uysal Oğuz & Atvur, 2021:234). ABD Savunma Bakanlığı da çevresel güvenliği; restorasyon, uyum, koruma, kirliliği önleme, çevre güvenliği teknolojisi ve uluslararası faaliyetler olarak tanımlamıştır (US Department of Defense, 1996). Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi ise çevre güvenliğini; doğal çevrenin ve vatandaşların, toplumun, devletin hayatı menfaatlerinin, insan sağlığını, biyolojik çeşitliliği ve ekosistemlerin sürdürülebilir işleyişini ve insanlığın hayatta kalmasını tehdit eden iç ve dış etkilerden, olumsuz süreçlerden ve gelişme trendlerinden korunması olarak açıklamıştır (The Security Council of the Russian Federation, 1997:55).

Uluslararası düzeyde ise çevresel güvenlik terimi ilk kez 1987 tarihli *Brundtland Raporu'nda*¹ kullanılmıştır. Aynı zamanda *Ortak Geleceğimiz (Our Common Future) Raporu* olarak da bilinen bu Rapor, Birleşmiş Milletler çatısı altında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'na hazırlanmıştır (UN, 1987:3). Rapor, gezegendeki birçok türün hem baskı altında hem de daha önce eşi benzeri görülmemiş oranda yok olduğuna vurgu yaparak, türlerin çeşitliliğinin, ekosistemin ve bir bütün olarak biyosferin korunması gerektiğini savunmuştur (UN, 1987:29). Bunun için raporda, hükümetlerden birincil öncelik olarak, çevrenin karşı karşıya olduğu tehlikelerin, yok olma tehdidi altındaki türlerin ve ekosistemin hassas dengesinin daha fazla bozulmaması adına çevreyle ilgili konuların, büyük bir ekonomik ve kaynak sorunu olarak gösterilerek siyasi gündem içinde tartışmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca rapor, hükümetlerden ulusal egemenliğe yönelik siyasi ve askeri tehditler gibi çevresel sorunların da artan etkileri göz önünde bulundurularak yerel, ulusal, bölgesel ve küresel olarak bir güvenlik meselesi olarak gösterilmesini; ancak askeri çözümlerle bunu yapmamaları gerektiğini çevresel meselelerin daha çok ekonomik sorun olarak gösterilip çözüm üretmelerini istemiştir (UN, 1987:34). Diğer yandan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (*North Atlantic Treaty Organization*, NATO), kalıcı amacını ve doğasını, temel güvenlik görevlerini ve değişen bir güvenlik ortamında karşılaştığı fırsat ve zorlukları ana hatlarıyla belirleyen *Stratejik Konseptlerinde* de çevresel sorunların ve iklim değişikliğinin güvenlikle ilişkilendirildiği durumlar mevcuttur (NATO, 1991; NATO, 2022:5-6). NATO özellikle 1991 tarihli *Stratejik Konseptinde*, Soğuk Savaş döneminin bitmesi ve Sovyet tehdidinin de ortadan kalmasıyla birlikte, güvenlik durumunda köklü değişiklikler yapmış ve *Güvenliğe Yeni Bir Yaklaşım* başlığı altında ilk kez güvenliğin savunma, siyasi ve askeri boyutundan ziyade çevresel unsurları da güvenlik alanına dahil etmiştir (NATO, 1991). Ayrıca NATO 2022 *Stratejik Konseptinde* ise, *Stratejik Çevre* başlığı altında iklim değişikliğini kriz ve tehdit çarpanı olarak niteleyerek, müttefik güvenliği üzerinde derin bir etkisi olan zamanımızın belirleyici bir zorluğu olarak göstermiştir (NATO, 2022:5-6). Aynı zamanda iklim değişikliğinin çatışmayı, kırılganlığı ve jeopolitik rekabeti şiddetlendireceği uyarısı yapan NATO, altyapılarının ve varlıklarının iklim değişikliğine karşı savunmasız olduğunu vurgulamış ve NATO müttefiklerini iklim değişikliği tehdidine karşı ortak hareket etmeye, diyaloga ve iş birliğine çağırıştır (NATO, 2022:5-6). NATO'nun çevre sorunlarını ve özellikle iklim değişikliğini tehdit olarak addedip güvenlikle ilişkilendirmesinin en önemli sebepleri arasında; askeri üsler için tehlike yaratması ve askeri hazırlık çalışmalarını aksatması ve askeri güçlerin aşırı iklim koşullarında daha fazla faaliyet göstermesi zorunluluğu ve afetlerde orduların daha sık çağrılmaya başlanması gösterilebilir (NATO, 2022:6; Thinktech, 2020:5-6).

1990 sonrası küresel çapta çevre ve güvenlik konulu meselelere ilişkin iş birliklerine devam eden devletler, 1992'de Rio de Janeiro'da BM çatısı altında BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (Rio Konferansı) bir araya

gelmişlerdir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1992). Burada 1972'de Stockholm'deki BM İnsan Çevresi Konferansı'nda kabul edilen bildirgeyi de teyit ederek bildirgenin içeriğini genişleten devletler, 1992'de Rio Bildirisi'ni ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni kabul etmişlerdir (UN, 1992:1-5). Nitekim 1992'de kabul edilen haliyle Rio Bildirisi'nde çevresel meselelerin kapsamı genişletilmiş ve derinleştirilmiştir (Vural, 2018:20-38). Rio Bildirisi'nde, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çevrenin mutlaka korunması vurgulanmış ve çevre, kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak gösterilmiştir. Ayrıca Rio Konferansı'nda, dünya ekosisteminin sağlığının ve bütünlüğünün korunması ve eski haline getirilmesi için küresel bir ortaklık ruhu içinde iş birliği yapılması kararı alınmıştır (UNFCCC, 1992:9-10). BM, Eylül 2000'de New York'ta gerçekleştirdiği *Binyıl Zirvesi*'nde ise, 21. yüzyılın değişen gerçekleri ve ihtiyaçları için yeni bir kalkınma stratejisi belirlemiş ve burada küresel iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ve yenilenebilir enerji kaynaklarının faydaları konu edilmiş ve çevre ve sürdürülebilir kalkınma yoğun olarak tartışılan meselelerden biri olmuştur (UN, 2000:1-9). Nitekim Binyıl Zirvesi sonunda 189 üye devlet tarafından kabul edilen *Binyıl Bildirisi*'yle, tüm insanlığın, insanın faaliyetleri tarafından telafisi mümkün olmayan bir şekilde bozulmaya ve kaynakları artık insanın ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen bir gezegene mahkum edilmemesi için üst düzey çabanın verilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ulusal mevzuata ve programlara uygun hale getirilmesi ve çevresel sorunlardan kaynaklanan kayıpların azaltılması hedeflenmiştir (UN, 2000:6; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2000). Ayrıca 2015'te New York'ta BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde tekrar bir araya gelen 150 devlet *Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* kapsamında 2000 yılındaki *Binyıl Kalkınma Hedefine* istinaden ek yeni 17 hedef ve 169 alt hedef kararı almışlardır (UN, 2015: 1; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2015). 2015'te New York'ta gerçekleştirilen bu zirvenin önemli hedefleri arasında, çevreyi korumak ve iklim değişikliği tehdidine karşı mücadele etmek, şimdiki ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını destekleyebilmek ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğini bir şekilde yönetmek bulunmaktadır (UN, 2015:2). Bu bağlamda çevresel güvenlik gündemi içinde değerlendirilen iklim değişikliği, kuraklıkla mücadele, sürdürülebilir şehirler ve biyoçeşitliliğin korunması gibi durumlara devletlerin daha fazla eğilmesi ve alınan kararlara riayet etmeleri istenmiştir (UN, 2015:1-35).

Diğer yandan Uİ disiplininde yeni eleştirel güvenlik çalışmaları içinde yer alan Kopenhag Okulu, *Sektörel Analiz* pratiği ekseninde çevresel güvenliği ayrı bir başlık altında ele alarak sektörler arasındaki etkileşime ve ilişkiye yer vermiştir (Uysal Oğuz & Atvur, 2021:234-235). Çevresel güvenlik konusuna ayrı bir önem atfeden Kopenhag Okulu, çevresel sorunların güvenlikle ilişkilendirilmesini temel olarak, 1990 sonrası uluslararası sistemin değişen yapısıyla birlikte güvenlikle ilişkili kurumların çevre, ekonomi, göç gibi konuları da askeri sorunlar gibi tehdit olarak görüp güvenlikle ilişkilendirmesi neticesinde olduğunu belirtmiştir (Waever, 2002:11-12).

¹ Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED), 1987 yılında *Ortak Geleceğimiz* başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Rapor, Komisyonun başkanı Gro Harlem Brundtland'dan sonra *Brundtland Raporu* olarak da bilinmeye başlamıştır. Komisyonun temel amacı; 2000 yılı ve sonrasında

sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve uzun vadeli çevresel stratejiler geliştirmektir. Ayrıca, uluslararası toplumun çevre sorunlarıyla daha etkin bir şekilde başa çıkabileceği yolları ve araçları ortaya koymaktır (UN, 1987:11).

Nitekim Kopenhag Okulu'na göre, çevresel ve ekolojik güvenliğin kavramsal yeniliğine yönelik argümanların merkezinde, harekete geçirme potansiyeli vardır ve ulusal güvenlik kavramı, toplumsal ve politik seferberlik aracı olarak muazzam bir güce sahiptir ve bu nedenle güvenlikle ilişkili kurumların çevre konularını da güvenlik gündemine almalarının bariz nedeni, ortaya çıkan tehditlerin olası büyüklüğüdür ve onlara acil ve benzeri görülmemiş tepkiler verme ihtiyacıdır (Waever, 2002:11-14). Dolayısıyla gerek çevre aktivistlerinin gerek güvenlikle ilgili kurumların güvenlik etiketini kullanarak çevre ile ilgili sorunları da ulusal güvenlik sorunu gibi gösterip, sorunun çözümüne ilişkin süreci hızlandıracağı düşüncesi, Kopenhag Okulu'na göre mantıklı bir düşünce değildir (Waever, 2002:11-14). Bu bağlamda Kopenhag Okulu, küresel sistemde artan çevresel sorunların siyaset üstü çabalarla güvenikleştirilmemesini daha çok güvenlik dışılaştırma pratiği ekseninde tehdit olarak gösterilen durumun güvenlik alanından çıkartılarak olağan gündem içinde değerlendirilmesini önermektedir (Eminoğlu & Kalyoncu, 2021:338-340). Nitekim çevre temalı meselelerin güvenlik alanına dahil edilmesi doğanın tehdit olarak gösterilmesine ve devletlerin bir güvenikleştirme sürecine girmesine neden olacaktır (Uysal Oğuz & Atvur, 2021: 238). Ayrıca devletlerin güvenikleştirme sürecine girmeleri asıl mesele olan ekolojik tahribatı hızlandıran durumların önemsenmemesi riskini de artıracaktır (Uysal Oğuz & Atvur, 2021:238). Kopenhag Okulu'nun bu duruma ilişkin bir diğer önerisi, devleti savaşla benzerlikten türetilen olağanüstü hal yetkileriyle donatmaktansa, çevre sorunlarının ekonomik alanın bir parçası olarak görüp; üreticilerin, tüketicilerin, vergi görevlilerinin ve ekonomistlerin çevresel maliyetlerini, muhasebe faaliyetlerine dahil ederek, bu durumu uzun vadede avantajlı bir yöne çevirmektir (Waever, 2002:14).

2.2.1. İklim Değişikliği ve İklim Güvenliği

İklim değişikliği, atmosferdeki sera gazlarının artması sonucunda hava düzenlerindeki ve sıcaklarındaki uzun vadeli değişimleri ifade eder (UN, 2022). Sanayi Devrimi'nden bu yana insanlar tarafından kullanılan kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlar iklim değişikliğine sebep olan temel itici güçlerdir. Nitekim yanan bu fosil yakıtlar dünyayı sararak ısıyı hapseder ve sera gazı emisyonu üretir. En önemli sera gazı emisyonları olarak bilinen karbondioksit ve metan iklim değişikliğine sebep olmakta ve ekosistemin düzenli işleyişinde aksaklıklara yol açmaktadır (UN, 2022). İklim değişikliğinin sebep olduğu; orman yangınları, kuraklık, hastalıkların yayılması, okyanusların ısınması, buz levhalarının küçülmesi, ekstrem olayların artması, okyanus asitlenmesi, yükselen deniz seviyeleri ve azalan biyoçeşitlilik yıllar ilerledikçe insan hayatı için tehlikeli boyutlara erişmektedir (Rahmstorf & Schellnhuber, 2020:61-86; NASA, 2022). Nitekim iklim güvenliği bağlamında değerlendirilmeye başlanan iklim değişikliği ve etkileri; doğal ekosistemleri, ekonomileri, insan güvenliğini ve toplumları tehdit ettiği düşüncesiyle güvenlikle ilişkili alanlara dahil edilmektedir (Thinktech, 2020:4). Bu bağlamda iklim güvenliği, çevresel güvenliğin bir alt başlığı altında incelenmekte ve temel olarak iklim sistemindeki değişikliklerin doğrudan ve dolaylı olarak dünyadaki tüm toplumlar için risk oluşturması manasında kullanılmaktadır (Mobjörk, 2016:3). Dolayısıyla iklim değişikliğinin yol açacağı derin riskleri göz önünde

bulunduran bilim insanları, iklim değişikliğini bir güvenlik riski olarak ele almaktadırlar (Mobjörk vd., 2016:3). Ayrıca küresel iklim değişikliğinin etkileri hissedilmeye başlandıkça insanoğlunun gıda üretiminin, temiz suya ve gıdaya erişiminin zorlaşabileceği; sağlığının, barınmasının ve güvenliğinin etkilenebileceği uyarısını yapan bilim insanları, devletler tarafından iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması amacıyla yapılan düzenlemelerin başarısız olması noktasında toplumlar arasında şiddetli çatışmaların olabileceğini ve yeni bir mülteci probleminin de ortaya çıkabileceğini düşünmektedirler (UN, 2022; Thinktech, 2020:4). İklim değişikliğinin özellikle insanın geçim kaynakları ve faaliyetleri üzerinde geniş kapsamlı etkilerinin olacağı düşüncesi, 1990'lı yıllardan bu yana politika yapımcılar ve araştırmacılar tarafından geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Yapılan araştırmalar ve ortaya koyulan raporlar, iklim sisteminin insan faaliyetleri neticesinde değiştiği ve değişim sebebiyle iklimin dünya çapındaki olumsuz etkilerinin devam edeceği ve dolayısıyla etkili politikaların ortaya koyulmasının önemli olduğu; ancak güvenlik alanı içine dahil edilirken daha dikkatli olunması, iklim değişikliğinin askeri tehditler gibi gösterilmemesi vurgusu yapılmıştır (Mobjörk vd., 2016:3-5).

Diğer yandan insan faaliyetleri neticesinde doğaya salınan karbondioksit ve metan gazlarının azaltılmasına yönelik ve küresel iklim değişikliğinin çözümüne ilişkin gerek bölgesel gerek uluslararası çok yönlü iş birlikleri yapılmaktadır. Bu iş birlikleri kapsamında kabul edilen en temel belgeler bilindiği üzere 1992 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), 1997 Kyoto Protokolü ve 2015 Paris İklim Anlaşması'dır (Uysal Oğuz & Atvur, 2021:252). 1992 Rio Zirvesi neticesinde kabul edilen BMİDÇS'de, insan faaliyetlerinin atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını önemli ölçüde arttırdığı ve bu artışın ortalama olarak dünya yüzeyinde ve atmosferde ek bir ısınmaya yol açtığı ve doğal ekosistemleri ve insanlığı olumsuz etkileyebileceği endişesi yer almıştır (UNFCCC, 1992:2-6). Dolayısıyla BMİDÇS'de, atmosferdeki sera gazı emisyonlarının dengelenmesi ve iklim sistemi üzerindeki antropojenik tehlikelerin azaltılması için, taraf olan devletlerin iklim değişikliğinin etkilerini öngörmesi, önlemeyi amaç edinmesi ve ihtiyati tedbirler alması gerektiği belirtilmiştir (UNFCCC, 1992:9-10). Ayrıca BMİDÇS'de, tarafların atmosferdeki sera gazı emisyonlarını dengelemek, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve iklim sistemi üzerindeki antropojenik tehditleri azaltmak için, ekonomik kalkınmanın sağlanması ve ekonomik kalkınmanın aynı zamanda ulusal programlarla bütünleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (UNFCCC, 1992:9-10). BMİDÇS'de iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ve sürdürülebilir ekonomik büyümemenin sağlanması noktasında taraf ülkelerden, gelişmekte olan ülkelerin meşru önceliklerini dikkate almaları ve sosyal ve ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkilerin kaldırarak koordineli bir şekilde hareket etmeleri de istenmiştir (UNFCCC, 1992:2). Diğer yandan BMİDÇS kapsamında 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü'nde taraf ülkelere, metan emisyonlarının sınırlandırılması ve/veya azaltılması, yenilenebilir enerji biçimlerinin ve çevreye duyarlı ileri ve yenilikçi teknolojilerin araştırılması ve teşvik edilmesi, geliştirilmesi ve kullanımının artırılması talep edilmiş ve aynı zamanda Protokol'ün amacına aykırı

olarak sera gazı yayan tüm sektörlerde; mali teşviklerin, vergi ve harç maliyetlerinin ve sübvansiyonların aşamalı olarak azaltılması ve kaldırılması kararlaştırılmıştır (UNFCCC, 1998:2-5). Ancak Kyoto Protokolü, taraflara 2005 yılına kadar Protokol kapsamındaki taahhütleri yerine getirmelerini istemiş de, taraf ülkeler sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelere bağlayıcı salım azaltım yükümlülüklerini de içeren taahhütleri istenilen zamanda ve düzeyde yerine getirememiştir. Bu duruma binaen hem Kyoto Protokolü'ndeki taahhütleri tekrar ele almak ve uygulamaya çalışmak hem de yeni ve acil hedeflerle küresel emisyonlarda derin azalmaları gerçekleştirmek için devletler, 2015 yılında Paris İklim Değişikliği Konferansı'nda bir araya gelerek Paris İklim Anlaşması'nı kabul etmişlerdir (UNFCCC, 2015:1-2). Paris Anlaşması, iklim değişikliği konusunda yasal olarak bağlayıcı bir uluslararası anlaşma olmakla birlikte küresel iklim değişikliği sürecinde bir dönüm noktasıdır; çünkü ilk kez bağlayıcı bir anlaşma, iklim değişikliğiyle mücadele ve etkilerine uyum sağlama noktasında iddialı çabalar üstlenmek için tüm ulusları ortak bir amaçta buluşturmuştur (UNFCCC, 2015). Ayrıca anlaşmaya taraf olan devletler küresel ısınmayı sanayi öncesi seviyelere kıyasla 2°C'nin altında ve tercihen 1,5°C ile sınırlamayı amaç edinmişlerdir (UNFCCC, 2015:2). Anlaşmada, iklim değişikliğinin insan toplulukları ve gezegen için acil ve potansiyel olarak geri döndürülemez bir tehdit olduğu ve bu nedenle tüm ülkeler tarafından mümkün olan en geniş iş birliğinin ve küresel sera gazı emisyonlarının azaltılmasını hızlandırmak amacıyla etkili ve uygun bir uluslararası müdahalenin gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (UNFCCC, 2015:2). Diğer yandan anlaşmanın, hedeflerine ulaşabilmesi ve sera gazı emisyonlarının etkili bir şekilde azaltılması için 2020 yılından itibaren her beş yılda bir taraf ülkelerden ulusal katkı beyanlarını (NDC) sunmaları istenmiş ve ihtiyacı olan ülkelere mali, teknik ve kapasite geliştirme desteği de verileceği bildirilmiştir (UNFCCC, 2015:7-14).

3. Türkiye'nin Çevre ve İklim Değişikliği Politikaları

Türkiye'nin coğrafi konumu sebebiyle iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkelerden biri olarak gösterilmesi Türkiye'nin konuyla alakalı olarak yapılan bölgesel ve uluslararası düzenlemelere uyumunu zorunlu kılmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Bu kapsamda Türkiye ilk olarak, 1970'li yıllarda çevre sorunlarını ülke gündemine dahil etmiştir ve bu konuyu 1973 tarihindeki *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan*² itibaren kalkınma planları çerçevesinde değerlendirmeye başlamıştır. Nitekim 1973-1977 *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda* çevre sorunlarını ayrı bir başlık altında ele alan Türkiye, çevre-insan ilişkilerinin rasyonel bir dengede sürdürülebilmesi için sosyal ve ekonomik kalkınmanın önemine vurgu yaparak, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için uluslararası düzeydeki gelişmelerin izlenip değerlendirileceğini ve bu çerçevede çevre sorunlarıyla ilgili uluslararası araştırma ve değerlendirme çalışmalarına

katılacaklarını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin artan sanayi faaliyetleri neticesinde çevre kirliliğinde de bir artışın yaşanacağını, bu sebeple sanayi faaliyetlerinden dolayı çevre kirliliğinin önlenmesi için de çalışmaların yapılacağı vurgulanmıştır (DPTM, 1973:866). Ancak Türkiye, 1990'lı yıllarda küresel iklim değişikliğine sebep olan sera gazı emisyonlarında çok fazla payı olmadığı gerekçesiyle, uluslararası ölçekte konuyla alakalı yapılan iş birliklerine taraf olmamıştır (WWF, 2022). Nitekim 1961-2007 yılları arasında toplam ekolojik ayak izinin artması ve özellikle karbon ayak izinde büyük bir artışın yaşanması ve sera gazı emisyonlarında 1990 yılına göre %115 artışla 2010 yılında 401,9 milyon tona ulaşması Türkiye'nin sera gazı emisyonlarında dünya liderleri arasına girmesine neden olmuş ve uluslararası alanda yapılan iş birliklerine dahil olmasını zorunlu kılmıştır (WWF, 2022). Bu bağlamda Türkiye son yirmi yıldır, sera gazı emisyonlarındaki artan payı ve iklim değişikliği özelinde ortaya çıkan çevresel tehditler sebebiyle hem bölgesel hem de uluslararası iş birliklerine dahil olmaktadır (Kaya & Ilgıt, 2021:175-207). Diğer yandan Türkiye bir OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*) ülkesi olarak, iklim değişikliği bağlamında BM bünyesinde hazırlanan 1992 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) Ek-1³ ve Ek-2⁴ listelerine dahil edilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 1992). Ancak Türkiye Ek-1 ve Ek-2 listelerinde geçen yükümlülükleri sanayileşmeye geç başlamasından ve Gayri Safi Milli Hasılasının (GSMH) diğer ülkelere nazaran daha düşük olmasından dolayı uzun bir süre BMİDÇS'ye taraf olmamıştır (Kaya & Ilgıt, 2021:175-207). Daha sonra, 2001'de Marakeş'te gerçekleştirilen 7. Taraflar Konferansı'nda (COP7) alınan 26/CP.7 sayılı Kararla Türkiye'nin diğer EK-1 Taraflarından farklı konumu tanınarak, adı BMİDÇS'nin EK-2 listesinden çıkarılmış fakat EK-1 listesinde kalmıştır. Türkiye 24 Mayıs 2004'te 189. Taraf olarak BMİDÇS'ne katılmıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2004). Bu kapsamda "Türkiye, Ek-1 kapsamında olup özel şartları Taraflar Konferansı kararlarıyla kabul edilmiş tek ülkedir (Akturan-Güner, 2021:1-18)." Diğer yandan 1997 tarihinde BMİDÇS kapsamında Kyoto Protokolü kabul edilmiş ve "Türkiye 5386 Sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne 26 Ağustos 2009 tarihinde taraf olmuştur (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2009)." Bilindiği üzere Türkiye, 1997'de BMİDÇS'ye taraf değildi ve bu yüzden "Protokol kabul edildiğinde BMİDÇS tarafı olmayan Türkiye, EK-1 Taraflarının sayısallaştırılmış salım sınırlama veya azaltım yükümlülüklerinin tanımlandığı Protokol EK-B listesine dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla, Protokol'ün 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci yükümlülük döneminde Türkiye'nin herhangi bir sayısallaştırılmış salım sınırlama veya azaltım yükümlülüğü bulunmamaktadır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021)." Nitekim Türkiye'nin 2008-2012 yılları arasında sera gazı salım yükümlülüğünün

²1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması, sanayileşmenin özellikle yatırım ve ara mal sektörlerinde hızlandırılması ve gelir seviyesinin artırılması amacıyla Türkiye Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPTM) tarafından hazırlanmıştır (DPTM, 1973).

³Ek-1 Tarafları, 1992 yılında OECD (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü) üyesi olan sanayileşmiş ülkeleri ve ayrıca Rusya Federasyonu,

Baltık Devletleri ve birkaç Orta ve Doğu Avrupa Devleti dahil olmak üzere geçiş ekonomisi olan ülkeleri içerir (UNFCCC, 1992)."

⁴Ek-2 Tarafları, EK-1'deki OECD ülkelerinden oluşur. Geçiş ekonomisi olan ülkeleri kapsamaz. EK-2 Tarafları, gelişmekte ve geçiş ekonomisinde olan ülkelere iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşılık gerekli mali kaynakları sağlamayı kabul eder (UNFCCC, 1992)."

bulunmaması *Temiz Kalkınma Mekanizması* kapsamında gerçekleştirilen teknoloji ve finans transferleri ile esneklik mekanizmalarından yararlanamamasına ve uluslararası diploması sürecine geç entegre olmasına neden olmuştur (Kaya & Iğıt, 2021:187). Ancak Türkiye'nin her ne kadar iklim değişikliği meselesine ilişkin çabası zaman zaman sekteye uğrasa da bu konuya yönelik çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca Türkiye 2015 senesinde BMİDÇS kapsamında kabul edilen Paris İklim Anlaşması'nı 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış ve 6 Ekim 2021'de onaylayarak 7 Ekim 2021'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (TBMM, 2021). Bu bağlamda Türkiye'nin, Paris İklim Anlaşması'nı onaylamasına ilişkin temel gerekçesi şu şekildedir: "...Ülkemiz, coğrafi konum olarak iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından en fazla etkilenen bölgelerden biri olan Akdeniz makro-iklim kuşağında yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından Paris Anlaşması'nın onaylanması, Anlaşmanın hedeflerine ulaşılması ve bu hususta küresel iş birliğine dahil olunması bakımından önem arz etmektedir (TBMM, 2021)." Diğer yandan iklim değişikliğine uyum sağlamanın, ekosistemlerin korunması açısından son derece önemli olduğuna vurgu yapan T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2011-2023 yıllarını da kapsayacak şekilde *Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı'nı* ortaya koymuştur (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012:1). Bu eylem planında, iklim değişikliğinin sürdürülebilir kalkınma için bir sorun olduğu belirtilmiş ve Türkiye'nin yakın gelecekte iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden dolayı hangi risklerle karşı karşıya kalacağı açıklanmıştır. Nitekim iklim değişikliğine karşı Türkiye'nin uyum stratejisini ortaya koymayı ve kademeli olarak iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmayı amaç edinen bu eylem planında, temel olarak beş önemli alana odaklanılmıştır. Bunlar; Ekosistem Hizmetleri, Biyolojik Çeşitlilik ve Ormanlık, İnsan Sağlığı, Su Kaynaklarının Kullanımı, Tarım ve Gıda Güvencesi, Doğal Afet ve Risk Yönetimi'dir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012:10). Ayrıca 2012 yılında hazırlanan bu eylem planında, iklim değişikliğine bağlı olarak yıllar içinde Türkiye'de, su kaynaklarının azalacağı, taşkınların artacağı, orman yangınları, kuraklık ve çölleşme benzeri durumların artacağı vurgusu da yer almıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012:9-10). Nitekim Temmuz 2021'de Antalya'nın Manavgat ilçesinde başlayan ve birçok şehre yayılan orman yangınları ve Ağustos 2021'de Bartın, Sinop ve Kastamonu şehirlerindeki sel ve taşkınlar bu bağlam üzerinden değerlendirilebilir.

İklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkilerinin incelendiği birçok ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmada, Türkiye'nin yakın gelecekte daha sıcak, daha kurak ve yağışlar açısından belirsiz bir iklim yapısına sahip olacağı uyarısı, Türkiye'nin uluslararası düzenlemelere dahil olmasını ve ulusal eylem planları ortaya koymasını gerekli kılmıştır. Nitekim Türkiye'nin iklim değişikliğine yönelik eylem planlarında iklim değişikliği karmaşık ve çok yönlü bir mesele olarak gösterilmiş ve bu mesele birçok yönden *tehdit* barındıran bir durum olarak belirtilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012). Eylem planında bu tehditle mücadelede ise öncelikle Türkiye'nin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyumunun sağlanması, refah düzeyinin artırılması, ileri ve

yeni teknolojik kaynakların geliştirilmesi vurgulanmıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012). Diğer yandan Türkiye'nin gerek bölgesel gerekse küresel nitelikte oluşturulan düzenlemelere dahil olması iklim değişikliğinin küresel çözümü açısından önemlidir. Özellikle Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ortaya koyduğu hedeflere yönelik olarak hazırladığı *2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı* hem iklim değişikliğinin çözümüne hem de bölgesel ve küresel iş birliklerine uyumuna katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin 2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nda iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında hazırladığı hedefler şu şekildedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021):

Türkiye'nin İklim Değişikliği ile Mücadele Raporu ve 2023-2030 İklim Değişikliği Eylem Planı ve 2050 İklim Değişikliği Stratejisi hazırlanacaktır. Paris Anlaşması'na yönelik ülkemizin pozisyonu, ülkemizin uluslararası finansmana ihtiyacı da dikkate alınarak çok boyutlu bir şekilde değerlendirilecektir. İklim değişikliğinin çölleşme ve arazi tahribatıyla birlikte biyolojik çeşitlilik ve ekosistemler üzerindeki etkilerinin belirlenmesine ve uyum ile azaltım tedbirleri almayı yönelik AR-GE projeleri ve çalışmalar yürütülecektir. İklim değişikliği neticesinde muhtemel kıyı ve tatlı su kaybının belirlenmesi ve kıyılar ile göl ve/veya sulak alanlar için doğa temelli iklim değişikliğine uyum tedbirleri ortaya konması sağlanacaktır. Arazi Tahribatının Dengelenmesi (ATD) yaklaşımının ulusal yatırım programları içerisinde yer alması sağlanacak, karar destek mekanizması geliştirilecek ve ATD hedefleri güncellenecektir. Arazi tahribatının yüksek olduğu alanlarda ATD prensibiyle planlama ve uygulama yapılacak ve yaygınlaştırma çalışmaları yürütülecektir. Karbon stoklarının artırılmasına katkı sağlanacak ve karbon stoklarının artırılmasına ilişkin araştırma faaliyetleri gerçekleştirilecektir. Sürdürülebilir tarım teknikleri ile ilgili eğitimler verilecek, bu konuda AR-GE projelerinin yürütülmesi ve uygulamaların yaygınlaştırılması sağlanacaktır. Arazi uygulamalarında doğa temelli yaklaşımı esas alan çalışmalar artırılacaktır.

Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında hazırladığı 2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı, Avrupa Birliği'nin (AB) 11 Aralık 2019'da ilan ettiği AB Yeşil Anlaşması'na uyum ve AB üye ülkelerle daha yakın iş birliğinin sağlanmasına yönelik atılan önemli adımlardan bir tanesidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Aynı zamanda 2021 yılı itibarıyla de Paris Anlaşması'nı onaylayan Türkiye, iklim değişikliğinin çözümüne ilişkin hem bölgesel hem de küresel iş birliklerine dahil olarak uluslararası sistemde aktif bir rol almaktadır.

4. Kopenhag Okulu'nun Güvenlik Yaklaşımları Bağlamında, Türkiye'deki Siyasi Aktörlerin İklim Değişikliğine Yönelik Söylemlerinin Analizi

Çalışma çerçevesinde oluşturulan söylem analiz tablosunda (Tablo 1), Türkiye'deki siyasi aktörlerin iklim değişikliğine yönelik söylemlerinde ön plana çıkan temalar *tehdit*, *güvensizlik*, *iş birliği*, iklim değişikliğine karşı *harekete geçme* ve *güvenlik* olmuştur. Burada özellikle *MGK Bildirisi* yle güvenlikle ilişkilendirilen iklim değişikliğinin, ulusal güvenlik meselelerinin içine dahil edildiği görülmektedir. Nitekim iklim değişikliğinin tehdit olarak gösterilmesi ve güvenlikle ilişkilendirilmesi neticesinde harekete geçme ve mücadele etme vurgusu meselenin

güvenleştirildiğinin bir işaretidir. Özellikle 30 Eylül 2021’de küresel düzeyde iş birliği çağrısı yapan MGK’nın, Türkiye’nin 6 Ekim 2021’de Paris Anlaşması’nı onaylamasına etki yaptığı söylenebilir. Diğer yandan çevresel meselelerin güvenlik ile ilişkilendirilmesi toplumun bilinçlenmesi ve etkili politikaların ortaya koyulması bakımından önem arz etse de Kopenhag Okulu’nun *Güvenleştirme* yaklaşımına göre bu durumun baskıya ve şiddete yönelik eylemleri içermemesi ve

demokratik yapılara zarar vermemesi gerekmektedir (Eminoğlu & Kalyoncu, 2021:339). Ayrıca MGK tarafından güvenleştirilen İklim değişikliği meselesinin başarıya ulaşması hedef kitlenin sorunu doğru anlamasına ve ikna edilmesine bağlıdır. Nitekim hedef kitle tehdit algısını anladığı ve kabul ettiği ölçüde *başarılı* bir güvenleştirmeden bahsedilebilir (Baysal & Lüleci, 2015:61-96)

Tablo 1. Türkiye’deki Siyasi Aktörlerin İklim Değişikliğine Yönelik Söylemlerinin Analizi

Türkiye’de İklim Değişikliğine Yönelik Söylemleri Olan Siyasi Aktörler	Kopenhag Okulu’nun Güvenlik Yaklaşımları
(Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği).	(Güvenleştirme, Güvenlik Dışlaştırma, Sektörel Analiz, Bölgesel Güvenlik Kompleksi)
Recep Tayyip Erdoğan’ın İklim Değişikliğine Yönelik Söylemleri • “Tabii afetler çevreye ve ekosisteme verdiği zararların yanında insanların can ve mal güvenliğini de doğrudan <i>tehdit</i> ediyor. Şu gerçeği hepimiz biliyoruz; tabiattaki her şey zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Tahrip olan biyolojik çeşitlilik, kirlenilen çevre, yok olan gıda ve su demektir (Anadolu Ajansı, 2021).” • “Medeniyetler beşiği olan Akdeniz’i büyük bir müteci kabristanına çeviren sebeplerden biri de çevrenin tahrip olmasıdır. Geleceğimizi etkileyen bu <i>tehdit</i> karşısında elbette öncelikle adım atması gerekenler iklim değişikliğine yol açan sıkıntıların ortaya çıkmasında tarihi mesuliyeti bulunanlardır. Ancak iklim değişikliği ve çevre kaynaklı sorunlarla mücadele sadece belli ülkelere havale edilemez. Ekonomik gücü, coğrafi konumu, tarihi sorumluluğu ne olursa olsun tüm ülkelerin elini taşın altına koyması şarttır (Anadolu Ajansı, 2021).” • “Şayet etkin önlemler alınmaz ve sera gazı emisyonları artırmayı sürdürürse, yüzyılımızın sonunda deniz seviyelerinin 1 metreden fazla yükselmesi bekleniyor. Böyle bir yükseliş, kıyı şehirlerinin ve ada devletlerinin önemli bir bölümünün haritadan silinmesi demektir. Tabii bu durum beraberinde yeni ve devasa kitlelerden oluşan göç dalgalarını da getirecektir. Dikkatinizi çekmek istiyorum, saydığım tüm bu sorunlar sadece sıcaklıktaki 1,1 santigratlık artışla ortaya çıkmıştır. Bu artış 1,5 santigrada, 2 santigrada ve daha fazlasına yükseldiğinde nelerle karşılaşabileceğimizin takdirini sizlere bırakıyorum (Anadolu Ajansı, 2021).”	Recep Tayyip Erdoğan’ın Söylemlerinin Analizi • Recep Tayyip Erdoğan’ın söylemlerinde iklim değişikliği <i>tehdit</i> barındıran önemli bir çevresel sorun olarak addedilmektedir. Tehdide yönelik siyasi bir söylem inşa gerçekleştirilmektedir. • Nitekim <i>Güvenleştirme</i> pratiğinin önemli bir ifadesi olan <i>tehdit</i> ve tehdidin söylemle inşası, siyasi aktörün toplumu ikna etmesi ve tehdede karşı harekete geçmesi ve meşru bir zemin yaratması açısından önemli bir araçtır. • Ayrıca iklim değişikliği neticesinde <i>yoğun bir göç dalgasının</i> oluşacağını ifade eden Erdoğan, toplumlarda oluşabilecek güvensizliğe ve istikrarsızlığa işaret etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken durum kimin, neyin güvenliği ve nasıl önlem alınması gerekliliğidir. Nitekim güvenleştirme analizine göre kastedilen devletin güvenliği ise bu güvenleştirme neticesinde baskı, kısıtlanma, şiddet ve askeri enstrümanlara başvuru meşruiyet kazanabilir. Bu yüzden iklim değişikliğine yönelik ya da herhangi bir çevresel tehdede karşı ön almak isteyen devletlerin doğadaki yapılara ve ekosisteme zarar vermeden en uygun çözüm yollarını bulmaları gerekmektedir. • Diğer yandan çevre kaynaklı sorunlara ve iklim değişikliğine sebep olan herkesin elini taşın altına koyması gerektiğini söyleyen Erdoğan, burada da <i>iş birliği</i> vurgusu yaparak Kopenhag Okulu’nun <i>Bölgesel Güvenlik Kompleksi</i>’nin desteklediği sorunların ortak çözümüne ilişkin bölgesel iş birliği yapılması ifadesini destekler niteliktedir. Nitekim Erdoğan’ın iş birliği vurgusu ve iklim değişikliğinin çözümüne ilişkin AB ile hareket etmek istemesi <i>2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı</i>’nın hazırlanmasını sağlamıştır.
Kemal Kılıçdaroğlu’nun İklim Değişikliğine Yönelik Söylemleri • “Ekolojik bir yıkımla karşı karşıyayız; dünyamız yaşanılabilir olmaktan büyük bir hızla uzaklaşıyor (İklim Haber.Org., 2022).” • “İklim değişikliği ve bağlı gelişmeler milyarlarca insanın hayatını doğrudan etkiliyor. Hava kirliliği, orman yüzölçümünün azalması, türlerin soylarının tükenmesi, temiz su kaynaklarının azalması, ekilebilir arazilerin vasıflarını kaybetmesi, aşırı nüfus artışı vb. etmenler geleceğimizi <i>tehdit</i> ediyor. Üstelik bu tehdit salgın bir hastalık gibi; sınır tanımayan, sınırlar aşılıyor bizleri evlerimizin orta yerinde buluyor. (İklim Haber. Org., 2022).” • “Tüm canlıların yaşam hakkına saygılı, yer altı ve yer üstü kaynakların ekolojik sınır ve şartlara uygun olarak değerlendirilerek; karar süreçlerinde demokratik ve siz gençlerin doğrudan denetimine/katılımına açık bir çevre politikasını hayata geçireceğiz. Her alanda olduğu gibi iklimde, doğada, ekosistemde, suda, tarımda, kent ve kır yaşamında adaleti sağlayacağız; çevrenin binlerce yıllık kadim adaletinin önüne barajlar kurmayacak, yollar yapmayacak, engeller çıkartmayacağız (İklim Haber. Org., 2022).”	Kemal Kılıçdaroğlu’nun Söylem Analizi • Uysal Oğuz ve Atvur, çevrenin güvenle birlikte ele alınmasını korku, istikrarsızlık ve güvensizlik halinin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirirler (Uysal Oğuz & Atvur, 2021:234). Nitekim güvenleştirme pratiği de bu noktada başlar. Algılanan tehdit bir korkunun ve güvensizliğin yarattığı durumdan gelir ve siyasi aktör algıladığı tehdit ölçüsünde sorunu güvenlik gündemi içine alarak güvenleştirebilir. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu’nun “ekolojik bir yıkımla karşı karşıyayız ve hava kirliliği, orman yüzölçümünün azalması, türlerin soylarının tükenmesi, temiz su kaynaklarının azalması, ekilebilir arazilerin vasıflarını kaybetmesi, aşırı nüfus artışı vb. etmenler geleceğimizi <i>tehdit</i> ediyor.” Söylemleri Kılıçdaroğlu’nun iklim değişikliği ve çevresel sorunlardan kaynaklanan güvensizlik hissiyle birlikte iklim değişikliğini tehdit olarak gösterdiği ve bu tehdede dair siyasi söylemler inşa ettiği görülmektedir. Ancak bu tehdit algısı neticesinde mücadele edilmesi gereken kim ve neyin güvenliği sorusu güvenleştirme pratiğine göre dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Çünkü çevresel sorunlara ve iklim değişikliğine yol açan ve yine etkilenen insandır. Aynı zamanda insanın hayatı karşısında doğanın da korunması elzemdir. • Bunun yanı sıra siyasi karar alma mekanizmalarında önemli bir siyasi aktör olan Kılıçdaroğlu’nun söylemlerinde iklim değişikliğine yönelik tehdit vurgusu bulunmakla birlikte, sorunun çözümü için demokratik tutumları ve politikaları desteklemesi yine Kopenhag Okulu’nun ortaya koyduğu <i>Güvenlik Dışlaştırma</i> pratiği ekseninde değerlendirilebilir. Nitekim <i>Güvenlik Dışlaştırmada</i>, ilgili sorun askeri güvenlik gibi baskı ve zora dayandırılarak çözülmez, ilgili sorun güvenlik gündeminden çıkartılarak olağan gündem içinde değerlendirilerek, zora başvurmadan gerekli önlemlerin alınmasını teşvik eder.
Murat Kurum’un İklim Değişikliğine Yönelik Söylemleri • “Özellikle medeniyetimizin sembolleri olan şehirlerimiz, sıcak hava dalgaları, kuraklık, su stresi gibi iklim değişikliğinden kaynaklı pek çok meteorolojik krizle mücadele ediyor (Anadolu Ajansı, 2022).”	Murat Kurum’un Söylem Analizi • Murat Kurum iklim değişikliğini; <i>risk, kriz, ortadan kaldırmak</i> gibi tabirlerle destekleyerek, ilgili soruna ilişkin siyasi bir söylem inşası yapmaktadır. Burada özellikle “krizi tetikleyen sebepleri ortadan kaldırmak” tabiri doğaya yönelik bir müdahaleyi mi yoksa bu krize sebep olan insan kaynaklı

• “Akdeniz havzasında bulunan cennet vatanımız da küresel iklim değişikliğinden derin bir şekilde etkilenmekte ve bu krizden kaynaklı olarak büyük riskler taşımaktadır. Ne yazık ki geçtiğimiz yıl yaşadığımız afetler bu riski gözler önüne sermiştir (Anadolu Ajansı, 2022).” • “Krizi tetikleyen sebepleri ortadan kaldırmak ve afetleri bilimsel çalışmalarla erken fark edebilmek çok büyük önem taşıyor. İklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz sonuçları ancak enerji, tarım, sanayi, ulaştırma ve yapı sektörlerinde hızlı, iyi planlanmış ve geniş kapsamlı, eş zamanlı bir dönüşümle önleyebiliriz. İkinci olarak yapılması gereken ise meteorolojik afetlerden, yaşadığımız bu ağır sonuçlardan mümkün olduğu kadar erken haber alıp tedbirler almaktır. Bu anlamda Meteoroloji Genel Müdürlüğümüzün faaliyetlerinin, bilimsel çalışmalarının ülkemizin geleceği açısından hayati bir önem arz ettiğini ifade etmek istiyorum (Anadolu Ajansı, 2022).”	eylemlerin azaltılmasına yönelik bir müdahaleyi mi içerdiği belirsiz gözükmektedir. Nitekim bu durum güvenlik kapsamına alınarak ulusun güvenliğine yönelik bir tehdit olarak inşa edilirse Murat Kurum’un söylemleri Kopenhag Okulu’nun <i>Güvenlikleştirme</i> teorisi kapsamında değerlendirilebilir. • Diğer yandan Kurum’un “İklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz sonuçları ancak enerji, tarım, sanayi, ulaştırma ve yapı sektörlerinde hızlı, iyi planlanmış ve geniş kapsamlı, eş zamanlı bir dönüşümle önleyebiliriz” ifadeleri sektörler arası etkileşim ve ilişki kurulmasını destekleyen Kopenhag Okulu’nun <i>Sektörel Analiz</i> pratiğini destekler niteliktedir. Nitekim Sektörel Analiz’de askeri sektörün yanı sıra siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevresel sektörlerin arasındaki ilişkinin sorunun çözümünde önemli olduğu vurgusu vardır.
Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Sekreterliğinin İklim Değişikliğine Yönelik Söylemi • “Yangınlar, seller, kuraklık ve benzeri pek çok emareyle giderek daha çok yaklaştığı görülen iklim değişikliği tehdidine karşı küresel düzeyde ortak mücadele planlarının hayata geçirilmesinin zorunluluğuna işaret ederek Türkiye’nin, her uluslararası meselede olduğu gibi bu konuda da üzerine düşenleri yapacağı belirtilmiştir (mgk. gov. tr., 2021).”	Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Sekreterliğinin Söylem Analizi • Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK) 30 Eylül 2021 yılında gerçekleştirdiği toplantı ve bu toplantı neticesinde hazırladığı <i>MGK Bildirisi</i>’nde iklim değişikliği <i>tehdit</i> barındıran bir durum olarak gösterilerek ulusal güvenlik meselelerine dahil edilmiştir. MGK tarafından iklim değişikliği özelinde çevresel meselelerin askeri meseleler gibi güvenlikle ilişkilendirilmesi sorunun güvenlikleştirildiğini göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken durum güvenlikleştirme yapılırken baskı, şiddet ve özgürlükleri kısıtlayıcı eylemlere ve politikalara başvurmamaktır. Nitekim <i>Güvenlikleştirme</i> teorisini ortaya koyan araştırmacılara göre baskı, şiddet ve kısıtlama demokratik yapılara zarar vereceği gibi asıl odaklanılması gereken meselenin de göz ardı edilmesine sebep olacaktır.

Bu bağlamda 2021’de Paris Anlaşması onaylandıktan sonra *Türkiye’deki iklim Değişikliği ve Çevre Sorunları Algısı*⁵ üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından topluma duyurulan Paris Anlaşması’nın içeriğinin ve özellikle de 2053 karbon nötr olma hedefinin Türkiye’de yaşayan insanlar tarafından anlaşılması belirtilmiştir (İklim Haber. Org ve KONDA, 2021). Nitekim yapılan araştırmada, geçen yıl (2021) Türkiye’deki orman yangınlarının sebebinin iklim değişikliğinden kaynaklandığını belirtenlerin oranı %14, Ak Parti seçmenine göre terör kaynaklı (%36), CHP seçmenine göre imara açılmak istenmesinden dolayı (%27), ihmal ve dikkatsizlik kaynaklı diyenlerin oranı ise %20 olmuştur (İklim Haber. Org ve KONDA, 2021). Bu araştırmanın sonuçlarında, toplumun büyük bir kesiminin iklim değişikliğini ve buna ilişkin politikaları anlamadığı ve hem kafa karışıklığı yaşadığı hem de kutuplaşma içinde olduğu ayrıca belirtilmiştir (İklim Haber. Org ve KONDA, 2021). Burada dikkat edilmesi gereken durum Türkiye’deki siyasi aktörlerin iklim değişikliğine ve çevre sorunlarına ilişkin siyasi bir söylem inşası gerçekleştirirken asıl meselenin göz ardı edilmemesini sağlamak ve toplumdaki her kesime iklim değişikliğini doğru ve uygun araçlarla anlatmaktır. İklim değişikliğinin Türkiye’nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit barındıran diğer askeri meselelerle (terör gibi) ilişkilendirilmeye çalışılması toplumda kutuplaşmayı körükleyebileceği gibi iklim değişikliğine yönelik mücadelenin de başarıya ulaşmasını engelleyecektir. Nitekim Kopenhag Okulu’nun *Güvenlikleştirme* teorisinde de böyle bir duruma dikkat çekilmektedir. Okul, özellikle tehdit barındıran meselenin güvenlikle ilişkilendirilmemesini bunun yerine *Güvenlik Dışlaştırma* yapılarak güvenlik gündeminden çıkartılmasını ve demokratik yapılara zarar vermeden uygun politikalarla meselenin anlatılmasını önermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’deki siyasi aktörlerin iklim değişikliğine yönelik söylemleri Kopenhag Okulu’nun güvenlik yaklaşımları bağlamında ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye’nin çevre ve iklim değişikliği kapsamında oluşturduğu ulusal düzenlemeler ve dahil olduğu uluslararası düzenlemeler de konu edilmiştir.

Küresel çapta iklim değişikliği özelinde çevresel sorunlara ilişkin yapılan araştırmalar ve bu araştırmalar neticesinde düzenlenen raporlar, insan faaliyetlerinin dünyanın iklim sistemini değiştirdiğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur. İklim değişikliğinin yol açtığı ve açacağı derin riskleri göz önünde bulunduran bilim insanları, iklim değişikliğini giderek daha fazla bir güvenlik riski olarak ele almaktadır. Nitekim iklim değişikliği, biyosferi ve insan toplumlarını çeşitli şekillerde etkilediğinden, farklı politik aktörler ve araştırmacılar iklim değişikliğinin sebep olduğu güvenlik risklerine yönelik analizlerinde farklı yaklaşımları kullanmaktadırlar. Bu yaklaşımlar, insan güvenliği yaklaşımından devlet güvenliği yaklaşımlarına kadar uzanmaktadır. Burada önemli olan politika yapıcılarının ve araştırmacıların farklı güvenlik konseptlerini kullanması değil, güvenlikle ilişkili durumları tanımlarken neyle ve nasıl ilişkilendirdikleridir. Bu bağlamda eleştirel güvenlik yaklaşımları bağlamında güvenliğe yeni bir bakış açısı geliştiren Kopenhag Okulu, realist/geleneksel güvenlik yaklaşımlarının devlet egemen anlayışını eleştirerek, güvenliğin çok çeşitli konulara uygulanabilen belirli bir politika türü olduğunu öne sürmektedir. Kopenhag Okulu güvenliği, temel olarak, *Güvenlikleştirme*, *Güvenlik Dışlaştırma*, *Sektörel Analiz* ve *Bölgesel Güvenlik Kompleksi* ekseninde ele almaktadır. Okul, güvenlikleştirme pratiğinde; kimin, neyi, hangi koşullar altında güvenlikleştirebileceğini incelemekte; güvenlik dışılaştırmada; tehdit olarak gösterilen ve güvenlik gündemi

⁵ “2021’de İklim Haber.Org ve KONDA Araştırma ve Danışmanlık tarafından yapılan bu araştırma, Türkiye’nin 31 ilinin merkez dahil 117

ilçesine bağlı 186 mahalle ve köyünde 3634 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşülerek yapılmıştır (İklim Haber.Org & KONDA, 2021).”

içine alınarak güvenlikleştirilen meselenin nasıl güvenlik gündeminden çıkartılıp olağan gündem içinde tartışılması gerektiğini açıklamakta; sektörel analiz teorisiyle güvenliğin ayırt edici karakterini ve dinamiklerini siyasi, askeri, ekonomik, çevresel ve toplumsal olarak beş sektör üzerinden analiz etmekte; bölgesel güvenlik kompleksi teorisiyle de bölgesel risk ve tehditlere karşı iş birliği vurgusunu ön plana çıkarmakta ve risk ve güvenlik sorunu olarak gösterilen durumun çözümü için coğrafi, kültürel, tarihi ve kimliksel bağlamlar arasındaki öneme vurgu yapmaktadır. Antroposenik faaliyetlerin neden olduğu çevre sorunlarının 1990'lı yıllarla birlikte daha fazla ön plana çıkması ve çevresel sorunların güvenlikle ilişkilendirilmeye başlanması, politika yapıcılarının yanı sıra Kopenhag Okulu'nun da çevresel güvenlik başlığı altında bu konuyu analiz etmesini sağlamıştır. Kopenhag Okulu, politika yapıcılardan güvenlikle ilişkilendirilen durumların önyargı tehlikesi barındıracağını ve asıl mesele olan konunun arka planda kalacağı riskini de beraberinde getireceğini düşünerek hareket etmelerini önermektedir. Okul, bilhassa çevresel sorunların askeri sorunlar gibi tehdit olarak nitelendirilmemesini, çevresel sorunların ekonomik alan içine dahil edilerek sürdürülebilir ekonomik kalkınma temelinde değerlendirilmesi gerektiğini önermektedir.

Diğer yandan Türkiye 1970'li yıllarda *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı* kapsamında çevresel sorunları tanımlamış ve bu sorunlara ilişkin genel düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca son yirmi yıldır da iklim değişikliği özelinde artan tehditlerin olması ve Türkiye'nin de coğrafi konumu sebebiyle iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkelerden biri olarak gösterilmesi, Türkiye'nin konuyla alakalı olarak yapılan bölgesel ve uluslararası düzenlemelere uyumunu zorunlu kılmış ve taraf olmasını sağlamıştır. Nitekim günümüz itibarıyla (2022) Türkiye de bu meseleyi tehdit olarak görüp iklim değişikliği ile mücadele kapsamında ülke gündemine almıştır. Bu kapsamda Milli Güvenlik Kurulu (MGK) *30 Eylül 2021 MGK Bildirisi'nde* çevresel meseleleri ve iklim değişikliğini milli güvenlik konularının içine dahil etmiş ve meselenin küresel çözümüne ilişkin iş birliği çağrısı yapmıştır. İklim değişikliğinin MGK tarafından ulusal güvenlik meselelerine dahil edilmesi ve 2021 Bildirisi'nden sonra Türkiye'nin, *6 Ekim 2021'de Paris Anlaşması'nun* onaylanması Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi bağlamında değerlendirilebilir. Ayrıca hem AB'ye uyum hem de iklim değişikliğinin çözümüne ilişkin bölgesel iş birliklerini de önemseyen Türkiye, AB'nin 2019'da ilan ettiği *AB Yeşil Anlaşması* ekseninde *2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nı* hazırlaması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Özellikle MGK tarafından iklim değişikliğinin *tehdit* olarak gösterilmesi ve ardından 2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nın hazırlanması ve Paris Anlaşması'nın onaylanması, tehdit olarak gösterilen iklim değişikliğine yönelik siyasi söylem inşasının bir yansımasıdır. Nitekim Kopenhag Okulu'nun bir ifadesi olan söz-edim üzerinden inşa süreci, tehdit olarak gösterilen durumun siyasi söylemlerle ve güvenlikle ilişkilendirilmesi yoluyla olur. MGK'nın Bildirisi, Kopenhag Okulu'nun *Güvenlikleştirme* teorisi kapsamında ele alındığında, iklim değişikliği özelinde çevresel sorunlar güvenlikle ilişkilendirilmiş ve milli güvenlik konusu yapılarak güvenlikleştirilmiştir. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Ak

Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemlerinde iklim değişikliği tehdit olarak addedilmekle birlikte küresel ve bölgesel iş birliği vurgusu Kopenhag Okulu'nun *Bölgesel Analiz Kompleksi'nin* savunduğu sorunların çözümü için coğrafi, kültürel, tarihi ve kimliksel yakınlık vurgusunu destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun söylemlerinde iklim değişikliğine yönelik tehdit vurgusu bulunmakla birlikte, sorunun çözümü için demokratik tutumları ve politikaları desteklemesi yine Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu *Güvenlik Dışlaştırma* pratiği ekseninde değerlendirilebilir. Nitekim güvenlik dışılaşmada, ilgili sorun askeri güvenlik gibi baskı ve zora dayandırılarak çözülmez, ilgili sorun güvenlik gündeminden çıkartılarak olağan gündem içinde değerlendirilerek, zora başvurmadan gerekli önlemlerin alınmasını teşvik eder. Bunun yanı sıra Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum'un "İklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz sonuçları ancak enerji, tarım, sanayi, ulaştırma ve yapı sektörlerinde hızlı, iyi planlanmış ve geniş kapsamlı, eş zamanlı bir dönüşümle önleyebiliriz" ifadeleri sektörler arası etkileşim ve ilişki kurulmasını destekleyen Kopenhag Okulu'nun *Sektörel Analiz* pratiğini destekler niteliktedir; çünkü sektörel analizde askeri sektörün yanı sıra siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevresel sektörler arasındaki ilişkinin, sorunun çözümünde önemli olduğu vurgusu vardır.

Türkiye'deki siyasi aktörlerin söylemlerinin toplum tarafından nasıl algılandığı da ayrıca önemlidir. Nitekim siyasi aktörün ya da güvenlikleştirici aktörün söylemleri karşısında hedef kitlenin algısı ve tepkisi de değişebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki *iklim değişikliği ve çevre sorunları algısını* ölçmek üzere yapılan bir araştırmaya göre; 2021'de TBMM tarafından onaylanan Paris Anlaşması'nın içeriğinin ve 2053'e kadar karbon nötr hedefinin anlaşılmadığı belirtilmiştir. Ayrıca araştırmada geçen yıl (2021) Türkiye'deki orman yangınlarının sebebinin iklim değişikliğinden kaynaklandığını belirtenlerin oranı oldukça düşük çıkarken, Ak Parti seçmenine göre terör kaynaklı, CHP seçmenine göre imara açılmak istenmesinden dolayı, toplumdaki diğer kesimlere göre de ihmal ve dikkatsizlik kaynaklıdır. Burada hedef kitlenin, taraf oldukları siyasi partilerin söylemlerinden ve görüşlerinden etkilendikleri söylenebilir. Bunun yanı sıra *2021 MGK Bildirisi'yle* güvenlikle ilişkilendirilen iklim değişikliği, ulusun güvenliğine yönelik tehdit barındıran diğer askeri meseleler gibi gösterilmeye çalışılması, tehdidin kimden geldiğinin ve bu tehdit karşısında kimin güvenliğinin korunacağına dair bir belirsizliğe yol açabilir. Nitekim yanlış algı neticesinde toplumun kutuplaşabileceği düşünülmeli ve asıl mesele olan iklim değişikliğinin göz ardı edilmesi riski taşıyacağı bilinmelidir. Bu bağlamda Türkiye'deki siyasi aktörlerin dikkat etmesi gereken durum, iklim değişikliğine ve çevre sorunlarına ilişkin siyasi bir söylem inşası gerçekleştirirken, asıl meselenin göz ardı edilmemesini sağlamak, toplumdaki her kesime iklim değişikliğini doğru ve uygun araçlarla anlatmak ve iklim değişikliğinin küresel çaptaki çözümüne ilişkin taraf olunan uluslararası anlaşmaların içeriğine uygun hareket etmektir.

Kaynakça

Akgül-Açıkmış, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*

- Akademik Dergi, 8(30), 43-73.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39278/462550 .
- Akturan-Güner, G. (2021). Küresel Bir Krizin Çözümüne Giden Yol: Avrupa Yeşil Mutabakatı. *İTKİB Ar-Ge Şubesi*, 1-18.
- Anadolu Ajansı (AA), "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İklim Değişikliği ve Çevre Kaynaklı Sorunlarla Mücadele Sadece Belli Ülkelere Havale Edilemez". <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/cumhurbaskani-erdogan-iklim-degisikligi-ve-cevre-kaynakli-sorunlarla-mucadele-sadece-belli-ulkelere-havale-edilemez/2389465> (erişim tarihi: 19.09.2022).
- Anadolu Ajansı (AA), "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Paris İklim Anlaşması'nı, Ötümüzdeki Ay Meclisimizin Onayına Sunmayı Planlıyoruz". <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/cumhurbaskani-erdogan-paris-iklim-anlasmasinu-onumuzdeki-ay-meclisimizin-onayina-sunmayi-planliyoruz/2370802> (erişim tarihi: 19.09.2022).
- Anadolu Ajansı (AA), "Bakan Murat Kurum: İklim Değişikliğine Uyum İçin En Önemli Adım Erken Uyarı Sistemlerini En Yüksek Noktaya Taşımaktır". <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/bakan-murat-kurum-iklim-degisikligine-uyum-icin-en-onemli-adim-erken-uyari-sistemlerini-en-yukse-noktaya-tasimaktir/2543394> (erişim tarihi: 19.09.2022)
- Barnett, J. (1997). "Environmental Security: Now What?". *Keele University Seminar*. UK.
- Baysal, B., & Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrj/issue/7544/99268 .
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları. *Stratejik Araştırmalar*, 8(14), 69-96.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliği Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 1-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39260/462351>.
- Brown, L. (1977). Redefining National Security. *Worldwatch Institute*, (14), 2-46.
- Buzan, B., Waever, O. & de Wilde, J. (1998). *Security A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London.
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar, Devletler ve Korku*. (Çev. Emre Çıtak), Röl Akademi Yayıncılık, İstanbul.
- Çiçekçi, C. (2012). *Uluslararası Güvenlik Çalışmaları: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Güvenlik Kuramı*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Çolakoğlu, E. (2012). NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 101-112.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4775/65770 .
- Çukur, S. (2020). Kopenhag Okulu'nun Güvenikleştirme Teorisi Bağlamında ABD'nin Irak Politikası: 2000-2008. *Uluslararası Politika Akademisi Dergisi*, 1(1), 51-72.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/upa/issue/60727/898998 .
- Eminoğlu, A., & Kalyoncu, Ş. (2021). Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi. A. Eminoğlu & M. Ülgül (Ed.), *Uluslararası Güvenliğe Giriş*. Nobel Yayınları, Ankara, 327-354.
- Erdem, M., & Yenilmez, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 91-119.
https://doi.org/10.17541/optimum.292768 .
- Federal Office For Spatial Development ARE, "Our Common Future: Brundtland Raporu". <https://www.aren.admin.ch/aren/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html> (erişim tarihi: 12.12.2021).
- Hans, S.R., & Schellnhuber, J. (2020). *İklim Değişikliği Teşhisi, Tahmini, Çözümü*. (Çev. H. Kaya), Runik Kitap, İstanbul.
- Hisarlıoğlu, F. (2019). Güvenikleştirme. *Uluslararası İlişkiler Konseyi Güvenlik Yazıları Serisi*, (24), 1-9. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/Guvenliklestirme_FulyaHisarlioglu_v.1.pdf .
- İklim Haber. Org., & KONDA (2021). *Türkiye'de İklim Değişikliği ve Çevre Sorunları Algısı Raporu*. İstanbul.
- İklim Haber.Org., "Kılıçdaroğlu'ndan Gençlere: 'Sizlerin Katılımına Açık bir Çevre Politikasını Hayata Geçireceğiz'". <https://www.iklimhaber.org/kilicdaroglundan-genclere-sizlerin-katilimina-acik-bir-cevre-politikasini-hayata-gecirecegiz/> (erişim tarihi: 20.09.2022).
- Kaya, S., & Ilgıt, A. (2021). İklim Değişikliği ve Çevresel Güvenlik: Türkiye Örneği. *Alternatif Politika*, 13(1), 175-207.
- Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Sekreterliği, "30 Eylül 2021 MGK Bildirisi". <https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-eylul-2021-tarihli-toplantı> (erişim tarihi: 18.09.2022).
- Mobjörk, M., Gustafsson, M. & Sonnsjö, H. (2016). *Climate-Related Security Risks*, Stockholm International Peace Research Institute, Sweden.
- NASA, "How Do We Know Climate Change Is Real?". <https://climate.nasa.gov/evidence/> (erişim tarihi: 22.11.2022).
- NATO, "The Alliance's New Strategic Concept 1991". https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (erişim tarihi: 20.11.2022).
- NATO, "Strategic Concept 2022". https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (erişim tarihi: 20.11.2022).
- Ritchie, H., & Roser, M. (2022). CO2 and Greenhouse Emissions. *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions> (erişim tarihi: 27.11.2022).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), "Paris Anlaşmasının Onaylanmasına Dair Kanun Teklifi". <https://www.tbmm.gov.tr/d27/2-3853.pdf> (erişim tarihi: 14.12.2021).
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, "Kyoto Protokolü". <https://iklim.csb.gov.tr/kyoto-protokolu-i-4363> (erişim tarihi: 14.12.2021).
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, "Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı". https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf (erişim tarihi: 26.11.2022).
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977". https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/Kalkinma_Planlari/III.%20Be%C5%9F%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1%201973-1977.pdf (erişim tarihi: 26.11.2022).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Paris Anlaşması". <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (erişim tarihi: 5.12.2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Sürdürülebilir Kalkınma". <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> (9.12.2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, "Yeşil Mutabakat Eylem Planı". <https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YE%C5%9E%C4%B0L.pdf> (erişim tarihi: 13.12.2021).
- The Security Council of the Russia (1996). *Environmental Security of Russia*. (issue 2). Moscow.
- Thinktech, "İklim Krizleri ve Ulusal Güvenlik". https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608991645_stm-iklim-krizleri-ve-ulusal-guvenlik.pdf (erişim tarihi: 22.11.2022).
- United Nations (UN), "What is Climate Change?". <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change> (erişim tarihi: 18.09.2022).
- UN (1972), "Report of the United Nations Conference on the Human Environment". <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/30829> (erişim tarihi: 23.11.2022).
- UN (1987), "Report of the World Commission on Environment and Development/ Our Common Future". <https://digitallibrary.un.org/record/139811> (erişim tarihi: 23.11.2022).
- UNFCCC (1992), "Report of the United Nations Conference on Environment and Development". https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (erişim tarihi: 23.11.2022).
- UNFCCC (1992), "Parties and Observers". <https://unfccc.int/parties-observers> (erişim tarihi: 14.11.2022).
- UNFCCC (1998), "Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change". <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf> (erişim tarihi: 24.11.2022).

UN (2000), “Millennium Summit”.
<https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000> (erişim tarihi: 24.11.2022).

UN (2015), “United Nations Summit on Sustainable Development”.
<https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2015> (erişim tarihi: 24.11.2022).

UNFCCC (2015), “Paris Agreement”,
<https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf> (erişim tarihi: 25.11.2022).

US Department of Defense (1996). *Environmental Security*. USA.

Uysal-Oğuz, C., & Atvur, S. (2021). Çevresel Güvenlik. A. Eminoğlu & M. Ülgül (Ed.), *Uluslararası Güvenliğe Giriş*. Nobel Yayınları, Ankara, 227-259.

Vural, Ç. (2018). Çevresel Güvenliğin Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 20-38.
https://doi.org/10.1501/Csaum_00000000083.

Yiğittepe, L. (2022). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik*. Nobel Yayınları, Ankara.

Zurlini, G. & Müller, F. (2008). Environmental Security. *Science Direct*,
<https://doi.org/10.1016/B978-008045405-4.00707-2>.

Waever, O. (2002). Securitization and Desecuritization. *On Security*, 1-31.
file:///C:/Users/LENOVO/Downloads/Waever-Securitization%20(1).pdf

World Wide Fund for Nature (WWF) Türkiye, “Türkiye’nin İklim Politikası”.
https://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/iklim_degisikligi_ve_enerji/iklim_degisikligi/kuresel_iklim_degisikligi_ve_turkiye/turkiyenin_iklim_politikasi/ (erişim tarihi: 26.11.2022).

İdeoloji ve Yönetim Çalışmaları: Bilimsel Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecine Sosyal Darwinizmin Etkisi

Ideology and Management Studies: The Impact of Social Darwinism on the Development of Scientific Management Thought

Emine ŞENER^a, Özlem BULUT^b✉

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	17 Mayıs 2022
Kabul	9 Aralık 2022
Yayın	28 Aralık 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

İdeoloji,
Yönetim Tarihi,
Yönetim Felsefesi,
Bilimsel Yönetim Düşüncesi,
Sosyal Darwinizm.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	17 May 2022
Accepted	9 December 2022
Available Online	28 December 2022
Article Type	Research Article

Keywords

Ideology,
Management History,
Management Philosophy,
Scientific Management Thought,
Social Darwinism.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, literatürde bâkir kalan, yönetim tarihi ve yönetim felsefesinde etkili olan ideolojik yaklaşımları eleştirel bakış açısıyla ortaya çıkarmaktır. İdeolojiler toplum düzenini korumaya hizmet eden düşünce sistemleri ve toplumdaki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının kabaca ifade etme şeklidir. Bununla birlikte ideolojiler, kendi zamanının siyasi ve iktisadi eğilimlerine uygun olması dolayısıyla onları desteklemek ve meşrulaştırmak mecburiyetindedir. Bunu başarabilmesi de mevzu bahis olan eğilimlerle örtüşen telkinleri, ahlaki ilkeleri ve kıymet hükümlerini inşa etmek; insanları bu ilke ve kıymet hükümlerine uygun davranmaya yönlendirmekle olasıdır. Bu doğrultuda, yönetim düşüncesinin bilimsel nitelik kazanmasında önemli katkısı olan bilimsel yönetim yaklaşımının farklı bir perspektiften ele alınarak, yönetim tarihi çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bilimsel yönetim, içinde bulunduğu çevre koşullarından ve belli durumsallıklardan etkilenip şekillenmiştir. Literatür iz sürme metodu ile taranarak, bilimsel yönetimin içinde doğduğu toplumsal, ekonomik ve düşünsel zemin göz önünde bulundurularak Taylorizm-Darwinizm-Sosyal Darwinizm ilişkisi ve bu ilişkide rol alan yönetim teorisyenlerin etkileşimleri eleştirel bir perspektiften ele alınarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda; verimliliği geliştirmek ve üretimi artırmak üzerine inşa edilen bilimsel yönetim düşüncesi göz önüne alındığında; Sosyal Darwinizmin determinist ve mutlak kuralcı yaklaşımının bilimsel yönetimin çerçevesini oluşturmak için uygun zemin hazırladığı ve bilimsel yönetimin gelişiminde etkili olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

The study aims to reveal the ideological approaches that are effective in the history of management and management philosophy, which remain untouched in the literature, from a critical point of view. Ideologies are the crude expression of thought systems that serve to protect the social order and the interests of the dominant or ruling group in the society. However, ideologies should follow their time's political and economic tendencies; therefore, they must support and legitimize them. It is possible to achieve this by building the inculcations, moral principles and values that coincide with tendencies mentioned above and directing people to act following these principles and values. The paper aims to contribute to the history of management studies by considering the scientific management approach, a milestone in the management thought, from a different perspective. Scientific management has been influenced and shaped by environmental conditions and certain contingencies. The literature was scanned with the tracking method, and the social, economic and intellectual ground in which scientific management was born was taken into account; the relationship between Taylorism-Darwinism-Social Darwinism and the interactions of management theorists involved in this relationship are discussed from a critical perspective. As a result of this study; under the idea of scientific management based on improving efficiency and increasing production, it has been seen that the determinist and absolute prescriptive approach of Social Darwinism leads the groundwork for establishment of the scientific management framework and it is effective in the development of scientific management.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kırşehir, **E-Posta:** esener@ahievran.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-8903-1684

^b Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Kırşehir, **E-Posta:** ozlem.bulut3@saglik.gov.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-9041-4631

▲ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

Although there are hints in the literature regarding the affinity between Social Darwinism and Frederick W. Taylor's Scientific Management approach (Kidwell, 1995), there are few studies to elaborate it. However, considering their approach to processes and the principles they adopt, it clear that it is even late for such a study. The relationship between ideology, philosophy and paradigm in the history of management has been tried to be revealed; the effect of the Social Darwinism ideology on the Taylorism paradigm is explained conceptually; the emergence and spread of Social Darwinism and its impact on Taylorism are presented.

Ideology, which is referred to with rotten concepts such as *"foggy glasses"* (Althusser, 2010), *blindness* (Mardin, 1992), *slippery concept* (McLellan, 2009), *slippery and dark* (Meriç, 1970)", has been used to humiliate, belittle and exclude in literature and daily life. In social sciences, ideology is categorized on *"domination, legitimation, interpretation, integration, normative logic, object of criticism and fantasy that structures social truth"*. Ideology explains why one group dominates another by explaining both the horizontal (*division of labor*) and vertical structure (*rulers – ruled*) of a society. For example, someone giving orders, someone taking orders; are not only propositions of management theories, but also rhetorical and ideological discourses. In the mid-19th century, while artisans were transformed into workers in the United States, entrepreneurs were accepted as the *"natural aristocracy"* of the age and led to the creation of a capitalist management ideology.

The phrase *"the strong win, the good survive"*, which most of us involuntarily use today, actually forms the basis of Social Darwinism, created by Herbert Spencer. Spencer synthesized the biological sciences with the social sciences and developed the philosophy of Social Darwinism by combining Darwin's theory of evolution and natural selection with the *"invisible hand"* of Adam Smith. According to Smith, competition is an individual's unconscious and active promotion of social welfare by pursuing his own selfish interests. Social Darwinism, which developed from this, can also be seen as pragmatic. The term *"survival of the fittest"*, which emerged with the interaction of Smith, Darwin, and Spencer, actually belongs to Spencer, not Darwin. Spencer opposed any charities that protect unfit members of society.

It is argued that Darwin's ideas of *"methodological individualism"* and *"spontaneous order"* quoted Smith (Marciano and Pelissier, 2000). Darwin's theory of natural selection is very similar to Smith's *"laissez-faire economics"* doctrine, which advocates an unbridled struggle for self-interest and profit (Gould, 2001). Smith claimed that humans and their values developed very slowly with evolution (Flew, 1987) and did not always see order as a positive and necessary argument (Hayek, 1973). Smith claimed that nature *"contributes to no animal any ability that is not necessary or useful"* and argued that nature is not the order of a divine lawgiver (Morrow, 1923). The terms *"approval, disapproval, and self-control"* used by Darwin in his books and the expressions he used while describing the *"social process related to rude people"* also overlap with the expressions used in Smith's books (Wispe, 1991).

Spencer; adapted his theory of evolution to the functioning of society, focusing on mental rather than physical evolution (Kidwell Jr, 1995). The doctrine of Social Darwinism, which was used in the early 20th century to defend Anglo-American racism and imperialism, is based on three pillars: 1) The rapid extinction of the unfit from society by natural selection is beneficial, and the state should never make any effort to improve the plight of the poor and needy. 2) Society's economic system works best if everyone is allowed to pursue his own personal interests. The state should not interfere in this. Unrestricted competition ensures the survival of the best commercial entrepreneur, while the unfit will perish. 3) Societies that survive best and do not perish in the war, thrive through social competition (Kidwell Jr, 1995). While Spencer applied Darwinism to the theory of society, Darwin adopted Spencer's concept of *"evolution and survival of the fittest"* (Haines, 1991). In brief, it can be said that Darwin and Spencer interacted with each other by adopting each other's ideas.

In his books, Smith argued that the *"division of labor"* could increase production, and even in his *"Theory of Absolute Advantage"*, the division of labor should be applied internationally (Smith, 1976; Schumacher, 2012). Taylor's studies on division of labor and specialization are in line with Smith's arguments. The unbridled competition doctrine advocated by Smith and Taylor (1914)'s idea of how a competitive market will benefit humanity around the world exactly overlap.

Although Spencer's issues of fierce competition and the extinction of the unfit have come to the fore, the need for *"cooperation for survival"* has also been advocated in Social Darwinism. Spencer's view on *"competition and cooperation"* reconciles exactly with the *"competition and cooperation"* view advocated by Taylor (1914) in his Scientific Management theory. Taylor's advocacy of intervening in processes actively can be considered as a different aspect of Social Darwinism.

While philosophers in Western civilizations emphasize human equality; Social Darwinists have divided humanity into racial superiors and racial inferiors. Social Darwinists contributed to a biased ideology by accepting racial and national conflict as a biological necessity and a way of progress (Perry and Jacob, 2008). This idea received the support of baron industrialists during the period called *"Gilded Age"*. Taylorism also became a trend in this period, which is also called the Progressive Era in American history (Radick, 2019). That is, without examining the socioeconomic conditions of Taylorism, it would not be right to rely on or oppose Taylor's Scientific Management principles. Taylor's Darwinist perspective has been the subject of criticism (Hanlon, 2016). Workers were selected in a Social Darwinist manner, and classifications such as *"successful first-class workers"* were made. Not only did it reduce the employees to the position of economic objects, but emphasis the body as the extension of the machines humiliated the human body. Of course, he defended these as *"to ensure the individual and maximum welfare of all employees and thus to ensure the maximum welfare of the employer"* (Taylor, 1914). There were criticisms that the scientific management theories of Taylor and the racist theorists of that period were *"in fact, a giant hope machine"*

and a simulation of science, not science” (Steward, 2009). It has also been criticized for claiming that men from non-civilized countries such as Hungary and other Eastern Europe are “five to six times more productive” than men from civilized countries such as Germany (Roediger & Esch, 2012).

In the history of science, Darwin deeply influenced the thinking of many people with his work and made himself felt deeply in social life. Often, however, this has led to the emergence of problematic ideas that were beyond the control of even Darwin himself. This mentality (Torun, 2013), known as Social Darwinism, and whose intellectual genetics, developed by Spencer, goes back not only to Darwin but also to Adam Smith (Torun, 2013), has become more popular than Darwinism over time. The fact that Darwin was influenced by Adam Smith will continue to debate over and over again the paradoxical nurturing relationship between philosophy-science-paradigm and ideology. In the 19th century, Social Darwinism, advocated by Spencer, justified many abuses of industrialism (Kidwell, 2007). It is possible to observe that Social Darwinism was dominant in the 19th and 20th centuries. Maybe even today we continue to live with ideologies because “ideologies are products of the mind and the way the mind works is the same throughout history” (Güngör, 2001).

The potential of science to be intertwined with ideology does not undermine scientific claims or reduce the cultural value of science. Science must be used well and taken seriously to solve the world's challenges. Taking science seriously should include an analysis of how ideologies can affect scientific processes and practices (IEP, 2022).

1. Giriş

“Hayat ileriye doğru yaşanır, fakat geriye doğru anlaşılır”

(Kierkegaard, 2018:9)

Hayatları geriye doğru anlamak, insanların ileriye yönelik fikirlerini yeniden şekillendirmesine olanak tanırken, şimdiye kadar hayal edilmemiş olasılıkları hayal etmelerini de sağlar. Kişisel ilerleme ve ileriye gitmek için geriye doğru bakmak (Segal ve Bruce, 2017) önerilen ilkelerdendir. Benzer ilkeyi bilim alanları için de söylemek mümkündür. İlgili bilim alanının tarihî ve dâhi felsefelerini detaylandırmak; alanın büyük resminin çıkmasının yanısıra göz ardı edilen ya da gözden kaçan noktalarının, *tabiricaizse*, niş alanlarının ortaya çıkmasına da katkı sağlayacaktır. Bu niş alanlarını tespit etmek aynı zamanda ilerlemeyi sağlayacak adımları atmak adına önem arz etmektedir. Bu çalışma da yönetim biliminin gelişim sürecine ilişkin eleştirel bir bakış açısı sunabilmek amacıyla planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Eleştirel bir yönetim çalışması yapabilmeyen koşullarından biri Kuhn’un (2021:13); *“bilimsel ilerlemenin eleştirisini veya çözümlemesini yapan kişi, bilimin hem felsefesini hem de tarihini yapmak zorundadır.”* ifadesindeki gibi tarihî ve felsefî bir bakış açısına sahip olmasıdır. Bu çalışmada, yönetim düşüncesinin bilimsel nitelik kazanmasında önemli katkısı olan bilimsel yönetim yaklaşımının farklı bir perspektiften ele alınarak, yönetim tarihinin çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Böylesi bir amacın ortaya çıkmasının en temel tetikleyicisi, *sadece bir başlangıç noktası olarak değil yoğun dijitalleşmenin yaşandığı*

günümüzde bile kendine uygulamada yer bulan, Taylorizmin zihinsel haritasındaki engebelerin ortaya serilmesinin faydalı olacağı kanaatidir. Böylelikle yönetim düşüncesinin gelişim seyri, içinden geçtiği tarihsel ve toplumsal koşullar göz ardı edilmeden anlaşılmalı olacaktır. Mannheim’a (2016) göre düşünce, içinde bulunduğu çevre koşullarından ve belli durumsallıklardan etkilenip şekillenir. Bu savla şekillendirildiği bilgi sosyolojisinde; gaye, bir düşünme biçiminin anlaşılması olup, bu da ancak o düşüncenin toplumsal kökenlerinin açığa çıkarılması ile mümkündür. Yani o düşüncenin tarihsel ve toplumsal bağlamının anlaşılmasına çalışılması gerekir. Kuhn da (2021: 320), *“bilimsel bilgi de tıpkı dil gibi özünde ya bir topluluğun ortak malıdır yahut da bir hiçtir. Bunu anlamak için, bu bilgiyi yaratan ve kullanan çevrelerin kendilerine has özelliklerini öğrenmek zorundayız.”* der *“Bilimsel Devrimlerin Yapısı”* adlı kitabının son sözünde. Tüm bunlardan hareketle bu çalışmada, Taylorizmin içinde doğduğu toplumsal, ekonomik ve düşünsel zemin dikkate alınarak; Taylorizm-Sosyal Darwinizm ilişkisi tarihsel olarak eleştirel bir perspektiften ele alınmıştır.

Literatürde, Sosyal Darwinizm ile Frederick W. Taylor’ın Bilimsel Yönetim yaklaşımı arasında yakınlığa ilişkin imalar yapılmış olsa da (Kidwell, 1995) detaylandırmaya yönelik çok az sayıda çalışma mevcuttur. Oysa süreçleri ele alışları ve benimsedikleri ilkeler dikkate alındığında böylesi bir çalışma için geç bile kalındığı söylenebilir. Yönetim tarihinin çalışmalarına farklı bir bakış oluşturmak gayesiyle yapılan bu çalışmada; öncelikle ideoloji, felsefe ve paradigma ilişkisi kurulmaya çalışılarak, bir ideoloji olan Sosyal Darwinizmin bir paradigma olan Taylorizme etkisi kavramsal olarak açıklanarak, Sosyal Darwinizmin ortaya çıkışı, yayılışı ve Taylorizm üzerindeki etkisi sunulmuştur.

2. İdeolojinin Kavramsal Çerçevesi

“İdeoloji, bütün sosyal bilimlerin en kaygan kavramıdır.”

(McLellan, 2009:1)

Belirli bir paradigmanın, kapsamında seçilen konular, kullanılacak yöntemler ve bunların yorumlanması açısından, diğer paradigmalara arasında önemli bir fark vardır. Yerleşik bilimsel yönetime güvenmek genellikle yararlıdır, ancak sosyal bilim araştırmalarında yol gösterici bir ilke olarak neredeyse bu hiçbir zaman yeterli olmayacaktır (Söderbaum, 1999). Bu noktada devreye değerler girmektedir. Neoklasik iktisat ve kurumsal iktisat arasında akademisyenin bir paradigmayı tercih etmesini, yalnızca bir hakikat meselesi olarak değil aynı zamanda değerler ve ideoloji meselesi olarak değerlendiren Söderbaum (1999:162), aşağıdaki ifadeleri ile bu çalışmada da bize kapı aralamaktadır:

“Popüler inanışlara göre bilim, "hakikat", "nesnellik" ve "değer-tarafsızlık" ile ilgilidir. Bazı sosyal bilimler araştırmacıları, değer-tarafsızlığının bir yanılısına olduğunun farkında olsalar da değerler ve ideoloji konularını açıkça tartışmaktan çekinirler. "Dünya görüşü" ya da "ideoloji" gibi kelimelerin, bu meselelerden kaçınılmayacağı belki de siyaset bilimi dışında, aşağı yukarı yasak olduğu görülmektedir...Sözde "hakikat", kısmen bir ideoloji meselesidir.”

İdeoloji ile, tüm insanların çevrelerindeki dünyayı açıklamak için sahip oldukları öznel algıları (modeller,

teoriler) kasteden Söderbaum (1999:162), “ister mikro düzeyde bireysel ilişkilerde, isterse komünizm veya dinler gibi geçmiş ve bugünün bütünleşik açıklamalarını sağlayan organize ideolojilerin makro düzeyinde olsun, bireylerin oluşturduğu teoriler dünyanın nasıl organize edilmesi gerektiğine dair normatif görüşlerle renklendirilir” demektedir.

İdeoloji ile Marx, “buğulu gözlük” (Althusser, 2010); Mardin (1992), “at gözlüğü”; McLellan (2009), “kaygan kavram”; Meriç (1970), “kaypak ve karanlık” metaforuyla bilimsel olmayan çürük kavramlara atıfta bulunurlar. Ama yine de ideolojiler kendilerince bir bilim maskesi icat etmeye hep yeltenmiştir. Fakat ideolojiler ne yaparsa yapsın, bir noktadan sonra literatürde ve günlük yaşamda bir aşağılama, küçümseme ve dışlama amaçlı kullanılmıştır. Literatürde yaygın olarak din-ideoloji ilişkisine de vurgu yapılmaktadır. Tonybee; “ideolojilerle beraber insanlık, yüksek tipli dinlerin dışında yeni bir din/ideoloji üretmiştir” demektedir. İdeoloji kavramının gelişim süreci incelendiğinde, Fransız ihtilâli sonrası Antoine Destutt de Tracy tarafından “düşüncelerin/ağlın bilimi” anlamında ilk kez “idée (fikir, düşünce) + ologie (bilim) = idéologie” olarak kullanıldığı görülür. Ancak Tracy kavramı kullanırken, günümüzde ve gelişim sürecinde sıklıkla olumsuzlanan yönüyle ele almamıştır. Ancak Batı tarihinde ideologlardan sonra Marx’ın fikirlerinde olağanüstü bir önem kazanan (Mardin, 1992: 24) ideoloji kavramı, özellikle Marx ve Engels ile aşağılayıcı ve alçaltıcı (pejoratif) bir konumlandırılmaya maruz kalmıştır denilebilir. Öyle ki Marx, “ideoloji katıksız yanılısamdır, katıksız düşür, yani hiçliktir, tüm gerçekliği kendi dışındadır” demektedir (Althusser, 2010: 80). Ortaya çıktığı aydınlanma çağında, düşünce bilimi olarak ideolojiyi savunanlarca “bilim” kelimesindeki çağrışımından dolayı olumlu anlaşılırken pratiğe uygulanması ile küçük düşürücü, aşağılayıcı bir anlam kazandığı görülmektedir (Bluhm, 2014: 24).

Özellikle ideoloji ve bilim ilişkisinden bahsederken Örs (2014: 13) sosyal bilimcinin bu olası etki karşısındaki konumunu şu şekilde ifade etmektedir:

“İdeolojilerin bilimsel yöntem kullanması, onları bilim hâline getirmez. Çünkü ideolojiler normatif bir düşünme sistemidir, olması gereken ideal bir düzen projesi vardır ve bu proje tercihe dayanmaktadır. Elbette bu durum, özellikle sosyal bilimlerde ideolojilerin hiçbir etkisinin olmadığı anlamına gelmez. Sosyal bilimleri ideolojilerden arındırmak, bilim insanının bireysel inançlarından ve tercihlerinden tamamen bağımsız davrandığını düşünmek hiç gerçekçi değildir. Ancak yine de olanın incelenmesi ile sosyal bilimcinin kafasındaki olması gerekeni, tercihini birbirinden ayırmamız gerekmektedir.”

Bilgi sosyolojisinin odağına bireysel düşünceyi değil, sosyal konumu yerleştiren Mannheim¹ ise *İdeoloji ve Ütopya* adlı eserinin girişinde, “harfi harfine dile getirmek gerekirse, tek bireyin düşündüğünü söylemek doğru değildir. Aksine onun, düşünürken, başka insanların kendisinden önce düşünmüş oldukları şeye eklenen

düşünmeye katıldığını vurgulamak daha doğrudur.” demektedir. Bu çalışmada da Mannheim’ın; “toplumsal kökenleri açığa kavuşmadığı takdirde yeterli ölçüde anlaşılması mümkün olmayan bazı düşünme biçimlerinin var olduğu” savından hareketle geliştirdiği bilgi sosyolojisi perspektifi esas alınarak, sosyal bilimlerin doğası gereği ideolojik olarak tarafsız olmasının mümkün olmadığı bir bilim alanı olduğu savı ile hareket edilmiştir. Çünkü sosyal değeri olan fenomenleri incelerken belirli bir ideoloji, sosyal fenomenlerin incelenmesini ya teşvik edebilir ya da durdurabilir. Kuhn (2021: 16) bilimsel paradigmalardan bahsederken herkesin kabul edebileceği nesnellik ve tarafsızlığın mümkün olamayacağını belirterek şöyle demektedir:

“Nasıl siyasal devrimlerde toplumlar farklı rejimler arasında bir seçim yapmak zorunda iseler, bilimsel devrimlerde de bilim toplulukları farklı bilimlerle dünya görüşleri arasında bir seçim yapmak durumundadır. Bu seçimi etkileyen öğeler de temelde sosyolojik ve psikolojiktir; çünkü bilimsel bilgi onu üreten kişilerin inanç ve tercihlerinden soyutlanamaz.”

Gerek Mannheim gerekse Kuhn’un düşüncelerinden hareketle bilginin ideolojik olduğu ifade edilebilir. Her ne kadar Audi (1999: 416) “*The Cambridge Dictionary of Philosophy*”de ideoloji kavramını:

“Genel olarak, birinin; bir başkasının siyasî görüşlerini yanlış olarak kabul ettiği durumu tanımlamak için kullanılan küçük düşürücü bir terim. Bu, Marx’ın, belirli bir sosyal sınıfın üyeleri tarafından paylaşılan yanlış bilinci belirtmek için ideoloji terimini kullanmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Marx’a göre, kapitalist sınıfın üyeleri, rekabetçi pazar yasalarının tabii ve gayrişahsî olduğu, (ki rekabetçi bir piyasada işçilere ödenebileceklerin tamamı ödenir ve üretim araçlarındaki özel mülkiyet kurumları tabii ve haklıdır.) ideolojisini savunurlar.”

şeklinde açıklamaya çalışsa da Mannheim’a (2016: 24) göre ideoloji, “bünyesinde tasavvur edilen içeriksel değerlerin gerçekte asla gerçekleşemediği varoluşu aşkınlıktır”. Diğer taraftan ideoloji, iktidarın hizmetindeki bilgi olarak görülebilir.

Kısacası, ideoloji mefhumunun; sosyal bilimlerdeki hemen tüm diğer terimlerden daha fazla analitik ve kavramsal zorluklara sebebiyet verdiği genel olarak kabul edilmektedir (Abercrombie, 1978: 149-170). Terimin zorluğu ve tartışmalı tabiatı sebebiyle, “anlamsal karışıklığını” inkâr etmek zordur (Gerring, 1997: 957-994). Genel itibarla sosyal bilimlerde ideoloji; (1) tahakküm, (2) meşrulaştırma, (3) yorumlama, (4) entegrasyon, (5) normatif mantık, (6) eleştiri nesnesi, (7) toplumsal hakikati yapılandıran fantezi, kategorileri üzerine geliştirildiği görülür (Seeck, 2020: 53-74).

2.1. Felsefe-İdeoloji İlişkisi

Bilim-felsefe-ideoloji ilişkisinde ideoloji felsefeden keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Bilimde, bilgi güce hizmet ederken; felsefe, *philo-sophia* yani bilgelik sevgisidir.

¹ Karl Mannheim, (1893–1947), Macar asıllı Alman sosyal bilimci, en çok bilgi sosyolojisi ile tanınır. Felsefe alanında üniversite diploması aldığı Budapeşte’de doğdu, 1919’da akademisyen olarak Heidelberg’e yerleşti, Frankfurt’a sosyoloji profesörü olarak çağrılıncaya kadar (1928) burada yaşadı. 1933’te Naziler

tarafından Yahudi ve yabancı olduğundan uzaklaştırıldı. London School of Economics’in öğretim görevliliği davetini kabul etti. 1943’te Londra Üniversitesi’ndeki ilk eğitim sosyolojisi profesörü oldu ve ölümüne kadar bu pozisyonda kaldı (Audi, 1999: 532).

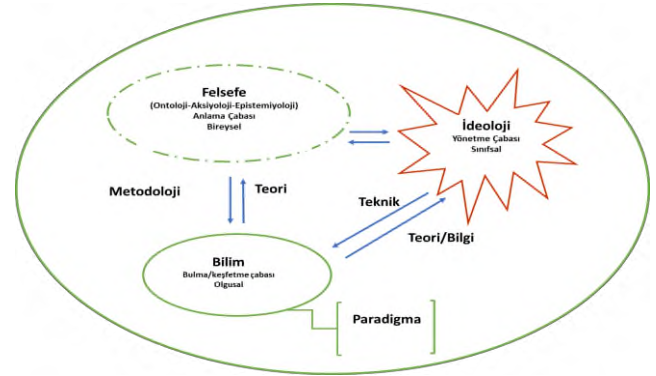
Belirli bir amaç için bilgiyi yaratan ve hattâ basitçe icat eden ideolojinin aksine; felsefe, gerçeklik, varoluş, bilgi, değerler, akıl, zihin ve dil ile bağlantılı olanlar gibi temel sorunları incelemek için çağrışımlar taşımaktadır. Örneğin, Hegelci felsefede; felsefe, kendisinden başka hiç kimseye hizmet etmemiş olarak görülür. Bir argümanın iki tarafını, -tez ve antitezi-, analiz ederek, karşıtlarını inceleyerek dünyayı anlamaya çalışır. Bu ilişkileri incelemek felsefi bilgiyi oluşturmaktadır (Klikauer, 2015: 1108). Bu çalışmada ele alınan yönüyle, daha çok tek boyutlu bir mesele olan ideoloji ise olumlu ve olumsuzları incelemeye yönelik değildir. "Kendinde" (Kant) ya da "kendisi için" (Hegel) de değil, bir amaç için var olur: iktidara hizmet etmek. Görevi; anlamak ve bilgelik değil, örtbas etmek, gölgede bırakmak, sömürgeleştirmek ve çarpıtmaktır (Klikauer, 2015: 1108). Buna karşın bazen felsefi görüşlerin ideolojik maksatla kullanılması da sözkonusu olabilmektedir. Marx biraz daha ileri gidip, "felsefenin ideolojiden başka bir şey olmadığını, bu nedenle her türlü felsefeyi lağvetmek gerektiğini" söyler ve felsefeyi ideolojilerin en kusursuz örneği olarak nitelendirir (Althusser, 2010: 78-80). Torun (2013: 141) ise felsefi görüşlerin ideolojik amaçla kullanılmasına dair;

"ideolojiler, dönemin ekonomik ve politik yaklaşımlarına uygun olması dolayısıyla onları desteklemek ve meşrulaştırmak zorundadır. Bunun yapılabilmesi ise sözkonusu yaklaşımlara uygun düşen telkinleri, ahlâki normları ve değerleri ortaya koymak, insanları bu norm ve değerlere uygun davranmaya yöneltmekle mümkündür" demektedir. Benzer biçimde bazı bilimsel teoriler, farklı ideolojilerin gelişip kök salmasında işlevsel olabilmektedir. Örneğin bu çalışmanın merkezinde yer alan Darwinizm hem Karl Marx hem de Herbert Spencer'in -ki bunlar birbirlerine taban tabana zıt iki sosyal düşünürler olmalarına rağmen- ideolojik yaklaşımlarında kendine yer bulmuştur. Bu durum bizi yine teoriler ve ideolojiler arasındaki mantıksal boşluğu düşünmeye davet etmektedir. Benzer şekilde 20. yüzyılın başlarında, evrim teorisi sosyalizmi ve *laissez-faire* kapitalizmini desteklemek için kullanılmıştır. Bu iki rakip ideoloji, evrimin doğası hakkındaki biyolojik iddialara başvurularak meşrulaştırılmıştır (IEP, 2022).

Her ideoloji bir dizi felsefi inanç üzerine kurulmuş olsa da felsefe, kendisini ideolojiden ayıran üç temel özellikten oluşur. İlk olarak, felsefe derin olma eğilimindedir. Hayatın gerçek anlamını ele almaya çalışır. Bunun için konuyu çok karmaşık ve bütüncül bir şekilde ele alır ve genellemeler üretir. Buna karşılık, ideoloji basit ve sıgırdır. Genellikle "doğru" ve "yanlış" çok net bir şekilde belirtilir ve insanlardan sadece bunlara inanmaları ve buna göre hareket etmeleri istenir. İkinci olarak, felsefe bütün bir toplumun eylemlerini dayandırdığı ilkeler dizisi olabilese de tek bir birey tarafından da ele alınabilir. İdeoloji ise bireye değil çok sayıda insana hitap eder. Üçüncü olarak, felsefe iç gözlemi teşvik etme eğilimindedir. Felsefenin amacı, evreni açıklamaktır. Felsefe, toplumu iyileştirmek için önlemler önerebilirken, kendisi eylemin ana odak noktası değildir. İdeolojiler ise dünyayı (basit de olsa) açıklar ve insanlardan hayatlarını iyileştirmek için kesin adımlar atmalarını ister. İdeoloji, insanların dünyayı kendilerine uyacak şekilde

değiştirmelerini her zaman talep eder. İnsanlardan, insan varlığının karmaşık ve temel değişkenlerini araştırmalarını istemez. Bunun yerine, harekete geçmelerini ister ve eyleme yapılan bu vurgu genellikle tefekküre ara verilmesini gerektirir. Eylem yöneliminin sembolü olan Marx da felsefede bu farklılığa odaklanarak, "filozoflar dünyayı sadece yorumladılar, mesele onu değiştirmektir" demiştir (Baradat ve Phillips, 2016).

Diğer taraftan bir paradoksa dönüşen bilim-felsefe-ideoloji etkileşimi bu çalışmanın esas amacı olmasa da 1860 ile 1945 yılları arasında başta Amerika olmak üzere tüm dünyayı etkisi altına alan ve bilim-teori-paradigma, felsefe ve ideoloji etkileşimini net bir şekilde gözler önüne seren Darwinizm ve Sosyal Darwinizm ikilisinin, yönetim biliminin gelişim sürecindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle yukarıda ifade edilenler ışığında çalışmanın kavramsallaştırması Şekil 1'deki² gibi oluşturulmuş, sonuç kısmında ise bu kavramsallaştırma çalışmanın öznesi olan, bilimsel yönetim, Taylorizm, Sosyal Darwinizm kavramlarının konumlandırılması ile netleştirilmiştir. Böylece bilim tarihi, felsefesi ve sosyoloji keşişiminde yer alan bir konuya yönetim bilimi perspektifi kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle özgün olduğu düşünülen çalışmanın, alanda yeni sorunsallara kapı aralama potansiyeli taşıması adına önemli olduğu, Mannheim'in "bir çağın 'ruh'u ya da genel bakış açısı, yorumlayan öznenin kendi tarihsel 'tözü'ne dönmeksizin kavrayamayacağı bir şeydir; ki bu, geçmiş çağlara ilişkin dokümanter yorumların tarihinin, aynı zamanda yorumlayan öznelerin kendilerinin de bir tarihleri olmasının nedenini oluşturur." deyişini göz ardı etmeden söylenebilir.

Şekil 1. Çalışmanın Kavramsallaştırması

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, yönetim çalışmalarının tarihsel seyri ve ideolojiler ile bir ideoloji olarak nitelendirilen "Darwinizm" ve ondan beslenen "Sosyal Darwinizm" felsefesinin/ideolojisinin, "Bilimsel Yönetim" paradigmasının gelişim sürecine olan etkisi yönetim bilimi perspektifinden açıklanmaya çalışılmıştır.

3. Yönetim Çalışmalarının Tarihsel Seyri ve İdeolojiler

Yönetim bilimi insanları, altında ideoloji teorisine musallat olan teorik ve tanımsal zorlukları miras aldılar

(Parush, 2008:51)

² Literatür temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur. İlgili şekilde ideoloji kavramı kışkırtıcı ve keskin özelliğinden dolayı patlama şeklinde

verilirken, geçişkenliği sebebiyle felsefe kesikli çizgi ile verilmiş, bilim ise daha net ve somut bir şekilde gönderme yapma adına düz çizgi ile verilmiştir.

İdeoloji denilince akla klasik '-izm'ler gelmemelidir. Çünkü genel olarak ideoloji, belirli bir siyasî düzeni açıklama, mevcut hiyerarşileri ve güç ilişkilerini meşrulaştırmaya ilişkin grup kimliklerini korumaya yönelik fikirler, değerler ve inançlar sistemi olarak tanımlanabilirken, literatürde ideoloji kavramı, bu tanıma uygun olarak birkaç biçimde ele alınmaktadır. Bu ele alınış şekilleri genel olarak dört başlık altında toplanmaktadır (Eatwell, 1996: 3, *Aktaran*: Örs, 2014: 13).

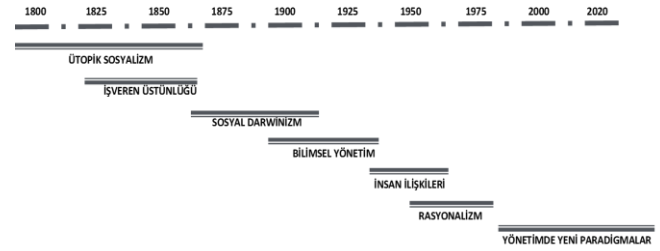
1. Siyasal düşünce olarak ideoloji
2. İnançlar ve normlar olarak ideoloji
3. Dil, semboller ve mitler olarak ideoloji
4. Seçkin gücü olarak ideoloji

İdeoloji, bir toplumun hem yatay yapısını (iş bölümünü) hem de dikey yapısını (yönetilenler ve yönetilenlerin ayrılığı) açıklayarak, toplumu meşrulaştıran fikirler üretir, özellikle bir grubun neden diğerine baskın olduğunu açıklar. Meselâ, bir işletmede neden biri belirli emirler verir, diğeri bu emri alır? İdeoloji bu yönüyle Weber'in meşruiyet kavramıyla yakından bağlantılıdır, çünkü Weber'e göre tahakküm ve boyun eğme, tahakküm edilenin, hâkimin meşruiyetine olan inancını gerektirir. Weber bir ideoloji kavramından yoksun olsa da ideoloji, bu meşruiyetin merkezî aktörlerinden biridir (Ricoeur, 1997, *Aktaran*: Chiapello ve Fairclough, 2002: 187). Buna rağmen sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi yönetim bilimlerinde de ideolojiye ilişkin bir mesafenin olduğunu söylemek mümkündür. Parush'a (2008: 51) göre yönetim teorileri ve modelleri genellikle kendilerini organizasyonların yönetiminin bilimsel, apolitik ve rasyonel tanımları ve reçeteleri olarak sunmaktadır. Bu modellerin uygulanması ihtiyacı, çeşitli yönetim problemlerini çözmeye sözde verimlilik ve etkililikleri ile doğrudan ve siyaset, çıkarlar ve ideolojilerle çok az ilgileri var gibi görünmektedir. Yönetim ideolojisi kavramı kışkırtıcı bir şekilde bu imaja meydan okumaktadır. Shenhav, (1999) geleneksel algıların aksine, yönetim teorileri ve modellerinin ideolojik anlamlar ve varsayımlar içerdiğini öne sürmektedir. Yönetim teorileri ve modelleri sadece önermeler dizisi değil, aynı zamanda retorik ve ideolojik söylemlerdir (Barley ve Kunda 1992).

Doğası gereği kural koyucu olan yönetime, birçok kitap ve makalede sadece disiplinin temel amaçları ile insan, örgüt ve topluma ilişkin tanımlayıcı olarak yaklaşılmaktadır. Ancak yönetim, örgütün nasıl yönetilip idare edileceğine ilişkin politik bir söylemdir. Meselâ, Taylor ve Drucker gibi bazı yönetim bilimciler bu nedenle kapitalist filozof olarak adlandırılır. Bu durum da yukarıda ifade edildiği gibi ancak bilgi sosyolojisi ile açıklanabilir. Eğer ideoloji, "sistemik inançlar seti" olarak kabul edilirse, yönetim çalışmalarının tarihsel süreç içerisinde ya farklı ideolojilerin etkisinde kaldığı ya da yeni bir ideolojinin ortaya çıkmasına sebep olduğu görülür. Aşağıda Şekil 2'de Gantman'a (2019) ait yönetim ideolojilerinin tarihsel sınıflandırması verilmiştir.

Gantman "*Capitalism, Social Privilege and Managerial Ideologies*" adlı eserinde, toplumda tüm insanların eşit erişim ve fırsata sahip olduğu, açık bir sosyal hareketlilik sistemi fikrini sorgulamaktadır. Ona göre bu, sosyal düşünürlerin ideal toplulukların nasıl inşa edileceğine dair fikirleri tartıştığı bir 'ütopyik sosyalizm' çağıydı. Bununla

birlikte, komüniter ve işbirlikçi deneyler, büyük ölçekli üretimin bir yönetici sınıfın varlığı olmaksızın devam edebileceğini gösterme girişimlerinde başarılı olmamıştır. Gantman'a (2019:36) göre yönetim alanında erken ideolojiler, amacın "yönetim uzmanları" tarafından yönetilen "rasyonel, meritokratik bir toplum" yaratmak olduğu "sistem karşıtı ideolojiler"di. 19. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri'nde zanaatkarların işçilere dönüştürülmesi, girişimcilerin otoritesini ve meşruiyetini pekiştirirken, özerkliği azaltan bilimsel rasyonelite ve sosyal Darwinizmin yayılması daha "kapitalist bir yönetim ideolojisinin" yaratılmasına yol açmıştır. Girişimciler çağın "doğal aristokrasi" hâline gelmiştir (Awbrey, 2006).

Şekil 2. Yönetim İdeolojilerinin Tarihsel Sınıflandırması

Kaynak: (Gantman, 2019)

Gantman'a göre yeni yönetim paradigması, çalışanların kendi kendini yöneten, kendi kendini geliştiren profesyoneller olarak görüldüğü beyin gücüne dayalı bir meritokrasiyi benimsemektedir. Bu ortaya çıkan ideolojiyi, rekabet gücünün akıl ve eğitime dayandığı yeni bir Sosyal Darwinizm biçimi olarak ele almaktadır. Ancak Gantman, bu yeni keşfedilen meritokrasinin gerçekte "edinilen bilginin toplumsal konumun tek, hattâ en önemli belirleyicisi olmadığı" bir kurgu olduğunu öne sürmektedir. Gantman'ın ana argümanı, bilimsel yönetim, insan ilişkileri ve sistematik rasyonalizm ideolojilerinin esasen mevcut düzenin meşruiyetini sağlamlaştırmaya katkıda bulunduğu ve özel bilgiye erişimi olan insan sınıfını ayrıcalıklı kıldığıdır. Gantman kronolojisinde, Sosyal Darwinizmi 1860'lardan 1900'lerin başına dek süren bir tahakküm aracı olarak görmektedir. Bu çalışmada da bilimsel yönetim paradigmasının tohumlarının atıldığı 1900'lerin başı olması nedeniyle, yaygın ideolojinin tesiri altında kalmış olduğu savı ileri sürülmekte ve literatür destekli olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

4. Sosyal Darwinizm ve Entelektüel Genetiği Üzerine

"Herkes, bir teorisyenin, kendi görüşleri için son derece elverişli olan bir gerçeğe ne kadar açgözlülükle atladığını bilir."

Charles Darwin, 1846

Bugün bile etkisini belirgin şekilde görmeye devam ettiğimiz ve hattâ gayriihtiyarî çoğumuzun kullandığı "güçlü olan kazanır, iyi olan hayatta kalır" gibi ifadeler ile tanımlanan Sosyal Darwinizmi ileri süren Herbert Spencer (1820-1903) için Kolombiya Üniversitesi Rektörü (1864-1889) Frederick A. P. Barnard oldukça iddialı şekilde şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bana öyle geliyor ki, Herbert Spencer sadece zamanımızın en derin düşünürü değil, tüm zamanların en yetenekli ve en güçlü zekâsıdır. Kant, Hegel, Fichte ve Schelling onun yanında karanlıkta el yordamıyla

dolaşıyorlar. Bilim tarihi içinde, onunla karşılaştırılabilir bir ad var ve o Newton'dur." Elbette Spencer için kullanılan bu sözler, içinde bulunduğu çağda Amerika için biçilmiş bir kaftan olan felsefesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki hem biyoloji hem de fiziğe dayalı güven verici bir ilerleme teorisi olarak görülmekteydi. Spencer'ın felsefesi kendisinden sonra filizlenecek olan Amerikan kökenli diğer felsefelere de bir ölçüde kaynaklık etme potansiyeli taşıyordu. Bu nedenle Spencer, eğitilmiş Amerikalı çağdaşlarının çoğu için büyük bir adam, büyük bir zekâ, düşünce tarihinde dev bir figür olarak görülmekteydi (Hofstadter, 2016).

Spencer, geliştirdiği "Synthetic Philosophy"de biyolojik bilgileri sosyal bilimler ile birleştirmiştir. Spencer bunu yaparken, Charles Darwin'in evrim ve doğal seleksiyon teorisini Adam Smith'in 'görünmez el' ile sentezleyerek Sosyal Darwinizm felsefesini geliştirmiştir. Ancak sosyal bilimlerin doğası gereği tartışılmaya devam edilmektedir. Öyle ki Radick (2019), "Darwinizm bilimdir ve Sosyal Darwinizm, Darwinizmin bir uygulaması gibi görünen sahte bir bilimdir" ifadesini kullanmakta ve Darwin'in çalışmalarından türetilen, zaman içinde test edilmiş gerçeklerin, teoriler ve uygulamalar bütünü ile hiçbir ilgisi olmadığını belirtmektedir.

Literatürde sadece Spencer'ın değil Darwin'nin de 1838'de Malthus'u okumasının, teorisine ulaşmada kilit bir faktör olduğunu ve Malthus'un etkisinin inkâr edilemez bir şekilde mevcut olduğu belirtilmekle birlikte; Adam Smith'ten etkilenen biyolog Milne Edwards'ın fikrinin de çok etkili olduğu söylenmektedir. Böylece bu durum Darwin'in teorisine politik ekonominin katkısını sağlamakla (Schweber, 1980; Stevenson vd., 2020: 325) kalmamış, devlet kontrolündeki merkantalizmin sanayi öncesi çağında öncelikle bir ahlâk filozofu olan Smith'in, mihenktaşı olmasını sağlamıştır. Smith'e göre rekabet, bireylerin kendi bencil çıkarlarının peşinden koşarak, farkında olmadan ve etkin bir şekilde toplumsal refahı teşvik etmesidir. Bundan beslenerek gelişen Sosyal Darwinizm, aynı zamanda faydacı olarak da görülebilir. Ancak Protestan etiğinin karakterize ettiği sağlam bireyi vurgulamak, özel şirketlerin sosyal organizasyonlar olarak rolünü görmezden gelmek olacaktır (Miesing, Preble, 1985).

Fotoğraf 1. Sosyal Darwinizmin Gelişmesinde Etkili Olan Entelektüel Figürler

Bu noktada, Smith, Darwin ve Spencer etkileşimi (Fotoğraf 1) ile ortaya çıkan, "en uygun olanın hayatta kalması" tabiri Darwin'e değil Spencer'a aittir. Darwin, "Türlerin Kökeni Üzerine"nin (The Origin of Species) sonraki baskılarında Spencer'ın bu ifadesini kullanmıştır. *En uygun olanın hayatta kalması* ilişkin doktrini takip eden Spencer, toplumun uygun olmayan üyelerini koruduğunu düşündürecek her türlü hayır kurumuna karşı çıkmıştır. Maalesef bugün bile sıklıkla kullanılan "en uygun olanın hayatta kalması" ifadesi, insanların genel olarak Darwinizm

ve Sosyal Darwinizm hakkında anladıkları şeyin ana motifi hâline gelmiştir (Browne, 2016).

4.1. Adam Smith (1723-1790) ile Charles Darwin (1809-1882) ve Herbert Spencer (1820-1903) Etkileşimi

Darwin'in, Smith'i okuduğu ya da Smith'i tanıyor gibi davrandığına şüphe yoktur (Schliesser, 2011). Marciano ve Pelissier (2000), Darwin'in "metodolojik bireycilik" ve "kendiliğinden düzen" fikirlerini Smith'ten alıntı yaptığını savunmaktadır. Gould (1993, 2001), 1838 yılında Darwin'in Smith'in kitaplarını okuduğunu iddia eder ki; incelendiğinde, Darwin'in doğal seçim teorisi, Smith'in şahsî menfaat ve kâr için dizginsiz bir şekilde mücadele etmeyi savunan "laissez-faire economics" (bırakınız yapınlar/karışmama/kendiliğinden düzen ekonomisi) doktrinine çok benzerdir (Gould, 2001). Hayek (1973) de; Smith'in, Darwin'i etkilediğini iddia etmiştir, çünkü Smith, düzeni her zaman zorunlu ve olumlu bir argüman olarak görmemektedir. Ayrıca Smith'in tanımına göre, insan ve değerleri çok yavaş gelişir, değişir (Flew, 1987). Smith, insan gelişiminin kademeli ve çok yavaş olduğunu ispat etmek için çok çaba sarf etmiş ve bunu tasarımının evrimle olduğunu iddia etmiştir. Tüm toplumların bir dizi farklı gelişme aşamasına sahip olduğunu ya da bu aşamalara geçeceğini savunmuştur. Dolayısıyla, onun sosyal gelişme teorisi, Hayek'in sonradan tanımladığı Sosyal Darwinizm ile eşleştirilebilir (Hayek, 1973).

Smith, tabiatı "niyet ve tasarımın ürünü" olarak tanımlamaktadır ve "tabiat, hiçbir hayvana gerekli ya da yararlı olmayan herhangi bir yetiyi bahşetmez" demektedir. Smith'in bu tanımlamaları, gerçek bir evrim teorisinin pek çok unsurunu içermektedir. Smith'in modeli, 19. yüzyılda Darwinizmin bir öncüsü olmuştur; ahlâkî dünyasında, önceleri Yaratıcı rolünde ısrarcı olsa da (Bitterman, 1940; Taylor, 1930); sonraki çalışmalarında ilahî bir kanun koyucunun düzeni olmadığını, tamamen seküler bir düzenlemenin olduğunu iddia etmiştir (Morrow, 1923). Her ne kadar Darwin, Smith'in "tüm dürtüler ve ahlâkî düşüncelerin şartıcı uyumuna dair" izahlarından etkilenmiş olsa da Smith'in bunları evrimin bir argümanı olduğunu düşünmediğini unutmamak gerekir (Ghiselin, 1976).

Darwin, "The Descent of Man" kitabında Smith hakkında bir kere (sempatinin nedenine ilişkin) eleştirel olarak bahsetmiştir ancak Smith'in, Darwin'in fikirlerini en az iki şekilde etkilediğinden bahsedilebilir. Birincisi yukarıda da bahsedildiği gibi doğal seçim teorisinin, "laissez-faire ekonomisi" doktriniyle örtüşmesidir (Ghiselin, 1973; Gould, 1981). İkincisi ise Darwin'in sempati hakkındaki genel yaklaşımı ve bunları tarif etmek için kullandığı terimler, Smith'in "The Theory of Moral Sentiments" isimli eserinde yaptığı tariflerle birebir örtüşmesidir. Örneğin, Smith'in ahlâk teorisinin öne çıkan bir yönü, insanların sempatisinin, bulunduğu toplumdakilerce onaylanıp onaylanmaması hususu; Darwin'in aynı fikirleri aynı terimlerle ifade etmesiyle birebir uyumaktadır (Darwin, 1871; Smith, 1822). "Onaylama, onaylamama, özenetim" terimleri sempatinin neredeyse aynı işlevlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak benzerliğin çok çarpıcı olduğu, Darwin'in kaba insanlarla (rude men) alâkalı sosyal süreci tarif ederken sarf ettiği "cinayet, soygun, ihanet ve benzeri şeyler yaygın olsaydı, hiçbir kabile bir arada olamaz, dolayısıyla aynı kabilenin içindeki bu tür suçlar sonsuz

rezaletle damgalanır” cümlesi ile Smith’in sarf ettiği “toplum, her zaman birbirini incitmeye ve yaralamaya hazır olanlar arasında var olamaz. Hırsızlar ve katillerden oluşan bir topluluk varsa, en azından birbirlerini öldürmekten ve soymaktan kaçınmalıdır” cümlesi arasındaki paralellik aşikârdır (Wispe, 1991).

Benzer şekilde Adam Smith ve Herbert Spencer arasındaki etkileşime ilişkin, “*Social Darwinism and the System of Examinations from Elementary to Secondary Education in England (1859-1944)*” adlı tez çalışmasında Belmehdi (2019), Adam Smith’in sosyal Darwinizm ile ilgili rekabet fikrine tekabül eden yarışmayı ve kazanan katılımcılara ödüller vermeyi tercih ettiğini ve Smith’in rekabetçi sınavlar planı, kamu sınav sisteminin başmühendisi olan Jeremy Bentham tarafından geliştirildiğini ve Viktorya Dönemi Devlet reformu yalnızca tek bir siyasî bakış açısının sonucu olmasa da, Konsey Komitesinin 1846’da öğretmen sınavlarını kabul etme kararının Bentham’ın ve dolayısıyla sosyal Darwinizm’in etkisinin bir ürünü olduğu iddia etmekte ve Smith’i de ilkenin babası olarak kabul edilebileceğini ileri sürmektedir.

Mark (1978: 319), Keynes’in, *laissez-faire* ve Darwinizm ekolü arasında bir paralellik olduğunu belirttiğini ve bu paralelin gerçekten çok yakın olduğunu ilk olarak Herbert Spencer’in tanıdığını belirtmektedir. Dahası Keynes’in 19. yüzyıl *laissez-faire* teorisi aslında bir sosyal Darwinizm teorisi olduğu söyleyerek Malthus, Darwin ve *laissez-faire* teorisi arasında “en güçlünün hayatta kalması” fikriyle ifade edilebilecek bir bağlantı kurduğunu Herbert Spencer’in teorisinin çeşitli kısımlarını birbirine bağlayan hayatî bir bağlantı olduğunu düşünmektedir biraz daha ileri giderek onu çıkarım ve teori dağılır demektedir. Ek olarak Spencer’in “*Social Statics*” adlı eserindeki mutluluğa ilişkin argümanı, “sempati” ve Adam Smith’in “*The Theory of Moral Sentiments*”nin bir modifikasyonu olduğuna ilişkin bir yorum yapmaktadır. Spencer’in bu eserindeki yenilik iddiası saçma bulunarak Smith’in argümanını özetlediği ileri sürülmektedir. Spencer teoriyi topluma uygulayarak bazı bireylerin doğal olarak güçlü oldukları için refah ve otoriteye yönelik oldukları sonucuna varmıştır. Spencer, yoksulluğun sürekli olarak devam edeceğini çünkü toplumun en güçlü üyelerinin zayıf üyelere üstün geleceğini düşünmektedir. *Laissez-faire* değerlerinde eğitim gören diğer filozoflar, rekabetin daha fazla çaba ve verimliliği sağlayacağına inanmaktaydı (Belmehdi, 2019). Kısaca, evrim teorisinin savunucusu olan İngiliz sosyolog ve filozof olan sanayi devriminin rekabetçi atmosferinde büyüyen Spencer, *laissez-faire* ve serbest girişimciliğin havarisi olarak kabul edilebilir. Bir biyologdan ziyade bir filozof, evrimsel fikirlerin enerjik bir savunucusu olan Spencer, Malthus’un nüfus ilkesini sosyal kalkınmanın dinamik ajanı olarak kullanırken, sınırlı kaynakların zorlamasından kaçmak için toplumları sürekli olarak ekonomik olarak ilerlemeye zorlarken, doğal seçilimi tanımlamak için “en uygun olanın hayatta kalması” ifadesini kullanmıştır (Mark, 1978).

Bu bilgiler ışığında, Charles Darwin’in ve Herbert Spencer’in Adam Smith’ten etkilenmiş olduğu söylenebilir.

4.2. Charles Darwin (1809-1882) ve Herbert Spencer (1820-1903) Etkileşimi

Darwin’in “*The Origin of Species*” adlı kitabının 1859’da yayımlanmasından itibaren Herbert Spencer ve Darwin’in arasındaki etkileşim tartışma konusu olmuştur. Bazı makalelerde karşılıklı etkileşim savunulurken, bazı makalelerde etkinin Spencer’dan Darwin’e ya da Darwin’den Spencer’a yönlü olduğu savunulmaktadır (Haines, 1991). Spencer, kitabını yayınlamasından birkaç yıl önce, “*en güçlünün hayatta kalması*” ifadesini ortaya atmıştı (Durant, 2022). Hatta bu sebeple, bazı sosyologlar, Darwin’in biyolojik bir Spencerian olarak anılması gerektiğini bile savunmaktadır (Séguy, 1986).

Felsefeye yönelmeden evvel, mühendis olan Spencer, evrim ve bir organizma olarak tanımladığı toplum üzerine kapsamlı yazılar yazmıştır. Spencer, askerî toplum tekdüzeliğinde olan insanlığın, sanayi toplumlarının şahsî becerilerine doğru evrimleştiğine inanmaktaydı (Boskoff, 1973). Evrim teorisini, esasen fiziksel evrimden ziyade zihinsel evrime odaklanarak, toplumun işleyişine uyarlamıştır (Kidwell Jr, 1995).

Spencer’in Sosyal Darwinizm doktrini, 20. yüzyılın başlarında, Anglo-Amerikan ırkçılığı ve emperyalizmi haklı çıkarmak için kullanılmıştır (Hofstadter, 2016). Spencer bireyci kapitalizmi övmüştür, ancak sistemin acımasız olabileceğini de kabul etmiştir.

Spencer’in; Sosyal Darwinizm üzerine inşa ettiği toplum, teorisini üç temelden alır: 1) Doğal seçim ile “*uygun olmayan*” bireylerin toplumdaki hızlı bir şekilde yok olması faydalıdır ve devlet fakir ve muhtaçların vaziyetini düzeltmek için kesinlikle hiçbir çaba sarf etmemelidir. 2) Toplumun iktisadî sistemi, *-herkesin kendi şahsî menfaatlerini aramasına müsaade edilirse-*, en iyi şekilde çalışır, bundan dolayı devlet iktisada müdahale etmemelidir, ortaya çıkan sınırsız rekabet, en uygun ticarî mütesebbisin hayatta kalmasını ve uygun olmayanların ölmesini sağlar. 3) Doğal seçim, organizma toplumları üzerinde işler ve savaştan en iyi şekilde kurtulabilen ve yok olmayan toplumlar, toplumsal rekabet tarzı ile gelişir (Kidwell Jr, 1995).

Spencer, yukarıda görüldüğü gibi Darwinizmi toplum teorisine uyarlamakla birlikte; Darwin’in de etkileşim anlamında Spencer’a borcu bulunur. Çünkü Spencer, Darwin’den önce evrimi savunmaktaydı. Darwin, “*The Origin of Species*” kitabının giriş kısmında Spencer’a teşekkür borcunu da bildirmiştir. Darwin teorisini açıklarken, Spencer’ın “*evrim ve en uygun olanın hayatta kalması*” kavramlarını benimsemiştir (Haines, 1991).

Bu bilgiler ışığında; Darwin ve Spencer’in karşılıklı birbirlerinin fikirlerini kabul ederek, *-evrim teorisinin her yönüyle gelişiminde-*, çapraz etkileşim içinde oldukları söylenebilir.

Kısaca, Sosyal Darwinizm, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Darwin’in biyolojik evrim teorisini insan ekonomileri ve toplumları hakkındaki teorilerle birleştiren ancak Darwin’in kendisi tarafından desteklenmeyen Sosyal Spencercilik demenin daha doğru olacağı (Stevenson vd., 2020: 326), entelektüel bir hareket olarak ifade edilebilir. Sosyal Darwinizm, Alman militarizmine ve I. Dünya Savaşına dolaylı olarak katkıda

bulunmakla beraber bilim insanları, sosyal Darwinizmin, İngiliz, Avrupa ve Amerikan yoksulluk yasalarını, hayırseverliğini ve öjeniye ne ölçüde desteklediğini hâlâ tartışmaya devam etmektedir (Badertscher, 2020).

Her ne kadar Spencer, insan gelişimini Lamarckçı, kendi kendine yardımda bir egzersiz olarak tasavvur etmiş biri olarak, öjenist olmasa da Sosyal Darwinizm felsefesini coşkuyla karşılayarak, hızla büyüyen emperyalizm, ırkçılık ve öjeni ideolojileriyle birleşmiştir. "*En uygun olanın hayatta kalması*", yerleşik ırksal farklılıkla ilgili çağdaş kavramları destekleyerek, uluslararası sahnede toprak ve siyasî güç için devam eden savaşları haklı çıkarmıştır (Browne, 2016).

İnsanları kategorize edip hiyerarşik olarak sınıflandıran öjeni düşüncesinin ekonomik reformu sağlamak için kullanımı, bugün için insanlık dışı olarak algılanabilirken geriye dönüp bakıldığında İlerici Dönemde (Progressive Era) sapkınlık ve sözde-bilimsel (*pseudoscientific*) olarak görülmüyordu. Ayrıca çekiciliği belirli bir siyasî ideolojiyle veya belirli bir ülkeyle de sınırlı olmamıştır. Öjenik fikirler, daha ziyade ana akım olmuş ve sosyal düşünce olarak görülmüştür; neredeyse tüm genetikçiler tarafından benimsenmiş, hemen hemen her ideolojik çizgiden bilim insanlarının ilgisini çekmiş ve neredeyse tüm Katolik olmayan Batı ülkelerinde ve diğer birçok ülkede etkili olmuştur. Öjeni, 1880'lerde Francis Galton (Darwin'in kuzeni) (Stevenson vd., 2020) tarafından ileri sürülmüş, 20. yüzyılın başlarında en yaygın bilimsel hareketlerden biri hâline gelerek Avrupa ve Amerika'da geniş çapta yayılım göstermiştir.

Sosyal Darwinizm, bilim ile hâkim ideolojilerin iç içe geçmişliğini net bir şekilde sergilemektedir. Pek çok öjenist, teknolojik ve bilimsel ilerlemenin savunucusuydu. Birçoğu kendini adanmış sosyalistlerdi ve kadınların oy hakkının destekçileriydi ve ancak yine de milliyetçiliği, şovenizmi, seçilimi ve önyargıyı desteklemişlerdir. 1930'ların faşist hareketlerinin elinde bu fikirler, politik hâl gelmiştir. Nihayetinde Hitler'in *lebensraum* (yaşam alanı) ve ırksal saflık fikirleri aracılığıyla tüm dünyanın tanıklık ettiği bir hâl almıştır (Browne, 2016).

Öjenikler, bireycilik karşıtı olmuş, kolektivist bir tutum sergilemişlerdir. Öjeni, ilericilerin metodolojik bütünselliği ile hem bireysel hem de grup düzeyinde seçime izin veren Darwinizmden daha iyi uyum sağlamıştır. Darwinizm, bir grup (tür) içindeki bireylerarasındaki rekabeti barındırırken, öjeni pratikte hemen hemen her zaman gruplararasındaki rekabete dayanmıştır. Öjeniklere göre daha iyi kalıtımın sosyal iyiliğini desteklemek için bireylere güvenilemezdi, bunu ancak uzmanlar yapabiliirdi. Öjeni, insan kalıtımını, doğal seçim yoluyla evrimleşebileceğinden daha verimli bir şekilde (*ve öjenistlerin iddiasına göre daha insancıl bir şekilde*) düzeltme vaat etmiştir. 1930'lardan önce Amerikan öjeni bilimi popüler ve saygın bir hâl almış ve gerçek bilimsel otoriteye sahip olmuştur. Bilimin epistemik ve ahlâkî otoritesine inananlar olarak, ilericiler, İlerici Dönem biyolojisinin insan mirasını açıklayabileceğine ve kontrol

edebileceğine inanarak, bilime karşı neredeyse dinî bir tutum benimsemişlerdir (Dikötter, 1998).

Öjeni, prensipte, bireylerin özgür üreme seçimlerini içerebilse de İlerici Dönemde "öjeni" terimi, insan kalıtımının planlı sosyal kontrolü olarak ifade edilmiştir. Francis Galton (1904), öjenist manifestosunda "*toplumsal kontrol altındaki ajanslar*"dan bahsettiğinde devleti kastetmişti. Gerçekte, doğal seçilimin yerine durum seçiminin geçmesi olan öjeni fikrinin kendisi, doğal seçilimin başarısızlığına ya da en azından görece verimsizliğine dayanmaktaydı. Bununla birlikte; Sidney Webb'in savunduğu öjeni ile *laissez-faire*, İlerici Dönemin terimleri açısından bir çelişki teşkil etmektedir.³

Bireycilik karşıtlığı, verimlilik, bilimsel uzmanlık, teknokrasi, organizasyon ve planlamaya bağlılık, elbette, öjeni desteğini zorunlu kılmamıştır. Amerikan reformcularının hepsi öjeni fikirlerini desteklememiş hattâ öjeni karşıtları az da olsa olmuştur. Ayrıca, ilericiliğin taahhütlerini benimsemeyen birçok kişi de bağımsız olarak öjeniyi benimsemiştir. Ancak ilericilerin temel entelektüel inançları sayesinde; İlerici Dönemdeki düşmanca eğilimler yerine öjeni ve ilericilik ön plana çıkmıştır (Searle 1998: 25-26) ve pek çok ilericilik iktisatçı ve onların reform müttefikleri tarafından öjeninin benimsenmesini sağlamıştır.

İlerici Dönem savunucuları; ekonomik reformları yoksulların yükselmesinden ziyade onları sosyal hayata, ekonomiye ve sağlığa tehdit olarak görmüştür. Yoksullar içerisinde yükselmeye lâyık olanları ayırmak için bilimsel yapı olarak sadece kalıtımın kullanılabilceğini savunmuşlardır. Bir başka ifadeyle, ilericiler emeği savunurken, birçok işçi grubunun düşük ücret almasının nedenini yükselmeyi hak etmeyen kişilerden oluştuğunu düşünmeleridir (Leonard, 2003). İlericiler; kadın haklarını savunurken, aynı zamanda kadınları işgücünden uzaklaştıracak, kadınların "*ırkın annesi*" olma yükümlülüklerini daha iyi yerine getirebilecek aile hayatı vizyonunu desteklemişlerdir (Leonard, 2005). İlericiler *laissez-faire* biyolojik sürece karşı çıkarken, birçoğu insan kalıtımının sosyal kontrolü olan öjeniyi savunmuştur (Leonard, 2005a).

5. Taylorizm (Bilimsel Yönetim Çalışmaları)⁴ Üzerinde Etkili Olan Entelektüel Figürler ve İdeolojiler

*"Bir ekole dâhil olmak,
onun peşin hükümlerini de kabullenmek anlamına
geliyor..."*

Gustave Le Bon

Taylor'ın "*The Principles of Scientific Management*" isimli eseri incelendiğinde; atıflı bir akademik yazı tarzını çok benimsemediği, bundan dolayı ilgili entelektüel figürlere referans vermediği, yani eseri üzerinde etkileşimin açıkça olmadığı görülecektir. Ancak yukarıda verilen etkileşimler de dikkate alındığında, düşünce sistemlerinin her biri, diğerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme potansiyeli taşımaktadır. Gerek yönetim düşünce tarihi gerekse tüm düşünce tarihi bunların kanıtları doludur. Bünyadzade'nin

³ Said Webb (1910-11, 237), "Hiçbir tutarlı öjenist, oyunu umutsuzluk içinde bırakmadıkça 'laissez-faire' bireyci olamaz. Müdahale etmeli, müdahale etmeli, müdahale etmeli!"

⁴ Taylorizm ve bilimsel yönetim birçok kaynakta eşanlamlı olarak kullanılmakta olup bu çalışmada denk gelen yerde Taylorizm ve bilimsel yönetim olarak ayrı ayrı kullanılmış olsa da aynı anlamda kullanılmıştır.

(2009) şu ifadeleri bu süreci daha net ifade etmek adına önemlidir:

“Düşünce tarihinde herkes herkesten bir şeyler alır ve herkes herkesten bir şeyler öğrenir. Düşüncenin mutlak manada bir ilk müellifi yoktur. Esas itibarıyla düşünce tarihi bir iktibaslar ve hattâ yanlış anlaşılacağına bilsen, bir intihaller tarihidir diyeceğim. Kim kimden ne almıştır, kim kime ne borçludur? bunu kesin sınırlarla tespit etmek mümkün görünmüyor.”

Taylorizm'in, 19. yüzyılda yaygın olan düşünce akımlarından olan sosyal Darwinizm'den ve onun entelektüel figür ve takipçilerinden etkilenmiş olmasını dile getiren birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmada bir kısmına yer verilmiş olmakla birlikte, literatürde Taylorizm'in, özellikle sosyal Darwinizm etkisinde kalmasından dolayı ciddi eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir (Hanlon, 2016: 109; Şener, Bulut ve Baran, 2022: 28). Yukarıda da değinildiği gibi Adam Smith, ekonomi ve kapitalizmin önemli figürlerinden biri olarak başlangıç noktası olarak alıp onun düşüncelerinden izleyen yüzyıllar boyunca nasıl etkilendiğini izlemek bile iktisat, işletme ve yönetim tarihi adına önem taşımaktadır. Bu çalışmada da ileri sürdüğü kavramsal öncüller nedeniyle orijin olarak alınan Adam Smith'in "Absolute Advantage" teorisini geliştirecek kadar önem verdiği iş bölümü ve iktisadî hayat için esas itici gücün "rekabet" olduğuna savı ile; Herbert Spencer'in "rekabet ve iş birliğinin" uzlaşma içinde olması gerektiğine dair savı ve Darwin'in "ırkların üstünlüğü, iyi olanın hayatta kalması" teorileri ile Taylor'ın "en iyi yöntem", "en iyi yönetim", "işbirliği", "en uygun işçinin/en doğru adamın seçimi" gibi bilimsel yönetimin prensiplerinin örtüştüğü görülmektedir. Bu bölümde, Frederick Taylor'ın bilimsel yönetim çalışmaları üzerinde etkili olduğu düşünülen bu entelektüel figürler ile etkileşim noktaları belirginleştirmeye çalışılmıştır (Fotoğraf 2).

5.1. Adam Smith (1723-1790) ve Frederick Taylor (1856-1920) Etkileşimi

Günümüz ana akım yönetim ilkeleri; sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan bir bakış açısına dayanmaktadır. Süreç, Smith'in uzmanlaşma ve işbölümü kavramlarının peşinden gidilmesi gerektiğiyle başlayıp, Taylor'ın aynı ilkeler doğrultusunda formüle ettiği Bilimsel Yönetim ile devam etmiştir (Grönroos, 1994).

Adam Smith'in meşhur kitabı "The Wealth of Nations"daki, ilk kısım işbölümüyle ilgilidir (Smith, 1776). Smith (1776) kitabının bu kısmında, iş bölümünün üretimi nasıl artırabileceğini, topluğunun üretim süreciyle anlatır. On aşamada üretilen bir topluğunun, her aşamasını aynı kişi yaparsa, günde 10 topluğuna üretebilir, yani 10 kişi toplamda 100 topluğuna üretebilir. Ancak bu on kişinin her biri sadece bir aşamayı yapsaydı, toplam üretilen topluğuna sayısı 4800 olurdu. Yani iş bölümü yapılarak, her işçinin belli bir alanda uzmanlaşması sağlanarak, üretim kapasitesi artırılabilir. Ayrıca, uzmanlaşmasını sağlamaya çalışmak ilgili alanda yeni teknolojilerin gelişmesinin de yolunu açar. Bu da ayrıca üretim hızını artırır. Smith, iş bölümü hususuna o kadar önem vermiştir ki; "Absolute Advantage"- Mutlak Üstünlük Teorisi ile iş bölümünün uluslararası bakımdan da

uygulanması gerektiğini savunmuştur. Bu teoriye göre, bir malı hangi ülke en ucuza üretiyorsa, sadece o ülkü üretmelidir. Bu, her ülkeyi birbirine muhtaç hâle getirir ama üretim verimliliği ve kapasitesi maksimum seviyeye çıkar (Schumacher, 2012).

Temel amacı verimlilik olan Taylor (1914), "The Principles of Scientific Management" isimli eserinde günlük bireysel faaliyetlerden, en büyük şirket faaliyetlerine kadar, ciddi bir verimsizlik olduğunu savunmuştur. Bu verimsizliğin üstesinden gelmek için, bilimsel yöntemlerle belirlenmiş iş metotlarına geçilmesini; çalışanların bilimsel olarak seçilmesi ve belli bir alanda eğitilerek geliştirilmesini, her bir çalışanın farklı bir iş birimine göre ayrıntılı olarak bilgilendirilmesi ve kontrol edilmesini; işin, yöneticiler ve çalışanları arasında iş bölümü yapılmasını, savunmuştur.

"İktisadın babası" (Crowley ve Sobel, 2010) ve "kapitalizmin babası" (Newbert, 2016) olarak kabul edilen Smith'in savunduğu; işbölümünün, verimliliği ve üretimi artıracığı ve bu işbölümü hususunun uluslararası camiada bile uygulanması gerektiği tezi; Taylor'ın verimsizliği yenmek için sadece şirket faaliyetlerinde değil tüm bireysel faaliyetlerde dâhil, işbölümü yapılması gerektiği, bir alanda uzmanlaşma gerektiği tezi ile birebir örtüşmektedir. Taylor; iş bölümü ve uzmanlaşma konusunun ayrıntılarına girmiş, bunların metotlarının belirlenerek, işçiye öğretilerek, kontrolünün yapılarak verimliliğin artırılacağını savunmuştur.

Smith (1776) kitabında, "Her şahıs, kendi menfaati peşinde koşarken, katkıda bulunmaya niyetleneceğinden çok daha fazla topluma katkıda bulunur" diyerek fırsatçı ve gerçekçi bir doktrinle şahsî menfaatlerin, iktisadî hayat için esas itici güç olduğunu ve bunun toplumun menfaatine hizmet eden rekabeti oluşturduğunu savunmuştur. Smith'e göre şahısların ve firmaların kendi menfaatlerini maksimize etmeye çalışması toplumun yararınadır; kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlar. Taylor (1914) da eserinde; rekabetçi piyasanın dünya çapında insanlığa nasıl fayda sağlandığından bahseder. Rekabet sayesinde daha yüksek verimliliğin, toplum da dâhil olmak üzere tüm paydaşların zenginliğinin artmasına yol açtığını anlatır. Smith'in, rekabetin nihayetinden toplumun faydasına olduğu teziyle benzer bir sonuç çıkardığı görülebilir. Zaten hem Smith hem de Taylor'ın iş bölümü ve uzmanlaşma konularındaki savundukları hususlar da verimliliği ve esasen de rekabeti artırıcı temel unsur olarak sayılabilir.

5.2. Herbert Spencer (1820-1903) Frederick Taylor (1856-1920) Etkileşimi

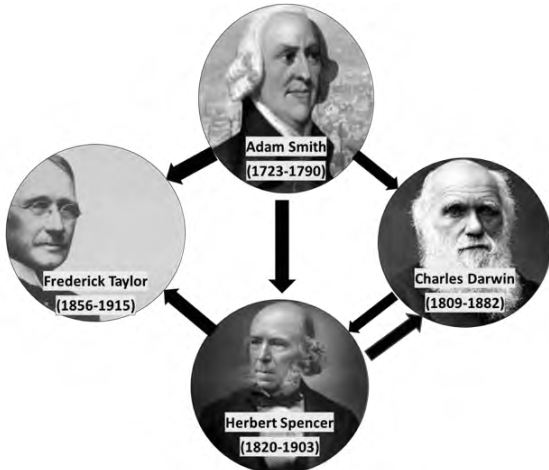
Daha önce değinildiği gibi Spencer, Darwin'in 1859'da ünlü "The Origin of Species" kitabını yayınlamasından birkaç yıl önce, "en güçlüünün hayatta kalması" ifadesini ortaya atmıştı (Durant, 2022). Taylor'ın Bilimsel Yönetim alanındaki çalışmalarının işçiler tarafından olumsuz tepki almasından birkaç yıl önce; Spencer'in fikirleri Amerika'da popülerlik kazanmıştı (Hofstadter, 2016).

Person (1915), Taylor'ın çalışmalarını değerlendirirken; "Bilimsel Yönetimin Babasını" evrimci Darwin ile kıyaslamıştır. Darwin; evrim teorisi ile Spencer'dan çok daha uzun vadeli bir popülerlik ve kimlik kazanmıştır. Taylor'ın, Darwin ile karşılaştırılması, Spencer tarafından popüler hâle getirilen Sosyal Darwinizm fikirleri arasındaki bağlantıyı kurmaya da yardımcı olabilir. Spencer'ı eleştiren

yazarlar; kıyasıya rekabet ve “uygun olmayanın” yok olması hususlarına odaklanmış olsalar da Sosyal Darwinizmde “hayatta kalmak için iş birliğine” olan ihtiyacı da savunması unutulmamalıdır. Spencer; sosyal evrimin, işbirliği ile rekabet arasında uzlaşma sağladığını ancak modern politik teoride, bu ikisinin uzlaşamayacağını; işbirliği içinde kurulmuş toplumun, rekabet içinde olan toplumun antitezi olduğunu savunmuştur (Wiltshire, 1973). Taylor’ın, şirket yönetiminin verimliliğini artırmak için Bilimsel Yönetimi uyguladığı analizlerinde de “rekabet ve işbirliğinin” uzlaşma içinde olması çok önemli husus olarak kabul edilir (Taylor, 1914). Spencer, toplumsal mücadeleyi iki seviyede tanımlamıştır: toplumlararası ve toplum içi bireylerarası; Taylor, iş dünyasındaki mücadeleyi iki seviyede tanımlamıştır: şirketlerarası ve şirket içi bireylerarası. Spencer, bir toplumun hayatta kalabilmesi için toplumsal işbirliğini savunurken; Taylor, bir firmanın hayatta kalabilmesi için işçi yönetiminde işbirliğini savunmuştur (Kidwell Jr, 1995).

19. yüzyılın sonlarında, iş dünyasının kıyasıya rekabetçi tabiatı gereği, şirketler açısından “en uygun olan” hayatta kalabilmiştir. Spencer’in Sosyal Darwinizm fikri, özellikle işçilerle ilgili hayata geçirdikleri yeni eylemlerde kendilerini haklı çıkarma iddialarına destek vermesi açısından, işadamlarını güçlü bir şekilde etkilemiştir (Hofstadter, 2016).

Mutlak yasalara yapılan vurgu ve birinci sınıf işçinin (en uygun olanın) bilimsel seçilmesi; Spencer’in Sosyal Darwinizmi ile Taylor’ın Bilimsel Yönetimi arasındaki benzerliklerdir. Bununla birlikte; Taylor’ın verimliliği artırmak için müdahalesi ve görev tasarımı bilfiil rol alması, Spencer’in felsefesi ile farklı yönü olarak kabul edilebilir.

Fotoğraf 2. Taylorizm Üzerinde Etkili Olan Entelektüel Figürler

6. Sosyal Darwinizm, Sosyal İlerleme ve Taylorizm Etkileşimi

Batı medeniyetlerinde filozoflar, insan eşitliğine vurgu yaparken; Sosyal Darwinistler insanlığı ırksal üstünler ve ırksal aşağılar olarak ikiye ayırmışlardır. Aynı zamanda filozoflar, şiddetli çatışmaları azaltmak için devletlerin giderek hukukun üstünlüğüne boyun eğeceğine inanırken; Sosyal Darwinistler, ırksal ve ulusal çatışmayı biyolojik bir gereklilik, tarihin bir yasası ve ilerlemenin bir yolu olarak göreyerek önyargılı bir ideolojiye katkı sağlamışlardır (Perry ve Jacob, 2008).

Amerikalı tarihçi Richard Hofstadter, doktora tezinden yazdığı kitabı olan “Social Darwinism in American Thought” (1944)’da Spencer’in, “Gilded Age- Altın Yaldızlı Çağ” olarak adlandırılan dönemde kapitalistler için ev filozofu olarak hizmet ettiğini belirtmektedir. Spencer’in takipçileri arasında sadece üniversite profesörü Sumner, akademisyenler değil aynı zamanda çağın büyük hırsız-baron sanayicileri de yer almaktaydı. 1889’da çelik patronu Andrew Carnegie ondan beslenerek,

“Kanun bazen birey için zor olsa da yarış için en iyisidir, çünkü her bölümde en uygun olanın hayatta kalmasını sağlar. Bu nedenle, çevredeki büyük eşitsizliği, sınıflar ve ticarî işlerin birkaç kişinin elinde toplanmasını ve bunlar arasındaki rekabet yasasını, kendimizi uydurmamız gereken koşullar olarak kabul ediyor ve hoş karşılıyoruz.”

İfadelerini kullandığı rekabet yasasını yazmıştır (Radick, 2019). İşte Taylorizm, tam da -Amerikan tarihinde genellikle “İlerici Dönem” (Progressive Era) (Radick, 2019) olarak adlandırılan- bu dönemde boy atmıştır. Bu nedenle Taylorizmin kökenlerinin sosyoekonomik koşullarını yansıtmadan yalnızca Taylor’ın Bilimsel Yönetim ilkelerine güvenmek ya da karşı çıkmak doğru olmayacaktır.

Yapısal bir reform çabası içinde olan bir ilerici olarak değerlendirilen Taylor (Vahrenkamp, 2018) ilerici bir teorisyen olmasına rağmen, yönetim için somut çözümlerinin de pratik olmadığını kanıtlanmıştır. Üretim sürecinin yeniden düzenlenmesi hakkındaki fikirleri, büyük ölçüde fabrikaya yönelik olarak kalmıştır: onun ideali, takım tezgâhları ile sıkı bir şekilde yönetilen bir fabrikaydı. Taylor, “işçilerin ve makinelerin mümkün olan en ekonomik şekilde sömürülmesini” amaçlayan teknolojik statükonun teorisyeni olarak ifade edilmektedir. Taylor’a yönelik eleştiriler gerek yaşadığı dönemde gerekse ölümünden sonra sürmüştür.

Taylor’a yapılan eleştirilerin başında, motivasyon ve o zamana kadarki etik anlayışa farklı bir bakış ile yaklaşması gelmektedir. Bu eleştirilerin gerisinde ise onun Darwinist bir tarzda hareket etmesi (Hanlon, 2016: 109) ileri sürülmektedir. Taylor her şeyden önce çalışanları bireyselleştirerek ekonomik birer nesne konumuna indirgemekle kalmamış, makinenin uzantısı bir beden vurgusu ile de insan bedenini aşağılamaktadır. Elbette bunu yaparken temel motivasyonunu, “tüm çalışanların bireysel, maksimum refahlarını sağlamak ve böylece işverenin de maksimum refahını gerçekleştirmek” (Taylor, 1914) olarak ifade etmektedir. Emegi bireyselleştirerek ayak uyduramayanları ya da istemeyenleri ise aylaklar ve kaytaranlar olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla patolojik olduklarını varsayarak işçiyi, ekonomik olarak teşvik edilmiş bir özne olarak konumlandırmaktadır. İşçi seçimlerini Sosyal Darwinist bir tarzda yaparak başarılı erkek işçileri birinci sınıf vb. tasnife tâbi tutmaktaydı. Taylor ve kronometre özdeşleşmiş, Bilimsel Yönetimin hem nefret edilen hem de saygı duyulan bir nesnesi hâline gelmiştir. Belki de Taylor’un çalışmalarına sistematiklik ve standardizasyon katmasına katkı sağladığı için yönetimi tabircaizse bilim kervanına sokan bir çabanın önemli figürüdür. Taylor ayrıca kendisinden sonra Frank ve Lillian Gilbreth tarafından geliştirilen hareket ve zaman etütlerini kullanarak sinema teknikleri ile kayıt altına alınmıştır. Ancak burada söylenmeden geçilmemesi gereken bir husus

vardır ki o da yapılan bu kayıtların çoğunlukla işçilerin rızası ve bilgisi olmadığı yönünde bilgilerin var olmasıdır (Hanlon, 2016: 130). Bu kayıtların hepsinin nesnellik ve verimlilik adına yapıldığı belirtilmekte ve derlenen notlarla, kotalar ve parça fiyatları belirlenmekteydi. Ancak Taylor'un ve döneminin ırk yönetimi teorisyenlerinin bilimsel referansları hızla sorgulanmıştır. Onun bilime yönelik iddiası aynı zamanda yönetimin kendisini nasıl gördüğüne dair bir değişikliğin habercisi olarak yönetim ideolojisinin, yönetici/sahip inancından, yönetimi alt eden Darwinist bir kazanan olarak değişmiştir. Taylor'a ve döneminin ırkçı yönetim teorisyenlerine ilişkin Stewart (2009: 79) şöyle demektedir:

“Bilimsel yönetimin, bilimsel büyücülüğü doğuran sürecin aynı çağda ortaya çıkması elbette tesadüf değildir. Taylor'ın "emek sorununa" "bilimsel" çözümü, Frederick Augustus Baker'ın kötülük sorununa elektromanyetik çözümüyle aynı türdendi. Dev bir umut makinesiydi, işyerinde ahlâkî mükemmelliği sağlamak için mucizevî bir teknolojiydi. Bu bilim değildi, bilimin bir simülasyonu. Kısacası bir idoldü.”

Taylor'a ve yaklaşımına yöneltilen bu eleştirileri haklı çıkaracak kanıtı Roediger ve Esch (2012) sunmaktadır. Roediger ve Esch (2012: 149), Taylor'ın, Macaristan ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri gibi “gayrimedeni” ülkelerden gelen erkeklerin, Almanya gibi “medeni” ülkelerden gelen erkeklerle göre “beş ilâ altı kat daha üretken” olduğunu iddia ettiğini belirtmektedir. Farklı işe alım, yerleştirme ve ücret uygulamalarını doğrulamak için sözde-bilimsel (*pseudoscientific*) veriler kullanıldığı ve patronlar ve ustabaşların, bazı grupların ücretlerini düşürmek, farklı gruplara farklı ücretler ödemek, üretkenlik oranlarını artırmak, grevleri kırmak ve vasıfsız işleri sürdürmek için ırksal gerekçeleri ve sınıflandırmaları kullandığını iddia edilmektedir. Fakat Taylor bunu reddeden ifadeler kullanmış olsa da yönetimin, Anglo-Sakson eğitilmiş beyaz erkeklerin işi olduğu fikrini pekiştiren bir tutum izlemiştir. Irk yönetimi ve bilimsel yönetim arasındaki teorideki gerilimlere rağmen, ikisi pratikte birarada var olmuştur.

Taylor'ın ırkçı görüşleri “İlerici Dönem”de olağandışı sayılamazdı. Aslında Taylor gibi birçok ilerici, göçmenlere karşı benzer bir tutuma sahipti ve Sosyal Darwinizm ve öjeni gibi kavramlara inanmaktaydı (Bowden vd., 2020: 54). “Bilimsel Yönetim” terimi, başlangıçta 1910'ların ilerici ideallerine referans olarak seçilmiştir (Cayet, 2007). Taylorizmin referans konumunu pekiştiren en önemli örneklerden biri, hiç kuşkusuz Taylor'un pik demir fabrikasında, sisteminin “yüksek fiyatlı adamlar” yaratma yeteneği konusunda halkı eğitmek için kullandığı ünlü “Schmidt” arketipidir. Bu örnek, yönetim bilimi ve ırk yönetimi arasındaki örtüşmeyi net bir şekilde sergilemektedir. “Schmidt” sadece bir arketip⁵ değil aynı zamanda stereotipti⁶. Taylor'ın, Schmidt adını verdiği bu arketip aslında bir Alman ve adı da “Noll” idi. Taylor, işçinin yeni sisteme boyun eğmesini ve demiri hareket ettirme yeteneğinin kısmen Alman “ırkına” üyeliğinden kaynaklandığını vurgulayarak Schmidt'in, güç, sebat ve tasarruf sevgisini somutlaştırdığını ifade etmiştir. Pennsylvania Dutch, Almanların yoğunlukta olduğu bir

bölge olarak anılırdı. O bölgeden yeni işe alınan grubun bir kısmı, duyulmamış bir standart olan, günde kırk yedi uzun ton pik demir taşıma standardına uyana kadar (ya da Macarlar tarafından dirençle karşılaşılan dek) Taylor'ın yardımcıları ırksal düşünmeye devam ederek işçileri kandırarak tehdit etmiştir (Roediger ve Esch, 2012: 145). Amerikalı işçiler makineleri çalıştırmak için harekete geçtiğinde, “kırle uğraşma işini İtalyanlar ve Macarlar yapıyor” diye övündüğünü de vurgulamak gerekir. Tüm bu eleştirilere rağmen Taylor, yönetim tarzını çoğunlukla, ırkları değil süreçleri manipüle etme konusundaki bilimsel uzmanlığa dayalı olarak pazarlamıştır. Bilimsel Yönetim, Bernard Doray'ın deyişiyle, “kendisini doğuran toplumu karakterize eden toplumsal şiddetin yaralarını taşımaktan” kaçamayan bir “bilim”di. Yönetim yanlısı varsayımlarla dolu, seçici bir şekilde halk bilgisine ve mevcut çalışma modellerinin kişisel çıkarlarına yönelik gözlemlere dayanıyordu. Bu nedenle Bilimsel Yönetim, yirminci yüzyılın başlarındaki diğer büyük yara izi taşıyan, yaraya neden olan bilimle -ırksal hiyerarşilerin devam eden detaylandırılmasıyla- geniş ölçüde uyumluydu (Roediger ve Esch, 2012: 168).

Japon sanayici Konosuke Matsushita, Amerika'nın uluslararası pazarlar için yarışını kaybetmesinin kaçınılmaz olabileceği öngörüsünü; “Amerika kaybedecek” diyerek ifade etmektedir. Matsushita bunun sebebinin “Taylorizm denilen beyin hastalığının” insanlara bulaşması olarak ifade etmektedir. Sosyal Darwinizme gömülü Taylorizm; “yardımsever diktatörler en uygun oldukları için yönetmeli ve geri kalanlar çalışmalı” fikrini dikte eden hem önceden belirlenmiş tabii düzene hem de kârın maksimizasyonuna inanmaktadır. İlki düşünmeyi, ikincisi ise yönergeleri takip etmelidir; iki grup arasındaki istişareler ve etkileşimler yönetici sınıfın otoritesini tehdit ettiği için önerilmez (Gray, 1993: 371).

Ancak Taylor zamanında, Bilimsel Yönetim anlayışıyla adaleti teşvik etme sözü vererek, patronların keyfi güç olarak gördüğü şeyin yerine merkezî planlamayı koymayı önerdiğinde, ilericiler bunun yalnızca verimliliği değil, aynı zamanda adaleti de artırdığını tespit etmişlerdir. Bilimsel Yönetim, patronların liderliğinin yerine “yetkinlerin liderliğini” ikame etme sözü vermiştir (Haber, 1964: X). The New Republic'ten Herbert Croly, Bilimsel Yönetimin, “hırsız baronların” yerine teknokratik yönetime olan ilerici inancı yakalayan ve aynı zamanda ekonomik reformcuların “endüstriyel demokrasi” ile ne kastettiklerini ortaya koyan bir terim olan “endüstriyel devlet adamının” yer alacağını ifade etmiştir. Taylor, “geçmişte, insan önceydi, gelecekte sistem önce olmalı.” demiştir. Tabii ki adalet iddialarına rağmen, Taylor, tüm planlamacılar gibi, otoriteyi ortadan kaldırmamıştır. İşletmenin örgütsel hiyerarşisini düzleştirerek ve gerçek yetkiyi, özellikle de işe alma ve işten çıkarma yetkisini planlama departmanına vererek, yalnızca yerini değiştirmiştir. Taylor gerçekten de ustabaşların gücünü azaltmış, ancak bunu verimlilik uzmanlarına vererek yapmıştır (Haber, 1964:25). Taylor, iki kanal aracılığıyla, emek ve sermaye arasında daha fazla iş birliği vaat etmiştir:

⁵ Arketip; diğer ifadelerin, davranış kalıplarının ve nesnelerin kopyaladığı veya taklit ettiği bir ifade, davranış kalıbı veya prototip modeldir; standart örnek, temel örnek, ilk örnek olarak da adlandırılabilir (Wikipedia, 2013).

⁶ Stereotip; belirli bireyler ya da davranış biçimleri hakkında yaygın olarak benimsenen herhangi bir düşüncedir (McGarty et al., 2002).

1. Daha iyi çalışma teknikleri ve işçi çabasını artıran denetim,
2. Daha fazla çıktının, hak sahipleri arasında değerine göre bölünmesi.

Ancak pratikte çoğu işçi, çalışma çabalarının daha fazla izlenmesini pasif bir şekilde kabul etmemiştir. Hattâ pek çok işçi verimlilik uzmanının eğitimini de kabul etmemiştir (Jones, 1911: 834). Yeni yetkililerin ustabaşı yerine planlayıcı olması hâlinde, işçilerin daha az özerklik ve daha fazla denetimi memnuniyetle karşılayacağı fikri; Taylor ve hayranlarının peşin hükümlerini göstermektedir.

Bilimsel yönetimin üretimi artırması sebebiyle, emek-yönetim çatışmasını azaltmanın çekici bir beklentisini ortaya çıkarmıştır. Daha fazla üretim, "her iki tarafın da bu fazlaman nasıl bölüneceği konusunda tartışmaya gerek kalmayacak kadar büyük olana kadar, artık bölüşümünden gözlerini ayırmasını" mümkün kılacaktır (Haber, 1964:27). Ne kadar abartılı olursa olsun, bu emek mücadelesinin kuşattığı bir çağda cezbedici bir ihtimaldi. Taylor, ekonomik reformcular gibi, emek sorununu birincil olarak ele almıştır. Hem işçilerin hem de yönetimin, aslında asıl nedeni verimsizlik olduğu hâlde, emek çatışmasını ekonomik yaşama özgü olarak yanlış bir şekilde düşündüklerine inanmıştır. Taylor; ortak düşman olan verimsizliğin, emekçiler ve yöneticiler tarafından paylaşıldığı zaman, iş birliğinin artacağını savunmuştur.

Birçok ilerici için daha fazla verimlilik, esasen ilerlemeyi tanımlamıştır. İlericilerin verimlilikten kasıtları, üretken verimliliklerdir. Taylor'ın, "ekonomist olarak mühendis"ten kastı, mühendislerin siyasî ekonomist olmaları gerektiği değil, israfı azaltmaları ve belirli bir miktarda girdiden daha fazla üretimi teşvik etmeleri gerektiğiydi. İlericiler, endüstriyel verimliliği hevesle ve hızla idrak etmişlerdir. Hattâ bilimsel planlamanın toplumda daha genel olarak verimliliği artırabileceğini hayal etmişlerdir. Sadece endüstride ve hükümette değil, aynı zamanda eğitimde, tıpta, evde ve insanların kendisinde de daha fazla verimlilik vaat eden kitaplar yazılmıştır (Leonard, 2009). Joseph Mayer Rice'in 1913'te en çok satan kitabı olan "Eğitimde Bilimsel Yönetim", yeni eğitim testlerinin sonuçlarını yayımlamıştır. Irving Fisher (1909: 15), insan verimliliğinin araştırılması ve geliştirilmesi anlamına gelen "biyolojik mühendisliğe" önyak olmuştur. Ev ekonomisinin kurucusu Ellen Swallow Richards (1910: 152-53), evde daha fazla verimliliği savunmuştur. Richards, "ev işlerinin, mühendislik çağında mühendislik ilkelerine göre erkek ve kadının iş birliği ile yapılması" gerektiğini önermiştir. Sosyolog ve Bakan Samuel Dike (1912) dinî uygulamaların bile daha verimli hâle getirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu bilgiler ışığında, Taylorizm ve özellikleri dikkate alındığında içinde doğup büyüdüğü İlerlemeci Dönemin etkilerini doğrudan taşıdığı söylenebilir.

Koruma (*protection*), verimlilik (*productivity*) aynı kökenden iki terimdir. İlerici Dönemde; koruma konusunda, yalnızca toprak gibi tabii kaynaklara değil, aynı zamanda sosyal ve insanî kaynaklara da atıfta bulunmuştur. Irving Fisher (1909: 1) "National Vitality" adlı eserinde "tabii kaynakları koruma sorunu, daha büyük sosyal verimlilik

sorununun yalnızca bir parçasıdır" diye savunmuştur. AALL⁷'nin sloganı "İnsan Kaynaklarını Korumak" olmuştur. "The Passing of the Great Race"ın yazarı Madison Grant bugün gerici bir bilimsel ırkçı olarak anılmaktadır, ancak aynı zamanda önde gelen bir tabiat koruma uzmanıydı. Grant, batı topraklarının ve Anglo-Sakson ırkının yağmalanmasını, uzman yönetim dayatması olarak değerlendirmiştir (Leonard, 2009).

Verimlilik, kesinlik veren bir ölçüme ve bilimsel otoriteye ihtiyaç duymuştur. Charles McCarthy'nin "Wisconsin Fikri"nde; Theodore Roosevelt (1912) ilerici iktisatçı Simon Patten'den alıntı yaparak, "sonuç ölçüleri olmadan bir ideal anlamsız hâle gelir. Gerçek idealist, bir pragmatist ve bir ekonomisttir. Ölçülebilir sonuçlar talep eder. . . [Çünkü] ancak bu şekilde sosyal ilerleme mümkündür." demiştir (Leonard, 2009).

İlerici sosyal bilimciler, özellikle AEA⁸ ve AALL'nin kurucuları, reform ekonomisinin ampirik yönelimini, geç klasik politik ekonominin daha soyut, tümdengelimci yaklaşımından keskin bir şekilde ayırmıştır (Barber, 1987). Richard T. Ely, AEA'nın kurucu ilke ifadelerinden birini aforoz ederek, "Bak ve gör: "Spekülasyondan çok, ekonomik hayatın gerçek koşullarının tarihi ve istatistikî incelemesine bakıyoruz" (Seligman, 1925: 148) demiştir. İlericilerin kafasında; reform ekonomisini daha bilimsel yapan husus, ölçüm ve politik ekonomiye ampirik bir yaklaşımdı. Lester Ward (1915: 46), birçok ilericinin özlemlerini yansıtarak, "eğer toplumsal olayların yasaları istatistiksel olarak formüle edilebilseydi, bilimsel yasa yapma için kullanılabilirdi." demektedir.

Verimlilik uzmanları yalnızca fabrika zeminlerinin, devlet okullarının, hanelerin ve göçmen mahallelerinin üretkenliğini ölçmekle kalmamış, aynı zamanda insan bedenlerini, insan karakterini ve insan zekâsını da ölçmüşlerdir. Geç İlerici Dönem, zekâyı ölçmenin gelişini işaret etmiştir. Stanford psikoloğu Louis Terman'ın Binet; IQ testi için 1916 tarihli el kitabı "The Measurement of Intelligence"ı, kısa süre sonra Vineland (NJ) School for Feeble Minded Boys'un müfettişi Henry Herbert Goddard tarafından yazılan "Human Efficiency and Levels of Intelligence" (1920) izlemiştir. Goddard (1920: 35-36), Ellis adasındaki muhacirlerde zekâ testini yapmıştır ve %80'ini "gerizekâli" olarak bulmuştur. Robert Yerkes ile Amerikan Ordusuna Birinci Dünya Savaşı için alınan askerlerde yaptıkları testte, askerlerin %70'ini 12 yaş ve altı zekâ yaşında bulmuşlardır.

Öjenistler, karmaşık bir özellik olan zekâyı ölçmeyi hayal etmeden önce, insan kafalarını ölçmüşlerdir. Yüzyılın başında, Veblen'in "Journal of Political Economy"si, önde gelen fiziksel antropologlar Georges Vacher de LaPouge ve Otto Ammon'un (LaPouge ve Closson, 1897: 54) bilimsel ırkçılığını popülerleştiren ve bunun propagandasını yapan iktisatçı Carlos Closson'un sıradışı bir makalesini yayınlamıştır. Antropologlar, kalıcı bir ırk hiyerarşisi gösterdiğine inandıkları sefalik indeks yani kafa genişliğinin kafa uzunluğuna oranını hesaplayarak binlerce insan kafasını ölçmüşlerdir. Kafaların ölçülmesinin, "bakteriyolojinin tıp bilimlerinde devrim yarattığı gibi siyaset ve sosyal bilimlerde de kökten bir devrim yaratmaya

⁷ American Association of Labor Legislation (Amerikan Çalışma Mevzuatı Derneği)

⁸ American Economic Association (Amerikan Ekonomi Derneği)

"mukadder" olduğunu savunmuşlardır. Veblen için biyolojik ve antropolojik bilimlerden öğrenilecek çok şey vardı. Sosyal Darwinizmden derinden etkilenmiş, neoklasik varsayımları kültürün gücünden uzak ve dar olduğu gerekçesiyle reddetmiş, bunun yerine kültürel gelişmenin takdiri üzerine kurulu "evrimsel" bir ekonomiyi savunmuş ve ekonomik çıkarların, güçlerin ve kurumların ekonomik şekillendirmedeki rolünü açıkça kabul etmiştir (Alchon, 1985:16). Taylor, Veblen tarafından büyük saygı görmüştür (Diggins 1978). Veblen, Taylorizmi, kârları bilimsel amaçlara dayalı verimlilik kavramıyla değiştirecek bir sistemi teşvik ederek işi evcilleştirmenin bir yolu olarak görmüştür. Walter Lippmann, bilimin kullanılması yoluyla yönetimin evrimleştirilebileceği inancında Veblen ile aynı fikirde olmuştur.

Kapitalist üretim ilişkilerinin temel parçalarından biri akılcılıktır (Gürsel, 2014). Akılcılık ise; akli bilginin ana kaynağı ve testi olarak görülür (Blanshard, 2022) ve bilgi ve gerekçelendirme kaynağı olarak akla müracaat etmeyi savunur (Lacey, 1996). Hakikat kıstasının duyusal değil, entelektüel ve tündengelimli olduğu bir metodolojidir (Bourke, 1962). Sayma ve hesaplama iktisadî akılcılığın başlangıcı sayılabilir (Gorz, 2007) ve iktisadî akılcılığın büyük hedefi ise verimlilik artışıdır (Kaya, 2019). Çünkü ancak bu sayede imalatın eldesi, verim, çalışmanın süresi ve kâr gibi unsurlar sayısal hâle getirilerek, denetlenebilir ve öngürülebilir. Çalışma ve imalat süreçlerinden hisler ve estetik çıkarılır. Kapitalist düzende, işçi kendisi için değil, başkasının tüketmesi ve pazarda satılması için üretim yapar yani maksat, üretenin ihtiyacını karşılamak değil kâr etmektir (Gorz, 2007). İşçi, kendisinin dışında kaldığı bir planlamaya göre üretim yapar. Tüm bu süreçler, işçiden bağımsız bir akla ve regülasyona tâbidir ve işte bu süreci dijitalleştiren, iktisadî akıldır. İktisadî akılcılıkta, insan da iktisadîleşir ve akılsallaştırılır yani bu durumda işçiler de ölçülmeli, davranışları tahmin edilmeli ve programlanabilmelidir (De Gaulejac, 2013). Aynı zamanda sürecin en son hâli, yani üretim garanti altına alınması gerektiği için, işçi sadece hesaplanan süreçleri uygulamaya koymalıdır, özneliğini bir kenara bırakmalıdır, kısacası süreçte kişi araçsallaştırılır (Gorz, 2007). Bu bağlamda akılcılığın, en yüksek hâlini Taylorizmde bulduğu ve imalatın subjektifleştirilmesi, bilimselleştirilmesi ve yönetilmesinin yani esasen kontrol edilmesinin tarifi olduğu söylenebilir (Braverman, 2008, 105-106). Taylorist ideolojide; işçiler, kabiliyetlerine uygun işler verildiğinde ve yapılan işe göre adil bir şekilde ücretlendirildiklerinde, en az beceriye sahip işçinin dahi akılcı bir şekilde optimize edilmiş iş prosedürlerinin üstünlüğünü kabul etmesi beklenir (Taylor, 1914). Sosyal Darwinizm de bireyden hareket eder ve onu rasyonel ve faydacı yeteneklere sahip bir varlık olarak kabul eder (Yücel, 2016). Darwinist seçim ile akılcı seçim arasında, optimizasyon ve maksimizasyon kavramlarının her ikisinde de merkezde olması sebebiyle derin ve ilginç bir bağlantıdan söz edilebilir (Dartch, 2017). Doğal seleksiyonda, Darwinçi uyumlar maksimize edilir. Akılcı seleksiyonda ise, insanların, bir fayda fonksiyonunu maksimize etmeye çalıştığı varsayılır. Bu, sosyal bilimlerdeki pek çok çalışmanın yol gösterici varsayımdır. Dolayısıyla sosyal Darwinizmdeki uygunluk (en uygunun hayatta kalması) kavramı ile rasyonalist seçimdeki fayda kavramı arasında yakın ve ilginç bir paralellik vardır (Dartch, 2017). Kısacası, akılcılığın, sosyal Darwinizmle de

maksimizasyon ve optimizasyon konularında paralellik gösterdiği ancak Taylorizmde uygulama alanında en yüksek hâlini aldığını söyleyebiliriz.

Tüm bu söylenenler ışığında, Taylorizm'in Spencer Sosyolojisiyle veya 19. yüzyılın sonlarında Amerikan Sosyal Darwinistlerinin eserleriyle ilgili yönlerini, 19. yüzyılın sonlarında önemli bir Amerikan Sosyal Darwinist olan Yale profesörü Sumner tarafından yapılan açıklama ile özetlemek yerinde olacaktır. Sumner, tüm toplumsal işlevlerin daha mükemmel bir entegrasyonunun doğal olarak evrimleşmekte olduğunu savunmakta ve *gücün yoğunlaşması, daha yoğun kontrol, daha yoğun disiplin ve daha katı yöntemler*, bu entegrasyonun unsurları arasında sıralamaktadır. Sumner, Taylor/Taylorizm ve Sosyal Darwinizm ilişkisini kurarken şu yorumları yapmaktadır (Kidwell, 1995: 773):

- Taylor çalışmalarında, işi yapmak için en uygun olarak birinci sınıf erkekleri tercih etmiştir. İşçinin bu şekilde nitelendirilmesi, Taylor'ın Bilimsel Yönetim altında gerekli olmadığına inandığı eşitlikçi anlayış, sosyalistler ve sendikalarda her türlü muhalefeti yaratmıştır.
- Taylor'un anlayışı geçmişte yönetime rehberlik eden temel kuralların ve yöntemlerin yerini alarak, belirli görevleri yerine getirmek için çalışanların bilimsel seçimi esas almıştır.
- Taylorizmde, bilime dayalı yeni bir yönetim sisteminin daha eski, daha az sistematik yönetim felsefelerinin yerini alacak şekilde gelişeceği fikri hâkimdir.
- Spencer'in, yetenekli bireylerin kabiliyetlerini, toplumu ileriye taşımak için kullanabileceğini vurguladığı gibi Taylorizmde de gayriresmî grup normlarının çalışma grubu üretkenliğini baskı altına almasına izin vermeye devam etmek yerine, bireysel çalışmaya ve bireylerin en yüksek verimlilik ve üretkenliklerine kadar geliştirilmesine vurgu yapılır.
- Taylorizmde, her görevi gerçekleştirmenin en iyi yolu vardır. Spencer'in fikrinde olduğu gibi bu fikir Taylor'ın görev tasarımı yaptığı bilimsel vurguyla paralellik göstermektedir.
- Taylorizmin, teknolojiye dayalı ve yöneticilerin ayrıcalıklı bireylere yönelik değer yargılarından ve kişisel önyargılarından yoksun, ihtiyaç duyulan kontrollerin kişisel olmayan doğası anlayışı sosyal Darwinizm'in, yasaların insan müdahalesiyle değiştirilemeyeceği düşünülen gayriahlâkî doğasıyla ilgilidir. Bununla birlikte, Taylor'ın sistemi ile sosyal Darwinizm arasındaki önemli bir fark, Taylor'ın işlere yönetimin aktif müdahalesini istemesi ve yöneticileri, işçilerin kafalarında bulunan görevlerin bilgisini yakalamaya teşvik etmesidir.

Yukarıda sıralananlara rağmen Taylor'ın sistemi birçok yöneticinin desteğini almıştır. Bugün bile hakkında konuşmaya ve yazılmaya devam edilmektedir, özellikle endüstri 4.0'ın etkisiyle, dijitalleşmiş çağdaş işyerinde Taylorist fikirlerin varlığını ifade eden dijital Taylorizm/yeni Taylorizmden söz edilmeye bile başlanmıştır. (Bkz.: Nyckel, 2020)

7. Sonuç

“Bilim ideolojilerden korunmalıdır.”

(Feyerabend, 2020: 13)

“Bilim felsefesi olmadan yapılan bilim tarihi kör,
bilim tarihi olmadan yapılan bilim felsefesi ise boş bir
girişimdir.”

Imre Lakatos (Aktaran: Kuhn, 2021: 13)

Bilim tarihinde Darwin, yaptığı çalışma ile birçok bilim insanının düşüncesini derinden etkilemekle kalmamış toplumsal hayatta da kendini derinden hissettirmiştir. Ancak çoğu zaman bu durum Darwin’in kendisinin bile kontrolünden çıkmış olan sorunlu düşüncelerin üretilmesine kadar gitmiştir. Sosyal Darwinizm olarak bilinen ve Spencer tarafından geliştirilen düşünsel genetiği sadece Darwin’e değil Adam Smith’e kadar uzanan bu anlayış (Torun, 2013) zaman içinde Darwinizmden daha popüler olmayı da başarmıştır. Öyle ki sosyal alanda birçok patolojik durumun dayanağı olduğu ileri sürülmüştür. Ortaya çıktığı 1870’lerden itibaren günümüze değin etkisini gözlemlemek mümkündür. Darwin’in, Adam Smith’ten etkilenmiş olması felsefe-bilim-paradigma ve ideoloji arasındaki paradoksal besleyici ilişkiyi tekrar tekrar tartışmaya devam ettirecektir.

Taylor, Sosyal Darwinizmin bilimsel silâhı (Vahrenkamp, 2018) olarak görülen ölçme sürecini etkin bir şekilde kullanmıştır. Taylor’ı, üretim pastasının boyutunu artırmak için yönetim ve emek arasında iş birliği aradığı için ilerici olarak görenler, en uygun ilkelerin hayatta kalması ile Bilimsel Yönetim arasında ortak hiçbir şey göremeyebilirler. Taylor’a daha olumsuz bakanlar, onun üretim vurgusu ile birinci sınıf olamayacak kadar zayıf olanların ayaklar altına alınması arasında benzerlikler görebilirler.

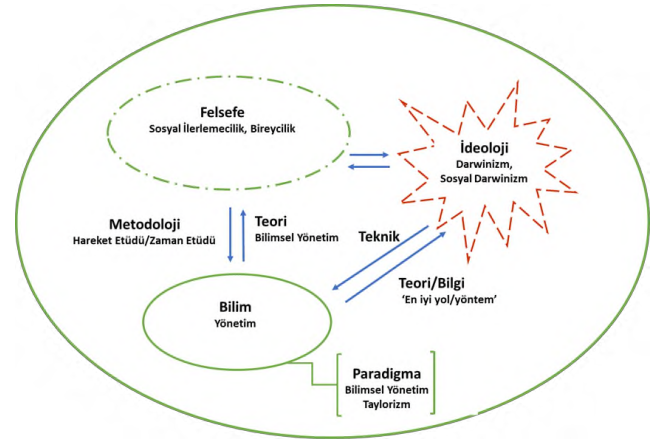
Sosyal Darwinizm savunduğu ilkelerden dolayı pek tabii iş dünyasında etkilerini, iş sistemi, hayatta kalma, kâr maksimizasyonu, rekabet, kişisel çıkar ve ekonomik kaçınılmazlıklarla başa çıkma yeteneğinin geliştirilmesi gerekliliği gibi olgularla göstermeye devam etmektedir.

19. yüzyılın sonlarında sanayiciliğin birçok suiistimaline gerekçe sağlayan bir teorisyen olarak anılan (Kidwell, 2007:782) Spencer ve onun ileri sürdüğü Sosyal Darwinizm sadece bu çalışmada olduğu gibi yönetim çalışmalarını değil kendi çağında birçok edebiyatçıyı da (Jack London, Frank Norris, Theodore Dreise) etkileyip bu etkinin altında eserler vermesine neden olmuştur. Benzer etki Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki bilim insanı ve edebiyatçılar için de geçerlidir (Örneğin, Ömer Seyfettin, Bkz: Bengücan, 2021). Dolayısıyla bir düşünce biçimi ve akımı olarak ele aldığımız Sosyal Darwinizmi özellikle 19. ve 20. yüzyılda baskın olarak gözlemlemek mümkündür. Ancak Marx ve Althusser’in teziyle, “ideolojinin tarihi yoktur” dediği gibi belki de bugün bile balığın içinde yaşadığı su benzetmesi gibi bu ideolojilerle var olmaya devam etmekteyiz. “Çünkü ideoloji zihin ürünüdür ve zihnin işleyiş biçimi tüm tarih boyunca aynıdır” (Güngör, 2001:225).

Bilimin ideolojiyle iç içe olma potansiyeli, mutlaka bilimsel iddiaları baltalamaz veya bilimin epistemik ve kültürel değerini düşürmez. Gerçek dünyadaki zorlukları çözmek için bilim iyi kullanılmalı ve ciddiye alınmalıdır. Bilimi

ciddiye almanın bir kısmı, ideolojilerin bilimsel süreçleri ve uygulamaları nasıl etkileyebileceğinin makûl bir analizini içerir (IEP, 2022). Bu amaçla burada sadece Sosyal Darwinizm ile ilişkilendirilen Taylorizmin aynı zaman da Lenin’in bilimsel yönetim düşüncesine ilgisinden dolayı sosyalizm ile ilişkilendiren ve bilimsel yönetimin sonunun sosyalizm olduğunu ileri süren çalışmalar da (Keir, 1917: 359) dikkate alınarak yönetim bilimi ve ideoloji etkisi üzerine tartışmalar içeren çalışmalar yapılması önerilmektedir. Kısaca bundan sonraki süreçte yönetim bilgisinin sosyolojisi üzerine odaklanılması gerçekleştirilecek değişim ve yenilikler için de önem arz etmektedir.

Bundan sonraki çalışmalara da kapı arayabilecek ve yanlışlanmaya açık kavramsallaştırma Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3. Çalışmaya Ait Yapılandırılmış Kavramsallaştırma

Hakkında çokça çalışma yapılmış ve çokça şey söylenmiş bir alan, elbette çokça okuma yapmayı da gerekli kılmaktadır. Ancak yazarların alanları dikkate alındığında bunun pek de mümkün olmadığını itiraf etmek gerekir. Buna rağmen temel eserler gözden geçirilerek ideoloji ve bu çalışma kapsamında ele alınan kavramlar arasındaki ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu çalışma da sınırlılıkları ile yanlışlanmayı beklenmektedir.

Son söz: “Ben kültürel cinayet için bilimin adını kullanan ideolojilere karşıyım” (Feyerabend, 2020: 27).

Kaynakça

- Abercrombie, N., Turner, B. (1978). The Dominant Ideology Thesis. *British Journal of Sociology*, 29(2), 149-170.
- Alchon, G. (1985). *The Invisible Hand of Planning Capitalism, Social Science, and the State in the 1920s*. Princeton University Press.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. 4. Baskı, İthaki Yayınları.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Cambridge University Press, New York.
- Awbrey, S. M. (2006). Book Review: Capitalism, Social Privilege and Managerial Ideologies. *Management Learning*. 37(1), 131-134.
- Badertscher, K. (2020). *Social Darwinism*. 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2020-11-17.
- Baradat, L. P., & Phillips, J. A. (2016). *Political ideologies: Their origins and impact*. Routledge.

- Barber, William. (1987). Should the American Economic Association Have Toasted Simon Newcomb at Its 100th Birthday Party? *Journal of Economic Perspectives* 1, 179-83.
- Barley, S. R., Kunda, G. (1992). Design and Devotion: Surges of Rational and Normative Ideologies of Control in Managerial Discourse. *Administrative Science Quarterly*, 37(3), 363-399.
- Belmechdi (2019). Social Darwinism and the System of Examinations from Elementary to Secondary Education in England (1859-1944). University of Mustapha Stambouli – Mascara, Faculty of Letters and Languages Department of English Language and Literature, Master Degree Thesis.
- Bengücan, F. (2021). Ömer Seyfettin’de Milliyetçilik ve Sosyal Darwinizm. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(87), 3770-3775.
- Bitterman, H. J. (1940). Adam Smith's Empiricism And The Law Of Nature I, 48 *J. Pol. Econ.*, 487.
- Blanshard, B. (2022). *Rationalism*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/rationalism>
- Bluhm, W. T. (2014). *İdeoloji ve Politik Kültür*. İdeoloji Üzerine Eleştirel İdeoloji Analizleri. Derleyen ve Çeviren: Can Şahan. Pales Yayınları.
- Boskoff, A. (1973). JDY Peel (Ed.): Herbert Spencer On Social Evolution (Book Review). *Social Forces*, 52(1), 127.
- Bourke, V. J. (1962). Rationalism. *Dictionary of Philosophy*, 263.
- Braverman, H. (2008) Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleşmesi, çev. Ç. Çıdamlı, İstanbul: Kalkedon.
- Browne, Janet. (2016). “Charles Darwin and Ideology: Rethinking the Darwinian Revolution.” *Mètode Revista de Difusió de La Investigació* 0 (7) (June 20).
- Bowden, B., Muldoon, J., Gould, A. M. McMurray, A. J. (2020). *The Palgrave Handbook of Management History*. Springer Nature Switzerland.
- Bünyadzade, G. (2009). Doğu'da Batı'da İrasyonel Düşüncenin Boyutları. Ötüken Neşriyat.
- Cayet, T. (2007). A Scientific Management of Work? A micro-international perspective on the internationalization of management ideas. *EBHA Conference*. Geneva, 13-15 September.
- Chiapello E, Fairclough N. (2002). Understanding the new management ideology: a transdisciplinary contribution from critical discourse analysis and new sociology of capitalism. *Discourse & Society*, 13(2), 185-208.
- Crowley, G. R., & Sobel, R. S. (2010). Adam Smith: Managerial Insights From The Father of Economics. *Journal of Management History*. 16(4): 504-508.
- Darwin, C. (1871). The Descent of Man And Selection In Relation To Sex. New York, NY: *The Modern Library*.
- Dartch (2017). *Darwinism and the Theory of Rational Choice Report*. European Commission Cordis Research Result. url: <https://cordis.europa.eu/project/id/295449/reporting>
- De Gaulejac, V. (2013). *İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum*, çev. Ö. Erbek. İstanbul: Ayrıntı.
- de LaPouge, Georges Vacher, and Carlos C. Closson. (1897). The Fundamental Laws of Anthro-sociology. *Journal of Political Economy*, 6(1), 54-92.
- Dike, Samuel. (1912). Shall Churches Increase Their Efficiency by Scientific Methods? *American Journal of Theology*, 16(1), 20-30.
- Dikötter F. (1998), Race Culture: Recent Perspectives on the History of Eugenics, *The American Historical Review*, 103(2), 467-478.
- Durant, W. (2022). *The Story of Philosophy*: Courier Dover Publications.
- Feyerabend, P. K. (2020). Philosophy and the Physicists (1955). In *Feyerabend's Formative Years. Volume 1. Feyerabend and Popper*. Springer, Cham.
- Fisher, Irving. (1907). Why Has the Doctrine of Laissez Faire Been Abandoned? *Science*, 25(627), 18-27.
- Fisher, Irving. (1909). *Report on National Vitality: Its Wastes and Conservation. Bulletin 30 of the Committee of One Hundred on National Health*. Washington, D.C.: Government Printing Office.
- Flew, A. (1987). Social Science: Making Visible The Invisible Hands. *Journal of Libertarian Studies*, 8(2), 197-211.
- Galton, Francis. (1904). Eugenics: Its Definition, Scope, and Aims. *American Journal of Sociology*, 10(1), 1-25.
- Gantman, E. R. (2020). *Capitalism, Social Privilege and Managerial Ideologies*, Routledge Revivals, Taylor & Francis Limited.
- Gerring, J. (1997). Ideology: a Definitional Analysis. *Political Research Quarterly*, 50, 957-994.
- Ghiselin, M. (1973). Darwin And Evolutionary Psychology: Darwin Initiated A Radically New Way of Studying Behavior. *Science Science (New York, N.Y.)*, 179(4077), 964-968.
- Ghiselin, M. (1976). The Economy of Nature and The Evolution of Sex. *Journal of The History of Biology*, 9(2).
- Gould, S. (1981). Review Of The Origin By I. Stone. *Science*, 188, 270-271.
- Gould, S. (1993). *Evolution of Organisms*: Oxford University Press.
- Gould, S. (2001). *The Book of Life*. New York: Norton.
- Goddard, H. H. (1920). *Human efficiency and levels of intelligence*. Princeton University Press.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi, çev. İ Ergüden*. İstanbul: Ayrıntı.
- Gray, K. (1993). Why We Will Lose: Taylorism in America's High Schools. *The Phi Delta Kappan*, 74(5), 370-374.
- Grönroos, C. (1994). From Scientific Management To Service Management: A Management Perspective For The Age of Service Competition. *International Journal of Service Industry Management*.
- Güngör, S. (2001). Althusser'de ideoloji kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 221-231.
- Gürsel, B. (2014). Kapitalist Üretim İlişkilerinin Sürdürülmesinde Psikolojinin Rolü: Anaakım Çalışma ve Psikoloji İdeolojilerinde Bireycilik ve Akılcılık. *Praksis*, 35-36
- Haber, Samuel. (1964). *Efficiency and Uplift: Scientific Management in the Progressive Era, 1890-1920*. Chicago: University of Chicago Press.
- Haines, V. (1991). Spencer, Darwin, And The Question Of Reciprocal Influence. *Journal of History Of Biology*, 24, 409-431.
- Hanlon, G. (2016). *The dark side of management: a secret history of management knowledge*. Taylor & Francis Books.
- Hayek, F. A. (1973). *Rules And Order*, London: Routledge&K.
- Hofstadter, R. (2016). *Social Darwinism in American thought, 1860-1915*. Boston: Beacon Press
- IEP (2022). Science and Ideology. <https://iep.utm.edu/sci-ideo/> (erişim tarihi:25.04.2022)
- Jones, Edward D. (1911). Review Article. *American Economic Review*, 1(4), 833-36.
- Kaya, İ. T. (2019) Aydınlanma Rasyonalizminin Neoklasik Ekonomiye Yansımaları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 84-95.
- Keir, M. (1917). Scientific Management and Socialism. *The Scientific Monthly*, 5(4), 359-367.
- Kidwell, R. E. (1995). Social darwinism and the taylor system: a missing link in the evolution of management? *International Journal of Public Administration*, 18(5), 767-791.
- Kierkegaard, S. (2018). *Tekerrür*. Alfa Yayınları.
- Klikauer, T. (2015). What Is Managerialism? *Critical Sociology*, 41(7-8) 1103-1119.
- Kuhn, T. S. (2021). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev.: Nilüfer Kuyaş. Kırmızı Yayınları.
- Lacey, A.R. (1996), *A Dictionary of Philosophy*, 1st edition, Routledge and Kegan Paul,
- Leonard, Thomas C. (2003). “A Certain Rude Honesty”: John Bates Clark as a Pioneering Neoclassical Economist. *History of Political Economy*, 35(3), 521-58.

- Leonard, Thomas C. (2005). Protecting Family and Race: The Progressive Case for Regulating Women's Work. *American Journal of Economics and Sociology*, 64(3), 757-91.
- Leonard, Thomas C. (2005a). Retrospectives: Eugenics and Economics in the Progressive Era. *Journal of Economic Perspectives* 19(4), 207-224.
- Leonard, T. C. (2009). American economic reform in the Progressive Era: its foundational beliefs and their relation to eugenics. *History of Political Economy*, 41(1), 109-141.
- Mannheim, K. (2009). *İdeoloji ve Ütopya*. (Çev.: Mehmet Ayyayuz). Nika Yayınevi.
- Marciano, A., & Pelissier, M. (2000). The Influence Of Scottish Enlightenment On Darwin's Theory Of Cultural Evolution. *Journal Of The History Of Economic Thought*, 22(2), 239-249.
- Mardin, Ş. (1992). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Mark, F. (1978). Herbert Spencer and the Myth of Laissez-Faire. *Journal of the History of Ideas*, 39(2), 317-328.
- McGarty, C., Yzerbyt, V. Y., & Spears, R. (2002). Social, cultural, and cognitive factors in stereotype formation. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489877.002>
- McLellan, D. (2009). *İdeoloji* (2. Baskı). Çev. B. Yıldırım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Meriç, C. (1970). *İdeoloji*. İstanbul University Journal of Sociology, 2(21-22), 119-142.
- Miesing, P., Preble, J. F. (1985). "A Comparison of Five Business Philosophies." *Journal of Business Ethics*, 4, 465-476.
- Morrow, G. R. (1923). The Significance Of The Doctrine Of Sympathy In Hume And Adam Smith. *The Philosophical Review*, 32(1), 60-78.
- Newbert, S. L. (2016). *Lessons On Social Enterprise From The Father Of Capitalism: A Dialectical Analysis of Adam Smith*. Paper Presented At The Academy Of Management Proceedings.
- Nyckel, E.-M. (2020). "Digital Taylorism"? Data Practices and Governance in the Enterprise Software Salesforce. (Weizenbaum Series, 9). Berlin: Weizenbaum Institute for the Networked Society-The German Internet Institute. <https://doi.org/10.34669/wi.ws/9>
- Örs, H. B. (2014). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. 7. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parush, T. (2008). "Management Ideology" to "Management Fashion": A Comparative Analysis of Two Key Concepts in the Sociology of Management Knowledge. *International Studies of Management & Organization*, 38(1), 48-70.
- Person, H. (1915). FW Taylor As A Seeker of Truth. *Journal of Efficiency Society*, 4(8).
- Perry, M., & Jacob, M. (2008). *Western Civilization: Ideas, Politics and Society: Since 1400 (9th ed.)*. Boston, Wadsworth Pub. Co
- Radick, G. (2019). *Darwinism and Social Darwinism*. In: Breckman, W and Gordon, PE, (eds.) *The Cambridge History of Modern European Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, UK, pp. 279-300.
- Richards, Ellen Swallow. (1910). *Euthenics: The Science of Controllable Environments*. Boston: Whitcomb and Barrows.
- Roediger, D. R., Esch, E. D. (2012). *The Production of Difference: Race and the Management of Labor in U.S. History*. New York: Oxford University Press.
- Schliesser, E. (2011). Reading Adam Smith After Darwin: On The Evolution Of Propensities, Institutions, And Sentiments. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 77(1), 14-22.
- Schumacher, R. (2012). Adam Smith's theory of absolute advantage and the use of doxography in the history of economics. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 5(2), 54-80.
- Schweber, S. S. (1980). Darwin and the Political Economists: Divergence of Character. *Journal of the History of Biology*, 13(2), 195-289
- Searle, G. R. (1998). The Early Years. R. A. Peel (Ed) *Essays in the History of Eugenics*. London: The Galton Institute
- Seeck, H. Sturdy, A. Boncori, A. L. & Fougère, M. (2020). Ideology in management studies. *International Journal of Management Reviews*, 22(1), 53-74.
- Segal, S., Bruce, K. (2017). "Breaking the chains of ignorance: manager-philosophers in recent management history", *Journal of Management History*, 23(2), 118-132.
- Séguy, J. (1986). Turner (Jonathan H.) Herbert Spencer. A Renewed Appreciation. *Archives De Sciences Sociales Des Religions*, 61(2), 325-325.
- Seligman, E. R. A. (1925). *Economists*. In *Essays in Economics*. New York: Macmillan
- Shenhav, Y. (1999). *Manufacturing Rationality: The Engineering Foundations of the Managerial Revolution*. Oxford: Oxford University Press
- Smith, A. (1776). *An Inquiry Into The Nature And Causes of The Wealth Of Nations*. Dublin: Printed For Messrs. Whitestone, Chamberlaine, W. Watson, Potts, S. Watson, Hoey ... [And 14 Others].
- Smith, A. (1822). *The Theory Of Moral Sentiments* (Vol. 1): J. Richardson.
- Söderbaum, P. (1999). Values, ideology and politics in ecological economics. *Ecological Economics*. 28, 161-170.
- Stevenson, L., Witt, C., Haberman, D. A., Wright, P. M., Witt, C. (2020). *İnsan Doğası Üzerine On Üç Teori*. The Kitap.
- Şener, E., Bulut, Ö. & Baran, S. (2022). Bilimsel Yönetim Paradigmasının Görünmeyen Yüzü: Kadın Teorisyenler ve Sosyal & Entelektüel Ağları Üzerine Eleştirel Bir Okuma. *Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 10 (1), 25-54.
- Taylor, F. (1914). *The Principles of Scientific Management*. New York, NY: Harper & Brothers Publishers.
- Taylor, O. (1930). Economics And The Idea of Jus Naturale. *The Quarterly Journal of Economics*, 44(2), 205-241.
- Torun, T. (2013). İktisat Etik İlişkinine Sosyal Darwinist Bir Yaklaşım. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 135-163.
- Vahrenkamp, R. (2018). Between Technocracy and Taylorism Frederik Winslow Taylor as a thinker between manufactory and large-scale industry. *Working Paper Logistics*, 21/2018.
- Ward, Lester Frank. (1915). *Glimpses of the Cosmos*. Vol. 3. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Wikipedia (2013) <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Arketip&action=edit> (05.17.2022 tarihinde erişilmiştir).
- Wiltshire, D. (1973). *The Social And Political Thought of Herbert Spencer*: University of Oxford.
- Wispé, L. (1991). *The Psychology of Sympathy*: Springer Science & Business Media.
- Wren, D. A., & Bedeian A. G. (2009). *The Evolution Of Management Thought*. Jhon Wiley & Son. Inc: USA
- Yücel, M. S., & Taşar, M. M. (2016). Sosyal Darwinizm: Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Erken Cumhuriyet'e Etkisi. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, (29), 309-340.

The Russia-Iran Alignment in the Middle East: The Main Dynamics and Limits of the Bilateral Security Cooperation^{*}

Orta Doğu'da Rusya-İran İttifakı: İkili Güvenlik İşbirliğinin Temel Dinamikleri ve Sınırları

Murat GÜNEYLIOĞLU^a

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	3 September 2022
Accepted	28 December 2022
Available Online	17 February 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Russia,
Iran,
Alignment,
Security cooperation,
Soft balancing.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	3 Eylül 2022
Kabul	28 Aralık 2022
Yayın	17 Şubat 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Rusya,
İran,
İttifak,
Güvenlik işbirliği,
Yumuşak dengeleme.

ABSTRACT

This article examines the main dynamics of the Russia-Iran alignment and discusses its significance in Russian foreign policy and Russia's balancing strategy against the US. In the Middle East, Russia does not embrace an individual state as a constant ally and seeks pragmatic cooperation with all regional states. Despite maintaining close cooperation with Tehran since the 1990s, Russia has avoided building long-term and binding alliance arrangements with Iran. Instead, Moscow has utilized its relations with Iran as bargaining chip vis-à-vis the US and distanced itself from Tehran whenever there has been a rapprochement in Russian-American relations. In this regard, the Russia-Iran alignment is not an example of 'hard balancing' that draws on military alliance formation and mutual arms build-up and aims at confrontation with an adversary. It can be best identified as a 'soft balancing' initiative that relies on less confrontational methods such as informal alignments and limited arms build-up and aims to restrain the threatening behavior of a rival state. Another significant limitation of Russia-Iran alignment is that Russia is unwilling to risk its relations with Israel and Gulf states for the sake of Iran considering the cooperation potential with those states in foreign policy, energy, and arms industry.

ÖZ

Bu makale, Rusya-İran ittifakının temel dinamiklerini incelemekte ve bu ittifakın Rus dış politikası ve Rusya'nın ABD'ye karşı izlediği dengeleme stratejisinde nasıl bir rol oynadığını tartışmaktadır. Orta Doğu bölgesinde Rusya belli bir devleti daimi müttefik olarak benimsemekten kaçınmakta ve tüm bölge ülkeleriyle ortak çıkarlar çerçevesinde pragmatik işbirliği geliştirmeye çalışmaktadır. 1990'lardan bu yana Tahran ile bölgesel güvenlik konularında yakın işbirliği sürdüren Rusya, İran'la uzun vadeli ve bağlayıcı bir askeri ittifak düzenlemesine dahil olmaktan kaçınmıştır. Bunun yerine Moskova'nın İran'la ilişkilerini ABD karşısında pazarlık kozu olarak kullandığı ve Rusya-Amerika ilişkilerinde herhangi bir yaklaşma olduğunda kendini Tahran'dan uzaklaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda, Rusya-İran ittifakı, askeri ittifaklara ve ortak silahlanma girişimlerine dayanan ve rakip bir devlete doğrudan meydan okumayı amaçlayan 'sert dengeleme' örneği teşkil etmemektedir. Rusya-İran güvenlik işbirliği, gayri-resmi ittifaklar ve kısıtlı düzeyde silahlanma gibi daha az çatışmacı yöntemlere dayanan ve sadece rakip devletin tehditkâr davranışlarını sınırlamayı amaçlayan bir 'yumuşak dengeleme' girişimi olarak tanımlanmalıdır. Rusya'nın ABD karşısında başvurduğu yumuşak dengeleme stratejisinin yanında, Rusya-İran ittifak ilişkileri ikinci bir önemli kısıtlayıcı faktörle karşı karşıya kalmaktadır. Rusya, İran'ı desteklemek pahasına İsrail ve Körfez ülkeleri gibi diğer bölgesel aktörlerle ilişkilerini riske atmak istememekte ve bu devletlerle dış politika, enerji ve savunma sanayi gibi konularda işbirliği potansiyelini değerlendirmeye çalışmaktadır.

^{*} Makale yazarın "Russia's Alignment Strategies in Eurasia: Theoretical Evaluations" başlıklı doktora tezinin Rusya-İran ittifakını inceleyen bölümünden üretilmiştir. Tez araştırmasının bir bölümü TÜBİTAK 2214-A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Bursu sayesinde sekiz ay boyunca Moskova Devlet Diploması Enstitüsü'nün çatısı altında Rusya'da sürdürülmüştür. Yazar doktora tez danışmanı Doç. Dr. Beyza Çağatay Tekin ve diğer tez jürisi üyelerine değerli katkıları için teşekkürlerini sunar.

^a Arş.Gör.Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırklareli, **E-Posta:** guneylioglumurat@yahoo.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-3959-5219

1. Introduction

After the end of the Cold War, Russia's two main foreign policy goals have been to maintain its great power status and to preserve its sphere of influence in the post-Soviet area, which are indeed interlinked (see Adomeit, 1995; Gvosdev, 2006; Larson & Shevchenko, 2010, Larson, 2019).¹ Russia's relations with Iran have been significant concerning these two objectives. Iran is located at a very critical strategic position between the Caucasus, the Caspian Sea, Central Asia, and the Middle East. This geopolitical position enables Iran to influence significant developments in regional politics in all those strategic areas. Besides, Iran is among the most prominent actors in the Middle East concerning its military and economic power potential. Tehran has also a considerable influence on the Shiite majority in Iraq and other crucial non-state agents in the region, like Hezbollah maintaining its activities in both Lebanon and Syria. In this regard, Tehran would be an essential and indispensable actor in shaping the future of the Middle East concerning regional security affairs and peace processes (see Mudiam, 2018: 471).

Russia's re-involvement in the Middle Eastern region in the twenty-first century is primarily driven by its desire to come back to the 'global geopolitical chessboard' with the status of 'great power' (Trenin, 2018: 21). By definition, great powers are more than just a 'regional power' and they are typically capable of operating in more than one regional context (Buzan & Waever, 2003: 35). In addition to possessing significant material capacities, great powers need to project substantial military and political power beyond their own region to sustain their high-level profile in international security affairs. In that respect, the Middle East appears as a special region where Russia maintains military projections and influence outside of the post-Soviet area. However, Russia has always needed the collaboration of regional allies to sustain such an influence, which share an interest in resisting the US policies in the Middle East. Iran has been at the epicenter of the regional resistance axis against the US with few regional allies. Therefore, Russia has a stake in supporting Iran and its allies in order to prevent the region from falling under American dominance. The establishment of a US hegemony in the Middle East would exclude Russia from the regional politics and peace process and enable Washington to focus more effectively on containing Russia in the post-Soviet region.

In order to ensure the sustainment of its great power status, Russia also needs to preserve its sphere of influence in its neighborhood against the threat of military power projections by other great powers located outside of this region. Great powers are considered to have special interests in their own region which are respected by other major powers in their bilateral and multilateral interactions

(Larson, Paul, & Wohlforth, 2014: 10-11). Also, great powers aim to ensure their strategic influence and pre-eminence in the geographical areas that are physically nearest and closely connected to them in historical, political, and economical terms (see Shakleina, 2016: 45). Since the early 1990s, Iran has collaborated with Russia in impeding Western powers' military and political involvement in the CIS (Commonwealth of Independent States). The mutual interests of Russia and Iran in their shared neighborhood and their common threat perceptions from the US have led to bilateral cooperation and coordinated actions in a wide range of regional issues in the Caucasus, the Caspian region, and Central Asia. In short, the Russia-Iran alignment in the post-Cold War era has been critical for Russia's two main foreign policy objectives, namely to maintain its great power status and to preserve its sphere of influence in the post-Soviet region at the same time.

This article examines the main dynamics of the Russia-Iran alignment and discusses its significance in Russia's foreign policy in general and Russia's balancing strategies against the US in particular. In this regard, it seeks to answer the following questions. What are the main dynamics driving Russia-Iran security cooperation? What are the links between Russia-Iran security cooperation and the great power competition between Russia and the US at the international system level? Could the Russia-Iran alignment be identified as a balancing initiative against the US? If so, what kind of balancing it is? Last but not least, what are the limitations of this alignment concerning Russia's relations with the US and other regional actors in the Middle East?

In general, Russia's balancing strategies represent a mixture of 'hard balancing' and 'soft balancing' initiatives. In the post-Soviet region, Russia appeals to hard balancing which aims at direct confrontation with adversaries and draws on direct means such as military alliance formation and intensive arms build-up. Being aware of its power limits, Russia does not expand this hard balancing strategy beyond the post-Soviet area. The only formal allies of Russia are the small post-Soviet states that are members of the Collective Security Treaty Organization, a Russia-led regional military alliance (see Yegorov, 2019). Russia avoids establishing formal alliances with extra-regional states such as Iran. Such alliances might result in Russia's entrapment into regional conflicts involving regional powers and global actors, which would likely escalate out of Russian control.² An open alliance between Russia and a regional state from outside of the post-Soviet region would also challenge the balance of power in that region and create a long-term security dilemma between Russia and a number of regional states which are adversaries of Russia's would-be formal ally. In the Middle East which is a very unstable and conflict-prone region, such an alliance would result in a worsening of Russia's relations with many other regional

¹ These two objectives came to the forefront, especially after Vladimir Putin's rise to power. In December 1999, as the Prime Minister of Russia, Putin emphasized that "Russia was and will remain a great power." For the first time in the previous 200–300 years, he claimed, Russia was in danger of slipping to the second or third level of power. Putin urged Russians to take action to eliminate this danger and "strain all intellectual, physical, and moral forces." (Quoted in Larson & Shevchenko, 2010: 88). Being a great power that dominates the post-Soviet region also appears to be a matter of existence and identity and for Russia. When a reputed professor who had been Putin's official advisor on foreign affairs for a long period was asked whether Russia's loss of its sphere of influence over the post-

Soviet area would produce threats to Russia's great power status or its statehood and survival, he gave the following response: "Both. Russia has developed into a great power in order to survive." Author's interview with Sergei Karaganov. Higher School of Economics, Moscow. December 7, 2017.

² For 'the risk of entrapment' in military alliances see Snyder, 1984. As examined later in this study, the Kremlin's avoidance of entrapment into direct conflicts with global and regional powers in the Middle East led to the creation of joint military mechanisms with the US and Israel concerning air force activities in the Syrian civil war which has so far prevented those states from involving in direct conflicts with each other.

states. While avoiding military alliances outside of the CIS, Russia looks for pragmatic, tentative, and limited security cooperation arrangements with regional states like Iran based on mutual interests and common threat perceptions.

This article argues that the Russia-Iran alignment can be best captured through the ‘soft balancing’ concept, which refers to a form of balancing that relies on less confrontational methods such as informal alignments and limited arms buildup and aims just to restrain the threatening behavior of rival states. In the literature, some scholars cite Russia’s relations with Iran as an example of a soft balancing initiative against the US in the current international system (see Pape, 2005; Walt, 2009, Piskunova, 2008). However, none of those studies focuses on how Russia’s soft balancing approach determines the content, structure, and limits of Russia-Iran security cooperation. This article tries to make an original contribution to the literature by undertaking a detailed case study on the Russia-Iran alignment from a soft balancing perspective. It examines how Russia’s motive of balancing American threatening policies has shaped the course of the Russia-Iran alignment and how the rapprochement periods between Moscow and Washington have resulted in the weakening of Russia’s support to Iran. Of course, Russia’s choice between hard balancing and soft balancing options in building its approach towards Iran generates implications also for regional affairs in the Middle East and Moscow’s relations with other regional states. This article aims to make a second contribution by examining how Russia’s soft balancing strategy affects its relations with Iran’s adversaries in the region and helps Moscow to avoid serious damage to its relationship with those states which also play significant roles in Middle Eastern affairs.

Today Russia is still a major power with high-ranking military capabilities, while Iran remains a regional power with limited national capacity. This enables Moscow to determine the characteristics and the limits of the alignment relations between Russia and Iran (see Therme, 2018: 549). Given the asymmetrical nature of the bilateral relationship and the theoretical standpoint of the study, this article examines the Russia-Iran alignment predominantly from the Russian perspective focusing on Moscow’s strategic interests rather than Iran’s own interests and objectives. The article is structured as follows. The first section provides a conceptual framework for hard balancing and soft balancing behaviors and examines these concepts with regard to Russia’s approach towards Iran. The second one concentrates on what common global and regional interests lay the groundwork for the Russian-Iranian alignment. The third section focuses on the content of the actual security cooperation between Russia and Iran and how Russia supports Iran in the Middle East. Finally, the fourth section examines the limits of the Russia-Iran alignment considering Russia’s soft balancing strategy against the US and the Kremlin’s willingness to cooperate with all regional actors including Israel and Sunni Arab states without getting involved in regional disputes and conflicts.

2. Soft Balancing Behavior and Russia’s Strategy towards Iran

Hard balancing and soft balancing concepts have both emerged out of academic discussions on balance of power theory which is at the core of neorealist thinking. According

to Kenneth Waltz (1979), the primary motivation of states is survival as they all operate under anarchy. There is no centralized authority that can ensure the survival of states; therefore, they must rely on their own capabilities and the arrangements they can create for themselves. According to the basic tenet of the balance of power theory, weaker states come together to create alliances in order to counter a rising power that would inevitably endanger their security and independence. In this regard, the competition among self-interested states for security and power results in the repeated establishment of balances of power in the international system (Waltz, 1979).

Military alliances are among the most effective instruments to restore the balance of power, which enable states to accumulate their military capabilities together to ensure their security and survival. An alliance can be defined as “a treaty binding two or more independent states to come to each other’s aid with armed force under circumstances specified in the *casus foederis* article of the treaty” (Schroeder, 2004: 195). Alliance treaties include a military assistance commitment for the member states in case of an external attack by a third state. After the Cold War, the balance of power theory has attracted increasing criticism as secondary powers have failed to form a counterbalancing alliance against the US to ensure their security and restore the balance of power. Scholars seek to explain the lack of counterbalancing against the US with regard to its offshore position, nuclear deterrence held by other great powers, the disappearance of system-level wars, and accordingly the decrease of existential threat perceptions throughout the world (Wohlforth, 2002; Paul, 2005; Walt, 2009).

However, this does not mean that states do not perceive any threats from specific military actions of the United States. In the 21st Century, Washington has pursued quasi-imperial policies in offshore regions through direct military interventions and some indirect methods including the promotion of friendly regimes in strategic regions (Paul, 2005: 55). Such American actions in distant regions inevitably undermine the strategic interests of great powers and regional states which are geographically proximate or have significant political and economic links to those regions (Pape, 2005: 14). Since the 2003 Iraq War, some states disturbed by such aggressive American policies have openly engaged in diplomatic collaboration in bilateral terms and international platforms such as the United Nations. In order to discourage the US from its unilateral military actions, states like Russia, China, and Iran have even developed ad hoc and limited military cooperation with each other (see Paul, 2005; Walt, 2009: 103-106). Yet, those states have stopped short of creating a counterweight alliance against the United States. Scholars call such initiatives ‘soft balancing’ which is identified as “actions that do not directly challenge U.S. military preponderance” but that seek “to delay, frustrate, and undermine aggressive unilateral U.S. military policies” (Pape, 2005: 10).

Stephen Walt (2009: 104) underlines the main differences between hard balancing and soft balancing, by concentrating on the primary motivations of these two behaviors. Hard balancing behavior concerns the general balance of power and aims at the formation of a counterweight alliance or coalition powerful enough to hold the predominant power in check. Soft balancing, on the

other hand, does not target or expect to change the distribution of power among states. While accepting the existing balance of power, a soft balancing strategy aims to get better results in specific issues concerning the interests of its practitioners.

Soft balancing occurs when two or more countries form 'ententes' or limited security understandings between themselves vis-à-vis a certain state which potentially threatens them (Paul, 2004: 3). While hard balancing is associated with military alliances, soft balancing is practiced through informal and more flexible 'alignments' (see Paul, 2004: 3; Ferguson, 2012: 204). As a broader term alignment refers to "expectations of states about whether they will be supported or opposed in future interactions" (Snyder, 1997: 6). There is no necessity to sign a formal treaty to establish an alignment. An alignment emerges just "when a state brings its policies into close cooperation with another state in order to achieve mutual security goals" (David, 1991: 234). Unlike alliances, alignments are never permanent but always fluid (Erkomaishvili, 2019). They constantly shift "with changing patterns of power, interests, and issue priorities" (Snyder 1997: 7). The security cooperation in the context of soft balancing could expand to the military sphere yet in a restricted way, for instance, through limited arms buildup and joint military training. However, soft balancing does not include creating military alliances to openly challenge specific adversaries (Paul, 2004).

Considering the discussions above, the Russia-Iran alignment does not represent a case of hard balancing. Russia has never sought to shift the balance of power in the Middle East vis-à-vis the US and its regional allies by creating a military alliance together with Iran. Instead, Russia opts for pragmatic security cooperation with Tehran which is generally used as a trump card in its Russian-American relations. Moscow provides limited security support to Iran in order to "delay, frustrate, and undermine aggressive unilateral U.S. military policies" but it stops short of creating a military alliance with Iran that would establish a long-term and binding cooperation mechanism. Therefore, the Russia-Iran alignment can be best categorized as a soft balancing initiative against the United States.

As noted earlier, scholars mention Russia's relations with Iran as an example of soft balancing against the US. They draw connections between some elements of Russian-Iran cooperation and Russian-American strategic competition to exemplify how Russia uses its relations with Tehran as a balancing weapon against Washington (Pape, 2005; Walt, 2009, Piskunova, 2008; for a critic of this argument see Brooks & Wohlforth, 2005). However, those scholars do not examine how Russia's soft balancing strategy structures and restricts the Russia-Iran alignment considering the inherent limitations of such a strategy compared to conventional hard balancing behavior. If Russia-Iran security cooperation is structured as a soft balancing instrument aiming at restricting the threatening behavior of the US rather than direct confrontation, one should expect not steady cooperation between the two states but an unstable alignment with changing levels of commitments based on the shifts in Russia's threat perceptions from Washington through different time periods. In this regard,

this study will focus on the fluctuations in Russia-Iran security cooperation in an attempt to explain the course and development of this alignment with reference to Russia's soft balancing strategy.

In general, scholars confirm that Russia's objective to balance the US plays a central factor in the Kremlin's approach toward Iran. For instance, Witold Rodkiewicz (2019: 1) contends that Moscow leverages its collaboration with Iran to strengthen its negotiating position vis-à-vis Washington. Thus, Russia's approach towards Iran is 'not an end in itself,' but rather a piece of a 'bigger puzzle' involving several actors, most notably the US (Geranmayeh & Liik, 2016: 6). According to Helen Belopolsky (2009: 97) the Iran issue is the clearest evidence of how the US factor impacts Russia's alignment strategy. Clément Therme (2018: 562) argues that Russia will continue to leverage its links with Tehran in its relations with Washington, by stepping up its collaboration with Iran in significant areas like the nuclear technology, the defense sector, and the common fight against what they identify as terrorist groups in their proximate regions. Before concentrating on how the Russia-Iran alignment functions, one should first focus on the common strategic interests of these two states to comprehend the foundations of the Russia-Iran alignment.

3. Common Global and Regional Interests: The Main Underpinnings of the Russia-Iran Alignment

Iran is located in a crucial geopolitical position with respect to Russia, which allows Tehran to impact the course of regional politics in the Caspian Sea basin, the South Caucasus, Central Asia, and the Middle East. Russia has felt obligated to cooperate with Iran on a variety of regional issues since the early 1990s, including the Nagorno-Karabakh war and the stability of Afghanistan, Tajikistan, and Central Asia. Russia and Iran's joint goals and vision concerning these numerous issues precluded a possible geostrategic competition between them, while Iranian support for the Kremlin's stance on those issues assisted Russia in restoring and enhancing its regional position in the post-Soviet area after the USSR's collapse (Kozhanov, 2016: 3). The following pages examine Russia and Iran's shared strategic interests that extend from the CIS region to the global level.

Convergent geopolitical objectives of Iran and Russia originate in their shared desire to limit US influence and dominance in world politics. In this regard, Iran concentrates on its own proximity and works to establish its regional interests at the expense of the US and its local allies, whereas Russia has a broader perspective that aims to establish itself as a key power shaping the international order independent from the US. Hereby, Russia and Iran are united in the pursuit of a 'multipolar' order. They collaboratively struggle against what they call the US 'unilateralism' in the international system and its geographical subsystems (Geranmayeh & Liik, 2016: Rodkiewicz, 2019). As an alternative, Russia and Iran advocate a poly-centric international system and the consolidation of the United Nations as its institutional base. Russia regards Tehran as one of its vital partners that could help to establish a polycentric order, at least on a regional scale. As examined later, Iran's support to stabilize the CIS region with respect to Moscow's great power role runs parallel to Russia's ideal conception of the multipolar

international order (see Rodkiewicz, 2019; Topychkanov, 2016: 32).

Both Moscow and Tehran strongly believe in conservative norms and values such as the Westphalian conception of state sovereignty and non-interference in domestic politics.³ Russia and Iran seek to avoid international isolation and increase their freedom of action in international politics, by collaborating with other countries who share their discontent with the current global order (Karami, 2016: 26-27). Besides, the two states share a common anxiety about the US and NATO's expansion of military influence into the adjacent Caucasus and Central Asian countries (Kiani, 2016: 73-75). In this context, Iran's stance toward the August 2008 war between Russia and Georgia and Russia's invasion of Ukraine in 2022 emerged clearly as pro-Russian. Iran demonstrated empathy for the Russian narrative of those regional crises based on NATO's series of provocations (Mousavi & Khodaei, 2013: 198; Motamedi, 2022). On the other hand, the Kremlin and Tehran oppose to pro-Western government changes in the form of 'color revolutions' as observed in the post-Soviet area, or by military methods which were practiced in Syria, according to their perspective (Therme, 2018: 559; Geranmayeh & Liik, 2016: 2-3).

Cooperation between Russia and Iran on such joint stances and objectives dates back to the early nineties. Immediately after the USSR's demise, both governments realized their mutual interest in cooperating in the context of newly emerging regional issues and in opposing Western influence extending to the post-Soviet space (Karami, 2016: 24). In the Nagorno-Karabakh war, Iran collaborated with Russia in backing the Armenian side against Azerbaijan which was an Islamic country but with pro-Western characteristics (Sadegh-Zadeh, 2008). Also, Tehran has adopted a similar stance to those of Moscow on the Caspian Sea issue over marking the areas for the shareholder countries (Naseem & Mahmudov 2018: 99; Belopolsky, 2009: 121-123). In the North Caucasus, Iran distanced itself from the cause of Chechnya Muslims for independence. Tehran avoided open criticism of Moscow's actions in the First Chechen War between 1994 and 1996 and Russia's second armed intervention beginning in 1999 (Paulraj, 2016: 104-106; Brummer, 2007: 192).

Also, Iran did not welcome the growing Islamist groups in Central Asia after the fall of the Soviet Union though it was a non-secular Islamic country. Ironically, religious issues undermined Iran's potential influence in Central Asia, because the majority of Iranians and Muslim populations in that region adhere to different branches of Islam (Mousavi, 2016: 89; Akbarzadeh, 2015: 96). Shiites make up the majority of the Muslim population in Iran, whereas Islamist organizations in Central Asia belong to the Sunni-Hanafi school, which shares ideas with Salafism. Therefore, those Islamic movements have offices in Saudi Arabia and Pakistan. These nations are home to Hanafi and Wahhabi

communities that are intrinsically hostile to Tehran. Central Asian Islamist organizations don't have any direct connections to Iran or any offices in that country (Mousavi & Khodaei, 2013: 202; Therme, 2018: 557; Demidenko, 2017: 78-84). In these circumstances, Iran prioritized cooperation with Moscow and secular authoritarian governments in Central Asia over religious groups such as the Hizb ut-Tahrir, the IMU (Islamic Movement of Uzbekistan), and Tajikistan's Islamic Renaissance Party (Naseem & Mahmudov, 2018: 99; Mousavi, 2016: 88-90).

Iran's negative attitude toward Islamists and extreme organizations in Central Asia paved the ground for diplomatic engagement and collaboration with the Kremlin to secure and pacify the region. In the Tajik civil war, Russia needed Iran's cooperation for a political solution since Iran has deep ethnic and linguistic links with the Tajik population. In 1994, Russia was able to launch talks between the opposition actors and the government, thanks to Iran's involvement. (Belopolsky, 2009: 120). Both Russia and Iran arranged a number of negotiations, in which Tehran acted as an impartial mediator between the Islamists and the government, rather than as a supporter of the former. In December 1996 when the peace accord was concluded, Yevgeni Primakov, then Foreign Minister of Russia stated that Iran's collaboration was a critical component in achieving peace. (Belopolsky, 2009: 120; Mousavi & Khodaei, 2013: 197; Karami, 2016: 24).

The Afghanistan civil war, which resulted in the Taliban's triumph in 1996, was another topic on which Moscow and Tehran regularly collaborated. Up to the American intervention in 2001, Russia and Iran vigorously backed the anti-Taliban actions of the Northern Alliance, while Russia opened its territory to Iran for the transportation of weaponry to those forces (Karami, 2016: 25). In the years thereafter, the two countries have maintained their diplomatic communication about their shared objective for peacebuilding and decreasing the military presence of the US in Afghanistan (Rodkiewicz, 2019: 7). Iran and Moscow share similar concerns as Sunni extremism spreads across Middle Eastern and Central Asian countries. As a result, Russia and Iran are expected to continue their cooperation in these unstable regions neighboring each other (Demidenko, 2016: 83-84). Moscow does not see Tehran as the primary cause of instability in this vast region, which runs contrary to popular belief in the West. Rather, Iran is regarded as a credible partner by Russia in the fight against rising terrorist organizations like ISIS, Al-Qaeda, and the Taliban (Mousavi & Khodaei, 2013: 195-197).

In short, the curbing of the US influence in the Eurasian continent has been the greatest motivation in the Russia-Iran alignment but it is not the only one. The common regional interests of Russia and Iran led these states to enlarge their collaboration into other specific and significant regional issues in the post-Soviet region. In exchange for Tehran's

³ Russia's conception of Westphalian sovereignty advocates that each state authority has undisputed sovereignty over its territory that is immune from external interventions and international normative concerns. Russia bases its military interventions in countries like Syria and Kazakhstan on the official invitations of the internationally recognized governments of those states, which supposedly have the sovereign right to make such a decision. Russia's invasion of Ukraine starting in February 2022 seems to contradict this perspective as the Russian army fights with the Ukrainian government.

However, Russia denies legitimacy to pro-Western regimes rising into power after 'color revolutions' as seen in Georgia and Ukraine. According to the Kremlin, color revolutions have formed puppet governments directed by Western powers, and therefore represented a direct violation of Westphalian sovereignty. This perspective assumes that those regimes could not have legitimate sovereign rights on behalf of their countries (see Minakov 2021: 101; Mitchell, 2022; and Ziegler 2012: 411).

support for Russia's strategic objectives in this vast geographic space, Russia supported Iran in crucial areas such as the nuclear technology and arms industry. However, Russia's support for Iran has been always pragmatic and conditional. The next section concentrates on Russia's security support to Iran and explores the links between Russia's Iran policy and its soft balancing initiatives against the US.

4. The Content of the Actual Security Cooperation: Iran's Nuclear Program, Arms Trade, and the Syrian Civil War

Today, there are three main issues driving the Russian-Iranian security cooperation in the Middle East: Iran's nuclear program, the arms trade between the two countries, as well as the Syrian civil war. These three issues deserve separate examinations as they constitute the most important components of the ongoing security cooperation between Moscow and Tehran. The examination of those issues in detail will also provide us with a clearer understanding of how Russia instrumentalizes Iran in its soft balancing strategy against Washington.

4.1. Nuclear Energy Cooperation between Russia and Iran

Since the 1990s, Russia has assisted Iran's nuclear program to gain a bargaining card in its relations with Washington, albeit within certain limits. On several occasions, the Kremlin did not shy away from supporting United Nations Security Council (UNSC) decisions putting economic sanctions on Iran. In addition, Russia had an active role in the nuclear talks with Tehran, which were held in the P5+1 arrangement, consisting of the five permanent members of the UNSC and Germany (Bekkevold, 2019: 151; Hannay & Pickering, 2017).

Russia's assistance to Iran's nuclear energy-producing capability began in the early 1990s. The United States has pushed to terminate this collaboration from the onset through different means, including sanctions imposed on Russia's institutions suspected of aiding Iran's nuclear weapons program (Belopolsky, 2009: 102; Naseem & Mahmado, 2018: 98). Russia and Iran reached an official agreement in January 1995 to build the Bushehr nuclear power plant, which included Russia's technological aid, the supply of nuclear fuel and three reactors to Tehran, and the training of Iranian nuclear specialists at national institutes in Russia. At the same time, however, Moscow rejected plans to build an Iranian 'heavy-water' reactor that might have been used to make nuclear bombs (Aras & Özbay, 2006: 133; Katzman, 2019: 9).

Iran's nuclear problem reached its peak during the years of 2002 and 2003 when studies from the International Atomic Energy Agency (IAEA) indicated that Tehran was developing nuclear capabilities above its international obligations. The Western-Iran relations were even more damaged by the context of the Iraq war and the uprising of the US-Iran rivalry in the Middle Eastern region. Some states, particularly Iran, were referred to as 'rogue states' or 'an axis of evil' by the George W. Bush administration, as they were supposedly conspiring to destroy global peace and international stability (Paulraj, 2016: 100; Mousavi & Khodaei, 2013: 198-200). While nuclear facilities in Iran were being constructed by Russia; Washington, some of its

allies in Europe, and Israel started threatening Iran with further sanctions and even destroying Iran's nuclear facilities with air strikes. Also, the American invasion of Afghanistan and Iraq posed a huge danger to Tehran, putting pressure on Iran to change its security-related policies, particularly its nuclear program. Nevertheless, Tehran successfully averted the US and Israeli threats to invade Iran, by utilizing its relations with Moscow (Paulraj, 2016). At that point in time, Moscow defended Iran in the UN Security Council and worked against a resolution calling for military measurements based on Chapter VII of the UN Charter. Russia also issued strong warnings against potential military attacks by Western actors (Parker, 2016).

Indeed, the Russian Federation has not been interested in Iran's acquisition of nuclear weapons. Moscow has even sought to delay this probability on some occasions (see Rodkiewicz, 2019: 1-5). Like other Western countries, Russia has become increasingly skeptical about a nuclear-armed Iran since it might further exacerbate the already unstable Middle Eastern environment. Additionally, Russia has been worried that if diplomatic efforts to stop Iran's nuclear ambitions were to fail, the United States would resort to military force, which would unquestionably destabilize the area further (Paulraj, 2016: 95). Russia has occasionally used Iran's nuclear crisis to up the ante in its rivalry with the US and to deepen its collaboration with Tehran on a number of regional problems. But Russia has also needed to take into account its larger, global interests. The Kremlin aspires to serve as a major mediator on significant matters of global security in order to preserve Russia's standing as a 'great power.' The Russian Federation is unwilling to jeopardize its 'responsible great power status' in the context of global nuclear proliferation (Therme, 2018: 553). All of those considerations, along with Iran's failure to meet the IAEA's demands, altered Russia's position on Iran's nuclear problem. As a result, Russia followed other world powers in pressuring Tehran to enter into diplomatic negotiations by 2002 (Paulraj, 2016: 101).

The initial round of talks composed of Iran and the quartet of the Russian Federation, France, the United Kingdom, and Germany took place between 2002 and 2006. However, it seemed insufficient to guarantee Iran's adherence to the IAEA's standards. The negotiating framework was enlarged in 2006 to encompass five permanent UN Security Council members and Germany, which was called the P5+1 format and maintained between 2006 and 2015 (Naseem & Mahmado, 2018: 106-107). Between 2006 and 2010, Moscow did not use its veto nor abstained from voting on six critical Security Council resolutions imposing economic sanctions on Tehran. As discussed further below, one of those decisions taken in the Security Council, Resolution 1929, enforced a restricted arms embargo on Tehran. It was passed by the UNSC in June 2010, whilst Barack Obama's presidency was attempting to 'reset' and improve the US-Russian relationship, which had reached its lowest level since the Cold War's conclusion due to Russia's invasion of Georgia in 2008. At the same time, the Kremlin continued to oppose any unilateral sanctions decided outside of the UN Security Council as well as potential Western military attacks on Iran's nuclear facilities (Bekkevold, 2019: 151; Topychkanov, 2016: 33; Geranmayeh & Liik, 2016: 6-7).

It is worth noting that Russian Foreign Minister Sergei Lavrov's 2012 recommendations laid the groundwork for the renewed talks between Tehran and the group of P5+1. This series of meetings resulted in the conclusion of the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) between Tehran and the P5+1 countries in 2015. This agreement that was shortly called the nuclear deal led to the incremental and partial removal of sanctions against Tehran. The Kremlin was also an effective player in the discussions for the multilateral treaty on Iran's suspension of enriching uranium concluded in July of the same year (Kozhanov, 2016: 2; Rodkiewicz, 2019: 2). Moscow also assisted Tehran in meeting a crucial demand of the accord by transporting off approximately all of its limited-enriched uranium stockpile beginning in late 2015 (Katzman, 2019: 55). Moscow's interest in resolving the nuclear issue was assuring that Iran would not transform to an additional 'hotspot' of regional instability in a proximate area to the post-Soviet region. Furthermore, the Kremlin believed that the nuclear deal would permit Russia to openly collaborate with Tehran on the broad spectrum of shared interests described earlier, without getting charged with backing a 'rogue state' endangering world peace (Kozhanov, 2016: 2). Also, Russia desired to gain from economic and nuclear technology cooperation with Tehran with respect to the restrictions set by Iran's international obligations. During the nuclear talks, Russia finished building the Bushehr nuclear power station, which started operating in 2011. In 2016, the Iranian government declared its plan on building additional nuclear plants with Russian assistance (Nakhle, 2018: 34).

On 8 May 2018, then US President Donald Trump declared America's withdrawal from the Iranian nuclear agreement. This unilateral action was sharply criticized by Moscow, which asserted that it showed Washington to be an 'unreliable negotiator.' Russia also reassured its ongoing support for the nuclear deal in the absence of US involvement. The possibility of US military attacks on the Iranian territory was once again heightened by Washington's resurgent anti-Iranian discourse (Trenin, 2018: 22-26; Naseem & Mahmado, 2018: 108; Sushentsov, 2018: 2018). One may argue that Trump's decision to pull out of the agreement brought Moscow and Tehran closer given Moscow's long-standing displeasure with the US's unilateral actions, which Russia seeks to undermine (Therme, 2018: 560). When Russian-American relations are strained, the relationship between Moscow and Tehran grows significantly more. Therefore, the continuing disagreements in the CIS and the Middle East and such as Ukraine and Syria have continued to strengthen Russian-Iranian cooperation.

4.2. Russia's Arms Transfers to Iran

Similar to the Kremlin's position on Iran's nuclear problem, Russia-Iran cooperation in the arms industry has fluctuated with regard to Moscow's interactions with Washington and other Western powers. The Russian Federation's transfer of arms to Iran began in the early 1990s, due to Tehran's growing need for new arms in the unstable Middle East and

the Russian military sector's urgent need for hard currency. Su-24 and MIG-29 fighter jets, diesel-electric submarines, T-72 tanks, S-200 long-range surface-to-air missiles, and other air-launched missile systems were among the most significant pieces of military equipment delivered to Iran, which significantly bolstered its air force capabilities (Belopolsky, 2009: 107; Naseem & Mahmado, 2018: 98). During the Boris Yeltsin's Presidency in Russia, Moscow tried to allay American worries about Iran's growing military capacity (Belopolsky, 2009: 107). Despite these attempts, Washington's pressure on Moscow led to the secret agreement between then-Russian Prime Minister Viktor Chernomyrdin and US Vice President Al Gore in June 1995, which called for the cessation of Russia's weapons supplies to Iran by the year 1999 (Belopolsky, 2009: 98; Geranmayeh & Liik, 2016: 6).

Following his rise to power, President Vladimir Putin revealed and canceled that backroom agreement in November 2000 (Naseem & Mahmado, 2018: 100; Belopolsky, 2009: 127-128). After that point, the military shipments to Iran were used as leverage in the Kremlin's relations with the United States. It was also used to demonstrate that Russia was maintaining an independent great power standing vis-à-vis Washington, which is able to choose freely whom to cooperate with (Belopolsky, 2009: 109-110). As previously mentioned, in 2002, the Bush administration declared Iran, North Korea, and Iraq to be part of an 'axis of evil.' Russia and Iran's mutual threat assessments were enhanced by the US military interventions in Afghanistan and Iraq (Mousavi & Khodae, 2013: 198-199; Naseem & Mahmado, 2018: 105). These developments triggered substantially closer defense cooperation with Russia with new contracts for the delivery of SU-25-UBK fighter aircraft and the modernization of outdated SU-24-MK and Mig-29 warplanes. In November 2005, Moscow and Tehran reached another contract concerning 29 TOR-M1 anti-aircraft missile systems, which were to be transferred by the end of 2007. This move was considered a response to the credible danger of the US-Israeli assault on nuclear installations in Iranian territory. Russia and Iran also agreed in 2005 to another deal on the supply of forty S-300 missile system launchers. By 2007, Iran paid Russia \$800 million for the contract (Naseem & Mahmado, 2018: 101; Katzman, 2019: 19; Belopolsky, 2009: 110).

Despite the deep problems between the US and Russia throughout President Bush's two terms in office, Barack Obama's election to the White House in early 2009 led to a fresh upsurge in Russian-American relations. President Obama advocated a distinct and critical view of the American offshore armed interventions in the Eurasian region. The Obama leadership soon declared its intention to 'reset' relations with Moscow which had suffered intensively from Russia's invasion of Georgia in 2008. By announcing the reset initiative, Washington demonstrated its willingness to disregard Caucasian politics for the sake of Russian collaboration on a variety of more pressing issues like nuclear proliferation, North Korea, and Iran (Rachwald, 2011: 121-122).⁴ Russia was pleased to see

⁴ At that point in time, Obama endorsed the signature of a civilian nuclear cooperation treaty with Russia as a component of the reset initiative. During an address to Congress asking for approval for that agreement, he

stated that it is no longer necessary to view the Georgia crisis as an impediment, and the degree and extent of American-Russian cooperation

Washington's intention to decrease its military engagement in Eurasia. In such an atmosphere, the Kremlin backed the UN Security Council Resolution 1929, which imposed a restricted arms embargo over Tehran. Russia showed further goodwill by suspending the shipment of S-300 air defense systems to Iran (Geranmayeh & Liik, 2016: 6-7).⁵ Between 2010 and 2015, Moscow stopped several other military deliveries to Iran (Rodkiewicz, 2019: 6). The 'reset' attempt, however, failed to produce any fruitful outcomes for Moscow in the longer term, which could compensate for Russia's losses concerning its relations with Iran (Kozhanov, 2016).

Russian-American ties once again deteriorated as a result of the 2014 Ukraine crisis and Russia's military operation in Syria starting in late 2015. It was followed by the resumption of arms transfers from Russia to Iran. In April 2015, Putin overturned the presidential directive prohibiting the supply of S-300s to Tehran. The actual shipment of air defense systems started eventually in 2016 (see Rodkiewicz, 2019: 6-7; Borisov, 2018: 40). Some analysts draw a connection between Russia's growing arms transfers to Tehran and Moscow's discontent with Western military aid to the Kiev government in the continuing civil conflict between the government and pro-Russian forces in eastern Ukraine (Cohen, 2015). This assertion endorses our assumption that Russia utilizes its partnership with Iran as a soft balancing instrument vis-à-vis Washington to frustrate and undermine its specific threatening policies in Eurasia, particularly in the CIS region.

4.3. The Military Cooperation in the Syrian Civil War

Russia's general Middle East policy has been significantly impacted by Russia's military involvement in Syria, with the air operations beginning in the autumn of 2015. Indeed, Russia's intervention had a deep impact on Moscow's interactions with numerous regional and global actors having special interests in the continuing civil war. Given the scale of this article, however, it is not possible to elaborate on this extensive web of relationships, let alone Russian general strategy towards the Syrian war. This section concentrates on how Russia's involvement in the Syrian civil war actually influenced Russia's security cooperation with Iran.

Though Russia and Iran maintained distinct visions and some divergent interests concerning the Syrian war, they had a shared main objective of resisting what they view as an American-led effort to engineer a regime change in that state. Syria mattered to Russia in the context of its major international disagreements with the United States. Russia always seeks to thwart or derail US efforts to unilaterally meddle in domestic politics and impose political changes in many countries on a global scale. Iran's viewpoint, on the other hand, is more focused on its local security interests in the Middle East vis-à-vis the adversarial group of countries including the United States, Israel, and Gulf states (Barnes-Dacey, 2018: 66). Yet Moscow's and Tehran's shared desire in ensuring the continuation of the pro-Iran and pro-Russia Assad regime prompted coordinated activities in the conflict zone, despite significant differences and conflictual

interests between these two governments regarding Syria's future (Sazhin, 2016: 16). In 2016, Tehran even permitted Russian fighter planes to use its airbase in Hamadan to carry out operations in Syria. This marked the first time that Iran allowed a foreign state to utilize military installations on its national territory (Topychkanov, 2016: 32).

With the start of the Kremlin's direct military involvement in the domestic conflict in Syria in late 2015, Moscow and Tehran turned to be informal and de facto allies on a real battlefield (Rodkiewicz, 2019: 3). Russian air operations strengthened the positions of both Assad regime forces and Iran's Revolutionary Guard Corps which came to support the Syrian government in the civil war (Geranmayeh & Liik, 2016: 4). Along with working with those troops, Russia's military also cooperated with Hezbollah, a paramilitary organization close to Iran, as well as a large number of pro-Iran paramilitary groups, such as those from Iraq. The joint activities of all these armies and groups have assured the survival of the Assad government, though the regime has been unable to recapture total territorial control of Syria. Russia also created security collaboration and intelligence-sharing arrangements regarding the Syrian Civil war with a group of Middle Eastern states, namely Iraq, Syria, and Iran (Barnes-Dacey, 2018: 66; Iraq, Russia, Iran, and Syria coordinate against ISIL, 2015). Additionally, Tehran and Baghdad gave permission for Russia's cruise missile strikes from its navy vessels in the Caspian Sea on specific targets in Syria, which were passed over their territories. This action was seen as a component of Russia's extensive propaganda campaign regarding its potential to project force over the Middle East as an outstanding great power (Rogers & Reeve, 2015).

The defense ministers of Iran and Russia agreed to an ad hoc military cooperation treaty in January 2015 that covered the sharing of intelligence, the communication between their military structures, and joint drills. As a consequence, the two nations started naval drills in the Caspian Sea and Iran's army officers took part in additional military training exercises held in Russia (Rodkiewicz, 2019: 6; Episkopos, 2019). Furthermore, Iranian officials declared that they would conduct joint maneuvers with the navy of Russia in the north of the Indian Ocean and the Hormuz Strait, which constitute strategically contentious waters. In the diplomatic sphere, the Kremlin played a crucial role in the formation of the Astana peace process in December 2016, which brought together Russia, Iran, and Turkey for organized talks on Syria. The Astana meetings aimed to 'de-escalate' the Syrian conflict by negotiating a settlement amongst those three significant foreign actors involved in the civil war. (Lund, 2019: 31-32; Barnes-Dacey, 2018: 66). The soft balancing logic also applies to such Russian moves drawing on diplomatic means which seek to undermine Washington's certain regional plans. In spite of these advancements in the political and military spheres, however, the relationship between Russia and Iran is one of practical security collaboration rather than a long-lasting and stable alliance. Still, there is a lack of a clearly defined strategy and common vision due to the aspects discussed below.

on the Iran issue constitute adequate justification for the treaty (Message from the President Regarding a Peaceful Nuclear Agreement with Russia, 2010).

⁵ In reality, the delivery of those armaments could not breach Resolution 1929 because the S-300 systems were not listed in the UN Conventional Arms Registry (Katzman, 2019: 19).

5. The Limits of the Russia-Iran Alignment: Russia's Soft Balancing Logic and its Relations with other Middle Eastern States

The current-era security relationship between Moscow and Tehran is a sort of tactical and transitory alignment on specific mutual goals and interests, not an example of a full-fledged alliance. Actually, the Kremlin does not want to abandon Tehran, a valuable regional partner, nor does it want to strengthen Iran to a point where it becomes a threat to both Middle Eastern stability and Russian-Western relations (Naseem & Mahmudov, 2018: 113). In general, Tehran has looked to Russia for unrestricted assistance in fending off perceived foreign threats, notably from the United States and Israel. Yet, Russia entered into cooperation with Iran always on a case-by-case basis (Kozhanov, 2016: 3-4). Moscow's hesitation to openly confront the US and the asymmetry in the Russia-Iran relationship hindered this pragmatic relationship from developing into a well-established alliance (Therme, 2018: 549).

The level of Russia's support for Iran has always shifted from the Yeltsin years to the Putin period. It has also been impacted by critical external factors, for example, from the 'reset' initiative launched by President Obama to the Ukraine crisis and the Syrian civil war. This illustrates that, despite its continued antagonism toward the United States on certain topics like the NATO enlargement and the American unilateral military actions in Eurasia, Russia also seeks to engage with Washington in order to fulfill some of its objectives. On the other side, anti-Americanism has served as the Iranian Islamic State's 'basic ideological foundation' in creating its political structure since the 1979 revolution. Hence, Iran's hostility toward the US goes beyond a simple foreign policy issue (Therme, 2018: 551). In this regard, Iran has deep doubts about Moscow's usefulness as a long-term and stable strategic partner due to Russia's inclination to support international demands and sanctions on Iran, especially when it has better ties with the Western powers. (For the problem of confidence Russian-Iranian relations see Sazhin, 2016: 10-12).

Even though Tehran seeks Russia's assistance for its national security and military interests, Iran is also unwilling to give up its freedom to act in international relations by becoming overly dependent on Russia (see Parker, 2016). Since the Islamic revolution in 1979, Tehran has never sought compensation for breaking its close security partnership with Washington by an equivalent patron-client relationship with Russia. Rather, it has sought a more autonomous course of action symbolized in the motto of 'neither West nor East.' In fact, the Kremlin's armed presence in the Syrian civil war challenges to Tehran's ideal conception of the Middle East where Iran would assert an undisputed regional dominance. The military doctrine of Iran underlines the prerequisite of the establishment of an independent Middle Eastern region, where no external global power could exert direct military influence (Therme, 2018: 555). Accordingly, the constitution of Iran forbids the existence of foreign military bases on its soil. For this reason, Iran had concealed the fact

that Russia had been using the Hamadan airbase to support its air force activities in Syria for nearly a year before the Russian media came up with the information. The Tehran government promptly canceled the special arrangement with Moscow on the use of the airbase to avoid a constitutional crisis in Iran (Therme, 2018: 556; Katzman, 2019: 16).

The civil war in Syria triggered an unprecedented level of security and military cooperation between Moscow and Tehran. However, there are also significant differences concerning Russia and Iran's agendas in Syria, and the two states compete for long-term influence there (Rodkiewicz, 2019: 3). The Russian military holds the belief that air operations alone cannot win any war, which has strengthened Russia and Iran's *de facto* military collaboration in the conflict zone. However, the Russian need for Iran's military and paramilitary assistance has incrementally decreased over the years as the Assad regime gradually consolidated its position. Hence, it is anticipated that the relations between the two states would change from one of collaboration to one of rivalry (Murciano, 2018: 4; Trenin, 2018: 23). Moscow has never backed Tehran's aspirations to assert domination over Syria by using its special relations with the Bashar Assad government, the Alawite community in Syria, as well as its growing military presence in that country. As the Kremlin generally advocates the principle of a powerful and centralized government, Russia tries to guarantee that Tehran will not establish 'a state inside a state' in Syria. This accounts for Russia's unstable and precarious relations with non-state groups, particularly the Iran-backed militia groups operating in the country (Trenin, 2018: 23; Geranmayeh & Liik, 2016: 6; Barnes-Dacey, 2018: 67-68). Those concerns by Russia made the Kremlin align closer to the Israeli stance on that problem, while Russia signaled its endorsement of Israel's announcements that pro-Iran military units must withdraw from Southern Syria. In May 2018, Russia even tolerated massive air strikes by the Israeli air force on Iranian positions and installations in Syria on the condition that Assad's troops were not targeted. Some believe that Moscow may even benefit from Israeli measures since Russia shares Israel's desire to reduce Iranian influence but does not have enough leverage on Tehran to ensure that (Murciano, 2018: 5).⁶

Russia's 'fear of entrapment' into military conflicts in the conflict-ridden Middle Eastern region, which may entail the US and Israel, is another pertinent concern by the Kremlin, which impedes the strengthening of the Moscow-Tehran alignment further. When Russia began its armed intervention in Syria, the Kremlin reached agreements with both the US and Israel to develop bilateral mechanisms which would preclude aircraft crashes and other inadvertent events over Syrian soil (U.S., Russia Reach Agreement on Syrian Flights, 2015; Rodkiewicz, 2019: 4). Thanks to the framework established by such an agreement, Israel's air force could assault Iranian forces in Syria without facing the danger of being hit by Russia's air defense systems stationed in Syria's territory (see Rodkiewicz, 2019: 4; Magid, 2022). Unlike the situation in the post-Soviet region, the Kremlin is neither the Middle East's dominant military

⁶ Some analysts claim that Israel also prefers the Russians to stay in Syria to limit and constrain Iran's military presence there. See the conclusion

part of the study edited by Nicu Popescu and Stanislav Secieru (2018: 111).

power nor the region's undisputed 'security overlord.' In case of an escalation to a full-fledged conflict between Iran and Israel, Russia does not have the requisite capability and instruments to stop that. In such a scenario, Russia would be reluctant to intervene in support of one side at the expense of its relations with the other. In these circumstances, Russia just strives to reinforce the bilateral deterrence between two adversaries and supports the balance of what it regards as the legitimate security concerns of both nations relative to one another (Trenin, 2018: 25-26).

In this regard, Moscow does not express approval toward the ideological viewpoint of the Islamic Republic's foreign policy, which labels Israel a 'Small Satan' coming after the United States and uses harsh language toward that state, even mentioning 'erasing Israel from the map' (Naseem & Mahmudov, 2018: 108-109). Despite Israel's deep ties with the US which is generally viewed as Russia's number one adversary, the Kremlin does not identify Israel as an inherently hostile actor. After Putin's ascent to power, Moscow and Israel have cultivated strong ties and engaged in considerable economic, technological, military, and intelligence cooperation (Katz, 2018: 103). If Tehran is identified as a 'situational ally,' Israel is viewed as a 'valuable partner' and another prominent regional actor from the Russian perspective (Trenin, 2018: 25).

In a similar vein, Russia does not back Iran's ideological expansionism across the Middle Eastern region by forging a 'Shia Crescent' that extends across Iran, Iraq, Syria, Lebanon, and Gulf states. Moscow publicly confirms that it does not take sides in the ideological and theological conflict between Shia and Sunnis and invites the two parties to engage in dialogue in order to find a sustainable *modus vivendi*. Russia does everything to keep itself out of conflicts that appear to be Islamic sectarian clashes in Iraq or anywhere else (Sazhin, 2016: 17; Rodkiewicz, 2019: 3-4; Evseev, 2016: 70-71). Moscow's ties with the Sunni Middle Eastern states might be severely harmed by a close alignment with Iran's perspective of local security problems (Kozhanov, 2016: 4). Russia is determined to maintain good relations also with Iran's rivals in the Middle East, including Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf Cooperation Council (GCC) states. When an agreement is on oil output discussed among OPEC+ members, for instance, Moscow sometimes adopts a closer stance to the Saudi position than to those of Iran on the basis of its self-defined interests (Geranmayeh & Liik, 2016: 8; Trenin, 2018: 26). Additionally in the face the GCC states' expanding military needs after the Arab Spring, Moscow expanded its reach into their markets and secured a number of deals with those regional governments to supply its fighter jets and air defense missiles (Borisov, 2018: 41-42). In this sense, the Kremlin recently achieved to form normal relationships with practically all the Middle Eastern actors, including Tehran's biggest rivals. This situation makes an all-out alliance with Iran a much farther-fetched option for Russia (Sazhin, 2016: 17).

Above all, the biggest impediment to further deepening Russia-Iran military cooperation is Russia's soft balancing strategy toward the United States, which Moscow tends to pursue beyond the CIS region. In the current-era Middle East, Moscow does not directly confront the US, but instead capitalizes on the dissatisfaction of some local states with the policies of the US and European powers by taking

practical steps to undermine those policies. The rapid decline in Russian national capabilities following the demise of the Soviet Union forced Moscow to accept that it can no longer compete with America on equal terms, particularly outside its immediate neighborhood (Bahgat, 2019: 89). In this sense, the Kremlin appears to abandon the conventional zero-sum reasoning in the Middle East, which would call for the formation of a counterweight coalition of local states against Washington's allies in the region. Based on its new pragmatic thinking, Russia is ready to work with all important parties, not regarding any of them as an all-weather ally or foe. In this way, Russia aims to overcome the long-standing hostile divisions in the Middle East (Trenin, 2018: 21). Some analysts argue that Russia has evolved into an indispensable great power influencing significant developments in the Middle East, at least in the short term, thanks to Moscow's dynamic diplomacy and flexible collaboration with all regional actors (Popescu and Secieru, 2018: 6). As previously said, one of the key differences between great powers and regional states is their ability to operate in more than one regional context (Buzan & Waever, 2003: 34). Thus, Russia's expanded involvement in Middle Eastern security affairs supports its aspirations to become a great power which is able to act on the global scale.

6. Conclusion

The examination of the Russian-Iranian alignment in this study put forward that the bilateral security cooperation between these two states lacks strategic convergence, a long-term vision, and strong commitments. The reason why Russia supports Iran in the Middle East up to such a level seems to be just related to Russia's objective to "delay, frustrate, and undermine aggressive unilateral U.S. military policies." Hence, the soft balancing perspective could best capture the main dynamics of Russia's strategic approach toward Iran. As suggested by Walt, hard balancing aims to shift the balance of power by creating a countervailing coalition to confront adversary powers, while soft balancing accepts the existing balance of power and just "seeks to obtain better outcomes within it" (Walt, 2009: 104). In its approach toward Iran, Russia seeks neither to overtly challenge the US and its regional allies in the Middle East nor to alter the regional balance of power by creating a counterbalancing coalition with Iran and any other regional states. Instead, Russia tries to preserve the current status quo in the Middle East and seems to be open to collaboration on Iran and other regional issues with the United States unless Washington pursues a regime change strategy and conducts unilateral military operations disregarding Russia's great power role and interests.

In the literature, scholars point to Russia-Iran relations to give an example of soft balancing against the US, the sole superpower in the current international system. They generally take the soft balancing perspective as instrumental to understand what kinds of resistance the US could face in the 21st century, who will try to balance Washington, and which means and methods are likely to be used to balance the United States (see Paul 2005; Pape, 2005; Piskunova, 2008; Ferguson, 2012; Chaziza, 2014). The application of the soft balancing perspective to the Russia-Iran alignment in this study showed that this perspective could be useful to comprehend not only the competition between the US and

its strategic rivals but also the characteristics of relations between the US rivals themselves which form alignments to resist Washington's unilateral policies. The detailed case study on Russia-Iran security cooperation demonstrated how Russia's soft balancing logic against the United States has limited its support to Iran and kept this alignment at a pragmatic and conditional level. The article also showed that Russia's soft balancing strategy towards the Middle East saved Moscow from serious costs in its relations with the other regional states that are allied with the United States. The examination of Russia-Iran relations also put forward the differences between Moscow's and Washington's approaches towards the region. Unlike the US which always backs Israel and the Gulf states and seeks to ensure an entire isolation of Iran in the Middle East, Russia never embraces Iran or any other regional state as a constant and unconditional ally. Moscow seeks to engage with all local states considering their common interest with Russia and respecting their threat perceptions from each other. This enables Russia to build constructive relationships with all regional states including some of the US allies which have been looking for closer cooperation with Moscow to increase their strategic autonomy. In this regard, future studies examining Russia's approach toward the Middle East may also utilize the soft balancing perspective to analyze how Russia's current strategy could help Moscow to undermine Washington's long-standing leverage over its regional allies in the longer term.

References

- Author's interview with Sergei Karaganov. Higher School of Economics. Moscow, Russian Federation. December 7, 2017.
- Adomeit, H. (1995). Russia as a 'Great Power' in World Affairs: Images and Reality. *International Affairs*, 71(1), 35-68.
- Akbarzadeh, S. (2015). Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy. *Australian Journal of International Affairs*, 69(1), 88-103.
- Aras, B., & Özbay, F. (2006). Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue. *Middle East Policy*, 13(4), 132-147.
- Bahgat, G. (2019). Russia-Iran Relations. In N. A. Güney (Ed.), *The New Geopolitical Realities for Russia: From the Black Sea to the Mediterranean* (pp. 89-104). Lanham: Lexington Books.
- Barnes-Dacey, J. (2018). Russia and the 'Resistance Axis'. In N. Popescu & S. Secieru (Eds.), *Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?*, (pp. 65-70). Chaillot Paper, No. 146. Retrieved from: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf (Accessed 1 July 2022).
- Bekkevold, J. I. (2019). China, Russia and the Great Power Contest in the Middle East. In J. I. Bekkevold & B. Lo (Eds.), *Sino-Russian Relations in the 21st Century* (pp. 141-166). Cham: Palgrave Macmillan.
- Belopolsky, H. (2009). *Russia and the Challengers: Russian Alignment with China, Iran and Iraq in the Unipolar Era*. New York: Palgrave Macmillan.
- Borisov, T. (2018). Russian Arms Exports in the Middle East. In N. Popescu & S. Secieru (Eds.), *Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?*, (pp. 37-44). Chaillot Paper, No. 146. Retrieved from: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf (Accessed 1 July 2022).
- Brooks, S. G., & Wohlforth, W. C. (2005). Hard Times for Soft Balancing. *International Security*, 30(1), 72-108.
- Brummer, M. (2007). The Shanghai Cooperation Organization and Iran: a Power-Full Union. *Journal of International Affairs*, 60(2), 185-198.
- Buzan, B., & Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaziza, M. (2014). Soft Balancing Strategy in the Middle East: Chinese and Russian Vetoes in the United Nations Security Council in the Syria Crisis. *China Report*, 50(3), 243-258.
- Cohen, J. (2015). If U.S. Arms Ukraine, Russia Could Arm Iran. *The Moscow Times*, February 16. Retrieved from: <https://www.themoscowtimes.com/2015/02/16/if-us-arms-ukraine-russia-could-arm-iran-a43928> (Accessed: 1 July 2022).
- David, S. R. (1991). Explaining Third World Alignment. *World politics*, 43(2), 233-256.
- Demidenko, S. (2016). Cooperation between Iran and Russia in Struggling Terrorism and Religious Extremism. In Igor Ivanov (Ed.), *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects* (pp. 78-84). RIAC Report, No 29. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-IRAS-Russia-Iran-Report29-en.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Episkopos, M. (2019). Iran and Russia: Getting Ready to Hold Joint-Naval Drills in the Strait of Hormuz? *The National Interest*, August 6. Retrieved from: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/iran-and-russia-getting-ready-hold-joint-naval-drills-strait-hormuz-71661> (Accessed: 1 July 2022).
- Erkomaishvili, D. (2019). Alliance Index: Measuring Alignments in International Relations. *International Studies*, 56(1), 28-45.
- Evseev, V. (2016). Common Security Challenges and Prospects. In Igor Ivanov (Ed.), *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects* (pp. 66-72). RIAC Report, No 29. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-IRAS-Russia-Iran-Report29-en.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Ferguson, C. (2012). The Strategic Use of Soft Balancing: The Normative Dimensions of the Chinese-Russian 'Strategic Partnership'. *Journal of Strategic Studies*, 35(2), 197-222.
- Geranmayeh, E., & Liik, K. (2016). The New Power Couple: Russia and Iran in the Middle East. *European Council on Foreign Relations*. September. Retrieved from: https://ecfr.eu/publication/iran_and_russia_middle_east_power_couple_7113/ (Accessed: 1 July 2022).
- Gvosdev, N. (2006) "Because it is": Russia, The Existential Great Power. *National Interest*. Retrieved from: https://www2.gwu.edu/~sigur/assets/docs/major_powers_091407/Gvosdev_on_%20Russia.pdf (Accessed: 1 July 2022).
- Hannay, D., & Pickering, T. R. (2017). Building on the Iran Nuclear Agreement. *Survival*, 59(2), 153-166.
- Iraq, Russia, Iran and Syria Coordinate against ISIL. (2015). *Al Jazeera*, September 27. Retrieved from: <http://www.aljazeera.com/news/2015/09/iraq-russia-iran-syria-coordinate-isil-150927125919507.html> (Accessed: 1 July 2022).
- Karami, J. (2016). Iran-Russia Strategic Partnership at the New Stage: What Could We Propose To Each Other? In Igor Ivanov (Ed.), *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects* (pp. 22-28). RIAC Report, No 29. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-IRAS-Russia-Iran-Report29-en.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Katz, M. N. (2018). Russia and Israel: An Improbable Friendship. In N. Popescu & S. Secieru (Eds.), *Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?*, (pp. 103-108). Chaillot Paper, No. 146. Retrieved from: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf (Accessed 1 July 2022).
- Katzman, K. (2019). Iran's Foreign and Defense Policies. *U.S. Congressional Research Service*, July 23. Retrieved from: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1027350.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Kiani, D. (2016). Common Security Challenges and Prospects for Cooperation. In Igor Ivanov (Ed.), *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects* (pp. 73-77). RIAC Report, No 29. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-IRAS-Russia-Iran-Report29-en.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Kozhanov, N. (2016). Russian-Iranian Dialogue after 2012: Turning a New Page? *Russian Analytical Digest*, No. 192, November. Retrieved from: <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD192.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Larson, D. W. (2019). Status Competition among Russia, India, and China in Clubs: A Source of Stalemate or Innovation in Global Governance. *Contemporary Politics*, 25(5), 549-566.

- Larson, D. W., & Shevchenko, A. (2010). Status Seekers: Chinese and Russian Responses to US Primacy. *International Security*, 34(4), 63-95.
- Larson, D. W., Paul, T. V., & Wohlforth, W. C. (2014). Status and World Order. In T. V. Paul, D. W. Larson, & W. C. Wohlforth (Eds.), *Status in World Politics* (pp. 3-29). New York: Cambridge University Press.
- Lund, A. (2019). From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations. *The Swedish Institute of International Affairs, U.I. Paper*. Retrieved from: <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/2019/ui-paper-no.-7-2019.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Magid, J. (2022). Russia Says Military Coordination with Israel in Syria Will Continue as Usual. *The Times of Israel*, February 22. Retrieved from: <https://www.timesofisrael.com/russia-says-military-coordination-with-israel-in-syria-will-continue-as-usual/> (Accessed: 1 July 2022).
- Message from the President Regarding a Peaceful Nuclear Agreement with Russia. (2010). *The White House Archive*, May 10. Retrieved from: <https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/message-president-regarding-a-peaceful-nuclear-agreement-with-russia> (Accessed: 1 July 2022).
- Minakov, M. (2021). The Sovereigntist Turn: Sovereignty as a Contested Concept Again. *Ideology and Politics Journal*, (1/17), 87-114.
- Mitchell, L. (2022). Putin's Orange Obsession: How a Twenty-Year Fixation with Color Revolutions Drove a Disastrous War. *Foreign Affairs*, May 6. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-05-06/putins-orange-obsession> (Accessed: 24 October 2022).
- Motamedi, M. (2022). 'Rooted in NATO': Iran Responds to Russia's Ukraine Attack. *Al Jazeera*, February 24. Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/24/rooted-in-nato-inside-irans-response-to-the-ukraine-crisis-2> (Accessed: 24 October 2022).
- Mousavi, M. A., & Khodaei, E. (2013). Iran and the Shanghai Cooperation Organization. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 4(1), 185-210.
- Mousavi, R. (2016). Cooperation between Iran and Russia in Struggling Terrorism and Religious Extremism. In Igor Ivanov (Ed.), *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects* (pp. 85-90). RIAC Report, No 29. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-IRAS-Russia-Iran-Report29-en.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Mudiam, P. R. (2018). The Shanghai Cooperation Organization and the Gulf: Will India Prefer a Further Westward Expansion of the SCO or its Consolidation? *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 12(4), 457-474.
- Murciano, G. D. (2018). Preventing a Spillover of the Iran-Israel Conflict in Syria: E3+Russia Should Lead the Way out. *SWP Comment*, No. 27. Retrieved from: https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2018C27_mco.pdf (Accessed: 1 July 2022).
- Nakhle, C. (2018). Russia's Energy Diplomacy in the Middle East. In N. Popescu & S. Secieru (Eds.), *Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?*, (pp. 29-36). Chaillot Paper, No. 146. Retrieved from: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf (Accessed 1 July 2022).
- Naseem, M. Y., & Mahmudov, H. (2018). Russia-Iran Defense Cooperation: Past and Present. *The Journal of Iranian Studies*, 2(1), 91-119.
- Pape, R. A. (2005). Soft Balancing against the United States. *International Security*, 30(1), 7-45.
- Parker, J. W. (2016). Russia-Iran: Strategic Partners or Competitors? *Rice University's Baker Institute for Public Policy, Working Paper*, Retrieved from: <https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/91818/WorkingPaper-Iran-Parker-042716.pdf?sequence=1> (Accessed: 1 July 2022).
- Paul, T. V. (2004). Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance. In T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Eds.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century* (pp. 1-25). Stanford: Stanford University Press.
- Paul, T. V. (2005). Soft balancing in the Age of US Primacy. *International Security*, 30(1), 46-71.
- Paulraj, N. (2016). The JCPOA and Changing Dimensions of the Russia-Iran Relations. *Contemporary Review of the Middle East*, 3(1), 95-110.
- Piskunova E. (2008). Energy Security as a Tool of Soft Balancing in Russian-American Relations under Vladimir Putin. *Paper Presented at the Canadian Political Science Annual Convention*, Vancouver, 4-6 March. Retrieved from: <https://cpsa-acsp.ca/papers-2008/Piskunova.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Popescu, N. & Secieru S. (Eds.) (2018). *Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?*, Chaillot Paper, No. 146. Retrieved from: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf (Accessed: 1 July 2022).
- Rachwald, A. R. (2011). A 'Reset' of NATO-Russia Relations: Real or Imaginary? *European Security*, 20(1), 117-126.
- Rodkiewicz, W. (2019). Russia vis-à-vis Iran. *OSW Commentary*. No. 292, January 30. Retrieved from: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_292.pdf (Accessed: 1 July 2022).
- Rogers, P. & Reeve, R. (2015). Russia's Intervention in Syria: Implications for Western Engagement. *Oxford Research Group, Global Security Briefing*, October. Retrieved from: <https://www.files.ethz.ch/isn/194291/PR%20briefing%20October%202015.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Sadegh-Zadeh, K. (2008). Iran's Strategy in the South Caucasus. *Caucasian Review of International Affairs*, 2(1), 35-41.
- Sazhin, V. (2016). Iran-Russia Strategic Partnership at the New Stage: What Could We Propose to Each Other? In Igor Ivanov (Ed.), *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects* (pp. 9-21). RIAC Report, No 29. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-IRAS-Russia-Iran-Report29-en.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Schroeder, P. W. (2004). *Systems, Stability, and Statecraft: Essays on the International History of Modern Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Shakleina, T. (2016). A Russian Perspective on Twenty-First-Century Challenges. In N. C. Noonan & V. Nadkarni (Eds.), *Challenge and Change: Global Threats and the State in Twenty-first Century International Politics* (pp. 35-70). New York: Palgrave Macmillan.
- Snyder, G. H. (1984). The Security Dilemma in Alliance Politics. *World Politics*, 36(4), 461-495.
- Snyder, G. H. (1997). *Alliance Politics*. New York: Cornell University Press.
- Sushentsov, A. (2018). A Russian View on America's Withdrawal from the Iran Deal. *The National Interest*, May 15. Retrieved from: <https://nationalinterest.org/feature/russian-view-americas-withdrawal-the-iran-deal-25836> (Accessed: 1 July 2022).
- Therme, C. (2018). Iran and Russia in the Middle East: Toward a Regional Alliance? *The Middle East Journal*, 72(4), 549-562.
- Topychkanov, P. (2016). Iranian and Russian Perspectives on the Global System. In Igor Ivanov (Ed.), *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects* (pp. 29-33). RIAC Report, No 29. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-IRAS-Russia-Iran-Report29-en.pdf> (Accessed: 1 July 2022).
- Trenin, D. (2018). What Drives Russia's policy in the Middle East?. In N. Popescu & S. Secieru (Eds.), *Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?*, (pp. 21-27). Chaillot Paper, No. 146. Retrieved from: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf (Accessed: 1 July 2022).
- U.S., Russia Reach Agreement on Syrian Flights. (2015). *Wall Street Journal*, October 20, <https://www.wsj.com/articles/u-s-russia-reach-agreement-on-syrian-flights-1445371698> (Accessed: 1 July 2022).
- Walt, S. M. (2009). Alliances in a Unipolar World. *World politics*, 61(01), 86-120.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Wohlforth, W. C. (2002). US Strategy in a Unipolar World. In J. Ikenberry (Ed.), *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power* (pp. 98-118). New York: Cornell University Press.
- Yegorov, O. (2019). Who are Russia's Main Allies? *Russia Beyond*. January 18. Retrieved from: <https://www.rbth.com/lifestyle/329861-who-are-russia-allies> (Accessed: 1 July 2022).

Ziegler, C. (2012). Conceptualizing Sovereignty in Russian Foreign Policy: Realist and Constructivist Perspectives. *International Politics*, 49(4), 400-417.

Dürtme Kımıldat: Enerji Etiketlemesi Düzenlemesi

Budge, Don't Nudge: Energy Labelling Regulation

Sema Müge ÖZDEMİRAY^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	22 Ağustos 2022
Kabul	3 Ocak 2023
Yayın	24 Şubat 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Dürtme,
Kımıldatma,
Enerji Etiketi,
Davranışsal yaklaşım.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	22 August 2022
Accepted	3 January 2023
Available Online	24 February 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Nudge,
Budge,
Energy Label,
Behavioral Approach.

ÖZ

Dürtme yaklaşımı, bireylerin davranışlarının, tercihlerinin ve kararlarının tahmin edilebilir bir şekilde yönlendirilmesi amacıyla son dönemde hem kamu politikası uygulayıcılarının başvurduğu hem de akademik camianın ilgi duyduğu önemli politika araçlarından bir tanesidir. Ancak aynı zamanda bireylerin yönlendirmenin amacı ile ilgili farkındalığının olmaması, manipülasyon riski taşınması ve bireylerin seçmeme ya da yanlış yapma özgürlüklerini kısıtlama olasılığı nedeniyle çokça eleştirilmektedir. Bu sebeple dürtme yaklaşımına alternatif yaklaşımlar akademik çalışmalarda tartışılmaktadır. Çalışmanın temelini oluşturan ve Adam Oliver tarafından önerilen kımıldatma yaklaşımı da bunlardan bir tanesidir. Kımıldatma yaklaşımı; arzu edilen amaca ulaşmada malların, hizmet ve süreçlerin talep tarafını oluşturan bireylere değil arz tarafını oluşturan özel sektörün eylemlerine odaklanılmasını, bu eylemlerin davranışsal ilkeler ışığında düzenlenmesini önermektedir. Çalışmanın amacı da enerji verimliliğini sağlama noktasında Türkiye’de yürürlükte olan enerji etiketlemesi düzenlemesini bir kımıldatma örneği olarak irdelemektir. Çalışmada enerji etiketleri üzerinde kullanılan renklerin tercihlerinde, enerji sınıflandırılmasında gerçekleştirilen değişimde, değişimin zamanında başvuru davranışsal ilkeler ortaya konmuştur.

ABSTRACT

The nudge theory is one of the important tools used by both public policy practitioners and the academic community in order to guide individuals' behaviors, preferences and decisions in a predictable way. However the nudge theory has also so many criticisms about. There is a lack of awareness of people for related guidance and also a power inequity. Related these two circumstances there is a risk of manipulation and also there is a possibility of limiting the freedom of individuals right for not to choose or to make mistakes. As a result of these criticisms there are also alternative approaches to nudge theory in academic field. The origin of this article is one of these alternative approaches called Budge Theory which is firstly suggested by Adam Oliver. The budge theory suggests to policy makers to focus on the behaviors of public sector which is on the supply side of the economy instead of the individuals who are the demand side of the economy. It recommends that private sector actions be regulated in the light of behavioral principles. The aim of this article is to examine the Energy Labeling application in effect in Turkey according to these predictions. The study revealed the behavioral principles applied in the preferences of the colors used on the energy labels, the change in the energy classification, the time of the change.

EXTENDED SUMMARY

Background: In the last fifteen years, it has been seen that public authorities, who aim to develop effective and efficient public policies by directing individuals to exhibit desired behaviors, have frequently used the nudge technique, which has found its place as a libertarian paternalist approach in the academic field, apart from incentive (award/carrot technique) or coercion (punishment/stick technique). Nudging, aiming to guide the individual's behavior in a predictable way, without any

prohibition or incentive, by analyzing the psychological factors that are effective in the decision-making processes of individuals and by developing behavioral insights about how they behave or might behave under certain conditions, has come to be seen in public policy as a way to achieve greater results with less effort. However, although there has been a lot of interest in the nudge technique recently in both academic writings and practice in Turkey, it is noteworthy that there are many criticisms of this technique in international studies. It is criticized in terms of autonomy

^a Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Konya, **E-Posta:** smozdemiray@erbakan.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-0786-8382

due to the fact that the nudge intervention is designed based on the prejudices and cognitive biases of individuals, so it must be confidential and that this is contrary to openness and transparency, and the foresight that the impact of nudge interventions on the individual in the long run may not be sustainable and the risk of being used for manipulative purposes as it is designed by policy makers with relative power and knowledge and on the grounds that individuals are deprived of their freedom to choose while they are being guided to make good, right behavior or right decision for themselves or society. Existing criticisms have brought along the search for alternatives to the nudge technique. The budge approach, which forms the basis of the study, is one of these alternatives, and it is not an approach that has found a place for itself in the academic literature focusing on the benefits of the nudge technique in Turkey.

Purpose: The aim of this study is to examine the budge approach, which can be described as a behavioral regulation tool that takes into account the awareness of the target audience while directing the behaviors or decisions, taking into account the criticisms towards the nudge technique and in this study, it is aimed to find answers to the questions "What are the differences between the budge and the nudge" and "Which behavioral principles were used in the Energy Labeling application, which is applied in Turkey with the aim of providing energy efficiency and can serve as an example for the budge technique". The related article is in the nature of a research article, and it is anticipated that the theoretical information and sample application analysis obtained from the international literature and limited Turkish sources on the budge approach will have a potential benefit for the future, especially in terms of Turkish public administration.

Literature Review: The budge approach, which was first included in the article titled "From Nudging to Budging: Using Behavioral Economics to Inform Public Sector Policy", written by Adam Oliver and published in 2013 also formed the basis of A. Oliver's article titled "Towards a New Political Economy of Behavioral Public Policy" published in the *Public Administration Review* in 2019. The budge approach is included in the article titled "Behavioral Approach to Public Policies and Its Reflections on Turkey" which was published in the 31st issue and the 4th volume of the 2020 *Journal of Society and Social Work*, and written by Cemre Cambazer, a researcher at Boğaziçi University Social Policy Forum Application and Research Center and by the Associate Professor Volkan Yılmaz, a faculty member of Boğaziçi University Social Sciences Institute Social Policy Department.

Conclusions: The Energy Labeling application discussed in the article is one of the many strategies and practices carried out throughout the country regarding the efficient use of energy resources in Turkey. In parallel with the energy chapter opened for negotiations for Turkey, which started the accession negotiations with the European Union in October 2005, the Energy Efficiency Law came into force in 2007 and many reforms have been carried out in this field in parallel with the European Union *acquis*. With the "Energy Labels Application", which is called Eco Label in the European Union and became mandatory in Turkey as of March 2, 2021, it has become obligatory to present new energy labels containing energy consumption information

for the private sector that supplies energy-related products. It has been evaluated that this practice is an important example of the budge approach, which is described as "governments use behavioral principles directly to regulate private sector actions in order to keep the private sector away from activities that conflict with social benefit" and the behavioral principles applied in practice are examined. In the conclusion part of the study, it has been determined that the psychological factors that are effective in the decision-making processes of the individuals are taken into account in the preference of the colors (red, yellow and green) used on the energy labels, in the simplification of the classification with the change in the energy classification, and the change in the energy labels at a time when the residential energy consumption increases during the pandemic process.

1. Giriş

Kamusal kararların verilmesinde ve kamu politikalarının oluşturulmasında uzunca yıllar temel alınan geleneksel iktisadın rasyonel insan modeli yaşanan küresel finansal krizlerin etkisiyle sorgulanmaya başlamış ve bireylerin karar alma mekanizmalarını anlamaya odaklanan yeni model arayışları ortaya çıkmıştır. Thaler ve Sunstein yayınladıkları "Dürtme: Sağlık, Zenginlik ve Mutlulukla İlgili Kararları Uygulamak" isimli eserle, -her ne kadar nüveleri Adam Smith'e kadar dayandırılrsa da- dikkatleri kamu politikası sürecinde davranışsal ilkelerin ve deneysel yöntemlerin önemine çekmiştir. Bireylerin karar alma süreçlerinde etkili olan pek çok psikolojik ve sosyolojik faktörün olduğunu ve bunlara dayalı oluşturulabilecek davranışsal içgörüler ile yasaklama ya da teşvik etme söz konusu olmadan birey davranışının yönlendirilebileceğini öne süren dürtme yaklaşımı, son dönemde pek çok politika yapıcı için politikayı şekillendirmede ve vatandaşların davranışlarını ve kararlarını yönlendirmede başvurulan bir müdahale aracı olmuştur. Özellikle 2017 yılında Richard Thaler'ın Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanması ile hem akademik çalışmalarda hem de hükümetler ve politikacılar nezdinde dürtme teorisinin bulguları üzerine artan bir müzakere söz konusudur. Müdahalenin talep tarafını oluşturan bireyleri, onlara herhangi bir ekonomik teşvik sağlamadan ya da tercihte bulunabilecekleri seçenekleri kısıtlamadan bilişsel sınırlılıkları, yanlılıkları ya da alışkanlıklarından hareketle "doğru" ya da "iyi" olana yönlendirmeye odaklanan dürtme yaklaşımı pek çok eleştiriye de maruz kalmıştır. Özellikle etkinliğinin uzun süreli olmama ihtimali ve manipülasyon amaçlı kullanılma riski dürtme teorisine alternatif teorilerin üretilmesine neden olmuştur. Bu teorilerden biri de Adam Oliver'ın kımıldatma (budge) yaklaşımıdır. Toplumsal faydayı sağlamada birey sorumluluğuna odaklanarak bireylerin davranışlarını davranışsal içgörülerle yönlendirmeyi hedefleyen dürtme yaklaşımına karşılık Oliver'ın kımıldatma yaklaşımı sosyal fayda için ürün ya da hizmetlerin piyasaya sunum koşullarının davranışsal ilkeler temelinde bilinçli bir şekilde düzenlenmesini öngörmektedir. Akademik çalışmalarda dürtme kadar görünürlük kazanamamış olan kımıldatma yaklaşımı bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmada öncelikle kamu yönetimi ve psikoloji disiplini arasında yıllar içerisinde gerçekleşen etkileşim ele alınmış daha sonra ise dürtme teorisine ve ona yöneltilen eleştirilere yer verilerek çalışmanın üzerine kurulu olduğu kımıldatma

yaklaşımına odaklanılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise hükümetlerin dürtme yaklaşımına da sıklıkla başvurduğu enerji tasarrufu konusunda kımıldatma yaklaşımına örnek oluşturabilecek enerji etiketlemesi uygulaması incelenmiştir. Türkiye’de Mart 2021’de yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği Enerji Etiketlemesi uygulamasındaki değişime paralel bir şekilde gerçekleştirilen yeni enerji etiketlemesi uygulamasında özel sektörün ürünlerini piyasaya sunuş şekillerine getirilen düzenleme ve bu düzenlemede başvurulmuş davranışsal ilkeler analiz edilmiştir. Kımıldatma yaklaşımına yönelik alanyazından elde edilen teorik bilgilerin ve örnek uygulama analizinin kamu yönetimi açısından geleceğe dönük potansiyel faydası olacağı düşünülmektedir.

2. Kamu Politikaları ve Psikoloji Disiplini

Günümüzde kamu otoritelerinin etkin ve etkili kamu politikaları geliştirebilmesi için sürece etki eden çok sayıda faktörü göz önünde bulundurması gerekmektedir. İnsan doğasının karmaşık yapısı, küreselleşen dünyada çeşitlenen talep ve ihtiyaçlarla birlikte düşünüldüğünde kamu politikalarında başarıya ulaşabilmenin önemli bir adımının ‘insan’ı çözümlenmek olduğu aşikardır (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 5-10). 1776’da “The Wealth of Nations” adlı çalışmada Adam Smith; insanın ekonomik davranışının kişisel çıkarları tarafından belirlendiği savı üzerinden kavramsallaştırdığı rasyonel insan (homo economicus) modellemesi ile ekonomi, siyaset, sosyoloji gibi disiplinlerde insan davranışının pek çok özelliğinin anlaşılmasında faydalı olmuştur. Ancak ilgili çalışma moral davranışların açıklanmasında yetersiz kalmıştır (Akyıldız, 2008: 34). Bunda iktisadın, bilimsel bir statüye erişme gayesiyle psikolojik ve sosyolojik faktörleri dışlayarak insan davranışını rasyonellik temelinde ele almasının gerekliliğinin etkili olduğu söylenilebilir. Nitekim Adam Simit’in de 1759’da yayınlanan “The Theory of Moral Sentiments” adlı çalışmada insan davranışının “tutkular” olarak adlandırdığı şey ile “tarafsız seyirci” arasındaki mücadele tarafından belirlendiğine (aktaran Ashraf vd., 2005: 1) dikkat çekerek eserinde insan davranışının psikolojik tahliline yer vermesi de bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Thaler ve Sunstein (2019: 18) tarafından yapılan betimlemede “Albert Einstein gibi düşünebilen, IBM’in Big Blue’su kadar büyük bir hafızaya ve Mahatma Gandhi iradesine sahip” rasyonel insan (homo economicus) varsayımı II. Dünya Savaşı’nı takiben dünya ekonomisinde yaşanan krizler ve piyasa başarısızlıkları (Erdoğan ve Karagöl, 2019: 3) nedeniyle sorgulanmaya ve iktisadi davranışların psikolojik temelleri yeniden irdelenmeye başlamıştır. “The Study of Administration (İdarenin İncelenmesi)” adlı eserinde E. Marshall Dimock (1937: 30) yönetimin, hem toplumsal mühendislik hem de uygulamalı bir psikoloji olduğunu belirterek büyük gruplar halinde çalışan bireylerin örgütlenmesi ve yönlendirilmesi için psikoloji ile işbirliğinin önemine vurgu yapmıştır. Bu vurgu ile aynı zamanda kamu yönetimi ve psikoloji arasındaki etkileşimi başlatan ilk kişi olduğu da söylenilebilir. Eserinde olağanüstü idari sonuçların ruh, moral ve atmosfer tarafından üretileceğini ve bunların da psikolojinin başlıca konuları olduğunu savunmuştur.

1947 yılında Herbert Simon ise “Administrative Behaviour (Yönetimsel Davranış)” isimli kitabında kârını en yükseğe

çıkarmayı hedefleyen tek bir girişimci anlayışı yerine riski minimum seviyede tutma, ekonomik değişkenlerin kabul edilebilir (doyurucu) bir düzeyine ulaşma gibi süreçte etkili olabilecek psikolojik etken ve güçlerin çeşitliliğine dikkatleri çekmiştir (aktaran Özer, 2016: 171).

Simon ile aynı yıl yayınlanan “The Science of Public Administration: Three Problems (Kamu Yönetimi Bilimi: Üç Sorun)” adlı çalışmada R. Dahl (1947: 4) ise kamu yönetiminin evrensel prensiplere sahip bir bilim olma çabasında verimliliği esas almasını eleştirerek kamu yönetiminin insan davranışlarını anlama üzerine temellendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. “The Administrative State (İdari Devlet)” adlı eserinde ortaya koyduğu düşünceler ile kamu yönetimine damga vuran Dwight Waldo (2007: 25) ise nesnel ve bilimsel olma dürtüsü altında bazı siyaset bilimi öğrencilerinin dikkatlerini insan ve toplumsal düşüncenin doğasına çevirdiklerini ve insanın sadece küçük bir bölümünün rasyonel olduğu sonucuna vardıklarını dile getirmiştir. Zihinsel donanımı zayıf ve yetersiz olan, kendi küçük kaygılarının ayrıntılarında bencil dürtülerle aşırıya kaçma olasılığı bulunan insan önermesi ile kamuoyunun rasyonel olmayan güçlerin bir sonucunu ifade eden bir terimden başka bir şey olmadığı sonucuna vardıklarını ancak kamu yönetiminin bu fikirden çok az etkilendiğini dile getiren Waldo yönetim çalışmalarının pek çok bakımdan rasyonalizmin “son kalesi” olduğunu ifade etmiştir. Marshall Dimock, Herbert Simon ve Dwight Waldo gibi seçkin kişiler tarafından kamu yönetimi ve psikoloji arasında bağlantı kurulmasına yönelik bu erken çağrılara rağmen kamu yönetimi akademisyenleri ekonomi, siyaset bilimi ve işletme bilimi gibi komşu disiplinlere nazaran psikoloji teorilerini ve yöntemlerini kısmen ihmal etmişlerdir.

2002 yılına gelindiğinde Nobel Ekonomi ödülü ile Daniel Kahneman ve beraber pek çok esere imza attığı Amos Tversky; davranışsal ekonomi alanındaki çalışmaları ile duygularından bağımsız, mantıklı kararlar alan “rasyonel (akılcı) insan” önermesi üzerinde yükselen klasik ekonomi bilimine yeni bir bakış açısı kazandırmış ve sonrasında Richard H. Thaler ve Cass Sunstein ise 2008 yılında yazdıkları Nudge (Dürtme) isimli kitapta yaptıkları “insanlar (homo sapiens)” ve “iktisadiler (homo economicus)” ayrımı ile bireylerin karar alma süreçlerinin ve bu sürece etki eden unsurların hem akademik hem de politik tartışmaların odağı haline gelmesine neden olmuştur (Özdemir, 2017: 1; Thaler ve Sunstein, 2019: 29). İlgili eserde Thaler ve Sunstein (2019: 33-37) tarafından yapılan bu ayrımda İkili İşleme Kuramı olarak adlandırdıkları insan beyninin çalışma prensibi temel alınmıştır. İnsanların gülümseyen bir çocuk gördüğünde gülümsemesi ya da yaşadıkları depremin hemen sonrasında deprem sigortası yaptırmaları örneklerinde olduğu gibi insanların bazı karar, eylem ve tercihlerinde beyinlerinin içgüdüsel, kontrolsüz, çağrışımsal veya hızlı yanıtı temsil eden otomatik (sezgisel) sistemlerini kullandıkları; bazı karar, tercih ve eylemlerinde ise beyinlerinin daha kontrollü, bilinçli, yavaş veya çıkarımsal tarafını temsil eden düşünsel (rasyonel) sistemlerinin devrede olduğu ileri sürülmüştür. Düşünsel sistemlerine dayanmadan karar almayan ve zaman zaman *öngörülebilir* hatalar yapan iktisadilerin aksine gerçek “insanlar” sigaranın ve alkolün zararlı olduğunu, sporun sağlıklı yaşamının garantisi olduğunu ve tasarruf etmenin

kendisini ve çocuklarını güvence altına alacağını bilmesine rağmen otomatik sistemlerinin etkisinde kısa vadeli isteklerini ön planda tutarlar (Peksevim ve Peksevim, 2020). Dolayısıyla çoğu zaman bireylerin karar ve tercihlerinde klasik iktisadın rasyonellik ilkesinin aksine bazı duygusal ve bilişsel faktörlerin¹ etkisinde oldukları söylenilebilir. Bu faktörlerin psikoloji biliminin ışında irdelenmesi ile elde edilen bilgilerin pek çok alanda olduğu gibi kamu yönetiminde de faydalı olacağı öngörüsü davranış bilimi prensiplerine yönelik bir ilgi ve farkındalık yaratmıştır.

3. Kamu Politikalarında Dürtme Yaklaşımı ve Eleştirileri

Kamu yönetimi ve davranış bilimi arasındaki etkileşim ile bireylerin karar alma süreçlerini etkileyen önyargılar, yanlışlıklar vb. anlaşılması ve belirli koşullar altında nasıl davrandıkları ya da davranabilecekleri hakkında geliştirilebilecek birtakım davranışsal içgörüler ile kamu politikalarında daha az çaba ile daha büyük sonuçların elde edilmesinin olası olacağı öngörülmektedir. Bir diğer ifade ile kamu politikalarının, otoritelerin vatandaşların nasıl davranmalarını istediklerinden çok pratikte vatandaşların nasıl davrandıklarına dair somut bir bilgi ve farkındalık temelinde oluşturulmasının alınan neticeyi olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 93-94).

Davranış biliminin bireylerin davranışlarını, davranışları ile algıları ve tercihleri arasındaki bağlantıyı analiz ederek gündelik hayatta karşılaşılan problemlere çözüm sunmada başvurduğu araçlardan biri dürtme (nudge) dir (Aksoy, 2018: 70). 1980'li yıllarda Daniel Kahneman ve Amos Tversky gibi psikologların insanların karar alma süreçlerinde duygularının önemini ortaya koyduğu çalışmalar ile davranışsal bilim bireylerin karar alma mekanizmalarını değiştirecek bir takım teknikler geliştirmeye başlamıştır. Dürtme (nudge) tekniği de davranışsal ekonomist Richard Thaler ve Cass Sunstein tarafından geliştirilen ve 2017 yılında Thaler'a Nobel ödülü kazandıran bir tekniktir (Peksevim ve Peksevim, 2020).

2002 yılında Nobel ekonomi ödülü kazanan ve insanların bilişsel sistemlerinin gerçekleştirdiği hataları ortaya koyan çalışmalarında Daniel Kahneman; birçok kişinin karar alma ya da tercih yapma sürecinde olaylar arasında ilişki kurarken aslında hatalı ya da yanlış sonuçlar çıkarılmasına neden olacak şekilde akıl yürüttükleri sonucuna varmıştır. Komşularının çoğunun enerji tasarrufu yaptığı bilgisini öğrenen bireylerin enerji tasarruf oranlarında ciddi bir artış

olması² ya da yakın zamanda uçak kazası ile ilgili bir film izleyen bireyin ilk uçak seyahatinde uçağın en güvenli ulaşım aracı olduğunu bilmesine rağmen yaşadığı tedirginlik bu duruma verilebilecek örneklerdir. Dürtme de davranışsal bilimin sağladığı bütün bu bilgi birikimini insan davranışını değiştirmede kullanan bir teknik olup, bireylerin kararlarını, fikirlerini, tercihlerini yasaklar ya da talepler ile değiştirmek yerine karar verme sürecinde etkili olan unsurları bilerek çevresel faktörleri tasarlamaya dayanmaktadır (Doğru, 2018).

Thaler ve Sunstein (2019: 17) özgürlükçü paternalist bir teknik olarak değerlendirdikleri dürtmeyi “insan davranışlarının tahmin edilecek bir şekilde, seçenekleri yasaklamadan ya da insanların muhatap olduğu ekonomik teşvikleri fazla değiştirmeden yönlendirilmesi” olarak tanımlamıştır. Öğrencilerin kantinde yapacakları yiyecek tercihlerinde kendileri için faydalı olacak meyveyi tercih etmeleri amacıyla meyvenin sunum yerini sağlıklı gıdalarla değiştirerek göz hizasına almanın bir dürtme örneği olduğunu ve bu örnekte olduğu gibi dürtmenin öğrencilerin istedikleri kararı verebilme konusunda özgür olmaları nedeniyle özgürlükçü ve daha sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlama noktasında davranışlarının değiştirilmeye çalışılması nedeniyle de paternalist bir yapıda olduğunu ifade etmişlerdir. Camerer vd. (2003: 1212) ise benzer bir yaklaşımı “asimetrik paternalizm”³ olarak kavramsallaştırmıştır. Onlara göre bir politika sınırlı rasyonel insanları hata yapmaktan alıkoyarak onlara fayda sağlıyorsa ve bunu yaparken tamamen rasyonel insanlara neredeyse hiç zarar vermiyorsa asimetrik paternalist bir düzenlemedir.

Liberal bir bakış açısıyla paternalist politikaların geliştirilmesi amacına katkı sağlayacağı düşünülen davranışsal yaklaşımlara yönelik (Altun, 2020) artan politik ilginin Oliver'a (2013b: 685-686) göre iki nedeni bulunmaktadır. İlki 2008 Küresel Finansal Krizi'nin ardından standart iktisadi yaklaşıma alternatif yaklaşımlar aranmaya başlanması, ikinci ise liberal zihniyete sahip siyasetçilerin daha fazla düzenlenme ya da yasağa başvurmadan bireyleri kendilerine ve topluma zarar veren davranışlarını değiştirmeye motive edecek yollar aramaya başlamış olmasıdır.

Bireylerin kendi faydaları doğrultusunda hareket etmesini veya karar vermesini sağlayarak uzun vadeli ve kolektif faydanın da desteklenmesi için olumlu bir tetikleyici ya da bir müdahale aracı olarak (John ve Stoker, 2017) dürtmenin kamu otoriteleri tarafından baskılayıcı ya da sınırlayıcı politikaların yerine benimsenmesiyle; çevrenin korunması,

¹ İlgili faktörlerin tek tek incelenmesi çalışmanın amacını aşacağı için çalışmada yer verilmemiş olmakla birlikte, detaylı araştırma için “bilişsel yanılular (önyargılar) kodeksi”nden yararlanılabilir.

² İlgili ampirik araştırma ile ilgili detaylı okuma için bkzn: Nolan, J. M., Schultz, P. W., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J. ve Griskevicius, V. (2008). Normative Social Influence is Under detected Personality and Social Psychology *Bulletin* 34, 913-923; Altun, T. (2018). Hanelerde Enerji Verimliliği: Davranışsal Müdahaleler ve Kamu Politikaları İçin Anahtar İlkeler, *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13 (22), 91-106.

³ Camerer vd. (2003: 1219) ilgili yaklaşımı aşağıdaki şekilde formülize etmiştir:

$$(P*B) - [(1 - P) * C] - I + \Delta\Pi > 0$$

Denklem iki varsayım üzerine şekillendirilmiştir. Birincisi tüketicilerin tam rasyoneller ve sınırlı rasyoneller olmak üzere ikiye ayrıldığı, ikincisi ise tüketicilerin bir kısmının (P) sınırlı rasyonel kategorisine girdiğidir. Denklemde;

“B: sınırlı rasyonel bireylerin net faydasını

C: tam rasyonel bireylerin net maliyetlerini

I: uygulama maliyetlerini

$\Delta\Pi$: firmaların kârını” temsil etmektedir. Bir politika sınırlı rasyoneller için büyük faydalar sağlarken (B, büyükken), tam rasyonellere zarar vermiyor ya da çok az zarar veriyorsa (C, küçükse) bu politika liberal paternalisttir. $B > 0$ ve $C = 0$ olduğunda ise pür liberal paternalizm olarak nitelendirilir. Asimetrik paternalizm; politikaların yalnızca tamamen rasyonel bireylere küçük maliyetler yüklemesine değil, aynı zamanda düşük uygulama maliyetleri içermesinin gerekliliğine de vurgu yapar. Eğer tüketici refahında artış söz konusu iken firma kârlarında bir azalmadan söz ediliyorsa ya da politikanın uygulama maliyetleri yüksekse paternalizmin refahi olumsuz yönde etkilemesi mümkündür.

Detaylı okuma için bkzn: Altun, T. (2020), *Davranışsal Refah Ekonomisi: Liberal Paternalist Politikalar*, https://www.researchgate.net/publication/337631938_Davranissal_Refah_Ekonomisi_Liberal_Paternalist_Politikalar

enerji tasarrufu, atık yönetimi vb. pek çok alanda daha etkili sonuçlar alınacağı, daha iyi yönetim sağlanacağı, hantallığın önlenmesi ve bütün bunların daha az maliyetle gerçekleşeceği öngörülmüştür (Thaler ve Sunstein, 2019: 27). Bu öngörüler tüm dünyada davranışsal yaklaşımların kamu politikası sürecinde kullanılmasının her geçen gün yaygınlaşmasına neden olmuştur. Pek çok hükümet ve uluslararası kuruluş davranışsal ilkeleri kullanarak birey davranışlarını politika hedeflerine uygun hale getirmeye çalışmıştır. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye gibi ülkeler kamu politikalarında maddi teşvik ya da yasaklardan ziyade kurdukları davranışsal içgörü takımlarının gerçekleştirdikleri rastgele kontrol deneylerinden elde edilen bilgilere başvurmanın daha etkili sonuçlar üreteceği konusundaki öngörülerini nedeniyle pek çok projeye imza atmıştır (Kılıç, 2020).

Türkiye’de davranışsal ilkelere başvuruyla hazırlanan kamu politikalarından biri, tasarruf ve yatırımları teşvik etme amacıyla 2017 yılında uygulamaya geçilen zorunlu bireysel emeklilik sistemidir. Bu sistem ile 7,5 milyon kişi otomatik bir şekilde emeklilik sistemine dahil edilmiştir. Dahil edilen kişilere sistemden çıkma özgürlüğü tanınmış olmasına rağmen, 2018 yılı Nisan ayı verileri yarısından fazlasının sistemde kalmaya devam ettiğini göstermiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 128). Bu verilerde; insanların mevcut durumunu korumaya ve istikrarını bozmamaya yönelik bilinçsiz de olsa yaptıkları tercihin (statüko etkisinin) etkisinin olduğu söylenilebilir. Altun ve Aydın; “The Effect of Behavioral Instruments on the Savings in Private Pension Plans: The Case of Turkey (Bireysel Emeklilik Planlarında Davranışsal Araçların Tasarrufa Etkisi)” başlıklı makalelerinde bireysel emeklilik sistemine otomatik katılımın başladığı 2017’den 2021 yılına kadarki süreçte mevcut sözleşmelerin %72.16’sının sona erdiğini belirtmiştir. Sisteme dahil edilen katılımcıların yarısının iki ay sonra cayma hakkını kullandığını, diğer yarısının ise dört yıl içerisinde sözleşmelerini feshettiğini ya da sistemde kalmaya devam ettiğini ve bu ikinci yarıyı oluşturan grubun sistemi derhal terk etmemelerinde de eylemsizlik (atalet) eğiliminin etkisinin olabileceğini vurgulamışlardır (2022: 278).

Davranışsal kamu politikalarından bir diğeri ise 2018 yılında Ekonomi Bakanlığı’na bağlı İhracat Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Dairesi tarafından ihracata yönelik devlet desteklerine başvuran firma sayısının artırılması için tasarlanmıştır. İlgili daire tarafından yürütülen rastgele kontrol deneylerinden elde edilen bilgiler ile firmalara gönderilen standart resmi yazıların içeriğinde; bireylerin kayıptan kaçınma eğilimlerine, hedef belirleme ilkesine ve batık maliyet yanılışına dikkat edilerek yapılan farklılaşmalar sayesinde ümit verici sonuçlar elde edilmiştir. Orman ve Su İşleri Bakanlığı öncülüğünde vatandaşların kendi adlarına, cumhurbaşkanının el yazısıyla ve imzasıyla gönderilen araçam tohumlarını içeren mektuplarla bireyler ağaçlandırmaya teşvik edilerek davranışsal ilkeler ışığında yürütülen kampanya ile çevrenin korunması amaçlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 121-122; Kılıç, 2020: 252).

Türkiye gibi pek çok ülkede politika yapımcılar tarafından davranışsal ekonominin bulguları üzerinde artan müzakere kerelerinin son yıllarda bu alt disiplindeki en önemli gelişmelerden biri olduğu söylene de dürtme yaklaşımının meşruiyetine karşı bir takım soru işaretleri de söz konusudur. Bireylerin düşünme biçimlerini kullanarak ve onlara herhangi bir ekonomik teşvik sunmadan kararlarını yönlendirebilmek için başvuruyla dürtme müdahalesinin hedefindeki kişiler tarafından fark edilmeden yapılması bir diğer ifade ile gizli olmasının gerekliliği ve bunun da hükümetlerin gizli politika müdahalelerini meşrulaştırma riskini barındırdığı söylenmektedir (Oliver, 2013a). Bunun yanı sıra dürtme müdahalelerinin vatandaşların kısa vadede karar alma mekanizmasını şekillendirebilmesinin mümkün olabileceği ancak uzun vadede kazanılan farkındalık ile birlikte bu etkinin sürdürülebilir olamaması dolayısıyla dürtmenin sınırlı bir etkisinin olacağı ile ilgili kaygılar bulunmaktadır. Bireylerin kökleşmiş davranışlarını değiştirebilme ya da yönlendirebilmesindeki başarısının da kısıtlı olabileceği düşünülen dürtme aynı zamanda etik eleştirilere de maruz kalmıştır. Her ne kadar dürtme politikasında vatandaşlara seçmeme ya da tercih etmeme özgürlüğü tanınmış olsa da; bireylerin bilgisi olmaması nedeniyle açıklık ve şeffaflık ilkeleri ile çelişmesi noktasında, görece güce ve bilgiye sahip politika yapımcılar tarafından tasarlanması nedeniyle manipülatif amaçlarla kullanılabilme riski noktasında ve bireylerin seçmeme özgürlüklerini kısıtlaması nedeniyle özerklik noktasında eleştirilmektedir (John ve Stoker, 2017).

4. Talep Yönlü Dürtmeye Karşılık Arz Yönlü Kımıldatma Yaklaşımı

Dürtme müdahalelerine yönelik eleştiriler davranışsal kamu politikası alanyazınında alternatif olarak farklı müdahalelerin değerlendirilmesine neden olmuştur.⁴ Adam Oliver tarafından “kımıldatma (budge)” olarak ifade edilen yaklaşım çalışmanın temel bakış açısını oluşturmaktadır. Oliver’ın (2013b: 699) davranışsal ilkelere dayalı bilinçli düzenleme olarak ifade ettiği ve arz yönlü davranışsal yaklaşım olarak değerlendirdiği kımıldatma, özel sektör toplumsal faydayla çelişen faaliyetlerden uzak tutmak için hükümetlerin davranışsal ilkeleri doğrudan özel sektör eylemlerini düzenleme amacıyla kullanması olarak tanımlanabilir. Oliver (2013a) kamu politikalarında arz tarafında gerçekleştirilecek davranışsal temelli bir müdahalenin yani kımıldatmanın, talep tarafındaki (vatandaşlar üzerindeki) davranışsal temelli müdahaleye yani dürtmeye nazaran daha etkili olacağını savunmaktadır. Oliver’a (2013b: 699) göre vatandaşların borçlanmanın kısa vadeli faydalarına odaklandığını ve uzun vadeli geri ödeme acısını görmezden geldiğini kabul eden ve buna uygun düzenlenen bir bankacılık sektörü hem topluma büyük ölçüde fayda sağlayacak, hem gelecekteki felaketleri önleyecek hem de kamu otoritelerinin vatandaşların güvenini yeniden kazanması için teorik bir temel sunacaktır. Kımıldatma yaklaşımının, talep yönlü dürtme yaklaşımına yöneltilebilir manipülasyon ya da özerklik konusundaki eleştirilere ya da kamu politikasında karar verici konumdaki kişilerin kendi bilişsel sınırlarının varlığı gibi endişeler de göz önüne alındığında dikkate değer olduğu söylenilebilir.

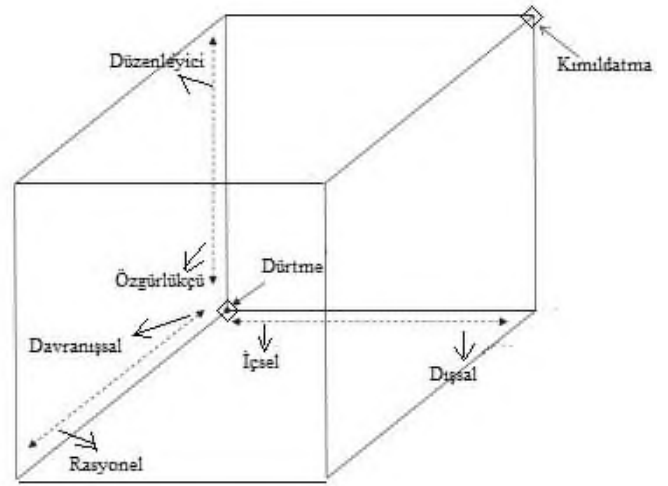
⁴ Alternatif davranışsal kamu politikası araçlarından biri olan “dürtme artı (nudge plus)” hakkında detaylı okuma için bkz. John, P. (2018). *How Far*

to Nudge? Assessing Behavioral Public Policy, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK.

Adam Oliver; 2017 yılında yayımlanan “Nudges, Shoves and Budes: Behavioural Economic Policy Frameworks (Dürtmeler, İtmeler ve Kımıldatmalar: Davranışsal Ekonomi Politikası Çerçevesi)” başlıklı makalesinde kımıldatma yaklaşımının, davranışsal ilkelerin özel kuruluşlar tarafından tüketicilerin manipülasyonunu en üst düzeye çıkararak kâr maksimizasyonu için kullanılmasına karşı koymaya odaklandığını ifade etmiştir. Örneğin, sigara üreticilerinin ürünleri için kullandıkları ambalaj türünü müşterilerin dikkatini çekecek şekilde seçmeleri muhtemeldir. Burada potansiyel müşterilerin dikkatini çekmede davranışsal ekonominin bulgularından biri olan önyargının kullanıldığı söylenilebilir. Politika yapımcılar bu uygulamanın normal şartlar altında sigara içmeyen insanları da sigara içmeye teşvik edeceği konusunda hemfikirse, sigaraların zorunlu sade ambalajlanması düzenlemesini uygulamaya koyabilir. Örnekten de anlaşılacağı üzere kımıldatma; başkalarına zarar olarak da bilinen dışsallıklara odaklanmayan özel sektörün, örtük davranışsal ilkelere başvurmasını önlemeyi amaçlayan bir müdahale şekli olarak değerlendirilebilir. Dürtme yaklaşımında olduğu gibi, kımıldatma yaklaşımı da davranışsal ekonominin bulgularından faydalanır. Farklı olarak kımıldatma bu bulguları, özel sektörün kârını zararlı yollarla en üst düzeye çıkarmanın bir yolu olarak davranışsal ilkeleri uygunsuz ve örtük bir şekilde kullanımına karşı koymada kullanır (Oliver, 2017: 3).

Davranışsal kamu politikası araçlarından dürtme ve kımıldatma arasındaki fark; Oliver (2017) tarafından “behavioral policy cube (davranışsal politika küpü)” olarak adlandırıldığı küp üzerinde Şekil 1’deki gibi ortaya konmuştur. Davranışsal politika küpüne göre dürtme; davranışsal, özgürlükçü ve içsellik temel alan bir politika aracı iken kımıldatma düzenleyici, davranışsal ve dışsallığı temel alan bir politika aracıdır (Mihaila, 2021: 5). Mojašević ve Nikolić’e (2021: 85) göre paternalist müdahalelerin üç türü bulunmaktadır. Bunlar; liberal paternalizm (nudge/dürtme), zorlayıcı paternalizm (shove/itme) ve dışsallıkların davranışsal düzenlemesi (budge/kımıldatma) dir. Onlara göre bunların hepsi davranışsal müdahaleler olup dürtmeler (nudge) yumuşak bir paternalizm şeklidir. Bireylerin kendileri ve toplum için faydalı sonuçlar üretecek davranışa doğru yönlendirilebilmesi için yardıma ihtiyaç duyduğu, bu

nedenle bir dış yardımsever olarak kamu otoritelerinin göze batmayan müdahalesi ile arzu edilen davranışa doğru yönlendirilebileceğini savunmaktadır. Bunu yaparken de bireylerin seçmeme ya da tercih etmeme özgürlüklerinin korunmasını temel alır. İtmeler (shove) ise; doğası gereği anti-liberal, müdahaleci bir düzenleme olarak görülse de içsellik hedeflemesi ve davranışsal içgörülere dayanması ile dürtmelere benzemektedir. İtmelere verilebilecek en önemli örnek sigara içme yasaklarıdır. Sigara içme yasakları bireylere yönelik bir sosyal baskı oluşturarak arzu edilen şekilde davranmasına neden olur. Kımıldatma (budge) ise; önceki iki politika aracında olduğu gibi davranışsal içgörülere dayanmakta ancak dışsallığı hedefleyen düzenleyici bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bir şekerleme üreticisinin, bireylerin sınırlı rasyonalitesinden faydalanarak kârını artırmak amacıyla süpermarkette ürünlerinin kasa yakınlarında sergilenmesi için satıcılara önemli miktarlarda para verme olasılığını yasaklayan bir düzenleme kımıldatma örneğidir (Mojašević ve Nikolić, 2021: 86-87).

Şekil 1. Davranışsal Politika Küpünde Dürtme ve Kımıldatma

Mojašević ve Nikolić (2021: 87), çalışmalarında davranışsal içgörülere temel alan üç paternalist müdahale olarak değerlendirdikleri dürtme, itme ve kımıldatma arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları Tablo 1’deki gibi özetlemişlerdir.

Tablo 1. Davranışsal Kamu Politikası Araçlarından Dürtme, İtme ve Kımıldatma

Politika Türü	Kavram	Özgürlük (Ö) / Düzenleme (D)	İçsellikler (İ) / Dışsallıklar (D)	Davranışsal İçgörü (Dİ)
Liberal Paternalizm	Dürtme	Ö	İ	Dİ
Zorlayıcı Paternalizm	İtme	D	İ	Dİ
Dışsallıkların Davranışsal Düzenlemesi	Kımıldatma	D	D	Dİ

Çalışmanın odağını oluşturan dürtme ve kımıldatma yaklaşımları arasındaki farklılıkları Türkiye’den somut birer örnek üzerinden değerlendirebilmek için ise Tablo 2’den yararlanılabilir.

Sarah Giest (2020: 4) ise “Do nudgers need budgeting? A comparative analysis of European smart meter implementation (Dürtme uygulayıcılarının kımıldatmaya ihtiyacı var mı? Avrupa akıllı sayaç uygulamasının karşılaştırılmalı bir analizi)” adlı makalesinde dürtme ve kımıldatma arasındaki ilişkiyi Şekil 2’deki gibi kurmuştur.

Giest’e (2020: 1-2) göre dürtme, seçim mimarisine başvurarak bireylerin davranışlarını hükümetin amaçlarıyla uyumlu olması noktasında yönlendiren bir politika aracı iken bu hedefe ulaşmakta yetersiz kalmaktadır. Ona göre hükümetler vatandaşlarını bireysel, toplumsal ya da sosyal faydayı sağlayacak davranışlara yönlendirirken onları doğrudan dürtmezler, bunun için özel araçlara ihtiyaç duyarlar. Bu özel araçlara bağımlılık durumu, özel sektör araçlarının ekonomik çıkarlarına potansiyel olarak zarar verebilecek dürtmeleri telafi etme ve bireyleri politika hedefinden ziyade kâr maksimizasyonunu öncelikle

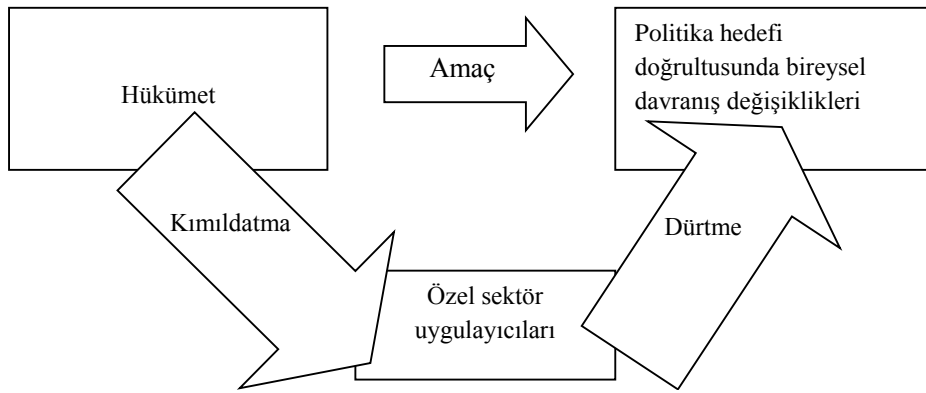
kendi tercih ettikleri yöne kaydırma tehlikesi ile birlikte düşünüldüğünde; hükümetlerin kımıldatma yaklaşımı ile arz yönlü bir müdahalede bulunarak özel sektör aracılarının

davranış ve kararlarını yönlendirmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2. Dürtme ve Kımıldatma Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Araç	Öncü İsimler	Yöntem	Türkiye Uygulaması	Davranışsal İlkeler
Dürtme (Nudge)	-Richard Thaler -Cass R. Sunstein	Talep yönlü düzenleme (bireysel seçim mimarisinin düzenlenmesi)	Otomatik Bireysel Emeklilik Katılım Sistemi	Sistemde; insanların mevcut durumlarını korumaya, istikrarlarını bozmamaya yönelik bilinçsiz de olsa yaptıkları tercihten (atalet eğiliminden) ve hazır olarak sunulan seçeneği değiştirmemenin daha kolay olması yanlılığından faydalanılmıştır.
Kımıldatma (Budge)	Adam Oliver	Arz yönlü düzenleme (piyasanın düzenlenmesi)	Tütün ürünlerinin paketlerinde sağlığa zararlı olduğu yönünde uyarı bulundurma ve paketlerin tekipleştirilmesi	Sigara paketleri üzerinde yer alan mesajlar çerçeveleme etkisi ⁵ , sosyal norm ⁶ vb. bilişsel ilkeler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Kaynak: Yılmaz ve Canbazer, 2020: 1838

Şekil 2. Dürtme ve Kımıldatma Arasındaki İlişki

Çalışmanın bundan sonraki başlığında Avrupa Birliği'nde Eco Label olarak isimlendirilen ve Türkiye'de 2 Mart 2021 tarihi itibarı ile zorunlu hale gelen "Enerji Etiketleri Uygulaması" kımıldatma örneği olarak ele alınacaktır. Enerji tasarrufunu sağlayabilme noktasında dışsallıkları hedefleyerek piyasaya enerji tüketimine etki eden ürünler sunan özel sektöre yönelik davranışsal ilkeler ışığında gerçekleştirilen bir düzenleme olan "Enerji Etiketleri Uygulaması"nda başvurulmuş davranışsal içgörülerin irdelenmesi çalışmanın temel amacıdır. Komşularının çoğunun enerji tasarrufu yaptığı bilgisini öğrenen bireylerin enerji tasarruflarını artırması örneğinde olduğu gibi, içsellikleri hedefleyen dürtmelerle elde edilen olumlu sonuçların; dışsallıkları hedefleyen kımıldatma yöntemiyle özel sektörün davranış ve kararlarının düzenlenmesi vasıtasıyla desteklenmesinin toplumsal sorunların üstesinden gelinmesine önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

5. Enerji Etiketlemesi Uygulaması

Mevcut üretim, tüketim ve kalkınma şekillerinin yeryüzü ve topluma yönelik oluşturduğu büyük tehdit; günümüzde küresel ısınma, hava-su-toprak kirliliği, enerji ve su

kaynaklarının tükenmesi gibi muhtemelen geri döndürülemez çevresel sorunlarla somut bir şekilde fark edilmektedir. Yaşanan çevre sorunları dünyada artan nüfus ile birlikte düşünüldüğünde insanların fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlıklarının yanı sıra gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakabilme olanağının da giderek yok olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Dursun ve Belit, 2017: 130-131). Sürdürülebilir bir yaşama kavuşabilmek adına atılabilecek önemli adımlardan biri gelişen teknoloji, yükselen hayat standartları, artan nüfus, değişen yaşam, düşünüş ve üretim şekilleri vb. ile birlikte artan enerji tüketiminin önüne geçilerek enerji verimliliğinin sağlanmasıdır (Doğan ve Yıllankırkan, 2015: 376).

İçinde yaşadığımız çağda enerjiye ulaşmak en tabii ihtiyaçlarımızdan biridir. Ancak 2021 Enerji İlerleme Raporu'na göre elektriğe erişimi olmayan insan sayısı 2010'da 1,2 milyardan 2019'da 759 milyona düşmüş olsa da COVID-19 pandemisinin ardından enerji erişimindeki kazanımların tersine döneceği değerlendirilmiştir. 2030'da ise tahminen 660 milyon insanın elektriğe erişemeyeceği öngörülmüştür (IRENA, 2021). İnsanca yaşama ve sosyo-ekonomik kalkınma için ucuz, güvenilir ve temiz enerjinin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Buna karşılık petrol, doğalgaz ve kömür gibi fosil yakıt rezervlerinin tüm

⁵ Çerçeveleme Etkisi: Bireylerin seçimlerinin ve kararlarının, sorunların ya da sorunların sunulmuş şekline etkilenmesi durumudur. Detaylı okuma için bkz: Thaler ve Sunstein, 2019: 54-55.

⁶ Sosyal Norm: Bireylerin seçimlerinin ve kararlarının toplumun çoğu tarafından kabul görmüş kural ya da davranış kalıplarından etkilenmesi bir diğer ifade ile çoğunluğa uyma yanlılığıdır. Detaylı okuma için bkz: Thaler ve Sunstein, 2019: 74-75.

dünyada kısmen azalmaya başladığı ve sürekli artan enerji talebini uzun vadede karşılayamayacağı konu hakkındaki araştırma ve analizlerde sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu da enerjiyi verimli kullanmayı zorunlu hale getirmektedir (İnan vd., 2018: 11; TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Samsun Şubesi, 2013: 20). Özellikle Türkiye gibi enerjide dışa bağımlı olan ülkelerde mevcut enerji kaynaklarının sayısını ve enerji üretimini artırma noktasında yürütülebilecek ulusal politikaların yanı sıra tüketicilerin ve mal-hizmet üreticilerinin enerji tasarrufu konusunda bilinçlendirilmesi son derece önemlidir (Doğan ve Yılankıran, 2015: 376).

Türkiye’de enerji kaynaklarının verimli kullanılmasına ilişkin ülke genelinde pek çok strateji ve uygulama yürütülmektedir. Bunlardan biri Enerji Etiketleme uygulamasıdır. Çalışmanın bakış açısını oluşturan kımıldatma yaklaşımına uygun olarak hükümetin davranışsal ilkeler ışığında piyasaya enerji tüketimine etki eden ürünler sunan özel sektör aracılına yönelik düzenleyici bir takım yükümlülükler getirdiği Enerji Etiketleme uygulaması ile “enerji ile ilgili ürünler için bir çerçeve oluşturarak, bu ürünlerin etiketlenmesi ve enerji verimliliğine, kullanım sırasında enerji ve diğer kaynakların tüketimine ilişkin standart ürün bilgilerinin ve bu ürünlere ilişkin tamamlayıcı bilgilerin sağlanması yoluyla, müşterilerin enerji tüketimini azaltması için daha verimli ürünler seçmelerini sağlamak” amaçlanmaktadır (Enerji Etiketleme Çerçeve Yönetmeliği, 2021).

Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg’da gerçekleştirilen Hükümetlerarası Konferans ile resmen AB’ye katılım müzakerelerine başlayan Türkiye için müzakereye açılan önemli fasıllardan biri 15. fasıl olan enerji faslıdır. Avrupa Birliği’nin “topluluğun rekabet edebilirliğine katkı sağlamak, enerji arz güvenliğini temin etmek ve sürdürülebilir kalkınma temelinde çevrenin korunmasına katkıda bulunma” temel hedefleri doğrultusunda müzakereye açılan ilgili fasıl kapsamındaki mevzuat “enerji iç piyasası, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kaynakları, nükleer enerji ve radyasyondan korunma ile arz güvenliği” alanlarını kapsamaktadır. Çalışmada incelenecek olan Enerji Etiketleme Uygulaması da Avrupa Birliği mevzuatı içerisinde enerji verimliliği başlığı altında yer alan uygulamalardan bir tanesidir (Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020). 2007 yılında Enerji Verimliliği Kanunu’nun yürürlüğe girdiği Türkiye’de Avrupa Birliği müktesebatına paralel şekilde günümüze kadar pek çok reform gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Türkiye’deki beyaz eşya sektörünün en büyük pazarının Avrupa Birliği olması, beyaz eşya ihracatının yaklaşık yüzde 50’sinin beş Avrupa ülkesine yapıyor olması da Avrupa’da sektörü etkileyebilecek gelişmelerin Türkiye’de de yakından takip edilmesi zorunluluğunu doğurmaktadır (temizenerji.org, 2021). 1 Mart 2021 tarihinde, Avrupa Birliği tarafından yapılan enerji etiketlemedeki değişim nedeniyle Türkiye’de 31411 sayılı Resmi Gazete ile yeni Enerji Etiketleme Çerçeve Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik ile “piyasaya arz edilen ya da hizmete sunulan enerji ile ilgili ürünlere ilişkin tedarikçi, satıcı ve yetkili kuruluşların yükümlülükleri, ürünlerin piyasa gözetimi, denetimi ve kontrolü, risk teşkil eden ürünlere ulusal düzeyde müdahale etme usulü, koruma önlemleri usulü, etiketlerin uygulamaya konulması ve yeniden sınıflandırılması ile uyumlaştırma standartlarına ilişkin

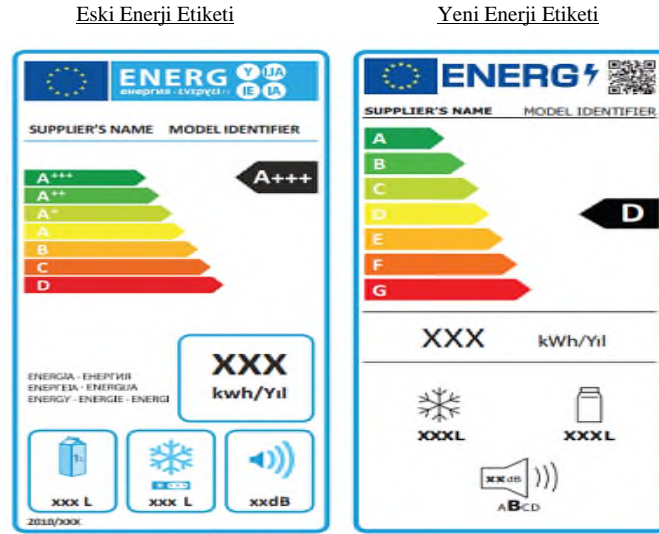
diğer iş ve işlemler” belirlenmiştir. İlgili yönetmeliğin 5. maddesine göre tedarikçiler piyasaya arz edilen ürünlerin, doğru basılmış etiketlerinin, ilgili yönetmelik ve uygulama tebliğlerine uygun hazırlanmış ürün bilgi formlarının bedelsiz olarak temin edilmesini sağlamakla ve bunların doğruluğunun değerlendirilebilmesi için gereken teknik dosyayı sunmakla yükümlü kılınmıştır. 6. maddeye göre satıcılar ise “... tedarikçi tarafından .... sağlanan etiketi görünür bir şekilde teşhir etmekle, ürün bilgi formunun, talep halinde verilmek üzere satış noktasında da bulundurulacak şekilde müşterilerin erişimine açık olmasını sağlamakla” yükümlü kılınmıştır.

Tedarik ve satıcıların yönetmelik kapsamında farklı yükümlülükleri de söz konusu olmakla birlikte çalışmanın kapsamını aşmaması için çalışma amacı doğrultusunda enerji etiketleri uygulamasının kımıldatma yaklaşımı doğrultusunda değerlendirilebilmesi için ilgili yönetmelikle etiketlerde gerçekleştirilen değişimi ve yeni enerji etiketlerinin tasarımında başvuru alan davranışsal ilkeleri irdelemek önem arz etmektedir.

5.1. Enerji Verimlilik Sınıfları ve Gerçekleşen Değişim

Elektrikli ev aletlerinin enerji tüketiminin gösterilmesi amacıyla ülkeler farklı etiketleme şekilleri kullanmakta olup, Türkiye’de A-G arası sınıf sistemi tercih edilmektedir. Türkiye; elektrikli ev aletlerinin sarf ettiği enerji tüketim değerleri hakkında tüketiciyi bilgilendirmeyi amaçlayan bu sınıflandırmayı kullanmaya ilk olarak 2002 yılında 24705 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın “Ev Tipi Buzdolapları, Derin Dondurucular, Buzdolabı Derin Dondurucuları ve Bunların Bileşimlerinin Enerji Etiketlemesine İlişkin Tebliğ” ile başlamıştır. İlk uygulamada söz konusu sınıflandırma A-B-C-D-E-F-G şeklinde olup çok verimliden az verimliye doğru iken ilerleyen teknoloji nedeniyle 2011 yılında 28130 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Ürünlerin Enerji ve Diğer Kaynak Tüketimlerinin Etiketleme ve Standart Ürün Bilgileri Yoluyla Gösterilmesi Hakkında Yönetmelik” ile önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İlgili yönetmelikte enerji etiketlerindeki en alt sınıfın D olacağı, E-F-G sınıflarının kaldırılacağı ve sınıflandırmanın A+++/A++/A+/A/B/C/D şeklinde olacağı öngörülmüştür (Özçam, 2012: 20-21). 02.03.2021 tarihinde yürürlüğe giren yeni ve en güncel Enerji Etiketleme Çerçeve Yönetmeliği’nin 4. maddesinin d bendine göre ise enerji verimliliği sınıflandırması; elektrikli bir cihazın enerji tüketiminin harfleri ile gösterildiği ve her harfin bir enerji sınıfını temsil ettiği, müşterileri enerji verimliliği ve enerji tüketimi hakkında bilgilendirmek amacıyla koyu yeşilden kırmızıya doğru giden yedi farklı renk grubundan oluşmaktadır. 2011 yılındaki enerji etiketlerinde ilgili sınıflandırma A+++/A++/A+/A/B/C/D şeklindeyken A+ derecelendirmesine ulaşan ürün sayısı arttıkça etiketlemenin zorlaşması ve bu sınıflandırmanın anlaşılmasının daha zor olması nedeniyle tekrar 2002 yılındaki A-G ölçeğine geçiş yapılmıştır. Avrupa Birliği Komisyonu’nun enerjiden sorumlu üyesi olan Kadri Simson’a göre piyasadaki elektrikli ürünlerin yüzde 90’ından fazlasının hali hazırda A+, A++ ve A+++ olarak etiketlendiğini, bu yeni getirilen etiketleme sisteminin tüketiciler için daha net olacağını ve üreticilerin yenilik yapmaya ve daha verimli ürünler sunmaya devam etmesini sağlayacağını beklendiğini vurgulamıştır

(temizenerji.org, 2021). Mevcut değişim Resim 1’de somut bir şekilde görünmektedir.

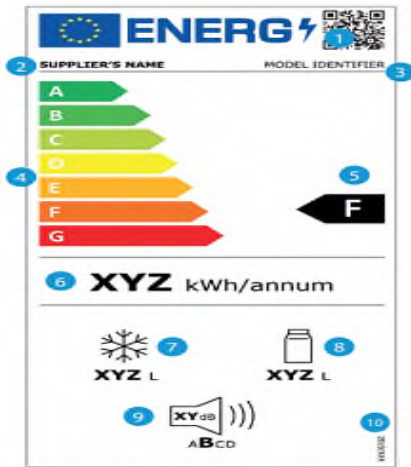

Kaynak: <https://www.ugur.com.tr/yeni-enerji-etiketleri-ile-ilgili-bilgilendirme>

Resim 1. Enerji Etiketlerindeki Değişim

Yeni enerji etiketlerinde gerçekleştirilen önemli değişikliklerden bir diğeri QR kodlardır. Etiket üzerinde yer alan ve AB veri tabanına bağlı QR kodları akıllı elektronik cihazları ile okutan tüketiciler ürün ile ilgili detaylı bilgilerin yer aldığı ürün bilgi formuna ulaşabilmektedir.

Aynı zamanda yeni etiketlerde ürünün ses seviyesinin A (en sessiz)-B-C-D sınıflandırmasında hangi seviyede yer aldığı da görülebilmektedir. Yeni enerji etiketi üzerinde yer alan bilgilere ait açıklamalar örnek bir etiket üzerinde Resim 2’deki gibi gösterilebilir:

- 1) QR Kod
- 2) Tedarikçi Adı ya da Marka
- 3) Ürünün Modeli
- 4) Enerji Verimlilik Sınıfı Göstergesi
- 5) Ürünün Enerji Verimlilik Sınıfı
- 6) Ürünün Yıllık Enerji Tüketimi
- 7) Dondurucu Bölmelerin Toplam Hacmi
- 8) Soğutucu Bölmelerin Toplam Hacmi
- 9) Ürünün Ses Seviyesi Sınıfı
- 10) Yönetmelik Numarası

Kaynak: <https://www.ugur.com.tr/yeni-enerji-etiketleri-ile-ilgili-bilgilendirme>

Resim 2. Enerji Etiketindeki Bilgilere Ait Açıklamalar

5.2. Enerji Etiketlemesi Uygulamasında Başvurulan Davranışsal İlkelerin Değerlendirilmesi

Enerji Etiketlemesi yönetmeliği ile piyasaya arz edilen ya da hizmete sunulan enerji ile ilgili ürünlerin satış koşullarının düzenlenmesini, çalışmada yer verilen Oliver’in “özel sektör toplumsal faydayla çelişen faaliyetlerden uzak tutmak için hükümetlerin davranışsal ilkeleri doğrudan özel sektör eylemlerini düzenleme amacıyla kullanması” şeklinde tanımladığı kımıldatma yaklaşımının önemli bir örneği olarak değerlendirmek mümkündür. İlgili yönetmelik ile politika yapımcılar sosyal faydayı öncelikle enerji verimliliğini sağlayabilmek adına enerji ile ilgili

ürünler tedarik edenlere ya da satanlara enerji etiketlemesi noktasında önemli yükümlülükler getirmiştir. Bir diğer ifade ile ürünlerin piyasaya sunum koşullarında yapılan değişikliklerle enerji verimliliği uyarısı ulaşılabilir, görünebilir hale getirilmiş ve enerji sarfiyatı fazla olan ürünlerin tüketiminin azaltılması amaçlanmıştır (Yılmaz ve Canbazer, 2020: 1838).

Enerji etiketlerinin tasarımında başvurulan davranışsal ilkeler değerlendirildiğinde ilk olarak kullanılan renkler dikkat çekmektedir. Enerji verimlilik sınıfı göstergesinde en düşük verimliliğe sahip sınıf kırmızı ile en yüksek verimli sınıf ise yeşil renk ile gösterilmiştir. Tercih edilen renklerin

ve enerji sarfiyatına göre anlamlarının, insanların gün içerisinde trafikte sıklıkla karşılaştığı renklerle ve anlamları ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Enerji etiketlerinde en düşük verimliliğe sahip G sınıfı için kullanılan renk olan kırmızı, trafik ışıklarında tehlike ve yasakların belirtilmesinde kullanılmaktadır. Trafik lambalarında dikkat ve uyarı için kullanılan sarı renk ise enerji etiketlerinde enerji sarfiyatı noktasında uyarı seviyesi olarak değerlendirilebilecek D sınıfı için kullanılmaktadır. Yeşil ise hem enerji etiketlerinde hem de trafik lambalarında güveni, güvenli olmayı temsil etmektedir (Özer, 2012: 272). Enerji etiketlemede tercih edilen renklerin ve anlamlarının bireylerin gündelik yaşamında sıklıkla karşılaştığı renklerin olmasının aynı zamanda bireylerin ürün tercihlerinde otomatik sistemlerine bir diğer ifadeyle insan beyninin çağrışımsal, çaba gerektirmeyen, bilinçsiz tarafını temsil eden Sistem 1'e (Thaler ve Sunstein, 2019: 34) başvurmaları sonucunu doğurma ihtimali söz konusudur. Kendini trafikte güvende hissetmek için yeşil renkli geçiş sinyalinin bekleyen bireylerin, beyaz eşya alımlarında da otomatik sistemlerine güvenerek tercih yapma ihtimalleri mevcuttur. Enerji etiketlerinde başvuru renkleri ve anlamları belirlenirken, bireyleri yönlendiren tetikleyici olarak trafik lambalarındaki renklerden faydalanılmış ve fikirlerin birbirini çağrıştırmalarının (Kahneman, 2020: 61-65) hedeflenmiş olduğu söylenilebilir.

Resim 1'de gösterilen enerji etiketlemede uygulamasında yapılan değişim incelendiğinde bu değişimde de davranışsal ilkelerin dikkate alındığı göze çarpmaktadır. Avrupa Birliği'nin enerji etiketlerindeki değişime paralel bir şekilde gerçekleşen değişimde; sosyal psikoloji, bilişsel bilim ve davranışsal ekonomiden elde edilen bulguları kamu politikası alanına uygulayan bir grup bilim insanı ve kamu politikacısından oluşan İngiltere Davranışsal İçgörü Takımı (BIT) tarafından geliştirilen ve davranışsal ilkeler temel alınarak bireylerin optimal seçimlerini kolaylaştırmada başvurulabilecek yapılandırılmış bir yol ya da rehber niteliğindeki (Last vd., 2021: 5) EAST modelinin temel ilkelerinin etkisi dikkate çekilmektedir. EAST modeli bireyleri bir davranışa yönlendirmek için kolaylık (easy), dikkat çekicilik (attractive), sosyallik (social), uygun zamanlılık (timely) ilkelerini önermektedir. Bu modele göre bireylerin tercihlerini ya da kararlarını yönlendirebilmek için başvuru mesajlar basitleştirilmelidir. Nitekim mesajın basit ve kolay anlaşılabilir olması çoğunlukla kurulan iletişime yanıt oranını yükseltir (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 98). Kahneman'a (2020: 75-77) göre bilişsel gerginliği azaltmanın yollarından biri öncelikle okunurluğu artırmaktır. Bunun için de daha basit bir dil tercih edilmelidir. Çünkü otomatik sistem tembel, zihinsel çaba ise iticidir. Mesajın alıcısı konumunda olan bireyler, kendilerine çabayı hatırlan her şeyden – karmaşık enerji etiketlerinden- mümkünse uzak durma eğiliminde olacaktır. Yapılan değişimde de bu duruma önem verildiği ve eski enerji etiketlerinde A+, A++ ve A+++ şeklinde ifade edilen enerji sınıflarının karmaşıklıktan kurtarılarak C-B-A olarak değiştirildiği görülmektedir. Bir diğer ilke olan dikkat çekicilik ilkesine göre; bireylere yönelik oluşturulan mesajlarda kullanılan renklerin, görsellerin ya da kelimelerin dikkat çekici olması birey davranışını

yönlendirmede en etkin araçlardan biridir (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 99). Kahneman'a göre (2020: 76) eğer mesajda bir renk kullanılıyorsa metnin koyu mavi ya da kırmızı basılması yeşilin orta tonları, sarı ya da soluk maviye kıyasla mesajın dikkat çekiciliğini ve inanılabilirliğini yükseltecektir. Bu öneriye paralel şekilde enerji etiketlerinde kullanılan renklerde dikkat çekmesi istenilen A ve G sınıfları için koyu yeşil ve kırmızı renginin tercih edilmesi ve yeni enerji etiketlerinde en üstte yer alan yazının renginin koyu maviye çevrilmesi dikkat çekicidir. Sosyallik ilkesi; çoğu insanın belirli bir durumda ne yaptığını göstermenin diğerlerini aynı hareketi ya da tercihi yapmak için cesaretlendireceği önermesini temel almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 99). Bu noktada enerji etiketlerinde, hangi enerji sınıfındaki ürünün en çok tercih edildiği gibi bir bilginin yer alması ürün tercihlerini yönlendirmede başvurulabilecek araçlardan biridir. Ancak yeni enerji etiketlerinde sosyallik ilkesi çerçevesinde değerlendirilebilecek bir değişim yer almamaktadır. Uygun zamanlılık ilkesi ise yapılan değişimin zamanının, bireyleri arzu edilen davranışa ya da karara yönlendirmedeki önemine dikkate çekilmektedir. Davranışları değiştirmek için en uygun zamanlar insanların hayatlarında önemli değişikliklerin olduğu ve alışkanlıkların değiştiği dönemlerdir (Ekonomi Bakanlığı, 2018: 99; Alcott ve Rogers, 2014'ten aktaran Altun, 2018: 100). Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de enerji etiketlemede gerçekleşen değişimin zamanı da bu ilkenin önermesi ile paralellik göstermektedir. Mart 2021'de, tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 pandemisi içerisinde enerji etiketlemede uygulamasında yapılan değişimin; sokağa çıkma yasakları, karantinalar, evden çalışma gibi yeni davranış örüntülerinin, süreçlerin gündeme geldiği ve bu yeni düzen ile birlikte daha az işe gidip gelmenin bir sonucu olarak toplam enerjide tasarrufun, konut enerji tüketiminde ise artışın değerlendirildiği⁷ bir dönem olması dikkate değerdir.

Kımıldatma yaklaşımı çerçevesinde ele alınan enerji etiketlemede uygulaması kamu politikalarında davranışsal yaklaşımın, yalnızca talep taraflı bir müdahale aracı olarak değerlendirilebilecek “dürtme” ile sınırlandırılmaması gerektiği noktasında güzel bir örnektir. Özellikle dürtme yaklaşımının etkinliğinin sürekliliğine yönelik eleştiriler ve dürtme müdahalesinden etkilenecek tarafın istenen sonuçlar hakkında bilgilendirilmemesi sebebiyle ortaya çıkabilecek manipülatif etkiler de dikkate alındığında kamu politikalarında kımıldatma yaklaşımı önem kazanmaktadır. Dürtme müdahaleleri kaçınmanın nispeten kolay olduğu yumuşak müdahale ve değişiklikler öngörürken, kımıldatma yaklaşımı enerji etiketlemede uygulamasında olduğu gibi yasaklama ya da zorunluluk gibi daha sert müdahaleler öngördüğü için (Yılmaz ve Canbazer, 2020: 1837) etkisinin görece daha uzun olacağı değerlendirilebilir. Aynı zamanda kımıldatma yaklaşımı açık bir bilgilendirmeye dayanması nedeniyle manipülasyon riskini azaltmakta ve kamunun piyasa düzenlemesi alanındaki rolünü güçlendirmeye (Yılmaz ve Canbazer, 2020: 1841) de yaramaktadır.

⁷ Detaylı okuma için bkz: <https://energypost.eu/calculating-the-energy-saved-if-home-working-becomes-the-norm-globally/>

6. Sonuç

Siyaset, kamu politikası ya da ekonomi gibi pek çok alanda etkinliğin, başarının sağlanabilmesi ve geleceğin öngörülebilmesi için insan davranışının ve bunların olası sonuçlarının tahmin edilebilmesi önem arz etmektedir. 20. yüzyılın ortalarına kadar geleneksel iktisadın maksimum fayda peşinde koşan, kararlarını bu yönde veren rasyonel birey önermesi hakim yaklaşım iken zaman içerisinde yaşanan başarısızlıklar ve krizler bu yaklaşımın eleştirilmesine ve alternatif teorilerin geliştirilmesine neden olmuştur. Richard Thaler, Cass Sustein ve Daniel Kahneman gibi isimler deneyler sonucunda insanların her zaman rasyonel kararlar vermediğini; psikolojik, sosyolojik, biyolojik ya da ekonomik pek çok faktörün etkisi altında olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle son yıllarda; Thaler ve Sunstein tarafından dürtme adı altında kavramsallaştırılan ve bireylerin rasyonel karar almasına engel teşkil eden alışkanlıkları, önyargıları, bilişsel sınırlılıkları ya da yanlılıkları gibi faktörleri dikkate alarak bireylerin kararlarının, tercihlerinin ve davranışlarının hem bireysel hem de toplumsal fayda için yönlendirilebileceğini savunan teori; akademik çalışmaların ve politika yapımcıların odak noktası haline gelmiştir. Düşük maliyetle etkili politika önerileri sunan dürtme teorisi ekonomi, sağlık, çevre ve çalışmanın da odaklandığı enerji gibi pek çok alanda hükümetlerin kamu politikası oluşturma sürecinde başvurdukları yasaklama ya da teşvik etme yöntemine alternatif bir üçüncü yol olarak kabul görmeye başlamıştır. Ancak dürtme müdahalesinde talep tarafını oluşturan bireyler ile müdahalenin uygulayıcısı olarak politika yapımcılar arasında bir güç eşitsizliği olması ve bireylerin müdahaleye yönelik farkındalığının olmaması dolayısıyla manipülasyon riskinin doğabileceği ve dürtme müdahalesinin etkinliğinin uzun süreli olmayacağı eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilerle birlikte davranışsal ilkelerin farklı bir uygulama alanı olarak Adam Oliver tarafından kımıldatma yaklaşımı önerilmiştir.

Kımıldatma yaklaşımı politika yapımcıların; dürtme teorisi ile davranışsal ilkelerin hedefi konumundaki bireylerin davranışlarına değil mal, hizmet ve süreçleri arz edenlerin eylemlerinin davranışsal ilkeler doğrultusunda düzenlenmesine odaklanması gerektiğini savunmaktadır. Bir diğer ifade ile dürtme içselliklere odaklanırken, kımıldatma yaklaşımı dışsallıkları hedeflemektedir. Aynı zamanda bireylerin politikanın amacına yönelik farkındalığını önemseyen kımıldatma yaklaşımı; hem dürtme teorisine yöneltilen eleştirilere cevap verme hem de hükümetlerin piyasaları düzenleme rolünü güçlendirme noktasında önem arz etmektedir. Özellikle akademik çalışmalarda dürtme teorisi kadar ön plana çıkamamış kımıldatma yaklaşımı bu çalışmanın temelini oluşturmuş olup, çalışmada Avrupa Birliği müktesebatına paralel bir şekilde Türkiye’de yürürlükte olan enerji etiketleme uygulaması kımıldatma yaklaşımı örneği olarak incelenmiştir.

Ürünlerin enerji etiketlemesine dair 2017 tarihli Avrupa Birliği mevzuatına uyum çerçevesinde Türkiye’de Mart 2021’de yeni Enerji Etiketleme Çerçeve Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Enerji etiketleme uygulaması ile enerji tasarrufunu sağlama noktasında enerji ile ilgili ürünler arz eden özel sektöre yönelik enerji tüketim bilgilerini içeren yeni enerji etiketlerini sunma zorunluluğu

getirilmiştir. Çalışmada enerji etiketlerindeki değişim ve mevcut etiketler başvuru davranışsal içgörüler doğrultusunda irdelenmiş ve etiketler üzerinde kırmızı, sarı ve yeşil renklerinin tercih edilmesinde, enerji sınıflandırılmasında gerçekleştirilen değişimle sınıflandırmanın sadeleştirilmesinde ve değişimin pandemi süreci içerisinde konut enerji tüketimlerinin arttığı bir zamanda gerçekleştirilmesinde davranışsal içgörülerin dikkate alındığı ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla ‘Homo Economicus’. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 29-40.
- Aksoy, Ara S. (2018). Geleceğin Davranışsal Ekonomistlerinin Davranışsal Ekonomik Projeleri. Ekonomi Bakanlığı (Der.). *Senin Kararın Mı?* içinde (70-77) (<https://ticaret.gov.tr/data/5b8ec3ce13b8761b8471c1f9/1ebc0d8a6a572cd0a7f4ab084eb63831.pdf>)
- Altun, T. (2018). Hanelerde Enerji Verimliliği: Davranışsal Müdahaleler ve Kamu Politikaları İçin Anahtar İlkeler, *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13 (22), 91-106.
- Altun, T. (2020). Davranışsal Refah Ekonomisi: Liberal Paternalist Politikalar, https://www.researchgate.net/publication/337631938_Davranissal_Refah_Ekonomisi_Liberal_Paternalist_Politikalar
- Altun, T. & Aydın, A. (2022). The Effect of Behavioral Instruments on the Savings in Private Pension Plans: The Case of Turkey, *Business and Economics Research Journal*, 13 (2), 271-297.
- Ashraf, N., Camerer F. C. & Loewenstein, G. (2005). Adam Smith, Behavioral Economist. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (3), 1-15.
- Camerer, C., Issacharoff S., Loewenstein, G, O’Donoghue T. & Rabin, M. (2003). Regulation for Conservatives Behavioral Economics and The Case for Asymmetric Paternalism. *University of Pennsylvania Law Review*, 151 (3), 1211-1254.
- Dahl, R. (1947). The Science of Public Administration: Three Problems. *Public Administration Review*, 7 (1), 1-11.
- Dimock, M. (1937). The Study of Administration. *The American Political Science Review*, 31 (1), 28-40.
- Doğan, H. & Yıllankırkan, N. (2015). Türkiye’nin Enerji Verimliliği Potansiyeli ve Projeksiyonu. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 3(1), 375-383.
- Doğru, C. E. (2018). Etik Davranmak Mı? Biri Bizi Dürtün. *Türkiye Etik ve İtibar Derneği*, <https://www.teid.org/wp-content/uploads/2020/05/Etik-Davranmak-Mi-TEID.pdf>, Erişim Tarihi: 30.01.2022.
- Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). Fasil 15: Enerji. https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html, Erişim Tarihi: 10.02.2022.
- Dursun, İ. & Belit, M. (2017). Bir Sosyal Pazarlama Hedefi Olarak Enerji Tasarrufu ve Ölçümü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 130-153.
- Ekonomi Bakanlığı, (2018) *Senin Kararın Mı?*, https://ticaret.gov.tr/data/5b9623ea13b8761ce82c5e34/senin_kararin_mi.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2021.
- Enerji Etiketleme Çerçeve Yönetmeliği (2021). Resmi Gazete (Sayı: 31411), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.3584.pdf>, Erişim Tarihi: 02.01.2022.
- Erdoğan, M & Karagöl, V. (2019). Behavioral Economics, Nudge And Public Interventions In Daily Life: The Case of Turkey And Recommendations. *Econ World 2019*, Budapeşte, Macaristan.
- Ev Tipi Buzdolapları, Derin Dondurucular, Buzdolabı Derin Dondurucuları ve Bunların Bileşimlerinin Enerji Etiketlemesine İlişkin Tebliğ (2002). Resmi Gazete (Sayı: 24705).
- Giest, S. (2020). Do Nudgers Need Budgeting? A Comparative Analysis of European Smart Meter Implementation. *Government Information Quarterly*, (37), 1-10.

IRENA (International Renewable Energy Agency). (2021). *Tracking SDG 7: The Energy Progress Report*. <https://www.irena.org/publications/2021/Jun/Tracking-SDG-7-2021>, Erişim Tarihi: 05.01.2022.

İnan, İ., Akbulut, İ. & Aslan, E. (2018). Enerji Sorununun Çözümünde Yenilenebilir ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120 (237), 11-40.

John, P. (2018). *How Far to Nudge? Assessing Behavioural Public Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

John, P. & Stoker, G. (2017). *From Nudge to Nudge Plus: Behavioural Public Policy for A Self-Guiding Society*. IPAA 2017 Research and Practice Symposium.

Kahneman, D. (2020). *Hızlı ve Yavaş Düşünme*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Kılıç, E. (2020). Kamu Politikalarında Davranışsal İktisadın Önemi: Dünya ve Türkiye'den Uygulama Örnekleri. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 4 (1), 237-262.

Last, B. S., Schriger, S. H., Timon, C. E., Frank, E.H., Buttenheim, A. & M., Rudd, B. N., Fernandez-Marcote, S., Comeau, C., Shoyinka, S. ve Beidas, R. (2021). Using Behavioral Insights to Design Implementation Strategies in Public Mental Health Settings: A Qualitative Study of Clinical Decision-Making. *Implementation Science Communications*, 2 (6), 2-16.

Mihaila, V. (2021). *Behavioral-Based Interventions for Improving Public Policies*, Hershey PA: IGI Global.

Mojašević, A. S & Nikolić, L. (2021). Nudge, Shove, Budge, Sludge and Administrative Burden: Terminological Demarcation and Practical Implications. *Facta Universitatis Law and Politics*, 19 (2), 83-96.

Nolan, J. M., Schultz, P. W., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J. & Griskevicius, V. (2008). Normative Social Influence is Underdetected Personality and Social Psychology Bulletin, 34, 913-923.

Oliver, A. (2013a). From Nudging to Budgeting: Behavioural Economic-Informed Regulation of The Supply Side. <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/there-is-more-to-behavioural-economic-policy-than-nudging/>, Erişim Tarihi: 22.11.2021.

Oliver, A. (2013b). From Nudging to Budgeting: Using Behavioural Economics to Inform Public Sector Policy. *Journal of Social Policy*, 42 (4), 685-700.

Oliver, A. (2017). Nudges, Shoves and Budes: Behavioural Economic Policy Frameworks. *International Journal of Health Planning and Management*, 33(1), 1-4.

Özcam, Ö. (2012). *Enerji Verimli Elektrikli Cihazlar İçin Geçerli Mevzuatın Split Klimalar Üzerinde İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, Ş. (2017). *İkna Edici İletişim Bağlamında Davranışsal İlgörü Kullanımı: Kamu Sağlık Politikası Alanında Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özer, D. (2012). Toplumsal Düzenin Oluşumunda Renk ve İletişim. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 268-281.

Özer, M. A. (2016). Herbert Simon'un Yönetim Bilimine Katkıları Üzerine Değerlendirmeler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5 (11), 160-185.

Peksevim, E. & Peksevim, S. (2020). Dürtme Politikalarını Etkili ve Etik Bir Şekilde Tasarlamak. *Harvard Business Review*, <https://hbrturkiye.com/dergi/durtme-politikalarini-etkin-ve-etik-bir-sekilde-tasarlamak>, Erişim Tarihi: 12.01.2022.

Temiz Enerji Haber Portalı. (2021). *Beyaz Eşyalarda Yeni Verimlilik Etiketleri Ne Anlama Geliyor?* https://temizenerji.org/2021/03/22/beyaz-esyalarda-yeni-verimlilik-etiketleri-ne-anlama-geliyor/?gclid=EAIaIQobChMI2dCkp7_j9QIV5Y1oCR1ZngR2EAAyA SAAEgKLBfD_BwE, Erişim Tarihi: 10.11.2022.

Thaler, R. & Sunstein, C. (2019). *Dürtme- Sağlık, Zenginlik ve Mutluluk İçin Alınan Kararları Geliştirmek Üzere*. İstanbul: Pegasus Yayınları.

TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Samsun Şubesi. (2013). https://www.emo.org.tr/yayinlar/dergi_goster.php?kodu=920&dergi=7, Erişim Tarihi: 15.12.2021.

Ürünlerin Enerji ve Diğer Kaynak Tüketimlerinin Etiketleme ve Standart Ürün Bilgileri Yoluyla Gösterilmesi Hakkında Yönetmelik. (2011). Resmi Gazete (Sayı: 28130).

Waldo, D. (2007). *The Administrative State- A Study of The Political Theory of American Public Administration*. New Jersey: Transaction Publishers.

Yılmaz, V. & Canbazer, C. (2020). Kamu Politikalarına Davranışsal Yaklaşım ve Türkiye'ye Yansımaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1827-1854.

<https://energypost.eu/calculating-the-energy-saved-if-home-working-becomes-the-norm-globally/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

<https://www.ugur.com.tr/yeni-enerji-etiketleri-ile-ilgili-bilgilendirme> (Erişim Tarihi: 02.01.2022).

Örgütsel Maneviyat ve Psikolojik Sermayenin Duygusal Emek ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi: İstanbul'da Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma[☆]

The Effect of Organizational Spirituality and Psychological Capital on Emotional Labor and Coping With Stress

İpek NAZLI^{a,✉}, Hakkı AKTAŞ^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	16 Ağustos 2022
Kabul	15 Şubat 2023
Yayın	6 Mart 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Örgütsel Maneviyat,
Psikolojik Sermaye,
Duygusal Emek,
Stres,
Stresle Başa Çıkma,
Sağlık Çalışanları.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	16 August 2022
Accepted	15 February 2023
Available Online	6 March 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Organizational Spirituality,
Psychological Capital,
Emotional Labor,
Stress,
Coping With Stress,
Healthcare Professionals.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı; örgütsel maneviyat ve psikolojik sermayenin, duygusal emek ve stresle başa çıkma üzerindeki etkisinin, sağlık çalışanları örnekleminde incelenmesidir. Yapılan literatür incelemesi sonrasında duygusal emek kavramının özellikle hizmet sektörü çalışanları örnekleminde incelendiği ve sağlık sektöründe duygusal emeğin yoğun olarak gerçekleşmesinden dolayı bu çalışmanın örneklem grubu olarak hastayla iletişim halinde olan sağlık çalışanları seçilmiştir. Örneklem seçimi kolayda örneklem yöntemiyle seçilmiş ve ulaşılabilen çalışma grubuna yüz yüze anket yöntemi ile uygulanmıştır. Araştırmaya toplamda 262 sağlık çalışanı katılmıştır. Araştırmada Basım ve Beğenirbaş (2012)'in Türkçeye uyarladığı duygusal emek ölçeği; Şahin ve Durak (1995) tarafından Türkçeye uyarlanan stresle başa çıkma tarzları ölçeği; Çetin ve Basım (2012)'in Türkçeye uyarladığı psikolojik sermaye ölçeği ve Petchsawang ve Duchon (2009) tarafından Asya bağlamında geliştirilen örgütsel maneviyat ölçeği kullanılmıştır. Veriler SPSS 22.0 paket programıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda psikolojik sermaye ve örgütsel maneviyat arasında istatistiksel açıdan anlamlı, yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişki bulunduğu görülmüştür. Duygusal emekle diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken; stresle başa çıkmanın örgütsel maneviyat ve psikolojik sermayeyle pozitif yönlü ilişkisi saptanmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of organizational spirituality and psychological capital on emotional labor and coping with stress in a sample of health professionals. After the literature review, the concept of emotional labor was examined especially in the sample of service sector employees. Because of that, the sample was chosen from the health professionals who were in contact with the patient. The sample was selected randomly and applied to the accessible study group by face-to-face survey method. A total of 262 healthcare professionals participated in the study. The emotional labor scale which was adapted to Turkish by Basım and Beğenirbaş (2012), the coping with stress styles scale which was adapted to Turkish by Şahin and Durak (1995), the psychological capital scale which was adapted to Turkish by Çetin and Basım (2012) and the organizational spirituality scale developed by Petchsawang and Duchon (2009) in Asian context was used in the study. The data were analyzed with the SPSS 22.0 package program. As a result of the research, it was seen that there was a statistically significant, high-level positive relationship between psychological capital and organizational spirituality. While no significant relationship was found between emotional labor and other variables; it has been determined that coping with stress has a positive relationship with organizational spirituality and psychological capital.

[☆] Bu çalışma, "Örgütsel Maneviyat ve Psikolojik Sermayenin Duygusal Emek ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi" konulu İstanbul Üniversitesi SBE Örgütsel Davranış Anabilim Dalı'nda hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Arş. Gör., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, **E-Posta:** ipek.nazli@yeniuyuzil.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-3302-5311

^b Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, **E-Posta:** hakkı.aktas@istanbul.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-7336-2446

EXTENDED SUMMARY

Research Problem and Questions

The purpose of this research is to examine the effects of organizational spirituality and psychological capital on emotional labor and coping with stress in a sample of health professionals. The increase in the elderly population in the world with the prolongation of life expectancy and extraordinary situations such as pandemics have once again revealed the importance of health professionals. They work under intense stress and are exposed to and struggle with many stress factors during the day. The effort they show in regulating their emotions in their business life is the biggest proof of the emotional labor exhibited. It is thought that psychological capital and organizational spirituality play an important role to cope with stress without any emotional harm to healthcare professionals to whom we entrust our lives. For this reason, research is important in terms of creating a more comfortable organizational space for healthcare professionals and giving advice to institutions and organizations providing healthcare services.

With the literature review of the research variables, the following questions were formed.

- (1) What kind of a relationship exists between research variables?
- (2) How does individuals' perception of organizational spirituality affect their emotional labor and coping with stress styles?
- (3) How do individuals' psychological capital affect their emotional labor and coping with stress styles?

Literature Review

Hochschild (1983) defined emotional labor as persuading consumers or managing facial expressions and bodily appearances as the consumer deems appropriate, in line with the service recipients' expectations, and the organization's demands. Unlike Hochschild's definition, Ashforth and Humphrey (1993:89) did not include unobservable behaviors in their definition and instead focused solely on observable behaviors. Morris and Feldman (1996:987-988) define emotional labor as emotions that are regulated and directed by the organization's communication demands between service providers and clients. In emotional labor, the authors focus on the employee's extra effort for the emotions desired to be shown. Surface acting, deep acting, and the expression of spontaneous and real emotion are the three dimensions of emotional labor.

Lazarus and Folkman (1984) identify stress as the relationship between the environment and people, considering the characteristics of the person and environmental events. According to Schermerhorn (1984), stress is tension when people are faced with unexpected events, limitations, or opportunities. People use some methods of coping with stress to protect their mental and physical health. The basis of the strategies applied in overcoming stress is to change habits and to control the physical, psychological, and behavioral stress symptoms.

The basis of the strategies applied in coping with stress is to change habits and control the physical, psychological, and behavioral stress symptoms. Some of the strategies are

changing personality traits, bodily movement, sports, meditation, breathing exercises, prayer, and worship (Aydın, 2016). Mitroff and Denton (1999:90) were the first authors who define the concept of organizational spirituality. According to the authors, the fundamental organizational spirituality is finding the ultimate purpose of the person in life and harmonizing beliefs and this purpose with the work. Kinderski and Skrypnik (2004) defined organizational spirituality based on personal experience. In organizational spirituality, which is characterized by physical, emotional, cognitive, interpersonal, spiritual, and mystical dimensions, people are passionate and energetic in their work, they freely express their individualism, connect deep bonds with colleagues and there is a sense of harmony in their beliefs and works. Petchsawang and Duchon (2009), studied the employees of a Thai-based company to explain organizational spirituality in the context of the East, and examine it in five dimensions. These dimensions are connection, compassion, mindfulness, meaningful work, and transcendence.

Luthans et al. (2004) defined psychological capital using positive psychology and a positive organizational behavior approach. Psychological capital is concerned with who a person is as well as who they can be in the finest version of themselves. In today's organizations, psychological capital refers to the ability to recognize and capitalize on the value of each employee who works for a company (Luthans et al., 2007). Psychological capital consists of four components; self-efficacy, hope, optimism, and resilience. These four components are inextricably linked. For example, hopeful people choose the path they want to pursue themselves, and because they have this choice, they become more optimistic and psychologically resistant to the challenges they may face along the way (Luthans & Youssef, 2007).

Methodology

This study aims to investigate the effects of organizational spirituality and psychological capital on emotional labor and coping with stress in a sample of healthcare professionals. The sample of the study consisted of healthcare professionals who have communication with patients in Istanbul. The scope of the study reached a total of 262 healthcare professionals, and the data obtained were analyzed. In this study, four scales were used; the emotional labor scale (Basim & Beğenirbaş, 2012); the styles of coping with stress scale (Şahin & Durak, 1995); the psychological capital scale (Çetin & Basim, 2012); and the organizational spirituality scale developed by Petchsawang and Duchon (2009) in the Asian context.

Table 1. The Data for Factor Analysis

Scale	KMO Value	Bartlett's Test Value	Variance (%)
Emotional Labor	0,819	1097,744	60,796
Coping with Stress	0,866	3912,687	66,194
Psychological Capital	0,897	2041,922	57,972
Organizational Spirituality	0,883	4654,278	66,262

Thereafter the analysis, the original scales of coping with stress and organizational spirituality, which were both distributed over five dimensions, were distributed throughout six dimensions. Table 1 shows the data obtained from the scales after factor analysis. Cronbach's Alpha (α) values for the scales are emotional labor (0.68), coping with

stress scale (0.66), psychological capital scale (0.89), and organizational spirituality scale (0.85).

Results and Conclusions

Considering the findings, it is found that there is a strong correlation between organizational spirituality and psychological capital. Sarkar and Garg (2020) investigated whether a peaceful environment at work is possible, and found a significant relationship between psychological capital dimensions and spirituality. On the other hand, Fox et al. (2018), found significant relationships between hope and spirituality in their study. Consequently, the results of the studies in the relevant literature support the results obtained from this study.

A person's physical, emotional, psychological, and spiritual well-being are all affected by stress. Organizations support spirituality through meditation techniques, mindfulness training, yoga, breathing exercises, and prayer rituals, to reduce workplace stress which is harmful to employees. For instance, multinational companies such as Facebook, Amazon, Apple, Google, and Microsoft have made some attempts to develop organizational spirituality (Sarkar & Garg, 2020:722-723). As a consequence of the literature review; it is seen that organizational spirituality smooths the negative effects that occur as a result of stress (Kumar & Kumar, 2014) and that individuals with high spirituality have lower stress levels (Milliman et al., 2003). Chand and Koul (2012) found that organizational spirituality helps to cope with stress. The conclusions of the study confirm the connection between organizational spirituality and coping with stress.

The findings of the study show a strong correlation between psychological capital and a self-confident approach which is the dimension of coping with stress. Additionally, there is a significant correlation between optimism, hope, and psychological resilience which are dimensions of psychological capital and a self-confident approach. People who have a strong sense of optimism and hope focus on the positive things that will occur in the future and assign the negative things to outside forces. Similarly, people with strong psychological resilience control their negative emotions and manage them because of their self-confidence. Hence, it is expected situation that optimistic, hopeful, and psychologically resilient people will use a self-confident approach when avoiding stress. Thus, this study supports these positive meaningful relations between coping with stress and psychological capital. By the study on university students by Pan and Zhou (2009) students who have a high psychological capital are more successful in coping with stress.

In conclusion, organizational spirituality and psychological capital appear to be quite effective in managing stress but have not been found to have an impact on emotional labor. Because enhancing a person's psychological capital enables them to have greater optimism about the future, think more positively, control their everyday negative emotions, and feel more confident. Similarly, organizational spirituality is not just a concept within the boundaries of the organization. Organizational spirituality assists individuals in discovering the meaning of their lives, receiving organizational support spiritually, going about their daily activities with awareness, and building strong links between their beliefs. People who

have developed psychological capital and spirituality are better able to cope with negative stressors and thus better protect their mental and physical health as a whole.

1. Giriş

Hawthorne çalışmalarıyla temelleri sarsılan klasik yönetim düşüncesi 1930'lu yıllarda yerini neoklasik yönetim anlayışına bırakmıştır. Klasik yönetim düşüncesinin aksine insanın önemine vurgu yapan neoklasik yönetim anlayışı; insanın bir makine gibi görülemeyeceğinin, her insanın birbirinden farklı olduğunun ve içinde bulunduğu duruma göre tepki verdiğinin, birtakım arzularının ve beklentilerinin olduğuna değinmiştir. İnsan ve duygularının ayrılmaz bir bütün olmasının temellerinin atıldığı bu dönem, 1970 ve sonrası dönemde benimsenen post modern yönetim anlayışına kadar gelişerek devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Son yıllarda insan ve duygu kavramına ek olarak maneviyat kavramı da araştırılmaya başlanmış ve maneviyat kavramı üzerine yapılan araştırmalar literatürde hız kazanmıştır.

Literatürde duygusal emek, hizmet alanların beklentileri ve örgütün talepleri doğrultusunda, tüketicileri ikna etmek ya da tüketiciyi tatmin edecek şekilde yüz ifadelerinin ve bedensel görünülerinin yönetilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Birey bu duygusal düzenleme sırasında bir takım duygusal yıpranmalar ve stres yaşayabilmektedir. Dolayısıyla duygusal emek ve stres kavramları araştırmacılar tarafından sık sık birlikte incelenmiş ve duygusal emeğin stres, tükenmişlik ve performans düşüklüğü gibi olumsuz sonuçlara neden olduğu birçok araştırmaya konu olmuştur (Adelmann, 1995; Grandey, 1999; Jeung et al., 2018; Pugliesi, 1999). Pozitif psikoloji sonrası literatüre giren psikolojik sermaye kavramı bireylerin sahip olduğu tutum, etik duygular, yaşama karşı olan genel bakış ve bireysel üretkenliği tanımlayan kişilik özellikleri şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan çalışmalar psikolojik sermayesi yüksek olan bireylerin stresle daha kolay başa çıktığını göstermektedir (Abbas & Raja, 2015; Avey et al., 2009; Newman et al., 2014; Rabenu et al., 2017). Örgütsel maneviyat kavramını literatürde bireyin kişisel gelişimi, güvenilirlik, cömertlik, merhamet, öğrenme, sorumluluk sahibi olma, doğruyu ve anlamlı olanı arama ve yüksek bir amacı başarma kavramlarıyla ilişkilendirmiştir. Bireyin yapmış olduğu işin manevi değerleriyle örtüşmesi ve kişinin işinde kendi benliğini keşfetmesi örgütsel maneviyatın en basit tanımıdır ve bu benlik keşfi yalnızca iş ortamıyla sınırlı kalmayıp kişinin günlük hayatına da yansımaktadır. Örgütsel maneviyatın ve psikolojik sermayenin birlikte ele alındığı çalışmalar göstermektedir ki, bu iki kavram yakından ilişkili olup; iş gücü devri ve örgütsel sinizmi azaltıcı bir etki sergilemektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar örgütsel maneviyatın, psikolojik sermaye boyutlarını desteklediğini ve iş ortamında pozitif psikolojik etkinin korunmasına katkı sağladığını göstermektedir (Fox et al., 2018; Sarkar & Garg, 2020; Sarkar et al., 2022; Shrestha & Jena, 2021). Dolayısıyla örgütsel maneviyat zincirleme bir iyi oluşun ilk halkasıdır. Örgütsel maneviyatın desteklediği bir örgütte çalışanların psikolojik sermayesi gelişecek ve bu doğrultuda çalışan duygusal emeğin yaratmış olduğu stres ve/veya duygusal emekten bağımsız meydana gelen stres faktörleriyle daha iyi başa çıkacaktır.

Yapılan literatür incelemesi sonrasında duygusal emek kavramının özellikle hizmet sektörü çalışanları örneğinde incelendiği saptanmış (Lee et al., 2018; Lee & Madera, 2019; Lee et al., 2016; Leidner, 1999) ve sağlık sektöründe duygusal emeğin yoğun olarak gerçekleşmesinden dolayı bu çalışmanın örneklem grubu olarak hastayla iletişim halinde olan sağlık çalışanları seçilmiştir. Buna ek olarak sağlık profesyonellerinin mesleğe başlamadan önce etmiş olduğu Hipokrat yemininin (Declaration of Geneva, 1948) ve meslek antlarının yukarıda belirtilen örgütsel maneviyat kavramlarıyla (kişisel gelişim, güvenilirlik, cömertlik, merhamet, öğrenme, sorumluluk sahibi olma, doğruyu ve anlamlı olanı arama ve yüksek bir amacı başarma) yakından ilişkili olması da örneklem seçiminde etkili olmuştur (Board, 1999; Bölüktaş et al., 2018; Tyson, 2001). Sonuç olarak bu araştırma örgütsel maneviyat ve psikolojik sermayenin duygusal emek ve stresle başa çıkma kavramları üzerindeki etkisini sağlık çalışanları örneğinde incelemeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda çalışmanın sağlık sektörüne ve sağlık profesyonellerine duygusal emek ve stresle başa çıkmada yeni bakış açıları kazandıracak ve katkı sağlayacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Duygusal Emek

Hochschild (1983) duygusal emeği; hizmet alanların beklentileri doğrultusunda, karşı tarafı ikna etmek ya da karşı tarafın uygun gördüğü şekilde yüz ifadelerinin ve bedensel görünümünün yönetilmesi şeklinde tanımlamıştır. Daha somut bir anlatım yapabilmek adına Goffman'a atıf yaparak, hizmeti sahne, çalışanları aktör, müşterileri izleyici, duygusal emeği ise bir oyun olarak somutlaştırmıştır. *"Herkes tarafından gözlenebilen mimiksel ve bedensel gösterimlerde bulunmak için duyguların yönetilmesi; ücretle satılan, bu nedenle de değiştirilebilen bir değer"* olarak tanımlanan duygusal emeğin odak noktasının duyguların ticarileştirilmesi olduğunu vurgulanmıştır (Chu & Murrmann, 2006:1183). Hizmet ve karşılama sektöründe müşterileri arkadaş canlısı ya da güler yüzlü karşılamak, çalışan tarafından sunulan hizmetin bir parçasıdır (Schneider & Bowen, 1985:423). Sosyal kimlik kuramı çerçevesinde incelenen duygusal emek kavramı, karşı tarafa uygun duygunun sergilenmesi şeklinde tanımlanmıştır (Ashforth & Humphrey, 1993). Morris ve Feldman (1996:987-988) duygusal emeği, hizmet satıcısı ve alıcısı arasındaki iletişim için, kurumun istekleri doğrultusunda kontrol edilen ve yönlendirilen duygular şeklinde tanımlamıştır. Burada üzerinde durdukları konu ise gösterilmesi istenen duygular için çalışanın fazladan çaba harcamasıdır. Burada yüz ve bedene yansıtılan duygular örgütün amacına hizmet edecek şekilde dönüştürülmektedir (Grandey, 1999). Duygusal emeği bir duygu düzenleme süreci olarak ele alan Diefendorff ve arkadaşlarına (2005:339-340) göre iş hedeflerinin başarılabilmesi için istenen davranış kalıplarının gösterilmesi gerekmektedir. Başka bir tanıma göre ise duygusal emek *"müşteriye satılan paketin bir parçası"*dir. Kol gücü ve beyin gücünün satılması gibi duygu işçileri de gülümsemelerini satmaktadır (Özkaplan, 2009:19).

Hochschild (1983) duygusal emek yaklaşımında iki mekanizmadan söz etmektedir. Bireyler duygusal emek davranışını sergilerken bu iki mekanizmadan birini

kullanmaktadır; yüzeysel ve derinlemesine rol yapma davranışı. Yüzeysel rol yapma davranışında birey, o an gerekli olan şartlar gereği davranışlarına çeki düzen verir fakat aslında duyguyu gerçekte hissetmemektedir. Bu durumda bireyin sergilemiş olduğu davranış ve duygu durumu birbiriyle uyum içinde değildir. Derinlemesine rol yapma davranışında ise birey o anki şartların gerektirdiği duygu durumunu hissetmeye kendini zorlamakta ve ardından bunları davranışa dönüştürmektedir. Ek olarak, yazar çalışmalarında her iki mekanizmanın da birey için zahmetli olduğunu ve bu durumun bireyde iş yaşamında tükenmişlik ve strese neden olabileceğini öne sürmüştür. Hochschild yaklaşımında bahsedilen yüzeysel ve derinlemesine rol yapma davranışına ek olarak, Ashforth ve Humphrey (1993) kişinin işi gereği sergilemesi gereken duyguyu gerçekten hissediyor olabileceğini ve rol yapmasını gerektirecek bir durum söz konusu olmadığını belirtmiş, samimi davranış kavramını ortaya atmış ve literatüre yeni bir boyut kazandırmışlardır. Bu kavramla ilk defa duygusal emeğin olumlu sonuçları olabileceğine değinilmiş ve duygular soyut olmaktan çıkıp somut bir hale bürünmüştür. Ayrıca yazarlar duygusal emek davranışlarının bir tür izlenim olduğunu, karşı taraftan ne derece samimi algılandığının da üzerinde durmuşlardır çünkü sergilenen davranışın kalitesin izleyicide oluşan etki tarafından belirlenir (Arıkan ve Asunakutlu, 2019:109-111; Begenirbaş, 2013:94-101). Ashforth ve Humphrey'e göre duygusal emek kavramı sosyal kimlik kuramıyla ilişkidir. Sosyal kimlik kuramında belli bir gruba ait olan birey, grupla bütünleşerek grubun özelliklerini kendi özellikleri gibi benimser. Bu kurama göre yazarlar, duygusal emek sürecinde örgütle bütünleşen bireyin, samimi davranış sergilemesinin daha olası olduğunu ifade eder. Ayrıca örgüt rolleriyle bütünleşme ve samimi davranış arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin varlığına değinen Ashforth ve Humphrey, bu ilişkinin duygusal emek davranışının olumsuz yönlerini azaltacağı görüşünü savunur. Samimi davranış sonucu çalışanın artan performansı, çalışmanı başarıya ve birtakım ödüllere yönlendirir; bunun sonucunda çalışanın öz yeterlilik düzeyi artar. Öz yeterlilik düzeyi yüksek olan çalışanların ise stresle daha kolay başa çıktığı, psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklardan korunduğu görülmüştür (Ashforth & Humphrey, 1993).

Duygusal emek literatürü incelendiğinde olumlu sonuçlardan çok olumsuz çıktıların araştırıldığı görülmüştür. Bu çıktıların başında duygusal uyumsuzluğun yaratmış olduğu etkiler gelmektedir. Duygusal uyumsuzluk çalışanlarda stres, tükenmişlik, depresyon, anksiyete gibi olumsuz sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Sergilenen duygularla hissedilen duyguların birbirinden farklı olduğu durumlarda ortaya çıkan duygusal uyumsuzluk çalışmanı bir rol çatışmasına sürüklemektedir. Çalışan hissetmediği duyguları hissediyormuş gibi yaptığı yüzeysel davranışta kendini ikiyüzlü hissetmektedir. Kişisel değerler ile iş hayatındaki rollerin çatışmasıyla dengeler bozulmakta ve bu durum stres ve tükenmişliğe neden olmaktadır. Stres ise kendini psikolojik, davranışsal ve fiziksel olarak farklı şekillerde göstermekte, uykusuzluk, yeme düzeninde bozukluk, sinir hali, tansiyon ve kalp rahatsızlığı gibi olumsuzluklara neden olmaktadır (Abraham, 1998:137-146). Duygusal emek ve depresif semptomlarda uygunun etkisinin araştırıldığı bir çalışmada, duygusal emek ve depresif semptomlar sergileme arasında bir ilişkinin olduğu

ve uykunun bu ilişkide aracı rol üstlendiği gözlemlenmiştir (Zhang et al., 2021).

Yapılan araştırmalarda yüksek düzeyde yüzeysel davranış sergileyen çalışanların yaşadıkları duygusal çelişki ve öfke bastırılması kaynaklı tükenmişlik düzeylerinin ve işten ayrılma niyetinin arttığını, buna bağlı olarak iş tatmininin ve motivasyonunun ise azaldığı görülmüştür (Kaya & Serçeoğlu, 2013:317-318). Örgütlerin çalışanların davranışlarını yönetmesi çalışanlarda yılgınlık, mutsuzluk, umutsuzluk, duygusal yıpranma vb. gibi sonuçlara neden olabilir (Grandey, 2000). Çalışanlar duygularının örgüt tarafından şekillendirilmesi ve yönetilmesini kendi duygu durumlarına karşı bir tehdit olarak algılayabilir. Bu gibi durumlarda dışarıdan gelen bu tehdit durumu bireyde stres oluşumunu tetikler. Bir diğer açıdan bakıldığında ise duyguların belli kalıplar içine sığdırılması, karşılaşılabilecek durumların belirli olması ve çalışanın bu duyguları kabule geçerek hareket etmesi meydana gelebilecek olumsuz sonuçları en aza indirebilmektedir. Yapılan araştırmalarda çalışanlar işin gerekliliklerine uyumlandığında iş motivasyonun, performansının ve iş tatmininin arttığı gözlemlenmiştir. Duygusal emeğin iş stresi, iş tatmini ve iyi oluşa olan etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada; duygusal emeğin iş stresini arttırdığı ve iş tatminini azalttığı saptanmıştır (Pugliesi, 1999).

Konuya ilişkin sağlık sektörü çalışanları bağlamında yapılan araştırma bulguları incelendiğinde; Kore'de hemşireler üzerinde yapılan bir araştırmada hemşirelerin yüksek düzeyde depresif semptomlar sergilediği, iş stresi yaşadığı ve bunların yüzeysel rol yapma davranışı ile ilişkili olduğu saptanmıştır (Yoon & Kim, 2013). Benzer şekilde hastalar tarafından kötü muameleye uğrayan sağlık çalışanının daha fazla duygusal emek sergilediği ve buna bağlı olarak tükenmişlik yaşadığı bulgulanmıştır (Grandey et al., 2012). Türkiye'de sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir araştırma da, duygusal emek ve tükenmiş arasındaki ilişkiyi desteklemektedir (Öğüt et al., 2013). Japonya'da evde bakım hemşireleri üzerinde yapılan bir araştırmada duygusal emek ve iş stresi arasında pozitif yönlü bir korelasyon saptanmıştır (Park & Han, 2013). Ruh sağlığı çalışanları (psikolog, psikoterapist, psikolojik danışman, psikiyatrist) ile yapılan başka bir araştırmada psikolojik danışmanların diğer ruh sağlığı çalışanlarına oranla daha fazla derinlemesine rol davranışı sergilediği ve psikolojik sermayelerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Mamacı, 2021).

2.2. Stresle Başa Çıkma

Stres araştırmalarının öncüsü olan Selye (1946:374) Genel Adaptasyon Sendromu (General Adaptation Syndrome-GAS) olarak adlandırdığı reaksiyonu tanımlamak için stres kavramını kullanmıştır. Organizmanın mutluluk verici olup olmadığına bakılmaksızın, bedeninin uyum sağlamak için verdiği fiziksel tepkilerin reaksiyon sürecini stres şeklinde tanımlayan Selye, stresin fiziksel bir durum olduğunu, organizmada fizyolojik değişimler meydana getirdiğini, ondan kaçmanın mümkün olmadığını ve normal bir vücut fonksiyonu olduğunu vurgulamıştır. Wolff'un (1953) kullanımına göre stres, organizma içerisindeki zararlı uyanlara veya birtakım koşullarla etkileşim sonucu meydana gelen dinamik bir durumdur. Ivancevich ve Matteson (1980) stresi uyaranlar ve tepkiler arasındaki etkileşim şeklinde tanımlamıştır. Lazarus ve Folkman

(1984) stresi, kişinin özelliklerini ve çevresel olayları dikkate alarak, çevre ve insan arasındaki ilişki şeklinde tanımlamıştır. Çevreden gelen etki, kişinin özelliği ve duyarlılığına göre tepkiye dönüşmektedir. Her etki belli bir tepki ile sonuçlanmayabilir. Bu nedenle stres, refahın tehlikeye girmesiyle verilen tepkidir. Schermerhorn'a (1984) göre stres, bireyde meydana gelen bir gerilim durumudur. Bu durum bireyin beklenmedik olaylar, sınırlamalar veya fırsatlarla karşı karşıya gelmesi sonucu meydana gelmektedir.

Quick ve Quick'in (1984) yapmış olduğu tanıma göre örgütsel stres, örgütle veya işle ilgili, örgüte veya işe karşı olarak bireysel enerjinin harekete geçmesidir. Örgütteki yönetici veya çalışan fark etmeksizin, işle ilgili herhangi bir uyumsuzluğun ortaya çıkması, beklentilerin karşılanmaması veya beklentinin aşırı olması, işin çalışanları fiziksel veya psikolojik olarak zorlaması örgütsel stresin oluşmasına temel hazırlamaktadır. Örgütsel stres çalışanın işe ilk başladığı andan itibaren kendini göstermekte, işin kendisinden, dış çevreden ve bireyin kendi kişilik yapısından kaynaklanmaktadır (Gümüştekin & Gültekin, 2009:147-148). Örgütsel stres hem yönetici hem de çalışan davranışına olumsuz etki eden bir durumdur. Örgüt içindeki verimin azalması ve çalışan bireylerin mutsuz olmasına neden olmaktadır (Akgün & Kemaloğlu, 1991). Kavram literatürde iş stresi veya mesleki stres olarak da adlandırılmaktadır. Beehr ve Newman (1978) iş stresinin çalışanın yapmış olduğu iş ve diğer insanlarla olan etkileşiminden kaynaklandığını ve sonucunda bireyin normal iş ortamında her zamankinden farklı davranmasına yol açan bir durum olduğunu ileri sürmüştür. Örgütsel stres, bireyin kendisinden beklenenlere yetersiz kalması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bireyden beklenen ile bireyin kaynakları birbiriyle uyumlu olmalıdır (Powell & Enright, 1990:77).

Lazarus ve Folkman (1984) stresle başa çıkmayı "*kişinin öz kaynaklarını aşan veya yük olarak değerlendirilen durumlarda içsel ve/veya dışsal istekleri idare etmek için devamlı olarak değişen bilişsel ve davranışsal çabalar*" şeklinde tanımlamıştır. İnsanlar stres altında olduklarının temelde iki tip başa çıkma stratejisi kullanırlar. Bunlar problem odaklı başa çıkma ve duygu odaklı başa çıkmadır. Problem odaklı stratejide kişi stres kaynağını tanımlayarak stresi ortadan kaldırmak için aktif adımlar atar. Duygu odaklı başa çıkmada ise stres kaynağının yaratmış olduğu durumu değiştirmekten çok stres kaynağının yaratmış olduğu duygulara odaklanmaktadır. Duygu odaklı başa çıkma yaklaşımı sosyal destek arayışı içinde olmayı içerir (Collins et al., 1990; Thornton & Perez, 2006; Urcuyo et al., 2005). Lazarus stresle başa çıkma yöntemlerini soruna ya da savaşıma yönelik başa çıkma ve duyguya ya da kaçınmaya yönelik başa çıkmak şeklinde iki başlık altında toplamıştır. Soruna yönelik başa çıkma eyleme dayalı bir savunma sistemidir. Birey stresle başa çıkabileceğine karar verir ve sorun hakkında daha fazla bilgi edinerek sorunu çözmeye çalışır. Duyguya yönelik başa çıkmada ise kişi sorunun çözülemeyeceğini düşünerek durumu kabullenir. Pasif bir savunma sistemi olan duyguya yönelik başa çıkmada kişi strese neden olan duygu durumunu kontrol altına alır ve duruma yönelik bakış açısını pozitif tutmaya çalışır. "*Her işte bir hayır vardır.*", "*Çok acı bir deneyimdi ama çok şey öğrendim.*" gibi tutumlar duyguya yönelik başa çıkmaya örnek verilebilir (Uçman, 1990:62).

Stresle başa çıkmada uygulanan stratejilerin temelinde alışkanlıkların değiştirilmesiyle fiziksel, davranışsal ve psikolojik stres belirtilerinin kontrol altına alınması vardır. Kişilik özelliklerinin değiştirilmesi, bedensel hareket ve spor, meditasyon, nefes egzersizleri, dua ve ibadet gibi uygulamalar uygulanan stratejilerden birkaçı olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın, 2016). Bireyin stres kaynaklarına verdiği tepkileri kontrol etmesi ve yaşamını kontrol altına alması stresle başa çıkma açısından önemli bir stratejidir. Bireyin yaşamını kendisinin kontrol ettiğinin farkına varması stresle başa çıkmasını kolaylaştırdığı gibi yaşamında mizah ve şakaya daha sık yer vermesi bireyin neşesini arttırmaktadır. Neşe ve stres aynı anda hissedilen duygu durumları olmadığı için de stres faktörü giderek azalmaktadır (Aydın, 2016:135-138).

Toplumsal karşılaştırma kuramında bireylerin düşünceleri ile yeteneklerinin birbiriyle bağlantılı olduğu ve bu işlevsel bağın bireyin davranışlarını etkilediği öne sürülmüştür. Kurama göre bireyin içinde bulunduğu durum hakkındaki fikir ve inançları yeteneklerini ve davranışlarını etkilemektedir (Festinger, 1954). Kuram stresle başa çıkmak için kullanılan bir strateji olarak karşımıza çıkar. Bireyin çevresinde benzer şekilde strese maruz kalan bireyleri gözlemlemesi sonucu kendini bu bireylerle karşılaştırır. Karşılaştırma sonucu kendinden daha fazla strese maruz kalan bireyleri görmesi kendi stres faktöründe azalmaya neden olabilmektedir.

Yapılan çalışmalar bedensel hareketliliğin stresi uzaklaştırmada çok etkili olduğunu öne sürmektedir (Luthans, 1989:209). Bedende yaşanan duygusal ve sinirsel stresin çok fazla olduğu durumlarda bedensel hareketliliğin az olmasının beden kimyasında bozulmalara yol açtığı ve bunun da kalp rahatsızlıklarının yaşanmasına neden olduğunu göstermiştir (Norfolk, 1989:39). Çalışanlarının sağlığına önem veren Yale Üniversitesi de "Being Well at Yale" hareketliliğiyle çalışanlarının sağlığını korumayı hedeflemektedir. Stresle başa çıkmak için düzenlenen program içeriğinde hareket etmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Danielle Casioppo önderliğinde yoga, nefes egzersizleri, farkındalık hareketi (mindful movement) ve denge konuları üzerinde durulmaktadır (Being Well at Yale, 2020). İnsan beyninde korku, anksiyete ve stresi algılayan amigdala stres esnasında ilkel bir kriz yönetim merkezi olarak çalışmaktadır. Stresli bir durum ile karşılaştığında insan doğası gereği otomatik olarak savaş, kaç ya da don (3F, Fight-Flight-Freeze) tepkisi vermektedir (Gray, 1970, 1982,1987; akt. De Pascalis et al., 2004:874). Bu gibi durumlarda özellikle nefes egzersizi ve meditasyon yapmak bireyi rahatlatmakta ve oluşabilecek travmaların önüne geçmektedir. Nefes zihne açılan bir kapı gibidir ve bütün egzersizlerin temelinde nefes yatmaktadır. Bilinenin aksine derin veya yavaş nefes almak değil vücudun normal seyrinde yapılan nefes egzersizi hücrelere giden oksijen miktarını arttırmakta ve farkındalık sağlamaktadır. Böylece birey daha berrak bir zihinle stresin üstesinden gelebilmektedir (Everly & Lating, 2019).

Meditasyon kelime anlamı olarak yoğunlaşmak demektir. Bedeni ve zihni dinlendirmek adına farkındalıkla yapılan bütün eylemler birer meditasyondur. Meditasyon bireyi zihinsel kaygılardan ve kuruntulardan uzaklaştırmakta, bireyi sakinlik ve rahatlığa kavuşturmaktadır. Bu nedenle stres etkisi altında olan bireylerin meditasyon yapması

stresle başa çıkmada bireye kolaylık sağlamaktadır. Harvard Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmada düzenli olarak meditasyon yapan bir grupta korku, anksiyete ve strese karşı tepki oluşturan amigdalanın küçüldüğü tespit edilmiş ve bu küçülme aynı zamanda stres seviyelerinde bir azalmayla ilişkilendirilmiştir (Hölzel et al., 2011). Yapılan araştırmalar meditasyon yapan işgörenlerin iş doyumunun anlamlı düzeyde yükseldiğini, performanslarının arttığını, işten ayrılma oranlarının daha düşük olduğunu ve diğer çalışanlar ile iletişimlerinin daha iyi olduğunu kanıtlamıştır (Davis, 1984:447). Dua ve ibadet de meditasyon gibi bireyi rahatlatan ve gerilimle mücadele etmesini sağlayan başka bir yöntemdir. Dua etmek bireye umut ve iyimserlik aşılar ve aynı meditasyonda olduğu gibi odaklanmayı artırır (Schafer, 1987:294). Dolayısıyla örgütlerin çalışanlarını meditasyon ve maneviyat ile desteklemesinin hem örgütsel maneviyat hem de psikolojik sermaye alt boyutlarından psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik kavramlarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Stresle başa çıkmada uygulanan örgütsel stratejiler örgütsel düzeydeki stres kaynaklarının kontrol altına alınması ve azaltılmasıyla mümkündür. Örgütsel düzeydeki stres kaynakları ise fiziksel koşullar, siyasalar, örgüt yapısı ve iş süreçleri ile ilgili olmaktadır. Örneğin fiziki koşulların iyileştirilmesi ve iş güvenliğinin artırılması, performans değerlendirme ve ücretlendirme sistemlerinin olabildiğince adaletli yapılması, örgüt yapısının aşırı resmiyetten uzaklaştırılması vb. uygulamalar iş gören stresini azaltmaktadır (Luthans, 1989:211). Luthans (1989) örgütsel stresin azaltılmasında kullanılacak bir takım genel strateji önerilerinde bulunmuştur. Bunlar destekleyici bir örgüt ortamı yaratmak, iş zenginleştirme, örgüt içerisindeki rollerin belirlenmesi ve rol belirsizliğinden kaynaklanan çatışmaların en aza indirilmesi, iş yeri ortamının daha neşeli hale getirilmesi, mesleki gelişim yollarının planlanması ve çalışanlara danışmanlık verilmesidir.

Günümüz örgütlerinin stresle mücadelede kullandıkları klasik stratejiler artık yetersiz kalmakta ve daha çeşitli yollar aramaktadır. Meditasyon, maneviyat, bedenin hareket ettirilmesi, farkındalık (mindfulness) ve sosyal destek stresle başa çıkmada kullanılan en yeni stratejiler arasındadır (Daniel, 2015; Ramya & Jose, 2013). Özellikle literatür incelendiğinde örgütler tarafından uygulanan maneviyat ve meditasyon stratejilerinin performansı, örgütsel sadakati ve iş doyumunu arttırmada; stresi azaltmada etkili olduğu gözlemlenmiştir (Cox, 2011; Karakas, 2010). Hindistan'da hemşireler üzerinde yapılan bir araştırmada dua etmek, meditasyon yapmak ve manevi etkinliklere katılmanın stresi azalttığı bulgulanmıştır (Ramya & Jose, 2013). Buna ek olarak, yoganın birçok stres tedavisinde kullanıldığı, sinir sistemini yatıştırarak kalp atış hızını düşürdüğü ve kan basıncını azalttığı araştırmalarla kanıtlanmıştır (Kirkwood et al., 2005; Pilkington et al., 2005). Amerika ve Meksika'da yürütülen kültürler arası bir çalışmada, her iki ülke için de örgütsel maneviyatın alt boyutlarından olan anlamlı işin, iş stresiyle negatif bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır (Daniel, 2015). Türkiye'de örgütsel maneviyat (işyeri maneviyatı), işe tutkunluk ve iş stresinin sağlık çalışanları örneğinde araştırıldığı çalışmanın bulguları da bu sonucu destekler niteliktedir; çalışmada örgütsel maneviyat ve iş yeri stresi arasında

negatif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya konmuştur (Pelenk, 2018).

2.3. Örgütsel Maneviyat

Dijitalleşen dünyayla beraber bilim insanları insan ruhu üzerinde daha çok durmaya başlamış ve bu soyut alanda birçok yeni kavrama imza atmıştır. Örgütsel maneviyat kavramı da son yirmi yılda literatüre kazandırılan kavramlardan biridir ve son yıllarda konu üzerinde yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir artış mevcuttur (Örgev & Günalan, 2011). Yeni ve Batı temelli bir yaklaşım olan örgütsel maneviyat kavramı literatür taramalarında karşımıza işyeri maneviyatı şeklinde de çıkmaktadır. Birçok bakış açısıyla yorumlanmış olan örgütsel maneviyat kavramı her insan için farklı şeyler ifade etmektedir (Weston, 2002). Kavram hakkında kabul görmüş ortak bir tanıma rastlamak zor olsa da yapılan tanımların pek çoğunda doyum, denge ve uyum kavramlarına yer verilmiştir (Berzah ve Çakır, 2015:140).

Mitroff ve Denton (1999:90) örgütsel maneviyat kavramını tanımlayan ilk yazarlar arasındadır. Yazarlara göre, bireyin hayattaki nihai amacını bulması ve inançları ile yapmış olduğu işin değerler açısından birbirine uyum sağlaması örgütsel maneviyatın temelidir. Aynı zamanda çalışma arkadaşları, işle ilgili diğer kişiler ve yapılan işle derin bağlantılar kurulması da örgütsel maneviyatın ön plana çıkardığı diğer konulardır. Freshmann (1999:321) ise yapmış olduğu tanımda örgütsel maneviyat kavramını bireyin kişisel gelişimi, güvenilirlik, cömertlik, merhamet, öğrenme, sorumluluk sahibi olma, doğruyu ve anlamlı olanı arama ve yüksek bir amacı başarma kavramlarıyla ilişkilendirmiştir. Başka bir tanımda ise işin anlamlılığına vurgu yapılmıştır. Ashmos ve Duchon (2000:135) örgütsel maneviyatı bireysel deneyimler ve işyeri ortamına göre ele almıştır. Yazarlara göre örgütsel maneviyat, kişinin, toplumsal bağlamda anlamlı işler yaparak kendini ifade etmesine olanak sağlar. Milliman, Czaplewski ve Ferguson (2003) ise Ashmos ve Duchon'un çalışmasına ek olarak üçüncü bir unsur olan örgütsel değerlerden bahsetmektedir. Kinjerski ve Skrypnek (2004) örgütsel maneviyatı çalışanların deneyimlerine dayanarak açıklamıştır. Fiziksel, duygusal, bilişsel, kişilerarası, manevi ve mistik boyutlarla karakterize edilen örgütsel maneviyatta çalışanlar, yapmış olduğu işte tutkulu ve enerjiktir, işinde anlam ve amaç bulur, iş yerinde tüm benliklerini özgürce ifade eder, birlikte çalıştığı kişilerle derin bağlar kurar, kişinin değer ve inançları ile yapmış olduğu iş arasında bir uyum bilinci mevcuttur ve kişi yapmış olduğu işte büyük bir amaca hizmet ettiğini düşünür.

Smith ve Rayment (2007:221) yapmış olduğu kapsamlı inceleme sonunda pragmatik bir tanım ileri sürmüştür. Bu tanıma göre, örgütler ve çalışanlar, büyümek ve topluma katkıda bulunmak için örgütsel maneviyatı bir yol olarak görmektedir. Örgütsel maneviyatta önemli olan değer vermektir; diğerlerine şefkat göstermek, destek vermek, kendine ve diğerlerine karşı dürüst olmaktır. Bu sayede çalışanlar yapmış olduğu işte kendini daha değerli hisseder ve değerini anlar. Bu tanımlardan yola çıkarak örgütsel maneviyatın, çalışanların yüksek benliğine kavuşmasında bir aracı olduğu söylenebilir. Çalışanın yapmış olduğu işte kendi yüksek benliğini keşfetmesi, yaptığı işin topluma hizmet etmesi, işinde şefkat, dürüstlük, güven gibi duygularla yakaladığı ahengi günlük hayatında da

yakalaması ve bütün bunların kişiye içsel bir huzur sağlaması örgütsel maneviyatın kişiye kazandırdıklarıdır.

Yeni bir kavram olduğu için örgütsel maneviyatın boyutları üzerine tam bir görüş birliği sağlanamamıştır, fakat yazarların üzerinde durduğu bir takım ortak boyutlar bulunmaktadır. Örgütsel maneviyatın açıklanmasında yapılan iş en temel ögedir. Neck ve Milliman (1994:10) çalışanların sık sık yaptıkları işin amacını, işinin onu nereye yönlendirdiğini ve yaptığı işin sonucunda geriye ne bıraktığını sorguladığını söylemiştir. Ashmos ve Dunchon (2000:136) örgütsel maneviyatı anlamlı iş, bir topluluğun parçası olma ve içsel yaşam şeklinde üç boyuta ayırmıştır. Milliman ve arkadaşları (2003:429-434) ise aynı şekilde işin anlamlılığına, toplumsallık duygusuna değinmiş, ek olarak örgütsel değerlere uyumluluk, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, içsel iş tatmini, işe dahil olma ve organizasyon temelli benlik saygısına değinmiştir.

Yapılan bir çalışmada 1994-2004 yılları arasındaki örgütsel maneviyat çalışmaları incelenmiş ve bu inceleme sonunda çalışmaların dört temel boyuta değindiği görülmüştür (Sheep, 2006:360). Bu boyutlara aşağıda yer verilmiştir.

- Bireyin yaptığı iş ile bir bütün olması
- Yapılan işin anlamlılığı
- Bireyin kendini aşarak bütünü görmesi ve bütünün bir parçası olması
- Bireyin içsel yapısının gelişmesi

Örgütsel maneviyat üzerine yapılan çalışmaların çoğu Batı bağlamına hitap etmektedir. Petchsawang ve Duchon (2009) ise kavramı Doğu bağlamında açıklamak için Tayland kökenli bir organizasyonun çalışanları üzerine çalışmalar yapmış ve örgütsel maneviyatı beş boyut altında inlemiştir. Bu boyutlar bağ (ilişki), şefkat, farkındalık, anlamlı iş ve üstünlüktür (aşkınlıktır). Bağ (ilişki) boyutu, örgüt içindeki diğer çalışanlar ve çalışanların işleri ile kurdukları derin bağı temsil etmektedir. Bireyin içinde yer aldığı topluluğun bir parçası gibi hissetmesi ve kendini grubun ortak amaçlarına adanması bu boyut altında değerlendirilmektedir (Petchsawang & Duchon, 2009:461). Şefkat boyutu ise grupta yer alan diğer insanlara karşı duyulan farkındalık ve şefkati tanımlamaktadır. Grupta yer alan birinin bile çektiği acı ve şanssızlığa karşı diğer grup üyelerinin duyduğu sorumluluk ve şefkat duygusu bu boyuta öncülük eder (Petchsawang & Duchon, 2009:461). Delgado (2005) bu boyutun karşılıklı ilgi ve diğerlerini desteklemek arzusu olduğu görüşündedir. Bu bağlamda manevi insanın diğerlerinin ihtiyaçlarının farkında ve onlara yardım etme arzusu içinde olduğu söylenebilir. Farkındalık, kişinin an be an kendi düşüncelerinin ve eylemlerinin farkında olduğu bir iç bilinç durumu olarak tanımlanır. Kişinin zihnen anda mevcut olma, zihninin geçmiş, gelecek ve diğer dikkat dağıtıcı şeylerde olmaması halidir. Farkındalık kavramı otomatik pilot kavramının tam tersi olarak düşünülebilir. Kişiler bir davranışı, eylemi veya duyguyu sergilerken kendilerini 'otomatik pilota' aldıklarında farkında olmadan hareket halinde olurlar ve an kavramından uzaklaşırlar. Kişinin farkındalık ile yaptığı her eylem, sergilediği davranışı, duygu ve düşünceleri kontrol etmesine olanak sağlar (Baer et al., 2004:193; Petchsawang & Duchon, 2009:462) Anlamlı iş, bir kişinin yapmış olduğu işin yaşamında önemli ve anlamlı bir yer edinmesidir.

Yapılan iş kişi için maddi ve mevkii getirilerinin çok ötesinde bir anlam taşır. Anlamli iş, kişinin yapmış olduğu işten zevk almasını, neşe ve enerji duymasını sağlar. Varoluşçu görüş boyutunda kişinin kendine sorduğu soruların temelinde anlamli iş boyutu yer alır. Kişi kendine sormuş olduğu soruların cevaplarından tatmin olursa bu kişinin anlamli bir iş yaptığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Üstünlük (aşkınlık) olarak tanımlanan bu boyut, yüksek bir güçle olan bağlantıyı ifade etmektedir. Burada bahsedilen yüksek güç Tanrı ile bağlantılı olma hissini içermez, çünkü yazarlara göre maneviyat kavramı dinle sınırlandırılmayacak kadar geniştir (Petchsawang & Duchon, 2009). Kinjerski ve Skrypek (2006) de yapmış oldukları ölçek geliştirme çalışmasında üstünlük kavramına 'mistik bir deneyim' boyutu altında yer vermiştir.

Literatürde örgütsel maneviyat için yapılan benzetmelerinden biri Maslow'un hiyerarşi modelidir. Modelin en üst basamağında yer alan kendini gerçekleştirme ile maneviyat benzer kavramlar gibi görülmektedir. Örgütsel maneviyatın en temel amacı da çalışan bireylerin en yüksek benliklerine ulaşabilmelerine yani kendilerini gerçekleştirmelerine, dünya ve yaşayan bütün canlılarla arasında pozitif bir bağ kurmasına yardımcı olmaktır (Neck & Milliman, 1994:10). Örgütün çalışanların iç dünyalarını anlamli bir işle beslemeleri örgütlerde örgütsel maneviyat uygulamalarının başında gelmektedir (Ashmos & Duchon, 2000). Pawar (2009) yapmış olduğu çalışmada, örgütsel maneviyatın iş yerinde insan kaynakları politikaları aracılığıyla uygulanabileceğini ifade etmiştir. Bu politikaların başında spiritüel öğretiler ve eğitimlerle meditasyon yapmayı öğretme ve maneviyata yönelik seminerleri sıralamıştır.

Fry (2003) yapmış olduğu çalışmada manevi liderleri incelemiş ve maneviyat uygulamalarının başarılı olmasını manevi liderlerle bağdaştırmıştır. Yazar hem liderlerin hem de çalışanların bir takım spiritüel uygulamalarla örgütte maneviyat ortamını sağlayabileceğini öne sürmüş, bu uygulamaları; kişinin kendini bilmesi, diğerlerine karşı nazik davranması, başkalarının inançlarına saygı duyması, güvenilir bir insan olması ve sık sık spiritüel aktiviteler (meditasyon, yoga, ibadet etme, kendini dinleme vb.) yapması şeklinde sıralamıştır. Yapılan çalışmalarda örgütsel maneviyatın işte daha büyük yaratıcılıklar sergilenmesine, daha az devamsızlık yapılmasına, iş yerinde daha olumlu ilişkilerin geliştirilmesine, çalışanların işte anlam bulmasına, işe katılımın, örgütsel güvenin ve örgütsel bağlılığın artmasına, stres ve depresyonun azalmasına katkı sağladığı görülmüştür (Benefiel, 2003; Krishnakumar & Neck, 2002; Milliman et al., 2003). Örgüt içerisinde maneviyatın teşvik edilmesi hem bireysel hem de örgütsel olarak daha çok büyüme ve gelişmeye, çevreyle daha iyi ilişkiler kurulmasına, performansın artmasına ve çatışmaların en aza indirgenmesine olanak sağlar (Krishnakumar & Neck, 2002:156). Aynı zamanda örgüt içindeki maneviyatın zenginleşmesi çalışanların mutlu ve daha tatmin hissetmesine yardımcı olur, böylece çalışanlar daha yaratıcı fikirler ortaya koyarlar (Turner, 1999).

Örgütler üzerinde yapılan araştırmalarda, örgütsel maneviyatı benimsemiş örgütlerin daha etik davranışlar sergilediği ve karlılık oranlarının benzer şirketlere göre daha fazla olduğu görülmüştür (Ashmos & Duchon, 2000; Benefiel, 2003; Milliman et al., 2003). Aynı zamanda

örgütsel maneviyat ile üretkenlik, çalışan memnuniyeti ve örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Robbins & Judge, 2012:539). Yapılan çalışmalarda yüksek maneviyata sahip bireylerin fiziksel ve duygusal açıdan daha sağlıklı olduğu ve çevresiyle daha sosyal ilişkiler içinde olduğu tespit edilmiştir (Cimete, 2002). Choudhury (2012) yapmış olduğu çalışmada işinde anlam bulamayan çalışanların kendilerini işte fazlalık gibi hissettiğini ve işten çıkarılma korkusu yaşadığını, buna bağlı olarak da stres altında bir çalışma hayatı sürdürdüklerini bulgulamıştır.

Yapılan literatür taramasında Türkiye'de örgütsel maneviyat bağlamında sağlık çalışanları üzerinde yapılan çalışmalar oldukça kısıtlı ve yetersizdir. Yoğun bakım ve ameliyathane birimlerinde çalışan personelin iş yeri maneviyatının (örgütsel maneviyatının) ölçülmesine yönelik araştırma bulguları, örgütsel maneviyat düzeylerinin orta derecede olduğunu ve cinsiyete, gelir düzeyine, yaşa ve kıdeme göre farklılaştığını saptamıştır (Kocabaş & Toraman, 2018). Covid 19 salgını sürecinde sağlık çalışanları üzerinde yapılan başka bir çalışmada, işyerindeki manevi gelişimin sosyal destek anlayışıyla gelişebileceğini ve tıbbi hatanın işyeri maneviyatı ile sosyal destek arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkilediği bulgulanmıştır (Gurlaş, 2021). İşyeri maneviyatı, çalışmaya tutkunluk ve iş stresi arasındaki ilişkinin sağlık çalışanları örneğinde araştırıldığı bir çalışmada ise işyeri maneviyatının iş stresini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (Pelenk, 2018). Yaşam kalitesi ve örgütsel maneviyat arasında yüksek düzeyde pozitif ve anlamli bir ilişki de literatürce desteklenmektedir (Güzel & Tanbaşı, 2022).

2.4. Psikolojik Sermaye

Pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış yaklaşımından etkilenerek Luthans ve arkadaşları (2004) psikolojik sermaye kavramını tanımlamıştır. Yazarlara göre psikolojik sermaye kavramı pozitif örgütsel davranışın bir alt dalı olarak gelişmiştir ve pozitif örgütsel davranışın özelliklerini en iyi şekilde tanımlamaktadır. Psikolojik sermaye kavramı temelde bireyin kim olduğunun yanı sıra bireyin en iyi versiyonu ve kim olabileceği ile ilgilenmektedir. Psikolojik sermaye, günümüz örgütlerinde örgütün bir parçası olan insanın değerini anlamak ve ondan en verimli şekilde yararlanmak adına somut kavramlar ortaya koymaktadır (Luthans et al., 2007). Luthans ve arkadaşları (2004) öne çıkan sermaye türlerini ele alarak bir analiz ortaya koymuştur. Bu analize göre, geçmişte örgütler yalnızca ekonomik sermayeyi göz önünde bulundurmaktaydı fakat gelişen rekabet ortamıyla birlikte bunun yetersiz olduğu görüldü ve insan sermayesi kavramı ortaya çıktı. İnsanın bildikleri, yetenekleri, aldığı eğitimler ve yaratıcı fikirleri önem kazandı. Ekonomik sermaye ve insan sermayesinin kurumsal stratejiler ile birleştirilmesi ise güven, sosyal ilişkiler ve sosyal bağlantıları yani sosyal sermaye kavramını doğurdu. Günümüz örgütlerinde ise bu üç sermaye türüne bir yenisi eklenmiştir, psikolojik sermaye. Ekonomik sermaye neye sahip olduğumuzla, insan sermayesi ne bildiğimizle ve sosyal sermaye kimi tanıdığımızla ilgilenirken psikolojik sermaye kim olduğumuz ve kim olabileceğimiz ile ilgilenmektedir (Luthans et al., 2004:46).

Psikolojik sermaye dört bileşenden oluşmaktadır. Bunlar öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılıktır.

Bu kavramların somut ve ölçülebilir kavramlar olması pozitif örgütsel davranışın daha net bir şekilde somutlaştırılmasına ve araştırmalara konu olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu dört bileşen birbiriyle yakın bir bağlantı içerisindedir. Örneğin umutlu insanlar ilerlemek istedikleri yola kendileri karar verirler ve bu kararı alabildikleri için ilerledikleri yolda daha iyimser ve psikolojik olarak karşılaşılabilecekleri engellere daha dayanıklı olurlar (Luthans et al., 2007). Psikolojik sermaye çok yeni ve hala gelişmekte olan bir kavramdır bu nedenle kavram üzerine yapılan araştırmalar ilerleyen yıllarda bu dört boyuta yeni pozitif boyutların eklenebileceğini ön görmektedir. Yaratıcılık, bilgelik, duygusal zekâ, cesaret, sosyal kapasite, affedicilik, akış ve ruhsallık eklenmesi muhtemel görülen kavramlardan yalnızca birkaçıdır (Luthans et al., 2007).

Psikolojik sermaye boyutları arasında özyeterlilik kavramı en çok araştırılan boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Özyeterliliğin gelişime açık ve performans üzerinde kanıtlanabilen etkilerinin olması kavramı pozitif örgütsel davranışı en iyi açıklayan kavram haline getirmektedir (Luthans et al., 2007; Polatçı, 2014). Özyeterlilik kişinin kapasitesi hakkındaki yargılarıdır ve bu yargılar bir işte ne kadar iyi performans sergileyeceğini belirler (Carr, 2016:293-294). Bandura (1997) sosyal-bilişsel kişilik teorilerinden yola çıkarak özyeterlilik teorisini geliştirmiştir. Yazar özyeterliliği "*belirli bir alanda, belirli bir amaca, etkin bir şekilde ulaşmak için kişinin yeteneklerinin farkında olması, zihinsel ve davranışsal süreçlerini bu farkındalık yoluyla düzenlemesi hakkındaki inançları*" şeklinde tanımlamıştır. Kişinin bu inançları performansını belirler ve birtakım sonuçlara yol açar. Örneğin kişinin bir yarışta başarılı olacağına inancı varsa bu yarış içindeki performansını ve yarışın sonucunu etkilemektedir.

Gerçekçi ve esnek bir kavram olan iyimserlik (Luthans et al., 2007), bireyin içinde bulunduğu koşullardan bağımsız olarak, hayattaki olumsuz durumlar yerine pozitif durumlara odaklanmak şeklinde tanımlanmaktadır (Scheier & Carver, 1992). İyimserlik sürekli iyiyi düşünme şekli olarak tanımlansa da gerçekçilik yönüyle hayalperestlik kavramından farklılaşır. Hayattaki tüm zorluklara rağmen kişinin hayata pozitif bakabilme yeteneği şeklinde tanımlanan iyimserlik, psikoloji alanında oldukça sık incelenen kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar iyimserliğin ruh sağlığını korumaya yardımcı ve anksiyete, stres, depresyon gibi kavramlarla negatif ilişki içinde olduğunu göstermektedir (McIntosh et al., 2004). Tanımı gereği iyimserlik umutsuzluk kavramıyla ters orantılıdır (Alloy et al., 2006) ve kişinin hem zihinsel hem de fiziksel sağlığı için koruyucu etkisi bulunmaktadır (House et al., 1988; Kawachi & Berkman, 2001). Carver ve arkadaşları (2010:880-881), kişileri optimist (iyimser) ve pesimist (kötümser) şeklinde iki gruba ayırmıştır. Yazarlara göre iyimserler başına iyi şeyler geleceğine, kötümserler ise başına kötü şeyler geleceğine inanırlar. İyimser ve kötümserlerin dünyaya bakış açılarının farklı olmasının yaşamları üzerinde oldukça etkisi vardır. Yapılan çalışmalar bakış açılarındaki bu farklılığın, kişilerin sorunlarla nasıl başa çıktıklarını, sosyal yaşamlarını ve ekonomik düzeylerini etkilemektedir. Seligman (2020:404-405) iyimserliğin öğrenilebileceğine vurgu yaptığı "*Learned Optimistic (Öğrenilmiş İyimserlik)*" adlı kitabında

kavramın geliştirilebilir olduğunu dile getirmiştir. Yazar başarının insanları iyimser, iyimserliğin de inşaları başarılı yaptığını savunmaktadır. İyimserlerin azimli, karşılaşılan olağan sorunlar ve başarısızlıklarda pes etmediklerini ifade etmektedir. Benzer şekilde Carver ve Scheier (2002:240) da Seligman'ın görüşünü desteklemektedir. Luthans ve arkadaşları (2007) literatürde iyimserliğin geliştirilemeyeceğini savunan çalışmaları çürütmek için yapmış olduğu araştırmada iyimserlik kavramının geliştirilebilen bir kavram olduğu kanıtlanmış, kontrol ve deney gruplarının iyimserlik düzeyleri arasında oldukça yüksek farklar bulunmuştur.

Literatür taramalarında pozitif psikoloji alanında yapılan umut çalışmalarının temelini pozitif psikolog Snyder'a dayandığı görülmektedir (Luthans et al., 2008:227). Snyder ve arkadaşlarına (1991:287) göre umut, başarıya yönelik hedef belirleme, hedefe yönelik alternatif eylemde bulunma ve hedefe yönelik plan yapmaya dayanan pozitif bir motivasyon halidir. Snyder (2002:249-252) daha sonrasında yapmış olduğu çalışmada umut tanımı geliştirerek yeni bir tanım yapmıştır. Bu yeni tanıma göre umut, somut amaçlar belirleme (*goals*), belirlenen amaçlara ulaşmak için alternatif yollar deneme (*pathways*) ve bu yolları denerken kişinin irade gücünü kullanmasını (*agency*) içeren bilişsel bir süreçtir. Adams ve arkadaşları (2010:375) yüksek umut düzeyine sahip kişilerin amaç belirleme ve kendini motive etme konusunda daha net olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında umut düzeyi yüksek olan kişiler daha yardımsever bir tavır sergilerken, örgüt içinde problem çıkarmak yerine çıkan probleme çözüm arayışındadır. Aynı zamanda örgüt içindeki başarıları kendi başarısı gibi benimser, kendi başarılarını da örgüte atfeder. Yapılan literatür taramasında umut kavramının örgütsel davranış alanında en çok performans, iş tatmini ve bağlılık gibi kavramlarla incelendiği görülmüştür. Umut düzeyi yüksek olan çalışanların performans, iş tatminin ve bağlılık düzeylerinin diğer çalışanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır (Peterson & Luthans, 2003:26). Aynı zamanda umut düzeyi yüksek çalışanların örgüt içerisinde zor görevleri üstlendiği (Peterson & Luthans, 2003:26) ve umudu yüksek olan çalışanların örgütsel stres kaynaklarıyla daha iyi başa çıktığı bulgulanmıştır (Adams et al., 2010:371).

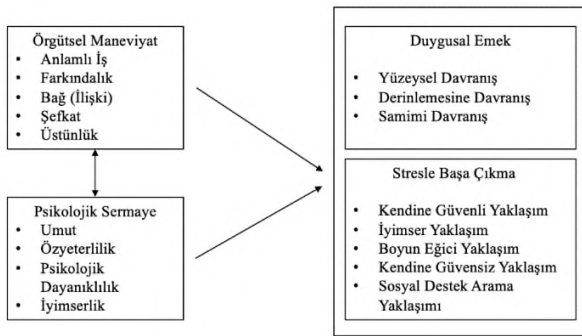
Literatür incelendiğinde psikolojik dayanıklılığın esneklik veya psikolojik sağlamlılık şeklinde de ifade edildiği görülmektedir. Kavram dolaylı olarak uyum duygusu ile bağlantılı dinamik bir süreçtir (Luthans et al., 2006). Kişinin karşılaştığı travmalar, aile sorunları, sağlık problemleri, iletişim sorunları, işyerinde meydana gelen problemler gibi stresli süreçlerde ayakta kalabilme kişinin uyum sağlama sürecidir. Antonovsky ve Sagy (1986) uyum duygusunu, bir kişilik özelliği olarak sıkıntılarla başa çıkma tarzı şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca uyum dayanıklılık kavramıyla yakından ilişkili olsa da özyeterlilik ve kontrol kavramlarını da içermektedir (Linley, 2003). Kavram pozitif örgütsel davranış açısından ele alındığında, her türlü belirsizlik, çatışma, başarısızlık ve stres gibi durumlarda kişinin kendini toparlaması için sahip olduğu psikolojik kapasite şeklinde tanımlanmaktadır (Luthans, 2002b:702). Kısaca, zorlu koşulların üstesinden gelme yeteneği şeklinde de ifade edilebilir (Çetin & Basım, 2011). Psikolojik dayanıklılık, kişinin zorluklar karşısında ayakta kalması ve değişen ortam koşullarına adapte olma yeteneği şeklinde tanımlanabilir (Carver, 1998). Luthans (2002a) yüksek

dayanıklılığa sahip kişilerin stresle başa çıkma konusunda daha başarılı olduğunu ifade etmiştir. Yapılan çalışmalar dayanıklı kişilerin sıkıntılarla yüzleşen, sabırlı ve karşılaştıkları zorluklar karşısında hedeflerinden vazgeçmeyen başarıya ulaşan insanlar olduğunu göstermiştir (Avey et al., 2009).

Literatür incelendiğinde sağlık çalışanlarıyla yapılan bir çalışmada psikolojik sermayenin iş performansını pozitif yönde etkilediği bulgulanmıştır (Korkmazer et al., 2016). Avustralyalı ruh sağlığı çalışanları üzerinde yapılan araştırma bulguları, çalışanların iyimserlik ve umut gibi hedefe yönelik psikolojik sermayelerinin önemli ölçüde yüksek olduğunu ve bu sayede karşılaştıkları zorluklarla başa çıktıklarını göstermektedir (Koller & Hicks, 2016). Çocuk bakım evlerinde çalışan bakım elemanlarıyla yapılan bir yüksek lisans tezi, örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. (Kılıç, 2019). Bir tekstil fabrikasının çalışanları ile yapılan başka bir yüksek lisans tezinin bulguları da bu ilişkiyi destekler niteliktedir (Kavuklu, 2018). Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolünün öğretmenler örnekleminde incelendiği bir araştırma, yüzeysel rol yapma davranışı ile psikolojik sermaye alt boyutları arasında anlamlı ve negatif yönlü; samimi davranış ile psikolojik sermaye alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Biçkes et al., 2014).

3. Araştırma Yöntemi

3.1. Araştırma Amacı, Önemi ve Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın amacı; örgütsel maneviyat ve psikolojik sermayenin, duygusal emek ve stresle başa çıkma üzerindeki etkisinin, sağlık çalışanları örnekleminde incelenmesidir. Yaşam ömrünün uzamasıyla dünyadaki yaşlı nüfusun artması ve pandemi gibi olağanüstü haller sağlık profesyonellerinin önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Yoğun stres altında çalışan sağlık profesyonelleri gün içerisinde birçok stres faktörüne maruz kalmakta ve bununla mücadele etmektedir. İş hayatlarında duygularını düzenlemekte gösterdikleri çaba ise sergilenen duygusal emeğin en büyük kanıtıdır. Hayatlarımızı emanet ettiğimiz sağlık profesyonellerinin duygusal yıpranma yaşamadan, karşılaştıkları stresle en etkili şekilde başa çıkmasında sahip oldukları psikolojik sermayenin ve örgüt tarafından sağlanan maneviyatın önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, sağlık çalışanlarına daha konforlu bir örgüt alanı yaratılması ve sağlık hizmeti sunan kurum ve kuruluşlara tavsiyelerde bulunulması açısından araştırma önem arz etmektedir. Yapılan araştırmaya esas teşkil eden araştırma modeli Şekil 1’de belirtilmiştir.

3.2. Araştırmanın Temel Soruları

Araştırma değişkenlerine ait literatür taraması doğrultusunda aşağıdaki sorular oluşturulmuştur.

- (1) Araştırma değişkenleri arasında nasıl bir ilişki mevcuttur?
- (2) Bireylerin örgütsel maneviyat algısı, duygusal emek ve stresle başa çıkma tarzlarını nasıl etkilemektedir?
- (3) Bireylerin psikolojik sermayeleri, duygusal emek ve stresle başa çıkma tarzlarını nasıl etkilemektedir?

3.3. Çalışma Evreni ve Veri Toplama Araçları

Literatür incelemesi sonrasında duygusal emek kavramının özellikle hizmet sektörü çalışanları örnekleminde incelendiği saptanmış (Lee et al., 2018; Lee & Madera, 2019; Lee et al., 2016; Leidner, 1999) ve sağlık sektöründe duygusal emeğin yoğun olarak gerçekleşmesinden dolayı bu çalışmanın örnekleme grubu olarak hastayla iletişim halinde olan sağlık çalışanları seçilmiştir. Buna ek olarak sağlık profesyonellerinin mesleğe başlamadan önce etmiş olduğu Hipokrat yemininin (Declaration of Geneva, 1948) ve meslek antlarının örgütsel maneviyat kavramlarıyla yakından ilişkili olması da örnekleme seçiminde etkili olmuştur (Board, 1999; Bölüktaş et al., 2018; Tyson, 2001).

Sağlık hizmet sunucuları Sağlık Bakanlığı tarafından “Sağlık hizmetini sunan ve/veya üreten; gerçek kişiler ile kamu ve özel hukuk tüzel kişilerini ve bunların tüzel kişiliği olmayan şubeler” şeklinde tanımlanmış ve üç basamak altında gruplandırılmıştır. Birinci basamak sağlık hizmeti sunucuları hastaların ayaktan veya yatarak tedavilerinin yapıldığı sağlık kuruluşlarıdır. Toplum sağlığı merkezleri, aile sağlığı merkezleri, halk sağlığı laboratuvarları, 112 acil sağlık hizmeti birimleri vb. birinci basamak sağlık hizmeti sunucularına örnek olarak verilebilir. İkinci basamak sağlık hizmeti sunucuları ayaktan ve yataklı teşhis, tedavi ve rehabilitasyon hizmeti sunan sağlık kurumlarıdır. Eğitim ve araştırma hastanesi olmayan devlet hastaneleri, dal hastaneleri, ağız ve diş sağlığı merkezleri, özel hastaneler, tıp merkezleri vb. ikinci basamak sağlık kurumlarına örnek olarak verilebilir. Son olarak üçüncü basamak sağlık hizmeti sunucuları ileri tetkik ve özel tedavi gerektiren hastalıklar için yüksek teknoloji içeren ve/veya eğitim ve araştırma hizmetlerinin verildiği altyapıya sahip üst düzey hastanelerdir. Eğitim ve araştırma hastaneleri ile devlet ve vakıf üniversitelerine ait hastaneler doğrudan üçüncü basamak olarak tanımlanmaktadır (Sağlık Hizmet Sunucularının Basamaklandırılmasına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete 31746 (10 Şubat 2022), md. 5, Erişim tarihi: 26.12.2022). Sağlık hizmet sunucularının basamaklandırılmasını esas alarak farklıların ortaya konuşması için; İstanbul İl Merkezinde yer alan birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmet sunucularında çalışan, hastayla iletişim halinde olan sağlık personeli araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Veri toplama aşamasına geçilmeden önce İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 29.04.2021 tarihli onay almıştır. İstanbul’daki tüm sağlık çalışanlarından oluşan ana kütleyi temsil edecek sayıda örneklemden veri toplamak mümkün olmadığından, kolayda örnekleme yoluyla ulaşılabilen çalışma grubuna uygulanmıştır. Araştırma verisi yüz yüze anket yöntemi ile 17.03.2021-27.07.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. 122

farklı sağlık kurum ve kuruluşuna dağıtılan 300 adet anket formuna, 282 katılımcı dönüş sağlamıştır. Eksik ve yanlış doldurulan anketler çıkartılarak 262 katılımcının verisi değerlendirmeye alınmıştır. Ulaşılan çalışma grubu analizlerin uygulanması için yeterlidir (Doğanay et al., 2012). Türkiye genelinde sağlık sektöründe yer alan sağlık personelinin tamamına ulaşmanın güç olması, çalışmanın zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle yalnızca İstanbul ilindeki sağlık personeline uygulanması, araştırmanın veri toplama aşamasının Covid 19 pandemi dönemine denk gelmesi araştırmanın başlıca kısıtlarını oluşturmaktadır.

Tablo 1. Duygusal Emek Ölçeğine Ait Geçerlik ve Faktör Analizi Tablosu

Faktör Adı	İfade	Faktör Ağırlığı	Açıklanan Varyans (%)
Yüzeysel Davranış	Hastalarla ilgilenirken şov yapar gibi ekstra performans sergilerim.	,817	60,796
	Hastalarla ilgilenirken iyi hissediyormuş rolü yaparım.	,767	
	Mesleğimin gerektirdiği duyguları sergileyebilmek için işim esnasında bir maske takarım.	,711	
	Hastalarla uygun şekilde ilgilenilebilmek için rol yaparım.	,698	
	Hastalarla ilgilenirken sahte duygular sergilerim.	,688	
	Mesleğimi icra ederken göstermem gereken duyguları hissediyormuş gibi davranırım.	,612	
	Hastalara gerçekte hissettiğim duygulardan farklı duygular sergilerim.	,569	
Derinlemesine Davranış	Başkalarına göstermem gereken duyguları hissetmek için gerçekten çaba harcarım.	,778	60,796
	Hastalara göstermem gereken duyguları gerçekten deneyimlemeye çalışırım.	,776	
	Hastalara göstermem gereken içimdeki duyguları geliştirmek için çalışırım.	,754	
Samimi Davranış	Hastalara sergilediğim duygular samimidir.	,855	60,796
	Hastalara gösterdiğim duygular kendiliğinden ortaya çıkar.	828	
Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi: %60,796			
KMO Örneklem Yeterlilik Testi: 0,819			
Barlett Küresellik Testi X²: 1097,744			
sd: 66			
p değeri: 0,000			

Araştırmada Basım ve Beğenirbaş (2012)'in Türkçeye uyarladığı duygusal emek ölçeği; Şahin ve Durak (1995) tarafından Türkçeye 30 madde olarak uyarlanan stresle başa çıkma tarzları ölçeği; Çetin ve Basım (2012)'in Türkçeye uyarladığı psikolojik sermaye ölçeği ve Petchsawang ve Duchon (2009) tarafından Asya bağlamında geliştirilen örgütsel maneviyat ölçeği kullanılmıştır. Anket formunda

tüm ölçekler beşli Likert tipi “kesinlikle katılıyorum (5)” seçeneği ile “kesinlikle katılmıyorum (1)” seçenekleri arasında sınıflandırılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliklerine ilişkin Cronbach alfa (α) değerleri; duygusal emek (0,68), stresle başa çıkma ölçeği (0,66), psikolojik sermaye ölçeği (0,89) ve örgütsel maneviyat ölçeği (0,85) şeklindedir.

Duygusal emek ölçeğine ait faktör analizi veri setine ilişkin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0,819 ve Barlett Küresellik Testi X² değeri 1097,744 olarak hesaplanmıştır. Toplam açıklanan varyans yüzde 60,796'dır. Duygusal emek ölçeğine ait faktör analiz tablosu Tablo 1'de olduğu gibidir. Yapılan analizler sonucu samimi davranış boyutunda yer alan “Hastalara göstermiş olduğum duygular ile gerçekte hissettiklerim birbirleriyle örtüşmektedir.” ifadesi düşük faktör yükünü nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır.

Bu araştırmada stresle başa çıkma ölçeğine ait veri setine ilişkin faktör analizinde elde edilen KMO=0,866 ve Barlett Küresellik Testi X²= 3912,687 olarak hesaplanmıştır. Toplam açıklanan varyans yüzde 66,194'tür. Stresle başa çıkma ölçeğine ait faktör yükleri tablosu Tablo 2'de sunulmuştur. Yapılan analizler sonucu kendine güvenli yaklaşım boyutu altında yer alan “Hakkımı savunabileceğime inanırım.” ifadesi, çaresiz yaklaşım boyutu altında yer alan “Her şeyin istediğim gibi olmayacağına inanırım.” ifadesi ve boyun eğici yaklaşım boyutu altında yer alan “Problemin çözümü için adak adarım.” ifadesi düşük faktör yükü nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Beş boyut altında dağılan orijinal ölçek, yapılan faktör analizi sonrasında altı boyut altında dağılmıştır. Bunun sonucunda sosyal destek arama yaklaşımı “Sosyal Destek Arama” ve “Sosyal Destek Aramama” şeklinde ikiye bölünmüştür.

Psikolojik sermaye ölçeğine ait faktör analizi veri setine ilişkin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0,897 ve Barlett Küresellik Testi X² değeri 2041,922 olarak hesaplanmıştır. Toplam açıklanan varyans yüzde 57,972'dir. Psikolojik sermaye ölçeğine ait faktör analiz tablosu Tablo 3'te olduğu gibidir. Yapılan analizler sonucu iyimserlik boyutu altında yer alan “İşte bazı şeylerin ters gitme ihtimali varsa, ters gider.” ve “Bu iş yerinde hiçbir şey benim istediğim şekilde olmaz.” ifadeleri, psikolojik dayanıklılık boyutu altında yer alan “İş yerinde bir aksilik yaşadığımda sorunun üstesinden gelmekte sıkıntı yaşıyor ve sorunu görmezden gelerek yoluma devam ediyorum.” ve “İş ortamında meydana gelen güçlüklerin bir şekilde üstesinden gelirim.” ifadeleri, umut boyutu altında yer alan “Kendimi işle ilgili bir çıkmazda bulursam, bu durumdan kurtulmaya yönelik birçok yol bulabilirim.” ifadesi ve özyeterlilik boyutu altında yer alan “Uzun vadeli bir probleme çözüm bulma konusunda kendime güvenirim.” ve “Hastane dışındaki insanlarla (hasta yakınları vb.) herhangi bir sorunu görüşmek için iletişim kurmada kendime güvenim tamdır.” ifadeleri düşük faktör yükü nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır.

Tablo 2. Stresle Başa Çıkma Ölçeğine Ait Geçerlik ve Faktör Analizi Tablosu

Faktör Adı	İfade	Faktör Ağırlığı	Açıklanan Varyans (%)
Kendine Güvenli Yaklaşım	Mutlaka bir yol bulabileceğime inanır ve bunun için uğraşırım.	,869	66,194
	Ne olursa olsun direnme ve mücadele etme gücünü kendimde bulurum.	,820	
	Her şeye yeniden başlayacak gücü kendimde bulurum.	,816	
	Olayın/olayların değerlendirmesini yaparak en iyi kararı vermeye çalışırım.	,680	
	Problemi/problemleri adım adım çözmeye çalışırım.	,672	
	Bir kişi olarak iyi yönde değiştiğimi ve olgunlaştığımı hissedirim.	,634	
	Sakin kafayla düşünüp, öfkelenmemeye çalışırım.	,851	
İyimser Yaklaşım	Olayı/olayları büyütmeyp üzerinde durmamaya çalışırım.	,816	
	Olaydan/olaylardan olumlu bir şey çıkarmaya çalışırım.	,757	
	Kendime karşı hoşgörülü olmaya çalışırım.	,716	
	İyimser olmaya çalışırım.	,563	
	İş yeri ile ilgili bir sıkıntım olduğunda başa gelen çekilir diye düşünürüm.	,800	
Boyun Eğici Yaklaşım	İş olacağına varır diye düşünürüm.	,736	
	Olanlar karşısında 'kaderim buymuş' derim.	,714	
	Mücadeleden vazgeçerim.	,711	
	Elimden hiçbir şeyin gelmeyeceğine inanırım.	,660	
	Sorunun benden kaynaklandığını düşünürüm.	,740	
Kendine Güvensiz Yaklaşım	Olanları kafama takıp sürekli düşünmekten kendimi alamam.	,657	
	İş yeri ile ilgili bir sıkıntım olduğunda bir mucize olmasını beklerim.	,601	
	Kendimi kapana kısılmış gibi hissedirim.	,580	
	Keşke daha güçlü bir insan olsaydım diye düşünürüm.	,574	
	Hep benim yüzümden oldu diye düşünürüm.	,571	
	"Benim suçum ne?" diye düşünürüm.	,565	
	Sosyal Destek Aramama Yaklaşımı	İş yeri ile ilgili bir sıkıntım olduğunda kimsenin bilmesini istemem.	,886
		İçinde bulunduğum kötü durumu kimsenin bilmesini istemem.	,860
Sosyal Destek Arama Yaklaşımı	Sorunun gerçek nedenini anlayabilmek için başkalarına danışırım.	,820	
	Bana destek olabilecek kişilerin varlığını bilmek beni rahatlatır.	,788	
Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi: %66,194			
KMO Örneklem Yeterlilik Testi: 0.866			
Barlett Küresellik Testi X²: 3912,687			
sd: 351			
p değeri: 0,000			

Tablo 3. Psikolojik Sermaye Ölçeğine Ait Geçerlik ve Faktör Analizi Tablosu

Faktör Adı	İfade	Faktör Ağırlığı	Açıklanan Varyans (%)
Umut	İş hedeflerime ulaşmak için birçok alternatif yol bulabilirim.	,800	63,651
	Her sorun için birden fazla çözüm olduğuna inanırım.	,729	
	Genellikle iş hedeflerime enerjik bir şekilde ulaşmaya çalışırım.	,711	
	Kendimi işte oldukça başarılı görüyorum.	,642	
	İşle ilgili kendime koymuş olduğum hedefleri gerçekleştiriyorum.	,561	
	Hastanenin izleyeceği stratejinin ne olacağı hususunda yapılan tartışmalara kendime güvenerik iştirak ederim.	,838	
Özyeterlilik	Üstlerimle yaptığımız toplantılarda çalışma alanımı temsil etme konusunda kendime güvenirim.	,810	
	Çalıştığım alana ilişkin hedef ve amaçların belirlenmesine katkıda bulunma konusunda kendime güvenirim.	,701	
	Çalışma arkadaşlarımı işle ilgili tatmin edici şekilde bilgilendiririm.	,558	
	Zorunluluk halinde, işte kendi başımın çaresine bakarım.	,713	
Psikolojik Dayanıklılık	Stresli işleri kendime dert etmem, soğukkanlılıkla halletmeye bakarım.	,673	
	Deneyimlerim sayesinde iş yerindeki zorlukların üstesinden gelebilirim.	,652	
	İşte aynı anda birden fazla şeyin üstesinden gelebilirim.	,630	
	İşim ile ilgili gelecekte yaşayacaklarım konusunda iyimserim.	,749	
İyimserlik	İşimle ilgili konularda bardağa hep dolu taraftan bakarım.	,742	
	İşime bakış açım şudur: "Her gecenin bir sabahı vardır" veya "Her işte bir hayır vardır".	,658	
	İşte belirsizlik söz konusu olduğunda, sonucun her zaman en iyi olmasını ümit ederim.	,560	
	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi: %63,651		
KMO Örneklem Yeterlilik Testi: 0,897			
Barlett Küresellik Testi X²: 2041,922			
sd: 136			
p değeri: 0,000			

Örgütsel maneviyat ölçeğine ait veri setine ilişkin faktör analizinde elde edilen KMO=0,883 ve Barlett Küresellik Testi X²= 4654,278 olarak hesaplanmıştır. Toplam açıklanan varyans yüzde 66,262'dir. Örgütsel maneviyat ölçeğine ait faktör yükleri tablosu Tablo 4'te sunulmuştur. Yapılan analizler sonucunda; şefkat boyutu altında yer alan "İş arkadaşlarımla dertlerimi umursamam." ve "İş arkadaşlarımla sorunlarını çözmek benim sorumluluğumda değildir." ifadeleri, farkındalık boyutu altında yer alan "Anlık olaylara odaklanmak zorlanırım.", "Birisini dinlerken kendimi başka bir iş yaparken buluyorum." ve

“Zor iş koşullarında, olumsuz düşünceleri veya eylemleri hemen tepki vermeden durdurabiliyorum.” ifadeleri, anlamlı iş boyutu altında yer alan “Burada neden çalıştığımı bilmiyorum.” ifadesi ve üstünlük boyutu altında yer alan “Bazı zamanlar, iş sırasında açıklaması zor bir enerji veya canlılık hissediyorum.” ifadesi düşük faktör yükü nedeniyle ölçekten çıkartılmıştır. Yapılan faktör analizi sonrasında orijinal ölçekte üstünlük boyutu altında dağılım ifadelerinin iki farklı boyut altında dağıldığı görülmüştür. Boyutta yer alan ifadeler incelendikten sonra üstünlük boyutu “ilahi üstünlük” ve “üstünlük” olmak üzere iki boyut şeklinde tanımlanmıştır.

Tablo 4. Örgütsel Maneviyat Ölçeğine Ait Geçerlik ve Faktör Analizi Tablosu

Faktör Adı	İfade	Faktör Ağırlığı	Açıklanan Varyans (%)
Anlamlı İş	İşime kişisel anlam veren şeyin ne olduğunu anlıyorum.	,816	66,262
	Toplumun genel faydası ile işim arasındaki bağlantıyı görebiliyorum.	,754	
	Ruhum, işim sayesinde canlanır.	,744	
	İşimden keyif alıyorum.	,736	
	Yaptığım iş, hayatta önem verdiğim şeylerle bağlantılıdır.	,697	
	Çoğu gün işe gitmeyi dört gözle bekliyorum.	,610	
	Yaptığım işten diğer insanların da keyif aldığına inanıyorum.	,577	
Farkındalık	Görünüşe göre ne yaptığının pek farkında olmadan otomatik olarak çalışıyorum.	,799	
	İş yerinde dikkatsizliğimden dolayı bir şeyleri kırıyor veya döküyorum.	,777	
	İş yerinde bir yerlere otomatik olarak gidiyor ve sonra neden gittiğimi bilmiyorum.	,774	
	İşlerimi aceleye getirerek üstünlük yapıyorum.	,773	
	Kendimi, dikkatimi vermeden çalışırken buluyorum.	,716	
	Ne yaptığının farkında olmadan görevlerimi otomatik bir şekilde yerine getiriyorum.	,586	
	Bağ (İlişki)	İş arkadaşlarımla işimle ilgili güçlü bir amaç ve anlam birliği deneyimlerim.	,806
İş arkadaşlarımla gerçek bir güven duygusu ve kişisel bağ deneyimlerim.		,801	
İş yerinde bir topluluğun parçası gibi hissedirim.		,776	
İş yerimde, bana, kendim olduğum için değer verirler.		,724	
Şefkat	Başkalarının farkındayım ve onlara sempati (duygudaşlık) duyarım.	,802	
	İş arkadaşlarımla sorunlarımı çözmelerine yardımcı olmaya çalışırım.	,706	

	İş arkadaşlarımla dertlerine sempati (duygudaşlık) duyarım.	,703
	Kendimi kolay bir şekilde başkasının yerine koyabilirim.	,690
	İş arkadaşlarımla ihtiyaçlarının farkındayım.	,670
Üstünlük	İş sırasında neşe dolduğum ve aşırı keyif aldığım zamanlar oluyor.	,801
	Bazı zamanlar işte mutluluk yaşıyorum.	,729
	İş sırasında zamanın ve mekanın farkında olmadığım anlar oluyor.	,723
	İş yerinde her şeyin keyifli olduğu anlar yaşıyorum.	,600
İlahi Üstünlük	Tanrısal bir varlığa inanıyorum.	,840
	Tanrısal bir varlıkla iletişim halindeyim.	,750
	Tanrısal bir varlığa olan inancım işimde karşılaştığım zorluklarla başa çıkmama yardımcı olur.	,692
	Maneviyatım (manevi değerlerim), sorunlarımı çözmem için bana güç veriyor.	,573
Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi: %66,262		
KMO Örnekleme Yeterlilik Testi: 0,883		
Barlett Küresellik Testi X2: 4654,278		
sd: 435		
p değeri: 0,000		

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan sağlık personeline ait demografik bulgulara Tablo 5’te yer verilmiştir. Araştırmaya katılanların 199’ünü (%76) kadınlar, 63’ünü (%24) erkekler oluşturmaktadır. Tablo 5’te görüldüğü üzere araştırmaya katılan sağlık personelinin; 93’ü (%35.5) doktor, 105’i (%40) hemşire ve 64’ü (%24.5) diğer sağlık personelinin oluşmaktadır.

4.2. Korelasyon Analizi

Örgütsel maneviyat, psikolojik sermaye, duygusal emek ve stresle başa çıkma değişkenlerinin arasındaki etkileşime ait faktör ortalamaları ve Pearson korelasyon katsayılarına Tablo 6’da yer verilmiştir. Korelasyon katsayılarının yorumlanmasında $r < 0.2$ oranı çok zayıf ilişki ya da korelasyon yok, $0.20 \leq r \leq 0.39$ oranı zayıf korelasyon, $0.40 \leq r \leq 0.59$ oranı orta şiddette korelasyon, $0.60 \leq r \leq 0.79$ oranı yüksek korelasyon ve 0.80 üzeri oran ise çok yüksek korelasyonu ifade etmektedir (Tabachnick et al., 2007).

Elde edilen bulgulara göre; stresle başa çıkma ve duygusal emek arasında pozitif, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=,134$; $p<,05$); örgütsel maneviyat ve duygusal emek arasında pozitif, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=,211$; $p<,01$); stresle başa çıkma ve psikolojik sermaye arasında pozitif, orta ve anlamlı bir ilişki ($r=,434$; $p<,01$); örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye arasında pozitif, yüksek ve anlamlı bir ilişki ($r=,598$; $p<,01$); örgütsel maneviyat ve stresle başa çıkma arasında pozitif, orta ve anlamlı bir ilişki ($r=,408$; $p<,01$) tespit edilmiştir. Duygusal emek ve psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır (Tablo 6).

Tablo 5. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Cinsiyet	Kadın				Erkek			
		199		%76		63		%24
Yaş	19-29		30-39		40-49		50+	
	106		51		64		41	
Eğitim Düzeyi	Ön Lisans		Lisans		Yüksek Lisans		Doktora	
	42	%16	137	%52	63	%24	20	%8
Meslek	Doktor		Hemşire		Diğer			
	93	%35,5	105	%40	64		%24,5	
Çalışılan Kurum	1. Basamak		2. Basamak		3. Basamak			
	61	%23	144	%55	57		%22	
Meslekî Kıdem	1-10 yıl		11-20 yıl		21-30 yıl		31-40+ yıl	
	135	%51,5	48	%18,5	63	%24	16	%6
İşletme Kıdemi	1-5 yıl		6-15 yıl		16-25 yıl		26+	
	158	%61	69	%26	24	%9	11	%4

Tablo 6. Betimleyici İstatistikler ve Korelasyonlar

	(1)	(2)	(3)	(4)
(1) Duygusal Emek	3,16***			
(2) Psikolojik Sermaye	,115	4,01***		
(3) Stresle Başa Çıkma	,134*	,434**	3,37***	
(4) Örgütsel Maneviyat	,211**	,598**	,408**	3,54***

*** Faktör Ortalamaları

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

Tablo 7. Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Arasındaki İlişki

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
(1) Özyeterlilik	1									
(2) Umud	,620**	1								
(3) Psikolojik Dayanıklılık	,489**	,631**	1							
(4) İyimserlik	,386**	,500**	,428**	1						
(5) Bağ	,458**	,445**	,289**	,553**	1					
(6) Şefkat	,397**	,440**	,423**	,398**	,513**	1				
(7) Farkındalık	-,334**	-,287**	-,227**	-,201**	-,278**	-,305**	1			
(8) Anlamli İş	,369**	,504**	,401**	,552**	,554**	,469**	-,281**	1		
(9) İlahi Üstünlük	,235**	,296**	,149*	,374**	,329**	,315**	-,253**	,369**	1	
(10) Üstünlük	,278**	,364**	,280**	,513**	,483**	,341**	-,081	,616**	,311**	1

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

Yapılan korelasyon analizine göre duygusal emek alt boyutlarının psikolojik sermaye, örgütsel maneviyat ve stresle başa çıkma alt boyutları ile anlamlı bir ilişkisine rastlanmamıştır. Psikolojik sermaye alt boyutları ile örgütsel maneviyat alt boyutları arasında yapılan korelasyon analizine göre; bağ boyutunun özyeterlilik (1), umut (2) ve iyimserlik (4) boyutları ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,458$; $r=,445$; $r=,553$; $p<,01$); şefkat boyutunun

umut (2) ve psikolojik dayanıklılık (3) boyutları ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,440$; $r=,423$; $p<,01$); anlamlı iş boyutunun umut (1), psikolojik dayanıklılık (3) ve iyimserlik (4) boyutları ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,504$; $r=,401$; $r=,552$; $p<,01$); üstünlük boyutunun iyimserlik (4) boyutu ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,513$; $p<,01$) bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır (Tablo 7).

Tablo 8. Stresle Başa Çıkma ve Örgütsel Maneviyat Arasındaki İlişki

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
(1) Kendine Güvenli Yaklaşım	1											
(2) İyimser Yaklaşım	,594**	1										
(3) Kendine Güvensiz Yaklaşım	-,432**	-,358**	1									
(4) Boyun Eğici Yaklaşım	-,242**	-,224**	,593**	1								
(5) Sosyal Destek Aramama	,107	,158*	-,291**	-,374**	1							
(6) Sosyal Destek Arama	,154*	,222**	-,076	-,212**	,359**	1						
(7) Bağ	,304**	,458**	-,254**	-,385**	,286**	,427**	1					
(8) Şefkat	,447**	,378**	-,238**	-,169**	,193**	,271**	,513**	1				
(9) Farkındalık	-,295**	-,274**	,548**	,495**	-,356**	-,035	-,278**	-,305**	1			
(10) Anlamli İş	,441**	,389**	-,302**	-,305**	,230**	,227**	,554**	,469**	-,281**	1		
(11) İlahi Üstünlük	,238**	,286**	-,078	-,173**	,155*	,112	,329**	,315**	-,253**	,369**	1	
(12) Üstünlük	,296**	,393**	-,184**	-,244**	,201**	,207**	,483**	,341**	-,081	,616**	,311**	1

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

Stresle başa çıkma alt boyutları ile örgütsel maneviyat alt boyutları arasında yapılan korelasyon analizine göre; bağı boyutunun iyimser yaklaşım (2) ve sosyal destek arama (6) yaklaşımı ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,458$; $r=,427$; $p<,05$); şefkat boyutunun kendine güvenli yaklaşım (1) ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,447$; $p<,05$); farkındalık boyutunun kendine güvensiz yaklaşım (3) ve boyun eğici yaklaşım (4) ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,548$; $r=,495$; $p<,05$); anlamlı iş boyutunun kendine güvenli yaklaşım (1) ile pozitif, orta ve anlamlı ($r=,441$; $p<,05$) bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır (Tablo 8).

Stresle başa çıkma alt boyutları ile psikolojik sermaye alt boyutları arasında yapılan korelasyon analizine göre;

kendine güvenli yaklaşım boyutunun özyeterlilik (1) ve iyimserlik (4) boyutlarıyla pozitif, orta ve anlamlı ($r=,459$; $r=,513$; $p<,01$), umut (2) ve psikolojik dayanıklılık (3) boyutlarıyla ise pozitif, yüksek ve anlamlı ($r=,655$; $r=,717$; $p<,01$) bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Ayrıca iyimser yaklaşım boyutunun umut (2) ve psikolojik dayanıklılık (2) boyutlarıyla pozitif, orta ve anlamlı ($r=,455$; $r=,490$; $p<,01$); iyimserlik (4) boyutuyla pozitif, yüksek ve anlamlı ($r=,671$; $p<,01$) bir ilişki içinde olduğu Tablo 9'da görülmektedir. Son olarak, kendine güvensiz yaklaşım boyutu ise psikolojik dayanıklılık (3) boyutuyla negatif, orta ve anlamlı ($r=-,449$; $p<,01$) bir korelasyon içindedir (Tablo 9).

Tablo 9. Stresle Başa Çıkma ve Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişki

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
(1) Özyeterlilik	1									
(2) Umut	,620**	1								
(3) Psikolojik Dayanıklılık	,489**	,631**	1							
(4) İyimserlik	,386**	,500**	,428**	1						
(5) Kendine Güvenli Yaklaşım	,459**	,655**	,717**	,513**	1					
(6) İyimser Yaklaşım	,374**	,455**	,490**	,671**	,594**	1				
(7) Kendine Güvensiz Yaklaşım	-,317**	-,338**	-,449**	-,314**	-,432**	-,358**	1			
(8) Boyun Eğici Yaklaşım	-,340**	-,268**	-,191**	-,253**	-,242**	-,224**	,593**	1		
(9) Sosyal Destek Aramama	,277**	,138*	,139*	,241**	,107	,158*	-,291**	-,374**	1	
(10) Sosyal Destek Arama	,280**	,199**	,054	,374**	,154*	,222**	-,076	-,212**	,359**	1

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)

4.3. Regresyon Analizleri

Örgütsel maneviyat ve psikolojik sermayenin, duygusal emek ve stresle başa çıkma düzeyi üzerindeki etkilerini incelemek için çoklu regresyon analizi yapılmış ve analizlere ait sonuçlara aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 10. Duygusal Emek Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: Duygusal Emek			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	-0,017	-0,220	0,826
Örgütsel Maneviyat	0,221	2,915	0,004
$R = 0,211$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,037$; $F = 6,057$; $p = 0,003$			

Duygusal emek bağımlı değişken, psikolojik sermaye ($\beta=-,017$; $p=0,826$) ve örgütsel maneviyat ($\beta=0,221$; $p=0,004$) bağımsız değişken olarak alınmış olup yapılan çoklu regresyon analizi örgütsel maneviyat açısından istatistiksel olarak anlamlı, psikolojik sermaye açısından anlamlı değildir. (Tablo 10). Bu durumda duygusal emek alt boyutlarıyla yapılan çoklu regresyon analizinde, alt boyutlar ve psikolojik sermaye arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir sonuç çıkması mümkün değildir.

Tablo 11. Derinlemesine Davranış Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: Derinlemesine Davranış			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	0,030	0,396	0,692
Örgütsel Maneviyat	0,219	2,906	0,004
$R = 0,238$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,049$; $F = 7,768$; $p = 0,001$			

Yüzeysel davranış bağımlı değişken, psikolojik sermaye ($\beta=-,111$; $p=0,149$) ve örgütsel maneviyat ($\beta=-,078$; $p=0,310$) bağımsız değişken olarak yapılan çoklu regresyon analizi istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Bu durumda

psikolojik sermaye ve örgütsel maneviyat bağımsız değişkenlerinin, yüzeysel davranışa etkisinden söz edilemez. Örgütsel maneviyat bağımsız değişkeninin, derinlemesine davranış ve samimi davranışa etki katsayısı ise sırasıyla ($\beta=0,219$; $p=0,004$) ve ($\beta=0,189$; $p=0,013$) olarak hesaplanmıştır (Tablo 11 ve Tablo 12). Örgütsel maneviyat, derinlemesine davranış ve samimi davranışla bir ilişki içinde olduğu halde psikolojik sermaye bahsi geçen bağımlı değişkenlerle ilişki içinde değildir. Bu durumda psikolojik sermayenin duygusal emek üzerinde bir etkisi olmadığını; örgütsel maneviyatın ise yalnızca derinlemesine ve samimi davranışa etkilediğini fakat açıklayıcılığının oldukça düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 12. Samimi Davranış Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: Samimi Davranış			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	0,050	0,660	0,510
Örgütsel Maneviyat	0,189	2,496	0,013
$R = 0,222$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,042$; $F = 6,728$; $p = 0,001$			

Stresle başa çıkma bağımlı değişken, psikolojik sermaye ($\beta=0,296$; $p=0,00$) ve örgütsel maneviyat ($\beta=0,231$; $p=0,001$) bağımsız değişken olarak alınmış olup yapılan çoklu regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre stresle başa çıkmadaki %21,7 oranındaki varyansın örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye tarafından açıklandığını; psikolojik sermayenin yaklaşık olarak %30 ve örgütsel maneviyatın %23 oranında açıklayıcılık etkisi olduğunu söyleyebiliriz (Tablo 13). Bu sonuç bize stresle başa çıkmada örgütsel maneviyat ve psikolojik sermayenin etkili birer değişken olduğunu göstermektedir.

Tablo 13. Stresle Başa Çıkma Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: Stresle Başa Çıkma			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	0,296	4,323	0,000
Örgütsel Maneviyat	0,231	3,282	0,001
$R = 0,472$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,217$; $F = 37,086$; $p = 0,000$			

Kendine güvenli yaklaşım bağımlı, örgütsel maneviyat ($\beta = -0,062$; $p = 0,236$) ve psikolojik sermaye ($\beta = 0,774$; $p = 0,000$) bağımsız değişken olarak yapılan çoklu regresyon analizi; psikolojik sermaye açısından istatistiki olarak anlamlı, örgütsel maneviyat açısından anlamlı değildir. Regresyon analizinde psikolojik sermayenin kendine güvenli yaklaşımı oldukça yüksek bir oranda açıkladığı görülmektedir (Tablo 14).

Tablo 14. Kendine Güvenli Yaklaşım Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: Kendine Güvenli Yaklaşım			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	0,774	14,821	0,000
Örgütsel Maneviyat	-0,062	-1,189	0,236
$R = 0,739$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,542$; $F = 155,732$; $p = 0,000$			

İyimser yaklaşım bağımlı, örgütsel maneviyat ($\beta = 0,130$; $p = 0,029$) ve psikolojik sermaye ($\beta = 0,556$; $p = 0,000$) bağımsız değişken olarak yapılan çoklu regresyon analizi istatistiksel açıdan anlamlı olup, iyimser yaklaşım %40 oranında psikolojik sermaye ve örgütsel maneviyat tarafından açıklanmaktadır. Psikolojik sermayenin bu açıklayıcılık oranındaki etkisi ise %56 şeklindedir (Tablo 15).

Tablo 15. İyimser Yaklaşım Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: İyimser Yaklaşım			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	0,556	9,365	0,000
Örgütsel Maneviyat	0,130	2,192	0,029
$R = 0,643$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,409$; $F = 91,165$; $p = 0,000$			

Sosyal destek arama yaklaşımı bağımlı, örgütsel maneviyat ($\beta = 0,254$; $p = 0,001$) ve psikolojik sermaye ($\beta = 0,137$; $p = 0,059$) bağımsız değişken olarak yapılan çoklu regresyon analizi; örgütsel maneviyat açısından istatistiki olarak anlamlı, psikolojik sermaye açısından anlamlı değildir. Psikolojik sermayenin bireysel, sosyal destek arama yaklaşımının toplulukçu bir yapıya sahip olmasından dolayı bu sonuç beklenen bir durumdur (Tablo 16).

Tablo 16. Sosyal Destek Arama Yaklaşımı Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: Sosyal Destek Arama Yaklaşımı			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	0,137	1,894	0,059
Örgütsel Maneviyat	0,254	3,503	0,001
$R = 0,354$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,118$; $F = 18,525$; $p = 0,000$			

Kendine güvensiz yaklaşım bağımlı, örgütsel maneviyat ($\beta = 0,197$; $p = 0,004$) ve psikolojik sermaye ($\beta = -0,565$; $p = 0,000$) bağımsız değişken olarak yapılan çoklu regresyon analizi de istatistiksel açıdan anlamlıdır. Psikolojik sermayenin açıklanan %21 varyans oranında kendine güvensiz yaklaşıma negatif yönde %56 etkisi bulunmaktadır. Psikolojik sermaye kavramının temelde özgüven içeren bir kavram olması, kendine güvensiz

yaklaşımla arasındaki negatif etkiyi açıklar niteliktedir (Tablo 17).

Araştırma esnasında ortaya çıkan sosyal destek aramama yaklaşımı bağımlı, örgütsel maneviyat ($\beta = 0,080$; $p = 0,285$) ve psikolojik sermaye ($\beta = 0,205$; $p = 0,007$) bağımsız; boyun eğici yaklaşım bağımlı, örgütsel maneviyat ($\beta = -0,046$; $p = 0,529$) ve psikolojik sermaye ($\beta = -0,303$; $p = 0,000$) bağımsız değişken olarak yapılan çoklu regresyon analizlerinde; analizler psikolojik sermaye açısından istatistiki olarak anlamlı, örgütsel maneviyat açısından anlamlı değildir.

Tablo 17. Kendine Güvensiz Yaklaşım Üzerinde Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Maneviyat Etkisi

Bağımlı Değişken: Kendine Güvensiz Yaklaşım			
Bağımsız Değişkenler:	β	t	p
Psikolojik Sermaye	-0,650	-8,279	0,000
Örgütsel Maneviyat	0,197	2,889	0,004
$R = 0,474$; Düzeltilmiş $R^2 = 0,219$; $F = 37,84$; $p = 0,000$			

4.4. Farklılık Analizleri

Araştırma kapsamında toplanan demografik bilgiler; örgütsel maneviyat, psikolojik sermaye, duygusal emek ve stresle başa çıkma değişkenlerinden hangilerinin demografik değişkenler bağlamında farklılaşım farklılaşmadığı incelemek için teste tabii tutulmuştur. Analizler doğrultusunda; eğitim durumu, meslek ve mesleki kıdem bağlamında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu sonuç bize örgütsel maneviyat, psikolojik sermaye, duygusal emek ve stresle başa çıkma değişkenlerinin eğitim durumundan, meslek ve mesleki kıdemden etkilenmediğini göstermektedir.

Katılımcıların örgütsel maneviyat, psikolojik sermaye, duygusal emek ve stresle başa çıkma değişkenlerinin çalıştığı kuruma göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 262 kişiden elde edilen veriler üzerinde test edilmiş ve psikolojik sermayenin gruplar arası farklılaştığı [$F_{1,849} = 3,138$, $p = ,045$] sonucuna ulaşılmıştır. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Tukey testi sonuçlarına bakıldığında psikolojik sermayenin 2. Basamak (Ort.=4,07, SS=,51) ve 3. Basamak (Ort.=3,86; SS=,60) sağlık kuruluşu çalışanları arasında farklılaştığı görülmüştür.

Değişkenlerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiş ve bağımsız örneklem T Testi sonuçlarına göre stresle başa çıkma stratejilerinde cinsiyete göre bir farklılaşma [$t(260) = -,845$, $p = ,008$] meydana geldiği görülmüştür. Kadın çalışanların stresle başa çıkma ortalaması (Ort.=3,36; SS=,35) erkek çalışanların stresle başa çıkma ortalamasından (Ort.=3,39; SS=,24) daha düşük çıkmıştır. Bu sonuçlar, kadın çalışanların erkek çalışanlara göre stresle daha az başa çıkabildiğini göstermektedir.

Değişkenlerin yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir. ANOVA testi sonuçları incelendiğinde, psikolojik sermaye değişkeninin yaş grupları bağlamında anlamlı farklılık gösterdiği [$F_{3,230} = 3,709$, $p = ,012$] görülmektedir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Tukey testi sonuçlarına bakıldığında bu farklılığın 19-29 yaş (Ort.=3,91; SS=,60) ve 50+ yaş (Ort.=4,19; SS=,41) grupları arasında olduğu görülmüştür.

Elde edilen bulgular doğrultusunda araştırma soruları için aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin ele alındığı ilk araştırma sorusunda, örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye arasında pozitif, yüksek ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç bize değişkenlerin birbiriyle yüksek bir ilişki içinde olduğunu, örgüt tarafından çalışanlara sunulacak maneviyat uygulamalarının psikolojik sermayesi yüksek olan çalışanlar tarafından daha fazla benimseneceğinin bir göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Bireylerin örgütsel maneviyat algısının, duygusal emek ve stresle başa çıkma tarzlarını nasıl etkilediğinin ele alındığı ikinci soru için elde edilen sonuçlar doğrultusunda; örgütsel maneviyat algısının duygusal emek davranışına beklenen düzeyde bir etkisi olmadığı fakat stresle başa çıkma tarzlarına etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel maneviyat uygulamaları duygusal emek esnasında gösterilen davranışlara etki etmezken, stresle başa çıkma stratejilerinde etkili olmaktadır. Stresle başa çıkma yaklaşımlarından olan iyimser yaklaşım, %25 oranında örgütsel maneviyat ile açıklanmaktadır. Bu sonuç bize örgütlerdeki maneviyat uygulamalarının stresle başa çıkmada iyimser yaklaşımın tercih edilmesinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Bireylerin psikolojik sermayelerinin, duygusal emek ve stresle başa çıkma tarzlarını nasıl etkilediğinin araştırıldığı son soruda ise psikolojik sermayenin duygusal emeğe bir etkisi olduğu söylenemezken, stresle başa çıkma tarzının psikolojik sermayeden yüksek varyans oranlarında etkilendiği görülmüştür. Ayrıca stresle başa çıkma tarzları alt boyutlarından olan kendine güvenli yaklaşım, iyimser yaklaşım ve kendine güvensiz yaklaşım psikolojik sermayeden en çok etkilenen boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Çalışma yaşamı ve sosyal yaşam iç içe olduğundan, bireyin doğası gereği sahip olduğu maneviyat duygusu, kişinin psikolojik sermayesi, iş esnasında ortaya koyduğu duygusal emek ve bütün bu süreçlerin bireyde yaratmış olduğu stres göz ardı edilemez. Nitekim literatürde bu değişkenlerin insana, iş hayatına ve birbirlerine olan etkileri birçok araştırmada incelenmiştir (Byrne et al., 2011; Oman et al., 2008).

Literatür incelendiğinde psikolojik sermaye, duygusal emek ve stresle başa çıkma kavramları pek çok araştırmaya konu olmasına rağmen, örgütsel maneviyat oldukça yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda literatürde oldukça sık incelenmeye başlanan kavram hakkında Türkiye’de çok az sayıda çalışma mevcuttur.

Koenig (2012:4) yapmış olduğu meta analiz çalışmasında, iyimserlik ve maneviyat arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilere rastlamıştır. Sarkar ve Garg (2020) iş yerinde huzurlu bir ortamın mümkün olup olmadığını araştırmış, psikolojik sermaye boyutları ile maneviyat arasındaki ilişkiyi incelemiş ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Fox ve arkadaşları (2018) ise yapmış oldukları çalışmada umut ile maneviyat arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur. Dolayısıyla bahsedilen meta analiz ve makale bulguları, araştırma bulgularını destekler niteliktedir. Luthans ve arkadaşlarına (2007) göre, psikolojik sermayesi yüksek olan bireyler

olumsuz olayları dışsal faktörlere atfetmekte ve yaşadığı zorluklar karşısında çabuk toparlanabilmektedir. Rana ve arkadaşlarının (2021) yapmış olduğu çalışmada, örgütsel maneviyatın geliştiği bir ortamda çalışanların olumlu duygulara sahip olma ve derinlemesine davranış gösterme eğiliminde olduklarını saptanmıştır. Literatürde sağlık çalışanları örnekleminde yapılan araştırma bulguları oldukça kısıtlıdır ancak; Zarrin ve Veyskarami (2020) hemşireler üzerinde yapmış olduğu çalışmada psikolojik sermaye ve örgütsel maneviyat arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde, örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye arasında iyi bir korelasyona rastlanmıştır. Özellikle psikolojik sermaye alt boyutlarından olan iyimserlik, örgütsel maneviyat alt boyutlarından bağ, anlamlı iş ve üstünlük boyutuyla orta düzeyde anlamlı ilişkiler sergilemektedir. Örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye arasındaki korelasyon düzeyinin yüksek çıkması maneviyat kavramı ile ilişkilendirilebilir. Psikolojik sermaye boyutları olan iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, özyeterlilik ve umut kavramlarının kişide belirli düzeylerde olması, kişinin manevi amacını gerçekleştirmede kişiye güç verdiği söylenebilir ya da başka bir bakış açısıyla örgütlerdeki maneviyat uygulamalarını daha iyi benimseyeceği şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak, literatür ve araştırma bulguları birbirini destekler niteliktedir.

Literatür incelendiğinde psikolojik sermaye ve örgütsel maneviyat kavramlarının duygusal emek incelendiği ve anlamlı sonuçlar elde edildiği görülmüştür (Baksi & Sürücü, 2019; Biçkes et al., 2014). Bu sonuçtan yola çıkılarak örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye kavramlarının, duyguları yönetme konusunda bireye yardımcı olacağı ve duygusal emek davranışının meydana getirdiği olumsuz sonuçlardan bireyi koruyacağı (psikolojik dayanıklılığı yüksek olan bireylerin duygusal emek sonucunda meydana gelen duygusal uyumsuzluğa karşı dayanıklı olması gibi) düşünülmüş fakat kavramlar arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Stres bireyi fiziksel, duygusal, psikolojik ve ruhsal olarak etkilemektedir. Örgütsel stresin, örgütte ve çalışmada yaratmış olduğu olumsuz durumları yönetebilmek adına örgütlerin son yıllarda meditasyon, farkındalık eğitimi, yoga, nefes egzersizleri, ibadet ve dua seremonileri gibi maneviyatı güçlendirecek çalışmalara sık sık başvurduğu görülmektedir. Örneğin Facebook, Amazon, Apple, Google ve Microsoft gibi çokuluslu şirketler örgütsel maneviyatı geliştirmek adına birtakım girişimlerde bulunmuştur (Sarkar & Garg, 2020:722-723). Örgütsel maneviyatın, stres sonucunda meydana gelen olumsuz etkileri yumuşattığı (Kumar & Kumar, 2014) ve yüksek maneviyata sahip bireylerin stres düzeylerinin daha düşük olduğu görülmüştür (Milliman et al., 2003). Hemşireler üzerinde yapılan bir araştırmada dua etmek, meditasyon yapmak ve manevi etkinliklere katılmanın stresi azalttığı bulgulanmıştır (Ramya & Jose, 2013). Örgütsel maneviyatın alt boyutlarından olan anlamlı işin, iş stresiyle negatif bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır (Daniel, 2015), Türkiye’de sağlık çalışanları örnekleminde yapılan bir araştırma da bu ilişkiyi destekler niteliktedir (Pelenk, 2018).

Araştırmanın bulgularında örgütsel maneviyatın stresle başa çıkma tarzlarını etkilediği görülmektedir. Fakat stres

alt boyutları ve örgütsel maneviyat arasında yapılan analizlerde, kendine güvenli yaklaşım ile örgütsel maneviyat arasında herhangi bir etki saptanamamıştır. Bu duruma örgütsel maneviyatın topluluk duygusu içeren bir kavram olması ve kendine güvenli yaklaşımın oldukça bireysel bir başa çıkma tarzı olmasının neden olduğu düşünülmektedir. Polislerde stres ve maneviyat ilişkisinin incelendiği bir yüksek lisans tezinde (Beçetek, 2021) ve metal işleme fabrikası çalışanları üzerinde yapılan manevi liderlik ve örgütsel öğrenme konulu araştırmada (Aydın & Ceylan, 2009) maneviyatın stresi azalttığı bulgulanmıştır. Literatürde maneviyat ve stresle başa çıkma stratejilerini konu alan birçok çalışma mevcut olmasına rağmen örgütsel maneviyat ve stresle başa çıkma konulu araştırma sayısı oldukça kısıtlıdır. Chand ve Koul (2012) yapmış oldukları araştırmada örgütsel maneviyatın stresle başa çıkmada yordayıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Durumsal bir değişken olan psikolojik sermaye ile problem çözüme odaklı stresle başa çıkma davranışı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, stresle başa çıkma boyutlarından kendine güvenli yaklaşım psikolojik sermaye ile oldukça yüksek bir ilişki içindedir. Bunun, psikolojik sermayenin bireysellik etkisi yüksek bir değişken olması ve psikolojik sermaye alt boyutlarının özgüven kavramını destekler nitelikte kavramlar olması sonucunda meydana geldiği düşünülmektedir. Alt boyutlar bağlamında yapılan korelasyon analizi sonucunda psikolojik sermaye boyutlarından iyimserlik, umut ve psikolojik dayanıklılık kendine güvenli yaklaşım ile iyi bir korelasyon sergilediği görülmektedir. İyimserlik ve umut algıları yüksek olan insanlar gelecekte olacak iyi şeylere odaklanırken iyiyi kendine, kötüyü ise dışa atfetmektedir. Benzer şekilde psikolojik olarak dayanıklı insanların olumsuz duyguları kontrol etme ve yönetme becerisinin altında sahip oldukları özgüven yatmaktadır. Bu nedenle iyimserlik, umut ve psikolojik dayanıklılığı yüksek olan bireylerin stresten kaçınırken kendine güvenli yaklaşımı seçmeleri beklenen bir durumdur.

Pan ve Zhou (2009) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmada, psikolojik sermayesi yüksek olan öğrencilerin stresle başa çıkmada daha başarılı olduğunu, Yan ve Zhang (2016) ise psikolojik sermayesi yüksek olan üniversite mezunlarının işte yaşamış oldukları iletişim kaynaklı stres ve uyum problemleriyle daha iyi başa çıktığını bulgulanmıştır. Abbas ve Raja (2015) psikolojik sermaye ve stresin negatif yönlü bir ilişki içinde olduğunu, psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan çalışanların örgütsel stres düzeylerinin daha düşük olduğunu ifade etmiştir. Erdem'in (2016) yapmış olduğu çalışma da psikolojik sermaye ve stresle başa çıkma arasındaki ilişkiyi destekler niteliktedir. Çalışanların stresle baş edebilmesi için psikolojik olarak dirençli, alternatif yollar arayacak kadar umutlu, iyimser ve kendi potansiyellerinin farkında olması oldukça önemlidir. Örgütler tarafından psikolojik sermayenin geliştirilmesi, stresle daha iyi başa çıkılmasına ve dolayısıyla stresin yol açtığı olumsuz örgütsel tutumların (işten ayrılma, iş performansının azalması, sinizm, örgütsel sessizlik vb.) azalmasına fayda sağlayacaktır.

Kocabaş ve Toraman (2018) yapmış oldukları çalışmada örgütsel maneviyatın cinsiyete göre farklılaştığını,

erkeklerin örgütsel maneviyat düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğunu ifade etmiştir. Çetinkaya (2019) kadın ve erkek öğretmenlerin psikolojik sermayelerinin umut ve özyeterlilik boyutunda farklılaştığını, erkek öğretmenlerin umut ve özyeterlilik boyutunda kadın öğretmenlere göre daha yüksek psikolojik sermayeye sahip olduğunu bulmuştur. Araştırma sonucunda ise sadece stresle başa çıkma cinsiyete göre farklılaşmış olup diğer değişkenler cinsiyet bağlamında farklılaşmamıştır. Yiter'in (2019) yapmış olduğu çalışmada psikolojik sermayenin yaş değişkeni bağlamında farklılaştığını bulgulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda da benzer bulgulara rastlanmıştır. Farklılaşmanın 19-29 ve 50+ yaş grupları arasında olması dikkat çekici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaş grupları araştırmaya katılan katılımcılar arasında en uç değerlere sahip gruplardır, bu durum bizlere farklılaşmanın nedeninin kuşaklar arası farklılıklardan kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla bu bulgu, X ve Z kuşağının psikolojik sermayesi ile Y kuşağının psikolojik sermayesi birbirinden farklılaşmaktadır şeklinde yorumlanabilir.

Özetle, yapılan araştırma sonucunda örgütsel maneviyat ve psikolojik sermaye değişkenlerinin duygusal emek üzerinde etkisi bulunamamışken, stresle başa çıkma üzerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Örgüt içinde yaratılan manevi ortamın ve geliştirilen psikolojik sermayenin, örgütsel stresle başa çıkmaya ek olarak günlük hayattaki stres kaynaklarıyla da başa çıkmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çünkü bireyin psikolojik sermayesinin gelişmesi geleceğe daha umutla bakmasına, bu sayede daha iyimser düşünmesine, rutin hayatındaki olumsuz duyguları yönetmesine ve kendine olan inancının artmasına yardımcı olacaktır. Benzer şekilde örgütsel maneviyat yalnızca örgüt sınırları içerisinde kalan bir kavram değildir. Bireyin hayat amacını bulması ve manevi açıdan örgüt tarafından desteklenmesi, günlük hayatındaki rutinlerini de farkındalıkla yerine getirmesine, hayatta anlam bulmasına, inanmış olduğu ilahi güçle arasındaki bağın güçlenmesine olanak sağlayacaktır. Psikolojik sermayesi ve maneviyatı gelişmiş bireyler olumsuz stres kaynaklarıyla daha iyi mücadele edecek ve böylece bir bütün olan ruh ve beden sağlığını daha iyi koruyacaktır.

Araştırmacılara öneriler:

Örgütsel maneviyat kavramı literatürde araştırılmaya başlandığı ilk yıllarda sık sık din kavramı ile eş tutulmuştur. Fakat maneviyat kavramı dinden bağımsız, hatta dini içine alan daha geniş bir kavramdır. Yapılan okumalarda örgütsel maneviyat boyutlarının altında yatan felsefenin, Asya temelli Budizm felsefesiyle örtüştüğü görülmüştür. Bunun nedeninin küreselleşmeyle birlikte Avrupa'ya yayılan Asya kültürü, kültürün getirdiği yönetim ve inanç stilleri olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle örgütsel maneviyat kavramıyla yapılacak bir sonraki çalışmanın çokuluslu bir şirkette, Hofstede kültür boyutları ya da örgüt kültürü bağlamında incelenmesi önerilmektedir. Aynı zamanda örgütsel maneviyatın deney ve kontrol grupları üzerinde uygulamalı olarak (meditasyon, nefes egzersizleri, farkındalık eğitimi vb.) çalışılması ve ölçüm yapılmasının kavramı geliştireceği düşünülmektedir. Kavramı kuşaklar bağlamında incelemek de başka bir alternatif olarak düşünülebilir çünkü her ne kadar aynı toplum içinde yetişmiş olsa da küreselleşmeyle birlikte kuşaklar arasında

da bir kültür farklılığı olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmanın Covid 19 pandemi koşullarında yürütülmüş olması çalışmanın kısıtlılıkları arasında yer almaktadır. Bir sonrası çalışmanın olağanüstü bir hal olmadan, normal yaşam koşulları altında incelenmesi önerilmektedir. Aynı zamanda sağlık sektöründe özel/kamu ayrımı yapılarak demografik bir inceleme de ortaya konulabilir.

İş hayatına yönelik öneriler:

Araştırma sonuçlarına ve araştırma esnasında yapılan literatür okumalarına dayanarak, örgütsel maneviyatın ve psikolojik sermayenin geliştirilmesinin, stresle başa çıkmaya fayda sağladığı söylenebilir. Peki bu sonuçlar iş hayatında nasıl kullanılmalıdır? Literatür taraması ve sonuç kısmında yer verilen örnek uygulamalar hastanelere uyumlaştırılabilir. Örneğin; çalışanlara verilecek nefes egzersizleri eğitimi sayesinde stres kontrol altına alınarak uzaklaştırılabilir, stresin meydana getirdiği ya da iş koşullarından kaynaklı fiziksel ağrıların hafifletilmesinde ofis yoga uygulamaları uygulanabilir veya çalışma ortamlarında manevi uygulamalar için uygun alanlar oluşturulabilir. Sağlık sektörü hata kabul etmeyen bir sektördür. Örgütlerde insan kaynakları eğitim birimleri tarafından farkındalık eğitimlerinin planlanmasıyla tıbbi hatalar azaltılabilir. Ekip çalışmasının önem arz ettiği bu sektörde sık sık ekip güçlendirme çalışmaları yapılarak çalışanlar arasında bağ güçlendirilmelidir. Çalışanlar arasındaki bağın güçlenmesi, işin daha anlamlı hale gelmesine ve çalışanlar arasındaki iletişimin pozitif yönde etkilememe katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abbas, M., & Raja, U. (2015). Impact of psychological capital on innovative performance and job stress. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 32(2), 128-138.

Abdi Zarrin, S., & Veyskarami, M. (2020). Role of Spirituality and Psychological Capital in the Prediction of Occupational Burnout in Nurses in Khorramabad, Iran during 2016. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 7(4), 16-24.

Abraham, R. (1998). Emotional Dissonance in Organizations: A Conceptualization of Consequences, Mediators and Moderators. *Leadership & Organizational Development Journal*, 19(3), 137-146.

Adams, V. H., Snyder, C., Rand, K. L., O'Donnell, E. A., Sigmon, D. R., & Pulvers, K. M. (2010). Hope in the workplace. In *Handbook of workplace spirituality and organizational performance* (pp. 257-268). Routledge.

Adelmann, P. K. (1995). Emotional labor as a potential source of job stress.

Akgün, A., & Kemaloğlu, A. T. (1991). Stres Yönetimi. *Milli Eğitim Vakfı Dergisi*, 6-21.

Alloy, L. B., Abramson, L. Y., Whitehouse, W. G., Hogan, M. E., Panzarella, C., & Rose, D. T. (2006). Prospective incidence of first onsets and recurrences of depression in individuals at high and low cognitive risk for depression. *Journal of abnormal psychology*, 115(1), 145.

Antonovsky, H., & Sagy, S. (1986). The development of a sense of coherence and its impact on responses to stress situations. *Journal of Social Psychology*, 126(2), 213-226.

Arıkan Saltık, I., & Asunakutlu, T. (2019). Duygusal Emek ve Kültür: Konaklama Sektöründe Karşılaştırmalı Bir Araştırma-Emotional Labor and Culture: A Comparative Research in the Hospitality Sector. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Ashforth, B. E., & Humphrey, R. H. (1993). Emotional labor in service roles: The influence of identity. *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.

Ashmos, D. P., & Duchon, D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of management inquiry*, 9(2), 134-145.

Avey, J. B., Luthans, F., & Jensen, S. M. (2009). Psychological capital: A positive resource for combating employee stress and turnover. *Human resource management*, 48(5), 677-693.

Aydın, B., & Ceylan, A. (2009). The effect of spiritual leadership on organizational learning capacity. *African Journal of Business Management*, 3(5), 184-190.

Aydın, İ. (2016). *İş yaşamında stres*. Pegem Akademi.

Baer, R. A., Smith, G. T., & Allen, K. B. (2004). Assessment of mindfulness by self-report: The Kentucky Inventory of Mindfulness Skills. *Assessment*, 11(3), 191-206.

Baksi, A., & Sürücü, H. A. (2019). Is spirituality an important variable as the predictor of emotional labour for nursing students? *Nurse Education Today*, 79, 135-141.

Bandura, A. (1997). The anatomy of stages of change. *American journal of health promotion: AJHP*, 12(1), 8-10.

Basım, H. N., & Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma yaşamında duygusal emek: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 77-90.

Beçetek, G. (2021). *Polislerde stresle başa çıkmada maneviyatın rolü* Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Beehr, T. A., & Newman, J. E. (1978). Job stress, employee health, and organizational effectiveness: A facet analysis, model, and literature review 1. *Personnel Psychology*, 31(4), 665-699.

Begenirbaş, M. (2013). *Kişiliğin Öğretme Stillerine Etkisinde Duygusal Emek ve Tükenmişliğin Aracılık Rolü: Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Milli Savunma Üniversitesi]. Ankara.

Benefiel, M. (2003). Mapping the terrain of spirituality in organizations research. *Journal of organizational change management*, 4(16), 367-377.

Berzah, M. Ç., & Çakır, M. (2015). İş hayatında maneviyat yaklaşımı ne vaadediyor? *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 135-149.

Biçkes, D. M., Yılmaz, C., Demirtaş, Ö., & Uğur, A. (2014). Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü: Bir alan çalışması.

Board, S. (1999). Medical professionalism in society. *The New England journal of medicine*, 341, 1612-1616.

Bölüktaş, R. P., Özer, Z., & Yıldırım, D. (2018). Uluslararası hemşirelik ve'nin mesleki değerler açısından incelenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 83-98.

Byrne, C. J., Morton, D. M., & Dahling, J. J. (2011). Spirituality, religion, and emotional labor in the workplace. *Journal of management, spirituality & religion*, 8(4), 299-315.

Carr, A. (2016). *Pozitif psikoloji: Mutluluğun ve insanın güçlü yönlerinin bilimi*. Kaknüs Yayınları.

Carver, C. S. (1998). Resilience and thriving: Issues, models, and linkages. *Journal of social issues*, 54(2), 245-266.

Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2002). The hopeful optimist. *Psychological Inquiry*, 13(4), 288-290.

Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical psychology review*, 30(7), 879-889.

Chand, P., & Koul, H. (2012). Workplace spirituality, organizational emotional ownership and job satisfaction as moderators in coping with job stress. *Decision Making*, 9(10), 225-229.

Choudhury, K. (2012). *Managing workplace stress: The cognitive behavioural way*. Springer Science & Business Media.

Chu, K. H.-L., & Murmann, S. K. (2006). Development and validation of the hospitality emotional labor scale. *Tourism Management*, 27(6), 1181-1191.

- Cimete, G. (2002). *Yaşam sonu bakım: Ölümcül hastalarda bütüncü yaklaşım*. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Collins, R. L., Taylor, S. E., & Skokan, L. A. (1990). A better world or a shattered vision? Changes in life perspectives following victimization. *Social cognition*, 8(3), 263-285.
- Cox, C. J. (2011). *The relationship between spirituality, stress, and academic performance* Bowling Green State University].
- Çetin, F., & Basım, H. N. (2011). Psikolojik Dayanıklılığın İş Tatmini ve Örgütsel
- Bağlılık Tutumlarındaki Rolü. "İşGüç" *Industrial Relations and Human Resources Journal*, 13(3).
- Çetin, F., & Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Çetinkaya, M. Y. (2019). Eğitim örgütlerinde örgütsel psikolojik sermaye ile örgütsel stres yönetimi arasındaki ilişki/The relationship between organizational psychological capital and organizational stress management
- Daniel, J. L. (2015). Workplace spirituality and stress: Evidence from Mexico and US. *Management Research Review*.
- Davis, K. (1984). *İşletmelerde İnsan Davranışı*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- De Pascalis, V., Strippoli, E., Riccardi, P., & Vergari, F. (2004). Personality, event-related potential (ERP) and heart rate (HR) in emotional word processing. *Personality and Individual Differences*, 36(4), 873-891.
- Declaration, G. (1948). *The Hippocratic Oath: International Code of Medical Ethics* The Second General Assembly of the World Medical Association, <https://www.biusante.parisdescartes.fr/histoire/medica/resultats/index.php?cote=00002&p=13&do=page>
- Delgado, C. (2005). A discussion of the concept of spirituality. *Nursing science quarterly*, 18(2), 157-162.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H., & Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), 339-357.
- Doğanay, A., Ataizi, M., Şimşek, A., Balaban Salı, J., & Akbulut, Y. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Anadolu Üniversitesi.
- Erdem, H. (2016). Stresle Basa Çıkmada İç Kontrol Odasının Yordayıcı Gücü ve Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(78), 1.
- Everly, G. S., & Lating, J. M. (2019). Voluntary control of respiration patterns. In *A clinical guide to the treatment of the human stress response* (pp. 315-329). Springer.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Fox, C., Webster, B. D., & Casper, W. C. (2018). Spirituality, psychological capital and employee performance: An empirical examination. *Journal of Managerial Issues*, 30(2), 194-153.
- Freshman, B. (1999). An exploratory analysis of definitions and applications of spirituality in the workplace. *Journal of organizational change management*, 318-327.
- Fry, L. W. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *The leadership quarterly*, 14(6), 693-727.
- Gazete, R. (10.02.2022). *Sağlık Hizmet Sunucularının Basamaklandırılmasına Dair Yönetmelik*. (Resmi Gazete 31746).
- Grandey, A., Foo, S. C., Groth, M., & Goodwin, R. E. (2012). Free to be you and me: a climate of authenticity alleviates burnout from emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 17(1), 1.
- Grandey, A. A. (1999). *The effects of emotional labor: Employee attitudes, stress and performance*. Colorado State University.
- Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95.
- Gurlaş, F. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde Sosyal Destek Algısının İş Yerinde Maneviyat Üzerindeki Etkisinde Tıbbi Hatanın Düzenleyici Rolü: 112 Acil Sağlık Hizmetleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(3), 351-366.
- Gümüştekin, G. E., & Gültekin, F. (2009). Stres Kaynaklarının Kariyer Yönetimine Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(23), 147-158.
- Güzel, Ş., & Tanbaşı, M. (2022). Sağlık Çalışanlarında Çalışma Yaşamı Kalitesinin Örgütsel Maneviyata Etkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(1).
- Hisli Şahin, N., & Durak Bangün, A. (1995). Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği: Üniversite Öğrencileri İçin Uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56-73.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart*. University of California Press.
- House, J. S., Landis, K. R., & Umberson, D. (1988). Social relationships and health. *Science*, 241(4865), 540-545.
- Hölzel, B. K., Carmody, J., Vangel, M., Congleton, C., Yerramsetti, S. M., Gard, T., & Lazar, S. W. (2011). Mindfulness practice leads to increases in regional brain gray matter density. *Psychiatry research: neuroimaging*, 191(1), 36-43.
- Ivancevich, J. M., & Matteson, M. T. (1980). *Stress And Work: A Managerial Perspective*. Scott, Foresman and Company.
- Jeung, D.-Y., Kim, C., & Chang, S.-J. (2018). Emotional labor and burnout: A review of the literature. *Yonsei Medical Journal*, 59(2), 187-193.
- Karakas, F. (2010). Spirituality and performance in organizations: A literature review. *Journal of Business Ethics*, 94(1), 89-106.
- Kavuklu, H. (2018). İşyerinde maneviyat ve psikolojik sermaye arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerine bir araştırma.
- Kawachi, I., & Berkman, L. F. (2001). Social ties and mental health. *Journal of Urban health*, 78(3), 458-467.
- Kaya, U., & Serçoğlu, N. (2013). Duygu İşçilerinde İşe Yabancılaşma: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum Dergisi*(1), 311-346.
- Kılıç, F. (2019). *Çocuk evlerinde çalışan bakım elemanlarında psikolojik sermaye algısı, iş doyumu ve maneviyat arasındaki ilişkinin incelenmesi* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile ...].
- Kinjerski, V. M., & Skrypnik, B. J. (2004). Defining spirit at work: Finding common ground. *Journal of Organizational Change Management*, 26-42.
- Kinjerski, V. M., & Skrypnik, B. J. (2006). Measuring the intangible: Development of the spirit at work scale. *Academy of management proceedings*,
- Kirkwood, G., Rampes, H., Tuffrey, V., Richardson, J., & Pilkington, K. (2005). Yoga for anxiety: a systematic review of the research evidence. *British journal of sports medicine*, 39(12), 884-891.
- Kocabaş, D., & Toraman, A. (2018). Yoğun bakım ve ameliyathane birimlerinde çalışan personelin işyeri maneviyatı üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 393-403.
- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Notices*, 2012.
- Koller, S. L., & Hicks, R. E. (2016). Psychological capital qualities and psychological well-being in Australian mental health professionals. *International Journal of Psychological Studies*, 8(2), 41-53.
- Korkmazer, F., Ekingen, E., & Yıldız, A. (2016). Psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisi: Sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3).
- Krishnakumar, S., & Neck, C. P. (2002). The "what", "why" and "how" of spirituality in the workplace. *Journal of managerial psychology*, 153-164.
- Kumar, V., & Kumar, S. (2014). Workplace spirituality as a moderator in relation between stress and health: An exploratory empirical assessment. *International Review of Psychiatry*, 26(3), 344-351.

- Lee, J., Ok, C., Lee, S. H., & Lee, C. K. (2018). Relationship between Emotional Labor and Customer Orientation among Airline Service Employees: Mediating Role of Depersonalization. *Journal of Travel Research*, 57(3), 324-341. <Go to ISI>://WOS:000424059300004
- Lee, L., & Madera, J. M. (2019). A systematic literature review of emotional labor research from the hospitality and tourism literature. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Lee, M., Pekrun, R., Taxer, J. L., Schutz, P. A., Vogl, E., & Xie, X. Y. (2016). Teachers' emotions and emotion management: integrating emotion regulation theory with emotional labor research. *Social Psychology of Education*, 19(4), 843-863. <Go to ISI>://WOS:000392433300008 <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs11218-016-9359-5.pdf>
- Leidner, R. (1999). Emotional labor in service work. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 561, 81-95. <Go to ISI>://WOS:000077615400006
- Linley, P. A. (2003). Positive adaptation to trauma: Wisdom as both process and outcome. *Journal of traumatic stress*, 16(6), 601-610.
- Luthans, F. (1989). *Organizational Behavior*. Mc Graw Hill Book Company.
- Luthans, F. (2002a). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 23(6), 695-706.
- Luthans, F. (2002b). Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. *Academy of Management Perspectives*, 16(1), 57-72.
- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate—employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 29(2), 219-238.
- Luthans, F., Vogelgesang, G. R., & Lester, P. B. (2006). Developing the psychological capital of resiliency. *Human resource development review*, 5(1), 25-44.
- Luthans, F., & Youssef, C. M. (2007). Emerging positive organizational behavior. *Journal of Management*, 33(3), 321-349.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge* (Vol. 198). Oxford University Press Oxford.
- Mamacı, M. (2021). Ruh Sağlığı Çalışanlarının Çeşitli Değişkenler Açısından Karşılaştırması: Duygusal Emek, Psikolojik Sermaye ve İyi Oluş. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(35), 2030-2051.
- McIntosh, B. J., Stern, M., & Ferguson, K. S. (2004). Optimism, coping, and psychological distress: Maternal reactions to NICU hospitalization. *Children's Health Care*, 33(1), 59-76.
- Milliman, J., Czaplewski, A. J., & Ferguson, J. (2003). Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment. *Journal of organizational change management*, 16(4), 426-447.
- Mitroff, I. I., & Denton, E. A. (1999). *A spiritual audit of corporate America: A hard look at spirituality, religion, and values in the workplace*. Jossey-Bass.
- Morris, J. A., & Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010.
- Neck, C. P., & Milliman, J. F. (1994). Thought Self-leadership: Finding Spiritual Fulfillment in Organizational Life. *Journal of managerial psychology*, 9(6), 9-16.
- Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F., & Hirst, G. (2014). Psychological capital: A review and synthesis. *Journal of Organizational Behavior*, 35(S1), S120-S138.
- Norfolk, D. (1989). *İş Hayatında Stres Kaynakları* (3 ed.). Form Yayınları.
- Oman, D., Flinders, T., & Thoresen, C. E. (2008). Integrating spiritual modeling into education: A college course for stress management and spiritual growth. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 18(2), 79-107.
- Öğüt, A., Çağlıyan, V., & Fındık, M. (2013). A research to determine the effects of emotional labour on emotional exhaustion and job satisfaction: The case of health insitutions. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(10), 366.
- Örgev, M., & Günalan, M. (2011). İşyeri Maneviyatı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 51-64.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek Ve Kadın İşi/Erkek İşi. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 15-23.
- Pan, Q., & Zhou, Z. (2009). Psychological capital, coping style and psychological health: An empirical study from college students. 2009 First International Conference on Information Science and Engineering,
- Park, M. M., & Han, S. J. (2013). Relations of job satisfaction with emotional labor, job stress, and personal resources in home healthcare nurses. *Journal of Korean Academy of Community Health Nursing*, 24(1), 51-61.
- Pawar, B. S. (2009). Workplace spirituality facilitation: A comprehensive model. *Journal of business ethics*, 90(3), 375.
- Pelenk, S. E. (2018). İş yeri maneviyatı, çalışmaya tutkunluk ve iş stresi arasındaki ilişki: sağlık sektörü çalışanları ile bir araştırma. *ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance*, 751-760.
- Petchsawang, P., & Duchon, D. (2009). Measuring workplace spirituality in an Asian context. *Human resource development international*, 12(4), 459-468.
- Peterson, S. J., & Luthans, F. (2003). The positive impact and development of hopeful leaders. *Leadership & Organization Development Journal*.
- Pilkington, K., Kirkwood, G., Rampes, H., & Richardson, J. (2005). Yoga for depression: the research evidence. *Journal of affective disorders*, 89(1-3), 13-24.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik Sermayenin Görev ve Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkileri: Polis Teskilatında Bir Arastırma/The Effects of Psychological Capital on Task and Contextual Performance: A Research on Police Organization. *Ege Akademik Bakis*, 14(1), 115.
- Powell, T. J., & Enright, S. J. (1990). *Anxiety and stress management*. Routledge.
- Pugliesi, K. (1999). The consequences of emotional labor: Effects on work stress, job satisfaction, and well-being. *Motivation and Emotion*, 23(2), 125-154.
- Quick, J. C., & Quick, J. D. (1984). *Organizational stress and preventive management*. McGraw-Hill College.
- Rabenu, E., Yaniv, E., & Elizur, D. (2017). The relationship between psychological capital, coping with stress, well-being, and performance. *Current Psychology*, 36(4), 875-887.
- Ramya, K., & Jose, N. (2013). Work stress and spiritual behavior among staff nurses. *International Journal of Nursing Education*, 5(2), 152.
- Rana, S., Ahmed, I., & Shahzadi, G. (2021). Linking workplace spirituality and adaptive performance through a serial mediation of job satisfaction and emotional labor strategies. *Management Research Review*.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2012). *Örgütsel Davranış*. Nobel Yayıncılık.
- Sarkar, A., & Garg, N. (2020). "Peaceful workplace" only a myth? Examining the mediating role of psychological capital on spirituality and nonviolence behaviour at the workplace. *International Journal of Conflict Management*.
- Sarkar, A., Garg, N., & Palo, S. (2022). Workplace Spirituality and Psychological Capital (PsyCap) of the Employees: A Cross-sectional Study. *Global Business Review*, 0972150922111445.
- Schafer, W. E. (1987). *Stress management for wellness* (Vol. 1). John Willey and Sons Inc.

- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1992). Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. *Cognitive therapy and research*, 16(2), 201-228.
- Schermerhorn, J. R. (1984). *Management for productivity*. John Wiley and Sons Inc.
- Schneider, B., & Bowen, D. E. (1985). Employee and customer perceptions of service in banks: Replication and extension. *Journal of Applied Psychology*, 70(3), 423.
- Seligman, M. E. (2020). *Öğrenilmiş iyimserlik* (S. Kunt-Akbaş, Trans.). Eksi Kitaplar Yayınevi.
- Selye, H. (1946). The general adaptation syndrome and the diseases of adaptation. *The journal of clinical endocrinology*, 6(2), 117-230.
- Sheep, M. L. (2006). Nurturing the whole person: The ethics of workplace spirituality in a society of organizations. *Journal of business ethics*, 66(4), 357-375.
- Shrestha, A. K., & Jena, L. K. (2021). Interactive effects of workplace spirituality and psychological capital on employee negativity. *Management and Labour Studies*, 46(1), 59-77.
- Smith Jonathan, A., & Rayment John, J. (2007). The Global SMP Fitness Framework: A guide for leaders exploring the relevance of spirituality in the workplace. *Management Decision*, 45(2), 217-234. <https://doi.org/10.1108/00251740710727250>
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.
- Snyder, C. R., Irving, L. M., & Anderson, J. R. (1991). Hope and health. In *Handbook of social and clinical psychology: The health perspective* (Vol. 162, pp. 285-305).
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (Vol. 5). pearson Boston, MA.
- Thornton, A. A., & Perez, M. A. (2006). Posttraumatic growth in prostate cancer survivors and their partners. *Psycho-Oncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer*, 15(4), 285-296.
- Turner, J. (1999). Spirituality in the workplace. *CA Magazine*, 132(10), 41-42.
- Tyson, P. (2001). The Hippocratic oath today. *Nova*, 21.
- Uçman, P. (1990). Ülkemizde çalışan kadınlarda stresle başa çıkma ve psikolojik rahatsızlıklar. *Psikoloji Dergisi*, 7(24), 58-75.
- Urcuyo, K. R., Boyers, A. E., Carver, C. S., & Antoni, M. H. (2005). Finding benefit in breast cancer: Relations with personality, coping, and concurrent well-being. *Psychology & Health*, 20(2), 175-192.
- Weston, S. (2002). Faith at work managing the spritual renaissance. *Management*, 49(3), 28-30.
- Wolff, H. G. (1953). *Stress and disease*.
- Yale, B. W. a. (2020). *Mindful Movement for Stress Management*. <https://beingwell.yale.edu/programs/stress-reduction/mindful-movement-stress-management>
- Yan, Q., & Zhang, L. (2016). Research on Psychological Capital of College Graduates: The Mediating Effect of Coping Styles. 4th international conference on management science, education technology, arts, social science and economics,
- Yiter, G. (2019). *Pozitif psikolojik sermaye ve stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Adana kamu kurumu örneği)* Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Yoon, S. L., & Kim, J. H. (2013). Job-related stress, emotional labor, and depressive symptoms among Korean nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 45(2), 169-176.
- Zhang, Y., ElGhaziri, M., Siddique, S., Gore, R., Kurowski, A., Nobrega, S., & Punnett, L. (2021). Emotional Labor and Depressive Symptoms Among Healthcare Workers: The Role of Sleep. *Workplace Health & Safety*, 69(8), 383-393.

Brexit Sonrası Avrupa Birliği'nin Güvenliği: Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD Ekseninde Doğacak Fırsatlar ve Riskler

The Security of the European Union After Brexit: Opportunities and Risks Within the Axis of Turkey, the United Kingdom and the United States of America

Durmuş Ali KOLTUK^a, İsmail Utku CANTÜRK^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	12 Eylül 2022
Kabul	13 Şubat 2023
Yayın	6 Mart 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Brexit,
Avrupa Birliği,
Türkiye,
Birleşik Krallık,
Amerika Birleşik Devletleri,
Güvenlik.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	12 September 2022
Accepted	13 February 2023
Available Online	6 March 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Brexit,
European Union,
Turkey,
United Kingdom,
United States of America,
Security.

ÖZ

Birleşik Krallık, 1 Şubat 2020'de yürürlüğe giren Çekilme Anlaşması ile resmen Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılmıştır. Brexit sonucunda önemli bir askeri müttefikini kaybeden AB, güvenliğinde birçok farklı değişkenin etkin rol oynayabileceği belirsiz bir geleceğe doğru ilerlemektedir. Bu belirsiz gelecek içerisinde birçok önemli fırsat ve risk bulunmaktadır. Bu çalışma, Brexit sonrası dönemde, AB'nin dış güvenliği ve savunmasının sağlanmasında Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) önemini tartışmaktadır. Çalışmanın temel araştırma soruları şu şekilde sıralanabilir: Brexit'in getirdiği siyasi ve askeri dinamikler, AB güvenliğinin geleceği için ne ifade etmektedir? AB askeri güvenlik ve savunmasının geleceği için kendine yetebilir bir aktör müdür? Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD ile kurulacak ikili güvenlik diyalogları ve askeri işbirlikleri, AB güvenliğinin sağlanmasına yönelik nasıl katkılar sunabilecektir? Bu kapsamda çalışmanın temel hipotezleri, AB'nin kısa ve orta vadede askeri güvenliğini ve savunmasını sağlamada kendine yetebilecek bir aktör olmadığı ve söz konusu üç aktör ile NATO ekseninde derinleştirilebilecek ikili güvenlik diyaloglarının AB güvenliğinin geleceği için kritik olduğudur. Söz konusu hipotezleri savunmak için AB'nin Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD ile ikili ilişkilerindeki mevcut durum, gelecek projeksiyonları ve AB'nin kendi kendini savunabilme kapasitesi, çalışmada gerçekleştirilen analiz ve tartışmaların kapsamını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

Since the Brexit referendum's positive result has led the United Kingdom (UK) to leave the European Union (EU), the member states are peering towards an uncertain future in terms of European Security. The loss of an important security ally such as the United Kingdom is leading the Union into a period full of various strategic opportunities and risks. This work focuses on analysing the potential strategic partnerships the EU can establish with Turkey, the UK and the United States (US), in order to secure the Union's security and defence needs. In this context, the main research questions of the work can be listed as such: What do the political and military dynamics brought by the Brexit mean for the future of EU's security? Is the EU capable and self-sufficient for the future of its military security and defence? How could forming bilateral security dialogues and engaging in military cooperation with Turkey, the UK and the US benefit the EU in terms of security? According to these, the main hypotheses of this work are that the EU is not self-sufficient in maintaining its military security and defence, and that it is critical for the EU's security to establish deepened bilateral security dialogues with the three actors mentioned above. To defend these hypotheses, the scope of the analyses and discussions in this work encompasses the current state of EU's bilateral relations with Turkey, the UK and the US, future projections and EU's self-defence capacity.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Antalya, **E-Posta:** : dkoltuk@akdeniz.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-4144-1120

^b Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Antalya, **E-Posta:** utk_cenrk@hotmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-3575-6468

⚠ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem: The Brexit referendum has become the catalyst for a perfect storm that spans across the future of the European continent. The series of political events that followed after the referendum has made the EU peer towards an uncertain future full of opportunities and risks. This work aims to illuminate these opportunities and risks within the axis of Turkey, the UK and the US. The work deems such illumination necessary because it asserts that EU's security cooperation with these three states are going to determine the future of the Union's stability in political and military dimensions. The work augments the necessity of this aim by demonstrating the uncertain nature of the EU's standalone defence capacity.

Research Questions: This work contributes into the EU Security Studies by revealing the salient exposure points of the Union's military security from a three-sided angle that has not been done before to a satisfactory extent. The work focuses on analyzing this topic within the axis of three states (namely Turkey, the UK and the US) that it asserts are the main partners which bring the biggest potential for successful bilateral security cooperations with the EU. Therefore, this work focuses on the following main research questions:

- What do the political and military dynamics brought by the Brexit mean for the future of EU's security?
- How important the NATO security umbrella is for EU's security?
- Did the declaration of AUKUS impact the European trust over NATO?
- Is the EU capable and self-sufficient for the future of its military security and defence?
- How could forming bilateral security dialogues and engaging in military cooperation with Turkey, the UK and the US benefit the EU in terms of political and military security?

Methodology and Literature Review: A qualitative research approach is endorsed in this work. A detailed literature review on the latest and most prominent publications and books over the European Security Studies have built the foundation of this work. The works of Trondal et al and R. .G. Whitman in particular have provided a guiding light for the analyses conducted in this work. Valid news articles and research reports have been used to enrich the quantitative findings, which supported the assertions throughout the various analyses. A face-to-face discussion with the Vice President and the Minister of Defence of Latvia, Artis Pabriks, during the Antalya Diplomacy Forum 2022 (ADF 2022) have also yielded fruitful results that contributed to the findings in this work.

The literature review in this work shows relative similarity with the previous prominent works conducted over this topic, such as the importance of restoring the EU-US security cooperation by strengthening the damaged security dialogue surrounding the North Atlantic Treaty Organization (NATO). As a diversion point from the previous publications about the matter, Turkey's military might, operational readiness and its willingness to contribute to the EU's military security has been demonstrated in detail.

Moreover, the political obstacles that stand before a vastly more beneficial EU-Turkey security dialogue have been pinpointed and demonstrated in this work. Another prominent assertion of this work that shows itself as a notable difference in the literature is that, restoring and building on the EU-UK security dialogue will be among the most significant decisions to ensure the future of the Union's military security.

Results and Conclusions: The results reached in this work overwhelmingly support its main assertion: Turkey, the UK and the US are the three states that the EU needs to focus on for strategic security partnerships in order to build its military security and maintaining it in the future. The analysis conducted over the EU's standalone defence capacity has revealed that, despite the Union has great potential in terms of converting its economic strength to military might, the political barriers within it and the ever-changing public opinion over NATO hinders the initiatives for creating a European Army. The problematic pullout of the NATO forces from Afghanistan has casted significant doubts on the minds of European policymakers' over the effectiveness of the Organization's security umbrella. Moreover, the declaration of AUKUS as a tripartite pact separate from NATO has caused major fractures over the trust established for the EU-US and the EU-UK security dialogues. On the other hand, Russian Federation's invasion of Ukraine has given NATO a very important opportunity to redefine its importance and place as an actor in the international system throughout 21st century. This invasion has become one of the most important events that changed the Europe's geopolitical paradigms from the ground up. Therefore, the work asserts that this is the US' and UK's chance to mend the wounds between their security dialogue with the EU by strengthening their commitment over the NATO alliance.

This work also strongly points out the strengthenment of the EU's security dialogue with Turkey, especially in the military dimension, as a critical policy proposal. In order for EU to make sure that it will not find itself in an existential crisis in terms of its defence and security, Turkey has become one of the most willing, operationally ready and effective partners to establish deeper cooperations with. Especially with the recent turn of events following Russia's invasion of Ukraine and China's rapid transformation of its economic and political power into military might, Turkey's importance in EU's defence and security will keep increasing drastically. As the formation of a unified "European Army" still looms on a very distant horizon forming new military security dialogues with Turkey, the UK and the US as well as strengthening the existing ones will be in the best interest of the EU.

1. Giriş

23 Haziran 2016 tarihinde gerçekleşen Brexit referandumunun üzerinden yıllar geçmesine rağmen Birleşik Krallık-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerini ve bu ilişkilerin kapsadığı belirli politika alanlarını nasıl bir geleceğin beklediği hala belirsizdir. Daha önemli bir belirsizliğin ise "Brexit'in AB ve Avrupa entegrasyonu için nasıl sonuçlar getireceği" sorusu olduğunu söylemek mümkündür. AB Antlaşması'nın 50. Maddesi uyarınca Birlikten çıkışın ilk örneği olan Brexit, benzeri görülmemiş bir olay olmasından ötürü iki tarafı da oldukça zorlayıcı bir

süreç olmuştur. Her ne kadar etkilerini tam olarak anlayıp analiz etmek için yıllar geçmesi gerekse de Brexit gibi durumlar, AB bünyesindeki süreklilik ve değişim mekanizmalarını nedensellik çerçevesinde masaya yatırarak Birliğin geleceği hakkında tutarlı öngörülerde bulunmak için yeni fırsatlar yaratmaktadır (Trondal et al. 2021: 507-508).

Söz konusu belirsizliğin güvenliği ilgilendiren kısmı ise bu çalışmanın temel araştırma konusunu oluşturmaktadır. Öyle ki, Birliğin askeri güvenliği AB bütünleşme süreci boyunca ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization – NATO) güvenlik şemsiyesi altında sağlanmıştır (NATO, 2022). Ancak 21. Yüzyılın başından itibaren ekonomik gücü eşsiz bir hızla yükselen Çin Halk Cumhuriyeti, özellikle son on yılda bu ekonomik gücü etkili bir şekilde siyasi ve askeri güce dönüştürme kabiliyetini elde etmiştir (Mayer, 2018: 2). Çin'in bölgesel ve küresel nüfuzunu hızla artırmasına olanak tanıyan bu durum ABD tarafından güvenleştirilmiş; Başkan Barack Obama döneminden itibaren kendini gösteren ve Başkan Donald Trump ile derinleşen *Pivot to Asia* (Asya'ya Dönüş) stratejisi (Saha, 2020) günümüzde Başkan Joe Biden ile birlikte tekrar ABD dış politika gündeminin merkezinde konumlandırılmıştır. Yakın gelecekte Biden yönetimi tarafından Çin "tehdidine" karşı ABD nüfuzunun yeniden dirilişine yönelik politikalarının genişletilmesi ve Asya Pasifik bölgesinin iki büyük gücün ekonomik, siyasi ve askeri savaş alanı haline gelmesi beklenmektedir (Reality of Aid, 2021). Dahası Avustralya, Fransız denizaltılarını satın almaya yönelik kontratını tek taraflı olarak feshetmiş (ABC News, 2021) ve beraberinde ABD, Avustralya ve Birleşik Krallık liderlerinin 15 Eylül 2021 tarihinde –odak noktasının Asya Pasifik olacağı açıkça görülebilen- yeni bir güvenlik ve savunma ortaklığı olan AUKUS'u¹ ilan etmiştir (The White House, 2021). İhanete uğradığını hissederek Washington ve Canberra büyükelçilerini geçici olarak geri çağırarak Fransa (Leonard, 2021) başta olmak üzere Avrupa'nın tepkisini üzerine çeken bu yeni ortaklık, NATO güvenlik şemsiyesinin zayıflayacağı ve AB'nin ortak savunma politikasını güçlendirme çabalarına hız katacağı ihtimallerini gözeterek yaklaşımı artırmıştır.² Fransa ve Avustralya arasındaki gerilim görece hafiflese de 1 Kasım 2021 günü Başkan Macron, Avustralya Başkanı Scott Morrison'ı denizaltı kontratının iptali hakkında yalan söylemekle suçlamıştır. Başkan Biden'ın Fransa'nın söz konusu kontrat iptalinden AUKUS'un ilanından önce haberdar olduğunu sandığı, bu yeni ortaklığın beceriksizce ele alındığını kabul ettiği açıklamasına rağmen (CNN, 2021) taraflar arasındaki gerginliğin AB'nin NATO'dan uzaklaşmasına sebep olup olmayacağı, yakın zamana kadar bir bilinmezlik içerisinde kalmıştır. Ancak bu bilinmezliğin 24 Şubat 2022 gününde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi (BBC, 2022) ile dağıldığını söylemek mümkündür. Öyle ki AB'nin doğrudan algıladığı, yükselen Rusya tehdidi, AB-NATO güvenlik ortaklığının kritik önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Söz konusu işgale karşı AB ve NATO büyük ölçüde ortak tepki göstermiş, net bir fikir birliği içerisine girmiştir (Goldenberg, 2022). Rusya'nın

Ukrayna'yı işgali, AB-NATO yakınlaşmasını önemli ölçüde hızlandırabilecek gibi görünmektedir. Bu gelişmeyi takiben müttefiklerin Çin'in yayılmacılığına karşı bir duruşa da sıcak bakarak Çin'i askeri açıdan çevrelemeyi amaçlayan AUKUS Paketi'ne (Perot, 2021: 2) olumlu yaklaşımları olasıdır. Bu olasılığı destekler nitelikte bir analiz gerçekleştiren Perot, AUKUS Paketi'nin ilan sürecinde müttefikler arasında yaşanan gerginliğin Paris ve Canberra arasındaki ilişkilerin parçalanmasına yol açacak düzeyde olmadığını, AUKUS'un Fransa'yı Hint-Pasifik bölgesinin dışına itmeyeceğini savunmaktadır (Perot, 2021: 5).

Avustralya'nın gerçekleştirdiği bu hamlenin tarihsel, kültürel ve diplomatik sebeplerden dolayı tahmin edilebilir olduğunu öne sürmek mümkünken (Fathi, 2021) ABD ve Birleşik Krallık'ın jeopolitik önceliklerini Asya Pasifik bölgesine kaydırmasının AB için doğurabileceği önemli sonuçlar bulunmaktadır. Öyle ki, son yıllarda Beyaz Saray'ı yatıştırma daha az meyilli hale gelen Avrupa devletlerinde kıtanın çıkarlarını korumak adına otonom bir Avrupa güvenlik stratejisini savunan söylemler yükselmeye başlamıştır (Soare, 2020: 9). Fransa Başkanı Emmanuel Macron, *The Economist*'e verdiği 7 Kasım 2019 tarihli röportajda ABD'nin Avrupa projesine sırtını dönmeye başladığını ve şu anda tecrübe edilen NATO'nun beyin ölümünün gerçekleşmesi olduğunu ifade etmiştir. Avrupa'nın bir uçurumun eşiğinde olduğunu öne süren Macron, AB'nin kendini bir an önce bir jeopolitik güç olarak görüp stratejik düşünmeye başlamadığı takdirde artık kendi kaderini kontrol edemeyecek duruma geleceği yönünde keskin bir uyarı yapmıştır (The Economist, 2019). Macron'un bu uyarısının kısa vadede dikkate alınabilmesinin gerçekçi olup olmadığı, bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde analiz ve tartışma konusu olmuştur. NATO güvenlik şemsiyesinin AB'nin dış güvenlik ve savunmasında vazgeçilmez düzeyde önemli olduğunu savunan çalışma, AUKUS bağlamında doğan tartışmaların ve NATO'ya duyulan güvenin AB-NATO güvenlik işbirliği için ne anlama geldiğini tartışmayı da gerekli görmektedir.

Çalışma, Brexit sonrası dönemde Avrupa'nın güvenliği ve savunmasında üçüncü ülkelerin –özellikle kısa ve orta vadede- çok önemli roller üstlenebileceğini savunmaktadır. Çalışmada söz konusu üçüncü ülkelerden en önemlileri, aynı zamanda NATO'nun operasyonel kabiliyeti en kuvvetli üyelerinden üçü olan ABD, Birleşik Krallık ve Türkiye olarak belirlenmiş ve bu üç ülkenin AB ile işbirliği potansiyeli ekseninde bir güvenlik ve savunma analizine odaklanılmıştır. Çalışmada bu üç ülkeye odaklanılmasının sebebi, NATO güvenlik şemsiyesi içerisinde askeri ve operasyonel kabiliyeti en yüksek olan ve çalışmada AB güvenliğine doğrudan büyük bir pozitif katkıda bulunabilecek üç müttefik olmalarıdır.

Çalışmanın temel araştırma sorularını şu şekilde sıralamak mümkündür: Brexit sürecinin getirdiği siyasi ve askeri dinamikler, AB güvenliğinin geleceği için ne anlama gelmektedir? NATO güvenlik şemsiyesi AB'nin güvenliği için ne kadar önemlidir? AUKUS pakettinin ilanı Avrupa'nın NATO'ya olan güvenine etki etmiş midir? AB askeri

¹ Pakt, doğrudan üç üye ülkenin isimlerinin kısaltılmasından oluşan AUKUS şeklinde adlandırılmaktadır. AUKUS kısaltmasının resmi bir tam yazımı bulunmamaktadır.

² Eskiden Almanya Şansölye Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunan Sigmar Gabriel'e göre AB, güvenlik konularında daha çok ABD gibi düşünmeye başlaması gerektiğini savunmaktadır. (Amaro, 2021; Kupchan, 2021).

güvenlik ve savunmasının geleceğinde kendine yetebilir bir aktör müdür? Bu araştırma soruları çerçevesinde çalışmanın temel hipotezleri ise şu şekildedir: AB, kısa ve orta vadede askeri güvenliğini ve savunmasını sağlama konusunda kendine yetebilecek bir aktör değildir. Bu nedenle Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD ile NATO ekseninde derinleştirilebilecek ikili güvenlik diyalogları ve askeri işbirlikleri, AB güvenliğinin geleceği için kritik öneme sahiptir. AB'nin Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD ile ikili ilişkilerindeki mevcut durum, gelecek projeksiyonları ve AB'nin kendi kendini savunabilme kapasitesi konularında, çalışma kapsamındaki analiz ve tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda çalışma nitel bir araştırma yaklaşımı benimsemiştir. Avrupa Güvenlik Çalışmaları literatüründeki güncel ve öne çıkan yayınlar ve kitaplar kapsamında yapılan detaylı bir literatür taraması, bu çalışmanın temellerini oluşturmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde, Brexit özelinde AB-Birleşik Krallık güvenlik ve savunma işbirliğinin günümüzdeki durumu ve ufukta görünen potansiyeller ele alınmıştır. AB, Brexit ile askeri ve operasyonel gücü en yüksek üye devletlerinden birini Birlik bünyesinde kaybetmiştir. Ancak bu durum hem NATO hem de ikili ilişkiler özelinde Birleşik Krallık'ın gelecekte AB güvenliğini sağlamada önemli bir müttefik olabileceği gerçeğini değiştirmemektedir. Birleşik Krallık ile ilişkilerin kuvvetlendirilmiş bir güvenlik ve savunma ortaklığı kapsamında genişletilip derinleştirilmesi, çalışmada AB dış güvenliği için bir gereklilik olarak savunulmuştur. Pratik güç politikaları çerçevesinde Norveç'e yönelik geçmiş AB uygulamaları ile Brexit sonrası AB-Birleşik Krallık güvenlik ve savunma ortaklıklarının benzeşmesi ihtimali (Trondal, vd., 2021: 509), çalışmadaki tartışmalarda kendine yer bulmaktadır. Öyle ki bu çalışma, AB güvenliğinin 21. yüzyıl boyunca güvence altına alınması için NATO kapsamındaki mevcut güvenlik ortaklığının derinleştirilip ötesine geçilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Çalışmada ele alınan ikinci bölüm, AB-ABD güvenlik ortaklığında mevcut durumu ve ortaklığın geleceğinin NATO üzerinden okunmasına odaklanmaktadır. Bu bölüm çerçevesinde Brexit'in ABD dış güvenlik politikasında yankılanışı, ABD'nin jeostratejik emellerinin Asya-Pasifik coğrafyasına kayması ve bunu tasdikler görünümdeki AUKUS girişimi ve tüm bunların Avrupa kıtasının güvenliğinde NATO'nun yerini sorgular yapısı incelenmektedir. NATO'nun tek başına AB güvenliğini sağlamada ne kadar güvenilir bir dayanak olduğu ve AB-ABD güvenlik ve savunma ortaklığının nasıl çeşitlendirilebileceği konuları, bu başlık altındaki tartışmalarda kendine yer edinmiştir. AB ve ABD'nin NATO kapsamındaki müttefikliğinin daha da derinleştirilerek sağlamaştırılması, AB'nin uzun vadeli güvenliği için bir gereklilik olarak sunulmuştur.

AB'nin güvenlik ve savunma stratejisinde peşinden koşması gereken bir diğer üçüncü ülkenin Türkiye olması gerektiği iddiası üzerinden tartışmalar yürütülen üçüncü bölüm, AB-Türkiye ortaklığının sunduğu fırsatlar ve bu fırsatların önündeki engellere değinmektedir. Türkiye'nin jeostratejik konumunun AB'nin güvenliği için taşıdığı kritik önem ve Türk ordusunun operasyonel kabiliyetinin Türkiye-AB güvenliğinin karşılıklı geliştirilmesine sağlayabileceği katkılar, bu başlık altında irdelenmiştir.

Öyle ki bu çalışma, halihazırda birçok AB ülkesi ile NATO vasıtasıyla müttefik olan Türkiye'nin AB güvenliğine sağlayabileceği potansiyel katkının, mevcut katkısından çok daha fazla olabileceğini öngörmektedir.

Çalışmada son olarak, AB'nin bağımsız bir güvenlik stratejisi oluşturma kapasitesi ve iç mekanizmalarının buna ne denli izin verdiği, çalışmada tamamlayıcı bir tartışma konusu olarak ele alınmıştır. AB'nin mevcut operasyonel kabiliyeti ve askeri potansiyeli, "AB ordusu" fikrinin geleceğine dair öngörüler ve söz konusu ordunun tek başına Birliğin güvenliğini sağlayıp sağlayamayacağı konuları, analiz masasına yatırılmıştır. Bununla beraber, potansiyel bir AB ordusunun kurulmasının, sürecin doğru yönetildiği takdirde AB dış güvenlik ve savunmasına önemli bir katkı ve AB dış politikasının hareket serbestisini artıracak bir araca dönüşebileceği fikri tartışılmıştır. Ortak bir AB askeri birliğinin oluşumunun Birlik içerisinde inşa edilmiş –ve kuvvetlendirilmeye çabalanan- "biz" kimliğini güçlendirebilecek, AB'nin siyasal entegrasyon sürecini hızlandırabilecek bir faktör olduğu, bu çalışmada öne sürülen iddialar arasındadır. Öyle ki, tekrardan kutuplaşmaya başlayan ve farklı çıkarlar peşindeki farklı güç merkezlerinin ortaya çıktığı uluslararası ortamda Avrupa Projesi'nin korunmasında başarı derecesi, AB'nin dış güvenlik ve savunmasını ne kadar bağımsız idame ettirebileceği ile doğru orantılı olabilecektir. Üçüncü ülkelerle geliştirilen güvenlik ve savunma ortaklıkları ile zenginleştirilecek bir ortak AB askeri gücü, AB güvenliğinin uzun vadeli sürdürülebilirliği için en doğru karar olabilecektir.

2. Brexit Sonrası AB – Birleşik Krallık Güvenlik Ortaklığının Geleceği

AB – Birleşik Krallık ilişkilerinin Brexit ile birlikte iki taraf için de önemli bir dış politika mücadelesine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Birleşik Krallık'ın bağımsız bir dış politika anlayışıyla AB'den Çekilme Anlaşması'nı bir yol haritasından ziyade gerektiğinde başvurulacak bir "rehber" olarak değerlendirmesi ve bu bağlamda sahip olduğu hareket serbestisi, Brexit sürecini daha da belirsizleştiren etmenlerden biri olmuştur. Dahası, Birleşik Krallık henüz AB ile ortak güvenlik ve savunma politikaları üzerine müzakereler için çabalama niyeti göstermemiştir. Bu durum, iki taraf arasındaki güvenlik ve savunmaya yönelik işbirliğini bulanık bir geleceğe doğru götürmektedir (Whitman, 2020: 222). Birleşik Krallık hükümetinin yaklaşık 150 sayfalık referandum öncesi raporunda dış güvenlik konusu neredeyse hiç yer tutmamış, 2020 yılı boyunca güvenlik ve savunma diyalogları AB'nin önerileri çerçevesinde tek taraflı bir havada gerçekleşmiştir. Birleşik Krallık'ın dış politika hedefleri arasında anahtar bir eğilimin, "AB'den bağımsız olarak egemen kararlar alma sembolizmi" (Bond, 2020) olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Boris Johnson yönetiminin AB ile ortak güvenlik ve savunma konusunda diyaloga bile girmemeyi tercih etmesi ve bunun yerine AB üye ülkeleriyle ikili ilişkilere odaklanan bir eğilim sergilemesi (Bond, 2020), AUKUS'un ilanı ile oldukça karmaşık ve tartışmalı bir hal almıştır. Çalışmanın bu bölümü, AB-Birleşik Krallık güvenlik ve savunma ilişkilerinin mevcut durumu ve ufukta görünen fırsatlar ile tehlikeleri (Sweeney ve Winn, 2021) ele almayı amaçlamaktadır.

Öncelikle Brexit sürecinin güvenliğin farklı sektörlerinde AB-Birleşik Krallık işbirliğini nasıl etkilediğini ele almak, askeri güvenlik bağlamında bir tartışma yürütmek için faydalı olacaktır. Askeri güvenlik çerçevesinde olmasa da ikili güvenlik ilişkilerinde atılan önemli bir adım, 1 Mayıs 2021 tarihinde AB-Birleşik Krallık Ticaret ve İşbirliği Anlaşması (Trade and Cooperation Agreement – TCA) ile birlikte yürürlüğe giren Bilgi Güvenliği Anlaşması'dır (Security of Information Agreement – SIA). Yüzeysel olarak önemli bir anlaşma gibi görünse de SIA'nın kaderini belirleyecek gerçek etmen, iki taraf arasında nasıl bir siber güvenlik türünün benimseneceğidir. Öyle ki Birleşik Krallık küresel bir siber liderdir; AB ise siber güvenlik ortaklıkları için bölgesel bir merkez teşkil etmektedir (Geneva Centre for Security Policy, 2021). İki tarafın siber güvenliğe yaklaşımının uyumlaştırılması ile ortak ve etkili bir güvenlik politikasının belirlenmesi, siber güvenlik tehditlerinin gittikçe derinleştiği günümüzde SIA'yı etkili kılmak için önemli gerekliliklerdir. Söz konusu siber güvenlik ortaklığının başarılı bir şekilde yürütülmesi, güvenlik ve savunmanın diğer sektörlerine doğru yayılan bir AB-Birleşik Krallık işbirliği ortamının oluşmasını tetikleyebilecektir.

Brexit süreci, AB-Birleşik Krallık ikilisinin ceza adaleti ve güvenlik alanındaki işbirliğini de doğrudan etkilemiştir. TCA'nın üçüncü kısmı, ceza adaleti ve güvenlik alanlarını kapsamakta ve 1 Ocak 2021 tarihinden itibaren söz konusu alanlardaki işbirliğinin devamlılığı ve devamsızlığı arasında geniş bir yelpazeyi içermektedir. TCA sonrası AB-Birleşik Krallık işbirliğinin ceza adaleti ve güvenlik alanındaki devamlılığına yönelik yapılan bir çalışmada devamlılık kriteri beş farklı kategoride özetlenmiştir. İşbirliğinde devamlılığın genel anlamda sürdürüldüğünü söylemenin mümkün olduğu alanlar bilgi paylaşımı, yolcu isim kaydı (passenger name record – PNR) taraması ve haciz tedbirleridir. Devamlılığın kısmen azaldığı alan, Avrupa Tutuklama Emri (European Arrest Warrant – EAW) çerçevesindeki, suçluların geri gönderilmesi modelidir. Devamlılığın önemli ölçüde azaldığı alanlar suç araştırmalarında ve delil toplamada karşılıklı hukuki destek ile Europol, Eurojust ve ortak soruşturma ekiplerine katılımdır (Wilson, 2021: 1). Büyük aksaklıkların gözlemlendiği alan ise İkinci Nesil Schengen Bilgi Sistemi (Second Generation Schengen Information System - SIS II) (European Commission, 2022) üzerinden Birleşik Krallık polisine tüm AB üye ülkeleri tarafından entegre bir şekilde aktarılan tam otomatik veri akışı olmuştur. Öyle ki AB üye ülkeleri, bundan böyle SIS sistemi üzerindeki tüm bildirimleri Interpol iletişim sistemlerine kopyalamak zorunda kalacaktır. Neredeyse tamamen devamlılığı sonlanan ceza adaleti/güvenlik alanı ise KDV ve sosyal yardımlarla bağlantılı olanlar haricindeki tüm mali yaptırım ve cezaların ortak uygulanması süreçleridir (Wilson, 2021: 1). Bu çalışma kapsamında da gözlemlenebildiği üzere, Brexit sürecini takiben ceza adaleti kapsamındaki AB-Birleşik Krallık işbirliğinde ciddi kopukluklar meydana gelmiştir. Söz konusu durum, iki ülke arasındaki uluslararası suç sorunlarının çözülmesi süreçlerini geciktirebilecek, uluslararası politik krizleri derinleştirilecek ve güvenliğin diğer sektörlerine doğru pozitif bir yayılmaya ket vurabilecektir.

Brexit sonrası en çok geri plana atılan güvenlik sektörlerinin başında ise, bu çalışmanın ana odağı olan askeri güvenlik

gelmektedir. Karşılıklı müzakerelerin Covid-19 pandemisinin gölgesi altında kalması ve pandemi şartlarının getirdiği zamansal ve mekânsal kısıtlamalar, müzakerelerin kalitesini düşürücü etmenler olarak kendini göstermiştir (Whitman, 2020: 223). Ocak 2020'den beri AB'den Çekilme Anlaşması'nda belirlenen bağlayıcı maddelerin askeri güvenliği ilgilendiren kısmı, AB'nin dış, güvenlik ve savunma politikasını oluşturup uygulayan Avrupa Dış İlişkiler Konseyi, Siyaset ve Güvenlik Komitesi (Political and Security Committee – PSC), AB Askeri Komitesi gibi kurumlar düzeyine yayılmamıştır (Whitman, 2020: 223). Böylece herhangi bir kurumsal bağlayıcılık altında bırakılmayan Birleşik Krallık, savunma ve askeri güvenlik alanlarına yönelik müzakerelerde büyük bir hareket serbestisine sahiptir.

AB-Birleşik Krallık güvenlik ve savunma işbirliğinin geleceğine dair önemli bir belirleyici, üçüncü ülkelerin AB güvenlik ve savunma girişimlerine ne ölçüde dâhil edilebileceği ve Brexit'in söz konusu dâhil oluşun siyasi şartlarını ne kadar değiştirebileceğidir (Svendsen, 2021: 526). Öyle ki, Brexit sonrası güvenlik ve savunma alanında müzakerelere yönelik teşvik ve tekliflerin çoğunlukla AB tarafından geldiğini söylemek mümkündür (Bond, 2020). Bu noktada AB'nin Birleşik Krallık ile yeniden inşa edeceği güvenlik ilişkilerini, Birliğin Norveç ile sahip olduğu güvenlik ortaklığını model alarak gerçekleştirebileceği öne sürülebilir (Svendsen, 2021: 529-530). Aynı Birleşik Krallık gibi bir NATO ülkesi olan Norveç, AB güvenlik ve savunma politikası ile yakından bağlantılıdır. Svendsen'e göre, Birleşik Krallık'ın da AB güvenliği ve savunmasıyla bir üçüncü ülke olarak yakından ilişkili olmayı arzuladığı göz önüne alındığında (Svendsen, 2021: 529), AB-Norveç örneğine yakın bir entegrasyonun oluşturulması için etkili bir yol haritası olarak kullanılabilir. Nitekim Norveç 1972 ve 1994 referandumlarında AB üyeliğine karşı sağlam bir muhalefet göstermiş, Birlik ile ilişkilerinde bir "üçüncü ülke" olmayı gönüllü bir biçimde seçmiştir. 2021 itibarı ile Norveç, güvenlik alanında sivil AB operasyonlarına 181 personel ve 240 milyon Norveç Kronu, askeri AB operasyonlarına ise 220 personel ve 224 milyon Norveç Kronu kadar destek vermiştir. Söz konusu katkılar, Norveç'in AB ile dış, güvenlik ve savunma politikaları üzerine sahip olduğu çok sayıda anlaşma çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. O kadar ki Norveç, AB'nin güvenlik ve savunma alanlarında en çok ikili anlaşma imzaladığı üçüncü ülkedir (Svendsen, 2021: 529-530).

Svendsen'in çalışması, AB-Birleşik Krallık güvenlik ve savunma ilişkilerinin uyumlaştırılabilmesi için öncelikle AB içerisinde Birleşik Krallık'ın üçüncü ülke katılımının "depolitize" edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Norveç ile güvenlik ve savunma ortaklığı AB kamuoyunda siyasallaştırılmadığı için bu bağlamdaki işbirliği siyaset radarının altında kalmakta, Norveçli politika yapımcılar fazla bir kamuoyu baskısı olmadan çalışabilmektedir. Bu durum, Birleşik Krallık örneğinde tam tersidir (Svendsen, 2021: 535). AB siyasetinde yükselen "AB ordusu" fikri Brexit referandumunu takip eden süreçte süreçte tartışmalarda kendine yer bulmuştur (Cunha, 2020). Birleşik Krallık ile girişilebilecek derinleştirilmiş bir güvenlik ortaklığı, AB siyasetinde ve kamuoyunda kuvvetli bir direnç ile karşılaşabilecektir. Birleşik Krallık ile askeri alanda işbirliğinin başarılı bir düzlemde yönetilmesi için ya ülkenin AB siyaseti bağlamında pozitif bir düzleme

oturtulması ya da bu iki unsurdan ayrıştırılması gerekmektedir. Bu sayede süreç bürokratik çerçevede işleyebilecek, askeri ortaklık ve işbirliği daha hızlı ve etkili bir biçimde kurulabilecektir.

Çalışmada, AB'nin dış güvenlik ve savunmasının geleceğine yönelik en kritik rolü oynayabilecek aktörlerden bir diğeri ABD olarak değerlendirilmektedir. AB-ABD güvenlik ortaklığının geleceği, ortaklığın neden geliştirilmesi gerektiği ve bu gereklilik doğrultusundaki potansiyel engeller, sıradaki başlığa konu olmuştur. NATO'nun AB güvenliğinin sağlanmasındaki önemi, NATO güvenlik şemsiyesinin en büyük garantörü konumundaki ABD ekseninde incelenmiştir.

3. AB – ABD Güvenlik Ortaklığının Geleceği ve NATO'nun AB Güvenliğindeki Yeri

Brexit'in ABD özelinde oldukça büyük bir siyasi mesele haline geldiğini söylemek mümkündür. Öyle ki ABD'nin Brexit'e yönelik takındığı tavır ve Brexit süreci boyunca AB-ABD ilişkilerinin izlediği seyir, AB'nin bir güvenlik aktörü olma rolünün ABD tarafından her zaman açık olarak desteklendiği izlenimini vermiştir. Fakat bu söylemsel izlenimin altında, birden çok ABD hükümetinin AB savunma ve güvenliğine yönelik takındığı çok daha belirsiz tavırlar yatmaktadır. Öyle ki “AB bir güvenlik ortağı mıdır yoksa bir güvenlik sorunu mu?” sorusu, Amerikan dış politikasını çok uzun zamandır meşgul etmektedir. ABD'nin söylemlerinde AB ile güvenlik ortaklıklarına yönelik işbirlikçi bir ton mevcutken eylemsel boyutta AB'nin yönetilmesi gereken bir zorluklar/sorunlar kaynağı olarak ele alınması söz konusudur. Birleşik Krallık, ABD'nin bu sorunsalı yönetmesi için önemli bir köprü mekanizması olmuştur (Rees, 2017: 2). Söz konusu mekanizmasının Brexit ile birlikte yaşadığı fonksiyonel güç kaybı, ABD'nin askeri güvenlik ve savunma ekseninde AB'yi konumlandırışında cevaplaması gereken önemli bir soruyu da beraberinde getirmiştir: NATO'nun AB güvenliğindeki rolünün geleceği ne olacak?

Atlantikçilik çerçevesinde hareket eden ABD, ekonomik ve askeri gücünü düzeni desteklemek için kullanmış, NATO kapsamındaki müttefiklerine düzene yönelik güven vermiştir (Pape, 2005: 9). Bu bağlamda NATO, Batılı ülkeler arasında karmaşık işbirliği şemaları inşa etmeye olanak sağlayan ve güvenlik ile savunma eksenlerinde rekabet baskılarını azaltan önemli bir araç haline gelmiştir (Ikenberry, 1988-1989: 44). Bu karmaşık savunma şemsiyesinin AB tarafından da büyük ölçüde benimsenen işlevselliği, ABD'nin jeostratejik hedeflerinin Asya-Pasifik eksenine kayması ile boyut değiştirme yolundadır. Dahası, eski ABD Başkanı Donald Trump'ın NATO müttefiklerine yönelik eleştirileri ve ABD'nin NATO müttefiklerini korumasının sürdürülebilirliğine yönelik ifadeleri, Avrupalı liderlerde NATO'ya yönelik önemli şüpheler uyandırmıştır (Herszenhorn, 2019). Bu noktadaki şüphecilik zirve yaptığı noktanın ise, 15 Eylül 2021'de ilan edilen AUKUS güvenlik ortaklığı olduğunu öne sürmek mümkündür. Öyle

ki, Avrupalı müttefiklerden habersiz ve Başkan Biden'ın ifadeleriyle hazırlık süreci “beceriksizce” ele alınan (CNN, 2021) AUKUS'un ilanı sonucunda birçok AB üye ülkesinden tepki sesleri yükselmiştir.

Ancak Atlantikçiliğin ve NATO'nun temelinde yatan, Churchill'in “demir perde” konuşmasından (International Churchill Society, 2021) da çıkarılabilecek yaklaşım, “kayı” ve “tehlike” terimleri ile olduğu kadar “önleme” ve “geleceği kurtarma gücü” ile de tanımlanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kuzey Amerika ve Avrupa'ya yönelik tehditlerin belirsizliği ve transatlantik geleceğin bulanıklığı, NATO zihniyetinin yapı taşlarından biri haline gelmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasını takiben hem NATO genişlemiş hem de Avrupa Toplulukları (AT), AB'ye evrilmiştir. Günümüzde NATO ve AB'nin geleceğe yönelik farklılaşan vizyonları bulunmaktadır; Öyle ki NATO, üye devletlerin askeri güvenliğinin mutlak surette sağlanmasına odaklanan bir örgütlenme olmakla birlikte bu yönünü geliştirici bir vizyonda ilerlerken, Avrupa Birliği'nin bütünleşme sürecinin önündeki engelleri aşmaya yönelik bir mücadele vereceğini öngörmek mümkündür (Gaub, 2020: 19-20; NATO, 2020). Elbette farklılaşan vizyonlara rağmen, güvenlik ve savunma tehditleri söz konusu olduğunda Batı liberal demokrasisi ve küresel kapitalist ekonomide Batı sermayesinin yeri düşünüldüğünde Kuzey Amerika ve Avrupa'nın güvenliğinin iç içe olduğu kolayca söylenebilir.

Diğer taraftan Atlantik ittifakının iki tarafı da liberal demokrasiler ve kapitalist ekonomilerden oluşmaktadır; söz konusu iki sistemin geleceğinin büyük bir kriz içerisinde olduğu gerçeğinde Atlantik'in iki tarafı da büyük ölçüde hemfikirlerdir.³ Çin'in yükseliş süreci Xi Jinping'in liderliğinde kökten bir jeostratejik paradigma değişikliği geçirmiş ve Çin dış politikası hem ekonomik hem de askeri bağlamda “küresel bir hegemon” olmaya doğru ilerleme odaklı hale gelmiştir. Bu durum ise uzun vadede ABD ve Avrupa'nın dünya tasarısını büyük ölçüde tehdide sokacak bir gelecek inşası getirmektedir. Çin hem kendisine hem de dünyaya yeni bir vizyon sunarak somut bir model çerçevesinde “daha iyi bir gelecek” sözü ile yola çıkarken Avrupa ve Kuzey Amerikalı rakiplerinin günümüzden pozitif yönde farklılaşacak, kapsamlı bir gelecek hedefi bulunmamaktadır.⁴ ABD'nin jeostratejik hedefleri gözle görülür bir şekilde –ve Avrupa'dan bağımsız olarak- Asya-Pasifik bölgeye kayarken AB'nin öne çıkan en büyük stratejik hedefi Yeşil Mutabakat (Green Deal) çerçevesinde yeşil dönüşümü (European Commission, 2021) gerçekleştirmektir.

Fakat tehdidi ele alış şekilleri farklı olsa da tehdit algıları ortak olan Amerikalılar ve Avrupalıların söylemlerinde gözle görülür bir yakınlaşma da gözlemlenmektedir. Önceki ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun “çocuklarımızın çocukları, Çin Komünist Partisi'nin merhametine kalabilir” (United States Department of State, 2020) ifadesi ve NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg “NATO'nun Çin'in

³ Artan sosyo-ekonomik eşitsizlikler, geleceğe yönelik kamuoyu öngörüsünün gittikçe olumsuzlaşması, ekonomik krizler, demokrasiye ve demokrasinin sorun çözme mekanizmalarına olan güvenin hızla azalması, 1981-1996 yılları arasında doğan neslin sosyalizme kuvvetli eğilimi gibi faktörler, liberal demokrasinin ve kapitalizmin içerisinde bulunduğu krizi gittikçe sürdürülemez hale getirmektedir. Dünya genelinde popülist liderlerde gözlemlenen artışın da bu kriz ile doğrudan bağlantılı olduğunu

iddia etmek mümkündür. Bu krizin yoğun bir şekilde yaşandığı bir diğer dönem 1970'lerdir. (Crozier et al. 1975; Patnaik, 1982: 19-41; Gaub, 2020: 20-24).

⁴ Dahası, Gaub'a göre söz konusu vizyonunu Rusya'yı da yanına alarak gerçekleştirmeyi isteyen Çin'in rüyası, böylece küresel bir rüyaya dönüşebilecektir. (Gaub, 2020: 24-25).

yükselişinin getirdiği güvenlik sonuçlarına / açmazlarına cevap vermesi gerektiğini” (NATO, 2021) belirtmesi gibi söylemler, Avrupa’dan yükselen daha ihtiyatlı söylemler tarafından desteklenmektedir. Öyle ki Haziran 2020’de gerçekleştirilen AB-Çin zirvesinde ise AB Konseyi Başkanı Charles Michel ve AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ortak bir deklarasyonda “aynı değerleri, siyasi sistemleri ya da çok taraflılık yaklaşımını taşımadığımızı kabul etmeliyiz” ifadesini kullanarak AB ve Çin’in dünya tasarısını net bir şekilde ayırtmıştır. Dahası, Ekim 2022’de AB Komisyonu’nda konuşan 27 AB ülkesi lideri, Çin’in oluşturabileceği özellikle ekonomik tehditlere yönelik çözüm üretmede farklılaşsa da söz konusu tehditlere yönelik endişelerinde hemfikir görünmektedir (Lau vd., 2022). Bu tablo, Atlantik ittifakının iki kanadının da benzeşen tehdit algılarına sahip olduğunun gittikçe kuvvetlenen bir dışavurumu olarak görülebilir.

AB’nin NATO güvenlik şemsiyesinden bağımsız bir şekilde kendini büyük dış tehditlerden koruyacak askeri ve operasyonel kapasiteye sahip olmaması, NATO ve ABD ile stratejik ortaklığı kısa ve orta vadede yeri doldurulamaz bir güvenlik gereksinimi haline getirmektedir. Transatlantik askeri işbirliğinin yüksek düzeyde kurumsallaşan yapısı sayesinde şu ana kadar “otomatik pilota” ilerleyebildiğini belirten Deni, 2016-2020 yılını kapsayan sürecin transatlantik askeri işbirliği bağlamında bir kriz dönemi olduğunu öne sürmektedir. Deni’ye göre –halen içerisinde olduğumuz- bu dönem 1966’da Fransa’nın NATO’nun askeri kanadından çekilmesi ve 2003’te Irak’ı işgal etme üzerine müttefikler arasında çıkan anlaşmazlığa benzemektedir. Buna göre transatlantik askeri ilişkilerdeki derin güvensizliğin onarılması için ABD yönetiminin değişmesinden fazlası gerekmektedir (Deni, 2020: 33-34). Söz konusu güvensizliğin oluşmasında Trump yönetiminin Rusya ve NATO’ya yönelik karmaşık ve tutarsız yaklaşımlarının payı büyüktür. Avrupa’nın savunma harcamalarında gözlemlenen net artışa rağmen (The World Bank, 2021) Trump’ın ABD’nin NATO’dan çekilmesine yönelik isteğini dile getirmesi (The New York Times, 2019) gibi vakalar, ABD-AB güvenlik ortaklığında derin yaralar açmıştır. Deni’nin, krizin çözülmesi için ABD’de yönetim değişikliğinin yeterli olmayacağı öngörüsü, çalışmanın önceki bölümlerinde tartışıldığı üzere Başkan Joe Biden yönetiminde ilan edilen AUKUS paketi ile doğrulanmaktadır. Paket, Avrupa’nın Amerikalı müttefiklerine olan güvenini daha da zedeleyerek var olan krizi derinleştirmiştir. AUKUS’un yeni bir bölgesel blok olarak Asya’da ortaya çıkışı, uyumlaştırılabilir jeopolitik hedefleri bulunan Rusya ve Çin’in karşı bir bölgesel blok oluşturabileceği ve merkezi Güneydoğu Asya’ya kayan yeni bir Soğuk Savaş ortamının oluşabileceğine yönelik tartışmalar başlatmıştır (Wende, 2022: 50; Pongsudhirak, 2022). Rusya’nın Hint-Pasifik bölgede AUKUS gibi bir oluşumu oldukça olumsuz biçimde değerlendirmesi, potansiyel bir bloklaşmanın ilk sinyalleri arasında değerlendirilebilecektir (Sobarini vd., 2021: 3983).

Söz konusu krizin aşılabilmesi ve ABD-AB güvenlik ortaklığının NATO üzerinden yeniden güçlendirilmesi için öncelikle NATO’nun 5. Maddesine bağlılığı çevreleyen şüphelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu noktada ABD’nin NATO’nun Avrupa kanadına gerekli güveni öncelikle söylem üzerinden, ardından Rusya ve Çin ekseninde eylem üzerinden vermesi gerekmektedir. Deni,

ABD Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından, iyi organize edilerek ve iyi düşünülerek oluşturulmuş bir taahhüt planını, gereken onarımın başarılı olması için bir önkoşul olarak sunmaktadır (Deni, 2020: 39-40). Bu bağlamda Rusya ve Çin ekseninde büyük güç rekabetine yoğunlaşan ABD’nin Avrupa’dan beklentisi ise, ortak güvenlik tehditlerine karşı -daha sınırlı bağlamlar çerçevesinde de olsa- daha büyük sorumluluklar almalarıdır. Ulusal güvenlik ve savunmaya ayrılan bütçenin artırılması, askeri kapasitenin yeterli ölçüde geliştirilmesi ve NATO operasyonlarına daha aktif katılım, ABD’nin Avrupalı müttefiklerinden üç ana beklentisini oluşturmaktadır (Deni, 2020: 40-42). 2016 ve 2018 yıllarında gerçekleşen AB-NATO Ortak Deklarasyonları zaten kurumlar-arası düzeyde stratejik ortaklığı kuvvetlendirmiş, AB ve NATO arasında düzenli bir diyalog ve daha kapsamlı bir işbirliği temeli inşa etmiştir. Bulunulan aşamada yapılması gereken en önemli eylem, müzakere masalarında elde edilen başarının Avrupa güvenlik ve savunmasının ön cephelerine taşınmasıdır (Soare, 2020: 44). ABD-AB güvenlik ortaklığının onarılmasının önemi, ABD’nin Trump yönetimi sırasında İran Anlaşması olarak da bilinen Kapsamlı Ortak Eylem Planı’ndan (Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA) ayrılarak İran’a yeniden bir dizi ağır yaptırımlar yapması gibi gelişmelerle tekrar belirginleşmiştir. Rusya ve Çin’in işbirliğini de içeren JCPOA’nın sınırlamalarından böylece kurtulan ABD, bu ağır yaptırımlarla İran’ın dış ticaret ve ekonomisinin adeta çökmesine neden olmuştur (Siddi et al. 2022: 117). ABD-AB güvenlik ortaklığında onarımın çift taraflı bir şekilde gerçekleştirilmesi gayet mümkündür; transatlantik ilişkilerde temiz bir sayfa açmak, iki tarafın politika yapıcılarını tarafından bir gereklilik olarak görülecektir.

Çalışmanın AB dış güvenliği ve savunması için çok önemli bir aktör olarak öne sürdüğü üçüncü ülke ise Türkiye’dir. Söz konusu iddiayı savunmak için sıradaki başlıkta önce AB-Türkiye güvenlik ortaklığı çerçevesindeki ilişkiler kısaca değerlendirilmiştir. Ardından Türkiye’nin AB için neden vazgeçilemez bir güvenlik ortağı olduğu sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu yanıt oluşturulurken Türkiye’nin askeri ve operasyonel kabiliyetleri ile AB’nin askeri güvenliğine nasıl katkılar sağlayabileceği değerlendirilmiştir. Son olarak, AB-Türkiye güvenlik işbirliğinin derinleştirilerek genişletilebilmesi için aşılması gereken engellere değinilmiştir.

4. AB – Türkiye Güvenlik Ortaklığı: Türkiye’nin AB Güvenliğine Etkisi, İlişkilerde Fırsatlar ve Riskler

AB-Türkiye güvenlik ortaklığı ilişkileri hem bürokratik ve siyasi düzeylerde hem de akademide ağırlıklı olarak düzensiz göç ve mülteci sorunları üzerinden okunmaktadır (Ott, 2020: 184-213; Dimitriadi et al. 2018: 1-25; Cianciara et al. 2019: 354-273; Tekin, 2021: 157-181). Türkiye’nin uzun yıllardır askıda kalan AB üyelik süreci, entegrasyon diyaloglarında yaşanan birçok kurumsal uyumsuzluk ve iletişim kanallarında gözlemlenen zayıflamaya rağmen ayakta kalabilen AB-Türkiye ilişkileri (Reiners et al. 2021: 397), hala güvenlik konusunu oldukça dar bir perspektifte ele almaktadır. İkili ilişkilerde gözlemlenen, işbirliğinden çok çatışmaya odaklanan tavır, Doğu Akdeniz Krizi ile birlikte daha da belirgin hale gelmiştir. Türkiye’nin bölgesel rakipleri ile jeopolitik mücadelesinin artması ve Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon rezervleri üzerine çatışan

çıklarlar söz konusu olduğunda AB üye ülkelerinden yükselen seslerin heterojenliği (Adar et al. 2020: 1-4), bölgesel bir güvenlik işbirliğini gittikçe büyüyen bir açmaza sokmaktadır. Bu durum, AB-Türkiye ilişkilerini, iki taraf için de oldukça faydalı olabilecek bir “ortak güvenlik ve savunma” ekseninden uzaklaştırmaktadır. Türkiye’nin AB’nin Daimi Yapılandırılmış İşbirliği (PESCO) çerçevesinde gerçekleştirdiği askeri hareketlilik projesine başvurusu da AB’li diplomatlar tarafından hem olumlu hem de olumsuz yanıtlarla karşılanmıştır. Ankara ve Brüksel arasında son yıllarda gerilen ilişkiler sebebiyle Türkiye’nin PESCO’ya dâhil oluşuna sıcak bakmayan birçok AB diplomatının yanı sıra bahsi geçen askeri hareketlilik projesinde Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin de bulunması, proje üzerindeki Türkiye karşıtı görüşü derinleştirmektedir (Euractiv, 2021).

Ancak bu çalışma, 21. yüzyıl boyunca AB’nin güvenlik ve savunmasında üçüncü ülkelerin kritik roller oynayabileceğini öngörmektedir. Söz konusu üçüncü ülkeler arasında gerek askeri ve operasyonel kabiliyeti gerekse coğrafi konumu açısından Türkiye, AB için yeri tutulamaz bir güvenlik ortağı olma potansiyeline sahiptir. Global Firepower verileri, Türkiye’nin ABD, Fransa ve Birleşik Krallık’ı takiben NATO’nun en büyük dördüncü askeri gücü olduğunu öne sürmektedir (Global Firepower, 2022). Dahası, dünyanın en büyük dokuzuncu hava kuvvetine sahip olan Türkiye, bölgesel güvenlik bağlamında yeri doldurulamaz bir güvenlik ortağı konumundadır (Global Firepower, 2022). NATO’nun Rusya-Ukrayna Savaşı ile birlikte kendini yeniden tanımladığı günümüz Avrupa’sında AB ve Türkiye’nin dış güvenliğinin uyumlaştırılması, iki taraf için de önemli bir kazanç olabilecektir. Örneğin, Türkiye’nin PESCO’ya katılımı projenin hava, kara, deniz ve siber kapasitesini oldukça kuvvetlendirebilecek, aynı zamanda ülkeye AB ile işbirliğini geliştirmek ve Birlik üyeleriyle ilişkilerini normalleştirmek için yeni bir yol sağlayacaktır. Elbette Ankara ve Atina arasındaki, Yunan adalarının silahlandırılması konusunda çıkan gerginlikler ve Kıbrıs Sorunu, Türkiye’nin PESCO’da aktif rol oynayabilmesi için aşılması ya da dondurulması gereken sorunlardır (Tokuyay, 2021).

Türkiye’nin yerel üretimi olan silahlı insansız hava araçları (SİHA) ise özellikle Orta Doğu ekseninde olmak üzere, AB’nin doğu sınırlarının güvenliğinde önemli rol oynayabilecek bir teknolojidir. Francis Fukuyama, Türk SİHA’larının Libya, Suriye ve Dağlık Karabağ’daki silahlı çatışmalarda oyun değiştirici derecede etkili bir rol oynadıklarına dikkat çekmektedir. Fukuyama’ya göre Türkiye’nin SİHA’ları kullanım biçimi, aynı Drednot (Dreadnought) sınıfı gemilerin eski sınıf savaş gemilerini ve uçak gemilerinin doğrudan savaş gemilerini “modası geçmiş” kılması gibi, karasal askeri gücün doğasını mevcut güç yapılanmalarını baltalayacak derecede değiştirebilecektir. Öyle ki SİHA’lar görece ucuz, yenmesi zor ve pilotların hayatını riske atmayan askeri araçlardır. Bu özellikler, birçok durumda karasal hedeflerin etkisiz hale getirilmesinde SİHA’ları savaş uçaklarından daha etkili hale getirmektedir. Türkiye’nin 2020 yılında bölgesel bir askeri güç olarak yükselişinde SİHA’larının katkısının büyük olduğunu belirten Fukuyama, Esad rejiminin İdlid’i geri almasının Türk SİHA’ları ve askeri gücü tarafından engellenmesi sayesinde Avrupa’nın yeni ve büyük bir

mülteci krizinden kurtarıldığını öne sürmektedir (Fukuyama, 2021).

Uluslararası ilişkilerin gündemini en çok meşgul eden güncel konu olan Rusya’nın Ukrayna’yı işgali ise, AB-Türkiye güvenlik ortaklığını yakından ilgilendiren bir konu olarak göze çarpmaktadır. Öyle ki, birçok analize göre söz konusu işgal Rusya’nın planladığı gibi gitmemekte, istenen başarıdan oldukça uzak sonuçlar alınmaktadır (Yun, 2022). Bu durumun nedenleri arasında ABD ve Birleşik Krallık başta olmak üzere Batılı müttefiklerin Ukrayna’ya yaptığı silah yardımlarının yanı sıra Türk SİHA’larının payının büyük olduğunu iddia etmek mümkündür (Debusmann Jr, 2022; Sabbagh, 2022). Ukrayna ordusu, Türkiye’den satın alınan Bayraktar TB-2 SİHA’larını Rus işgal güçlerine karşı kullanmaktadır. Bayraktar TB-2’ler Rus birliklerine karşı yüksek düzeyde başarılı sonuçlar vermektedir (Soylu, 2022). Şu ana kadar Türkiye’den 50 adet TB-2 alan Ukrayna’nın hızla daha fazla satın alım gerçekleştireceği öngörülmektedir (Soylu, 2022). Dahası, bir Ukraynalı televizyon sunucusunun bağış kampanyasında TB-2 için topladığı 20 milyon ABD dolarını geri çeviren Baykar Teknoloji, Ukrayna’ya 3 adet TB-2 hibe etmiştir (Jankowicz, 2022). Avrupa güvenliğini bu denli tehdit eden büyük bir askeri krizde, Türkiye’nin yalnızca silah sanayisinin yaratabildiği fark bile gözle görülür düzeydedir. Bu çerçevede Türkiye’nin yüksek operasyonel kapasitesi, Rusya’nın Ukrayna’yı işgali sürecinde Batılı müttefiklerin de farkındalık kazandığı bir konu olmuştur (Kınikoğlu, 2022). İşgalin derinleştiği bir gelecekte hem Brüksel hem de Ankara tarafından yapılabilecek karşılıklı fedakarlıklar, Türkiye-AB güvenlik ortaklığının daha verimli bir düzleme oturmasında kritik önem taşıyabilecektir.

AB-Türkiye arasındaki ilişkilerin savunma ve güvenlik alanında derinleştirilmesi ve tutarlı bir askeri ortaklık düzlemine oturtulması, iki taraf arasındaki ekonomik, sosyal, yönetsimsel ve kurumsal diğer sorun ve krizlerin çözümünü de kolaylaştıracaktır. AB-Türkiye güvenlik ve savunma işbirliği diğer sektörlerde de yayılabilecek, tarafları daha pozitif bir etkileşim düzlemine oturtacak ve sorunların çözümünde daha sağlıklı davranmalarını, müzakerelerden daha hızlı ve etkili sonuçlar almalarını sağlayabilecektir.

Ancak tüm bunların gerçekleşebilmesi için diğer NATO müttefiklerinin Türkiye’ye güven vermesi, aradaki güvensizlik sorunlarının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Öyle ki, 18 Mayıs Çarşamba günü Finlandiya ve İsveç’in NATO’ya resmi üyelik başvurusunda bulunmasını (CBS News, 2022) takip eden süreçte Türkiye, bu başvurulara yönelik müzakere sürecini veto etmiştir (Sabah, 2022). Bu başvurular ve veto, Rusya’nın Ukrayna’yı işgalinin yanında Avrupa jeopolitiğinde gözlemlenebilecek en güncel paradigma değişimlerinden biridir. Öyle ki, özellikle Finlandiya’nın NATO askeri şemsiyesi içerisindeki varlığının, Rusya’nın jeopolitik gücünü büyük ölçüde zayıflatacağını ve Baltık’taki hareket serbestisini oldukça kısıtlayacağını söylemek mümkündür (Masters, 2022). Türkiye’nin söz konusu veto’ya yönelik en büyük gerekçesi, Finlandiya ve İsveç’in PKK terör örgütünün üyelerine ev sahipliği yapması ve örgüte destek vermesidir. 28 Haziran 2022 günü Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Finlandiya Cumhurbaşkanı Sauli Niinistö, İsveç Başbakanı Magdalena

Andersson ve NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg arasında gerçekleşen dördüncü görüşme sonucunda imzalanan ortak bildiri ile Türkiye, söz konusu vetoyu kaldırmıştır. Bu vetonun kaldırılmasına karşılık Türkiye, İsveç ve Finlandiya'dan PKK terör örgütüne olan desteğini sonlandırmasını ve örgütle mücadelede Türkiye'ye tam destek vermesini istemektedir (Altuntaş et al. 2022). Türkiye-Finlandiya-İsveç üçlüsü başta olmak üzere Türkiye'nin diğer NATO müttefiklerine duyduğu güvenin kuvvetlendirilmesine yönelik adımlar, NATO'nun etkili bir güvenlik ittifakı olarak varlığını sürdürmesi için anahtar konulardan biri olabilecektir. Öte yandan Rusya-Ukrayna Savaşı çerçevesinde bir başka önemli konu, NATO ülkelerinin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara Türkiye'nin dâhil olmamasıdır (Solaker, 2022a). Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında jeopolitik konumu gereği en etkili rolü oynayabilecek NATO üyelerinden biri olan Türkiye'nin Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlara destek vermemesi, Batılı müttefikler ile ilişkileri olumsuz etkileyebilecektir. Washington Rusya'ya karşı verilen mücadelede Ankara'nın kolaylaştırıcı bir rol üstlendiğini göz önünde bulundurmakla birlikte, Türkiye'yi Rusya'nın dünya ekonomisine açılan kapısı konumuna gelmeme konusunda uyarmaktadır (Solaker, 2022b). Bu konulardaki tartışmaların ilerleyişi ve çözüme kavuşturulma biçimi, Türkiye-AB-ABD güvenlik ilişkilerinin gidişatında belirleyici olabilecektir.

AB'nin dış güvenlik ve savunmasının uzun vadede sağlanabilmesi için Birleşik Krallık, ABD ve Türkiye ile daha derinlemesine güvenlik ilişkilerine girmesi gerektiğini savunan çalışma, bu gerekliliği daha iyi gözler önüne serebilmek için bağımsız bir AB güvenlik ve savunma politikasının mümkün olup olmadığını tartışmanın önemli olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda, bir sonraki başlıkta AB'nin bağımsız bir güvenlik ve savunma politikası oluşturmada kendine yeterli olup olmadığı konusu tartışılmıştır.

5. Bağımsız Bir AB Güvenlik ve Savunma Politikası Mümkün mü?

Rekabet ve çatışmalarla dolu onyılların ardından Fransız-Alman ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil eden 23 Ocak 1963 tarihli Elysée Antlaşması'nın (Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, 2021) 56. yıldönümü, ikili ilişkiler adına başka bir tarihi anlaşılmaya ev sahipliği yapmıştır. Aachen'de imzalanan Fransız-Alman Antlaşması, Avrupa Projesi'ni güçlendirmeye yönelik, ortak güvenlik bağlamında önemli bir işbirliği ve entegrasyon mesajı vermiştir (Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, 2021). Avrupa Projesi'nin kalbinde yer alan –ve diğer üyelerin baskısıyla sürekli hatırlatılan- konularını yeniden ortaya koymayı amaçlayan Almanya ve Fransa, Aachen Antlaşması ile ekonomik entegrasyonun yanı sıra savunmaya yönelik işbirliğini de güçlendirmeyi amaçlamıştır. Antlaşmanın amaçları arasında, Angela Merkel'in ifadeleriyle “bir Avrupa Ordusu'nun oluşturulmasına katkı sağlayabilecek ortak bir askeri kültür” oluşturmak vardır. Bu ifadeler, iki ülkedeki Avrupa şüphecileri (Eurocepticism) ve milliyetçi kitleden keskin bir tepki ile karşılaşmış, bazıları anlaşmayı sembolik ve

önemsiz görürken diğer kitleler iki ülkenin hükümetlerini “ulusal egemenliklerinden feragat etmeyi imzalamakla” suçlamıştır. Ancak AB Ordusu fikri, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına kadar götürülebilecek tarihsel kökenlere sahiptir. Öte yandan Kırım ve Donbass çatışmalarının başlaması, askeri potansiyeli pratiğe yansımaya başlayan ve yeniden dirilen bir Rusya tehdidinin Avrupa geneline yayılmasına neden olmuş (Statista, 2021) ve unutulmuş AB Ordusu fikrini bir tasarı olarak yeniden masaya taşımıştır.

2017 yılında gerçekleştirilen bir Eurobarometer anketinde belirtilen oranlara bakıldığında (Statista, 2021), 2017 yılı temel alındığında AB ordusunun kurulmasına halk tabakasından gelecek desteğin karışıklıktan daha kuvvetli olacağını söylemek mümkündür⁵. 2021 yılına bakıldığında bu yüzdelerin 2017 verilerine kıyasla daha yüksek olma potansiyeli bulunmaktadır. ABD'nin oldukça keskin ve sorunlu gerçekleşen Afganistan'dan çekilme süreci, uluslararası güvenlik ve kriz yönetiminde Avrupa'nın ABD'ye olan güvenini sarsmış ve bağımsız bir AB askeri gücünün oluşumuna yönelik çağrılarının yeniden yükselmesine sebep olmuştur (France 24, 2021). AUKUS'un ilanının ardından gerek halk tabakasında gerek AB bürokrasisinde gerekse Avrupalı politika yapımcılar ekseninde ortak bir AB askeri kuvveti oluşturmaya yönelik motivasyonun daha da artacağı ihtimali düşündürücüdür. Öte yandan Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin sürdüğü Mart 2022 temel alındığında, AB ordusu fikrinin yerine NATO şemsiyesine verilen destekte keskin bir artış gözlemek daha olasıdır. Rusya tehdidinin hem AB hem de NATO için had safhaya ulaştığı bu dönemde, hâlihazırda kapsamlı ve etkili bir askeri yapılanma olan NATO'yu kuvvetlendirmenin müttefikler arasında daha yaygın bir gereklilik olarak tanımlanacağı (NATO, 2022) öngörülebilir. Bu noktada önemli bir veri analizi fırsatı, bu makalenin yazarları tarafından Antalya Diplomasi Forumu 2022'de (ADF 2022) değerlendirilmiştir. Öyle ki, 16 Kasım 2021 tarihli bir haberde Reuters, incelediğini söylediği 9 Kasım 2021 tarihli 28 sayfalık bir belgeye göre AB'nin, ABD'ye bel bağlamadan çeşitli krizlere müdahale etmek için 2025 yılına kadar 5.000 askere kadar bir askeri güç oluşturmayı planladığını öne sürmektedir (Reuters, 2021). Söz konusu iddia, yazarın ADF 2022 kapsamında görüştüğü Letonya Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Artis Pabriks tarafından yalanlanmıştır. Pabriks, böyle bir oluşumun planlanmadığını ve planlanmasının oldukça mantıksız olduğunu belirtmiştir (A. Pabriks, kişisel görüşme, 12 Mart 2022). Yine de benzeri bir girişimin kısa ve orta vadede gerçekleşmesi, önemli sembolik anlamları beraberinde getirecektir. Böyle bir girişim, bir bütün olarak AB'nin dâhil edildiği ilk fiziksel askeri oluşum olacaktır. Buna en yakın gelişme, Almanya ve Hollanda'nın ortak bir askeri mobilizasyon ile 414. Tank Taburu'nu kurmaları olmuştur. 2019 yılında operasyonel hale gelen tabur, iki farklı Avrupa ülkesinin askerlerinden oluşan ilk askeri birliktir. Bu gelişme, AB fikrinin kendisi kadar eski olan “Avrupa Ordusu” fikrinin gerçekleştirilmesine yönelik –küçük ama anlamı büyük- bir adım olarak değerlendirilmiştir (The New York Times, 2019). Öncelikle NATO'nun Avrupa kıtası

⁵ Yapılan Eurobarometer oylamasını yanıtlayan katılımcıların, ülkelerine göre bir AB ordusunun oluşturulması fikrini destekleme oranları şu şekildedir: Portekiz %45, İspanya %49, Fransa %65, Belçika ve Hollanda %74, Almanya %55, Birleşik Krallık %39, İrlanda %46, Lüksemburg %68,

Çekya %59, Polonya %61, Slovakya %60, Macaristan %63, Romanya %65, Bulgaristan %70, Yunanistan %48, Litvanya %71, Letonya %59, Estonya %48, Finlandiya %42, İsveç %40, Danimarka %52, İtalya %56, Slovenya %64, Hırvatistan %56.

üzerindeki rolünün ne yönde gelişeceği / değişeceği, sonrasında ise NATO güvenlik şemsiyesinin geleceğine AB ülkelerinin ne yönde cevap vereceği, AB ordusu fikrinin kaderini belirleyebilecektir.

Burada önemli bir nokta, potansiyel bir AB ordusunun geleceğinin üye ülkelerin bu fikre yönelik attıkları adımlar çerçevesinde belirleneceğidir. Örneğin AB üye ülkeleri içerisinde askeri gücünü hızla artırmaya yönelik bir politika izleyen ülkelerin başında Polonya gelmektedir. Polonya, Belarus ve Rusya kaynaklarından algıladığı tehditler çerçevesinde yayınladığı büyük bir Vatan Savunma Kanunu (Homeland Defense Bill) ile göze çarpmaktadır. Kanunun öngördüğü planda 110.000 personele sahip Polonya ordusunun 250.000'e çıkarılacağı açıklamıştır. Plan dâhilinde ABD ve AB menşeli yeni silahların satın alınması ve 50.000 kişilik bir yedek ordu oluşturulması da bulunmaktadır (Deutsche Welle, 2021a). Söz konusu kanunun, Polonya ordusunun gerçekleştirdiği Ocak 2021 tarihli ve "Winter-20" isimli savaş oyunundan kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Polonya üzerine potansiyel bir Rus saldırısının simüle edildiği oyunda Polonya kara ordusu, donanması ve hava kuvvetleri ağır ve hızlı bir şekilde mağlup edilmiş, başkent Varşova 5. günde düşmüştür (Rossomando, 2021). Bunun sonucunda harekete geçen Polonya'nın yakın gelecekte önemli ölçüde bir askeri güç artırımına gideceğini beklemek mümkündür. Rusya'nın Ukrayna'yı 24 Şubat 2022 tarihinden beri işgali ile Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Bulgaristan ve tüm Doğu Avrupa'da Rus tehdidinin en üst düzeye çıkması, Polonya'yı söz konusu askeri güç artırımını daha da hızlı gerçekleştirmeye teşvik edebilecektir. Tüm Doğu Avrupa ülkelerinin, Rus tehdidine karşı ortak savunmaya yönelik bir genel kanı taşıyacağı beklenebilir.

Sıklıkla AB'nin lokomotifi olarak tanımlanan Almanya'nın ve AB bünyesindeki en kuvvetli profesyonel orduya sahip Fransa'nın AB ordusu fikrine yönelik girişimleri, Birlik içerisinde belirleyici rol oynayabilecektir (Politico, 2005). Global Firepower'ın istatistiksel verilerine göre NATO bünyesindeki en kuvvetli ikinci askeri güç olan Fransa (Global Firepower, 2021), özellikle Başkan Macron'un söylemleri ekseninde AB içerisinde bir AB ordusu oluşturma fikrinin en ateşli savunucusu konumundadır. Fransa bu hedefe yönelik girişimlerinde Polonya gibi, Rusya tehdidine karşı savunmasız hisseden AB üye ülkeleri tarafından geniş çaplı destek görebilecektir. Öte yandan güvenlik sorunlarını daha çok NATO şemsiyesi altında çözmeye meyilli Almanya, dünyanın en büyük beş silah ihracatçısından biridir (Deutsche Welle, 2021b). Büyük bir yüksek teknoloji silah üreticisi konumundaki Almanya aynı zamanda ihtiyatlı bir askeri güç artırım sürecine de girmiştir (Bartels, 2018). Dahası, Şansölye Merkel'in iktidarının bitmesini takiben yeni Sosyal Demokrat Parti (SDP)-Yeşiller-Hür Demokratik Parti (FDP) koalisyonunun İsrail firmalarından silah ve gözetleme teknolojisi satın alımlarını artırmaya yönelik planları bulunmaktadır (Hever, 2022). Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline cevaben Almanya'nın 2022 yılı savunma bütçesini 100 milyar Euro'ya çıkarması ise AB içerisinde gerçekleşen en önemli askeri atılımlardan biri olarak göze çarpmaktadır; bu meblağ, Almanya'nın 2021 yılında yalnızca 47 milyar Euro olan savunma bütçesinin iki katından daha fazlasına tekabül etmektedir (Sheahan et al. 2022).

Bu bağlamda AB ordusu fikrine yönelik adımların Almanya ve Fransa tarafından koordine olarak atılması, Birlik içerisinde fikrin daha kuvvetli bir destek tabanı bulmasını sağlayacaktır. Ortak bir AB askeri birliğinin oluşturulması, Birlik içerisinde inşa edilmiş ve sürekli kuvvetlendirilmeye çabalanan "biz" kimliğini güçlendirebilecek, AB'nin siyasal bütünleşme sürecini hızlandırabilecektir. Uluslararası ortamda farklı güç merkezlerinin oluşması ve bu merkezlerin kutuplaşarak hegemonik bir güç mücadelesine girmesi AB'nin dış güvenlik ve savunma politikasının dayanaklarını yeniden sorgulamasına neden olabilecektir. Avrupa Projesi'nin korunup korunamayacağı sorusunun cevabı, AB'nin dış güvenlik ve savunmasını ne kadar bağımsız idame ettirebileceğine göre değişiklik gösterebilecektir. Diğer taraftan, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile NATO şemsiyesinin kritik öneminin kısa ve orta vadede yeniden perçinlenmesi, AB ordusu fikrinin yakın gelecekte askıya alınmasına neden olabilecek bir gelişmedir. AB'nin dış güvenlik ve savunmasını özellikle ABD, Birleşik Krallık ve Türkiye ile gerçekleştirebileceği ikili ortaklıklar olmadan sürdürülebilmesinin mümkün olmadığı iddiası, yükselen Rus tehdidi ile gittikçe daha kolay savunulabilir hale gelmektedir. AB'nin güncel dış güvenlik ve savunmasının garanti altına alınması, bu üç aktörle ne kadar derin ikili ortaklıklara girebileceğine bağlıdır; Rusya-Ukrayna Savaşı ise bu noktada önemli bir fırsat olarak öne çıkmaktadır.

6. Sonuç

AB güvenlik ve savunması, önemli sınavlar vermesi gereken bir dönemden geçmektedir. Brexit sürecini takiben en önemli askeri güçlerinden birinin üyeliğini kaybeden Birliğin kısa ve orta vadeli güvenlik ekseninin üçüncü ülkelere kaydığı gözlemlenmektedir. Gerek NATO bünyesinde gerekse ikili ilişkiler üzerinde olsun ABD, Birleşik Krallık ve Türkiye ile geliştirilebilecek güvenlik ve savunma ortaklıkları, AB'nin yakın gelecekteki askeri güvenliğini garanti altına alabilmesi için tek çıkar yol olarak görülmektedir. Rusya Federasyonu'nun, -2021 yılında baş gösteren Belarus Göçmen Krizi'nde de görüldüğü gibi- (Council on Foreign Relations, 2020) revizyonist politikalarında gittikçe artan bir eğilim, AB'nin enerjide yüksek oranda fosil yakıt ithalatına bağımlı oluşu (Eurostat, 2021) ve ortak bir AB askeri gücünün bulunmayışı, Birliğin söz konusu üç ülke ile yakın askeri ortaklıklara girişme gereksinimini belirginleştirmektedir.

Çalışmada AB'nin güvenlik ve savunma politikasının geleceğinde önem arz ettiği öne sürülen üçüncü ülkelerden ilki Birleşik Krallık'tır. Brexit süreci ile birlikte en büyük askeri güce sahip olan üyelerinden birini kaybeden AB, Birleşik Krallık ile özellikle güvenlik ve savunma bağlamındaki müzakerelerde henüz gözle görülür bir sonuç alamamıştır. Boris Johnson hükümetinin bu iki konuda müzakerelere girişmekten bile kaçınan tutumu, bu çıkmazın oluşmasında büyük paya sahiptir. 1 Mayıs 2021'de imzalanan TCA ile birlikte yürürlüğe giren SIA, iki taraf arasındaki güvenlik işbirliğine yönelik ender ileri adımlardan biri olurken bu durumun askeri güvenliğinin konvansiyonel bağlamına henüz bir yansımaları olmamıştır. Brexit süreci ceza adaleti ve güvenlik gibi alanlarda oldukça olumsuz yankılanmalar –var olan güvenlik protokollerinin ciddi anlamda zayıflaması, işbirliği, istihbarat ve veri paylaşımının azalması- gözlemlenirken AB-Birleşik Krallık

güvenlik ve savunma ortaklığının geleceği oldukça belirsiz görünmektedir. Bu noktada çalışma, güvenlik ve savunma alanlarındaki ikili ilişkilerin inşasında bir yol haritası olarak Birliğin Norveç ile sahip olduğu güvenlik ortaklığının bir model olarak kullanılabilirliğini savunmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için ise aynı Norveç örneğinde olduğu gibi, AB-Birleşik Krallık ilişkilerinin de güvenlik ve savunma ekseninde depolitizasyonu bir gerekliliktir. Söz konusu depolitizasyon, NATO güvenlik şemsiyesi dâhilinde Birleşik Krallık'ın Avrupa kıtasının güvenliğinde daha etkin bir rol oynayabilmesini sağlayabilecektir.

AB'nin NATO müttefikleri arasında askeri ve operasyonel kabiliyeti en yüksek ülke olarak ABD'nin AB ile güvenlik ortaklığının geleceğinin NATO üzerinden okunduğu çalışmada NATO'ya AB bünyesinde yükselen tepkideki artış, tartışma konusu olmuştur. NATO'nun AB'nin askeri güvenliğini sağlayan ana örgütlenme olarak rolüne ne ölçüde devam edeceği, ABD'nin Asya-Pasifik eksenine doğru kayan jeostratejik algısının buna ne yönde etki edeceği ve bu çerçevedeki karşılıklı söylemler, çalışmada analiz edilmiştir. Batı dünyasının Atlantik'in iki tarafında da liberal demokrasinin ve kapitalist ekonomik sistemin büyük bir kriz içerisinde olduğu konusunda hemfikir olduğunu söylemek mümkündür. Çin'in yükselişi ve Rusya'nın artan revizyonizmi hem Kuzey Amerika hem de Avrupa'da önemli bir tehdit olarak algılanmaktadır. Söz konusu tehditlerin dışa vurulduğu söylemlerde de Atlantik'in iki tarafında gittikçe uyumlaşan söylemler yükselmektedir. Fakat Avrupa'nın ABD ile askeri ortaklığına ve NATO ittifakına olan güveni, Başkan Trump'ın NATO karşıtı söylemleri, NATO'nun Afganistan'dan çekilme sürecini yönetme şekli ve AUKUS paktının ilanı sebebiyle önemli ölçüde zayıflamıştır. Kaybedilen güvenin yeniden kazanılması ve ABD-AB savunma ortaklığının NATO güvenlik şemsiyesi ekseninde onarılp yeniden güçlendirilmesi mümkündür. Söz konusu onarım ve güçlendirme, AB'nin kısa ve orta vadeli güvenliğinin sağlanması için bir gereklilik konumundadır.

AB dış güvenlik ve savunmasında kritik rol oynayabilecek ülkelerden biri de Türkiye'dir. Gerek Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı özelinde artan gerilim gerekse Brüksel ve Ankara arasındaki ilişkilerin son yıllarda kötüleşmesi, AB-Türkiye işbirliğini zayıflatmakta ve çift taraflı bir güvenlik ortaklığının sahip olabileceği yüksek potansiyeli baltalamaktadır. Oysa Orta Doğu ekseninde operasyonel kabiliyeti son derece yüksek olan Türkiye, AB'nin doğu sınırlarının güvence altına alınmasında çok önemli bir askeri rol üstlenebilecektir. Hem ABD hem de AB algısında gittikçe güçlenen Rusya tehdidinin dengelenebilmesinde de Türkiye, sahip olduğu eşsiz jeostratejik konum ile ittifak kurulabilecek en önemli müttefikler arasındadır. Türkiye'nin AB ile kuracağı derin bir askeri ittifak, iki tarafın da güvenliğine önemli katkılar sağlayabilecektir. Yakın gelecekte Türkiye-AB ilişkilerinin onarılarak olumlu bir güzergâha evrilmesi, bu sebeplerden ötürü iki tarafın da faydasına olacaktır.

Bağımsız bir Avrupa güvenlik ve savunma politikasının mümkün olup olmadığı sorusu ve AB ordusu fikri ise AB güvenlik gündemini meşgul eden önemli konular arasındadır. Başkan Trump yönetimi boyunca ABD güdümündeki NATO güvenlik şemsiyesine duyulan güvenin gittikçe azalması ve Başkan Biden döneminde ilan

edilen AUKUS paktının söz konusu güvensizliği daha da artırması, AB üye ülkelerinin ABD ile güvenlik ortaklıklarını ve NATO'nun geleceğini sorgulamalarına neden olmuştur. Bu durum sonucunda, uzun bir tarihi geçmişi olan "Avrupa Ordusu" tasarısı AB siyaseti ve bürokrasisi içerisinde yeniden destek zemini elde etmeye başlamıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre AB kamuoyu genelinde bir AB ordusunun kurulmasına yönelik kamuoyu desteği, fikre yönelik muhalefete kıyasla daha yüksek görünmektedir. Birlik içerisinde Rusya tehdidinde karşı en yüksek tedirginliği taşıyan üyelere birisi olan Polonya, önemli bir askeri güç artırımına gitmeyi planlamaktadır. Birlik içerisindeki en güçlü profesyonel orduya sahip olan Fransa, AB ordusu fikrini en ateşli savunan üye konumundadır. Fikre daha ihtiyatlı yaklaşan Almanya ise, dev silah endüstrisi ile söz konusu ordunun "lojistik lokomotif" konumuna gelebilecektir. Ortak bir AB askeri gücünün oluşturulması Birlik içerisindeki "biz" kimliğini kuvvetlendiren bir etken olabilecek, AB'nin siyasal bütünleşme sürecine ivme katabilecektir. Öte yandan Avrupa ülkelerinin Avrupa kıtasını savunmada kendine yetebilirlik düzeyleri, mevcut planlamalar ve adımlar göz önünde bulundurulduğunda yakın ve orta vadeli gelecekte kendi kendini savunabilen bir Avrupa portresinin çizilmesinin oldukça zor olduğunu göstermektedir. Bu durum, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Çin'in askeri kapasitesinin yükselişi ile birleştiğinde NATO güvenlik ittifakını Avrupa güvenliği ile adeta eş anlamlı hale getirmektedir. Dolayısıyla AB, hem NATO ittifakına olan askeri ve ekonomik katkısını güçlendirmeye hem de operasyonel kabiliyeti en yüksek NATO müttefikleri olan Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD ile ilişkilerini ortak güvenlik ve savunma bağlamında olabildiğince geliştirmeye odaklanmalıdır. Bu üç ülke ile girilen genişletilmiş ve derinleştirilmiş ikili güvenlik diyalogları, 21. yüzyıl boyunca AB güvenlik ve savunmasının çok daha sağlam temeller üzerine oturmasına neden olabilecektir. NATO güvenlik şemsiyesi çerçevesinde bu üç ülke ile AB arasında günümüzde gözlemlenen daha üst düzeyde güvenlik ortaklıkları oluşturulması, AB'ye yöneltilen dış güvenlik tehditlerine karşı kuvvetli bir caydırıcılık teşkil edebilecektir.

24 Şubat 2022 günü başlayan ve Mart 2022 itibarı ile uluslararası ilişkilerin gündemini en çok meşgul eden konu haline gelen Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ise, AB'yi bağımsız bir güvenlik ve savunma politikası takip etmekten ziyade NATO şemsiyesini güçlendirmeye güdülenmektedir. Öyle ki, Rusya söz konusu işgal ile adeta "yeni bir dünya düzenini" tetiklemiştir. Son 30 yılın güvenlik paradigmasını baştan aşağı değiştiren bu olay, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını mesajını vermektedir. Bir tarafta Batı ittifakının, diğer tarafta ise farklı ama uyumlaştırılabilir emelleri olan Rusya ve Çin'in bulunduğu yeni bir Soğuk Savaş'ın çanlarının çaldığı söylenebilmektedir. AUKUS'un yeni bir bölgesel blok olarak Asya'da ortaya çıkışı ise, söz konusu Soğuk Savaş potansiyelini Güneydoğu Asya bölgesinde kuvvetlendirmektedir. Rusya'nın Hint-Pasifik bölgede AUKUS gibi bir oluşuma olumsuz bakması, karşılıklı bloklaşmayı daha da netleştirmektedir. AB'nin güvenliğini garanti altına alması için ABD, Birleşik Krallık ve Türkiye ile yakın güvenlik işbirliklerine girişmek zorunda olduğu fikri, gittikçe güçlenen bir jeopolitik zemin kazanmaktadır.

NATO ülkelerinin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara Türkiye'nin katılmaması ise, en etkili NATO üyelerinden biri olan Türkiye'nin Batılı müttefikler ile ilişkileri konusunda bir soru işareti konumundadır. Bir taraftan Ankara'nın Rusya'ya karşı verilen mücadelede kolaylaştırıcı rolünü göz ardı etmeyen Washington, diğer taraftan Türkiye'yi Rusya'nın ekonomik açıdan dünyaya açılma noktası haline gelmeme konusunda uyarılmaktadır. Bu konudaki tartışmaların yönelimi hem Türkiye-AB-ABD güvenlik ilişkilerini yeni bir düzleme oturtabilecek hem de AB'nin güvenliğini doğrudan etkileyebilecektir.

Görüldüğü üzere AB, çalışmada incelenen ve Birliğin güvenlik ortaklığı kurmasının bir gereklilik olduğu üçüncü ülkelerden üçü ile de önemli siyasi, kurumsal ve sosyoekonomik sorunlar yaşamaktadır. Söz konusu sorunlu havanın üç ülke ekseninde de aşarak pozitif bir düzleme oturtulması ve karşılıklı güvenlik ve savunma ortaklıklarının güçlendirilmesi, AB güvenliğinin kısa ve orta vadede sağlanması için önemli bir gerekliliktir. Bu bağlamda çalışma, AB güvenliğinin sağlanmasında izlenebilecek en sağlıklı güzergâhın üçüncü ülkelerle hem NATO hem de ikili ilişkiler bağlamında geliştirilen güvenlik ve savunma ortaklıkları ile ortak bir AB askeri gücünün birleştirilmesi olduğunu öne sürmektedir. Bu sayede AB güvenliğinin uzun vadeli sürdürülebilirliği, hem bağımsız hareket edebilen kuvvetli bir AB askeri gücü hem de üçüncü ülkelerle geliştirilen güçlü ve kapsamlı ittifaklar tarafından garanti altına alınabilecektir.

Kaynakça

ABC News, "Australia to get nuclear-powered submarines, will scrap \$90b program to build French-designed subs". <https://www.abc.net.au/news/2021-09-15/allied-naval-united-states-biden-australia-nuclear-submarines/100465628> (erişim tarihi: 01.11.2021).

Adar, S., & Toygür, İ. (2020). Turkey, the EU and the Eastern Mediterranean Crisis. *Militarization of Foreign Policy and Power Rivalry*. Centre for Applied Turkey Studies, (62): 1-4. <https://doi.org/10.18449/2020C62>.

Al Jazeera, "Why did Turkey lift its veto on Finland and Sweden joining NATO?". <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/29/why-did-turkey-lift-its-veto-on-finland-sweden-joining-nato-explainer> (erişim tarihi: 30.06.2022).

Amaro, S., "Europe needs to start thinking more like the U.S. on security, former German vice chancellor says". <https://www.cnn.com/2021/10/01/europe-needs-to-start-thinking-more-like-the-us-on-security-former-german-vice-chancellor-says.html> (erişim tarihi: 01.11.2021).

Altuntaş, A., & Demirci, Z., "İsveç ve Finlandiya, Türkiye ile imzalanan üçlü memorandumdan memnun". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvec-ve-finlandiya-turkiye-ile-imzalanan-uclu-memorandumdan-memnun/2625209> (erişim tarihi: 30.06.2022).

Bartels, H., "Germany's armed forces are going to be fully equipped again for the tasks they face". <https://www.german-times.com/germanys-armed-forces-are-going-to-be-fully-equipped-again-for-the-tasks-they-face/> (erişim tarihi: 18.12.2021).

BBC, "Belarus border crisis: How are migrants getting there?". <https://www.bbc.com/news/59233244> (erişim tarihi: 08.04.2022).

BBC, "Ukraine war in maps: Tracking the Russian invasion". <https://www.bbc.com/news/world-europe-60506682> (erişim tarihi: 08.04.2022).

Bond, I., "Post-Brexit Foreign, Security and Defence Co-operation: We Don't Want to Talk About It". <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2020/post-brexit-foreign-security-and-defence-co-operation-we-dont> (erişim tarihi: 05.12.2021).

CBS News, "Finland and Sweden officially apply to join NATO despite Russia's warnings", 18 Mayıs 2022, <https://www.cbsnews.com/news/finland-and-sweden-nato-applications/> (erişim tarihi: 30.06.2022).

Centre for European Reform, "Has Germany Become Europe's Locomotive?". <https://www.cer.eu/insights/has-germany-become-europes-locomotive> (erişim tarihi: 18.12.2021).

Cianciara, A. K., & Szymański, A. (2019). Differentiated integration: towards a new model of European Union-Turkey relations?. *Turkish Studies*, 21(2): 254-273. <https://doi.org/10.1080/14683849.2019.1618190>

CNN, "France's Macron says Australian Prime Minister lied to him on submarine deal". <https://edition.cnn.com/2021/10/31/australia/macron-morrison-australia-france-submarine-deal-intl-hnk/index.html> (erişim tarihi: 01.11.2021).

Council on Foreign Relations, "Belarus in Crisis". <https://www.cfr.org/event/belarus-crisis> (erişim tarihi: 13.12.2021).

Crozier, M., Huntington, S. P., & Watanuki, J. (1975). *The Crisis of Democracy: On the Governability of Democracies*. New York University Press, New York.

Cunha, A., "Post-Brexit EU Defence Policy: Is Germany Leading towards a European Army?". <https://www.e-ir.info/2020/07/05/post-brexit-eu-defence-policy-is-germany-leading-towards-a-european-army/> (erişim tarihi: 30.01.2023).

Debusmann Jr, B., "What weapons will US give Ukraine – and how much will they help?". <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-60774098> (erişim tarihi: 08.04.2022).

Deni, J. R. (2020). Rejuvenating transatlantic relations. The military dimension. S. R. Soare (Ed.), *Turning the Tide. How to rescue transatlantic relations*. EU Institute of Security Studies, Paris, 33-43.

Deutsche Welle, "Germany approves over €1 billion in arms deals to Middle East". <https://www.dw.com/en/germany-approves-over-1-billion-in-arms-deals-to-middle-east/a-56118758> (erişim tarihi: 18.12.2021).

Deutsche Welle, "Poland plans to bolster military amid threats from Belarus, Russia". (erişim tarihi: 12.12.2021).

Dimitriadi, A., Kaya, A., Kale, B., & Zurabishvili, T. (2018). EU-Turkey Relations and Irregular Migration: Transactional Cooperation in the Making. *FEUTURE*, (16): 1-25. <https://doi.org/10.5281/zenodo.2602644>

Erem, O., "Ukrayna savaşı: Rus sermayesi Türkiye'ye yönebilir mi?". <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61001117> (erişim tarihi: 08.04.2022).

Euractiv, "Turkey's participation request in EU military project apprehended as 'Trojan horse'". <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/turkeys-participation-request-in-eu-military-project-apprehended-as-trojan-horse/> (erişim tarihi: 18.12.2021).

Euronews, "Türkiye, İsveç ve Finlandiya arasında imzalanan anlaşmanın tam metni". <https://tr.euronews.com/2022/06/28/turkiye-isvec-ve-finlandiya-arasinda-imzalanan-anlasmanin-tam-metni> (erişim tarihi: 28.06.2022).

European Commission, "Delivering the European Green Deal". https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en (erişim tarihi: 18.12.2021).

European Commission, "SIS II – Second generation Schengen Information System". https://knowledge4policy.ec.europa.eu/dataset/ds00009_en (erişim tarihi: 09.09.2022).

European Commission, "The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism explained". https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_24 (erişim tarihi: 18.12.2021).

European Council, "EU-China summit via video conference, 22 June 2020". <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2020/06/22/> (erişim tarihi: 18.12.2021).

Eurostat, "From where do we import energy?". <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html#carouselControls?lang=en> (erişim tarihi: 20.11.2021).

Fathi, R., "Why the Australia-France submarine deal collapse was predictable". <https://theconversation.com/why-the-australia-france->

- submarine-deal-collapse-was-predictable-168526 (erişim tarihi: 01.11.2021).
- France 24, “Proposals for an EU army re-emerge after Afghan pullout – but many remain ‘hard to convince’”. <https://www.france24.com/en/europe/20210902-proposals-for-an-eu-army-re-emerge-after-afghan-pullout-%E2%80%93-but-many-remain-hard-to-convince> (erişim tarihi: 10.12.2021).
- Fukuyama, F., “Droning On in the Middle East”. <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Gaub, F. (2020). Do you see what I see? American and European visions of the future. S. R. Soare (Ed.), *Turning the Tide. How to rescue transatlantic relations*. EU Institute of Security Studies, Paris, 18-32.
- Geneva Centre for Security Policy, “The post-Brexit EU-UK relationship: an opportunity or challenge for cyber security?”. <https://www.gcsp.ch/global-insights/post-brexit-eu-uk-relationship-opportunity-or-challenge-cyber-security/> (erişim tarihi: 05.12.2021).
- Global Firepower, “Military Aircraft Strength (2021)”. <https://www.globalfirepower.com/aircraft-total.php> (erişim tarihi: 19.12.2021).
- Global Firepower, “NATO Member States Military Strength (2021)”. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing-nato-members.php> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Goldenberg, R., “EU and NATO react harshly to Russia’s Ukraine invasion”. <https://www.dw.com/en/eu-and-nato-react-harshly-to-russias-ukraine-invasion/a-60895079> (erişim tarihi: 08.04.2022).
- Herszenhorn, D. M., “Europe’s NATO problem”. <https://www.politico.eu/article/europe-nato-problem-defense-procurement-training-research/> (erişim tarihi: 31.01.2023).
- Hever, S., “More weapons and fewer pastors: Germany’s new coalition has plans for Israel and Palestine”. <https://www.middleeasteye.net/news/germany-israel-palestine-plans-new-government-more-weapons> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Ikenberry, G. J. (1988-1989). Institutions, strategic restraint and the persistence of American postwar order. *International Security*, 23(3): 43-78. <https://doi.org/10.2307/2539338>
- International Churchill Society, “The Sinews of Peace (‘Iron Curtain Speech’). <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Jankowicz, M., “A Ukrainian TV host crowdfunded \$20 million to buy Bayraktar drones. The company making them refused the money and said it’d donate the aircraft instead.”. <https://www.businessinsider.com/bayraktar-firm-refuses-20m-says-will-donate-drones-to-ukraine-2022-6> (erişim tarihi: 29.06.2022).
- Jonathan Masters, “How NATO Will Change If Finland and Sweden Become Members”. <https://www.cfr.org/in-brief/how-nato-will-change-if-finland-and-sweden-become-members> (erişim tarihi: 30.06.2022).
- Kınikoğlu, S., “Necessary friends: Turkey’s improving relationship with the West”. <https://ecfr.eu/article/necessary-friends-turkeys-improving-relationship-with-the-west/> (erişim tarihi: 08.04.2022).
- Kupchan, C. A., “Europe’s Response to the U.S.-UK-Australia Submarine Deal: What to Know”. <https://www.cfr.org/in-brief/europes-response-us-uk-australia-submarine-deal-what-know> (erişim tarihi: 01.11.2021).
- Lau, S., Lynch, S. & Barigazzi, J., “EU rings alarm bell on China – but isn’t sure how to respond”. <https://www.politico.eu/article/after-russia-debacle-eu-leaders-grow-wary-of-china-xi-jinping/> (erişim tarihi: 27.01.2023).
- Leonard, M., “The false promise of AUKUS”. <https://ecfr.eu/article/the-false-promise-of-aucus/> (erişim tarihi: 01.11.2021).
- Mayer, M. (2018). China’s Rise as Eurasian Power: The Revival of the Silk Road and Its Consequences. Maximilian Mayer (Ed.), *Rethinking the Silk Road: China’s Belt and Road Initiative and Emerging Eurasian Relations*. Springer Nature Singapore Pte. Ltd., Singapur, 1-42.
- Ministère de l’Europe et des Affaires étrangères, “Elysée Treaty”. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/germany/france-and-germany/elysee-treaty/> (erişim tarihi: 10.12.2021).
- Ministère de l’Europe et des Affaires étrangères, “Franco-German Treaty of Aachen”. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/germany/france-and-germany/franco-german-treaty-of-aachen/> (erişim tarihi: 10.12.2021).
- NATO, “A SHORT HISTORY OF NATO”. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm (erişim tarihi: 01.11.2021).
- NATO, “NATO 2030: United for a New Era”. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf (erişim tarihi: 27.01.2023).
- NATO, “NATO Allies agree to further strengthen and sustain support for Ukraine”. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_194319.htm (erişim tarihi: 08.04.2022).
- NATO, “Opening remarks by NATO Secretary General Jens Stoltenberg on NATO 2030 and the importance of strengthening the transatlantic bond in the next decade and beyond”. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_181208.htm (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Ott, A. (2020). EU-Turkey cooperation in migration matters: a game changer in a multi-layered relationship?. F. Ippolito, G. Borzoni & F. Casolari (Ed.), *Bilateral Relations in the Mediterranean*. Edward Elgar Publishing Limited, Gloucestershire, 184-213.
- Pape, R. (2005). Soft balancing against the United States. *International Security*, 30(1): 7-45. <https://doi.org/10.1162/0162288054894607>
- Patnaik, P. (1982). On the Economic Crisis of World Capitalism. *Social Scientist*, 10(5): 19-41. <https://doi.org/10.2307/3520256>
- Perot, E., “The Aukus agreement, what repercussions for the European Union?”. <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0608-the-aukus-agreement-what-repercussions-for-the-european-union> (erişim tarihi: 13.09.2022).
- Politico, “The EU can steam ahead on Franco-German locomotive”. <https://www.politico.eu/article/the-eu-can-steam-ahead-on-franco-german-locomotive/> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Pongsudhirak, T., “Southeast Asia’s New-Old Cold War”. <https://www.project-syndicate.org/commentary/us-china-new-cold-war-southeast-asia-by-thitinan-pongsudhirak-2022-02> (erişim tarihi: 31.01.2023).
- Rees, W. (2017). America, Brexit and the security of Europe. *The British Journal of Politics and International Relations*, 00(0): 1-15. <https://doi.org/10.1177/1369148117711400>
- Reiners, W., & Turhan, E. (2021). Current Trends and Future Prospects for EU-Turkey Relations: Conditions for a Cooperative Relationship. W. Reiners & E. Turhan (Ed.), *EU-Turkey Relations. Theories, Institutions and Policies*. Palgrave Macmillan ve Springer Nature Switzerland, Cham, 397-432.
- Reuters, “EU to aim for rapid deployment force without U.S. help by 2025, document says”. <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/eu-aim-rapid-deployment-force-without-us-assets-by-2025-document-says-2021-11-16/> (erişim tarihi: 10.12.2021).
- Rossomando, “How Poland Just Lost to Russia in a Massive Wargame (And What It Means)”. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/how-poland-just-lost-russia-massive-wargame-and-what-it-means-178578> (erişim tarihi: 12.12.2021).
- Sabah, “Finlandiya ve İsveç’in NATO üyeliğine Türkiye’den ilk veto”, 19 Mayıs 2022, <https://www.sabah.com.tr/dunya/finlandiya-ve-isvecin-nato-uyeligine-turkiyeden-ilk-veto-5998362> (erişim tarihi: 30.06.2022).
- Sabbagh, D., “UK to announce fresh military aid package for Ukraine”, <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/07/uk-and-ukrainian-ministers-meet-to-plan-next-round-of-military-aid> (erişim tarihi: 08.04.2022).
- Saha, P., “From ‘Pivot to Asia’ to Trump’s ARIA: What drives the US’ Current Asia policy?”. <https://www.orfonline.org/research/from-pivot-to-asia-to-trumps-aria-what-drives-the-us-current-asia-policy-61556/> (erişim tarihi: 01.11.2021).
- Sheahan, M., & Marsh, S., “Germany to increase defence spending in response to ‘Putin’s war’ – Scholz”. <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/germany-hike->

- defense-spending-scholz-says-further-policy-shift-2022-02-27/ (erişim tarihi: 08.04.2022).
- Siddi, M., Karjalainen, T., & Jokela, J. (2022). Differentiated Cooperation in the EU's Foreign and Security Policy: Effectiveness, Accountability, Legitimacy. *The International Spectator. Italian Journal of International Affairs*, 57(1): 107-123. <https://doi.org/10.1080/03932729.2022.2026683>
- Soare, S. R. (2020). Introduction: The fragile, unbreakable transatlantic bond. S. R. Soare (Ed.), *Turning the Tide: How to rescue transatlantic relations*. European Union Institute for Security Studies, Paris, 6-17.
- Soare, S. R. (2020). Partners in need or partners in deed? How EU-NATO cooperation shapes transatlantic relations. *Turning the Tide: How to rescue transatlantic relations*. European Union Institute for Security Studies, Paris, 44-59.
- Solaker, G., "Türkiye-ABD ilişkileri: Masada neler var?". <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-abd-ili%C5%9Fkileri-masada-neler-var/a-61404135> (erişim tarihi: 08.04.2022).
- Solaker, G., "Türkiye Rusya yaptırımlarına katılır mı?". <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-rusya-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1na-kat%C4%B1l%C4%B1r-m%C4%B1/a-61123014> (erişim tarihi: 08.04.2022).
- Soylu, R., "Ukraine received 50 Turkish Bayraktar TB2 drones since Russian invasion". <https://www.middleeasteye.net/news/russia-ukraine-war-tb2-bayraktar-drones-fifty-received> (erişim tarihi: 29.06.2021).
- Sobarini, E., Dadang, D., Rajab, A., & Waluyo, S. D. (2021). AUKUS Pact in the Perspective of Security Dilemma. *International Journal of Social Science And Human Research*, 4(12): 3981-3985. <https://doi.org/10.47191/ijsshr/v4-i12-74>
- Statista, "Where Support Is Highest For An EU Army". <https://www.statista.com/chart/16756/percentage-of-respondents-who-support-the-creation-of-an-eu-army/> (erişim tarihi: 10.12.2021).
- Svendsen, Ø. (2021). The Security and Defense Aspect of Brexit: Altering the Third Country Balance? M. Riddervold, J. Trondal & A. Newsome (Ed.), *The Palgrave Handbook of EU Crises*. Palgrave Macmillan ve Springer Nature Switzerland, Cham, 525-543.
- Sweeney, S., & Winn, N. (2021). Do or die? The UK, the EU, and internal / external security cooperation after Brexit. *European Political Science*, (21): 237-254. <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00322-0>
- Tekin, F. (2021). Differentiated Integration: An Alternative Conceptualization of EU-Turkey Relations. W. Reiners & E. Turhan (Ed.), *EU-Turkey Relations. Theories, Institutions and Policies*. Palgrave Macmillan ve Springer Nature Switzerland, Cham, 157-181.
- The Economist, "Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead". <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead> (erişim tarihi: 01.11.2021).
- The New York Times, "A European Army? The Germans and Dutch Take a Small Step". <https://www.nytimes.com/2019/02/20/world/europe/germany-defense-spending-european-army.html> (erişim tarihi: 12.12.2021).
- The New York Times, "Trump Discussed Pulling U.S. From NATO, Aides Say Amid New Concerns Over Russia". <https://www.nytimes.com/2019/01/14/us/politics/nato-president-trump.html> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- The Reality of Aid Network, "Biden's Pivot to Asia amid China's Expanding Influence". <https://realityofaid.org/bidens-pivot-to-asia/> (erişim tarihi: 01.11.2021).
- The White House, "Joint Leaders Statement on AUKUS". <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/09/15/joint-leaders-statement-on-aucus/> (erişim tarihi: 01.11.2021).
- The World Bank, "Military expenditure (% of GDP) – European Union". <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2020&locations=EU&start=2016> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Tokyay, M., "Austria rejects EU military cooperation with Turkey". <https://www.arabnews.com/node/1901761/middle-east> (erişim tarihi: 19.12.2021).
- Trondal, J., Riddervold, M., & Newsome, A. (2021). Brexit: An Introduction. M. Riddervold, J. Trondal & A. Newsome (Ed.), *The Palgrave Handbook of EU Crises*. Palgrave Macmillan ve Springer Nature Switzerland, Cham, 507-510.
- United States Department of State, "Communist China and the Free World's Future". <https://2017-2021.state.gov/communist-china-and-the-free-worlds-future-2/index.html> (erişim tarihi: 18.12.2021).
- Wende, A. (2022). Emergence of AUKUS Pact As a Regional Bloc and Its Implications in Asia Contient. *Jurnal Diplomasi Pertahanan*, 8(1): 44-60. <https://doi.org/10.33172/jdp.v8i1.886>
- Whitman, R. G. (2020). Missing in action: The EU-UK foreign, security and defence policy relationship after Brexit. *European View*, 19(2): 222-229. <https://doi.org/10.1177/1781685820975877>
- Wilson, T. J. (2021). EU-UK criminal justice and security cooperation after Brexit: A perspective. *Forensic Science International: Synergy*, 3(100144): 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.fsisy.2021.100144>
- World Population Review, "Largest Air Forces in the World 2021". <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/largest-air-forces-in-the-world> (erişim tarihi: 19.12.2021).
- Yanık, T., "Baykar, Ukrayna'ya 3 adet Bayraktar TB2 SIHA hibe etti". <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/baykar-ukraynaya-3-adet-bayraktar-tb2-siha-hibe-etti/2623979> (erişim tarihi: 29.06.2022).
- Yun, T., "What Russia's invasion of Ukraine says about its military capabilities". <https://www.ctvnews.ca/world/what-russia-s-invasion-of-ukraine-says-about-its-military-capabilities-1.5833279> (erişim tarihi: 08.04.2022).

Vatandaşlığın Dönüşümü: Türkiye’de Farklı Vatandaşlık Normlarına Eğilimler

Citizenship Transforming: Support for Different Citizenship Norms in Turkey

Didem ÇAKMAKLI^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	12 Aralık 2022
Kabul	29 Ocak 2023
Yayın	14 Mart 2023
Makale Türü	
Araştırma Makalesi	

Anahtar Kelimeler

Vatandaşlık Normları,
Türkiye,
Aktif Vatandaşlık,
Liberal Vatandaşlık,
Görev Odaklı Vatandaşlık.

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de vatandaşların, liberal-hak eksenli, cumhuriyetçi-aktif, görev odaklı ve eleştirel vatandaşlık normlarına atfettikleri önem karşılaştırılmaktadır. Günümüzde liberal ve demokratik vatandaşlık normları liberal demokrasilerin gücüne ve sürdürülebilirliğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’de iyi vatandaşlığı tanımlayan değerlerin niteliği üzerine yapılacak bir çalışma, demokrasi tartışmalarına da katkı sağlayacaktır. Bu tartışmanın önemi küresel seviyede yükselişte olan otoriter ve popülist siyaset düşünüldüğünde daha da artmaktadır. Çalışmada, Uluslararası Sosyal Saha Çalışmaları Programı’nın (ISSP) 2014 yılında Türkiye’de vatandaşlık üzerine yaptığı anket çalışmasının verileri kullanılmıştır. Bulgular, karşılaştırılan tüm normların Türkiye’de destek gördüğüne işaret etmektedir. Fakat liberal, hak eksenli vatandaşlık normları ile görev odaklı vatandaşlık normları en yüksek desteği görmektedir. Türkiye’de vatandaşlık literatürü görev odaklı vatandaşlığın hiyerarşik ve pasif özelliklerine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bulgular literatürdeki bu anlatıyı desteklemektedir. Bulgular, aynı zamanda, özellikle 1990’lardan itibaren Türkiye’de vatandaşlıkta daha liberal, aktif pratiklerle dönüş ve günümüzde de daralan katılım alanlarına tepkisel bir vatandaşlık anlayışının da güçlendiğine işaret etmektedir. Görev odaklı ve hak eksenli vatandaşlık normlarının eşzamanlı olarak kuvvetle desteklenmesi iki önemli sonuca işaret etmektedir: 1) Türkiye’de hak eksenli vatandaşlık, vatandaşlık görevlerinden bağımsız değildir, 2) vatandaşlık görevlerine verilen değer yan sıra Türkiye’de liberal demokrasiyi koruyacak ve güçlendirecek nitelikte liberal ve demokratik vatandaşlık normları mevcuttur.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	12 December 2022
Accepted	29 January 2023
Available Online	14 March 2023
Article Type	
Research Article	

Keywords

Citizenship Norms,
Turkey,
Active Citizenship,
Liberal Citizenship,
Dutiful Citizenship.

ABSTRACT

This research compares the importance attributed by citizens to liberal-rights-oriented, republican-active, dutiful and critical citizenship norms in Turkey. Liberal and democratic citizenship norms point to the strength and sustainability of liberal democracies. Hence, a study on the nature of the values that define good citizenship in Turkey will also contribute to the debate on democracy. The relevance of this debate is even greater considering the global rise in authoritarian and populist politics. This study utilizes data from the International Social Survey Program’s (ISSP) 2014 module on citizenship in Turkey. Findings indicate that all of the four norms compared are supported in Turkey. However, the highest support is for liberal, rights-oriented citizenship norms and dutiful citizenship norms. The literature on citizenship in Turkey emphasizes its hierarchical, passive and dutiful nature. The findings of this study support this narrative. However, the findings also point to more liberal and active practices in Turkey especially since the 1990s and, more recently, to a reactionary citizenship understanding in response to shrinking spaces for participation. Strong support for dutiful and rights-based citizenship norms simultaneously points to two important results: 1) Rights-based citizenship in Turkey is not independent of civic duties, 2) In addition to the value given to civic duties, there are liberal and democratic citizenship norms that work to protect and strengthen liberal democracy in Turkey.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Antalya, **E-Posta:** didem.cakmakli@antalya.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-7824-2435

EXTENDED SUMMARY

Research Problem and Literature

How citizens define good citizenship is key to understanding the nature of democracies, as citizenship norms frame the relationship between citizens and the state. The objective of liberal democracies is to achieve participatory and liberal citizenship, promising citizens equality and the power to make decisions. The norms of “good citizenship” take shape on a range of axes, such as our views about rights and responsibilities, embracement of national and cosmopolitan values, or the ability and desire for active versus passive participation. This research aims to determine which citizenship norms are dominant in Turkey. It compares support for four citizenship norms: rights based citizenship norms, active citizenship norms, dutiful citizenship norms and critical citizenship norms.

Studies on citizenship in Turkey have defined the citizen as dutiful, passive, and nationalist (Heper, 1998; Ünsal, 1998; Heper, 1985; Keyman and Icduygu, 2003). However, since the 1980s, changing national and international political developments such as identity-based social movements, globalization, and the EU accession process have triggered the development of more liberal, rights-oriented and active citizenship values and practices (Keyman and Önis, 2007; Keyman and Icduygu, 2003; Şimşek, 2004). Further, key events such as the Gezi Park protests also attributed more active and rights-oriented features to citizenship in Turkey (Bee and Kaya, 2017). Citizenship in Turkey has been shaped, also, by the policies of the Justice and Development Party (AKP), which has been in power for more than twenty years (Yılmaz, 2018; Sen, 2020).

The populist political movements that have become widespread at the global level and have narrowed arenas for citizens’ participation (Civicus Monitor, 2022) and the literature which emphasizes the narrowing of democratic participation in Turkey (Başer & Öztürk, 2017; Öktem & Akkoyunlu, 2016; Yabancı, 2019; Ayata and Karan, 2015) all point to the possibility of stronger dutiful and passive citizenship norms. Liberal democracies aim for participatory and liberal citizenship norms where individuals are prioritized, can claim rights and can participate in political and civic processes. Rights-oriented liberal citizenship is presented as a shield against authoritarian governments (Mounk, 2018).

While studies on citizenship in Turkey have generally been theoretical and qualitative, this study investigates, empirically, the extent to which different citizenship norms are supported in Turkey. This research aims to identify whether over the past 20-30 years, driven by national and global dynamics, there has been a move away from the dutiful norms underlined in the literature, and a potential tendency towards more active or liberal norms. It examines the extent and the nature of changes to citizenship norms. The study aims to identify whether the discourse on citizenship in Turkey, along with the academic literature, are paralleled by the empirical findings on citizenship norms. Understanding the nature of citizenship norms is

significant for understanding the sociopolitical environment in Turkey. With deep social divisions, tension between state and society, and economic inequalities, tracing tendencies towards passive, dutiful and nationalist citizenship versus inclusive, critical, active and liberal citizenship is key.

Methodology

This study utilizes data from the International Social Survey Program’s (ISSP) 2014 module on citizenship in Turkey. Of the 64 questions in the module, 18 are questions about citizenship norms. In addition to questions on what comprises “good” citizenship, questions on the importance attributed to citizens’ rights are asked. The eighteen statements included in these two questions were subjected to a factor analysis to determine the dimensions of citizenship norms they reflect. Four different dimensions of citizenship norms emerged: rights-based citizenship norms, active citizenship norms, dutiful citizenship norms and critical citizenship norms.

In line with liberal citizenship theory, *rights based* citizenship norms reflect the norms that value equality, individuality, and rights (Schuck, 2002; Işın and Turner, 2002). This norm represents the state’s responsibilities towards the individual, democratic, minority and social rights, and the right of individuals to participate in the decision-making process. The norm *active citizenship* includes the values emphasized by republican citizenship theory such as civic participation, embracing differences, acting as a watchdog and nonconflictual opposition to the state when necessary (Dagger, 2002; Sandel, 1996). The *dutiful citizenship* norm emphasizes the norms that value duties towards the state, reflecting obedient and passive citizenship theory (Oldfield, 1998). The fourth and final dimension that emerges from the analysis reflects norms that stretch traditional citizenship definitions, and question general citizenship practices and the link between rights and duties (Işın and Nielson, 2008). These are conceptualized as *critical citizenship norms* in this study.

Results and Conclusions

The findings show that all statements in the four norm categories are generally supported at high levels. This shows that there is a base of democratic citizenship in Turkey on which both liberal and republican citizenship values are widely supported. The two norms supported at the highest levels are the *dutiful* and the *rights-based* citizenship norms. Although the high level of support given to these opposing norms may seem contradictory, it points to two important features of citizenship in Turkey. The first is the link between rights and responsibilities. Citizens in Turkey tend to attribute the acquisition of rights to the fulfillment of responsibilities. It points to a republican and obligation-based understanding of citizenship rather than a purely liberal one. Second, this finding points to an empirical reflection of the current atmosphere in Turkey in regards to citizenship and civil society. We observe that passive citizenship norms are supported by dutiful citizenship discourses and the narrowing of spaces for active citizenship. On the other hand, however, we

simultaneously observe a response to this through active demands and reactions of citizens. This has the potential to strengthen the norms of active citizenship and rights-based citizenship.

1. Giriş

Katılımcı ve liberal vatandaşlık anlayışı demokrasileri güçlü kılan unsurlar arasındadır. Katılımcı vatandaşlık, vatandaşa karar verme yetkisi, liberal vatandaşlık ise eşitlik sözü vermektedir. Demokrasilerin bu alanlardaki nitelikleri de devlet ile vatandaş arasındaki bağı şekillendirmektedir. Bu ilişkiler vatandaşın haklarını, sorumluluklarını ve hareket alanlarını belirler, iki tarafın beklentilerini oluşturur ve “iyi vatandaşlığı” tanımlar. “İyi vatandaşlık” normları haklarımız ve sorumluluklarımız hakkındaki görüşlerimiz, ulusal ve kozmopolit değerlerimiz, aktif ve pasif katılım imkan ve isteklerimiz gibi birçok farklı eksenle şekillenmektedir. Bu araştırma, Türkiye’de hakim olan vatandaşlık normlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. 2014 yılında Uluslararası Sosyal Saha Çalışmaları Programı (ISSP) tarafından uygulanan ankette Türkiye dahil 34 ülkede vatandaşlık hak ve görevlerine ilişkin sorular sorulmuştur. Türkiye’de vatandaşlık, kuramsal olarak hayli çalışılmıştır ve ağırlıklı olarak pasif, hiyerarşik, cumhuriyetçi ve milliyetçi özelliklerle tanımlanmıştır. Bu tanımlar dönemselsel olarak değişiklik göstermiştir. Bu araştırma, ampirik olarak az çalışılan vatandaşlık normlarının günümüzdeki yansımaları ile alana katkı sunmaktadır. Çalışma, kuramsal olarak çokça tartışılan “Türkiye’de iyi vatandaşlığın” mevcut ampirik bulgular ile ne derecede örtüştüğünü incelemektedir.

Türkiye’de vatandaşlık üzerine yapılan çalışmalar vatandaş görev odaklı, pasif ve milliyetçi olarak tanımlansa da (Heper, 1998; Ünsal, 1998; Heper, 1985; Keyman ve Icduygu, 2003), Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze farklı iç ve dış siyasi faktörlere bağlı olarak vatandaşlık algısı, pratikleri ve politikalarında değişiklikler olmuştur. Merkezi ve güçlü devlet geleneğinin içinde doğan vatandaşlık, 1980’lerden itibaren kimlik temelli sosyal hareketler, küreselleşme ve AB müzakere süreci gibi etkenlerle daha liberal, hak odaklı ve aktif vatandaşlık değer ve pratiklerini de yansıtmıştır (Keyman ve Önis, 2007; Keyman ve Icduygu, 2003; Şimşek, 2004; Keyman, 2005). Gezi Parkı protestoları gibi belirleyici olaylar da vatandaşlığa yine aktif ve hak odaklı nitelikler ve roller atfetmiştir (Bee and Kaya, 2017). Bunun yanı sıra, yirmi yılı aşkın bir süredir iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) de eğitim, çevre, sivil toplum gibi birçok alandaki politikaları ile vatandaşlık algı ve pratiklerine şekil vermektedir (Yılmaz, 2018; Sen, 2020).

Günümüzde, küresel seviyede yaygınlaşan popülist siyasi hareketlerle vatandaşların katılım alanları daralmakta (Civics Monitor 2022); bu da pasif ve görev odaklı normların güçlenmesi olasılığına işaret etmektedir. Benzer şekilde Türkiye’de demokratik katılım alanlarının daraldığını vurgulayan literatür (Başer & Öztürk, 2017; Öktem & Akkoyunlu, 2016; Yabancı, 2019; Ayata ve Karan, 2015) yine pasif ve görev odaklı bir vatandaşlığın

güçlenme olasılığına işaret etmektedir. Popülist siyasi hareketlerin hedefinde olan liberal demokrasiler katılımcı ve liberal vatandaşlık norm ve pratiklerini hedeflemektedir. Bireylerin öncelendiği, hak taleplerinde bulunabildikleri ve siyasi ve sivil süreçlere katılım gösterebildikleri demokrasiler, daha güçlü olarak tanımlanmaktadır. Hak eksenli liberal vatandaşlık söylem ve eylemleri, otoriter yönetimlere karşı bir kalkan olarak ortaya konmaktadır (Mounk, 2018). Katılımcı vatandaşlık ise bu otoriteye karşı vatandaşın sesini yükseltmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de iyi vatandaşlığa dair öncelenen normları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Vatandaşlık şimdiye kadar daha çok kuramsal ve nitel çalışmalar ile irdelenmiştir. Bu çalışma ile, tartışılan bu normların ampirik olarak Türkiye vatandaşlığı nezdinde ne ölçüde gözlemlendiği sorusu sorulmaktadır. Literatürde altı çizilen görev odaklı normların dışında son 20-30 senedeki ulusal ve küresel değişiklikler çerçevesinde, özellikle aktif veya liberal normlara bir yönelimin olup olmadığı araştırılmaktadır. Bir değişimin olup olmadığı ve varsa nasıl bir vatandaşlık dönüşümünden bahsedebileceğimiz değerlendirilmiştir. Bu çalışma Türkiye’de vatandaşlığa dair söylem ve literatürde hakim olgular ile ampirik bulguların öne çıkardığı vatandaşlık normlarının ne derecede örtüştüğünü gösterecektir. Türkiye’de süregelen toplumsal bölünmüşlüğü, devletin ve sivil toplum arasındaki gerginliklerin ve neoliberal ekonomik politikalar ile oluşan ekonomik eşitsizliklerin derinleştiği siyasi ortamda Türkiye’de hangi vatandaşlık normlarının baskın olduğu önemlidir. Pasif, görev odaklı ve milliyetçi vatandaşlık normlarının derinleşmesi olasılığına karşı vatandaşlığın bir karşı irade oluşturma olasılıkları değerlendirilmektedir. Hak taleplerinin belirleyici olduğu, kimlik farklılıklarını barındıran ve devlete karşı eleştirel bir vatandaşlık pratiğinin bulunup bulunmamasının Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlığa bağlı toplumsal birçok konu için önemli sonuçları vardır.

Bulgular, karşılaştırılan dört normun (hak eksenli, aktif, görev odaklı, eleştirel) da Türkiye’de destek gördüğüne işaret etmektedir. Fakat liberal-hak eksenli vatandaşlık normları ile görev odaklı vatandaşlık normları en yüksek desteği görmektedir. Türkiye’de vatandaşlık literatürü görev odaklı vatandaşlığın hiyerarşik ve pasif özelliklerine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bulgular literatürdeki bu anlatıyı desteklemektedir. Fakat aynı zamanda bu çalışma, Türkiye’de vatandaşlıkta daha liberal, aktif pratiklerle dönüşen ve günümüzde de tepkisel bir vatandaşlık anlayışının güçlendiğine işaret etmektedir. Görev odaklı ve hak eksenli vatandaşlık normlarının eşzamanlı olarak kuvvetle desteklenmesi 1) Türkiye’de hak eksenli vatandaşlığın, vatandaşlık görevlerinden bağımsız olmadığına ve 2) Vatandaşlık görevlerine verilen değer yanı sıra Türkiye’de liberal demokrasiyi koruyacak nitelikte liberal ve demokratik vatandaşlık pratiklerinin de bulunduğuna işaret etmektedir.

2. Vatandaşlık Teorilerinde ‘İyi Vatandaş’

Demokrasilerde vatandaşlara atfedilen roller, verilen haklar ve açılan katılım alanları “iyi vatandaşlığı”, yani

vatandaşlık normlarını şekillendirmektedir. Normlar, barındıkları siyasi kültür ve siyaset ile sürekli etkileşim halindedir, dolayısıyla devlet ve birey arasındaki ilişkiyi değiştirebilmektedir. Bu etkileşimi hem iç hem dış siyasi ve normatif etkenler şekillendirebilmektedir. Temelde ulus devlet seviyesinde hukuki bir statüyü tanımlayan vatandaşlık artık ulus-ötesi, ulus-altı gibi farklı seviyelerde kavramsallaşmaktadır (Soysal, 1998). Küreselleşme neticesinde ülkelerarası hareketliliğin artmasıyla çokkültürlü ve küresel vatandaşlık kuramları literatürde yer edinmişlerdir (Kymlicka, 1996; Linklater, 2007). 2000 sonrasında vatandaşlık kuramlarına eleştirel bakış sunan kuramlar, vatandaşlığın bir statüden fazlası olduğunu vurgulayıp, vatandaşlığı hak talepleri ve 'eylem' olarak tanımlamışlardır (İsın ve Nielson, 2008). Değişen vatandaşlık kavramları ve kuramları beraberinde yeni normatif söylemler getirmişlerdir. Vatandaşlığın niteliği değiştiğçe 'iyi vatandaş' tanımı da değişmiştir.

Vatandaşlık normlarını ayırıştırarak ilk eksen liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık kuramlarından gelmektedir. Bireyin ve devletin hak ve görevleri ile birey, devlet ve toplum arasındaki ilişkiler bu iki vatandaşlık kuramında ayrılmaktadır (Oldfield, 1998). Haklar ve görevler arasındaki denge ile vatandaşın karar verme süreçlerine hangi mecralarda ve ne derecede katılabildiği de demokratik vatandaşlığın temel tartışmalarındandır (Bellamy, 2008). Hakların öne çıkarıldığı liberal vatandaşlıkta bireyin hak talepleri, bireyselliği ve kimliği vurgulanmaktadır (Schuck, 2002). Birey ve devlet arasındaki ilişki bireyin hakları ve devletin vatandaşa karşı sorumlulukları çerçevesinde tanımlanır. Bireyin devletten bağımsız alanı vurgulanırken, iki taraf arasında eleştirel ve olası çatışmalı bir ilişkiye yer vardır. Liberal vatandaşlık anlayışına göre iyi vatandaş, haklarını talep edebilen, bireysel kimliğini gerçekleştirebilen, devleti icraatlarından sorumlu tutan kişidir (Işın ve Turner, 2002). Birey, siyasi ve toplumsal katılım alanlarını ve katılım sıklığını kendisi belirler (Schuck, 2002).

Eksenin diğer tarafında olan cumhuriyetçi vatandaşlık kuramı ise vatandaşın devlet ve topluma olan görevini vurgulamakta, bireyi toplumun bir parçası olarak tanımlamaktadır (Dagger, 2002). Göreve dayalı vatandaşlık anlayışı aktif ve pasif olmak üzere iki eksenle değerlendirilmektedir. Pasif vatandaşlık devlete itaat eden, vatandaşlık görevini oy kullanarak, vergi ödeyerek veya askerlik yaparak yerine getiren ve daha fazla katılımın beklenmediği tanımdır. İtaatkâr olarak da tanımlanabilecek bu vatandaşlık anlayışına göre iyi vatandaş, görevlerini yerine getiren vatandaşdır. Vatandaşın hakları devlet tarafından verilir; dolayısıyla devlet ve birey arasında bir hiyerarşi vardır ve çatışma beklenmemektedir. Buna karşın aktif vatandaşlığı temsil eden cumhuriyetçi vatandaşlık kuramında yine vatandaşın görevi vurgulanır, fakat bu görevler toplumun menfaatine yönelik bireyin katılımını gerektirmektedir (Dagger, 2002). Buna göre iyi vatandaşın sivil toplum örgütlerine katılmak, mahalle ve okul topluluklarında hizmet etmek gibi *sorumlulukları* mevcuttur. Burada bireyin topluma ve dolayısıyla devlete

destek ve hizmet anlayışı hakimdir. Bu vatandaşlık anlayışına göre iyi vatandaş, kendisini toplumun bir parçası olarak gören, topluma ve toplum içindeki dezavantajlı gruplara destek veren, bu şekilde devlete de destek olan, toplumu önceleyen vatandaşdır (Sandel 1996).

Vatandaşlığın ulusal ve uluslararası seviyelerde 'sınırlara' kimlerin dahil edildiğini veya dışlandığını tartışan kuramlar da vatandaşlık normlarının evrilmesine katkıda bulunmaktadır. Ulus-ötesi, çokkültürlü ve küresel vatandaşlık gibi vatandaşlık kuramları, vatandaşların hem ulus devlet içindeki farklılıklara hem ülke sınırları ötesindeki bireylere olan yaklaşımlarını tanımlamaktadır (Kymlicka, 1996; Linklater, 2002; Parekh, 2003). Ulus-ötesi vatandaşlık için en belirgin örnek Avrupa Birliği (AB) vatandaşlığıdır. Bu vatandaşlık henüz daha çok yasal bir statüyü ve beraberinde gelen hakları tanımlasa da, AB'nin bir Avrupa topluluğu oluşturma emeli mevcuttur. Küreselleşme ve artan göç de insan hareketliliğini katlamıştır. Farklılıkların bir arada yaşaması da, çokkültürlü vatandaşlık tartışmalarının odağına taşınmıştır. AB vatandaşlığı kavramı liberal bir anlayışla, farklılıklara karşı eşitlikçi bir yaklaşımı savunmaktadır. Benzer şekilde küresel vatandaşlık olgusu da vatandaşların ülke sınırlarını aşan topluluklara karşı hissettiği sorumluluğu vurgulamaktadır (Linklater, 2002; Parekh, 2003). Bu vatandaşlık normu aktif, cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının küresel ölçekte icra edilmesi olarak düşünülebilir. Bu kozmopolit yaklaşım iyi vatandaşlığı, bireyin kendi çevresi (yerel veya ulusal) dışındaki bireylere, farklılıklara ve mağduriyetlere karşı hissettiği sorumluluk duygusu ile ölçmektedir.

3. Türkiye'de Vatandaşlık

Türkiye'de 'iyi vatandaşlık' tanımları, farklı dönemlerde farklı özelliklere vurgu yapsa da, geleneksel olarak Türkiye'de vatandaşlık *görev* odaklı kavramsallaşmıştır. Ulus devletin kurulması aşamasında gerçekleştirilen birçok politika Türk siyasi kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Güçlü ve merkezi devlet geleneği ve milliyetçi anlayış ile tanımlanan vatandaşlık (Heper, 1998; Ünsal, 1998; Heper, 1985) itaatkâr ve cumhuriyetçi değerlerle çizilmiş olup, liberal normları geri planda bırakmıştır (Keyman ve İçduygu, 2003). Ulus devlete geçiş sürecinde devlet, merkezi ve güçlü şekilde konumlandırılmış; hiyerarşik birey-devlet ilişkisinde devlet öncelenmiştir. Haklar kazanılmaktan ziyade devlet tarafından vatandaşlara verilmiştir (Arat, 1998). Halka karşı güvensizlik ise katılımın teşvik edilmediği bir vatandaşlık anlayışını derinleştirmiştir (Heper, 1998; Ünsal 1998). Bireylerin vatandaşlık görevleri oy vermek, vergi ödemek ve askerlik görevlerini yerine getirmek olarak tanımlanmıştır (Heper, 1998). Bu da sivil toplumun ve alternatif katılım şekillerinin gelişmesine engel olmuştur. Siyasi partiler de geleneksel olarak bireyleri temsil etme konusunda etkin olamamışlardır, bireylerin sesi geri planda kalmıştır (Ünsal, 1998).

Devlet ve birey arasındaki hiyerarşiye ek olarak, Türk vatandaşlığında vurgulanan milliyetçi ve militarist unsurlar

(Ünsal, 1998) görev odaklı ve toplulukçu vatandaşlık anlayışlarını desteklemiştir. Çokmilletli bir imparatorluktan Cumhuriyet'e geçişte halkı mobilize edebilecek bir vatandaşlık tanımlanmıştır. Cumhuriyet'in vatandaşlarını tanımlayacak ve sınıflandıracak yasal bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur (İşyar, 2005; Yeğen, 2004; White, 1999; Aybay, 1998; Eyüboğlu, 1998). Bu da günümüzde Türk vatandaşlığının kapsamının sorgulanma sebeplerinden olmuştur; aynı zamanda Türkiye'deki azınlık gruplar ve diğer etnik grupların vatandaşlık algı ve pratiklerine ilişkin tartışmaların temelini oluşturmaktadır (Rumelili ve Çakmaklı, 2017; Rumelili ve Keyman, 2015; Baser ve Çelik, 2014; Çelik 2005).

Türkiye'de, özellikle 1980'lerden itibaren, bazı iç ve dış siyasi gelişmelerle vatandaşlık anlayışında liberal özellikler ön plana çıkmıştır. İlk etapta 1980'ler ve 1990'larda küreselleşme dinamikleri Türkiye'nin güçlü devlet geleneğini esnetmiştir (Keyman ve Öniş, 2007; Keyman ve İçduygu, 2003; Keyder, 1997). Türkiye'nin küresel, neoliberal ekonomik sisteme entegrasyonu, kimlik politikalarının yükselişe geçmesi ve hak temelli politikaların ortaya çıkması önceki dönemlerin modernleşme ve kalkınma stratejilerine alternatif oluşturmuştur (Keyman ve İçduygu, 2005). 1980'lerden itibaren çevre ve insan hakları gibi alanlarda gelişen sosyal hareketlerle daha önce ses bulamamış farklılıklar duyulmaya başlanmıştır (Şimşek, 2004). Bu hareketler birçok kültürel, dini ve etnik grubun taleplerini duyurmuştur ve liberal, bireysel ve çokkültürlü vatandaşlık anlayışının gelişimine katkıda bulunmuştur (Keyman, 2005).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma süreci de 2000'li yılların başında ivme kazandığında vatandaşlıkta hem cumhuriyetçi hem liberal normların gelişimine dair olumlu değişimler olmuştur. Avrupa Birliği ivmeli demokratikleşme süreci Türkiye'de farklı kimliklerin tanınması, eşitlik ve farklılıkların birlikte yaşamasına yönelik olumlu katkılar yaratmıştır (İçduygu vd., 2011; Keyman ve İçduygu, 2005). Sivil toplum alanında getirdiği yeni düzenlemelerle devletten bağımsız toplumsal alanlarda vatandaşlara daha geniş katılma alanları açılmıştır (Ersen, 2010; Göksel ve Güneş, 2005).

4. Günümüzde Türkiye'de Vatandaşlık Dinamikleri

Türkiye'nin son 20 yılına baktığımızda, Türk vatandaşlığında itaatkâr, cumhuriyetçi, liberal ve kozmopolit vatandaşlık eksenlerinde gelgitler yaşandığını görmekteyiz. Türk vatandaşlığı hem geleneksel vatandaşlık olgularının izlerini, hem de liberal vatandaşlık norm ve değerlerle evrilme potansiyeli taşımaktadır. 2016 yılında yapılan bir çalışmada Türkiye'de vatandaşların %50'si vatandaşlığı hukuki haklar çerçevesinde tanımlasa da aynı zamanda temel hakların ancak vazifelerini yerine getiren vatandaşlar için var olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır (Kadioğlu vd., 2016). Aynı çalışma Türkiye'de vatandaşlık bağının daha çok din, dil ve kültür unsurlarıyla tanımlandığını göstermektedir (Kadioğlu vd., 2016). Benzer şekilde yedi ülke arasında yapılan karşılaştırmalı bir çalışmada Türklerin %69'u kendilerini bağımsız bir birey

olarak tanımlarken, yerel toplum ve ülkenin bir parçası olarak tanımlayanlar %90 üzerinde çıkmıştır (Steenkamp ve Louser, 2016). Bu bulgular vatandaşlıktaki liberal ve kozmopolit özelliklerin mevcut olduğunu fakat ulusal, toplulukçu ve görev odaklı anlayışın da süregeldiğini vurgulamaktadır.

Dönem dönem Türkiye'de aktif vatandaşlığı ve liberal normları tetikleyen önemli olaylar veya hukuki reformlar yaşanmıştır. 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı protestoları süresince ve sonrasında bireysel ve STK seviyelerinde aktif ve eleştirel vatandaşlık örnekleri gözlemlenmiştir. Kadioğlu vd. (2016), araştırmalarında aktif olarak tanımlanan vatandaşların farklılıklara yönelik daha olumlu yaklaşımları olduğunu da bulmuştur. Türkiye'de sivil topluma katılım, farklılıkları anlamaya, birlikte yaşama pratiklerini geliştirmeye ve bireylerin kendini "gerçekleştirme" olasılığına katkıda bulunmaktadır (Çakmaklı, 2015; Rumelili ve Çakmaklı, 2017). Vatandaşlığın evrilmesine katkıda bulunan bu olaylar ve mekanizmalara rağmen, sivil topluma katılımın etkisini azaltan, bu dönüşümlere bariyer oluşturan dinamikler de mevcuttur. Öncelikle, Türkiye'de sivil topluma katılım pratikleri düşüktür (Cenker Özek, 2018; Steenkamp ve Louser, 2016). Siyasi katılım, sivil topluma katılım, protestoya katılım ve toplumsal (kültürel, spor, dini) kurumlara katılım olarak ölçülen aktif vatandaşlık kavramının karşılaştırıldığı çalışmada Türkiye yedi demokratik ülke arasında en son sırada yer almıştır (Steenkamp ve Louser, 2016). Diğer bir engel ise din ve etnisite gibi toplumsal farklılıklara karşı ayrımcılığın baskın olması ve bunun eşitlik pratiklerini zedelemesidir (Kadioğlu vd., 2016). Başka bir zorluk da, geliştirilen olumlu politikaların pratiğe geçirilememesidir. Eşit vatandaşlığı hedefleyen evrensel sosyal politikaların geliştirilmesine rağmen uygulamadaki eksikler sebebiyle örneğin LGBT ve kadın grupları eşit vatandaşlık haklarına sahip değillerdir (Yılmaz ve Göçmen, 2016).

Günümüzde vatandaşlık normlarını ve pratiklerini anlayabilmek için mevcut siyasi ortamda vatandaşlara atfedilen rolü de irdelemek gerekmektedir. Geleneksel olarak daha görev odaklı ve muhafazakar bir siyasi kültüre sahip Türkiye'de, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) özellikle eğitim politikalarında daha geleneksel bir gençlik hedeflemiştir (Yılmaz, 2018). Türkiye'deki vatandaşlık eğitiminde, farklı dönemlerde değişik vatandaşlık tanımlarına ve normlarına vurgu yapılmış, yaygınlaşmasına katkıda bulunulmuştur (Sen ve Starkey, 2017; Çayır, 2011; Üstel, 2004). Örneğin 1995-2005 yılları arasında, Türkiye'nin AB müzakere sürecine paralel, vatandaşlık eğitiminde insan hakları ve küresel değerleri vurgulayan temalar öne çıkarılmıştır (Sen ve Starkey, 2017). 2005'te bu dersler müfredattan kalkmıştır. Türkiye'de vatandaşlık eğitimine ilişkin yapılan son çalışmalar etnik-dini, devlet odaklı ve neoliberal temalarının ağır bastığını, küresel değerlerin ise geri planda kaldığını göstermiştir (Sen, 2020).

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), iktidara geldiği ilk dönemde yukarıda tartışılan demokratikleşme yolunda attığı adımlar sonrasında popülist ve otoriter bir dönüşüm

yaşamıştır (Başer & Öztürk, 2017; Öktem & Akkoyunlu, 2016; Somer, 2016) ve bu, siyasi kültürün dönüşümüne etki etmiştir. AKP hükümetinin halkın demokratik iradesi üzerine inşa edilen çoğunlukçu bir anlayışa dayanan popülizmi (Özbudun, 2014; Sözen, 2020; Aytac ve Öniş, 2014; Dinçşahin, 2012), zamanla “rekabetçi otoriterlik” (Castaldo, 2018; Esen ve Gümüşçü, 2016) veya hibrid rejim (Öniş, 2016) olarak nitelendirilmiştir. AKP’nin “otoriter neoliberal” politikaları ile yürütmenin merkezileştirilmesi ve muhalefetin kriminalize edilmesi gibi stratejilerle yasal ve idari rollerini güçlendirdiği ve halkın katılımını engellediği tartışılmıştır (Borsuk vd., 2021). Otoriterleşen siyasi ortam içerisinde sivil toplum ve aktif vatandaşlığa dair dinamikler de değişmektedir. AB üyelik müzakereleri ile sivil toplumda hem nicel olarak hem nitel olarak olumlu dönüşümler yaşanmasına rağmen zamanla belli STK’lar için faaliyet alanları daralmış, yasal engeller artmıştır (Yabancı 2019). Buna karşın hükümet yanlısı STK’larda nicel olarak artış gözlemlenmiştir (Yabancı, 2019; Doyle, 2018). Birçok STK, aktivitelerine getirilen hukuki engellerle mücadele etmektedir (Doyle, 2018; Ayata ve Karan, 2015).

Bir yandan da katılım alanlarının daralması veya vatandaşların kamu politikası oluşturma sürecinden dışlanması, karşı bir tepki ile aktif vatandaşlığı tetikleyebilmektedir. Örneğin, Borsuk vd. (2021) “neoliberal otoriterliğin” yükselmesine tepki olarak ona karşı mücadelenin güçlendiğini yazmıştır. Protesto, dilekçe, dava açma gibi birçok araç ile vatandaşlar hak taleplerinde bulunmaktadır. Bu, liberalizmin ve neoliberal politikaların potansiyel pasif, apolitik, bireyci özelliklerine karşı aktif vatandaşlık uygulamalarının ne ölçüde etkin olabileceğini göstermesi için önem teşkil etmektedir (Borsuk vd., 2021). Özellikle Gezi Parkı protestoları Türkiye’de vatandaşlık, vatandaşın rolü ve vatandaş-devlet arasındaki ilişkinin irdelendiği önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir (Bee and Kaya, 2017). 2013 sonrasında devletin sivil topluma müdahalesi artarken aynı zamanda “dirençli ve aktif” (Kaya, 2017) vatandaşlık ile “muhafif vatandaşlık” (Yabancı, 2019) örnekleri artış göstermiştir. Bu dönemde kadınlar ve gençler gibi dışlanan gruplar daha tepkisel eylemler gerçekleştirerek vatandaşlık taleplerini ortaya koymuşlardır (Bee and Kaya, 2017). Yerelde çevre hareketlerinde artış gözlemlenmiştir (Özler ve Obach, 2018). Özellikle neoliberal kalkınma projelerine karşı ortak çevre sorunları odaklı hareketler bu dirence karşı önemli örnekler teşkil etmektedir ve hem katılımı hem bir arada hareket etmeyi güçlendirmektedir (Paker, 2020). Bu dönemdeki vatandaşlık hareketleri ile mevcut siyasi ve ideolojik ayrımlara ve bireyselliğe karşı, evrensel ve toplumsal değerler de vurgulanmıştır (Kaya, 2017). Devlet ve vatandaş arasında eleştirel ve/veya çatışmalı bir ilişkinin var olduğunu gösteren bu örnekler liberal vatandaşlığın temelindeki devleti izleme, eleştirme, sorumlu tutma gibi pratikleri yansıtmaktadır.

Bütün bu gelişmeler Türkiye’de otoriterleşen bir siyasi ortamda vatandaşların talep ve katılımının eş zamanlı olarak kısıtlandığını ve tetiklendiğini göstermektedir. Bu da

aynı ortamda farklı vatandaşlık normlarının rekabet içinde olabileceğine işaret etmektedir. Aşağıdaki değerlendirme de ampirik olarak bu rekabetin öğelerini ve dengelerini anlamayı hedeflemektedir. Liberal-hak eksenli, aktif-cumhuriyetçi, görev odaklı, kozmopolit veya eleştirel vatandaşlık normlarına verilen destek Türkiye’de vatandaşlığın demokrasiyi güçlendirecek nitelikte olup olmadığına işaret edecektir. Özellikle popülist siyasetin küresel ölçekte hakim olduğu bir dönemde, vatandaşların kendilerine atfettikleri vatandaşlık rollerini ve katılım için motivasyonlarını anlamak önemlidir.

5. Veri ve Analizi

Bu çalışmada Uluslararası Sosyal Saha Çalışmaları Programı’nın (ISSP) 2014 yılında Türkiye’de vatandaşlık üzerine yaptığı anket çalışmasının verileri kullanılmıştır. ISSP 1985 yılından beri çalışmalarını yürüten ve günümüzde yaklaşık 43 ülkede faaliyet gösteren uluslararası bir programdır. Çevre, sağlık, din, aile ve değişen cinsiyet rolleri, eşitsizlik, ulusal kimlik gibi birçok alanda ülkelerarası siyasi, sosyal ve kültürel karşılaştırmalara olanak sağlayacak nitelikte veri toplamaktadır. Her yıl farklı bir tema üzerine anket çalışması yapan ISSP, 2014 yılında vatandaşlık modülüne yer vermiştir. Modülde bulunan 64 soru arasından 18’i vatandaşlık normlarına ilişkin sorulardır. İyi vatandaş olmak için yapılması gerekenlere ek olarak demokrasilerde vatandaşlara verilen haklara atfedilen önemi sormaktadır.

Vatandaşlık normlarına ilişkin ilk soru, iyi vatandaşlık tutum ve davranışlarını şu şekilde sormuştur: “İyi bir vatandaş olma konusunda farklı fikirler vardır. Kişisel açıdan düşündüğünüzde, 1’den 7’ye sıralanmış, 1’in “hiç önemli değil”i, 7’nin “çok önemli”yi temsil ettiği bir cetvelde, okuyacaklarım ne kadar önemlidir?: 1) Seçimlerde her zaman oy kullanmak, 2) Hiç vergi kaçırmamak, 3) Her zaman yasa ve yönetmeliklere uymak, 4) Hükümetin icraatını yakından takip etmek, 5) Sosyal ve siyasal kuruluşlarda çalışmak 6) Farklı fikirlere sahip olanların düşünme biçimlerini anlamaya çalışmak, 7) Az bir miktar daha pahalı olsalar bile, aldığımız ürünleri siyasi, etik veya çevre kirliliği yaratan etkilerini göz önünde bulundurarak seçmek, 8) Türkiye’de maddi durumu sizden daha kötü olanlara yardım etmek, 9) Ülkemizin dışında, dünyada maddi durumu sizden daha kötü olanlara yardım etmek” (ISSP 2014).

Vatandaşlık normlarına dair ikinci soru ise vatandaşların demokrasilerde sahip olmaları gereken hakları şu şekilde sormuştur: “Bir demokraside insanların sahip oldukları haklar konusunda farklı fikirler vardır. Kişisel açıdan düşündüğünüzde, 1’den 7’ye sıralanmış, 1’in “hiç önemli değil”i, 7’nin “çok önemli”yi temsil ettiği bir cetvelde, okuyacaklarımın her biri ne kadar önemlidir?: 1) Tüm vatandaşların kendi gereksinimlerini karşılayacak düzeyde bir hayat standardına sahip olması, 2) Seçilmiş olsun olmasın tüm hükümet yetkililerinin azınlıkların haklarına saygı göstermesi ve koruması, 3) Kamusal karar verme süreçlerine katılabilmesi için halka daha fazla olanak sağlanması, 4) Vatandaşların, hükümetin icraatına muhalif

olduklarında, sivil itaatsizlik eylemlerine katılabilmesi, 5) Koşullar ne olursa olsun devletin demokratik haklara saygı göstermesi, 6) Ağır suçlardan hüküm giymiş olanların vatandaşlık haklarını kaybetmesi, 7) Ülkenin vatandaşı olmayan fakat uzun zamandır o ülkede yaşayanların, genel seçimlerde oy kullanma haklarının olması, 8) Vatandaşların oy kullanmama hakkının olması, 9) Sağlık hizmetlerinin herkese sunulması” (ISSP 2014).

Vatandaşlık normlarına ilişkin bu iki soruya ait 18 ifade, vatandaşlık normlarının hangi boyutlarını yansıttıklarını tespit edebilmek için bir faktör analizine tabi tutulmuştur (Tablo 1). Buradaki amaç bu 18 ifadeyi farklı norm sınıflandırmaları ile daha özet ve anlaşılır şekilde göstermektir. Faktör analizi bize ifadelerin birbirleriyle ve mevzubahis faktör ile yüksek korelasyona sahip olduğu, ancak faktörler arası korelasyonun olmadığı bir sınıflandırma sunar (Büyüköztürk, 2002). Uygulanan faktör analizi sonucunda literatürdeki vatandaşlık kuramlarıyla da örtüşen 4 farklı vatandaşlık normu boyutu ortaya çıkmıştır. Bunlar *hak eksenli vatandaşlık normları*, *aktif vatandaşlık normları*, *görev odaklı vatandaşlık normları* ve *eleştirel vatandaşlık normlarıdır*.

Tablo 1. Faktör analizi-2014 ISSP vatandaşlık normları

Faktör ve ifadeler	Faktör yük değeri	Öz değer	Cronbach alfa
Hak eksenli		5.06	0.78
Gereksinimleri karşılayacak hayat standardına sahip olmak	0.74		
Hükümet yetkililerin azınlık haklarına saygı göstermesi	0.80		
Kamusal karar verme süreçlerine katılma olanakların sağlanması	0.75		
Devletin demokratik haklara saygı göstermesi	0.68		
Sağlık hizmetlerinin herkese sunulması.	0.56		
Aktif		2.09	0.78
Farklı fikirleri anlamaya çalışmak	0.69		
Etik, siyasi ve çevre etkilerine göre alışveriş yapmak	0.70		
Ülkemizin dışındakilere yardım etmek	0.49		
Sivil itaatsizlik eylemlerine katılabilmek	0.53		
Hükümetin icraatını yakından takip etmek	0.54		
Sosyal ve siyasal kuruluşlarda çalışmak	0.70		
Türkiye’de maddi durumu sizden daha kötü olanlara yardım etmek			
Görev odaklı		1.87	0.68
Seçimlerde her zaman oy kullanmak	0.70		
Hiç vergi kaçırmamak	0.74		
Her zaman yasalara uymak	0.74		
Eleştirel		1.03	0.61
Ağır suçlardan hüküm giymiş olanların vatandaşlık haklarını kaybetmesi	0.73		
Vatandaşı olmayan, uzun zamandır o ülkede yaşayanların oy kullanması	0.79		
Vatandaşların oy kullanmama hakkının olması	0.59		

Faktör analizinden çıkan ilk boyut, *hak eksenli* vatandaşlık normlarını kapsamaktadır. Liberal vatandaşlık kuramında vurgulanan eşitlik, birey ve hak talepleri normlarını yansıtmaktadır. Örneğin, vatandaşın devletten beklentilerini vurgulayan ifadeler bu boyuta dahildir: 1) Tüm vatandaşların kendi gereksinimlerini karşılayacak düzeyde bir hayat standardına sahip olması, 2) Sağlık hizmetlerinin herkese sunulması. Bu boyut liberal vatandaşlığın temelindeki *haklarda eşitlik* olgusuna da vurgu yapmaktadır: 3) Seçilmiş olsun olmasın tüm hükümet yetkililerinin azınlıkların haklarına saygı göstermesi ve koruması. Ve yine genel anlamda demokratik hakların korunmasına ilişkin iki ifade de bu boyuta dahildir: 4) Koşullar ne olursa olsun devletin demokratik haklara saygı göstermesi 5) Kamusal karar verme süreçlerine katılabilmesi için halka daha fazla olanak sağlanması. Hak eksenli vatandaşlık normu, devlet–birey ilişkisinde devletin bireye karşı sorumluluklarını, demokratik, azınlık ve sosyal hakları ve bireylerin karar verme sürecine katılma hakkı gibi liberal vatandaşlığın özellikle haklar vurgusunu temsil etmektedir.

Faktör analizinden çıkan ikinci boyut, cumhuriyetçi vatandaşlık kuramının vurguladığı *aktif vatandaşlık* normudur. 18 ifadenin 7’si bu grupta toplanmıştır. Bu boyut öncelikle vatandaşın sorumluluklarını kapsamaktadır: 1) Hükümetin icraatını yakından takip etmek, 2) Sosyal ve siyasal kuruluşlarda çalışmak, 3) Vatandaşların, hükümetin icraatına muhalif olduklarında, sivil itaatsizlik eylemlerine katılabilmesi. Bu boyut, aynı zamanda bireyden önce toplumun öncelendiği, toplumun iyiliği için yapılan eylemleri yansıtmaktadır: 4) Az bir miktar daha pahalı olsalar bile, aldığımız ürünleri siyasi, etik veya çevre kirliliği yaratan etkilerini göz önünde bulundurarak seçmek, 5) Türkiye’de maddi durumu sizden daha kötü olanlara yardım etmek, 6) Ülkemizin dışında, dünyada maddi durumu sizden daha kötü olanlara yardım etmek, 7) Farklı fikirlere sahip olanların düşünme biçimlerini anlamaya çalışmak. Özellikle 6. ve 7. normlar ulus sınırlarını aşarak, bu normun kozmopolit seviyesini göstermektedir. Toplumsal kurumlara katılım, farklılıkları anlamaya açık olmak, çevremizi düşünerek hareket etmek, devletin icraatlarını takip edip, gerektiğinde çatışmadan devlete karşı çıkmak aktif vatandaşlık normunun öğeleridir.

Faktör analizinden çıkan üçüncü boyut, *görev odaklı vatandaşlık* normudur. Bu boyut devletin işleyişine destek olma ve devlete karşı görevlerimizi gerçekleştirme normlarını kapsamaktadır: 1) Seçimlerde her zaman oy kullanmak, 2) Hiç vergi kaçırmamak, 3) Her zaman yasa ve yönetmeliklere uymak. Bu norma göre iyi vatandaş olmak için herhangi bir katılım beklentisi yoktur, vatandaşlığın yasal gerekliliklerine uymak öncelenmiştir. Oy kullanmak hem bir hak hem de görev olarak kavramsallaşabilmektedir. Türkiye’de oy kullanmanın yasal zorunluluğu göz önünde bulundurulduğunda burada görev odaklı ifadeler ile aynı norm grubunda toplanması beklenmektedir.

Analizden çıkan dördüncü ve son boyut, geleneksel vatandaşlık tanımlarını esneten, genel vatandaşlık pratikleri ile haklar ve görevler arasındaki bağı sorgulayan normları yansıtmaktadır. “*Eleştirel vatandaşlık*” olarak

kavramsallaştırabileceğimiz bu norm boyutu üç ifadeye toplanmıştır: 1) Ağır suçlardan hüküm giymiş olanların vatandaşlık haklarını kaybetmesi. Burada ulus devlet seviyesindeki statüden gelen bir vatandaşlık hakkının yasalara uymayanlar için kaybedilmesinin desteklenmesi ifade edilmektedir. Tam tersi bir durum şu ifadeye yansıtılmaktadır: 2) Ülkenin vatandaşı olmayan fakat uzun zamandır o ülkede yaşayanların, genel seçimlerde oy kullanma haklarının olması. Burada da ulus seviyesinde yasal vatandaşlık statü sahibi olmayan fakat uzun süre bir ülkede yaşayarak bir vatandaşlık pratiği uygulamış kişilerin, önemli bir vatandaşlık hakkı olan genel seçimde oy kullanma hakkının verilmesine ilişkin bakış açısı mevcuttur. Son olarak bu grupta, 3) Vatandaşların oy kullanmama hakkının olması ifadesi vardır. Bu da özellikle oy vermenin zorunlu olduğu bir ülkede liberal bir hakkı yansıtmaktadır. Yani vatandaşların katılmama hakkına, oy kullanmama hakkının dahil edilmesidir. Bir yandan liberal vatandaşlık özelliklerini barındıran fakat aynı zamanda mevcut vatandaşlık normlarını sorgulayan, vatandaşlıkta dahil edilen ve dışlananların sınırlarını yeniden düzenleyen bu normlar bu çalışmada *eleştirel vatandaşlık* boyutu olarak kavramsallaştırılmaktadır.

6. Bulgular

Çalışmada analiz edilen normların Türkiye’de vatandaşlar tarafından ne derecede desteklendikleri aşağıda bulunan Tablo 2’de sunulmuştur. Tabloda, sorulara verilen yanıtlar arasında “hiç önemli değil (1)” ve “çok önemli (7)” skalasında yanıt olarak 6 ve 7 verenler sunulmaktadır. 6 ve 7 sayıları “çok önemli” olarak değerlendirilmektedir ve Tablo 2’deki son sütunda 6 ve 7 cevabını verenlerin yüzdelerinin toplamı gösterilmektedir. Skaladaki bu iki değer, normlara atfedilen önemi ve yüksek seviyede desteği yansıtmaktadır. Örneğin “iyi bir vatandaş olma” sorusuna “seçimlerde her zaman oy kullanmak” cevabına katılımcıların %13.6’sı 6, %75.6’sı 7 seviyesinde “çok önemli” değeri vermiştir. Aşağıdaki tabloda göreceğiniz gibi bu cevaba desteğin toplamı 89.3%’dir.

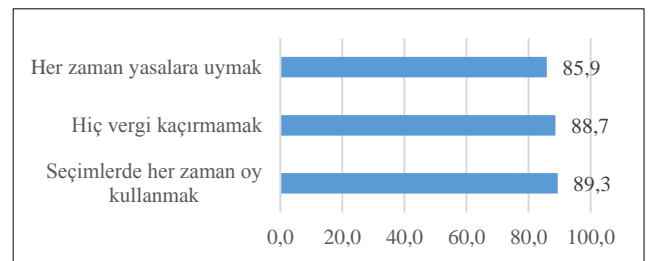
Bulgular, dört norm kategorisindeki tüm ifadelerin genel anlamda yüksek seviyelerde desteklendiğini göstermektedir. Tüm ifadeler için katılımcıların %50’sinden fazlası 6 veya 7 seviyesinde önem atfederek çok önemli bulmuşlardır. Bu da Türkiye’de hem liberal hem cumhuriyetçi vatandaşlık değerlerinin yaygın olarak desteklendiği, demokratik bir vatandaşlık temelini bulduğunu göstermektedir.

Tabloda, yüksek seviyelerde “çok önemli” olarak değerlendirildiği göze çarpan iki norm, görev odaklı vatandaşlık normları ile hak eksenli vatandaşlık normlarıdır (Figür 1 ve Figür 2). İyi vatandaşlığı tanımlarken katılımcıların %89.3’ü “Her zaman oy kullanmanın” çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Vatandaşların %88.7’si hiç vergi kaçırmamanın ve %85.9’u her zaman yasalara uymanın iyi vatandaşlık için çok önemli olduğunu iletilmişlerdir. Bu bulgu, görev odaklı vatandaşlık normlarının Türkiye’de güçlü bir şekilde desteklendiğini

göstermektedir. Bu da Türkiye’de vatandaşlığa dair literatürü ve yapılan ampirik çalışmaları desteklemektedir.

Tablo 2. Vatandaşlık normlarına 6 veya 7 seviyesinde "çok önemli" cevabını verenler (%)

	6 veren	7 veren	6 ve 7 Toplam
Hak eksenli			
Gereksinimleri karşılayacak hayat standardına sahip olmak	13.7	76.3	90.1
Hükümet yetkililerin azınlık haklarına saygı göstermesi	19.2	64.4	83.7
Kamusal karar verme süreçlerine katılma olanakların sağlanması	23.8	58.7	82.5
Devletin demokratik haklara saygı göstermesi	21.0	59.5	80.5
Sağlık hizmetlerinin herkese sunulması	11.8	79.9	91.7
Aktif			
Farklı fikirleri anlamaya çalışmak	21.2	45.0	66.2
Etik, siyasi ve çevre etkilerine göre alışveriş yapmak	25.0	40.4	65.3
Ülkemizin dışındakilere yardım etmek	20.1	53.0	73.1
Sivil itaatsızlık eylemlerine katılabilmek	19.6	36.5	56.0
Hükümetin icraatını yakından takip etmek	22.2	46.4	68.6
Sosyal ve siyasal kuruluşlarda çalışmak	18.1	36.0	54.1
Türkiye’de maddi durumu sizden daha kötü olanlara yardım etmek	21.6	62.2	83.8
Görev odaklı			
Seçimlerde her zaman oy kullanmak	13.6	75.7	89.3
Hiç vergi kaçırmamak	15.4	73.3	88.7
Her zaman yasalara uymak	21.0	64.9	85.9
Eleştirel			
Ağır suçlardan hüküm giymiş olanların vatandaşlık haklarını kaybetmesi	18.7	35.4	54.1
Vatandaşı olmayan, uzun zamandır o ülkede yaşayanların oy kullanması	17.2	36.1	53.3
Vatandaşların oy kullanmama hakkının olması	16.5	56.8	73.3

Figür 1. Görev odaklı vatandaşlık normlarına “çok önemli” diyenler (%)

“Çok önemli” olarak görülen diğer bir vatandaşlık normu, hak eksenli vatandaşlık normudur. Hak eksenli normların önemi görev odaklı normlara verilen destek seviyelerine benzemektedir. Hem Tablo 2 hem Figür 2’de görüldüğü üzere farklı haklara atfedilen önem %80 veya üzeridir. Buradaki hak talepleri arasından en çok destek alan iki konu devletten beklentileri vurgulamaktadır. Katılımcıların %91.7’si sağlık hizmetlerinin herkese sunulmasının çok önemli olduğunu düşünmektedir. %90’ı ise “gereksinimleri karşılayacak hayat standartlarına sahip olmak” normunun çok önemli olduğunu düşünmektedir. Bu da temel hakların temininin devlet tarafından beklendiğine işaret etmektedir.

Buna ek olarak demokratik haklar, azınlık hakları ve karar verme süreçlerine katılım konuları da %80 üzeri “çok önemli” olarak görülmektedir. Türkiye’de liberal normlara atfedilen yüksek değer Türkiye’de vatandaşlık algısı ve anlayışında süregelen tanımlara karşı dönüşümü desteklemektedir.

Figür 2. Hak eksenli vatandaşlık normlarına “çok önemli” diyenler (%)

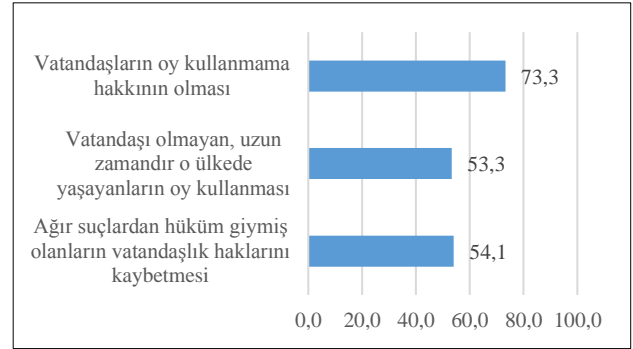

Figür 3. Aktif vatandaşlık normlarına “çok önemli” diyenler (%)

Liberal ve görev odaklı vatandaşlık normlarından sonra en büyük destek, aktif vatandaşlık normlarına verilmiştir (Figür 3). Aktif vatandaşlık normları katılım ve topluluk olma değerlerini kapsamaktadır. Bu norm, bir yandan sosyal ve siyasi kuruluşlarda çalışmak, sivil itaatsizlik eylemlerine katılmak ve hükümet icraatını takip etmek gibi toplumun işleyişini pekiştirmeyi ve vatandaşların sorumluluklarını kapsamakta; diğer yandan da farklı fikirleri anlamak, Türkiye’de ve Türkiye dışındakilere yardımcı olmak gibi yerel ve küresel seviyede topluluklara açık olmak, zor durumda olanlara karşı sorumluluk almak gibi normları vurgulamaktadır. Katılımcıların %50’si ile %75’i arası bu normların “çok önemli” olduğunu düşünmektedir. Hak talepleri ile karşılaştırıldığında aktif vatandaşlık normlarının nispeten daha az önemsendiği ortaya çıkmaktadır. Aktif vatandaşlık normu altında,

vatandaşlar tarafından en çok önemsenen iki normun ülke içinde ve dışındakilere yardım etmek olması da literatürdeki topluma karşı sorumluluk vurgusunu desteklemektedir.

Eleştirel vatandaşlık normları (Figür 4) arasından, ağır suçlardan hüküm giymişlerin vatandaşlık haklarını kaybetmeleri ile vatandaş olmayanların oy kullanmasına destek diğer tüm normlara göre daha düşük seviyelerdedir. Fakat yine de %54 ve %53 olmak üzere katılımcıların yarısından fazlası bu iki normu çok önemli bulmaktadır. Vatandaşların oy kullanmama hakkının olması ifadesi de önemlidir. Burada, özellikle oy kullanmanın zorunlu olduğu bir ülkede bireyler için bağımsız bir alan yaratma çabası, katılmama hakkını savunma; dolayısıyla eleştirel, liberal bir normu vurgulamaktadır. Bu norma destek %73 ile epey yüksektir.

Figür 4. Eleştirel vatandaşlık normlarına “çok önemli” diyenler (%)

7. Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırma, Türkiye’de öne çıkan vatandaşlık normlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu tarz nicel araştırmalar için bu araştırma önemli bir ilk adımdır. Buradaki betimleyici analiz, toplanan nicel verilerin vatandaşlık normlarını anlamak ve potansiyel değişimini izlemek açısından önemini göstermektedir. Aktif ve hak temelli vatandaşlığı destekleyen dönüm noktalarına rağmen hiyerarşik, ulusalcı, pasif bir vatandaşlık fikri Türkiye’de vatandaşlık literatüründe yerini korumaktadır. Vatandaşlığın bu şekilde kavramsallaşması yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde bir kimlik oluşturma ihtiyacından ve bu süreçte keskinleşen güçlü ve merkezi devlet sisteminden kaynaklanmaktadır. 2000’lerin başında Avrupa Birliği müzakerelerinde atılan önemli adımlar ve 2013’teki Gezi Parkı protestoları gibi kırılma noktaları Türkiye’de aktif, kozmopolit ve hak temelli vatandaşlık normlarının potansiyeline ve varlığına işaret etmiştir. Yakın dönemde de görev odaklı vatandaşlık söylemlerinin devam ettiğini, aktif vatandaşlığı gerçekleştirme mecralarının daraldığını ve bu daralma karşısında artan eylemler ve hak talepleri ile birlikte farklı vatandaşlık değer ve pratiklerinin eşzamanlı olarak etkileşim halinde olduklarını gözlemlemekteyiz. Çalışmanın bulguları da Türkiye’de eş zamanlı olarak farklı vatandaşlık normlarının güçlü olduğuna işaret etmektedir. Bir yandan görev odaklı vatandaşlık normu güçlü bir şekilde kendini korurken, hak eksenli vatandaşlık normu da bir o kadar güçlüdür.

Yukarıdaki analiz, Türk vatandaşlarının, farklı derecelerde olsa da dört normu da benimsediğini doğrulamaktadır: liberal, aktif, görev odaklı ve eleştirel. Önemli bir bulgu, görev odaklı normlarına atfedilen öneme rağmen, liberal

vatandaşlık normlarının ağırlığının onunla örtüşmesidir. İlginçtir ki, “çok önemli” olarak en yüksek yüzdeyi alan iki ifade, iyi bir yaşam standardına ulaşmayı önceleyen ifadelerdir. “Gereksinimleri karşılayacak hayat standardına sahip olmak” normunu katılımcıların %90’ı 6 ve 7 puan ile çok önemli bulurken, “sağlık hizmetlerinin herkese sunulması” normuna %92’si “çok önemli” demiştir. Bu da vatandaşların devlete yüklediği rolü vurgulamaktadır. Dolayısıyla, bir yandan Türk vatandaşları iyi vatandaşlık için yükümlülüklerini önemli bulurken, aynı zamanda devletten kendilerine temel bir yaşam standardı sağlamasını beklemektedirler. Bu da yasalara uyan vatandaşı koruyan güçlü devlet anlatısıyla uyumludur.

Görev odaklı ve hak eksenli vatandaşlık normları çelişki gibi görünse de eşzamanlı olarak “çok önemli” değerlendirilmeleri Türkiye’de vatandaşlık ile ilgili iki önemli özelliğe işaret etmektedir. İlki, haklar ve sorumluluklar arasındaki bağıdır. Bu, Türkiye’deki vatandaşların, hakların kazanılmasını sorumlulukların yerine getirilmesine bağlamaları ile açıklanabilir. Tamamen liberal bir vatandaşlık anlayışından ziyade, cumhuriyetçi ve yükümlülükler dayalı bir vatandaşlık anlayışına işaret etmektedir. Bu, göreve dayalı vatandaşlığı ve vatandaş ile devlet arasındaki ilişkide devlete atfedilen rolü vurgulayan literatürü desteklemektedir. Dolayısıyla Türk vatandaşı liberal, hak eksenli vatandaşlık normunu desteklerken dahi devlete ve kendisine daha büyük bir rol atfetmektedir.

Haklar ve sorumluluklar arasındaki bağ, “ağır suçlardan hüküm giymiş olanların vatandaşlık haklarını kaybetmesi” ifadesine %54 seviyesinde atfedilen önem ile de desteklenmektedir. Bu, toplumun önemli bir bölümünün vatandaşlık görevlerini yerine getirenlere (özellikle yasaya uyanlara) hakların verilmesi gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Katılımcıların yarısından biraz fazlası da uzun vadeli ikamet sonucunda oy kullanma hakkının verilmesinin önemli olduğunu düşünmektedir. Bu da iki şekilde değerlendirilebilir. Bir yandan, haklar ve görevlerin bağı düşünülürse, vatandaşların bir kısmı bir topluluğun üyesi olarak uzun süre vatandaşlık gerekliliklerini yerine getirenlere bu temel hakkın verilmesi gerektiğini önemsemektedir. Bir yandan da Türkiye’de daha kozmopolit, liberal değerlerle toplum üyelerinin oy verme hakkına sahip olduğunu düşünen bir kesim olduğuna işaret etmektedir. Bu ifadeler ne destek ne de karşı duruş çok yüksek olmamakla birlikte, her ikisi de bir çoğunluk tarafından desteklenmektedir, ki bu da hak ve yükümlülükler arasındaki bu bağı pekiştirmektedir.

İkinci olarak, hem hak eksenli hem görev odaklı vatandaşlık normlarının yüksek seviyelerde önemli olmaları günümüz vatandaşlık ve sivil toplum literatüründeki gelgitlerin ampirik yansıması olabileceğine işaret etmektedir. Otoriterleşen siyasi ortamda bir yandan görev odaklı vatandaşlık söylemleri ve aktif vatandaşlık alanlarının daraltılması ile pasif vatandaşlık normlarının desteklendiğini görmekteyiz. Bir yandan da bu daralan alana tepki olarak vatandaşların aktif hak talepleri ve tepkilerini gözlemlemekteyiz. Bu da aktif vatandaşlık ve

hak eksenli vatandaşlık normlarını güçlendirme potansiyeline sahiptir.

Çalışmanın bir diğer sonucu aktif vatandaşlık normlarına atfedilen önemdir. Bu normlar, Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına katılım, farklılıkları anlama ve siyasi motivasyonla hareket etme gibi alışkanlıklarla vatandaşlığı şekillendirmektedir. Bu da demokratik vatandaşlık pratiklerinin gelişimine işaret etmektedir. Aktif vatandaşlık normları arasında en yüksek destek, Türkiye’de ve Türkiye dışında ihtiyacı olan insanlara yardım etmek normlarına çıkmaktadır. Bu, vatandaşların topluma ve devlete yardım etmeleri beklentisini vurgulayan vatandaşlık anlatısıyla uyumludur. Topluluk duygusu, katılım ve devleti gözlemleme normları demokratik ortamın sürdürülebilirliğine işaret etmektedir. Bu da dünyada popülistlerin demokrasiyi güçlendirme vaatlerinin daha otoriter politikalarla sonuçlandığı bir dönemde umut vericidir. Hak eksenli normlar arasında azınlık hakları, katılım hakları ve genel demokratik haklar konularını vurgulayan normlara atfedilen önem de Türkiye’de demokrasiye desteklemektedir.

Bu araştırma, Türkiye’de özel bir vatandaşlık anlayışı ile, liberal demokrasinin güçlü bir görev normu üzerine inşa edildiğine işaret etmektedir. Bu da günümüzde Türkiye’de liberal vatandaşlık anlayışı güçlenirken görev odaklı vatandaşlık normlarının da kalıcı olduğunu, vatandaşlık görevinden vazgeçmeyen fakat liberal hak arayışında olan bir Türk vatandaşlığı portresi çizmektedir. Yapılan çalışmalar, özellikle yeni demokrasilerde aktif vatandaşlık normlarının demokratik eylemler için liberal vatandaşlık normlarına göre daha yaygın ve etkin olduğunu göstermiştir (Cenker-Özek vd., 2021). Bu çalışma da Türkiye’de liberal demokratik pratikler için liberal değerlerin yetersiz olduğunu, görev odaklı değerlerin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de liberal söylem, cumhuriyetçi vatandaşlık normlarından bağımsız değildir. Demokratik siyasetin gücü için hak temelli söylemlerin görev odaklı söylemleri de dahil olması önemlidir.

Bir yandan ulusal seviyede otoriterleşen siyaset, bir yandan da küresel seviyede liberal demokrasiye karşı popülist ve aşırı sağ siyasetin yükselişte olması Türkiye’de vatandaşlık norm ve pratiklerini etkileme potansiyeline sahiptir. Normlar çok hızlı değişmemekle birlikte kilit olaylar ve değişen siyasi kültürle birlikte dönüşebilmektedir. Türkiye’de halihazırda pasif, hiyerarşik ve milliyetçi olarak tanımlanan vatandaşlığın zaman içinde bu yönde derinleşmesi veya daha liberal, demokratik pratiklerle evrilmesi söz konusudur. Liberal– cumhuriyetçi- pasif ekseninde gelgitler yaşayan Türkiye’de vatandaşlık normlarında hak eksenli ve liberal normlarının yüksek destek görmesi, illiberal, otoriter eğilimlere karşı bir güce işaret etmektedir. Azınlık hakları gibi liberal normlara atfedilen önem, toplumun geniş bir kesiminin hâlâ Türkiye’de farklılıkları ve bu farklılıkların getirdiği hakları önemsediklerini göstermektedir. Toplumsal bölünmelerin siyasi ve toplumsal gerilime neden olduğu Türkiye için bu değerlere verilen yüksek destek umut vericidir.

Kaynakça

- Arat, Y. (1998). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık. A. Ünsal (Ed.), *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 67-76.
- Ayata, G. & Karan, U. (2015). *Sivil Toplum Aktif Katılım: Uluslararası Standartlar, Ulusal Mevzuattaki Engeller, Öneriler*. TÜSEV Yayınları, İstanbul.
- Aytaç, S. E., & Öniş, Z. (2014). Varieties of populism in a changing global context: The divergent paths of Erdogan and Kirchnerismo. *Comparative Politics*, 47(1), 41–59.
- Başer, B., & Öztürk, A. E. (2017). *Authoritarian politics in Turkey: Elections, resistance and the AKP*. I.B. Tauris.
- Başer, Z., & Çelik, A.B. (2014). Imagining peace in a conflict environment: Kurdish youths’ framing of the Kurdish issue in Turkey. *Pattern of Prejudice*, 48(3), 265-85.
- Bee, C. & Kaya, A. (2017), Youth and Active Citizenship in Turkey: Engagement, Participation and Emancipation. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 129-143.
- Bellamy, R. (2008). *Citizenship: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Borsuk, İ, Dinç, P., Kavak, S. & Sayan, P. (2021). Consolidating and Contesting Authoritarian Neoliberalism in Turkey: Towards a Framework. İ. Borsuk, P. Dinç, S. Kavak, ve P. Sayan (Eds.). *Authoritarian Neoliberalism and Resistance in Turkey: Construction, Consolidation and Contestation*. Palgrave Macmillan, Singapore.
- Büyükköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Castaldo, A. (2018). Populism and competitive authoritarianism in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 18(4), 467–487.
- Çenker-Özek, C.I., Çakmaklı, D. & Karakoç, E. 2021. Rights and Responsibilities: Citizenship Norms and Protest Activity in a Cross-Country Analysis. *Social Science Quarterly*, 102(4), 1394-1407.
- Çenker-Özek, C. I. (2018). 1990’lardan Günümüze Türkiye’de Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum: Bölgeler Arası bir Karşılaştırma. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 2018 Özel Sayısı, 44-77.
- Civics Monitor. <https://monitor.civics.org/>. Accessed 01/06/2022
- Çakmaklı, D. (2015). Active Citizenship in Turkey: Learning Citizenship in Civil Society Organizations. *Citizenship Studies*, 19 (3-4), 421-435.
- Çayır, K., & Gürkaynak, İ. (2008). The state of citizenship education in Turkey: Past and present. *Journal of Social Science Education*, 6(2), 50–58.
- Çayır, K. (2011). Turkey’s new citizenship and democracy education course: Search for democratic citizenship in a difference-blind polity? *Journal of Social Science Education*, 10(4), 22–30.
- Çelik, A.B. (2005). Transnationalization of human rights norms and its impact on internally displaced Kurds. *Human Rights Quarterly*, 27(3), 969-997.
- Dagger, R. (2002). Republican Citizenship. Işın, E.F. & B.S. Turner (Eds). *Handbook of Citizenship Studies*, Sage Publications, London, 145–57.
- Dinçşahin, S. (2012). A symptomatic analysis of the Justice and Development Party’s populism in Turkey, 2007–2010. *Government and Opposition*, 47(4), 618–640.
- Doyle, J.L. (2018). Government Co-option of Civil Society: Exploring the AKP’s Role Within Turkish Women’s CSOs. *Democratization*, 24(2), 244–264
- Esen, B. & Gümüüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606.
- Eslen-Ziya, H. & Kazanoğlu, N. (2020). De-democratization Under the New Turkey? Challenges for Women’s Organizations. *Mediterranean Politics*. 27(1), 101-122.
- Eyüboğlu, E. (1998). ‘Dar zamanlar’ cumhuriyetinde ‘ölmeye yatmak’. A. Ünsal (Ed.), *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 37-42.
- Göksel, N.G. and Güneş, R.B. (2005). The Role of NGOs in the European Integration Process: The Turkish Experience. *South European Society and Politics*, 10 (1), 57-72.
- Heper, M. (1998). Türkiye’de unutulmuş halk ve birey. A. Ünsal (Ed.) *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, pp.43-48.
- Heper, M. (1985). *The state tradition in Turkey*. Beverly: Eothen
- ISSP Research Group. 2016. International Social Survey Programme: Citizenship II - ISSP 2014. GESIS Data Archive, Cologne. ZA6670 Data file Version 2.0.0.
- Insin, E.F. & Nielsen G.M. (2008). *Acts of Citizenship*. London: Zed Books.
- Işın, E. F. & Turner, B.S. (Eds.). (2002). *Handbook of Citizenship Studies*. Sage Publications, London.
- İçduygu, A, Meydanoğlu, Z. & Sert, D. (2011), *Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası: Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II*. TUSEV Yayınları, İstanbul.
- İşyar, B. (2005). The origins of Turkish republican citizenship: The birth of race. *Nations and Nationalism*, 11(3), 343-360.
- Kadıoğlu, A., Keyman, F. & Çakmaklı, D. (2016). *Vatandaşlık Araştırması 2016*. İstanbul Politikalar Merkezi.
- Kancı, T. (2009). Reconfigurations in the discourse of nationalism and national identity: Turkey at the turn of the twenty-first century. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 9(3), 359–376.
- Kaya, A. (2017), Right to Public Space: Social Movements and Active Citizenship in Turkey. *Research and Policy on Turkey*, 2 (1), 1-9.
- Keyman, E. F., & Öniş, Z. (2007). *Turkish politics in a changing world: Global dynamics and domestic transformations*. İstanbul. Bilgi University Press, İstanbul.
- Keyman, E. F. (2005). Articulating citizenship and identity: the ‘Kurdish Question’. E.F. Keyman, & A. İçduygu (Eds.), *Citizenship in a global world: European questions and Turkish experiences*. Routledge, London, 267-288.
- Keyman, E.F. & İçduygu A., (Eds.) (2005). *Citizenship in a global world: European questions and Turkish experiences*. Routledge, London.
- Keyman, E. F., & İçduygu, A. (2003). Globalization, civil society and citizenship in Turkey: Actors, boundaries and discourses. *Citizenship Studies*, 7(2), 219-234.
- Kymlicka, W. (1996). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford University Press, Oxford.
- Kymlicka, W. & Norman, W. (1994). Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics*, 104 (2), 352–381.
- Linklater, A. (2007). *Critical theory and World Politics: Citizenship, Sovereignty and Humanity*, Routledge, London.
- Mounk, Y. (2018). The Undemocratic Dilemma. *Journal of Democracy*, 29 (2), 98-112.
- Oldfield, A. (1998). Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World. G. Shafir (Ed.), *The Citizenship Debates*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 75-89.
- Öktem, K., & Akkoyunlu, K. (2016). Exit from democracy: Illiberal governance in Turkey and beyond. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 469–480.
- Öniş, Z. (2016). Turkey’s two elections: the AKP comes back. *Journal of Democracy*, 27(2), 141–154.
- Özbudun, E. (2014). AKP at the crossroads: Erdoğan’s majoritarian drift. *South European Society and Politics*, 19(2), 155–167.
- Özler, Ş. İ. & Obach, B. (2018). Polarization and the Environmental Movement in Turkey. *Journal of Civil Society*, 14 (4), 311-327.

- Paker, H. (2020). Politicizing the environment: the ecological crisis of Turkey. C. Sokullu (Ed.), *Turkey in Transition: Politics, Society and Foreign Politics*. Peter Lang Verlag, Berlin, Germany.
- Polat, R. K. & Pratchett, L. (2014). Citizenship in the Age of the Internet: A Comparative Analysis of Britain and Turkey. *Citizenship Studies*, 18 (1), 63-80.
- Rumelili, B. & Çakmaklı, D. (2017). Civic Participation and Citizenship in Turkey: A Comparative Study of Five Cities. *South European Society and Politics*, 22(2), 365-384.
- Rumelili, B. & Keyman, E.F. (2015). Enacting multi-layered citizenship: Turkey's Armenians' Struggle for Justice and Equality. *Citizenship Studies*, 20(1), 67-83.
- Sandel, M. (1996). *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Schuck, P. (2002). Liberal Citizenship. E.F Işın & B.S. Turner (Eds.), *Handbook of Citizenship Studies*. Sage Publications, London, 131-44.
- Sen, A. (2020). Three Evils of Citizenship Education in Turkey: Ethno-religious Nationalism, Statism and Neoliberalism. *Critical Studies in Education*, 63, 307-322.
- Sen, A., & Starkey, H. (2017). The Rise and Fall of Citizenship and Human Rights Education in Turkey. *Journal of Social Science Education*, 16(4), 84-96.
- Somer, M. (2016). Understanding Turkey's Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 481-503.
- Sözen, Y. (2020). Studying Autocratization in Turkey: Political Institutions, Populism, and Neoliberalism. *New Perspectives on Turkey*, 63, 209-235.
- Steenekamp, C., & Loubse, R. (2016). Active Citizenship: A Comparative Study of Selected Young and Established Democracies. *Politikon*, 43(1), 117-134.
- Şimşek, S. (2004). New Social Movements in Turkey Since 1980. *Turkish Studies*, 5(2), 111-139.
- Ünsal, A. (ed.). (1998). *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*. İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- White, P. J. (1999). Citizenship Under the Ottomans and Kemalists: How the Kurds were Excluded. *Citizenship Studies*, 3(1), 71-102.
- Yabancı, B. (2019). Turkey's Tamed Civil Society: Containment and Appropriation Under a Competitive Authoritarian Regime. *Journal of Civil Society*, 15(4), 285-306.
- Yeğen, M. (2004). Citizenship and ethnicity in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 51-66.
- Yılmaz, İ. (2018). Islamic Populism and Creating Desirable Citizens in Erdoğan's New Turkey. *Mediterranean Quarterly*, 29(4), 52-76.
- Yılmaz, V., & Göçmen, İ. (2016). Denied Citizens of Turkey: Experiences of Discrimination among LGBT Individuals in Employment, Housing and Health Care. *Gender, Work and Organization*, 23(5), 470-488.
- Zihnioglu, Ö. (2019). The Prospects of Civic Alliance: New Civic Activists Acting Together with Civil Society Organizations. *Voluntas*, 30(2), 289-299.

Danimarka ve İsveç İçin İşsizlik Histerisi Hipotezinin Test Edilmesi

Testing the Unemployment Hysteresis Hypothesis for Denmark and Sweden

Mehmet ERDOĞMUŞ^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	30 Ocak 2023
Kabul	27 Şubat 2023
Yayın	17 Mart 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Birim Kök Testi,
İşsizlik Histerisi Hipotezi,
İşsizlik Oranı.

ÖZ

Bu çalışma Danimarka ve İsveç için işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliğini sınamaktadır. Ampirik analiz için gerekli işsizlik oranı verileri OECD veri tabanından sağlanmıştır. Analiz dönemi (OECD veri tabanındaki veri mevcudiyetine bağlı olarak) Danimarka için 1969–2022 dönemini, İsveç için ise 1960–2022 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada yıllık frekanslı veriler kullanılmıştır. Yıllık frekanslı verilerin seçilme nedeni mevsimsel etkilerden kaçınmaktır. İşsizlik oranı verileri ham haliyle kullanılmamıştır. Analizde lojistik dönüşümlü işsizlik oranları dikkate alınmıştır. Çalışmada lojistik dönüşümlü işsizlik oranı serilerinin durağan olup olmadığı araştırılmıştır. Danimarka verileri için Kapetanios vd. (2003) tarafından önerilen doğrusal olmayan birim kök testi ve Hepsag (2021) tarafından önerilen doğrusal olmayan birim kök testi uygulanmıştır. Hepsag (2021) tarafından önerilen testin Kapetanios vd. (2003) çalışmasında önerilen testten genel olarak daha güçlü olması nedeniyle Hepsag (2021) tarafından önerilen birim kök testinin sonucu dikkate alınmıştır. İsveç için ise hem bazı geleneksel testler [ADF birim kök testi, Elliott vd. (1996) tarafından önerilen birim kök testi, Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen durağanlık testi, Phillips ve Perron (1988) tarafından önerilen birim kök testi] hem de Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2007) tarafından önerilen ve yapısal kırılmaları dikkate alan durağanlık testi uygulanmıştır. Bunlar arasından Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2007) tarafından önerilen testin sonucu dikkate alınmıştır. Ampirik analiz neticesinde Danimarka ve İsveç için işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışmada politika yapıcılar için önemli önerilerde bulunulmuştur.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	30 January 2023
Accepted	27 February 2023
Available Online	17 March 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Unit Root Test,
The Unemployment Hysteresis Hypothesis,
Unemployment Rate.

ABSTRACT

This study tests the validity of the unemployment hysteresis hypothesis for Denmark and Sweden. Unemployment rate data required for the empirical analysis were obtained from the OECD database. The analysis period (dependent on data available in the OECD database) covers the period 1969–2022 for Denmark and the period 1960–2022 for Sweden. Annual frequency data were used in the study. The reason for choosing annual frequency data is to avoid seasonal effects. Unemployment rate data are not used in their raw form. Logistically transformed unemployment rates were taken into account in the analysis. In the study, it was investigated whether the logistically transformed unemployment rate series were stationary. For Danish data, the nonlinear unit root test suggested in the study of Kapetanios et al. (2003) and the nonlinear unit root test suggested in the study of Hepsag (2021) were applied. Since the test suggested in the study of Hepsag (2021) is generally more powerful than the test suggested in the study of Kapetanios et al. (2003), the result of the unit root test recommended in the study of Hepsag (2021) has been taken into account. For Sweden, both some traditional tests [the ADF unit root test, the unit root test proposed by Elliott et al. (1996), the stationarity test suggested by Kwiatkowski et al. (1992), and the unit root test recommended by Phillips and Perron (1988)] and the stationarity test proposed by Carrion-i-Silvestre and Sansó (2007), which takes into account structural breaks, were applied. Among them, the result of the test proposed by Carrion-i-Silvestre and Sansó (2007) was taken into account. As a result of the empirical analysis, it was concluded that the unemployment hysteresis hypothesis was not valid for Denmark and Sweden. In addition, essential recommendations were made for policymakers in the study.

^a Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Sivas, **E-Posta:** mehmet100058@outlook.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0001-9700-630X

△ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The objective of this study is to reveal whether the unemployment hysteresis hypothesis is valid for Denmark and Sweden. Denmark and Sweden [known for their cultural and linguistic proximity (Jochem, 2012: 19)] have been analysed to reveal whether unemployment rates in Denmark and Sweden react similarly to shocks. If it is known whether the unemployment hysteresis hypothesis is valid or not, it will be possible to implement a healthier economic policy to combat unemployment. If governments know whether the unemployment hysteresis hypothesis is valid, they will have the opportunity to implement a more effective economic policy to reduce unemployment rates.

Research Questions

This study seeks to answer whether the unemployment hysteresis hypothesis is valid for Sweden and Denmark. At the same time, an answer is sought as to whether an active economic policy would be meaningful for Sweden and Denmark in the combat against unemployment. In this way, it will be possible to reveal whether an active economic policy in the combat against unemployment is a waste of resources and time.

Literature Review

As a result of the literature review, it has been determined that many empirical studies investigate the validity of unemployment hysteresis. It can be said that unit root tests and/or stationarity tests are most commonly used by empirical studies to test the validity of the unemployment hysteresis hypothesis. The study of Blanchard and Summers (1986) is at the forefront of the empirical studies on unemployment hysteresis. Apart from this study, other examined empirical studies are as follows: Brunello (1990), Neudorfer et al. (1990), Jaeger and Parkinson (1994), Røed (1996), Song and Wu (1997), Arestis and Mariscal (1999), Papell et al. (2000), León-Ledesma (2002), Camarero and Tamarit (2004), Camarero et al. (2006), Gustavsson and Österholm (2006), Camarero et al. (2008), Gomes and Da Silva (2008), Lee and Chang (2008), Lee et al. (2009), Lee (2010), Chang (2011), Ayala et al. (2012), Cevik and Dibooglu (2013), Lee et al. (2013), Bakas and Papapetrou (2014), Cheng et al. (2014), Furuoka (2014), Tiwari (2014), Jiang and Chang (2016), Akdoğan (2017), Güriş et al. (2017), Meng et al. (2017), Bahmani-Oskooee et al. (2018), Rodriguez-Gil (2018), Yaya et al. (2019), Khraief et al. (2020), Omay et al. (2020), Yilanci et al. (2020), Omay et al. (2021), Bostancı and Koç (2022), Caporale et al. (2022), Cheng (2022), and Corakci et al. (2022).

Methodology

The data were obtained from the OECD (OECD Economic Outlook No. 111 database). Annual frequency data were preferred in the study. The reason for choosing annual frequency data is to avoid seasonal effects. Unlike numerous studies on the unemployment hysteresis hypothesis, unemployment rates were not used in their raw form in this study. In this study, considering the studies of

Koop and Potter (1999) and Bakas and Papapetrou (2014), the logistic transformation was applied to unemployment data. In order to choose the appropriate unit root tests and stationarity tests, the Harvey et al. (2008) linearity test was applied before the stationarity analysis [the studies of Khraief et al. (2020) and Güriş et al. (2017) were taken into account]. According to the linearity test, the Danish series was found to be nonlinear, and the Swedish series was linear. Therefore, for Danish data, the nonlinear unit root test suggested in the study of Kapetanios et al. (2003) [in this study, this test was named as KSS] and the nonlinear unit root test suggested in the study of Hepsag (2021) [in this study, this test was named as HS] were used. However, since the power of the HS test is generally higher than that of the KSS test, the result of the HS test was taken into account. For Sweden, both some traditional tests [the ADF test, the unit root test proposed by Elliott et al. (1996), the stationarity test suggested by Kwiatkowski et al. (1992), and the unit root test recommended by Phillips and Perron (1988)] and the stationarity test proposed by Carrion-i-Silvestre and Sansó (2007) [in this study, this test was named as CS], which takes structural breaks into account, were applied. However, the result of the test recommended by Carrion-i-Silvestre and Sansó (2007) was taken into account. As a result of the empirical literature review, it has been determined that there are no empirical studies that use the HS test with logistically transformed unemployment rate data to test whether the unemployment hysteresis hypothesis is valid for Denmark. Similarly, no study has been found that uses the CS test with logistically transformed unemployment rate data to test whether the unemployment hysteresis hypothesis is valid for Sweden. In this respect, it is thought that this study will contribute to the empirical literature on unemployment hysteresis.

Results and Conclusions

According to the KSS test result, a finding supporting unemployment hysteresis was found for Denmark. However, since the HS test has generally more power than the KSS test, the result of the HS unit root test has been taken into account. According to the HS test, a result was obtained for Denmark against the unemployment hysteresis hypothesis and in favour of the structuralist approach. For Sweden, the result of the CS test was taken into account. According to the CS test, a result was obtained for Sweden against the unemployment hysteresis hypothesis and in favour of the structuralist approach. The findings of the study have important implications for policymakers as well. In this respect, it is possible to say that some policies aimed at reducing unemployment rates will only have a temporary effect in Denmark and Sweden. Therefore, the economic policies designed by policymakers in Denmark and Sweden should aim only at mitigating the impact of major shocks on unemployment. Economic policies should not be designed to deal with small-scale unemployment shocks.

1. Giriş

İşsizlik, farklı olumsuzlukları beraberinde getirebilen önemli bir sorundur. Özellikle kişilerin işsiz kaldığı süre uzun olduğunda işsiz kalan kişiler, ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. İşsiz bireyler, bir taraftan ücret

gelirinden mahrum kalacaklardır. Bu açıdan işsiz bireylerin mali kayıpları söz konusu olacaktır. Diğer taraftan işsiz kalan birçok kişinin kendini değersiz ve gereksiz olarak görmeye başladığını da görmek mümkündür (Landmann ve Jerger, 1999: 9). İşsizlik süresinin uzamasıyla birlikte işsiz kişilerin becerilerindeki (beşerî sermayelerindeki) kayıplar da artacaktır (Blanchard ve Illing, 2017: 270). İşsizliğin ve iş güvencesizliğinin önemli boyutlarda olması sosyal barışın ve sosyal istikrarın tehdit altında olmasına da yol açacaktır. Bunların yanında iktisadi açıdan ele alındığında işsizlik, kaynak israfı anlamına gelmektedir. İşsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan gelir kaybı neticesinde ekonomik eşitsizlik de ortaya çıkacaktır (Landmann ve Jerger, 1999: 9-10). İşsizlik, suç oranlarının artmasına da yol açabilir. Jawadi vd. (2021), yaptıkları ampirik çalışmada işsizlik oranlarındaki artışın şiddet içermeyen suçları artırma eğilimine sahip olduğu hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. İşsizliğin aile birliği üzerinde de olumsuz etkileri olabilmektedir. Franzese ve Rapp (2013), yaptıkları çalışmada işsizliğin boşanma olasılığını artırdığını belirlemişlerdir. İşsiz kalan bireylerden ücrete konan vergi tahsil edilemeyeceği için toplum vergi gelirinde bir kayıp yaşayacaktır (Dornbusch vd., 2014: 169-170). İstihdamın yetersiz olmasına bağlı olarak hane halklarının geliri düşüş gösterecektir. Hane halklarının gelirindeki düşüşe bağlı olarak ise tüketicilerin talebi düşüş gösterecek ve işletmeler yatırım faaliyetlerini yavaşlatacaktır (Bach ve Spitznagel, 2003: 2). Bunların dışında hükümetlerin başarısını değerlendirmede en başta dikkate alınan unsurlardan birisi bir ülkenin istihdam durumudur (Schira, 2021: 163). Bir ülkede işsizliğin çok fazla olması hükümetlerin oy kaybı yaşamasına ve yönetimden düşmesine yol açabilir. Literatürde yer alan sorumluluk hipotezine göre işsizliğin ve enflasyonun yüksek olması durumunda hükümetlerin cezalandırılacağı, işsizliğin ve enflasyonun düşük olması durumunda ise ödüllendirileceği düşünülmektedir (Carlsen, 2000: 142).

İşsizlikle mücadelede iktisat politikalarının etkili olup olmayacağı önceden bilindiğinde daha doğru bir strateji izlenebilecektir. İşsizliğin şoklara vereceği tepki bilindiği takdirde ise işsizlikle mücadelede iktisat politikalarının etkili olup olmayacağı hakkında fikir edinilmesi mümkün olacaktır. İşsizlik, şoklardan kalıcı olarak etkilenmiyorsa para ve maliye politikası aracılığıyla işsizlik oranını kalıcı olarak düşürmek mümkün olmayacaktır. Eğer işsizlik oranı, uzun dönemde doğal işsizlik oranı düzeyine dönmeye rağmen talebi etkilemeye dönük kamu politikaları uygulanırsa işsizlik genellikle yüksek enflasyon pahasına ve sadece kısa süreliğine aşağıya çekilebilir (Corakci vd. 2022: 12). Buna karşın işsizliğin şoklardan kalıcı olarak etkilendiği biliniyorsa işsizlik oranını kalıcı bir biçimde düşürmek için para ve maliye politikaları kullanılabilir (Omay vd., 2021: 877). İşsizlik oranı serisinin şoklardan kalıcı olarak etkilenip etkilenmediğini belirleyebilmek için birim kök testlerinden faydalanılabilir. Eğer işsizlik oranı serisi birim kök içeriyorsa işsizlik üzerinde etkisi olan şoklar işsizliğin denge düzeyini kalıcı bir biçimde değiştirecektir. Buna karşın işsizlik oranı serisi birim kök içermiyorsa işsizlik üzerinde etkisi olan şokların etkisi

geçici olacaktır. İşsizlik oranı serisinin durağan olması durumunda işsizlik oranı şokun ardından belirli bir süre sonra tekrar denge düzeyine geri döneceği için kamusal politikalara daha az ihtiyaç duyulacaktır (Gil-Alana, 2001: 1263).

1970'li yıllar yüksek işsizliğin ve enflasyonun birlikte görüldüğü stagflasyon dönemiydi (Farmer, 2013: 4). OPEC (The Organization of the Petroleum Exporting Countries) ülkeleri tarafından bilinçli olarak petrol arzının kısılması¹ neticesinde 1973 yılında Birinci Petrol Krizi² görülmüştür. 1979/1980 yıllarında ise İkinci Petrol Krizi ortaya çıkmıştır (Herz ve Drescher, 2010: 93). İkinci Petrol Krizi'nin ortaya çıkmasında İran'da ortaya çıkan İslami Devrim (1979) ve İran-İrak Savaşı (1980-1988) etkili olmuştur. İran'daki İslami Devrim ve İran-İrak Savaşı neticesinde petrol teslimatlarında aksaklıklar ve belirsizlik yaşanmıştır (Hirschl ve Vogelpohl, 2019: 80). Birinci ve İkinci Petrol Krizi neticesinde ham petrol arzının düşmesine bağlı olarak ham petrol fiyatı yükselmiştir. Bunun sonucunda ham petrol ithalatı yapan ülkelerin kısa vadeli toplam arzı daralmıştır. Kısa vadeli toplam arzın daralması neticesinde ham petrol ithalatı yapan ülkelerde bir taraftan fiyatlar genel düzeyi yükselirken diğer taraftan GSYİH düşüş göstermiştir (Herz ve Drescher, 2010: 93). Petrol Krizleri kuşkusuz 1970'li yıllarda Avrupa'daki işsizlik oranlarının artmasına yol açmıştır. 1970'li yılların ortalarında görülen işsizlik oranlarındaki artışa enflasyon artışı eşlik etmiştir. Bu durum arz şoklarının işsizlik artışına yol açtığına işaret etmektedir. Bununla birlikte 1980'li yıllardaki artan işsizlik oranlarını Petrol Krizleri ile açıklamak mümkün değildir. Petrol fiyatları 1980'li yıllarda ciddi ölçüde düşüş göstermesine karşın 1980'li yılların başında gerek Avrupa'da gerekse ABD'de işsizlik oranı önemli bir artış göstermiştir (Blanchard ve Illing, 2017: 266-269).

Petrol Krizleri öncesinde sanayileşmiş ülkelerde işsizlik oranı ortalama bir değer etrafında dalgalandığı için işsizlik verileri doğal işsizlik hipotezini destekler nitelikteydi. Buna karşın 1980'li yıllarda sanayileşmiş ülkelerde görülen süreğen (persistent) yüksek işsizlik, doğal işsizlik hipotezinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır (Omay vd., 2021: 877). Doğal işsizlik hipotezine karşı farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Doğal işsizlik hipotezine karşı geliştirilen yaklaşımlardan birisi yapısalcı anlayıştır. Yapısalcı anlayışa göre işsizlik oranı, belirli sayıda ortalama kırılma dikkate alındığında durağan bir süreç izleyecektir (Camarero vd., 2006: 169). Yapısalcı anlayıştan önceki modellere göre denge işsizlik oranı, sabit veya dışsal olarak zamanla değişen bir yapıda olduğu kabul edilen doğal işsizlik oranına doğru yakınsayacaktır. Buna karşın yapısalcı anlayışta doğal işsizlik oranı içsel olarak ele alınmaktadır (Phelps, 1994: 1). Doğal işsizlik hipotezini eleştiren diğer bir yaklaşım histeri yaklaşımıdır. Histeri hipotezine göre geçici şokların ardından işsizlik oranının uzun dönemde dengeye geldiği doğal bir işsizlik oranı bulunmamaktadır (Sesselmeier ve Blauermel, 1998: 20).

İşsizlik oranı, 0 ve 1 arasında değerler alabildiğinden durağanlık analizinin daha sağlıklı yapılabilmesi için işsizlik oranlarına lojistik dönüşümün uygulanması faydalı

¹ OPEC ülkeleri tarafından petrol arzının kısılma nedeni İsrail ile kimi Arap ülkeleri (özellikle Mısır ve Suriye) arasında yapılan Yom Kippur Savaşı'nda İsrail'i destekleyen batılı ülkeleri baskı altına almaktır (Hirschl ve Vogelpohl, 2019: 80).

² Petrol krizi kavramı yerine *petrol fiyatı krizi* veya *petrol fiyatı şoku* isimleri de kullanılmaktadır (Basler, 1987: 105).

olacaktır. Cavaliere ve Xu (2014), geleneksel birim kök testlerinin sınırlandırılmış seriler için güvenilir olmama olasılığının bulunduğunu belirtmişlerdir. İşsizlik oranı da 0 ve 1 arasında sınırlandırılmış bir değişken olması nedeniyle bu çalışmada bazı ampirik çalışmalardan farklı olarak işsizlik verileri ham haliyle kullanılmamıştır. Bu çalışmada Koop ve Potter (1999) ile Bakas ve Papapetrou (2014) tarafından yapılan çalışmalar dikkate alınarak işsizlik verilerine lojistik dönüşüm uygulanmıştır. Bu çalışmada işsizlik histerisinin geçerliliği Danimarka ve İsveç için araştırılmıştır. Her iki ülkenin ortak özelliklerinden biri Avrupa Birliği üyesi olmalarına karşın ortak para birimi avroyu kullanmamasıdır. Coğrafi açıdan bakıldığında İskandinav ülkelerini İskandinav Yarımadası'nda yer almasına göre değerlendirmek gerekir. Bu nedenle coğrafi açıdan İskandinav ülkeleri İsveç ve Norveç'tir. Bunun yanında kimi zaman kültürel ve dilsel yakınlığı nedeniyle İsveç ve Norveç'in yanında Danimarka'nın da İskandinav ülkesi olduğu kabul edilmektedir. "Danimarka ve İsveç'in aralarında kültürel ve dilsel yakınlıkları olmasına (Jochem, 2012: 19) karşın iki ülkedeki işsizlik oranlarının şoklara verdiği tepkiler farklı mıdır?" sorusuna cevap arandığı için çalışmada Danimarka ve İsveç incelenmiştir. Danimarka için işsizlik histerisine ilişkin yapılmış çalışmalar bulunmasına karşın literatür taraması neticesinde Danimarka için bu çalışmada uygulanan ve Hepsag (2021) tarafından önerilen birim kök testiyle işsizlik histerisi hipotezini lojistik dönüşümlü işsizlik oranı verileriyle sınavan başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Benzer şekilde İsveç için işsizlik histerisine ilişkin yapılmış çalışmalar bulunmasına karşın literatür taraması neticesinde İsveç için bu çalışmada kullanılan ve Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2007) tarafından önerilen durağanlık testiyle işsizlik histerisi hipotezini lojistik dönüşümlü işsizlik oranı verileriyle sınavan başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın giriş bölümünden sonra yer alan ikinci bölümde doğal işsizlik ve işsizlik histerisi hipotezlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü ampirik literatür incelemesine ayrılmıştır. Bu bölümde işsizlik histerisi hipotezini sınavan eski ve yakın tarihlerde yapılmış ampirik çalışmalardan bazı örnekler sunulmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde kullanılan veriler ve yöntemlere ilişkin bilgiler aktarılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde ampirik analiz neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın altıncı bölümünde tartışma kısmı yer almaktadır. Tartışma bölümünde elde edilen bulgular diğer ampirik çalışmaların bulgularıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın son bölümü ise çalışmanın sonuç bölümüdür. Sonuç bölümünde ampirik analizden elde edilen bulgular genel olarak değerlendirilmiş ve politika yapıcılar için bazı önerilerde bulunulmuştur.

2. Doğal İşsizlik ve İşsizlik Histerisi Hipotezlerinin Teorik Çerçevesi

Doğal işsizlik, emek piyasası dengedeysen var olduğu kabul edilen işsizlik türüdür (Hall ve Taylor, 1997: 63). Farklı kaynaklarda [bakınız Abel vd. (2011: 91); Rissman (1986: 3)] doğal işsizliğin geçici işsizlik ve yapısal işsizlikten meydana geldiği belirtilmektedir. Geçici işsizlik, iş piyasasına yeni giren kişilerden veya iş yerini değiştiren kişilerden kaynaklı kısa süreli işsizliği ifade etmektedir (Priewe, 1984: 357). Uygun işi keşfetme sürecinden kaynaklı olarak iş değiştirme faaliyetleri özellikle genç işçilerde daha fazla görülmektedir. Bu iş değiştirme faaliyetleri, işsizliğin yaşlı kişilere nispeten gençlerde daha fazla görülmesinin nedenlerinden birisidir (Hall ve Taylor, 1997: 127). Geçici işsizliğin miktarı, genellikle önemli boyutlarda değildir. Geçici işsizliği çalışanların optimal dağılımını sağlamak için gerekli bir ön koşul olarak değerlendirmek gerekir (Sesselmeier ve Blauermel, 1998: 16). Bir ekonomide istihdam düzeyi, sadece iş gücünün ve iş yerlerinin niceliksel özelliğine bağlı değildir. İstihdam düzeyi aynı zamanda emek arzının ve emek talebinin niteliksel uyumuna da bağlıdır. Emek arzının ve emek talebinin niteliksel olarak birbiriyle örtüşmemesinden kaynaklı ortaya çıkan işsizlik türü, yapısal işsizlik olarak bilinmektedir (Landmann ve Jerger, 1999: 32). Yapısal işsizliğin ortaya çıkmasına yol açan bazı gelişmelere şunlar örnek verilebilir: bir sektörde yapısal değişikliğin görülmesi neticesinde emek talebinin farklı bir sektöre doğru kayması, emek arzının yaş ve cinsiyet bileşiminde değişimin görülmesi, emek talep edenlerin aradıkları niteliklerde değişimin yaşanması, üretimde kullanılan teknolojinin zamanla değişime uğraması (Sesselmeier ve Blauermel, 1998: 17).

Doğal işsizlik ve NAIRU (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment)³ kavramlarının birbiri yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Ancak bu kavramlar birbirinden farklıdır (Chang, 1997: 5). NAIRU ve doğal işsizlik yaklaşımlarının ikisinde de enflasyonun sabit kaldığı bir denge işsizlik oranının bulunduğu öne sürülmektedir. Bununla birlikte NAIRU yaklaşımında mal ve işgücü piyasasında (gerek işçilerin gerekse işverenlerin piyasa gücüne sahip oldukları) aksak rekabetin bulunduğu kabul edilmektedir. Bunun neticesinde NAIRU yaklaşımına göre denge işsizlik oranında piyasanın temizlenmesinden söz edilemez. NAIRU yaklaşımına göre gönülsüz işsizler bulunmaktadır. Doğal işsizlik hipotezinde ise uzun dönemde piyasaların temizlendiği ve sadece gönüllü işsizlerin kaldığı varsayılmaktadır. Doğal işsizlik hipotezine göre bilgi eksikliği nedeniyle denge işsizlik düzeyinden kısa süreli sapmalar görülse dahi uzun dönemde piyasalar temizlenecektir (Carlin ve Soskice, 1990: 5-7,74-86,137,159,166). Friedman (1968: 8)'a göre doğal işsizlik; ulaşım maliyetleri, işçi ve boş iş pozisyonu bulmaya yarayan bilginin maliyeti, arz ve talebin stokastik

³ Modigliani ve Papademos (1975), enflasyonist olmayan işsizlik oranı (Noninflationary Rate of Unemployment-NIRU) kavramını kullanmışlardır. Sonra NIRU kavramı yerine NAIRU kavramı yaygınlık kazanmıştır (Coracki vd., 2022: 14). Kimi iktisatçılar, NAIRU kavramı yerine daha doğru bir kavram olduğunu düşündükleri için NIIRU (Non-Increasing Inflation Rate of Unemployment) kavramını önermektedirler (Blanchard ve Illing, 2017: 258). Winter-Ebmer (1992: 51)'e göre NAIRU kavramı yerine CIRU (Constant-Inflation Rate of Unemployment) kavramını kullanmak daha uygun olacaktır. Literatürde NAIRU kavramına

benzeyen farklı kavramlar da bulunmaktadır. Bu kavramlardan birisi QERU (Quasi-Equilibrium Rate of Unemployment) kavramıdır. QERU kavramına göre fiyat düzeyindeki değişim ve nominal ücretlerdeki değişimin aynı olması yeterlidir. Fiyat düzeyindeki ve nominal ücretlerdeki değişim oranının sabit kalması gerekmez (Lindbeck, 1992: 220). Bunun dışında NAIRU kavramına yakın diğer bir kavram, NAWRU (Non-Accelerating Wage Rate of Unemployment) kavramıdır. NAWRU, ücret enflasyonunun sabit olduğu durumdaki işsizlik oranını ifade etmektedir (Michaelides ve Milios, 2009: 344).

değişkenlik göstermesi gibi kimi özellikler de dikkate alındığında Walrasgil genel dengenin sağlandığı durumda gerçekleşen işsizliktir. NAIRU yaklaşımında ise kendini temizleyen piyasaların varlığını benimseyen Walrasgil görüşe yer verilmemektedir (Stockhammer, 2003: 190).

Doğal işsizlik hipotezi, Phelps (1967, 1968) ve Friedman (1968) tarafından öne sürülmüştür. Doğal işsizlik hipotezine göre işsizlik, uzun dönemde dengesine dönme eğilimi içerisinde (Camarero vd., 2006: 168-169). Doğal işsizlik hipotezi, işsizliğin ortalamasına geri döneceğini (belirli bir denge düzeyi etrafında salınım göstereceğini) kabul ettiği için doğal işsizlik hipotezinde şokların işsizlik üzerinde kalıcı bir etkisi olmayacağı kabul edilmektedir (Bakas ve Papapetrou, 2014: 552). Friedman (1968), doğal işsizlik düzeyinin hiçbir koşulda değişmeyeceğini belirtmemektedir. Friedman (1968)'a göre örneğin ABD'deki doğal işsizlik düzeyi kimi yasal düzenlemeler (örneğin asgari ücret yasaları) ve işçi sendikalarının direnci neticesinde nispeten yüksektir. Buna karşın Friedman (1968), iş ve işçi bulma aracılığının daha sağlıklı olması, açık iş pozisyonlarına ve emek arzına ilişkin bilgilere erişim imkânının iyileşmesi gibi nedenlerle doğal işsizlik düzeyinin düşürülebileceğini açıklamaktadır. Friedman (1968), para otoritelerinin nominal değişkenleri kontrol edebilme gücüne sahip olduğunu düşünmektedir. Friedman (1968)'a göre para otoriteleri, bu kontrol mekanizması sayesinde, nominal bir değişkeni (örneğin nominal millî hasıla düzeyini) stabilize etme veya nominal bir değişkenin değişim oranını (örneğin enflasyon oranını) stabilize etme imkânına sahiptir. Ancak Friedman (1968), para otoritelerinin nominal değişkenleri kontrol ederek istihdam düzeyi gibi reel büyüklükleri stabilize edemeyeceklerini düşünmektedir. Friedman (1968)'a göre fiyatların istikrarlı olduğu ve doğal işsizliğin üzerinde bir işsizliğin bulunduğu bir dönemde, işsizlik düzeyini doğal işsizlik düzeyinin altına çekebilme adına, para otoritesinin parasal bir genişlemeye gitmesi durumunda gelir düzeyi yükselecektir. Friedman (1968), ortaya çıkan gelir artışının başta daha ziyade üretim ve istihdam düzeyini yükselteceğini savunmaktadır. Friedman (1968)'a göre malların fiyatları, üretim faktörlerinin fiyatına göre beklenmedik bir nominal talep artışına daha hızlı cevap verecektir. Bunun sonucunda ödenen reel ücretler düşüş gösterecektir. İşçilerin ise daha önceki enflasyon düzeyine göre beklentilerini oluşturdukları kabul edilmektedir. Bunların sonucunda istihdam düzeyi artacaktır. Doğal işsizliğin altında bir işsizlik görülecektir. Bu aşamada emek talebinde bir fazlalık ortaya çıkacaktır. Ortaya çıkan emek talebi fazlalığından dolayı süreçle birlikte reel ücretler eski düzeyine doğru çıkacaktır. Bunun neticesinde ise işsizlik tekrar eski konumuna doğru hareket edecektir. Friedman (1968), enflasyon ve işsizlik arasında geçici olarak zıt yönlü bir ilişkinin olduğunu, ancak bu ilişkinin süreklilik arz edemeyeceğini savunmaktadır. Friedman (1968), geçici olarak ortaya çıkan zıt yönlü ilişkinin ise enflasyonun bizzat kendisinden değil, enflasyonun beklenmedik bir biçimde ortaya çıkmasından kaynaklandığını düşünmektedir (Friedman, 1968: 9-11).

Doğal işsizlik hipotezini sınamak için kullanılacak testlerde sabit terimin yer aldığı modellerin kullanılması daha uygun olacaktır. Camarero vd. (2008: 623)'ne göre histeri hipotezinin geçerli olmaması durumunda işsizlik oranı doğal işsizlik oranı etrafında dalgalanma göstereceği için

uygulanacak testlerde deterministik bileşen olarak sabit terimin yer alması daha doğru olacaktır. Bununla birlikte küçük örneklemelerde yavaş artan doğal işsizlik koşulunda geleneksel teorilerin sınanması için trend durağan koşulu da incelenebilir. Ancak işsizlik ile ilgili geleneksel teorileri sınamak için sıfırdan farklı bir deterministik trendin modele alınması asimptotik olarak anlamsız olacaktır (Papell vd. 2000: 309). Camarero vd. (2006: 171)'ne göre durağanlık sınamasında modellere deterministik trendin ilave edilmesi işsizlik oranının değişen farklı doğal işsizlik oranları arasında uzun bir geçiş yapıyor olabileceği gerçeğini gizleyecektir. Omay vd. (2021), doğal işsizlik hipotezini sınamak için uyguladıkları birim kök testlerinde deterministik bileşen olarak sabit terimi dikkate almışlardır.

Doğal işsizlik hipotezi belirli bir süre hâkim bir teori olmasına karşın 1970'li ve 1980'li yıllarda Avrupa'da devam eden yüksek işsizlik oranlarına bir açıklık getirememiştir. Bunun üzerine doğal işsizlik hipotezi eleştirilere maruz kalmış ve araştırmacılar 1970'li ve 1980'li yıllarda Avrupa'da devam eden yüksek işsizliğin nedenlerini açıklamaya dönük alternatif açıklamalarda bulunmuşlardır (Gustavsson ve Österholm, 2007: 160). Doğal işsizlik hipotezini eleştiren görüşlerden birisi yapısalcı görüştür. İşsizlik oranı, belirli sayıda ortalama kırıma dikkate alındığında durağan bir süreç izliyorsa yapısalcı anlayış geçerli olacaktır (Camarero vd., 2006: 169). Yapısalcı anlayışa göre tüm şoklar doğal işsizlik oranında yapısal kırılmalara neden olmaz. Yapısalcı anlayışa göre sadece kimi büyük ölçekteki yapısal şoklar doğal işsizlik oranında yapısal kırılmalara yol açacaktır (Bakas ve Papapetrou, 2014: 553). Eğer şokların çoğu doğal işsizlik oranında geçici dalgalanmalara yol açmasına karşın kimi şoklar doğal işsizlik oranında kalıcı değişime yol açıyorsa işsizlik oranı yapısal kırılmalar altında durağan süreç niteliğinde olacaktır (Papell vd., 2000: 309). İşsizlik serisinin yapısal kırılmalar altında durağan bir süreç izlemesi işsizlik histerisinin geçerli olmadığı biçiminde yorumlanabilir. Bununla birlikte işsizlikte yapısal kırılmaların görülmesi, şokların işsizlik düzeyi üzerinde kalıcı etkisi olabileceğini göstermektedir. Bu açıdan yapısalcı anlayışı, işsizlik histerisini açıklayan bir yaklaşım olarak da ele almak mümkündür (Meng vd. 2017: 1401). Burada yapısal kırılma sayısı dikkate alınarak bir yorum getirilebilir. Romero-Ávila ve Usabiaga (2007: 701), yapısalcı anlayışı test etmek için kırılma sayısının maksimum iki olarak belirlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Onlara göre yapısal kırılma sayısının ikiden fazla olması yapısalcı anlayışla örtüşmemektedir. Yapısalcı anlayış, pasif bir kamu politikasını benimsememektedir. Aksine yapısalcı anlayışa göre büyük bir şok ortaya çıktığında bu şoka uygun bir politika ile müdahalede bulunulması gerekir (Phelps, 1994: 361).

Histeri görüşü, doğal işsizlik yaklaşımını eleştiren diğer bir görüştür. Histeri kelimesi, bir İskoç fizikçi ve mühendis olan Ewing (1881) tarafından ortaya atılmıştır. Histeri olgusunun kimi iktisatçılar tarafından [örneğin Samuelson (1972a), Samuelson (1972b), Phelps (1972), Georgescu-Roegen (1974), Kemp ve Wan (1974)] iktisat alanında da ele alındığı görülmüştür (Cross ve Allan, 1988: 26-36). İşsizlik teorisinde histeri olgusunun ele alınması Blanchard ve Summers (1986)'in çalışmasıyla birlikte ön plana çıkmıştır (Røed, 1996: 590). Histeri kavramı, genel olarak nedeni ortadan kalkmasına karşın etkileri devam eden

olaylar için kullanılmaktadır (Winter-Ebmer, 1992: 11). İşsizlik açısından histeri kavramı, denge işsizlik oranının geçmişte gerçekleşen işsizlik oranlarına bağlı olduğunu belirtmektedir (Carlin ve Soskice, 1990: 444). Histeri durumunda geçici şokların ardından işsizlik oranının tekrar geri döndüğü doğal bir işsizlik oranı mevcut değildir (Sesselmeier ve Blauermel, 1998: 20). Layard vd. (1991: 336), histeri yerine saf histeri ve sürengenlik (persistence)⁴ yerine kısmi histeri kavramlarını kullanmaktadırlar. Histeri hipotezinin geçerli olup olmadığını test edebilmek için işsizlik oranı serisinin birim kök içerip içermediği incelenebilir. Eğer işsizlik oranı serisinin birim kök içerdiği tespit ediliyorsa histeri hipotezi geçerli olacaktır (Camarero vd., 2006: 168-169). Papell vd. (2000: 309), birim köke dayalı histeri tanımlamasına birim kök histerisi (unit root hysteresis) ismini vermişlerdir.

Histerinin ortaya çıkma nedenini açıklayabilmek için geliştirilen üç ana yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar şunlardır: fiziki sermaye yaklaşımı, beşerî sermaye yaklaşımı ve içeridekiler-dışarıdakiler (insider-outsider) yaklaşımı (Sessions, 1994: 358). Fiziki sermaye yaklaşımı değerlendirildiğinde negatif şoklara eşlik eden istihdam düşüşüyle ilişkili sermaye stokundaki azalışlar, emek talebinin düşmesine yol açacaktır. Emek talebinin düşmesi ise uzun süreli işsizliğin görülmesine yol açmaktadır. Beşerî sermaye yaklaşımına bakıldığında işsiz kalan bireyler, çalışarak elde edebilecekleri becerilerini koruma ve güncelleme fırsatını yitirmektedirler (Blanchard ve Summers, 1986: 27-28). İşsizlik süresi uzadıkça kişilerin beşerî sermayelerindeki ve çalışma motivasyonlarındaki kayıplar artacaktır. Uzun süredir işsiz olan bireyler için tehlikeli bir kısır döngü süreci ortaya çıkacaktır. İşletmeler uzun süreli işsiz kalan kişileri işe almak istemeyecektir. Bunun sonucunda uzun süredir işsiz olan bireyler işsiz kalmaya devam edecektir (Blanchard ve Illing, 2017: 270). İçeridekiler-dışarıdakiler yaklaşımında içeridekiler (insider), tecrübeli olan ve iş pozisyonları çeşitli önlemler ile güvence altına alınan çalışanlardır. Dışarıdakilerin (outsider) ise içeridekilerin sahip olduğu istihdam güvencesine sahip olmadıkları kabul edilmektedir. Dışarıdakiler, işsizlerden ve iş pozisyonları güvence altında olmayan çalışanlardan meydana gelmektedir. İçeridekiler-dışarıdakiler yaklaşımında yeni işçileri istihdam etme ve mevcut işçileri işten çıkartma maliyetinin içeridekileri işgücü piyasasında güçlü bir konuma taşıdığı kabul edilmektedir. Ücretler için gerçekleştirilen pazarlıkta içeridekilerin yer almasına karşın dışarıdakilerin yer almadığı kabul edilmektedir. İşe alımdan ve işten çıkartmadan kaynaklı maliyetler nedeniyle içeridekiler, dışarıdakilere ödenecek ücretin üzerinde bir ücret talep edebileceklerdir. Bununla birlikte içeridekilerin talep edebilecekleri ücretin bir sınırı da bulunmaktadır. Şayet içeridekilerin talep ettiği ücretlerin ve ilave masrafların toplamı, işe alımdan ve işten çıkartmadan kaynaklı

maliyetten daha fazlaysa işverenler için içeridekiler yerine dışarıdakileri istihdam etmek daha cazip hale gelecektir. Ancak içeridekiler-dışarıdakiler yaklaşımında içeridekilerin bunun bilincinde oldukları varsayılmaktadır. Bu nedenle içeridekilerin dışarıdakilere göre daha kârlı olmak için taleplerini uygun bir düzeye çektikleri kabul edilmektedir (Snower, 1993: 461-462). Sonuç itibarıyla içeridekiler-dışarıdakiler yaklaşımında içeridekilerin piyasayı temizleyici ücretin üzerinde bir ücret belirledikleri ve yeni işe almılara yönelik engel getirdikleri kabul edilmektedir (Möller, 2005: 165).

3. Ampirik Literatür İncelemesi

İşsizlik histerisine ilişkin yapılmış ampirik çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların tamamına yakınında yöntem olarak birim kök ve/veya durağanlık testlerinin tercih edildiğini görmek mümkündür. Elde edilen bulguların çalışmadan çalışmaya göre değişebildiği görülmektedir. İşsizlik histerisi konusunda en temel çalışmalardan biri olan Blanchard ve Summers (1986)'in ampirik çalışmasında Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık için işsizlik histerisi lehine, ABD için ise işsizlik histerisi aleyhine bulgular elde edilmiştir. Blanchard ve Summers (1986)'in çalışması dışında, 20. yüzyılda işsizlik histerisine ilişkin yapılmış çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar için şunlar örnek gösterilebilir: Brunello (1990), Neudorfer vd. (1990), Jaeger ve Parkinson (1994), Røed (1996), Song ve Wu (1997), Arestis ve Mariscal (1999), Papell vd. (2000). Brunello (1990), Japonya için yaptığı ampirik çalışmasında işsizlik oranının durağan olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Neudorfer vd. (1990), Avusturya için yaptıkları çalışmada kullandıkları birim kök testi sonucuna göre işsizlik oranının durağan olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Jaeger ve Parkinson (1994), yaptıkları ampirik çalışma neticesinde Kanada, Almanya ve Birleşik Krallık için işsizlik histerisine dair bulgulara rastlamışlardır. ABD için ise işsizlik histerisinin önemsiz boyutta olduğu sonucuna varmışlardır. Røed (1996), 16 OECD ülkesi için yaptığı ampirik çalışmasında Avustralya, Kanada, Japonya ve birçok Avrupa ülkesinde işsizlik histerisini destekleyen bulgulara ulaşmasına karşın ABD'de işsizlik histerisi aleyhine bulgulara ulaşmıştır. Song ve Wu (1997), 48 ABD eyaleti için panel veriye dayalı testler neticesinde genel olarak işsizlik histerisi aleyhine bulgular elde etmişlerdir. Arestis ve Mariscal (1999), 26 OECD ülkesi için yaptıkları çalışmada Avusturya, Kanada, Japonya ve ABD için işsizlik histerisini destekleyen net bulgulara rastlamışlardır. Papell vd. (2000), 16 OECD ülkesi için yaptıkları ampirik çalışmada 10 ülkede işsizlik histerisi aleyhine sonuçlara ulaşmışlardır. 21. yüzyılda da işsizlik histerisine ilişkin çok sayıda ampirik çalışmanın bulunduğunu görmek mümkündür. Tablo 1'de 21. yüzyılda işsizlik histerisine ilişkin yapılan ampirik çalışmalardan bazıları yer almaktadır.

⁴ Sürengenlik (persistence) kavramının histeri kavramı yerine kullanıldığı da görülmektedir. Ancak sürengenlik kavramı ile histeri kavramı birbirinden farklıdır. Sürengenlik kavramı, bir etkinin uzun bir süre devam ettiğini belirtmektedir. Farklı bir ifadeyle sürengenlik kavramı, bir sistemin tekrar eski durumuna gelmesinin çok yavaş bir biçimde gerçekleştiğini

belirtmektedir (Blanchard ve Illing, 2017: 270). Sürengenlik durumunda işsizlik oranı, dengeye doğru yavaş bir biçimde hareket edeceği için sürengenlik birim kök sürecine yakın bir süreç ile karakterize edilebilir (Camarero vd., 2008: 621-622).

Tablo 1. Konuya İlişkin 21. Yüzyılda Yapılan Ampirik Çalışma Örnekleri

Yazar(lar)	Dönem / Ülke veya Bölge	Yöntem	Ana Bulgu
León-Ledesma (2002)	1985–1999 (Çeyreklik frekans) / 51 ABD Eyaleti, 12 AB ülkesi	Birim Kök Testi	Genel olarak AB ülkeleri için işsizlik histerisi lehine, ABD eyaletleri için ise işsizlik histerisi aleyhine bulgulara rastlanmıştır.
Camarero ve Tamarit (2004)	1956–2001 (Yıllık frekans) / 19 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	Analiz edilen ülkelerden sadece yedisinde histeri hipotezini destekleyen bulgulara rastlanmıştır.
Camarero vd. (2006)	1956–2001 (Yıllık frekans) / 19 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Genel olarak histeri hipotezi aleyhine bulgular elde edilmiştir.
Gustavsson ve Österholm (2006)	1978–2005/ Avustralya; 1976–2005 / Kanada; 1960–2004 / Finlandiya; 1970–2004 / İsveç; 1948–2005 / ABD (Tüm ülkeler için aylık frekans)	Birim Kök Testi	Doğrusal olmayan birim kök testi sonucuna göre sadece Avustralya için işsizlik histerisi hipotezi lehine bulgu elde edilmiştir.
Camarero vd. (2008)	Başlangıç yılı ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir (1991,1992,1994,1995). Tüm ülkeler için son analiz yılı 2003'tür (Aylık frekans) / Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Yapısalcı anlayışı destekleyici bulgulara ulaşılmıştır.
Gomes ve Da Silva (2008)	1980–2002 (Çeyreklik frekans) / Brezilya; 1982–2004 (Çeyreklik frekans) / Şili	Birim Kök Testi	İki ülke için de işsizlik histerisini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.
Lee ve Chang (2008)	Başlangıç yılı ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir (1855,1887,1890,1895,1901,1904,1910,1911,1919,1921,1926,1930,1947). Tüm ülkeler için son analiz yılı 2004'tür (Yıllık frekans) / 14 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	Genel olarak işsizlik histerisinin geçerli olmadığına dair bulgulara ulaşılmıştır.
Lee vd. (2009)	1960–2004 (Yıllık frekans) / 19 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	İşsizlik histerisinin geçerli olmadığına ilişkin bulgular elde edilmiştir.
Lee (2010)	Başlangıç yılı ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir (1960,1967,1970,1971,1972,1978,1979,1982,1983,1987,1989,1991,1992,1993,1994). Tüm ülkeler için son analiz yılı 2008'dir (Yıllık frekans) / 29 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	Çoğu ülke (yirmi üç ülke) için işsizlik histerisinin geçerli olmadığına ilişkin bulgular elde edilmiştir.
Chang (2011)	1960–2009 (Yıllık frekans) / 17 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Analiz edilen ülkelerin çoğu (on bir tanesi) için işsizlik histerisinin geçerli olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.
Ayala vd. (2012)	Başlangıç yılı ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir (1970,1973,1975,1976,1977,1980). Tüm ülkeler için son analiz yılı 2009'dur (Yıllık frekans) / 18 Latin Amerika Ülkesi	Birim Kök Testi, Kesirli Entegrasyon Yöntemi	Genel olarak yapısalcı anlayışı destekleyici bulgulara ulaşılmıştır.
Cevik ve Dibooglu (2013)	1948–2011 (Çeyreklik frekans) / ABD	Birim Kök Testi	Resesyon dönemlerinde işsizlik histerisini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.
Lee vd. (2013)	Başlangıç yılı ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir (1960,1967,1970,1971,1978,1979,1985,1992,1993). Tüm ülkeler için son analiz yılı 2010'dur (Çeyreklik frekans) / 12 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	Global olarak bakıldığında on bir ülkede işsizlik histerisi aleyhine bulgular elde edilmiştir.
Bakas ve Papapetrou (2014)	1998–2011 (Çeyreklik frekans), 1981–2011 (Yıllık frekans) / Yunanistan, Yunanistan'ın 13 NUTS-II Bölgesi	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Histeri hipotezi lehine bulgulara ulaşılmıştır.
Cheng vd. (2014)	1960–2011 (Yıllık frekans) / Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan, İspanya	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Portekiz ve İspanya dışındaki ülkelerde işsizlik histerisi lehine bulgular elde edilmiştir.
Furuoka (2014)	1980–2009 (Yıllık frekans) / Güney Kore, Avustralya, Hong Kong, Çin, Japonya	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Çin ve Japonya dışındaki ülkelerde işsizlik histerisi aleyhine bulgulara rastlanmıştır.
Tiwari (2014)	1978–2010 (Aylık frekans) / Avustralya	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Yapısalcı anlayışı destekleyici bulgulara ulaşılmıştır.
Jiang ve Chang (2016)	1928–2014 (Yıllık frekans) / ABD	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Global olarak ele alındığında işsizlik histerisi aleyhine bulgular elde edilmiştir.
Akdoğan (2017)	Başlangıç yılı ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir (1983,1986,1988,1989,1991,1993,1994,1996,1997,1998,2000,2003,2005). Tüm ülkeler için son analiz yılı 2014'tür (Çeyreklik frekans) / 31 Avrupa Ülkesi, ABD, Japonya	Birim Kök Testi	Analiz edilen ülkelerin çoğu için işsizlik histerisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Güriş vd. (2017)	1970–2014 (Yıllık frekans) / Türkiye	Birim Kök Testi	İşsizlik histerisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Meng vd. (2017)	1983–2013 (Çeyreklik frekans) / 14 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	Dört ülke için işsizlik histerisini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.
Bahmani-Oskooee vd. (2018)	1976–2016 (Aylık frekans) / 52 ABD Eyaleti	Birim Kök Testi	Analiz dönemi boyunca on dokuz eyalette işsizlik histerisinin geçerli olduğuna dair bulgulara rastlanmıştır. Geri kalan eyaletlerden bazıları için

			resesyon döneminde, bazıları için ise genişleme döneminde işsizlikte histeri olduğu sonucuna varılmıştır.
Rodriguez-Gil (2018)	1983–2011 (Çeyreklik frekans) / Birleşik Krallık, Hollanda	Eş Bütünleşme Testi, VAR-Etki Tepki Analizi	Her iki ülke için işsizlik histerisi hipotezini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.
Yaya vd. (2019)	1991–2017 (Yıllık frekans) / 42 Afrika Ülkesi	Birim Kök Testi	Sadece yedi ülke için işsizlik histerisini destekleyici bulgulara ulaşılmıştır.
Khraief vd. (2020)	1980–2013 (Yıllık frekans) / 29 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	Genel anlamda histeri hipotezinin geçerli olmadığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.
Omay vd. (2020)	1976–2017 (Aylık frekans) / 50 ABD Eyaleti	Birim Kök Testi	ABD eyaletlerinin çoğu için histeri hipotezinin geçerli olmadığına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır.
Yilanci vd. (2020)	1991–2019 (Aylık frekans) / G7 Ülkeleri	Birim Kök Testi	Kanada, Fransa ve Birleşik Krallık için işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Almanya ve İtalya’da ise işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır. ABD ve Japonya için işsizlik histerisi hipotezinin birinci rejimde geçerli olmadığına, ikinci rejimde ise geçerli olduğuna dair bulgular elde edilmiştir.
Omay vd. (2021)	1960–2016 (Yıllık frekans) / 23 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi	Histeri hipotezi aleyhine bulgulara ulaşılmıştır.
Bostancı ve Koç (2022)	2003–2021 (Çeyreklik frekans) / Arnavutluk; 2018–2022 (Aylık frekans) / Bosna-Hersek; 2000–2022 (Aylık frekans) / Bulgaristan, Hırvatistan; 2010–2020 (Çeyreklik frekans) / Karadağ; 1997–2021 (Aylık frekans) / Romanya; 2013–2021 (Çeyreklik frekans) / Sırbistan; 1996–2022 (Aylık frekans) / Slovenya; 2005–2021 (Aylık frekans) / Türkiye; 1998–2022 (Aylık frekans) Yunanistan	Birim Kök Testi	Arnavutluk ve Karadağ dışındaki ülkelerde işsizlik histerisini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.
Caporale vd. (2022)	2000–2020 (Çeyreklik frekans) / 27 AB Ülkesi	Kesirli Entegrasyon Yöntemi	Daha çok histeri hipotezini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.
Cheng (2022)	1998–2018 (Aylık frekans) / 34 Ülke (Asya ve OECD Ülkeleri)	Birim Kök Testi, Durağanlık Testi	Analiz edilen ülkelerin çoğu için histeri hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Corakci vd. (2022)	2000–2020 (Aylık frekans) / 19 Avro Alanı Ülkesi	Birim Kök Testi	Genel olarak histeri hipotezini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.

4. Veri Seti ve Metodoloji

Farklı veri sağlayıcılarından aylık ve çeyreklik frekanslı işsizlik oranlarını elde etmek mümkündür. Bununla birlikte zaman serilerinde mevsimsel etkiler daha çok çeyreklik ve aylık frekanslı verilerde görülmektedir (Schira, 2021: 133). Bu nedenle mevsimsel etkilerden kaçınmak için bu çalışmada yıllık frekanslı işsizlik oranları tercih edilmiştir. İşsizlik verileri OECD’den (OECD Economic Outlook No. 111 veri tabanından)⁵ elde edilmiştir. Veri tabanında İsveç’e ait işsizlik oranı serisi 1960 yılından itibaren mevcut olmasına karşın, Danimarka’ya ait işsizlik oranı serisi 1969 yılından itibaren mevcuttur. Bu nedenle İsveç için analiz dönemi 1960–2022 dönemi iken Danimarka için analiz dönemi 1969–2022 dönemidir.

Cavaliere ve Xu (2014), geleneksel birim kök testlerinin sınırlandırılmış seriler için güvenilir olmama ihtimalinden söz etmişlerdir. İşsizlik oranı da 0 ve 1 arasında sınırlandırılmış bir değişken olduğu için Koop ve Potter (1999) ile Bakas ve Papapetrou (2014), Wallis (1987: 118) tarafından önerilen ve Denklem (1)’de yer alan formülü dikkate alarak işsizlik oranına lojistik dönüşüm uygulamışlar ve bu yeni seri ile çalışmışlardır. Denklem (1)’de yer alan u_t lojistik dönüşümlü işsizlik oranını, x_t ise işsizlik oranını göstermektedir. Bu çalışmada işsizlik histerisi hipotezi Koop ve Potter (1999) ile Bakas ve Papapetrou (2014) tarafından yapılan çalışmalar dikkate

alınarak lojistik dönüşüm uygulanmış işsizlik serilerine göre test edilmiştir.

$$u_t = \ln \left(\frac{x_t}{1-x_t} \right) \quad (1)$$

Bu çalışmada Khraief vd. (2020) ve Güriş vd. (2017) çalışmaları dikkate alınarak durağanlık analizinde kullanılan doğrusal ve doğrusal olmayan testler arasında bir tercihte bulunmak için öncelikle Harvey vd. (2008) tarafından önerilen doğrusallık testi uygulanmıştır. Testin temel hipotezi analiz edilen serinin doğrusal olduğunu, alternatif hipotez ise serinin doğrusal olmadığını belirtmektedir. Harvey vd. (2008) doğrusallık testinde test istatistiği (W_λ) Denklem (2)’deki gibidir. Denklem (2)’de yer alan W_0 ve W_1 sırasıyla serilerin düzeyde durağan olması durumunda dikkate alınan istatistiği ve serilerin düzeyde durağan olmaması durumunda dikkate alınan istatistiği göstermektedir. λ ifadesi ise W_λ istatistiğini hesaplamak için kullanılan ağırlığı göstermektedir. W_λ istatistiği iki serbestlik dereceli ki-kare dağılımına uymaktadır. Doğrusallık analizinden sonra lojistik dönüşümlü işsizlik oranlarına farklı birim kök ve durağanlık testleri uygulanarak lojistik dönüşümlü işsizlik oranlarının durağan olup olmadığı araştırılmıştır. Bu yolla işsizlik histerisinin (analiz edilen dönemler itibarıyla) Danimarka ve İsveç için geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Harvey vd. (2008) testi sonucuna göre Danimarka serisi için doğrusal olmayan testlerin uygun olacağı, İsveç serisi için ise doğrusal

⁵ Verilere erişim linki:

https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=EO111_INTERNET&lang=en# (Erişim Tarihi: 02.01.2023).

testlerin uygun olacağı kanısına varılmıştır. Çalışmada İsveç için kullanılan geleneksel testler ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi, Elliott vd. (1996) tarafından önerilen birim kök testi (çalışmada DF-GLS olarak isimlendirilmiştir), Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen durağanlık testi (çalışmada KPSS olarak isimlendirilmiştir) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından önerilen birim kök testidir (çalışmada PP olarak isimlendirilmiştir). Bu testlerin dışında İsveç için Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2007) tarafından önerilen iki kırılmalı KPSS testi de kullanılmıştır. Çalışmada Danimarka için tercih edilen doğrusal olmayan testler ise Kapetanios vd. (2003) ve Hepsag (2021) çalışmalarında önerilen testlerdir.

$$W_\lambda = (1 - \lambda)W_0 + (\lambda)W_1 \quad (2)$$

Kapetanios vd. (2003) tarafından önerilen birim kök testi (çalışmada bu test KSS olarak isimlendirilmiştir), geçiş fonksiyonu olarak ESTAR (Exponential Smooth Transition Autoregressiv) fonksiyonunu dikkate almaktadır (ancak lokasyon parametresinin sifıra eşit olduğu benimsenmektedir). KSS testinde öncelikle Denklem (3)'teki gibi bir denklem kurulmaktadır. y_t durağanlığı sınanmak istenen seriyi belirtmektedir. Denklem (3)'te yer alan ϕ katsayısını sifıra eşitlemek ve d' 'ye 1 değerini vermek suretiyle Denklem (4) elde edilmektedir. Denklem (4) dikkate alındığında birim kökün varlığını belirten temel hipotez $\theta = 0$ biçiminde kurulmaktadır. Alternatif hipotez ise $\theta > 0$ şeklinde oluşturulmaktadır. Ancak Kapetanios vd. (2003), $\theta = 0$ temel hipotezi altında Denklem (4)'te yer alan γ parametresinin tanımlı olmaması nedeniyle Denklem (4)'ü kullanarak $\theta = 0$ biçimindeki temel hipotezin sınanamayacağını belirtmişlerdir. Kapetanios vd. (2003), bu sorunun üstesinden gelebilmek için temel hipotez altında ESTAR modeline birinci mertebeden Taylor açılımını uygulamışlardır. Taylor açılımı sonucunda birim kök sınamasına elverişli olan ve Denklem (5)'te yer alan test regresyonu elde edilmektedir. Denklem (5)'te yer alan test regresyonu dikkate alındığında test istatistiği $\hat{\delta}/s$ formülüyle hesaplanmaktadır. Bu formülde yer alan $\hat{\delta}$ Denklem (5)'teki δ parametresinin tahmini değerini, s ise $\hat{\delta}$ parametresine ait standart hatayı belirtmektedir. Denklem (5)'e göre birim kökün varlığını belirten temel hipotez, $\delta = 0$ biçiminde kurulurken birim kökün bulunmadığını belirten alternatif hipotez ise $\delta < 0$ biçiminde kurulmaktadır (Kapetanios vd., 2003).

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1} + \gamma y_{t-1} [1 - \exp(-\theta y_{t-d}^2)] + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} [1 - \exp(-\theta y_{t-1}^2)] + e_t \quad (4)$$

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1}^3 + u_t \quad (5)$$

Çalışmada uygulanan diğer bir doğrusal olmayan birim kök testi Hepsag (2021) tarafından önerilen (çalışmada bu test HS olarak isimlendirilmiştir) birim kök testidir. Kruse (2011), yaptığı güç karşılaştırması sonucunda kendi önerdiği testin Kapetanios vd. (2003) tarafından önerilen KSS testinden genel olarak daha güçlü olduğu sonucuna varmıştır. Hepsag (2021) ise yaptığı güç karşılaştırması sonucunda kendi önerdiği testin Kruse (2011) tarafından önerilen birim kök testinden genel olarak daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu birim kök testi hem bir adet yumuşak yapısal kırılmayı hem de doğrusal dışılığı dikkate almaktadır. HS birim kök testinde yumuşak yapısal kırılma

lojistik yumuşak geçiş fonksiyonu, doğrusal dışılık ise Kruse (2011) tarafından önerilen ESTAR süreci aracılığıyla modellenmektedir. Bu çalışmada Hepsag (2021) çalışmasında Model A olarak adlandırılan ve Denklem (6)'da yer alan model kullanılmıştır. Bu model sabit terimde yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. Denklem (6)'da yer alan y_t , α_1 , $S_t(\lambda, \tau)$ ve v_t sırasıyla durağanlığı sınanmak istenen seriyi, sabit terimi, lojistik yumuşak geçiş fonksiyonunu ve hata terimini belirtmektedir. HS birim kök testinin ikinci aşamasında Denklem (6)'da yer alan modelin kalıntıları elde edilir. Kalıntılar Denklem (7)'de gösterildiği gibi elde edilmektedir. Sonra kalıntıların Kruse (2011) tarafından açıklandığı şekilde bir ESTAR süreci izlediği kabul edildiği için Denklem (8) oluşturulmaktadır. Denklem (8) dikkate alındığında birim kökün bulunduğunu belirten temel hipotez $\theta = 0$ biçiminde, birim kökün bulunmadığını belirten alternatif hipotez ise $\theta > 0$ biçiminde kurulmaktadır. Ancak birim kökün varlığını belirten temel hipotez altında Denklem (8)'de yer alan γ parametresinin tanımlı olmaması nedeniyle birim kökün bulunup bulunmadığını doğrudan Denklem (8) yardımıyla test etmek mümkün değildir. Bu nedenle Hepsag (2021), Denklem (8)'e birinci dereceden Taylor açılımı uygulayarak doğrudan birim kök sınamasının yapılmasına olanak tanıyan Denklem (9)'ü elde etmiştir. HS birim kök testinde, Denklem (9)'da yer alan model dikkate alınarak birim kökün varlığını belirten temel hipotez, yumuşak kırılmalı ESTAR durağanlığın geçerli olduğunu belirten alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır.

$$y_t = \alpha_1 + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (6)$$

$$\hat{v}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 - \hat{\alpha}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (7)$$

$$\Delta \hat{v}_t = \gamma \hat{v}_{t-1} (1 - \exp\{-\theta(\hat{v}_{t-1} - c)^2\}) + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Delta \hat{v}_t = \delta_1 \hat{v}_{t-1}^3 + \delta_2 \hat{v}_{t-1}^2 + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta \hat{v}_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Çalışmada kullanılan diğer bir test, Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2007) tarafından önerilen ve iki yapısal kırılmayı dikkate alan durağanlık testidir (çalışmada bu test CS olarak isimlendirilmiştir). Bu testte KPSS durağanlık testinden farklı olarak içsel olarak belirlenen iki adet yapısal kırılma dikkate alınmaktadır. Yapısal kırılmalar kukla (dummy) değişkenler yardımıyla yakalanmaktadır. CS testinde yedi farklı model bulunmaktadır. Bu çalışmada Denklem (10)'da yer alan ve Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2007) çalışmasında Model AAn olarak adlandırılan model uygulanmıştır. Denklem (10)'da yer alan y_t incelenen zaman serisini, θ_0 sabit terimi, $DU_{1,t}$ ilk yapısal kırılmayı yakalamak için kullanılan kukla değişkeni ve $DU_{2,t}$ ikinci yapısal kırılmayı yakalamak için kullanılan kukla değişkenini belirtmektedir. Denklem (10)'da yer alan r_t ise Denklem (11)'deki gibi tanımlanmıştır. CS testinin temel hipotezi serinin yapısal kırılmalar altında durağan olduğunu, alternatif hipotezi ise serinin durağan olmadığını belirtmektedir.

$$y_t = \theta_0 + \theta_1 DU_{1,t} + \theta_2 DU_{2,t} + r_t + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (11)$$

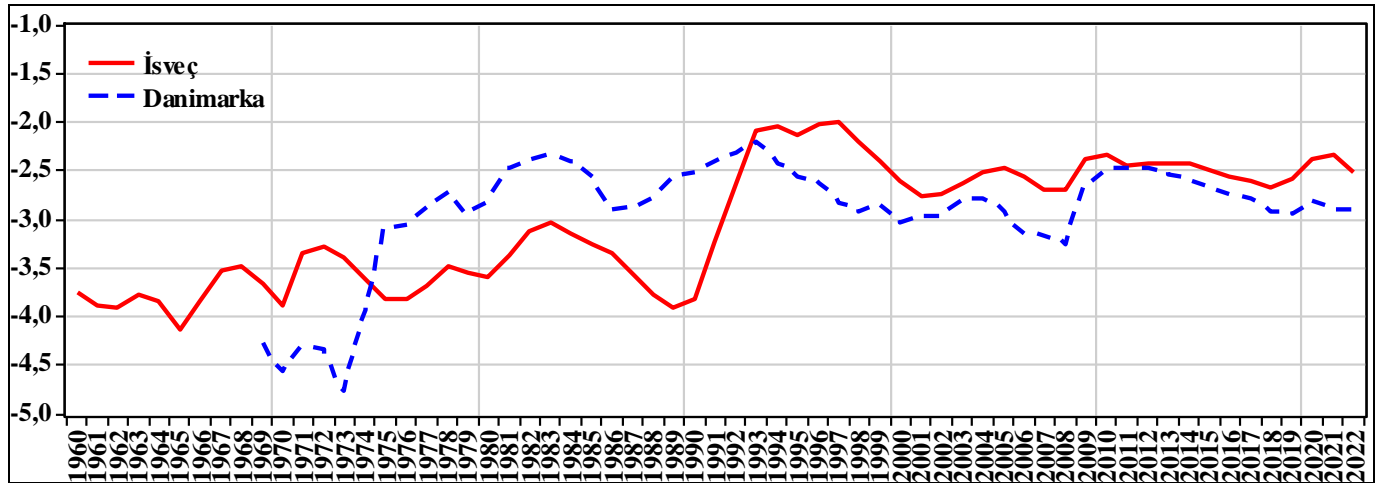
Tablo 2'de lojistik dönüşümlü işsizlik oranlarına ait bazı tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tablo 2'de yer alan $u_{t(D)}$ ve $u_{t(I)}$ sırasıyla Danimarka'ya ve İsveç'e ait lojistik

dönüşümlü işsizlik oranı serisini belirtmektedir. Tablo 2’de yer alan n , $\bar{x}$, M_e , s , x_{min} , x_{max} , g_1 ve g_2 sırasıyla gözlem sayısını, ortalamayı, medyanı, standart sapmayı, minimum değeri, maksimum değeri, çarpıklığı ve basıklığı belirtmektedir. Tablo 2 incelendiğinde $u_{t(D)}$ değişkenine ait

ortalamanın, medyanın ve standart sapmanın sırasıyla $u_{t(I)}$ değişkenine ait ortalamaya, medyana ve standart sapmaya yakın olduğunu görmek mümkündür. Şekil 1’de Danimarka’ya ve İsveç’e ait lojistik dönüşümlü işsizlik oranlarının zaman yolu grafikleri yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	n	$\bar{x}$	M_e	s	x_{min}	x_{max}	g_1	g_2
$u_{t(D)}$	54	-2,920	-2,818	0,574	-4,764	-2,197	-1,791	5,698
$u_{t(I)}$	63	-3,026	-3,023	0,628	-4,137	-2,003	-0,061	1,556

Şekil 1. Lojistik Dönüşümlü İşsizlik Oranlarının Zaman Yolu Grafikleri

5. Ampirik Bulgular

Ampirik sonuçlara geçmeden önce çalışmada dikkate alınan anlamlılık düzeyine ilişkin bilgi vermek faydalı olacaktır. Ekonometrik çalışmalarda uygulanan testler için farklı anlamlılık düzeyleri (genellikle %1, %5, %10) dikkate alınabilmektedir. Bununla birlikte sosyal bilimlerde %5 anlamlılık düzeyinin dikkate alınması yaygındır (Poddig vd., 2008: 342). Bu nedenle bu çalışmada da dikkate alınan anlamlılık düzeyi %5 olarak belirlenmiştir. Tablo 3’te Harvey vd. (2008) tarafından geliştirilen doğrusallık testinin sonuçları yer almaktadır. Harvey vd. (2008) testine ait doğrusallık temel hipotezi Danimarka serisi için %5 anlamlılık düzeyine göre reddedilmektedir. Buna karşın Harvey vd. (2008) testine ait doğrusallık temel hipotezinin İsveç serisi için reddedilemediğini görmek mümkündür (W_λ istatistiklerine ilişkin kritik değer ki-kare tablosundan alınmıştır). Bu testin sonuçları dikkate alındığında Danimarka’ya ait lojistik dönüşümlü işsizlik oranı serisinin doğrusal olmadığı, İsveç’e ait lojistik dönüşümlü işsizlik oranı serisinin ise doğrusal olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu nedenle Danimarka’ya ait lojistik dönüşümlü işsizlik oranı serisi için doğrusal olmayan birim kök testlerinin sonuçlarını dikkate almak doğru olacaktır. İsveç’e ait lojistik dönüşümlü işsizlik oranı serisi için ise doğrusal testleri dikkate almak uygun olacaktır. İsveç serisi için geleneksel testlerin sonuçları (ADF, DF-GLS, PP, KPSS) Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 3. Doğrusallık Analizi Sonuçları

Değişken	W_λ	Sonuç
$u_{t(D)}$	9,424**	Doğrusal Dışı
$u_{t(I)}$	2,499	Doğrusal

Not: ** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde W_λ istatistiği için kritik değer 5,991’dir.

Tablo 4’te yer alan L ve B sırasıyla gecikme uzunluğunu ve bant genişliğini göstermektedir. ADF ve PP test istatistiklerine ilişkin kritik değer 10000 tekrarlamalı simülasyon yoluyla hesaplanmıştır. KPSS test istatistiğine ilişkin kritik değer Kwiatkowski vd. (1992)’nin çalışmasından elde edilmiştir. DF-GLS test istatistiğine ilişkin kritik değer ise Pantula vd. (1994)’nin çalışmasından elde edilmiştir. Tablo 4’te yer alan geleneksel testlerde deterministik bileşen olarak sabit terim dikkate alınmıştır. Tablo 4 incelendiğinde ADF, DF-GLS ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre İsveç’e ait lojistik dönüşümlü işsizlik oranı serisi için birim kökün varlığını belirten temel hipotezin (%5 anlamlılık düzeyine göre) reddedilemediği görülmektedir. KPSS durağanlık testinin sonucuna göre ise İsveç’e ait lojistik dönüşümlü işsizlik oranı serisi için durağanlık temel hipotezinin (%5 anlamlılık düzeyine göre) reddedildiği anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla geleneksel testlerin sonuçlarına göre İsveç’te analiz edilen dönem için işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğu söylenebilir. Ancak İsveç serisinin geleneksel testlere göre durağan dışı olarak bulunmasının yapısal kırılmalardan kaynaklanabileceği dikkate alınarak İsveç serisine ayrıca CS durağanlık testi de uygulanmıştır.

Tablo 4. Geleneksel Testlerin Sonuçları

Test Adı	Test İstatistiği	<i>L</i>	<i>B</i>
	$u_{t(i)}$	$u_{t(i)}$	$u_{t(i)}$
ADF	-1,180	8	N/A
DF-GLS	-0,499	6	N/A
PP	-1,684	N/A	2
KPSS	0,823**	N/A	6

Not: ** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir. ADF ve PP için kritik değer -2,924'tür. DF-GLS için kritik değer -2,300'dür. KPSS için kritik değer 0,463'tür. Kritik değerlerin tümü %5 anlamlılık düzeyine göre dir.

Tablo 5'te çalışmada İsveç verileri için uygulanan CS durağanlık testinin sonucu yer almaktadır. CS testi için sabit terimin bulunduğu ancak deterministik trendin bulunmadığı model (Model AAn) uygulanmıştır. CS test istatistiğine ilişkin kritik değer Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2005) çalışmasından elde edilmiştir. Tablo 5'te yer alan T_{b1} ve T_{b2} tahmin edilen kırılma yıllarını belirtmektedir. CS testine göre iki yapısal kırılma dikkate alındığında durağanlık temel hipotezinin (%5 anlamlılık düzeyine göre) reddedilemediği anlaşılmaktadır. Bu sonuca göre İsveç'te analiz edilen dönem için işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığı, yapısalcı anlayışın ise geçerli olduğu söylenebilir. Romero-Ávila ve Usabiaga (2007) çalışması göz önüne alındığında CS durağanlık testinin iki adet yapısal kırılmayı dikkate alması nedeniyle yapısalcı anlayışın geçerliliğini sınamada kullanılabileceği söylenebilir. Daha önce belirtildiği üzere Romero-Ávila ve Usabiaga (2007: 701), yapısalcı anlayışı test etmek için kırılma sayısının en fazla iki olabileceğini açıklamışlardır.

Tablo 5. CS Testinin Sonucu

Test Adı	Test İstatistiği	T_{b1}	T_{b2}
	$u_{t(i)}$	$u_{t(i)}$	$u_{t(i)}$
CS	0,042	1966	1991

Not: CS için kritik değer 0,156'dır. Kritik değer %5 anlamlılık düzeyine göre dir.

Tablo 6'da çalışmada kullanılan KSS ve HS birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır. Tablo 6'da yer alan *L*, gecikme uzunluğunu göstermektedir. KSS testi ortalamadan arındırılmış (demeaned) veriler için uygulanmıştır. HS testi ise sabit terimde kırılmayı dikkate alan ve deterministik trendin yer almadığı model için uygulanmıştır (Model A). KSS test istatistiğine ilişkin kritik değer 10000 tekrarlamalı özçıkırım (bootstrap) yöntemi ile elde edilmiştir. HS testine ilişkin kritik değer ise Hepsag (2021) çalışmasından elde edilmiştir. Tablo 6'da yer alan KSS testinin sonucu incelendiğinde, Danimarka verileri için birim kök temel hipotezinin (%5 anlamlılık düzeyine göre) reddedilemediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan KSS testine göre analiz edilen dönem için Danimarka'da işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğunu belirtmek mümkündür. Ancak Danimarka serisinin KSS test sonucuna göre durağan dışı olarak bulunmasının yapısal bir kırılmadan kaynaklanabileceği dikkate alınarak HS birim kök testi de uygulanmıştır.

HS testinin genel olarak KSS testine göre daha güçlü olması nedeniyle [bakınız Kruse (2011), Hepsag (2021)] çalışmada Danimarka için HS testinin sonucu dikkate alınmıştır. Tablo 6'da yer alan HS testinin sonucuna göre Danimarka verileri için birim kök temel hipotezinin (%5 anlamlılık düzeyine göre) reddedildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan HS testinin sonucuna göre analiz edilen dönem için Danimarka'da

işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığı söylenebilir. Romero-Ávila ve Usabiaga (2007) çalışması dikkate alındığında HS birim kök testinin bir adet yapısal kırılmayı dikkate alması nedeniyle yapısalcı anlayışın geçerliliğini sınamada kullanılabileceği söylenebilir. Bu açıdan Tablo 6'da yer alan HS testine ait sonucun Danimarka için yapısalcı anlayışı desteklediği söylenebilir.

Tablo 6. Doğrusal Dışılığı Dikkate Alan Testlerin Sonuçları

Test Adı	Test İstatistiği	<i>L</i>
	$u_{t(D)}$	$u_{t(D)}$
KSS	-1,844	6
HS	15,623 **	5

Not: ** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir. KSS test istatistiğine ilişkin kritik değer -2,353'tür. HS test istatistiğine ilişkin kritik değer 9,662'dir. Kritik değerler %5 anlamlılık düzeyine göre dir.

Kültürel ve dilsel yakınlıklarıyla bilinen Danimarka ve İsveç için (Jochem, 2012: 19) dikkate alınan testlerin sonuçlarına göre iki ülkede de yapısalcı anlayışın geçerli olduğu söylenebilir. Bu açıdan iki ülkedeki işsizlik oranlarının şoklara verdiği tepkilerin benzer olduğu söylenebilir. İki ülkede de işsizlik oranlarına gelen kimi şokların kalıcı bir etkiye sahip olacağını kimi şokların ise geçici bir etkiye sahip olacağını belirtmek mümkündür.

6. Tartışma

Çalışmanın bu kısmında işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliğini sınanan bazı çalışmaların elde ettikleri ampirik bulgular ile bu çalışmada elde edilen ampirik bulguların karşılaştırılması yapılmıştır. Røed (1996), yaptığı ampirik çalışmasında Danimarka'da işsizlik histerisi lehine bulgulara rastlamıştır. İsveç için ise net bir sonuca varamamıştır. Røed (1996) tarafından yapılan çalışmada Danimarka için elde edilen bulguların bu çalışmanın bulgusuyla örtüşmemesi farklı yöntemlerin ve/veya veri setlerinin kullanılmasından kaynaklanıyor olabilir. Røed (1996) tarafından yapılan çalışmada (bu çalışmadan farklı olarak) HS testi gibi yapısal kırılmayı ve doğrusal dışılığı dikkate alan teknikler kullanılmamıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada (bu çalışmadan farklı olarak) mevsimsel etkilerden arındırılmış çeyreklik frekanslı işsizlik oranı verileri tercih edilmiştir. Gustavsson ve Österholm (2006), Danimarka'yı analiz etmemişlerdir. Ancak analiz ettikleri ülkeler arasında İsveç yer almaktadır. İlgili çalışmada kullanılan KSS testi sonucuna göre İsveç'te işsizlik histerisinin geçerli olmadığına ilişkin bir bulgu elde edilmiştir. Gustavsson ve Österholm (2006) tarafından yapılan çalışmada İsveç için işsizlik histerisi hipotezi aleyhine bir bulgunun elde edilmesi bu çalışmanın bulgusuyla uyumludur. Chang (2011), İsveç için işsizlik histerisi hipotezi aleyhine, Danimarka için ise işsizlik histerisi hipotezi lehine sonuç elde etmiştir. İlgili çalışmada Danimarka için elde edilen sonucun bu çalışmanın sonucuyla farklılık arz etmesi kullanılan veri setlerindeki ve/veya yöntemlerdeki farklılıktan kaynaklanıyor olabilir. Chang (2011), yıllık frekanslı işsizlik oranlarını kullanmış ancak bu çalışmadan farklı olarak işsizlik oranlarına lojistik dönüşüm uygulamamıştır. Ayrıca Chang (2011) tarafından yapılan çalışmada bu çalışmadan farklı olarak HS ve CS testleri kullanılmamıştır. Cheng (2022), Danimarka için işsizlik histerisinin hem üst hem de alt rejim itibarıyla geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. İsveç için ise işsizlik histerisi hipotezinin üst rejimde geçerli olmadığı, alt

rejimde geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cheng (2022) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulguların bu çalışmadaki bulgulardan farklılık arz etmesi kullanılan veri setlerinin ve/veya kullanılan yöntemlerin farklı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Cheng (2022), bu çalışmadan farklı olarak mevsimsel etkilerden arındırılmış aylık frekanslı işsizlik oranlarını kullanmış ve yöntem olarak eşik otoregresif (TAR) modeline dayanan bir birim kök testini uygulamıştır. Lee vd. (2013), çalışmalarında Danimarka'ya yer vermemişlerdir. Bununla birlikte analiz edilen ülkeler arasında İsveç bulunmaktadır. Lee vd. (2013), çalışmalarında global anlamda İsveç için işsizlik histerisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu açıdan Lee vd. (2013)'nin elde ettiği bulgular bu çalışmanın bulgusunu destekler niteliktedir. İşsizlik histerisine ilişkin literatür incelendiğinde gerek Danimarka gerekse İsveç için işsizlik histerisi hipotezi aleyhine bulgular elde eden ve bu açıdan her iki ülke için bu çalışmanın bulgularını destekleyen bazı çalışmalar şunlardır: Arestis ve Mariscal (1999), Papell vd. (2000), Camarero ve Tamarit (2004), Lee ve Chang (2008), Lee (2010), Camarero vd. (2006), Lee vd. (2009).

7. Sonuç

Bu çalışmada Danimarka ve İsveç için işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olup olmadığı araştırılmaktadır. Danimarka için analiz dönemi, 1969–2022 dönemidir. İsveç için analiz dönemi ise 1960–2022 dönemidir. Veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir. Bu çalışmada Koop ve Potter (1999) ile Bakas ve Papapetrou (2014) çalışmaları dikkate alınarak işsizlik verilerine lojistik dönüşüm uygulanmıştır. Çalışmada mevsimsel etkilerden kaçınmak için yıllık frekanslı veriler tercih edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak Danimarka için KSS ve HS birim kök testleri, İsveç için ise bazı geleneksel testler (ADF, DF-GLS, KPSS, PP) ve CS durağanlık testi uygulanmıştır. Genel olarak daha güçlü olması nedeniyle Danimarka için HS birim kök testinin sonucu dikkate alınmıştır. İsveç için ise yapısal kırılmaları göz önüne alan CS durağanlık testinin sonucu dikkate alınmıştır. Ampirik literatür taraması neticesinde Danimarka ve İsveç için sırasıyla HS birim kök testini ve CS durağanlık testini kullanarak lojistik dönüşümlü işsizlik oranı verileriyle işsizlik histerisini sınavan başka bir ampirik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bu çalışmanın işsizlik histerisine ilişkin ampirik literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. HS birim kök testi sonucu dikkate alındığında Danimarka'da işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığı söylenebilir. Benzer şekilde CS durağanlık testinin sonucu dikkate alındığında İsveç'te işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığı söylenebilir. Çalışmanın bu bulguları literatürde yer alan kimi ampirik çalışmaların bulgularıyla [örneğin Arestis ve Mariscal (1999), Papell vd. (2000), Camarero ve Tamarit (2004), Gustavsson ve Österholm (2006), Lee ve Chang (2008), Lee (2010), Camarero vd. (2006), Lee vd. (2009), Lee vd. (2013)] uyum gösterirken bazı çalışmaların bulgularıyla da [örneğin Røed (1996), Chang (2011), Cheng (2022)] kısmen veya tümüyle farklılık arz etmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulguların politika yapımcılar açısından da önemli sonuçları bulunmaktadır. Çalışmada İsveç ve Danimarka verileri için yapısal kırılmaları destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Bu nedenle her iki ülkede de yapısalcı anlayışın geçerli olduğu söylenebilir. Bu açıdan Danimarka ve İsveç'te işsizlik oranlarını düşürmeye yönelik kimi politikaların sadece

geçici bir etkiye sahip olacağını söylemek mümkündür. Bu sebeple Danimarka ve İsveç'teki politika yapımcılar tarafından tasarlanan iktisat politikaları sadece işsizlik üzerindeki büyük şokların etkisini hafifletmeye dönük olmalıdır. Ekonomi politikaları küçük ölçekli işsizlik şoklarıyla başa çıkmak için tasarlanmamalıdır.

Kaynakça

- Abel, A. B., Bernanke, B. S., & Croushore, D. (2011). *Macroeconomics*, Pearson Education, Boston.
- Akdoğan, K. (2017). Unemployment hysteresis and structural change in Europe. *Empirical Economics*, 53(4), 1415-1440. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1171-8>.
- Arestis, P., & Mariscal, I. B. F. (1999). Unit roots and structural breaks in OECD unemployment. *Economics Letters*, 65(2), 149-156. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(99\)00131-7](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(99)00131-7).
- Ayala, A., Cuñado, J., & Gil-Alana, L. A. (2012). Unemployment hysteresis: Empirical evidence for Latin America. *Journal of Applied Economics*, 15(2), 213-233. [https://doi.org/10.1016/S1514-0326\(12\)60010-5](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(12)60010-5).
- Bach, H. U., & Spitznagel, E. (2003). *Was kostet uns die Arbeitslosigkeit? Gesamtfiskalische Modellrechnungen*, (Raport No: 10/2003). IAB, Nürnberg.
- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T., & Ranjbar, O. (2018). Testing hysteresis effect in U.S. state unemployment: New evidence using a nonlinear quantile unit root test. *Applied Economics Letters*, 25(4), 249-253. <https://doi.org/10.1080/13504851.2017.1316477>.
- Bakas, D., & Papapetrou, E. (2014). Unemployment in Greece: Evidence from Greek regions using panel unit root tests. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 54(4), 551-562. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2014.03.002>.
- Basler, H. P. (1987). Brauchen wir eine Konjunkturtheorie?. *Wirtschaftsdienst*, 67(2), 102-108.
- Blanchard, O. J., & Summers, L. H. (1986). Hysteresis and the european unemployment problem. *NBER Macroeconomics Annual*, 1, 15-78. <https://doi.org/10.1086/654013>.
- Blanchard, O., & Illing, G. (2017). *Makroökonomie*. Pearson Deutschland, Hallbergmoos.
- Bostancı, F. C., & Koç, S. (2022). Balkan ülkelerinde işsizlik histerisi mi doğal işsizlik oranı mı geçerli?: Fourier birim kök testleri uygulaması. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(2), 119-131. <https://doi.org/10.56337/sbm.1167668>.
- Brunello, G. (1990). Hysteresis and "the Japanese unemployment problem": A preliminary investigation. *Oxford Economic Papers*, 42(3), 483-500. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041959>.
- Camarero, M., & Tamarit, C. (2004). Hysteresis vs. natural rate of unemployment: New evidence for OECD countries. *Economics Letters*, 84(3), 413-417. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2004.02.014>.
- Camarero, M., Carrion-i-Silvestre, J. L., & Tamarit, C. (2006). Testing for hysteresis in unemployment in OECD countries: New evidence using stationarity panel tests with breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(2), 167-182. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2006.00157.x>.
- Camarero, M., Carrion-i-Silvestre, J. L., & Tamarit, C. (2008). Unemployment hysteresis in transition countries: Evidence using stationarity panel tests with breaks. *Review of Development Economics*, 12(3), 620-635. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2008.00476.x>.
- Caporale, G. M., Gil-Alana, L. A., & Trejo, P. V. (2022). Unemployment persistence in Europe: Evidence from the 27 EU countries. *Heliyon*, 8(2). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e08898>.
- Carlin, W., & Soskice, D. (1990). *Macroeconomics and the wage bargain: A modern approach to employment, inflation, and the exchange rate*. Oxford University Press, New York.
- Carlsen, F. (2000). Unemployment, inflation and government popularity—are there partisan effects?. *Electoral Studies*, 19(2-3), 141-150. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(99\)00044-X](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(99)00044-X).

- Carrion-i-Silvestre, J. L., & Sansó, A. (2005). *The KPSS test with two structural breaks*. https://www.researchgate.net/profile/Andreu-Sanso/publication/24064952_The_KPSS_test_with_two_structural_breaks/links/09e4150cae2d27831a000000/The-KPSS-test-with-two-structural-breaks.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2023).
- Carrion-i-Silvestre, J. L., & Sansó, A. (2007). The KPSS test with two structural breaks. *Spanish Economic Review*, 9, 105-127. <https://doi.org/10.1007/s10108-006-9017-8>.
- Cavaliere, G., & Xu, F. (2014). Testing for unit roots in bounded time series. *Journal of Econometrics*, 178, 259-272. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2013.08.026>.
- Cevik, E. I., & Dibooglu, S. (2013). Persistence and non-linearity in US unemployment: A regime-switching approach. *Economic Systems*, 37(1), 61-68. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2012.06.002>.
- Chang, R. (1997). Is low unemployment inflationary?. *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*, 82(1), 4-13.
- Chang, T. (2011). Hysteresis in unemployment for 17 OECD countries: Stationary test with a Fourier function. *Economic Modelling*, 28(5), 2208-2214. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2011.06.002>.
- Cheng, K. M. (2022). Doubts on natural rate of unemployment: Evidence and policy implications. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 86, 230-239. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2022.07.006>.
- Cheng, S. C., Wu, T. P., Lee, K. C., & Chang, T. (2014). Flexible Fourier unit root test of unemployment for PIIGS countries. *Economic Modelling*, 36, 142-148. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.09.021>.
- Corakci, A., Omay, T., & Hasanov, M. (2022). Hysteresis and stochastic convergence in Eurozone unemployment rates: Evidence from panel unit roots with smooth breaks and asymmetric dynamics. *Oeconomia Copernicana*, 13(1), 11-54. <https://doi.org/10.24136/oc.2022.001>.
- Cross, R., & Allan, A. (1988). On the history of hysteresis. R. Cross (Ed.), *Unemployment, hysteresis, and the natural rate hypothesis*. Basil Blackwell, New York, Oxford, 26-38.
- Dornbusch, R., Fischer, S., & Startz, R. (2014). *Macroeconomics*. McGraw-Hill Education, New York.
- Elliott, G., Rothenberg, T. J., & Stock, J. H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64(4), 813-836. <https://doi.org/10.2307/2171846>.
- Ewing, J. A. (1881). VII. On the production of transient electric currents in iron and steel conductors by twisting them when magnetised or by magnetising them when twisted. *Proceedings of the Royal Society of London*, 33, 21-23. <https://doi.org/10.1098/rsp1.1881.0067>.
- Farmer, R. E. A. (2013). *The natural rate hypothesis: An idea past its sell-by date* (NBER Working Paper No. 19267). Erişim Adresi: <http://www.nber.org/papers/w19267> (Erişim Tarihi: 01.01.2023).
- Franzese, F., & Rapp, I. (2013). Der Einfluss von Arbeitslosigkeit auf das Trennungsrisiko von Ehen. *Journal of Family Research*, 25(3), 331-346. <https://doi.org/10.20377/jfr-146>.
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *The American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- Furuoka, F. (2014). Are unemployment rates stationary in Asia-Pacific countries? New findings from Fourier ADF test. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1), 34-45. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2014.947105>.
- Georgescu-Roegen, N. (1974). *The entropy law and the economic process*. Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts.
- Gil-Alana, L. A. (2001). The persistence of unemployment in the USA and Europe in terms of fractionally ARIMA models. *Applied Economics*, 33(10), 1263-1269. <https://doi.org/10.1080/00036840010007137>.
- Gomes, F., & Da Silva, C. G. (2008). Hysteresis vs. natural rate of unemployment in Brazil and Chile. *Applied Economics Letters*, 15(1), 53-56. <https://doi.org/10.1080/13504850600675450>.
- Gustavsson, M., & Österholm, P. (2006). Hysteresis and non-linearities in unemployment rates. *Applied Economics Letters*, 13(9), 545-548. <https://doi.org/10.1080/13504850500401437>.
- Gustavsson, M., & Österholm, P. (2007). Does unemployment hysteresis equal employment hysteresis?. *Economic Record*, 83(261), 159-173. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.2007.00391.x>.
- Gürüş, B., Tiftikçigil, B. Y., & Tıraşoğlu, M. (2017). Testing for unemployment hysteresis in Turkey: Evidence from nonlinear unit root tests. *Quality & Quantity*, 51(1), 35-46. <https://doi.org/10.1007/s11135-015-0292-z>.
- Hall, R. E., & Taylor, J. B. (1997). *Macroeconomics*. W. W. Norton & Company, New York.
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J., & Xiao, B. (2008). A powerful test for linearity when the order of integration is unknown. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12(3). <https://doi.org/10.2202/1558-3708.1582>.
- Hepsag, A. (2021). A unit root test based on smooth transitions and nonlinear adjustment. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 50(3), 625-632. <https://doi.org/10.1080/03610918.2018.1563154>.
- Herz, B., & Drescher, C. (2010). Rohstoffe und wirtschaftliche Entwicklung. R. Eller, M. Heinrich, R. Perrot, M. Reif (Ed.), *Management von Rohstoffrisiken: Strategien, Märkte und Produkte*. Gabler, Wiesbaden, 85-103.
- Hirschl, B., & Vogelpohl, T. (2019). Energiepolitik in Deutschland und Europa. J. Radtke, W. Canzler (Ed.), *Energiewende: Eine sozialwissenschaftliche Einführung*. Springer VS, Wiesbaden, 69-95.
- Jaeger, A., & Parkinson, M. (1994). Some evidence on hysteresis in unemployment rates. *European Economic Review*, 38(2), 329-342. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)90061-2](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)90061-2).
- Jawadi, F., Mallick, S. K., Cheffou, A. I., & Augustine, A. (2021). Does higher unemployment lead to greater criminality? Revisiting the debate over the business cycle. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 182, 448-471. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2019.03.025>.
- Jiang, Y., & Chang, T. (2016). Bring quantile unit root test back in testing hysteresis in unemployment for the united states. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 19(1), 5-13.
- Jochem, S. (2012). *Die politischen Systeme Skandinaviens*. Springer VS, Wiesbaden.
- Kapetanios, G., Shin, Y., & Snell, A. (2003). Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework. *Journal of Econometrics*, 112(2), 359-379. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(02\)00202-6](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(02)00202-6).
- Kemp, M. C., & Wan, H. Y. Jr. (1974). Hysteresis of long-run equilibrium from realistic adjustment costs. G. Horwich, P. A. Samuelson (Ed.), *Trade, stability, and macroeconomics*. Academic Press, New York, San Francisco, London, 221-242.
- Khraief, N., Shahbaz, M., Heshmati, A., & Azam, M. (2020). Are unemployment rates in OECD countries stationary? Evidence from univariate and panel unit root tests. *North American Journal of Economics and Finance*, 51. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2018.08.021>.
- Koop, G., & Potter, S. M. (1999). Dynamic asymmetries in U.S. unemployment. *Journal of Business & Economic Statistics*, 17(3), 298-312. <https://doi.org/10.1080/07350015.1999.10524819>.
- Kruse, R. (2011). A new unit root test against ESTAR based on a class of modified statistics. *Statistical Papers*, 52(1), 71-85. <https://doi.org/10.1007/s00362-009-0204-1>.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y).
- Landmann, O., & Jerger, J. (1999). *Beschäftigungstheorie*. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg.
- Layard, R., Nickell, S., & Jackman, R. (1991). *Unemployment: Macroeconomic performance and the labour market*. Oxford University Press, New York.
- Lee, C. C., & Chang, C. P. (2008). Unemployment hysteresis in OECD countries: Centennial time series evidence with structural breaks. *Economic Modelling*, 25(2), 312-325. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2007.06.002>.

- Lee, C. F. (2010). Testing for unemployment hysteresis in nonlinear heterogeneous panels: International evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1097-1102. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.03.010>.
- Lee, C. F., Hu, T. C., Li, P. C., & Tsong, C. C. (2013). Asymmetric behavior of unemployment rates: Evidence from the quantile covariate unit root test. *Japan and the World Economy*, 28, 72-84. <https://doi.org/10.1016/j.japwor.2013.08.002>.
- Lee, J. D., Lee, C. C., & Chang, C. P. (2009). Hysteresis in unemployment revisited: Evidence from panel LM unit root tests with heterogeneous structural breaks. *Bulletin of Economic Research*, 61(4), 325-334. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8586.2008.00287.x>.
- León-Ledesma, M. A. (2002). Unemployment hysteresis in the US states and the EU: A panel approach. *Bulletin of Economic Research*, 54(2), 95-103. <https://doi.org/10.1111/1467-8586.00141>.
- Lindbeck, A. (1992). Macroeconomic theory and the labor market. *European Economic Review*, 36(2-3), 209-235. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(92\)90082-8](https://doi.org/10.1016/0014-2921(92)90082-8).
- Meng, M., Strazicich, M. C., & Lee, J. (2017). Hysteresis in unemployment? Evidence from linear and nonlinear unit root tests and tests with non-normal errors. *Empirical Economics*, 53(4), 1399-1414. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1196-z>.
- Michaelides, P., & Milios, J. (2009). TFP change, output gap and inflation in the Russian Federation (1994–2006). *Journal of Economics and Business*, 61(4), 339-352. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2008.10.001>.
- Modigliani, F., & Papademos, L. (1975). Targets for monetary policy in the coming year. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1975(1), 141–165. <https://doi.org/10.2307/2534063>.
- Möller, J. (2005) Industrierenten und Lohnsetzungsverhalten: Gibt es Indizien für die Insider-Outsider Hypothese?. *Zeitschrift für Arbeitsmarkt Forschung*, 38_2(3), 165-179.
- Neudorfer, P., Pichelmann, K., & Wagner, M. (1990). Hysteresis, nairu and long term unemployment in Austria. W. Franz (Ed.), *Hysteresis Effects in Economic Models*. Physica-Verlag, Heidelberg, 109-121.
- OECD (2023), OECD Economic Outlook No 111 (Edition 2022/1), OECD Economic Outlook: Statistics and Projections (database). <https://doi.org/10.1787/5cded7d9-en> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Omay, T., Ozcan, B., & Shahbaz, M. (2020). Testing the hysteresis effect in the US state-level unemployment series. *Journal of Applied Economics*, 23(1), 329-348. <https://doi.org/10.1080/15140326.2020.1759865>.
- Omay, T., Shahbaz, M., & Stewart, C. (2021). Is there really hysteresis in the OECD unemployment rates? New evidence using a Fourier panel unit root test. *Empirica*, 48(4), 875-901. <https://doi.org/10.1007/s10663-021-09510-z>.
- Pantula, S. G., Gonzalez-Farias, G., & Fuller, W. A. (1994). A comparison of unit-root test criteria. *Journal of Business & Economic Statistics*, 12(4), 449-459. <https://doi.org/10.1080/07350015.1994.10524567>.
- Papell, D. H., Murray, C. J., & Ghiblawi, H. (2000). The structure of unemployment. *Review of Economics and Statistics*, 82(2), 309-315. <https://doi.org/10.1162/003465300558696>.
- Phelps, E. S. (1967). Phillips curves, expectations of inflation and optimal unemployment over time. *Economica*, 34(135), 254-281. <https://doi.org/10.2307/2552025>.
- Phelps, E. S. (1968). Money-wage dynamics and labor-market equilibrium. *Journal of political economy*, 76(4, Part 2), 678-711. <https://doi.org/10.1086/259438>.
- Phelps, E. S. (1972). *Inflation policy and unemployment theory: The cost-benefit approach to monetary planning*. W. W. Norton & Company, INC, New York.
- Phelps, E. S. (1994). *Structural slumps: The modern equilibrium theory of unemployment, interest, and assets*. Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, London.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>.
- Poddig, T., Dichtl, H., & Petersmeier, K. (2008), *Statistik, Ökonometrie, Optimierung: Methoden und ihre praktischen Anwendungen in Finanzanalyse und Portfoliomanagement*. Uhlenbruch Verlag, Bad Soden/Ts.
- Prieue, J. (1984). Konkurrierende Arbeitsmarkttheorien und Typologien von Arbeitslosigkeit. *Wirtschaftsdienst*, 64(7), 353-360.
- Rissman, E. R. (1986). What is the natural rate of unemployment?. *Federal Reserve Bank of Chicago Economic Perspectives*, 10, 3-17.
- Rodriguez-Gil, A. (2018). Hysteresis and labour market institutions. Evidence from the UK and the Netherlands. *Empirical Economics*, 55(4), 1985-2025. <https://doi.org/10.1007/s00181-017-1338-y>.
- Røed, K. (1996). Unemployment hysteresis-macro evidence from 16 OECD countries. *Empirical Economics*, 21(4), 589-600. <https://doi.org/10.1007/BF01180703>.
- Romero-Ávila, D., & Usabiaga, C. (2007). Unit root tests, persistence, and the unemployment rate of the U.S. states. *Southern Economic Journal*, 73(3), 698-716. <https://doi.org/10.1002/j.2325-8012.2007.tb00797.x>.
- Samuelson, P. A. (1972a). What classical and neoclassical monetary theory really was. R. C. Merton (Ed.), *The collected scientific papers of Paul A. Samuelson* Cilt III. M.I.T. Press, Cambridge-Massachusetts, London, 529-543.
- Samuelson, P. A. (1972b). Some notions on causality and teleology in economics. Robert C. Merton (Ed.), *The collected scientific papers of Paul A. Samuelson* Cilt III. M.I.T. Press, Cambridge-Massachusetts, London, 428-472.
- Schira, J. (2021). *Statistische Methoden der VWL und BWL: Theorie und Praxis*. Pearson Deutschland, München.
- Sesselmeier, W., & Blauermel, G. (1998). *Arbeitsmarkttheorien: Ein Überblick*. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg.
- Sessions, J. G. (1994). Unemployment stigma and multiple labour market equilibria: A social-psychological interpretation of hysteresis. *Labour*, 8(3), 355-376. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9914.1994.tb00168.x>.
- Snower, D. J. (1993). Insider-Outsider-Beziehungen und Einkommensverteilung. *Wirtschaft und Gesellschaft*, 19(4), 461-469.
- Song, F. M., & Wu, Y. (1997). Hysteresis in unemployment: Evidence from 48 U.S. states. *Economic Inquiry*, 35(2), 235-243. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1997.tb01906.x>.
- Stockhammer, E. (2003). NAIRU-Theorie und keynesianische Ökonomie. *Wirtschaft und Gesellschaft*, 29(2), 189-213.
- Tiwari, A. K. (2014). Unemployment hysteresis in Australia: Evidence using nonlinear and stationarity tests with breaks. *Quality & Quantity*, 48, 681-695. <https://doi.org/10.1007/s11135-012-9795-z>.
- Wallis, K. F. (1987). Time series analysis of bounded economic variables. *Journal of Time Series Analysis*, 8(1), 115-123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.1987.tb00425.x>.
- Winter-Ebmer, R. (1992). *Persistenz von Arbeitslosigkeit*. Campus Verlag, Frankfurt/Main, New York.
- Yaya, O. S., Ogbonna, A. E., & Mudida, R. (2019). Hysteresis of unemployment rates in Africa: New findings from Fourier ADF test. *Quality & Quantity*, 53(6), 2781-2795. <https://doi.org/10.1007/s11135-019-00894-6>.
- Yilanci, V., Ozkan, Y., & Altinsoy, A. (2020). Testing the unemployment hysteresis in G7 countries: A fresh evidence from Fourier threshold unit root test. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 23(3), 49-59.

BRIC Ülkeleri ve Türkiye’de 1992-2018 Dönemi İçin Ekolojik Ayak İzi Dinamikleri: Ekolojik Denge ve Ayırıştırma Faktörü Analizleri[☆]

Ecological footprint dynamics in BRICs and Turkey between 1992 and 2018: Ecological balance and decoupling factor analyses

Hasan RÜSTEMOĞLU^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	7 Eylül 2022
Kabul	24 Ekim 2022
Yayın	12 Nisan 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

BRIC Ülkeleri,
Türkiye,
Ekolojik Denge Analizi,
Ekolojik Ayak İzi,
Ayırıştırma Faktörü.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	7 September 2022
Accepted	24 October 2022
Available Online	12 April 2023
Article Type	Research Article

Keywords

BRIC Economies,
Turkey,
Ecological Balance Analysis,
Ecological Footprint,
Decoupling Factor.

ÖZ

Bu çalışmada amaçlanan BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkeleri ve Türkiye için 1992 ile 2018 arası dönemde ekolojik denge analizi gerçekleştirmek ve ekolojik ayak izi ile ekonomik büyüme arasındaki olası ayrışmayı irdelemektir. Ekolojik denge analizi için fert başına düşen biyokapasite ile ekolojik ayak izi karşılaştırılmıştır. İkinci analizde ise fert başına düşen ekolojik ayak izi ile yine fert başına düşen reel GSYİH arasındaki potansiyel ayrışma mevzubahis ülkeler için ayrışma faktörü yardımıyla araştırılmıştır. Çalışma bulguları, Brezilya ve Rusya'nın ekolojik fazlaya, Çin, Hindistan ve Türkiye'ninse ekolojik açığa sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ayrışma faktörü bulguları ise Brezilya ve Rusya'da fert başına düşen ekolojik ayak izi ile fert başına düşen GSYİH arasında mutlak ayrışmaya, diğer üç ülkede ise kısmi ayrışmaya işaret etmektedir. Her ne kadar ayrışma faktörü sonuçları iyimser olsa da ekolojik denge analizinin ortaya koyduğu Brezilya'da sürekli azalan biyokapasite, Çin ve Hindistan'da sürekli artan ekolojik ayak izi kaygı verici olmaya devam etmektedir. Türkiye'de ise hem biyolojik kapasite azalmakta hem de ekolojik ayak izi artmaktadır. Rusya dışındaki diğer dört gelişmekte olan ülkede çevre kalitesinin giderek düşmesi endişe vericidir. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için ivedi tedbirler önem kazanmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to conduct an ecological balance analysis and investigate the possible decoupling between ecological footprint and real income for BRICs and Turkey from 1992–2018. Per capita bio-capacity and per capita ecological footprint were compared regarding the ecological balance analysis. In the secondary analysis, the potential decoupling between per capita ecological footprint and per capita real income was investigated with the help of the decoupling factor. It was revealed in the study results that Brazil and Russia have ecological reserves, whereas India, China, and Turkey have an ecological deficit. An absolute decoupling between the per capita real income and ecological footprint of Brazil and Russia was demonstrated in the decoupling factor analysis findings. However, relative decoupling occurred between the same variables of India, China, and Turkey. The decoupling factor results were optimistic. Nonetheless, concern about environmental quality was raised because of the continuous decline in the bio-capacity of Brazil and the continuous increase in the ecological footprint of China and India. However, the biological capacity of Turkey is decreasing, while its ecological footprint is increasing. The declining environmental quality in the other four developing countries, excluding Russia, is worrying. Therefore, immediate measures are gaining importance to ensure environmental sustainability.

[☆] Bu çalışma 6. Uluslararası Katılımlı Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Lefkoşa, E-Posta: hrustemoglu@ciu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1089-2121

EXTENDED SUMMARY

The 20th century is considered to be the century in which human-induced environmental effects sounded an alarm for our world. Due to the heavy use of fossil fuels, greenhouse gas (GHG) emissions increased rapidly, threatening environmental sustainability, a subject on which academic publications have focused since the 1990s. Environmental degradation has shone a spotlight on the discussion of sustainable development. Sustainable development can be defined as an economic model which ensures the safety of future generations while enabling today's growth and development. In the past, countries have followed a linear economic growth model. Therefore, natural resources have been extensively used. As a result, some environmental problems have emerged, the most important being climate change and global warming.

In the scientific literature, environmental sustainability studies have mainly used CO₂ emissions as dependent variable. However, the ecological footprint has recently replaced CO₂ in recent sustainability studies because of its more comprehensive structure. The nexus between CO₂ emissions and economic growth has been widely analyzed in the environmental studies literature. One popular method used in this kind of analysis is the decoupling factor approach. The present study aims to focus on the link between the ecological footprint and economic growth.

The following are the intended contributions of the present study to the literature:

1) to provide a brief literature review of ecological footprint studies conducted in Turkey. The published studies have been classified according to the methodologies adopted. Therefore, this study will provide a concise guide for scholars wishing to examine Turkey's ecological footprint. In addition to Turkey related ecological footprint studies, recent publications that focus on the ecological footprint dynamics of China, Brazil, Russia, and India have also analyzed in the literature review part. By doing this, a comparative approach for BRICs and Turkey's ecological footprint studies has adopted.

2) to analyze the ecological deficit or reserve of Brazil, Russia, India, China (BRIC), and Turkey over the period 1992–2018. Per capita bio-capacity and ecological footprint data are employed to calculate the ecological deficit/reserve and understand the ecological trends in these countries;

3) to utilize the decoupling factor to test the link between real GDP and ecological footprint for the research countries. To the best of our knowledge, this is the first study that uses the ecological footprint for BRIC and Turkey rather than CO₂ emissions in a decoupling factor analysis.

In the literature review section, firstly studies that have analyzed Turkey's ecological footprint are examined. There are four categories of studies, based on the methods applied. In the first category, the scholars have extensively examined the ecological footprint, highlighting all its advantages and disadvantages as an environmental proxy. The second category contains some short communication studies providing brief information about the ecological footprint. Studies in the third category have adopted econometric regression models to understand the factors that affect the ecological footprint. In the fourth and last category, the data

have been collected mainly from universities, and the individual ecological footprint values have been computed by the researchers. Additionally, previously published ecological footprint studies for other case countries (Brazil, Russia, India, and China) were also analyzed in the literature review section. For these studies econometric regression analyses were the most frequently used among the all methods.

In order to calculate the ecological balances of the countries studied, the difference between bio-capacity and ecological footprint is considered. If the difference is positive, the countries have achieved an ecological reserve; otherwise, an ecological deficit is observed. The results of this first analysis revealed that Brazil and Russia had an ecological reserve during the study period whereas India, China, and Turkey experienced an ecological deficit.

To examine the link between ecological footprint and real GDP, the decoupling factor analysis is employed. The ratio of per capita ecological footprint to per capita real GDP is calculated first for time t , and then for the previous year, such as $t-1$. Thereafter, the division of the two ratios is computed and subtracted from 1. If the result is positive, then decoupling will be observed. Otherwise, the negative decoupling value indicates a re-coupling between the ecological footprint and real income.

The empirical results of the decoupling factor analysis reveal that Brazil and Russia exhibited an absolute decoupling between per capita ecological footprint and per capita real income. An absolute decoupling could be observed between the ecological and economic indicators if the former decreases and the latter increases at the same time. For China, India, and Turkey, the results show a relative decoupling between per capita ecological footprint and real income. A relative decoupling can be seen if the ecological footprint increases by a slower rate than real income. In Brazil and Turkey, in 17 out of the 26 periods a decoupling was observed between the abovementioned variables. This number was 21 for Russia, and 25 for China and India.

To reduce the ecological footprint, the following recommendations are made: 1) increase investment in technologies and bio-capacity; 2) add the cost of ecosystem services to product prices; 3) reduce reliance on traditional fossil fuels and increase energy efficiency to decrease the carbon footprint; 4) reduce waste; and 5) control population growth.

1. Giriş

Geride bıraktığımız 20. yüzyıl insan kaynaklı çevresel etkilerin üzerinde yaşadığımız dünyamız için alarm verdiği yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Hızlı ekonomik büyümenin çevresel maliyeti fosil yakıtların yoğun kullanımı neticesinde yükseliş gösteren sera gazları ve böylece sürdürülebilirliği tehlikeye giren ekosistemimiz olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili akademik çalışmalar 1990lı yılların başından itibaren önem kazanmıştır. Özellikle son yirmi yıllık süreçte ekolojik bozulma ve ekonomik büyüme bağlantısını ele alan çalışmaların bilimsel literatürde yoğunluk kazandığı göze çarpmaktadır (Gökmenoğlu vd., 2021). Çevrenin giderek bozulması sürdürülebilirlik kavramını da ön plana çıkarmıştır. Sürdürülebilir

kalkınmanın ne olduğunu bilmek, iklim değişikliği ve çevre bozulması konularının çözümlenebilmesi açısından önem arz etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma bugünkü ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlarken daha sonraki nesillerin de geleceğini riske etmemeyi amaçlayan bir kalkınma modeli olarak ifade edilir (Özsoy ve Dinç, 2016).

Ülkeler ekonomik büyümelerinin erken evrelerinde kullanımı ve tüketimi daha kolay olan doğal kaynaklarına yönelirler. Ancak bu tüketim ve kullanım şekli ülkelerin çevre kalitesini düşürmektedir (Sharif vd., 2020). Devam eden iklim değişikliği ve küresel ısınma problemlerinin içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda ciddi sorunlar doğuracağı ve bir iklim krizine dönüşeceği öngörülmektedir. Bu sorunlar özetle kuraklık artışı, asit yağmurları, eriyen buzullar ve yükselen deniz suları akabinde sahil kentlerinin sular altında kalma riski, su kaynaklarının azalması ile tüm canlı türlerinin (bitki, hayvan ve insan) susuzluk sorunu ile karşı karşıya kalmaları, artan salgın hastalıklar, hava kalitesinin iyice düşmesi sonrası kanser vakalarının ve üst solunum yolu rahatsızlıklarının artışı göstermesi şeklinde özetlenebilir (Rüstemoğlu, 2021a).

Erken literatürde sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar ile üç boyutlu olarak tanımlanırken daha yakın zamanda bu üç boyutun arakesitleri olan katlanılabilir, adil ve yaşayabilir boyutları da sürdürülebilirlik ile ilgili modellere dahil edilmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik ile alakalı yapılan erken dönem akademik çalışmalarda karbondioksit emisyonları (CO₂) ve sera gazları (GHGs) bağımlı değişken olarak tanımlanıp analiz edilirken, son zamanlarda daha kapsamlı niteliği nedeniyle ekolojik ayak izi değişken olarak ele alınıp incelenmeye başlanmıştır.

Ekolojik ayak izi ile ilgili öncül kaynak 1996 yılında yayımlanan Wackernagel ve Rees'in "Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth (Bizim Ekolojik Ayak İzimiz: Gezegendeki İnsan Etkisini Azaltmak)" adlı kitabıdır. Ekolojik ayak izi, gezegen üzerindeki insan etkisini ölçmede kullanılan temel bir sürdürülebilirlik göstergesidir. Kısaca insanlar tarafından kullanılan her şeyi sağlamak ve yaratılan etkiyi bertaraf etmek için yine biyolojik kapasitenin ne kadarını (toprak, su, altyapı, bitki örtüsü vb.) tükettiğini anlatır. Ekolojik ayak izinin bileşenleri karbon tutma ayak izi, otlak ayak izi, balıkçılık sahası ayak izi, tarım arazisi ayak izi ve yapılaşmış alan ayak izinden oluşmaktadır (Tosunoğlu, 2014). Ekolojik ayak izinin önemli bir çevresel gösterge olduğu kabul edilmektedir. Ekolojik ayak izi sürdürülebilir kalkınmaya dair bir bilincin oluşturulması için önem arz eder. Ekolojik ayak izi doğadaki kaynakların yönetilmesi açısından da önem teşkil eder. Ekolojik ayak izi insanların çevreye dair tutumlarını ve davranışlarını ölçtüğü için de önemli bir göstergedir. Ayrıca çevreye dair duyarlılık ve farkındalığın artırılmasında da yol gösterici bir rol oynamaktadır (Durukaya, 2022). Ekolojik ayak izi ile ilgili akademik çalışmalar 1990'lı yılların sonlarında yayınlanmaya başlasalar da esasen son 10 yılda literatürde yoğunluk kazandıklarını söylemek mümkündür.

Ekonomik büyüme ile artan CO₂ emisyonları arasındaki ilişki de ayrışma faktörleri aracılığı ile literatürde yoğunlukla analiz edilmiştir. Son zamanlarda ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişki de

araştırmacılar tarafından incelenmeye başlanmıştır. Mevcut çalışmada da ekolojik ayak izi ile reel gelir arasındaki ilişki odaklanılmaktadır. Çalışmanın literatüre yapması hedeflenen katkılar aşağıdaki gibidir:

1) Çalışma ilk olarak ekolojik ayak izi ile ilgili Türkiye'de yapılmış akademik çalışmalardan oluşan bir literatür taramasına yer vermektedir. Grublama yöntemi ile incelenen yayınlarla yapılan literatür çalışması böylece Türkiye ile ilgili bu konuya ilgi duyan araştırmacılara özlü bir rehber sunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, diğer çalışma ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) için de ekolojik ayak izi ile ilgili birtakım çalışmalar taranmış, onların da bulgu ve yöntemleri Türkçe literatürle karşılaştırılmıştır. Literatür taramasının son kısmını ise ekolojik denge analizine yer veren çalışmalar oluşturmaktadır.

2) Çalışmanın ikinci hedefi ise ekonomik gelişme performansı ile dünyada dikkat çekmiş BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkeleri ile Türkiye için bir ekolojik denge analizi gerçekleştirmektir. Böylece bu beş ülkede 1992'den 2018'e kadar olan süreçte toplam ve fert başına düşen ekolojik ayak izi ile yine toplam ve fert başına düşen biyokapasite göstergeleri kullanılarak yapılan ekolojik denge analizinde, ülkelerin ekolojik eğilimleri hakkında fikir sahibi olunabilecektir.

3) Son olarak çalışmada Zhang (2000) tarafından geliştirilen ve OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development – Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü) tarafından 2002 yılında bir çevresel analiz göstergesi olarak deklare edilen ayrışma faktörü kullanılarak BRIC ülkeleri ve Türkiye için fert başına düşen reel gelir ile yine fert başına düşen ekolojik ayak izi arasında bir ayrışma analizi yapılmaktadır. Daha önceden literatürdeki benzer nitelikli çalışmalar CO₂ emisyonları ile reel gelir arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadırlar (Freitas & Kaneko, 2011). Bu çalışmada ise araştırmacı daha kapsamlı niteliği nedeniyle CO₂ emisyonlarının yerine ekolojik ayak izini kullanmıştır. Çalışma BRIC ülkeleri ve Türkiye için böyle bir ayrışma analizini kullanan ilk makale olması bakımından literatüre katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın diğer üniteleri şöyle planlanmaktadır: ikinci bölümde Türkiye'de ve BRIC ülkelerinde ekolojik ayak izi ile ilgili yapılan çalışmalardan oluşan bir literatür taraması sunulmaktadır. Üçüncü bölümde ise analizlerde kullanılan yöntemler ve veri setine yer verilmektedir. Dördüncü bölümde analiz sonuçları etraflıca ele alınırken beşinci bölüm makaleyi sonuçlandırmaktadır.

2. Literatür Taraması

2.1. Ekolojik Ayak İzi ile İlgili Çalışmalara Genel Bakış

Ekolojik ayak izi ile ilgili Türkçe literatüre bakıldığında zaman, bu makalenin yazımı esnasında taranan çalışmaları dört ana başlık altında toparlamak mümkündür. Birinci grupta ekolojik ayak izini çevresel sürdürülebilirliğin önemli bir göstergesi olarak kabul eden araştırmalar yer almaktadır. Bu araştırmalar ekolojik ayak izini tanımlamakta, ekisi ve artı yönleri ile değerlendirmekte ve hesaplanması ile ilgili bilgiler sunmaktadırlar (Tosunoğlu, 2014; Özsoy ve Dinç, 2016). İkinci grupta ise ekolojik ayak izi ile ilgili derleme nitelikli çalışmalar bulunmaktadır (Kaypak, 2013; Mızık ve Avdan, 2020). Üçüncü gruptaki ekolojik ayak izi ile ilgili araştırmalar ekonometrik regresyon analizlerini kullanan çalışmalardır (Apaydın, 2020; Yurtkuran, 2020). Apaydın

(2020) makalesinde ARDL, FMOLS ve DOLS yöntemlerine yer verirken, Yurtkuran (2020) gerçekleştirdiği analizde Fourier durağanlık testinden faydalanmıştır. Dördüncü ve son grupta ise sahadan gelen verilerle ekolojik ayak izinin bizzat yazarlar tarafından hesaplandığı çalışmalar yer almaktadır (Akıllı vd., 2008; Keleş vd., 2008; Keleş, 2011; Coşkun ve Sarıkaya, 2014; Eren vd., 2016; Eren vd., 2017; Özgen ve Aksoy, 2017; Günel vd., 2018). Anketler yardımı ile verileri sahadan yani bireylerden toplanan araştırmacılar böylece ekolojik ayak izini hesaplamışlardır. Yapılan literatür taraması sonucunda ekolojik ayak izine dair çalışmaların yöntem bakımından çeşitlilik gösterdiği sonucuna varmak mümkündür. Bu çeşitlilik sadece Türkiye ile ilgili yayınlarla sınırlı kalmamakta diğer ülkeler için hazırlanmış olan akademik çalışmalarda da gözlemlenmektedir.

Türkiye dışındaki diğer çalışma ülkeleri ile ilgili uluslararası literatüre bakıldığında ekonometrik analizleri merkeze alan akademik yayınların özellikle son yıllarda ön plana çıktığını söylemek mümkündür (Pata, 2021; Tiwari vd., 2022; Afshan ve Yaqoob, 2022; Tuna, 2022). Öte yandan ekolojik ayak izi analiz edilirken matematiksel yaklaşımlara da yine literatürde rastlamak mümkündür (Lai vd., 2022; Balezentis vd., 2022). Ekonometrik analizleri kullanan çalışmalarda quantile ARDL yöntemi ön plana çıkmaktadır (Tiwari vd., 2022; Afshan ve Yaqoob, 2022). Tuna (2022) ise çalışmasında FMOLS ve DOLS yöntemlerine yer vermiştir. Birtakım çalışmalar sadece ekolojik ayak izine değil aynı zamanda CO₂ emisyonlarının da belirleyicilerine yer vermektedir (Pata, 2021; Tuna, 2022).

2.2. Ekolojik Ayak İzi ile İlgili Çalışmaların Detaylı İncelenmesi

Literatürde ekolojik ayak izi ile ilgili yakın zamanda araştırmaların yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür. Tosunoğlu (2014) çalışmasında ekolojik ayak izini küresel ölçekte sürdürülebilir refahın bir göstergesi olarak ele alıp etraflıca inceleme yolunu seçmiştir. Yazar ayrıca çalışmasında dünya genelinde ve Türkiye’de ekolojik ayak izinin 1961 ile 2008 arası dönemdeki eğilimini araştırmıştır. Benzer nitelikte bir diğer çalışma da Özsoy ve Dinç tarafından 2016 yılında yayımlanmıştır. Özsoy ve Dinç (2016) makalelerinde ekolojik ayak izini detaylıca tanımlayıp incelemiş, göstergenin güçlü ve zayıf yönlerini de vurgulayarak, dünyadan ve Türkiye’den veri örnekleriyle analizlerini tamamlamışlardır.

Ekolojik ayak izi ile ilgili Türkçe literatürdeki erken dönem çalışmalardan birisi de Kaypak (2013) tarafından tamamlanmış olup yazar derleme niteliğindeki makalesinde çevre barışına ekolojik ayak izi üzerinden bakmış, gelişmiş ülkelerin artış gösteren küresel ekolojik ayak izindeki paylarını vurgulamıştır. Ekolojik ayak izi ile ilgili bir diğer derleme çalışma da Mızık ve Avdan (2020) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Yazarlar makalelerinde ekolojik ayak izinin tarihçesi ve kapsamı üzerinde durmuşlardır.

Literatürde bulunan üçüncü grup çalışmalar ise ekolojik ayak izini ekonometrik regresyon analizleri yoluyla incelemişlerdir. Örneğin Apaydın (2020) çalışmasında Türkiye için ekolojik ayak izinin belirleyicilerini 1980 ile 2014 arası dönem için analiz etmiştir. Araştırma bulgularında yazarlar küreselleşmenin, tüketim, üretim ve

ihracattan ortaya çıkan ekolojik ayak izini artırdığına, ihracattan kaynaklanan ekolojik ayak izini ise azalttığına işaret etmişlerdir. Ekolojik ayak izi ile ilgili bir diğer ekonometrik analiz de Yurtkuran (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yurtkuran (2020) çalışmasında N11 ülkeleri olarak da kabul edilen gelişmekte olan 11 ülke için Fourier durağanlık testini kullanmış ve bir yakınsama analizi yapmıştır. Makale bulguları 1971’den 2016’ya kadar olan dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izinin sadece Endonezya, Filipinler ve Pakistan’da durağanlık gösterdiğine, geriye kalan sekiz N11 ülkesinde ise (Bangladeş, Güney Kore, İran, Meksika, Mısır, Nijerya, Türkiye ve Vietnam) çevresel kirliliğinin etkilerinin kalıcılığına vurgu yapmıştır.

Dördüncü ve son kategoride yer alan çalışmalar ise alandan toplanan verilerle ekolojik ayak izinin bizzat araştırmacılar tarafından hesaplanmasını içermektedir. Örneğin Akıllı vd. (2008) çalışmalarında Antalya Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde yer alan 1886 çalışan ve öğrenciden 241’ini örneklem olarak kabul edip anket yardımı ile veriler elde etmişler ve mevzu bahis bireylerin ekolojik ayak izlerini hesaplamışlardır. Yazarlar makalelerinde artan gelirin tüketimi tetikleyip ekolojik ayak izini yükselttiğini vurgulamışlardır. Ayrıca otomobil sahibi olmanın da yine bireylerin ekolojik ayak izlerini artırdığını araştırmacılar çalışmalarında ispatlamışlardır.

Literatürdeki çalışmaların bir kısmı eğitim bilimleri üzerine araştırmalar yapan akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Keleş vd. (2008) araştırma makalelerinde Aksaray Üniversitesi’nde eğitim gören 81 öğretmen adayına yönelmişlerdir. Anketlerle elde edilen bilgiler ışığında ve gerçekleştirilen analiz sonucunda, 2008 – 2009 eğitim yılında eğitim alan bu öğrencilerin ekolojik ayak izi ortalamasının (4.04 küresel hektar alan - kha) o dönemki dünya ortalamasından (2.70 kha) daha yüksek olduğu yazarlar tarafından tespit edilmiştir. Literatürde öğretmen adaylarının yanı sıra öğrencilerin de örnekleme kendilerine yer bulduğu çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Keleş (2011) araştırma makalesinde 124 ilköğretim çağındaki öğrenci ile ekolojik ayak izi üzerine 11 soruluk bir anket çalışmasına yer vermiştir. Çalışma eleştirel bir bakış açısına sahip olup genç öğrencilerin ekolojik ayak izi hakkındaki farkındalığını artırma amacı gütmüştür.

Sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerini merkeze alan bir diğer çalışma da Coşkun ve Sarıkaya (2014) tarafından hazırlanmıştır. Yazarlar makalelerinde Ankara Gazi Üniversitesi sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin ekolojik ayak izi farkındalığına odaklanmışlardır. 372 öğrenciden toplanan veriler sonucunda gıda, ulaşım-barınma ve enerji kategorilerinde örnekleme dahil olan öğrencilerin ekolojik ayak izine dair farkındalığı konusunda anlamlı bir farklılık olduğu araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Yine anket yardımı ile ekolojik ayak iziyle alakalı farkındalık düzeyini ölçmek için bir başka çalışma da Özgen ve Aksoy (2017) tarafından yayımlanmıştır. Ankara’dan 385 tüketiciye ulaşma şansı yakalayan araştırmacılar Coşkun ve Sarıkaya (2014) gibi “Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Ölçeği”ni kullanmışlardır. Çalışma bulguları ankete katılım gösteren bireylerin ekolojik ayak izi hususunda en fazla farkındalığa gıda sektöründe, en az farkındalığa ise enerji tüketimi hakkında sahip olduklarına işaret etmiştir.

Literatürde ayrıca mühendislik fakültesi öğrencilerine yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bir örnek olarak, Eren vd. (2016) araştırmalarında Sakarya Üniversitesi mühendislik fakültesi öğrencilerinin ekolojik ayak izini saptamaya çalışmışlardır. Toplamda 390 öğrenci için gerçekleştirilen analizlerde öğrencilere gıda, seyahat, ev gibi alt kategorilerde sorular yöneltilmiş öğrencilerin hesaplanan ayak izleri çeşitli ülkelerle karşılaştırılmaya tabii tutulmuştur.

Eren vd. (2017) de makalelerinde ekolojik ayak izinin belirlenmesinde yine anket yöntemi ile sahadan veri toplama yolunu seçmişlerdir. Hatay'da bulunan Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi örneklem olarak seçilip 91 akademisyenle ekolojik ayak izi hesaplama anketi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ampirik bulguları mevzu bahis fakülte akademisyenlerinin fert başına düşen ayak izi ortalamasının 3.1 kha'ya denk olduğunu göstermiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti (Türkiye ile ilgili çalışmalar)

Yazar	Çalışmanın Adı	Yöntem veya Çalışmanın Niteliği	Bulgular
Akıllı vd., 2008.	Ekolojik Ayak İzinin Kavramsal İçeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bireysel Ekolojik Ayak İzi Hesaplaması	Anket yoluyla toplanan veriler ve istatistikî analizler yardımıyla 241 katılımcının bireysel ekolojik ayak izi hesaplanmıştır.	Gelir düzeyinin artması tüketimi tetikleyip ekolojik ayak izini artırmıştır.
Keleş vd., 2008.	Öğretmen Adaylarının Ekolojik Ayak İzlerinin Hesaplanması ve Değerlendirilmesi	Anket yardımıyla toplanan veriler ve temel istatistikî yaklaşımlar sayesinde 81 öğretmen adayının ekolojik ayak izi hesaplanmıştır.	Bireysel ekolojik ayak izi 4.04 kha ile dünya ortalamasının üstündedir.
Keleş, 2011.	Öğrenme Halkası Modelinin Öğrencilerin Ekolojik Ayak İzlerini Azaltmasına Etkisi	Çalışmada 5E öğrenme halkası modelinin 124 ilköğretim öğrencisinin ekolojik ayak izi ile ilgili farkındalıklarına etkisi araştırılmıştır. 11 soruluk anket yardımı ile veri seti elde edilmiştir.	Cinsiyet ve sınıf düzeyi alt boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.
Kaypak, 2013.	Ekolojik Ayak İzinden Çevre Barışına Bakmak	Ekolojik ayak izi ile ilgili derleme bir çalışmadır.	Gelişmiş ülkelerin ekolojik ayak izini en çok artıran ülkeler olduğu ve bunun maliyetini tüm dünya ülkelerinin ödemekte olduğu vurgulanmıştır.
Coşkun ve Sarıkaya, 2014.	Sınıf Öğretmeni Adaylarının Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi	Sınıf öğretmenliği adayı 372 öğrenci ile anket yapılmıştır. Ekolojik ayak izi farkındalık ölçeği kullanılmıştır.	Gıda, ulaşım-barınma ve enerji kategorilerinde örnekleme dahil olan öğrencilerin ekolojik ayak izine dair farkındalığı konusunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur.
Tosunoğlu, 2014.	Sürdürülebilir Küresel Refah Göstergesi Olarak Ekolojik Ayak İzi	Ekolojik ayak izi kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.	Türkiye'de 1961'den 2008'e kadar olan dönemde ekolojik açığın ciddi oranda arttığı tespit edilmiştir.
Özsoy ve Dinç, 2016.	Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekolojik Ayak İzi	Ekolojik ayak izi eksi ve artı yönleriyle irdelenmiştir.	Türkiye ve dünyadan çeşitli ülkelerin ekolojik açık ya da fazlaya sahip olup olmadıkları incelenmiştir.
Eren vd., 2016.	Mühendislik Öğrencileri Ekolojik Ayak İzinin Belirlenmesi	Toplamda 390 mühendislik fakültesi öğrencisine ekolojik ayak izi uygulanmıştır.	Mühendislik öğrencilerinin demografik değişkenlere göre ekolojik ayak izi hesaplanmıştır. Sonuçlar Türkiye ortalaması ve dünya ortalaması ile mukayese edilmiştir.
Özgen ve Aksoy, 2017.	Tüketicilerin Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Düzeyleri (Ankara İli Örneği)	Örnekleme 385 tüketici ile anket gerçekleştirilmiştir. Ekolojik ayak izi farkındalık ölçeği kullanılmıştır.	Gıda alt boyutunda ekolojik ayak izi farkındalığı yüksek, enerji tüketiminde ise farkındalık düşük olarak belirlenmiştir.
Eren vd., 2017.	Ziraat Fakültesi Akademisyenlerinin Ekolojik Ayak İzinin Belirlenmesi: Mustafa Kemal Üniversitesi Örneği	Mevzu bahis fakültede 91 akademisyenle anket yapılmıştır.	Ekolojik ayak izi 3.1 kha olarak hesaplanmıştır.
Günel vd., 2018.	Üniversite Öğrencilerinin Ekolojik Ayak İzi Azaltılması Konusundaki Eğilimlerinin İncelenmesi	Üç farklı üniversiteden 219 öğrenci ile anket yapılmıştır. Biyoloji bölümü öğrencileri ve mühendislik fakültesi öğrencileri ankete katılım göstermişlerdir.	Ekolojik ayak izi 3.7 kha olarak tespit edilmiştir.
Mızık ve Avdan, 2020.	Sürdürülebilirliğin Temel Taşı: Ekolojik Ayak İzi	Derleme yöntemiyle çalışma yapılmıştır.	Ekolojik ayak izinin tarihçesi ve göstergenin yapısı hakkında bilgiler sunulmuştur.
Yurtkuran, 2020.	N11 Ülkelerinde Ekolojik Ayak İzi Yakınsaması: Fourier Durağanlık Testinden Yeni Kanıtlar	N11 ülkeleri için (Bangladeş, Pakistan, Mısır, Türkiye, Meksika, İran, Vietnam, Güney Kore, Nijerya, Filipinler, Endonezya) 1971 ile 2016 dönemi ekolojik ayak izi yakınsaması test edilmiştir. Fourier durağanlık testi kullanılmıştır.	Üç ülkede durağanlık tespit edilirken, diğer sekiz ülkede çevresel tahribatın kalıcı hale geldiği bulgusuna ulaşılmıştır.
Apaydın, 2020.	Küreselleşmenin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği	ARDL, FMOLS ve DOLS yaklaşımları kullanılmıştır. 1980 ile 2014 yılları arasındaki verilerden faydalanılmıştır.	Küreselleşmenin Türkiye'deki çevre tahribatını artırdığı bulunmuştur.

İlgili literatürde farklı üniversitelerden öğrencilerin katılım gösterdiği çalışmalar da mevcuttur. Buna örnek olarak Günel vd. (2018) araştırmalarında mühendislik fakültesi

öğrencileri ile biyoloji bölümü öğrencilerini örneklem olarak seçmiş alandan topladıkları verilerle bahsi geçen öğrencilerin fert başına düşen ekolojik ayak izlerini

hesaplamışlardır. Yazarlar makaleleri için üç farklı üniversiteden 219 öğrenci ile çalışma yapmışlardır. Bulgulara göre seçilen örneklemin 3.7 kha olan ekolojik ayak izi ortalaması genel ortalamanın üzerindedir. Araştırmacılar ayrıca biyoloji bölümü öğrencilerinin ekolojik ayak izi konusundaki farkındalık bakımından mühendislik fakültesi öğrencilerini geride bıraktıklarını da vurgulamışlardır. Tablo 1’de ekolojik ayak izi ile literatürden derlenen 14 çalışma kronolojik olarak sunulmaktadır.

Türkçe literatürden derlenen 14 çalışmaya bakıldığı zaman, sahadan toplanan verilerle doğrudan ekolojik ayak izini hesaplamının oldukça yoğun başvuru olan bir yöntem olduğu sonucuna varılmaktadır. Ekonometrik analizleri içeren çalışmaların ise göreceli olarak yakın zamanda popülerite kazandığını söylemek mümkündür. BRIC ülkelerindeki ekolojik ayak izi çalışmaları için de yakın dönemde yayınlanmış 6 makale incelenmiştir.

Pata (2021) çalışmasında BRIC ülkeleri için CO₂ emisyonlarını ve ekolojik ayak izini bağımlı değişken olarak tanımlayıp 1971 ile 2016 arasındaki dönem için ekonometrik regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Çalışmasında eş bütünleşme ve nedensellik analizlerine yer veren yazar, Brezilya ve Çin için yenilenebilir enerjinin çevre kirliliğini azalttığını ancak aynı etkinin Hindistan ve Rusya’da gözlemlenmediğini vurgulamıştır. Pata (2021)

ayrıca makalesinde yenilenebilir enerjinin yanı sıra küreselleşme ve tarımsal üretim gibi diğer değişkenlerin de çevre kalitesi üzerindeki etkisine odaklanmaktadır.

Ekonometrik modelleme kullanan çalışmalardan birisi de Tiwari vd. (2022) tarafından yapılmış olup, Brezilya ve Çin için çeyrek yıllık veriler kullanılarak, 1971Q1 döneminden 2017Q4 dönemine kadar olan süreci kapsamaktadır. Çalışmada ekolojik ayak izinin belirleyicileri olarak beşerî sermaye, şehirleşme, fert başına düşen milli gelir, doğal kaynaklar, biyokapasite ve hidroelektrik enerjisi saptanmış, quantile ARDL (QARDL) yöntemi kullanılmıştır. Makale bulguları ekonomik büyümenin çevresel bozulmayı artırdığını ortaya koyarken diğer değişkenlerin ülkelerin çevresel bozulması üzerinde heterojen bir etki yarattığını göstermektedir.

Yine QARDL yaklaşımını benimseyen ve Çin’deki çevresel bozulmayı ekolojik ayak izi üzerinden analiz eden çalışmalara örnek olarak Afshan ve Yaqoob’un (2022) makalesi gösterilebilir. Yazarlar çalışmalarında uzun dönemde eko-inovasyon değişkeninin ekolojik ayak izini azaltarak çevresel bozulmaya iyileştirici yönde bir etki yaptığını tespit etmişlerdir. Öte yandan Afshan ve Yaqoob (2022) çalışmalarında doğal kaynak kiralalarının ve özel sektör için artırılan kredilerin Çin’deki çevresel bozulmayı tetiklediğini ortaya koymuşlardır.

Tablo 2. Literatür Özeti (Diğer çalışma ülkeleri ile ilgili yayınlar)

Yazar	Çalışmanın Adı	Yöntem ve Çalışmanın Niteliği	Bulgular
Pata (2021)	Linking Renewable Energy, Globalization, Agriculture, CO ₂ Emissions and Ecological Footprint in BRIC Countries: A Sustainability Perspective	1971 ile 2016 arası dönem için ekonometrik regresyon. Eş bütünleşme ve nedensellik analizleri.	Brezilya ve Çin’de yenilenebilir enerjinin etkisi ile çevre kalitesinde bir iyileşme vardır. Ancak aynı etki Rusya ve Hindistan için geçerli değildir.
Tiwari vd. (2022)	Hydropower, Human Capital, Urbanization and Ecological Footprints Nexus in China and Brazil: Evidence from Quantile ARDL	Ekolojik ayak izinin belirleyicileri olarak beşerî sermaye, şehirleşme, fert başına düşen milli gelir, doğal kaynaklar, biyokapasite ve hidroelektrik enerjisi saptanmış, quantile ARDL (QARDL) yöntemi kullanılmıştır.	Ekonomik büyüme çevre kalitesinde bozulmalara neden olurken diğer faktörlerin etkileri Çin ve Brezilya için birbirinden farklıdır.
Afshan ve Yaqoob (2022)	The Potency of Eco-innovation, Natural Resource and Financial Development on Ecological Footprint: a Quantile-ARDL-based Evidence from China	Eko-inovasyon, doğal kaynak kullanımı ve finansal kalkınmanın ekolojik ayak-izi üzerindeki etkisine odaklanmış QARDL yaklaşımını kullanmışlardır.	Eko-inovasyon çevreyi iyileştirici yönde bir etki sağlarken finansal kalkınma ve doğal kaynak kullanımı çevrenin kalitesini Çin için bozmaktadır.
Tuna (2022)	The Impact of Biomass Energy Consumption on CO ₂ Emission and Ecological Footprint: The Evidence from BRICS countries	Biyoyakıt kullanımı, şehirleşme ve ekonomik büyüme gibi üç temel faktörün CO ₂ emisyonları ile ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. FMOLS ve DOLS tekniklerinden faydalanılmıştır.	Biyoyakıt kullanımı ekolojik ayak izini artırırken CO ₂ emisyonlarını düşürmüştür.
Lai vd. (2022)	Towards an integrated systematic approach for ecological maintenance: Case studies from China and Russia	MCR yöntemi kullanılarak Çin’den iki, Rusya’dan bir bölgenin ekolojik iyileşme performansı araştırılmıştır.	Her üç bölgenin ekolojik düzeydeki iyileşmeleri ortalama olarak değerlendirilirken yine her üç bölge için ekolojik koridordaki büyümeler hesaplanmış ve artışlar tespit edilmiştir.
Balezantis vd. (2022)	Disentangling the sources of Dynamics in the agricultural output of the BRIICS and EU countries: The ecological footprint perspective with Shapley value decomposition	Shapley yöntemi kullanılarak tarımsal üretim için bir ayrıştırma analizi gerçekleştirilmiştir.	BRIICS ülkeleri ve AB ülkelerinin bulgularının birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir.

Ekonometrik modelleme ile CO₂ emisyonları ve ekolojik ayak izinin belirleyicilerine odaklanan bir diğer akademik çalışma da Tuna (2022) tarafından hazırlanmıştır. Bilim insanı çalışmasında BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri için 1992–2018 arası dönemde CO₂ emisyonlarının ve ekolojik ayak izinin belirleyicileri olarak biyoyakıt kullanımı, ekonomik

büyüme ve şehirleşmeyi tespit etmiştir. FMOLS ve DOLS analizleri sonucunda Tuna (2022) biyoyakıt kullanımının BRICS ülkelerinde CO₂ emisyonlarını azaltırken aynı değişkenin ekolojik ayak izini artırdığını saptamıştır. Yazar ayrıca ekonomik büyümenin her iki çevresel değişkenin miktarını artırıcı, şehirleşmenin ise aynı değişkenlerin miktarlarını azaltıcı yönde etkilediği bulgusuna ulaşmıştır.

Lai vd. (2022) çalışmalarında minimum kümülatif direnç modelini (minimum cumulative resistance model) seçerek Çin'den iki, Rusya'dan bir bölgenin çevresel iyileşme performansına farklı açıklayıcı değişkenler üzerinden odaklanmışlardır. Yazarlar, Çin'den seçtikleri iki bölge olan Pingtan Island ve Songming County bölgelerinin mütevazı bir çevresel iyileşme süreci yaşadığını raporlamışlardır. Sırasıyla, bu iki bölgenin ekolojik koridorlarının beş yıllık süreçte 8,67 km ve 57,95 km kadar uzadığını bildirmişlerdir. Lai vd. (2022), Rusya'dan seçtikleri Yoshkar-Ola bölgesinin de mütevazı bir çevresel iyileşme sürecinde olduğunu belirterek bölgenin ekolojik koridorununun 10,64 km kadar uzadığını tespit etmişlerdir. Bu çalışma ekonometrik model yerine daha farklı bir yöntemi benimsemesi ile diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Matematiksel yaklaşım kullanan bir diğer çalışma da Balezentis vd. (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. BRIICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Endonezya, Çin ve Güney Afrika) ile AB ülkeleri için gerçekleştirilen analizde Shapley ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Tarım sektörü için yapılan analizin bulguları, 1992 ile 2016 arasındaki dönemde AB ülkelerinde tarımsal üretimdeki artışın BRIICS ülkelerinin gerisinde kaldığını, biyolojik verimlilik büyümesinin ise AB ülkelerinde BRIICS ülkelerine göre daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Tablo 2'de yabancı ülkeler için yapılan literatür taramasının özeti gösterilmektedir.

Literatür taramasının son kısmında ekolojik denge analizine yer veren çalışmalar bulunmaktadır. Altıparmak ve Avcı (2011) makalelerinde Türkiye için 1961 ile 2007 arası dönemde ekolojik denge analizi gerçekleştirmiş ve bulgularını Dünya geneli ile karşılaştırmışlardır. Yazarlar ayrıca Türkiye'nin gittikçe artan ekolojik açığına vurgu yapmışlardır. Özsoy ve Dinç (2016) ise çalışmalarında en çok ekolojik açığa sahip olan 20 ülkeyi listelemişlerdir. Ekolojik denge analizi sonucunda en çok fert başına düşen ekolojik açığı veren ülkeler sıralamasında birinci sırada Kuveyt, yirminci sırada ise Çin yer almaktadır¹. Ekolojik ayak izi ile ilgili bir diğer çalışma da Almanya için Rüstemoğlu (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazar analizinde Almanya'da 1990 ile 2013 arası dönemde toplam biyokapasite ve toplam ekolojik ayak izi verilerinden hareketle ekolojik açığı hesaplamıştır. Bulgular Almanya'da ekolojik ayak izindeki azalma ve biyokapasitedeki artış neticesinde ekolojik açığın bir miktar kapandığına işaret etmektedir. Rüstemoğlu (2021b) bir diğer makalesinde bu sefer Türkiye için ekolojik denge analizini 1990 ile 2016 arası dönem için gerçekleştirmiştir. Çalışma bulguları Türkiye'de fert başına düşen ekolojik ayak izinin hızla artması ve fert başına düşen biyokapasitenin hızla azalması neticesinde fert başına düşen ekolojik açığın ivme kazanarak arttığını ortaya koymuştur.

3. Yöntem ve Veri Seti

3.1. Ekolojik Denge Analizi

Ekolojik denge analizi gerçekleştirilirken süreci iki boyutlu olarak ele almak mümkündür. Bu sürecin iki boyutu, bir arz ve talep mekanizması oluşturmaktadır. Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network-GFN) tarafından belirtildiği

gibi talep boyutunda bir bireyin, bir topluluğun ya da bir malın doğadan talep ettikleri yer alır. Bu talep edilenlere bitkisel bazlı gıdalar, balıkçılık, kerestecilik ve diğer orman ürünleri, hayvancılık ve şehir alt yapısı için kullanılan alan dahil edilir. Analizin arz boyutunda ise biyokapasite bulunur (GFN, 2022). Biyokapasite doğanın bizlere sunduğu ekolojik varlıkların üretkenliği anlamına gelir. Biyokapasite, otlaklar, ormanlık araziler, balıkçılık alanları, yerleşik araziler ve ekili alanları içerir. Biyokapasite alanları, şayet hasat edilmeden bırakıldıkları takdirde karbon emisyonlarını absorbe etme potansiyeline sahiptirler (GFN, 2022).

Ekolojik denge, biyokapasite ile ekolojik ayak izi arasındaki farkın hesaplanması ile elde edilir. İşlem sonucunda çıkan değer pozitif ise bölge ekolojik rezerve sahiptir. Ters durumda ise bölge için ekolojik açık söz konusudur. Fert başına düşen ekolojik denge de aynı yöntemle hesaplanır. Fert başına düşen biyokapasiteden yine fert başına düşen ekolojik ayak izi çıkarılır ve pozitif eğer ekolojik rezervi, negatif değer ise ekolojik açığı ifade eder (GFN, 2022). Birinci denklemde formüle yer verilmektedir.

$$\text{Fert başına ekolojik denge} = \text{Fert başına biyokapasite} - \text{Fert başına ekolojik ayak izi} \quad (1)$$

3.2. Ayrıştırma Faktörü Analizi

Ayrıştırma faktörü, Freitas ve Kaneko'nun 2011 yılındaki çalışmalarında belirttikleri gibi ilk olarak Zhang (2000) tarafından geliştirilmiş ve OECD'nin 2002 raporunda bir ekolojik göstergesi olarak öne çıkarılmıştır. Ayrıştırma faktörü "ekonomik iyiler" ile "çevresel kötüler" arasındaki bağlantıyı analiz etmektedir. Ayrıştırma faktörü ayrıca Çevresel Kuznet Eğrileri (Environmental Kuznets Curve) ile benzer bir felsefeye sahiptir. Ülkelerin kalkınma düzeyleri arttıkça CO₂ emisyonlarının negatif olarak ekonomik büyümeden ayrışması beklenmektedir. Ayrıştırma iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bir ülkede ekonomik büyüme gerçekleşirken CO₂ emisyonları azalır bu iki değişken arasında mutlak ayrışma meydana gelir. Öte yandan ekonomik büyüme safhasında CO₂ emisyonları GSYİH'ye kıyasla daha düşük bir hızla artarsa değişkenler arasında kısmi ayrışma oluşur. Ayrıştırma faktörü aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\text{Ayrıştırma Faktörü} = 1 - \left(\frac{\text{CO}_{2t}}{\text{GDP}_t} \right) \left(\frac{\text{GDP}_{t-1}}{\text{CO}_{2t-1}} \right) \quad (2)$$

Hesaplama sonucu pozitif olarak bulunduğu ilgilili değişkenler arasında bir ayrışma meydana gelmiş demektir. Sonuç negatif olarak hesaplanırsa da değişkenler (GSYİH ve karbon emisyonları) arasında ayrışma gerçekleşmemiş demektir. Mevcut çalışmada CO₂ emisyonlarının yerini fert başına düşen ekolojik ayak izi (FEA) ve fert başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıla (FGSYİH) almaktadır. Buradan hareketle ikinci denklem aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$\text{Ayrıştırma Faktörü} = 1 - \left(\frac{\text{FEA}_t}{\text{FGSYİH}_t} \right) \left(\frac{\text{FEA}_{t-1}}{\text{FGSYİH}_{t-1}} \right) \quad (3)$$

¹ Özsoy ve Dinç'in 2016 tarihli makalelerinde en çok fert başına düşen ekolojik açığa sahip 20 ülke şu şekilde sıralanmaktadır: Kuveyt, Dubai, Singapur, Katar, Bahreyn, Belçika, İsrail, Güney Kore, İsviçre, Suudi

Arabistan, Hollanda, Kıbrıs, ABD, Japonya, İngiltere, Almanya, İspanya, Polonya, Portekiz ve Çin.

3.3. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veriler 1992 ile 2018 arası dönemden oluşan yıllık verilerdir. Reel GSYİH ve nüfusla ilgili veriler Dünya Bankası – Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Bank – World Development Indicators) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada yer alan ekolojik ayak izi ve biyokapasite gibi çevre ile alakalı istatistikler ise Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network – GFN) veri tabanından derlenmiştir². Çalışmada kullanılan veriler uluslararası standartlarla uyum göstermektedir.

3.4. Dünyada, BRIC Ülkeleri ve Türkiye’de Ekolojik Ayak İzi ve Biyokapasite Verilerinin İncelenmesi

Dünya genelinde, 1992 ile 2018 arası dönemde toplam ekolojik ayak izinde ciddi bir artış gözlemlenirken, biyokapasite aynı dönemde sabit bir eğilimi takip etmiştir. 1992 yılında dünyanın toplam ekolojik ayak izi 14 milyar kha düzeyinde iken 2018 yılında bu rakam, 21.2 milyar kha düzeyine kadar çıkmıştır (GFN, 2022). Dünya genelinde böylece ekolojik ayak izindeki artış 26 yılda %50.9 olarak hesaplanmaktadır. Öte yandan dünyanın biyokapasitesi 1992 yılında 11 milyar kha düzeyinde iken, 2018 yılında bu rakam 12 milyar kha olarak gerçekleşmiştir (GFN, 2022). Böylelikle dünya genelinde biyokapasite artışı %9.2 şeklinde hesaplanmıştır. Ekolojik ayak izinin hızla artarken biyokapasitenin sabit bir eğilim izlemesi dünyada ekolojik açığın çok yükselmesine sebep olmuştur. 1992 yılında 3 milyar kha olarak hesaplanan ekolojik açık, 2018 yılında 9.2 milyar kha olarak bulunmuştur. Özetle, dünyanın ekolojik açığı %205.7 gibi oldukça yüksek bir oranda artış göstermiştir.

Araştırma ülkelerinden Brezilya’da 1992 ile 2018 yılları arasında toplam biyokapasitede bir azalma, ekolojik ayak izinde ise bir artış gözlemlenmiştir. GFN (2022) verileri kullanarak yapılan hesaplamalara göre Brezilya dünyanın biyokapasitesinin 1992 yılında %17.3’ünü, 2018 yılında ise %14.9’ünü oluşturmaktadır. Dünyanın akciğerleri olarak bilinen Amazon ormanları bu bölgede yer almaktadır. Ancak gerek orman yangınları, gerek şehirleşmenin artması, gerekse biyoyakıt kullanımı için ağaçların plansız bir şekilde sürekli kesilmesi Brezilya’da biyokapasite kaybına yol açmaktadır. Ormansızlaşma Güney Amerika’nın ve doğal olarak da Brezilya’nın önemi giderek artan bir çevre sorunudur. Brezilya’nın biyokapasitesi araştırma dönemi boyunca 1.9 milyar kha’dan 1.8 kha’ya düşerken, ekolojik ayak izi 438 milyon kha’dan 542.1 milyon kha’ya yükselmiştir. Ülkenin biyokapasitesindeki azalma %5.7 olarak hesaplanırken, ekolojik ayak izindeki artış %23.8 olarak bulunmuştur. Brezilya ekolojik fazla veren bir ülke olmasına rağmen ekolojik fazlanın yıllar içerisinde kayda değer oranda azalması kaygı vericidir.

Rusya’da araştırma dönemi boyunca ekolojik ayak izinde kayda değer oranda bir azalma, biyokapasitede ise küçük oranda bir azalma dikkati çekmektedir. Ülkenin ekolojik ayak izi 1992 yılında 1 milyar kha düzeyinde iken 26 yılın sonunda bu rakam 773.9 milyon kha düzeyine kadar düşmüştür (GFN, 2022). Aynı dönemde ülkenin biyokapasitesi 982.2 milyon kha’dan 978.7 milyon kha seviyesine düşmüştür (GFN, 2022). Rusya’da nüfusta ciddi

bir azalma gözlemlendiği için fert başına düşen biyokapasitede, toplam biyokapasitedeki minimal azalmanın aksine, artış gerçekleşmiştir. Rusya’nın toplam ekolojik ayak izi ve biyokapasitesindeki değişim yazar tarafından sırasıyla -%23.2 ve -%0.4 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Dünya’da, BRIC Ülkeleri ve Türkiye’de Toplam Ekolojik Ayak İzi, Toplam Biyokapasite ve Ekolojik Açık/fazla Değerlerinin 1992-2018 Dönemindeki Değişimleri.

Dünya	1992	2018	Yüzdelerik Değişim
Ekolojik Ayak İzi	14030780722.7	21175902918.0	50.9
Biyokapasite	11054737138.1	12077144355.7	9.2
Ekolojik Açık	-2976043584.7	-9098758562.3	205.7
Dünya'nın ekolojik açığı 2018 yılında 1992 yılının 3.1 katı olarak hesaplanmıştır.			
Brezilya	1992	2018	Yüzdelerik Değişim
Ekolojik Ayak İzi	438029890.1	542097222.5	23.8
Biyokapasite	1912744613.8	1803394130.5	-5.7
Ekolojik Fazla	1474714723.7	1261296907.9	-14.5
Brezilya'nın ekolojik fazlası 2018 yılında 1992 yılının 0.9 katı olarak hesaplanmıştır.			
Rusya	1992	2018	Yüzdelerik Değişim
Ekolojik Ayak İzi	1007844022.5	773840036.5	-23.2
Biyokapasite	982166104.4	978681770.5	-0.4
Ekolojik Fazla	-25677918.1	204841734.0	-897.7
Rusya'nın ekolojik açığı araştırma döneminde ekolojik fazlaya dönüşmüştür. Ekolojik fazla 2018 yılında 1992 yılının yaklaşık 8 katı olarak hesaplanmıştır.			
Hindistan	1992	2018	Yüzdelerik Değişim
Ekolojik Ayak İzi	713049839.7	1636094506.0	129.5
Biyokapasite	396252076.5	602693512.4	52.1
Ekolojik Açık	316797763.3	1033400994	226.2
Hindistan'ın ekolojik açığı 2018 yılında 1992 yılının 3.3 katı olarak hesaplanmıştır.			
Çin	1992	2018	Yüzdelerik Değişim
Ekolojik Ayak İzi	1885462487.2	5540876713.5	193.9
Biyokapasite	1004684061.5	1347587746.6	34.1
Ekolojik Açık	-880778425.7	-4193288966.9	376.1
Çin'in ekolojik açığı 2018 yılında 1992 yılının 4.8 katı olarak hesaplanmıştır.			
Türkiye	1992	2018	Yüzdelerik Değişim
Ekolojik Ayak İzi	133166160.1	275446043.3	106.8
Biyokapasite	102375461.7	107424586.2	4.9
Ekolojik Açık	-30790698.35	-168021457.1	445.7
Türkiye'nin ekolojik açığı 2018 yılında 1992 yılının 5.5 katı olarak hesaplanmıştır.			

Araştırmaya dahil edilen ülkelerden Çin’de 1992’den 2018’e kadar olan süreçte ekolojik ayak izi hızla artarken, biyokapasitede minimal düzeyde bir artış meydana gelmiştir. GFN (2022) verilerine ve yazar tarafından yapılan oran hesaplamalarına göre 1992 yılında 1.9 milyar kha olan ekolojik ayak izi 2018 yılına kadar %193.9 oranında artarak 5.5 milyar kha’ya çıkmıştır. Aynı dönemde ülkenin biyokapasitesi %34.1 oranında artarak 1 milyar kha’dan 1.3 milyar kha düzeyine yükselmiştir. Çin’in ekolojik açığı bu doğrultuda çok yüksek oranda artış

² Çalışmanın veri seti 1992 yılından başlamaktadır. Bunun sebebi çalışmaya dahil edilen ülkelere Rusya’nın çevre ile ilgili verilerinin o yıldan itibaren paylaşımaya başlanmasıdır.

göstermiştir. Yazarın hesaplamalarına göre ülkenin ekolojik açığı 2018 yılında 1992 yılına oranla 4.8 kat daha fazladır.

Hindistan'da ekolojik ayak izi ve biyokapasitenin 1992 ile 2018 arasındaki değişim eğilimi Çin ile benzerlikler göstermektedir. Ülkenin biyokapasitesi araştırma döneminin başında 396.2 milyon kha iken, dönem sonunda 602.7 milyon kha'ya yükselmiştir (GFN, 2022). Öte yandan ülkenin toplam ekolojik ayak izi daha yüksek bir oranda artış göstererek 713 milyon kha düzeyinden 1.6 milyar kha düzeyine çıkmıştır (GFN, 2022). Hindistan'da biyokapasite artışı yazar tarafından %52.1 olarak hesaplanırken aynı dönemde toplam ekolojik ayak izi artışı %129.5 olarak tespit edilmiştir. Böylelikle, Hindistan'ın 2018 yılı ekolojik açığının 1992 yılı ekolojik açığına göre 3.3 kat daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

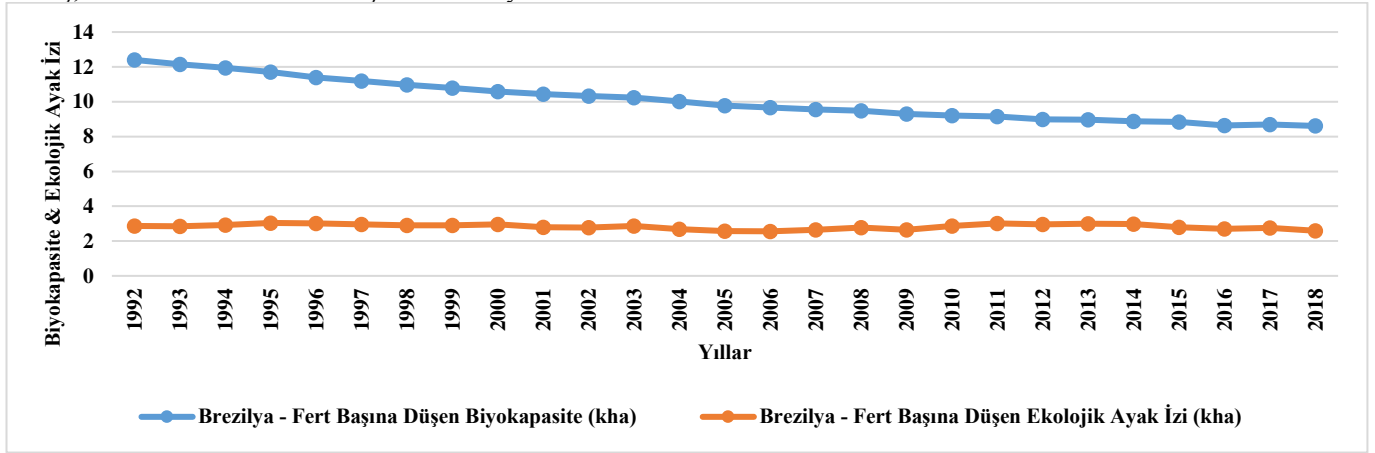
Son olarak Türkiye'de 1992 – 2018 arası dönemde toplam ekolojik ayak izi oldukça hızlı bir şekilde artarken, aynı dönemde biyokapasite çok küçük oranda artış göstermiştir. GFN (2022) verilerine ve yazar tarafından yapılan oran hesaplamalarına göre ülkenin biyokapasitesi %4.9 oranında artarak 102.4 milyon kha'dan 107.4 milyon kha'ya çıkmıştır. Öte yandan ekolojik ayak izi çok daha hızlı artmış, %106.8 oranındaki bir artışla 133.2 milyon kha'dan

275.4 milyon kha'ya yükselmiştir (GFN, 2022). Tüm veriler ışığında yapılan hesaplamalar Türkiye'nin 2018 yılı ekolojik açığının 1992 yılına göre 5.5 kat daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 3'te araştırma ülkelerinin 1992 – 2018 zaman aralığındaki toplam ekolojik ayak izi, toplam biyokapasite ve ekolojik açık/fazla değerleri gösterilmektedir.

4. Çalışma Bulguları

4.1. Ekolojik Denge Analizi Bulguları

Gerçekleştirilen ekolojik denge analizi sonucunda BRIC ülkeleri ve Türkiye'ye dair elde edilen bulgular bu bölümde sunulmaktadır. Birinci grafikte Brezilya için fert başına düşen biyokapasite ve ekolojik ayak izi miktarları gösterilmektedir. Brezilya'nın fert başına düşen biyokapasitesi çalışma periyodu boyunca düzenli olarak azalmıştır. 1992 yılında 12.40 kha olan ülkenin fert başına düşen biyokapasitesi 2018 yılında 8.61 kha olarak gerçekleşmiştir (GFN, 2022). Ülkenin biyokapasitesindeki bu düşüş dikkat çekicidir. Bölgedeki ormansızlaşma (deforestation) sorunu biyokapasite kaybının başlıca sebeplerindendir.

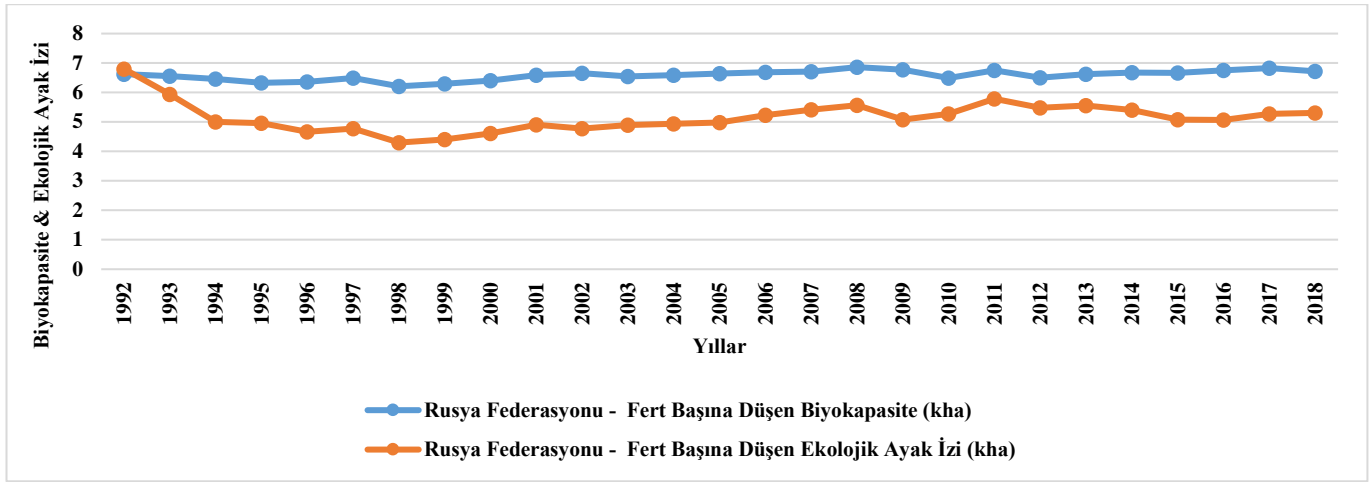

Grafik 1. Brezilya'da 1992-2018 döneminde fert başına düşen biyokapasite ve ekolojik ayak izi (Kaynak: GFN, 2022)

Öte yandan Brezilya'nın fert başına düşen ekolojik ayak izi, ülkenin biyokapasitesine kıyasla çalışma dönemi boyunca daha sabit bir eğilim takip etmiştir. 1992 yılında 2.86 kha olarak raporlanan fert başına düşen ekolojik ayak izi, 2018 yılında 2.59 kha'ya düşmüştür (GFN, 2022). Ülkenin fert başına düşen biyokapasitesi ekolojik ayak izinden fazla olduğundan ekolojik denge analizi sonuçlarına göre Brezilya ekolojik rezerv (ekolojik fazla) göstermektedir. Ancak ekolojik rezerv yıllar içerisinde Brezilya'da azalma eğilimi göstermiştir. Çalışma periyodunun başlangıç yılı olan 1992'de fert başına düşen ekolojik rezerv 9.54 kha'ya eşitken, bu rakam çalışma periyodunun son yılı olan 2018'de 6.02 kha'ya düşmektedir.

İkinci grafikten de görülebileceği gibi Rusya da Brezilya gibi araştırma dönemi boyunca ekolojik rezerve sahip

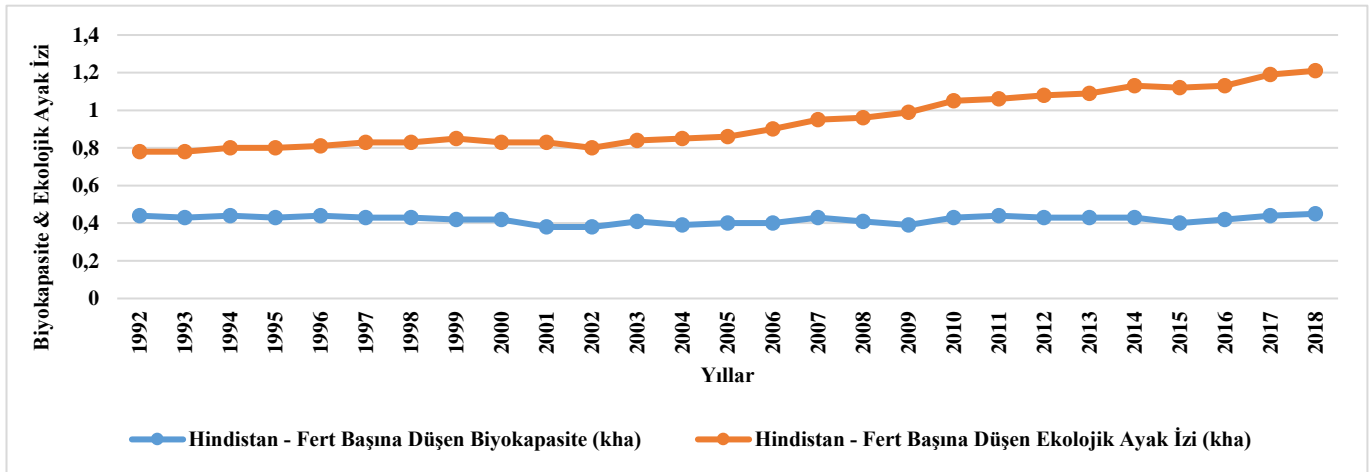
olmuştur. Tıpkı Brezilya'da olduğu gibi Rusya'da da fert başına düşen biyokapasite fert başına düşen ekolojik ayak izinden daha yüksektir. Çalışma periyodunun başlangıç yılı olan 1992'de Rusya'da fert başına düşen biyokapasite 6.62 kha'ya eşitken bu rakam genellikle sabit bir eğilim takip ederek araştırma periyodunun son yılı 2018'de 6.72 kha olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan genellikle azalan bir eğilim izleyen fert başına düşen ekolojik ayak izi ise 1992 yılında 6.80 kha'dan, 2018'de 5.31 kha'ya kademeli olarak düşmüştür. Araştırma döneminin sadece ilk yılında ekolojik açık veren Rusya (1992 ekolojik açık – 0.18 kha), daha sonraki yıllarda düzenli olarak ekolojik rezerv oluşturmuştur. 2018 yılında ülkenin fert başına düşen ekolojik rezervi 1.41 kha olarak hesaplanmıştır.

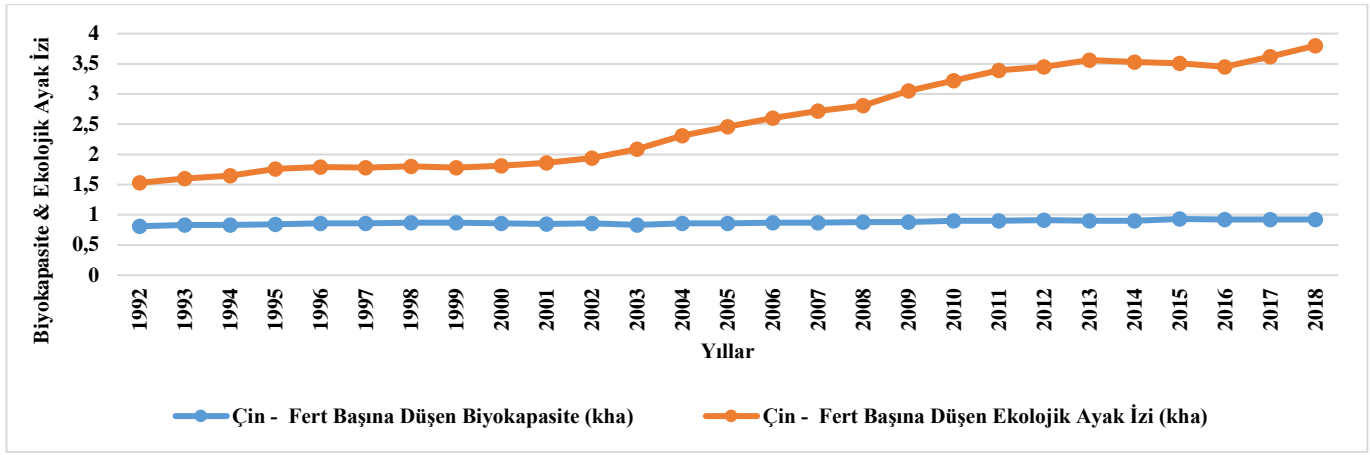
Grafik 2. Rusya’da 1992-2018 döneminde fert başına düşen biyokapasite ve ekolojik ayak izi (Kaynak: GFN, 2022)

Üçüncü grafikte de gösterildiği gibi Hindistan, araştırma dönemi boyunca ekolojik açık veren ülkelerden birisi olmuştur. Ülkenin fert başına düşen biyokapasitesi neredeyse sabit bir eğilim izlerken, fert başına düşen ekolojik ayak izi ise kayda değer oranda artış göstermiştir. 1992 yılında Hindistan’da GFN (2022) verilerine göre fert başına düşen biyokapasite 0.44 kha’ya denk iken, bu değer 2018 yılında 0.45 kha olarak gerçekleşmiştir. Ancak, aynı dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izi 0.78 kha’dan 1.21 kha’ya kadar yükselmiştir (GFN, 2022). Böylece ülkenin fert başına düşen ekolojik açığı da 0.34 kha’dan 0.76 kha’ya kadar artış göstermektedir. Hindistan’da hızla artan karbon ayak izi, ekolojik ayak izini de yükseltmekte bu durum da beraberinde ekolojik açığı getirmektedir. Yazar tarafından yapılan hesaplamalara göre Hindistan’ın fert başına düşen ekolojik açığı 1992 ile 2018 arasında 2.2 katına çıkmıştır.

Çin ile ilgili fert başına düşen ekolojik dengenin 1992 ile 2018 yılları arasındaki eğilimi dördüncü grafikten takip edilebilmektedir. Çin de Hindistan gibi araştırma dönemi boyunca ekolojik açık veren ülkelerden birisi olmuştur. Üstelik Çin’in ekolojik dengesindeki bozulma Hindistan’a kıyasla daha kötü bir düzeyde gerçekleşmektedir. 1992 yılında 0.81 kha olan fert başına düşen biyokapasite yavaş bir artışla 2018 yılında 0.92 kha’ya yükselmiştir (GFN, 2022). Diğer yandan GFN (2022) verilerine göre çalışma dönemi başında 1.53 kha olan fert başına düşen ekolojik ayak izi, 2018’de 3.8 kha’ya kadar yükselmiştir. Dolayısıyla çalışma periyodunun ilk yılında 0.72 kha olan fert başına düşen ekolojik açık dönem boyunca oldukça hızlı bir şekilde artarak 2018 yılında 2.88 kha’ya ulaşmıştır. Bir diğer ifade ile Çin’in fert başına düşen ekolojik açığı 26 yıllık dönem zarfında dört katına çıkmıştır. Çin elde ettiği büyük ekonomik büyüme başarısının çevresel faturası ile karşı karşıya kalmaktadır.

Grafik 3. Hindistan’da 1992-2018 döneminde fert başına düşen biyokapasite ve ekolojik ayak izi (Kaynak: GFN, 2022)

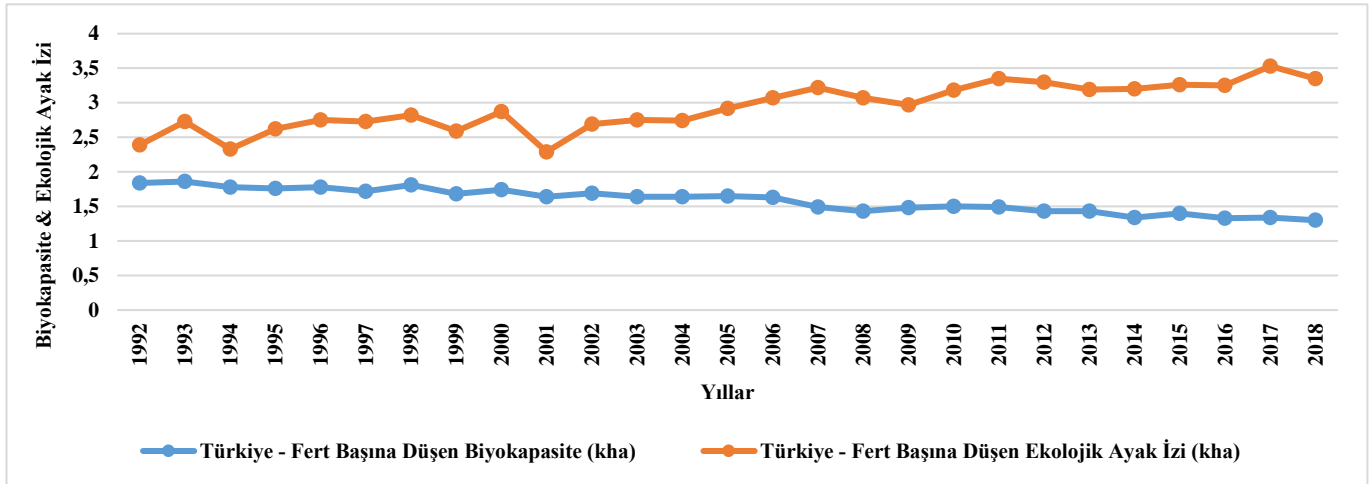

Grafik 4. Çin'de 1992-2018 döneminde fert başına düşen biyokapasite ve ekolojik ayak izi (Kaynak: GFN, 2022)

Hindistan ve Çin arasında bir mukayese yapıldığı zaman fert başına düşen ekolojik dengedeki kayıpların Çin'de daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan her iki ülkenin fert başına düşen biyokapasitesinin sabit bir eğilim izlemesi, her iki ülkenin de nüfus artış hızı düşünüldüğünde küçük de olsa umut vericidir.

Çalışmaya dahil edilen ülkelerden Türkiye'de ise ekolojik denge durumu diğer ülkelerden daha farklı bir eğilim izlemektedir. Türkiye'de hem fert başına düşen biyokapasite azalmakta, hem de fert başına düşen ekolojik ayak izi artış göstermektedir. Türkiye'nin azalan biyokapasitesi Brezilya ile benzerlik gösterirken, ülkenin

artan ekolojik ayak izi de Hindistan ve Çin'le benzerlik ortaya koymaktadır. GFN (2022) verilerine göre Türkiye'de fert başına düşen biyokapasite 1992 yılında 1.84 kha olarak gerçekleşirken, bu değer 2018 yılında 1.3 kha'ya kadar düşmüştür. Aynı dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izi de ülkede 2.39 kha'dan 3.35 kha'ya yükselmiştir (GFN, 2022). Sonuç olarak Türkiye'nin ekolojik açığı da çalışma döneminin başında 0.55 kha olurken, bu rakam çalışma döneminin sonunda 2.05 kha'ya kadar yükselmiştir. Araştırma bulgularına göre Türkiye'nin fert başına düşen ekolojik açığı 2018 senesinde, 1992'ye göre 3.7 kat daha fazladır. Türkiye'nin fert başına düşen biyokapasite ve ekolojik ayak izi dağılımı beşinci grafikte gösterilmektedir

Grafik 5. Türkiye'de 1992-2018 döneminde fert başına düşen biyokapasite ve ekolojik ayak izi (Kaynak: GFN, 2022)

4.2. Ayrışma Analizi Bulguları

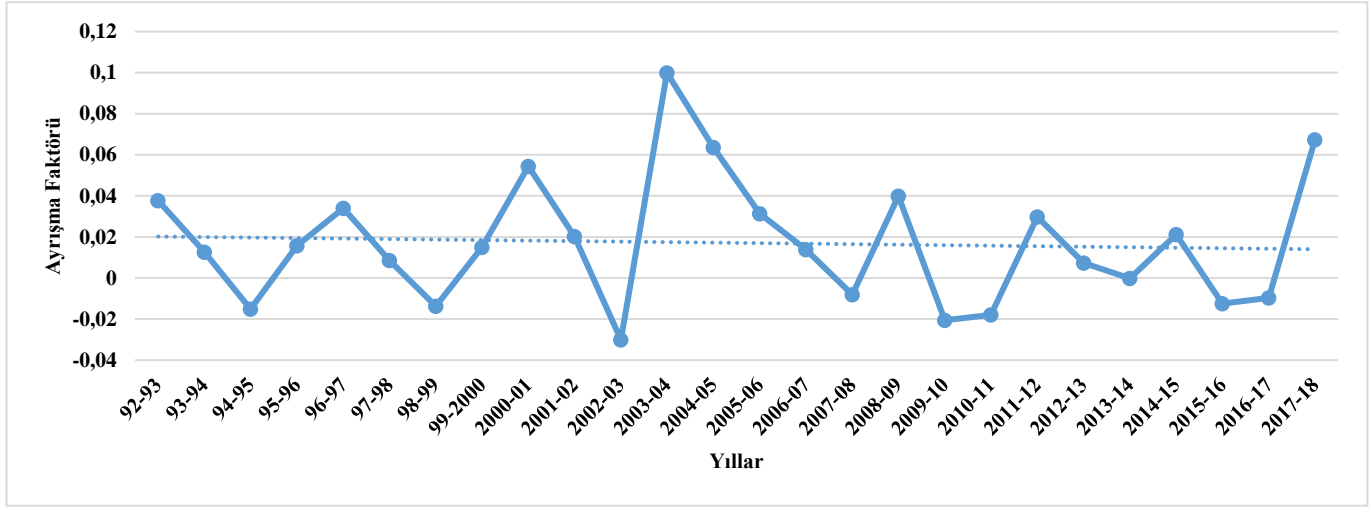
Çalışma bulguları Brezilya'da 1992 ile 2018 arası dönemde fert başına düşen reel GSYİH ile fert başına düşen ekolojik ayak izi arasında 26 dönemin 17'sinde ayrışma meydana geldiğini göstermektedir. Geriye kalan 9 dönemde ise (1994-95, 1998-99, 2002-03, 2007-08, 2009-10, 2010-11, 2013-14, 2015-16 ve 2016-17) değişkenler arasında bir ayrışma gözlemlenmemiştir. Brezilya'nın fert başına düşen reel GSYİH'si 1992'de 5974.6 dolar iken bu değer 2018'de 8582.3 dolara kadar yükselmiştir (Dünya Bankası, 2022). Araştırma dönemi boyunca ülkenin fert başına düşen reel GSYİH'si %43.6 oranında artarken, GFN (2022) verilerine göre fert başına düşen ekolojik ayak izi %9.4 oranında

azalarak 2.86 kha'dan 2.59 kha'ya kadar düşmüştür. Reel GSYİH artarken ekolojik ayak izinin azalması konuya dahil olan değişkenler arasında mutlak ayrışmaya işaret etmektedir. Altıncı grafikte Brezilya için 1992'den 2018'e kadar olan süreçte fert başına düşen ekolojik ayak izi ile reel GSYİH arasındaki ayrışma sonuçları gösterilmektedir.

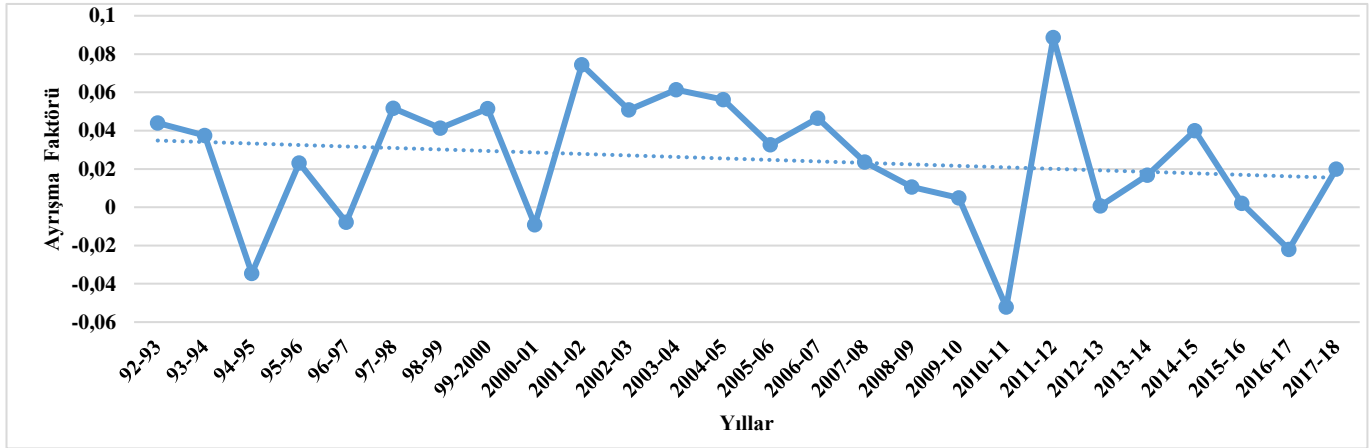
Ayrışma analizi sonuçları Rusya için aynı dönemde 26 dönemin 21'inde fert başına düşen reel GSYİH'nin yine fert başına düşen ekolojik ayak izinden ayrıştığına işaret etmektedir. Kalan 5 dönemde ise (1994-95, 1996-97, 2000-01, 2010-11 ve 2016-17) göstergeler arasında bir ayrışma meydana gelmemiştir. Rusya'da fert başına düşen reel GSYİH araştırmaya dahil edilen zaman aralığında %53.5

oranında artarak 6345.9 dolardan 9739.9 dolara çıkmıştır (Dünya Bankası, 2022). Yine aynı dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izi ise %21.9 oranında azalma göstererek 6.8 kha'dan 5.31 kha'ya düşmüştür (GFN, 2022). Brezilya'da olduğu gibi Rusya'da da reel gelir artarken ekolojik ayak izi azalma eğilimi göstermektedir.

Bu nedenle iki değişken arasındaki ayrışma mutlak ayrışma olarak nitelendirilebilir. Yedinci grafikte Rusya'nın 1992'den 2018'e kadar olan dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izi ile reel GSYİH arasındaki ayrışma sonuçları sunulmaktadır.

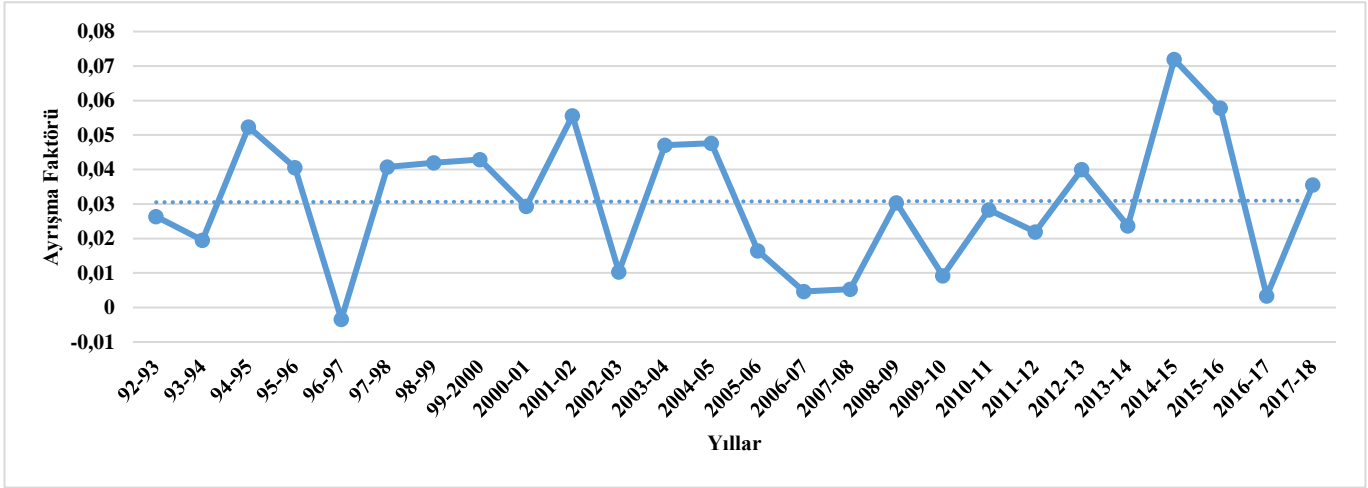
Grafik 6. Brezilya için 1992-2018 dönemi ayrışma analizi sonuçları (Yazar tarafından hesaplanmıştır)

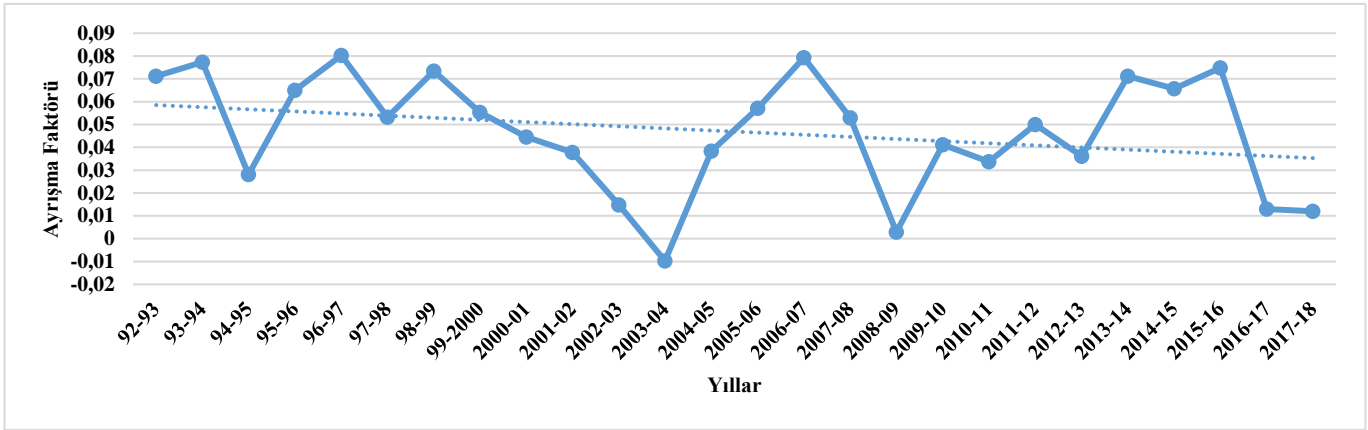
Grafik 7. Rusya için 1992-2018 dönemi ayrışma analizi sonuçları (Yazar tarafından hesaplanmıştır)

Çalışma bulguları Hindistan için 1992'den 2018'e kadar olan süreçte 25 dönemde ayrışmanın fert başına düşen reel gelir ile ekolojik ayak izi arasında meydana geldiğini ispatlamıştır. Sadece 1996-97 periyodunda mevcut değişkenler arasında ayrışma gözlemlenmemiştir. Hindistan'da fert başına düşen reel gelir %251.2 gibi oldukça yüksek bir artışla 545.4 dolardan 1915.4 dolara çıkmıştır (Dünya Bankası, 2022). Aynı dönemde ülkenin fert başına düşen ekolojik ayak izi de %55.1 oranında artarak 0.78 kha'dan 1.21 kha'ya yükselmiştir (GFN, 2022). Hindistan'da ekonomik büyüme gerçekleşirken ekolojik ayak izi de artmaktadır. Ancak ekolojik ayak izinin artış hızı ekonomik büyüme hızından daha düşük olduğundan iki göstere arasında kısmi bir ayrışmanın meydana geldiği sonucuna varmak mümkündür. Sekizinci grafikte Hindistan için 1992'den 2018'e kadar olan süreçte fert başına düşen ekolojik ayak izi ile reel GSYİH arasındaki ayrışma sonuçları yer almaktadır.

Çin çalışma dönemi boyunca hızla artan toplam ve fert başına düşen ekolojik ayak izi ve elde ettiği oldukça yüksek ekonomik büyümeyle dikkati çekmektedir. Araştırma bulgularına göre fert başına düşen ekolojik ayak izi ile fert başına düşen reel gelir 26 dönemin 25'inde ayrışma göstermektedir. Sadece 2003-04 periyodunda mevzu bahis göstergeler arasında bir ayrışma gerçekleşmemiştir. Çin'de fert başına düşen reel GSYİH 1992 yılında 1100.6 dolarken, %774 gibi çok yüksek bir artış gerçekleştirerek 2018 yılında 9619.2 dolara ulaşmıştır (Dünya Bankası, 2022). Aynı dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izi de %148.4 oranında bir artış göstererek 1.53 kha'dan 3.8 kha'ya yükselmiştir (GFN, 2022). Çin'de ekonomik büyüme fert başına düşen ekolojik ayak izinden daha hızlı gerçekleştiğinden göstergeler arasındaki ayrışma kısmi ayrışma olarak kabul edilmelidir. Dokuzuncu grafikte Çin için 1992'den 2018'e kadar olan dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izi ile reel GSYİH arasındaki ayrışma sonuçları bulunmaktadır.

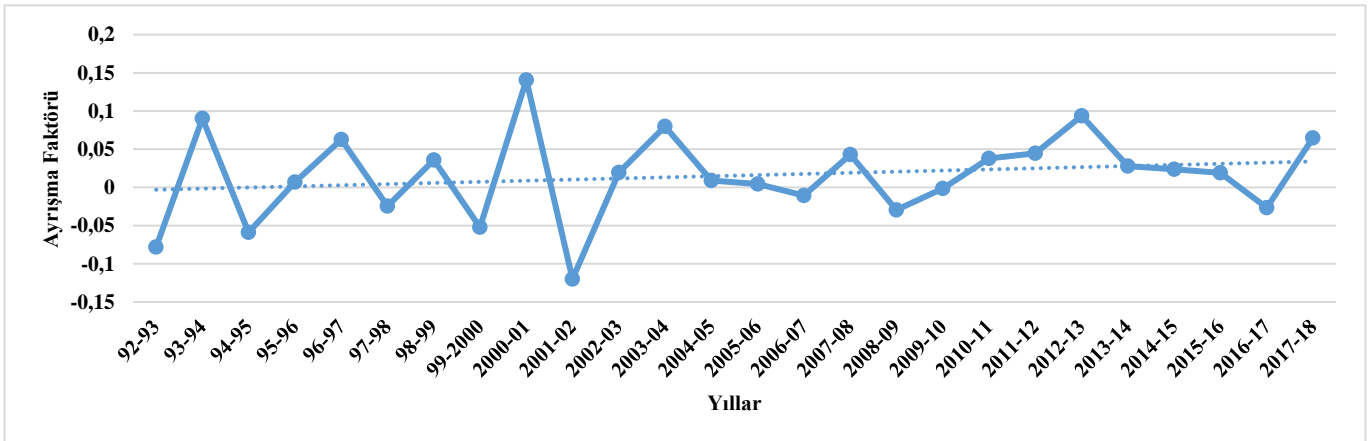
Grafik 8. Hindistan için 1992-2018 dönemi ayrışma analizi sonuçları (Yazar tarafından hesaplanmıştır)

Grafik 9. Çin için 1992-2018 dönemi ayrışma analizi sonuçları (Yazar tarafından hesaplanmıştır)

Son olarak çalışmada incelenen ülkelerden Türkiye’de de 1992-2018 döneminde fert başına düşen reel gelir ile yine fert başına düşen ekolojik ayak izi arasında kısmi bir ayrışma meydana gelmiştir. Bulgular 26 dönemin 17’sinde iki değişkenin birbirinden ayrıştığına işaret etmektedir. Diğer 9 periyotta ise ekolojik ayak izi ile reel gelir arasında bir ayrışmanın oluşmadığı tespit edilmiştir. Ayrışmanın gerçekleşmediği 9 periyot 1992-93, 1994-95, 1997-98, 1999-2000, 2001-02, 2006-07, 2008-09, 2009-10 ve 2016-17 olarak sıralanmaktadır. Türkiye’de fert başına düşen reel

gelir Dünya Bankası (2022) verilerine göre 1992-2018 arası dönemde %119.1 oranında artarak 5479.3 dolardan 12006.8 dolara çıkarken, aynı dönemde ülkenin fert başına düşen ekolojik ayak izi %40.2 artarak 2.39 kha’dan 3.35 kha’ya yükselmiştir (GFN, 2022). Türkiye’de de ekolojik ayak izi reel gelire kıyasla daha düşük bir oranda arttığından gerçekleşen ayrışmanın niteliği kısmi ayrışmadır. Onuncu grafikte Türkiye için 1992’den 2018’e kadar olan dönemde fert başına düşen ekolojik ayak izi ile reel GSYİH arasındaki ayrışma sonuçları gösterilmektedir.

Grafik 10. Türkiye için 1992-2018 dönemi ayrışma analizi sonuçları (Yazar tarafından hesaplanmıştır)

5. Tartışma ve Sonuç

Çalışmada 1992'den 2018'e kadar olan dönemde BRIC ülkeleri ve Türkiye için bir ekolojik analiz gerçekleştirilmiştir. İki katmanlı olarak yapılan analizde ilk olarak bahsi geçen ülkeler için toplam ve fert başına ekolojik denge analizi gerçekleştirilirken, ikinci aşamada ayrışma faktörü kullanılarak fert başına düşen GSYİH ile yine fert başına düşen ekolojik ayak izi arasında bir ayrışma olup olmadığı incelenmiştir. Ekolojik denge analizi sonuçları Brezilya ve Rusya'nın ekolojik fazla, Çin, Hindistan ve Türkiye'nin ise ekolojik açık verdiklerini ortaya koymuştur. Brezilya'nın ekolojik fazlası azalan biyokapasite nedeniyle yıllar içerisinde azalırken, Rusya'da ekolojik fazla daha sabit bir eğilim takip etmiştir. Öte yandan Hindistan ve Çin'de fert başına düşen ekolojik ayak izinin oldukça yüksek bir oranda artmasını takiben ekolojik açık da ciddi oranda yükselmiştir. Türkiye'de ise araştırma döneminde fert başına düşen ekolojik açık sadece ekolojik ayak izinin artmasından dolayı değil aynı zamanda biyokapasite kaybının da yüksek olması nedeniyle artmıştır.

Ayrışma analizi sonuçlarına göre de Brezilya ve Rusya'da fert başına düşen ekolojik ayak izi ile fert başına düşen reel gelir arasında mutlak ayrışmanın meydana geldiği tespit edilmiştir. Diğer üç ülkede (Hindistan, Çin ve Türkiye'de) ise bahsi geçen değişkenler arasında kısmi ayrışma olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Ülkelerin ekolojik ayak izlerini düşürmek için ciddi tedbirler almaları gerekmektedir. GFN tarafından yayımlanan 2012 raporunda da belirtildiği gibi özellikle Türkiye'de biyokapasite açığının temel sebebi ülkedeki nüfus artış hızının yüksek olmasıdır. Dünya Bankası (2022) verilerinden yola çıkılarak yapılan hesaplamalarda Türkiye ve Hindistan'ın nüfusları 1992 ile 2018 arasındaki dönemde %47.7 ve %48.8 oranında artarken aynı dönemde dünya nüfusu %39.4 oranında artmıştır. Brezilya'da ve Çin'de nüfus sırasıyla %35.8 ve %20.4 oranında artarken Rusya'da nüfus %2.7 oranında azalmıştır. Araştırma ülkelerinden Türkiye ve Hindistan'ın nüfus artış hızını kontrol altına alması biyokapasitenin korunması bakımından oldukça önem arz etmektedir.

GFN'nin 2012 yılında yayımladığı raporda öne çıkan tedbirler, ekolojik açık sorunu halen artarak devam eden ülkeler için güncelliğini ve önemini korumaktadır. Bu tedbirler şu şekilde sıralanabilir:

- Verimli teknolojilere ve biyokapasiteye yatırım
- Doğal alanları üretim alanı yapmak yerine mevcut alanların verimliliğini artırma
- Verimli alanların üretkenliğini uzun döneme yaymak için sürdürülebilirlik standartları geliştirme
- Ürün fiyatlarına ekosistem hizmetlerinin de maliyetlerini ekleme
- Karbon ayak izini azaltmak için geleneksel fosil yakıtlara (Çin, Hindistan ve Türkiye kömür, Brezilya petrol ve Rusya doğal gaz) olan bağımlılığı düşürme ve enerji verimliliğini artırma

- Özellikle Türkiye için tarım ürünlerinin temininde dış ülkelere olan bağımlılıktaki artışa dikkati çekme
- Gıdaların menşei ve üretim şekillerini tüketicilere aktarma
- Arazileri verimliliklerine göre gruplandırma ve bu doğrultuda politikalar üretme
- Ekolojik varlıklara zarar veren her türlü sübvansiyonun kaldırılmasını sağlama
- Ekolojik riskleri ve fırsatları doğru yöneten şirketlerin rekabet gücünün artmasına dikkati çekme
- Bireylerin gündelik hayat aktivitelerinde alacakları tedbirler sayesinde kişisel ekolojik ayak izlerini azaltmalarını sağlama³
- İsrafin azaltılmasını sağlama.

Daha önceden de belirtildiği gibi erken literatürde çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalarda ekolojik ayak izinden ziyade CO₂ emisyonları kullanılmıştır. Bu çalışmada da kullanılan ve reel gelir ile ekolojik ayak izi arasındaki bağlantıya dikkati çeken ayrışma faktörünün yanı sıra CO₂ emisyonlarını etkileyen birkaç faktöre ayrıştıran ayrıştırma analizleri de gerçekleştirilmiştir. Örneğin Türkiye için yapılan çalışmalarda Refined Laspeyres Index (RLI), Logarithmic Mean Divisia Index (LMDI) ve Shapley Decomposition Index gibi farklı ayrıştırma analizi yöntemleri dikkati çekmektedir (Lise, 2006; Akbostancı vd, 2018; Rüstemoğlu, 2021b). Gelecekte de bu tarz ayrıştırma analizi yöntemleri ekolojik ayak izi ve belirleyicileri için kullanılabilir.

Kaynakça

- Afshan, S., & Tanzeela, Y. (2022). The Potency of Eco-innovation, Natural Resource and Financial Development on Ecological Footprint: A Quantile-ARDL-based Evidence from China. *Environmental Science and Pollution Research*, 29: 50675-50685.
- Akbostancı, E., Türot-Aşık, S., Tunç, G. İ. (2018). Drivers of fuel-based carbon dioxide emissions: The case of Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81(2): 2599-2608.
- Akıllı, H., Kemahlı, F., Okudan, K., Polat, F. (2008). Ekolojik Ayak İzinin Kavramsal İçeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bireysel Ekolojik Ayak İzi Hesaplaması. *Akdeniz Üniversitesi, İİBF dergisi*, 8 (15), 1-25.
- Altıparmak, A., Avcı, Z. (2011). Uluslararası Ticaret, Ekolojik Ayak İzi ve Türkiye. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2): 35-45.
- Apaydın, Ş. (2020). Küreselleşmenin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 23-42.
- Balezantis, T., Siksnelyte-Butkiene, I., Ramanauskė, N., Streimikiene, D., Coluccia, B. (2022). Disentangling the sources of Dynamics in the agricultural output of the BRIICS and EU countries: The ecological footprint perspective with Shapley value decomposition. *Journal of Cleaner Production*, 346: 131198.
- Coşkun, I. Ç., Sarıkaya, R. (2014). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi, *Turkish Studies*, 9(5): 1761-1787.
- Durukaya, F. (2022). Ekolojik Ayak İzi Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analizi. *Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 5(2): 166-184.
- Eren, B., Aygün, A., Chabanov, D., Akman, N. (2016). Mühendislik Öğrencileri Ekolojik Ayak İzinin Belirlenmesi. *ISEM2016*, 3rd

³ Ekolojik ayak izinin azaltılması sürecinde sadece bireylere değil büyük ölçekte üretim yapan şirketlere de ciddi sorumluluklar düşmektedir.

International Symposium on Environment and Morality, 4-6 November 2016, Alanya – Turkey.

Eren, Ö., Parlakay, O. P., Hilal, M. & Bozhüyük, B. (2017). Ziraat Fakültesi akademisyenlerinin ekolojik ayak izinin belirlenmesi: Mustafa Kemal Üniversitesi örneği. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG)*, 34 (2), 138-145.

Freitas, L.C., Kaneko, S (2011). Decomposing the decoupling of CO₂ emissions and economic growth in Brazil. *Ecological Economics*, 70(8): 1459-1469.

GFN – Global Footprint Network, 2022. Country trends on ecological footprint and bio-capacity. <https://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?cn=5001&type=BCtot,EFctot>, Last access – April, 2022.

GFN – Global Footprint Network, 2012. Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu. https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/turkiyenin_ekolojik_ayak_izi_raporu.pdf?1412/turkiyeninekolozikayakizibilancosu Last access – April, 2022.

Günal, N., Işıldar, G. Y., Atik, A. D. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Ekolojik Ayak İzi Azaltılması Konusundaki Eğilimlerinin İncelenmesi. *Türk Bilim Araştırma Vakfı Dergisi*, 11 (4), 34-46.

Gökmenoğlu, K., Taşpınar, N, Rahman, M (2021). Military expenditure, financial development and environmental degradation in Turkey: A comparison of CO₂ emissions and ecological footprint. *International Journal of Finance & Economics*, 26: 986–997.

Kaypak, Ş. (2013). Ekolojik Ayak İzinden Çevre Barışına Bakmak. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (1), 154-159.

Keleş, Ö., Uzun, N. & Özsoy, S. (2008). Öğretmen Adaylarının Ekolojik Ayak İzlerinin Hesaplanması ve Değerlendirilmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 9 (2), 1-15.

Keleş, Ö. (2011). Öğrenme Halkası Modelinin Öğrencilerin Ekolojik Ayak İzlerini Azaltmasına Etkisi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (3), 1143-1160.

Lai, S., Eladawy, A., Sha, J., Li, X., Wang, J., Kurbanov, E., Lin, Q. (2022). Towards an integrated systematic approach for ecological maintenance: Case studies from China and Russia. *Ecological Indicators*, 140:108982.

Lise, W. (2006). Decomposition of CO₂ emissions over 1980–2003 in Turkey. *Energy Policy*, 34: 1841-1852.

Mızık, E. T., Avdan, Z. Y. (2020). Sürdürülebilirliğin Temel Taşı: Ekolojik Ayak İzi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 6(2): 451-467.

OECD – Organization for Economic Co-operation and Development (2002). Indicators to Measure Decoupling of Environmental Pressure from Economic Growth. Sustainable Development. SG/SD (2002) 1/Final. Website: <http://www.oilis.oecd.org/oilis/2002doc.nsf/LinkTo/sg-sd> (2002).

Özgen, U., Aksoy, A. B. (2017). Tüketicilerin Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Düzeyleri (Ankara İli Örneği). *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52 (3) :46-65 *Third Sector Social Economic Review*, 52(3) :46-65.

Özsoy, C. E. & Dinç, A. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekolojik Ayak İzi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar* (619), 35-55.

Pata, U. K. (2021). Linking Renewable Energy, Globalization, Agriculture, CO₂ Emissions and Ecological Footprint in BRIC Countries: A Sustainability Perspective. *Renewable Energy*, 173: 197-208.

Rüstemoğlu, H. (2019). Factors Affecting Germany's Green Development over 1990-2015: A Comprehensive Environmental Analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(7): 6636-6651.

Rüstemoğlu, H. (2021a). Türkiye'de Konut Sektörü, Ticari Hizmetler ve Kamu Hizmetlerinin CO₂ Emisyonlarının 1990-2017 Dönemi için İncelenmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(1): 56-67.

Rüstemoğlu, H. (2021b). Environmental analysis of Turkey's aggregated and sector-level CO₂ emissions. *Environmental Science and Pollution Research* (28):63933–63944.

Sharif, A., Tüzemen, Ö. B., Uzuner, G., Öztürk, İ., Sinha, A. (2020). Revisiting the role of renewable and non-renewable energy consumption on Turkey's ecological footprint: Evidence from Quantile ARDL approach. *Sustainable Cities and Society*, 102138.

Tiwari, A. K., Kocoglu, M., Bandy, U. J., Awan, A. (2022). Hydropower, Human Capital, Urbanization and Ecological Footprints Nexus in China and Brazil: Evidence from Quantile ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 29: 68923-68940.

Tosunoğlu, B, T. (2014). Sürdürülebilir Küresel Refah Göstergesi Olarak Ekolojik Ayak İzi. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 132-149.

Tuna, G. (2022). The Impact of Biomass Energy Consumption on CO₂ Emission and Ecological Footprint: The Evidence from BRICS countries. *International Journal of Environmental Research*, 16:56.

Wackernagel, M., Rees, W. (1996). *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*, New Society Publishers, Canada.

World Bank (Dünya Bankası) – World Development Indicators (Dünya Kalkınma Göstergeleri), 2022. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> Last access - April, 2022.

Yurtkuran, S. (2020). N11 Ülkelerinde Ekolojik Ayak İzi Yakınsaması: Fourier Durağanlık Testinden Yeni Kanıtlar. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(2) 2020, 191-210.

Zhang, Z. (2000). Decoupling China's carbon emissions increase from economic growth: an economic analysis and policy implications. *World Development*, 28(4), 739–752.

Giriş

Dergi orijinal ampirik ve ampirik olmayan araştırmaya dayalı makalelerle özel sayılar için yazılmış çalışmalara yer vermektedir. Özel sayılara katkı veren yazarlar ilgili sayıya makale gönderdiklerini belirtmelidir.

Makale sunumu için kontrol listesi

Makalenizi sunarken aşağıdakilerin olduğuna emin olun:

- Birden fazla yazar varsa bir tanesi iletişim kurulacak yazar olarak belirtilmeli ve bu yazarın e-posta ve posta adresi bulunmalıdır.
- Makalenin:
  - anahtar kelimeleri olmalıdır,
  - tüm şekil vb.nin başlıkları olmalıdır,
  - tüm tablolarının başlık, tanım ve dipnotları olmalıdır,
  - tüm tablo ve şekillerinde renk önemliyse belirtilmelidir.
- Diğer önemli noktalar:
  - makalenin dil ve gramer kontrolü yapılmalıdır,
  - tüm atıflar Kaynakçada yer almalı, Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içerisinde atıf verilmelidir,
  - fikri mülkiyet ihlali olmaması için gereken tüm durumlarda tüm izinlerin alınmış olması gereklidir,
  - çıkar çatışmasının varlığı veya yokluğu mutlaka belirtilmelidir,
  - Dergi'nin ihtiyaç duyması halinde bir hakem listesi verilmelidir.

Başlamadan Önce

Yayın Etik Kuralları

2020 yılından itibaren Sosyal Bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için "Etik Kurul Onayı" alınmış olmalıdır. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin sonunda yer verilmelidir.

Yazarlık

Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Deneye ya da makalenin yazımına daha az oranda katkıda bulunan diğer kişilere teşekkür bölümünde yer verilmelidir. Makale metninin ilk hali sunulduktan sonra yazımında yapılan herhangi bir değişikliğin (yazarın yazım düzeni de dahil olmak üzere) tüm yazarlar tarafından yazılı olarak onaylanması gerekir.

Yazarlık ve “Şemsiye” Grupları

Çok sayıda büyük ölçekli işbirliği çalışmaları, tüm katılımcıları temsil eden bir grup adı altında organize edilmektedir. Tüm makale metinlerinde en az bir kişi yazar olarak adlandırılmış olmalıdır. Verilere kaynaklık eden şemsiye grubuna teşekkür etmek isteyen yazarlar öncelikle makalenin yazarını/yazarlarını listelemeli ve bunu 'GRUP ADINA' şeklinde sürdürmelidir. Gerekirse, katılımcıların isimleri Teşekkür bölümünde listelenebilir.

Orijinallik

Makale metnini dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir. Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolare edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karıştı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.

Çıkar Çatışmaları

Gönderim noktasında her bir yazar, rapor edilen çalışmada, sonuçlarda, yansımalarda ya da belirtilen görüşlerde dolaylı veya dolaysız herhangi mali çıkar veya bağlantıları veya ilgili yazarlara ya da ilişkili bölümlere ya da kuruluşlara, kişisel ilişkilere ya da doğrudan akademik rekabete yönelik ilgili ticari kaynaklar veya diğer finansman kaynakları dahil olmak üzere yanlılık sorusunu doğurabilecek diğer durumları açığa vurmalıdır. Çatışan çıkar veya bağlantıyı bildirmeniz gerekip gerekmediğini değerlendirirken lütfen şu çıkar çatışması testini değerlendirmeye alın: Sizi ya da yardımcı yazarlarınızdan herhangi birini utandıracak yayınlanmasından sonra ortaya çıkacak ve bildirmediğiniz herhangi bir düzenleme var mı?

Makalenin yayınlanması halinde, ilgili Çıkar Çatışması bilgisi yayınlanmış bir bildiriye bir ifade ile bildirilecektir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar, çalışmalarını uygunsuz şekilde etkileyebilecek (önyargılı) diğer kişi veya kuruluşlarla olan finansal ve kişisel ilişkilerini net olarak açıklamalıdır. Potansiyel çıkar çatışması örnekleri olarak istihdam, danışmanlıklar, hisse senedi sahipliği, hizmet karşılığı ödenen ücretler, ücretli bilirkişi tanıklığı, patent başvuruları / kayıtları, hibe ya da diğer fon kaynakları sayılabilir. Yazarlar, herhangi bir çıkarını başlık sayfası dosyasındaki çıkar beyanı özetinde açığa vurmaya zorundadır. Şayet beyan edecek bir çıkar yoksa, lütfen şu şekilde belirtin: 'Çıkar beyanları: Yok'. Makalenin kabul edilmesi durumunda, bu özet beyan nihai olarak yayınlanacaktır.

Başvuru Beyanı ve Teyit

Bir makalenin sunulması, söz konusu eserin daha önce yayınlanmadığını (bir özet, yayınlanmış bir ders notu veya akademik tez hariç), başka bir yerde yayınlanmak üzere incelenmemekte olduğu, yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından onaylandığını, ayrıca yürütüldüğü yerde sorumlu makamlar tarafından çalışmanın zımni veya açıkça teyit edildiği, neticede şayet kabul edilirse, telif hakkı sahibinin yazılı izni olmadan elektronik ortamda da dâhil olmak üzere, aynı içerik ve formatta, İngilizce veya başka bir dilde yayınlanmayacağı anlamına gelmektedir. Özgünlüğünü doğrulamak için makaleniz Turnitin programı kullanılarak kontrol edilebilir.

Dergi yayın kurulu, intihal politikası açısından aşağıdaki kuralları benimsemiştir:

- Benzerlik oranı %15'den fazla olan makaleler değerlendirilmeye alınmadan reddedilir.
- Sadece benzerlik oranı %15 ve altındaki makaleler inceleme sürecine alınır.
- Yukarıda belirtilen kurallar, Dergi'ye makale yükleyen tüm yazarlar tarafından kabul edilmiş demektir.

Kapsayıcı Dil Kullanımı

Kapsayıcı dil, çeşitliliği kabul etmek, tüm insanlara saygı göstermek, farklılıklara duyarlı olmak ve eşit fırsatları teşvik etmek demektir. Makaleler, herhangi bir okuyucunun inançları veya vecibeleri hakkında hiçbir varsayımda bulunmamalı, bir bireyin ırk, cinsiyet, kültür veya başka herhangi bir özellik nedeniyle diğerine üstün olduğu manasına gelebilecek hiçbir şey içermemeli, neticede kapsayıcı bir dil kullanılmalıdır. Yazarlar, örneğin cinsiyet ayrımcılığı içerebilecek “bay” veya “bayan” ifadeleri yerine “bay/bayan” ifadesi şeklinde kullanarak (İng. 'he' or “she', 'his” or “her” yerine 'he or

she', 'his/her'); ayrıca cinsiyete ilişkin önyargı ve klişe algılar içermeyen meslek ve mensubiyet (İng.' 'chairman' yerine 'chairperson'; 'stewardess' yerine 'flight attendant') “bilim adamı” yerine “bilim insanı” gibi ifadeleri kullanmak durumundadır.

Yazarlığa Dair Değişiklikler

Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice göz önünde bulundurmaları ve orijinal başvuru sırasında yazarların kesin listesini sunmaları beklenir. Yazar listesindeki yazar adlarının eklenmesi, çıkarılması veya yeniden düzenlenmesi, yalnızca makale kabul edilmeden önce ve sadece Dergi Editörü tarafından onaylanması durumunda yapılmalıdır. Böyle bir değişiklik talep etmek için Editör, ilgili yazardan şunları almış olmalıdır: (a) yazar listesindeki değişimin nedeni (b) tüm yazarlardan eklenmeyi, isminin çıkarılması veya yeniden düzenlemeyi kabul ettiğine ilişkin yazılı onay (e-posta, mektup). Yazarların eklenmesi veya çıkarılması durumunda, bu değişiklik, eklenen veya ismi çıkarılan yazarın onayını kapsar. Sadece istisnai durumlarda Editör, yazının kabul edilmesinden sonra yazarların eklenmesini, çıkarılmasını veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Editör söz konusu isteği değerlendirirken, makalenin yayınlanması süreci askıya alınacaktır. Şayet makale zaten çevrimiçi olarak yayınlanmışsa, Editör tarafından onaylanan herhangi bir talep, baskı düzeltilmesi ile neticelenecektir.

Etik Beyan Formu

Makale başvuru esnasında bütün yazarlar tarafından “Etik Beyan Formu” imzalanmalı ve taratıldıktan sonra sisteme yüklenmelidir.

Telif Hakkı

Bir makalenin kabulü üzerine yazarlardan “Telif Hakkı Devir Formu” doldurmaları istenecektir.

Telif Hakkı Devir Beyanı

İşbu altında imzası bulunanlar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne telif hakkı kapsamındaki tüm haklarını ve yukarıdaki çalışmaya dâhil olabilecek tüm hakları ve çalışmayı esas alarak imza edenler tarafından Dergi'ye sunulan tüm gözden geçirilmiş, genişletilmiş veya türetilen çalışmanın haklarını devrettiğini beyan ederler. Her imza sahibi, çalışmanın orijinal olduğunu ve çalışmanın yazarı olduğunu; çalışmanın metin içeriğini, rakamları, verileri veya başkalarının çalışmalarından elde ettiği diğer materyalleri kapsamaması halinde, gereken herhangi bir izni almış olduğunu teyit eder.

Bu makalenin telif hakkı Akdeniz İİBF dergisine devredilmiştir. Telif hakkı devri, Dergi'nin teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtması; bunu, basılı kopya, mikrofiş, mikrofilm ve elektronik medya gibi çeşitli yollarla gerçekleştirmesini kapsar. Ayrıca, dergi eseri özet haline getirerek, toplu eserlere, veri tabanlarına ve benzer yayınlara dâhil edilmek üzere, yayınları ve ilgili makaleleri özetleyip çevirebilir.

Dergi, teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtır ve yayınlarına sunulan materyalin bu yayınların okur kitlesine uygun bir şekilde ulaşmasını temin etmek arzusundadır. Yazarlar, Çalışmalarının orijinalliğini, yazarlıklarını, yazar sorumluluklarını ve yazara dair suiistimalleri kapsayan hükümler de dâhil olmak üzere, Dergi'nin taleplerini yerine getirmek durumundadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesine giriş yapılan isimler ve e-posta adresleri, yalnızca bu derginin belirtilen amaçları kapsamında kullanılacak, ayrıca başka hiçbir amaç için veya herhangi başka bir tarafça kullanılmayacaktır.

Finansman Kaynağının Rolü

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için kimin maddi destek sağladığı, varsa sponsorun rolü; eserlerin çalışma tasarımında; veri toplama, analiz etme ve yorumlamada; raporun yazılmasında ve makaleyi yayına sunma kararında kimlerin rolü olduğunu kısaca tanımlamanız

gerekmektedir. Şayet Finansman kaynaklarının temininde bu türden bir dâhil olma durumu yoksa, o da ayrıca belirtilmelidir.

Açık Erişim

Bu dergide hakemler tarafından incelenerek dâhil olan her araştırma makalesi, açık erişim şeklinde yayımlanacaktır. Buna göre, ilgili makaleye yayımlanmasından hemen sonra, sadece ticari olmayan amaçlarla kolayca okunabilen bir formatta, internet üzerinden kalıcı olarak evrensel ve serbestçe erişilebilecek demektir. Yazara açık erişim için mahsup edilen herhangi bir yayın ücreti yoktur. Kullanıcılar, aşağıdaki şartlarda ticari olmayan amaçlar için makalelere erişebilir, indirebilir, kopyalayabilir, tercüme edebilir, metin ve verilere ulaşabilir:

- Uygun bir bibliyografik alıntı şekli (örneğin yazar (lar), dergi, makale başlığı, cilt, sayı, sayfa numaraları, DOI ve DergiPark'ta yayınlanan nihai versiyonun bağlantısı) kullanarak makaleyi alıntılanmak.
- Makalenin bütünlüğünü korumak.
- Diğer kullanıcılar açısından söz konusu makaleyle nelerin yapılabileceği ve yapılamayacağı net olması için, telif hakkı bildirimlerini, ilgili şartlar ve koşullara dair bağlantıları muhafaza etmek.
- Makalede yer alan ve bir üçüncü tarafa ait olarak tanımlanan herhangi bir içeriğin, üçüncü tarafın yeniden kullanımını telif hakkı politikalarına uygun olmasını temin etmek.

Yazarlar, Yayın Etiği Kurulu (COPE) ve Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Kurulu (ICMJE) tarafından belirlenen yayın etiği hususundaki yüksek standartları gözetmek durumundadır. Verilerin sahteciliği veya türetilmesi, yazarın kendi eserinin uygun şekilde alıntı yapılmadan kopyalanması ve eserin yanlış kullanılması da dâhil olmak üzere intihal kapsamındakiler, kabul edilemez uygulamalardır. Her türlü etik suiistimal vakası, çok ciddiye alınacak ve COPE kuralları gereğince değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Hakemler için Etik Kurallar

- Yazı, uzmanlık alanınızla ilgili olmalıdır. Yalnızca kaliteli bir inceleme sunabilecekseniz, ilgili yazıyı kabul edin.
- Potansiyel bir çıkar çatışmanız varsa, yanıtınızda editöre bilgi vermelisiniz.
- Hakemlik ve gözden geçirme işlemi çok fazla iş yükü olabileceğinden, yeterli zaman ayırabileceğinizden emin olun.
- Karar vermeden önce, son teslim tarihine yetiştirebileceğinizden emin olun.
- Davetler en kısa sürede cevaplandırılmalıdır. Geç gelen davet yanıtları hakemlik inceleme sürecini yavaşlatmaktadır.
- Daveti reddederseniz, alternatif hakemler için öneride bulununuz.
- Size sunulan materyal gizlidir; bu, editörden izin almadan ilgili materyalin diğer taraflarla paylaşılması anlamına gelir.
- İncelemenize ilişkin hiçbir bilgi, editöre ve yazarlara hakem değerlendirmesi konusunda bilgi vermeden, hiç kimseye paylaşılamaz, gizlidir.

Editörler için Etik Kurallar

- Editörler, dergiye gönderilen makalelerden hangi eserin yayımlanacağına, söz konusu çalışmanın geçerliliğine, araştırmacılara ve okurlara olan önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal şartlara göre karar vermekten sorumludur. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların, intihal sorunu olması, akademik özgünlüklerinin yetersiz olması gibi nedenlerle dergi politikalarına uygun olmadığını düşünürlerse hakemlere göndermeden reddedebilirler. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların dergi politikalarına uygun olduğunu, akademik özgünlüklerinin ve kalitelerinin iyi olduğunu düşünürse hakemlere göndermeden yayımlanmak üzere kabul edebilirler. Ayrıca çalışmalarında uzman en az iki hakeme gönderebilirler.
- Editörler, makale önerisini sunan yazar(lar)ın ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, uyruk, veya politik görüşlerini dikkate almazlar. Düzeltme ya da yayımlama kararına dergi editör kurulu dışında diğer kurumlar etki edemez.

- Editörler gönderilen bir yazıyla ilgili bilgileri, sorumlu yazar, hakemler ve yayın kurulu dışında başka herhangi biriyle paylaşmazlar.
- Editörler ve yayın kurulu üyeleri, yazarların açık yazılı izni olmaksızın kendi araştırma amaçları için sunulan bir makalede sunulan yayınlanmamış bilgileri kullanmazlar.

Yazı Gönderme - Yazar Kuralları

Makaleler Dergi'nin <http://dergipark.gov.tr/auuibfd> adresi aracılığıyla yüklenmeli ve gönderilmelidir. Başlık sayfası (Bu bölüm, makalenin başlığı, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.), ana metin (Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.), dekont (ödeme makbuzu makale başvuru ücretinin ödendiğine dair banka dekontudur) ve telif hakkı devir formu (bu form her bir yazar için ayrı ayrı doldurulup imzalanmalıdır. Yazarlar imzaladıktan sonra tarayıcı yardımıyla tarayıp yükleyebilirler) ayrı dosyalar halinde yüklenmelidir.

Yazıların Dergi kapsamında dikkate alınabilmesi için aşağıdaki hesaba 250 TL (Türk Lirası) aktarılması gerekir: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR390006400000162020432141. Reddedilen makalelerin başvuru ücreti geri ödenmez. Herhangi bir şekilde reddedilen makalelerin yeniden başvurularının kabul edilmesi için tekrar başvuru ücreti ödenmelidir.

Sonuç olarak başvuru için sisteme yüklenmesi gereken dosyalar aşağıdaki gibidir:

ÖNEMLİ: BAŞVURU YAPMADAN ÖNCE ÇALIŞMANIZIN TURNİTİN RAPORUNU KONTROL EDİNİZ (BUNU YAPARKEN DE TURNİTİNDE ÇALIŞMANIZI DEPOYA KAYDETMEYİNİZ). BENZERLİK ORANI %15'İN ÜZERİNDE OLAN BAŞVURULAR DEĞERLENDİRİLMEMEYE ALINMADAN REDDEDİLMEKTEDİR.

1) Başlık sayfası (Sıralı yazar isimleri, yazarların ORCID numaraları, e-mail adresleri ve kurum bilgileri, sorumlu yazar belirtilmeli ve sorumlu yazarın telefon vs. tüm iletişim bilgileri olmalıdır).

2) Telif hakkı devir formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır).

3) Etik beyan formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır. Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz)

4) Banka Dekontu (Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz).

5) Yazarlara ait ad, soyad, iletişim bilgisi gibi hiçbir bilgi olmayan tam metin dosyası.

Yazılar, Dergi'nin değerlendirme sürecinde iken önceden yayınlanmamış olmalıdır, ayrıca herhangi başka bir yerde yayın olarak inceleme sürecinde bulunmamalıdır.

Çift-kör Hakem İncelemesi

Bu Dergi, çift-kör inceleme kullanır, dolayısıyla, yazarların kimlikleri inceleme yapan hakemlerden gizlenir, ayrıca bunun tam tersi hakemler için de geçerlidir. Tüm dâhil edilen makaleler bilimsel nitelik değerlendirmesi için genellikle en az iki bağımsız uzman hakeme gönderilir. Editör, makalelerin kabul veya reddedilmesine ilişkin nihai karardan sorumludur. Editörün kararı nihaidir. Bu süreci kolaylaştırmak için lütfen aşağıdakileri ayrı ayrı olarak ekleyin:

Başlık sayfası (yazar detayları ile birlikte): Bu bölüm, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.

Kör Okunabilir Yazı (yazar bilgileri olmayan): Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.

Kelime işlem yazılımının kullanımı

- * Dosyanın, kullanılan kelime işlemcisinin ulusal dil formatında kaydedilmesi önemlidir.
- * Metinler tek sütun formatında olmalıdır.
- * Metnin düzeni mümkün olduğunca basit tutulmalıdır.
- * Tablo hazırlarken, bir tablo ızgarası kullanıyorsanız, her bir tablo için yalnızca tek bir tablo ızgarası kullanın, her satır için ayrı tablo ızgara formatı kullanmayın. Izgara kullanılmıyorsa, sütunları hizalamak için boşlukları değil, sekmeleri kullanın.
- * Tablolar ve şekiller, yazının ana gövdesinde başlıklarla birlikte gösterilebilir.
- * Gereksiz hatalardan kaçınmak için kelime işlemcinizin 'yazım denetimi' ve 'dilbilgisi denetimi' işlevlerini kullanmanız kesinlikle önerilir.

Ekler

Birden fazla ek varsa, A, B vb. şeklinde tanımlanmalıdır. Metin içindeki formül ve denklem ekleri için sonraki ayrı bölüme de ek halinde numaralandırma verilmelidir: Denk. (A.1), Denk. (A.2), vb. ; Denk. (B.1) vb. Benzer şekilde tablolar ve şekiller için de: Tablo A.1; Şekil A.1, vb.

Lütfen matematik denklemlerini görüntü olarak değil, düzenlenebilir metin (kelime işlemcisinin denklem düzenleyicisini kullanarak) şeklinde gönderin. Art arda, metinden ayrı olarak gösterilmesi gereken denklemleri (metinde açıkça belirtilmişse) numaralandırın.

Dipnotlar

Dipnotlar az ve uygun miktarda kullanılmalıdır. Makalenin tümü boyunca bunları sırayla numaralandırın. Birçok kelime işlemci metnin içine dipnotlar ekleyebilmektedir ve bu özellik de kullanılabilir. Aksi takdirde, lütfen dipnotların metindeki konumunu belirtiniz ve dipnotları makale sonunda ayrı olarak listeleyiniz. Referans listesine dipnot eklemeyiniz.

Renkli Resimler

Lütfen resimlerin kabul edilebilir bir formatta (TIFF veya JPEG), (EPS veya PDF) veya (MS Office dosyaları); ve doğru çözünürlükte olduğundan emin olun.

Şekiller

Her şeklin üstünde bir başlık olduğundan emin olun. Başlığı ayrı olarak verin, şeklin etrafına veya içine iliştilmiş olmamalıdır. Metin içindeki görünümüne göre art arda şekilleri numaralandırın ve şekil gövdesinin altına ilgili bir not yerleştirin.

Tablolar

Lütfen tabloları resim olarak değil, düzenlenebilir metin olarak sunun. Başlığı metnin üstüne koyun ve metin görünümüne uygun olarak tabloları art arda numaralandırın, ayrıca tablo notlarını tablo gövdesinin altına yerleştirin. Tablo boyutu, sayfa boyutuna göre ayarlanmalıdır. Tablolar dikey veya yatay olarak yerleştirilebilir, ancak sayfa portre formatında olmalıdır.

Özet

İlk sayfada yazının başlığı, anahtar kelimeler, Jel kodları ve özet metni (200 kelimeyi aşmamalıdır) hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış olmalıdır.

İngilizce Genişletilmiş Özet

Dergimiz Editör Kurulu 2021 yılından itibaren Türkçe dilinde yayınlanacak makaleleri genişletilmiş İngilizce özet (Extended Summary) ile yayınlama kararı almıştır. Genişletilmiş Özet, makalelerin dergimize ilk başvurusu esnasında talep edilecektir. İngilizce genişletilmiş özet bölümünü makalenin Öz ve ABSTRACT bölümlerinden hemen sonra Giriş bölümünden hemen önce en az 750, en çok 1500 kelime olacak şekilde yazınız. Genişletilmiş özet metninde, çalışmanın amacı, kavramsal çerçevesi, içerdiği araştırmanın yöntemi, varsa modeli, bulgu ve sonuçlarına aşağıda açıklandığı

şekliyle yer vermelisiniz. İngilizce özeti akademik bir dil kullanarak yazmalısınız. İngilizce özetinizin dilinden dolayı makaleniz editör kurulu tarafından ya da hakemler tarafından reddedilebilecektir. İngilizce genişletilmiş özet şu başlıklar altında ilgili içerikler dikkate alınarak yazılmalıdır:

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Kısa bir giriş yaptıktan sonra çalışmanızın amacını detaylıca belirtiniz.

Research Questions

Çalışmanıza temel olan araştırma sorularını, varsa hipotezlerinizi açıkça belirtiniz. Çalışmanızın literatüre nasıl katkı yaptığını, hangi bağlamda özgün bir çalışma olduğunu açıklayınız.

Literature Review

Konuyla ilgili literatür hakkında bilgi veriniz. Bu bölümün sonunda çalışmanızın bahsettiğiniz literatürle olan benzerlikleri ya da farklılıklarını tartışıp farkını ortaya koyunuz.

Methodology

Çalışmanızda kullandığınız bilimsel yöntem (nicel/nitel/karma, popülasyon, örneklem, veri kaynağı, model, tahmin yöntemi, etik kurul onayı vs.) hakkında bilgi veriniz.

Results and Conclusions

Çalışmanızın bulgularını tartışınız. Sonuçların diğer çalışmalardan farklılıklarını, benzerliklerini belirtiniz. Tüm sonuçlardan varsa politika önerilerinizi, literatüre olan katkınızı açıklayınız ve varsa çalışmaya ait kısıtlarınızı ve sonraki çalışmalar için önerilerinizi yazınız.

Yukarıdaki başlıklar, örnek sunma ve yol gösterme amaçlıdır. Eğer çalışmanız yukarıdaki başlıklara göre açık ve ayrıntılı bir şekilde özetlenemiyorsa ya da daha farklı bir tarzda çok daha açık bir şekilde makalenizi özetleyeceğinizi düşünüyorsanız, kendi alt başlıklarınızla Genişletilmiş Özetinizi organize edebilirsiniz. Genişletilmiş İngilizce Özet bölümündeki başlıklara numara vermeyiniz.

Ana Metin

1. Makale MS Word formatında ve A4 sayfa yapısına uyumlu hazırlanmalıdır. Metin içi yazım stili Times New Roman 10 punto olarak ayarlanmalıdır. Paragraflar arasında üstten ve alttan 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca tüm Word sayfasında tek satır aralığı kullanılmalıdır ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2. Kenar boşlukları (cm)

Üst= 2   Alt =1.5

Sol =1.5   Sağ =1.5

3. Tüm başlıklar (makale başlık ve alt-başlıkları, tablo, şekil, vs.) Times New Roman 11 karakter tipi ile yazılmalı, hepsi koyu, tüm kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ana başlık 13 punto ile yazılmalıdır. Paragraf öncesi ve sonrasında 6nk boşluk verilmeli ve satır araları tek olmalıdır. Makalenin Türkçe ve İngilizce adı yatay olarak ortalanmalı, diğer tüm metinler iki yana yaslanmalıdır.

4. İngilizce ve Türkçe özet yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı; Anahtar Kelimeler ve Jel Kodları Times New Roman 10, yatık ve koyu karakter tipi olmalıdır.

5. Dipnotlar için Times New Roman 9 karakter tipi kullanılmalıdır.

6. Giriş ve Sonuç bölümleri dışında numaralandırma 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. şeklinde olmalıdır.

7. Ana metin yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı ve her paragrafın ilk satırı soldan 0.5 cm içeriden başlamalıdır.

8. Tüm sayfalar dikey (portrait) olarak kullanılmalıdır.

9. Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalıdır.

10. Makaleler 30 sayfayı geçmemelidir.

11. Atıflar metin içinde verilmeli, dipnot olarak verilmemelidir ve aşağıdaki örneklerde verildiği gibi olmalıdır (yazarın soyadı, yayın yılı, sayfa numarası sırası korunmalıdır).

Örnekler

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

Birden fazla yazar varsa: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

Birden fazla yazara aynı anda atıf varsa: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

Kaynakça

Kaynakça sadece makalede atıf verilen kaynaklardan oluşmalıdır. Dergimiz kaynak göstermede APA (American Psychological Association) Style 6th Edition stilini kullanmaktadır. Yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıca dergimiz kaynak gösterilen makalelerin DOI bilgisinin kaynakçaya eklenmesini önermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Kitaplar

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Bilimsel Dergilerde Makaleler

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Editöryal Kitaplarda Bölüm ve Makaleler

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Tezler

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Raporları

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete Makaleleri

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlükler

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Röportajlar

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

İnternet Siteleri

Uyar, T., Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?.
<http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html>
(Erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681)*. DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Broşürler

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Deprem Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İİBF Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele almış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörülmuş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

Introduction

The Journal gives place to writings on original empirical and non-empirical research, on specific review articles or literature surveys, special issue papers as well as on conference notes, case studies. Authors contributing to special issues should ensure that they select the special issue article type from this list.

Submission checklist

Ensure that the following items are present

- One author has been chosen as the corresponding author with contact details:
  - e-mail address
  - full postal address
- Manuscript:
  - include keywords
  - all figures (include relevant captions)
  - all tables (including titles, description, footnotes)
  - ensure all figure and table citations in the text match the files provided
  - indicate clearly if color should be used for any figures in print
- Further considerations:
  - manuscript has been 'spell checked' and 'grammar checked'
  - all references mentioned in the Reference List are cited in the text, and vice versa
  - permission has been obtained for use of copyrighted material from other sources (including the Internet)
  - a competing interests statement is provided, even if the authors have no competing interests to declare
  - referee suggestions and contact details provided, based on journal requirements

Before You Begin

Ethics in publishing

Authorship

All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Any other individuals who made less substantive contributions to the experiment or the writing of the manuscript should be listed in the acknowledgement section. Any change in authorship (including author order) after the initial manuscript submission must be approved in writing by all authors.

Authorship and "Umbrella" groups

Many large collaborative studies are organized under a group name which represents all the participants. All articles must have at least one named individual as author. Authors who wish to acknowledge the umbrella group from which the data originate should first list the author(s) of the article and follow this with 'on behalf of the GROUP NAME'. If necessary the names of the participants may be listed in the Acknowledgements section.

Originality

By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal are checked for originality using anti-plagiarism software.

Conflicts of interest

At the point of submission, each author should reveal any financial interests or connections, direct or indirect, or other situations that might raise the question of bias in the work reported or the conclusions, implications, or opinions stated – including pertinent commercial or other sources of funding for the individual author(s) or for the associated department(s) or organization(s), personal relationships, or direct academic competition. When considering whether you should declare a conflicting interest or connection please consider the conflict of interest test: Is there any arrangement that would embarrass you or any of your co-authors if it was to emerge after publication and you had not declared it?

If the manuscript is published, relevant Conflict of Interest information will be communicated in a statement in the published paper.

Declaration of interest

All authors must disclose any financial and personal relationships with other people or organizations that could inappropriately influence (bias) their work. Examples of potential competing interests include employment, consultancies, stock ownership, honoraria, paid expert testimony, patent applications/registrations, and grants or other funding. Authors must disclose any interests in a summary declaration of interest statement in the title page file. If there are no interests to declare then please state this: 'Declarations of interest: none'. This summary statement will be ultimately published if the article is accepted.

Submission declaration and verification

Submission of an article implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract, a published lecture or academic thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright holder. To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Crossref Similarity Check and/or by using a software such as Turnitin.

The editorial board of Akdeniz İİBF journal complies with the following rules for plagiarism policy:

- Articles with a similarity rate of more than 15% are rejected.
- Only articles with a similarity rate $\leq 15\%$ are taken into the review process.
- The above mentioned rules are accepted by all authors who have uploaded articles to the Akdeniz İİBF journal.

Use of inclusive language

Inclusive language acknowledges diversity, conveys respect to all people, is sensitive to differences, and promotes equal opportunities. Articles should make no assumptions about the beliefs or commitments of any reader, should contain nothing which might imply that one individual is superior to another on the grounds of race, sex, culture or any other characteristic, and should use inclusive language throughout. Authors should ensure that writing is free from bias, for instance by using 'he or she', 'his/her' instead of 'he' or 'his', and by making use of job titles that are free of stereotyping (e.g. 'chairperson' instead of 'chairman' and 'flight attendant' instead of 'stewardess').

Changes to authorship

Authors are expected to consider carefully the list and order of authors before submitting their manuscript and provide the definitive list of authors at the time of the original submission. Any addition, deletion or rearrangement of author names in the authorship list should be made only before the manuscript has been accepted and only if approved by the Journal Editor. To request such a change, the Editor must receive the following from the corresponding author: (a) the reason for the change in author list and (b) written confirmation (e-mail, letter) from all authors that they agree with the addition, removal or rearrangement. In the case of addition or removal of authors, this includes confirmation from the author being added or removed. Only in exceptional circumstances will the Editor consider the addition, deletion or rearrangement of authors after the manuscript has been accepted. While the Editor considers the request, publication of the manuscript will be suspended. If the manuscript has already been published in an online issue, any requests approved by the Editor will result in a corrigendum.

Ethics Statement Form An "[Ethical Declaration Form](#)" must be signed by all authors during the article application and uploaded to the system after being scanned.

Copyright

Upon acceptance of an article, authors will be asked to complete a "[Copyright Transfer Form](#)"

Copyright Transfer Statement

The undersigned hereby assigns to the Akdeniz İİBF journal all rights under copyright that may exist in and to the above Work, and any revised or expanded derivative works submitted to the JEAS by the undersigned based on the Work. The undersigned hereby warrants that the Work is original and that he/she is the author of the Work; to the extent the Work incorporates text passages, figures, data or other material from the works of others, the undersigned has obtained any necessary permission.

The copyright to this article is transferred to the Akdeniz İİBF journal. The copyright transfer covers that the Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and does so by various means such as hard copy, microfiche, microfilm, and electronic media. It also abstracts and may translate its publications, and articles contained therein, for inclusion in various compendiums, collective works, databases and similar publications.

The Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and wants to ensure that the material submitted to its publications is properly available to the readership of those publications. Authors must ensure that their Work meets the requirements of the Akdeniz İİBF journal, including provisions covering originality, authorship, author responsibilities and author misconduct.

Privacy Statement

The names and email addresses entered in this journal site will be used exclusively for the stated purposes of this journal and will not be made available for any other purpose or to any other party.

Role of the funding source

You are requested to identify who provided financial support for the conduct of the research and/or preparation of the article and to briefly describe the role of the sponsor(s), if any, in study design; in the collection, analysis and interpretation of data; in the writing of the report; and in the decision to

submit the article for publication. If the funding source(s) had no such involvement then this should be stated.

Open access

Every peer-reviewed research article appearing in this journal will be published open access. This means that the article is universally and freely accessible via the internet in perpetuity, in an easily readable format immediately after publication but only for non-commercial purposes. The author does not have any publication charges for open access. Users may access, download, copy, translate, text and data the articles for non-commercial purposes provided that users:

- Cite the article using an appropriate bibliographic citation (i.e. author(s), journal, article title, volume, issue, page numbers, DOI and the link to the definitive published version on DergiPark).
- Maintain the integrity of the article.
- Retain copyright notices and links to these terms and conditions so it is clear to other users what can and cannot be done with the article.
- Ensure that, for any content in the article that is identified as belonging to a third party, any re-use complies with the copyright policies of that third party.

Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) and [International Committee of Medical Journal Editors \(ICMJE\)](#). Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- The manuscript must be related to your area of expertise. Only accept if you can provide a high quality review.
- If you have a potential conflict of interest, you must inform the editor when you respond.
- Make sure you can allocate enough time since reviewing process can be a lot of work.
- Before you commit, make sure you will be able to meet the deadline.
- Invitations must be replied as soon as possible. Late invitation responses decelerate the review process.
- If you decline the invitation, suggest for alternative reviewers.
- The material you receive is confidential, which means that it is not to be shared with other parties without getting authorization from the editor.
- Any information regarding your review also cannot be shared with anyone without informing the editor and the author(s) as peer review is confidential.

Ethical Guidelines for Editors

- Editors are responsible for deciding which of the articles submitted to the journal should be published. The validation of the work in question and its importance to researchers and readers must always drive such decisions. Editors may reject manuscripts submitted to the journal without sending them to the reviewers if they think that the manuscripts are not in compliance with the journal policies due to the reasons of plagiarism, lack of academic originality. If Editors agree that the manuscripts submitted to the journal are in compliance with the journal policies and that their academic originality and quality are good enough for the publication, they may accept the manuscripts for publication without sending them to the reviewers. Furthermore, Editors can also send manuscripts to at least two reviewers who are experts in their field to make a decision for publication.
- Editors should evaluate manuscripts for their intellectual content without regard to the author's race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. Other institutions, other than the journal editor board, cannot influence the revision or publishing decision.

- The Editor-in-Chief and editorial staff must not disclose any information about a submitted manuscript to anyone other than the corresponding author, reviewers, potential reviewers, other editorial advisers or the publisher, as appropriate.
- Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in the editor's and editorial staff's own research without the expressed written consent of the author. Privileged information or ideas obtained through peer review must be kept confidential and not used for personal advantage.

Submission-Author Guidelines

Articles should be uploaded and submitted through <https://dergipark.org.tr/en/pub/aiiibfd> address of the Journal. The title page, main body, copyright transfer form (signed by each author) and receipt of payment should be uploaded in separate files.

In order for manuscripts to be considered for Akdeniz İİBF Journal, **50\$** (Dollar) should be wired to the following account: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR960006400000262020077060. Receipt of payment should be uploaded during the manuscript submission as additional file. Submission fee for rejected manuscripts is not refundable. Resubmission fee will be paid for resubmitted manuscripts that have been rejected in any way.

Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is under evaluation process of the Akdeniz İİBF journal.

Double-blind Peer review

This Journal uses double-blind review, which means the identities of the authors are concealed from the reviewers, and vice versa. All contributions are typically sent to a minimum of two independent expert reviewers to assess the scientific quality of the paper. The Editor is responsible for the final decision regarding acceptance or rejection of articles. The Editor's decision is final. To facilitate this, please include the following separately:

Title page (with author details): This should include the title, authors' names, affiliations, addresses, acknowledgements, information regarding funding bodies and any Declaration of Interest statement, and a complete address for the corresponding author including an e-mail address. In addition author/s' short cv.'s and ORCID ID's should be on the title page.

Blinded manuscript (no author details): The main body of the paper (including the references, figures, tables and any acknowledgements) should not include any identifying information, such as the authors' names or affiliations.

Use of word processing software

- *It is important that the file be saved in the native format of the word processor used.
- *The text should be in single-column format.
- *Keep the layout of the text as simple as possible.
- *When preparing tables, if you are using a table grid, use only one grid for each individual table and not a grid for each row. If no grid is used, use tabs, not spaces, to align columns.
- *Tables and figures may be presented with captions within the main body of the manuscript.
- *To avoid unnecessary errors you are strongly advised to use the 'spell-check' and 'grammar-check' functions of your word processor.

Appendices

If there is more than one appendix, they should be identified as A, B, etc. Formulae and equations in appendices should be given separate numbering: Eq. (A.1), Eq. (A.2), etc.; in a subsequent appendix, Eq. (B.1) and so on. Similarly for tables and figures: Table A.1; Fig. A.1, etc.

Please submit math equations as editable text (use equation editor of the word processor) and not as images. Number consecutively any equations that have to be displayed separately from the text (if referred to explicitly in the text).

Footnotes

Footnotes should be used sparingly. Number them consecutively throughout the article. Many word processors can build footnotes into the text, and this feature may be used. Otherwise, please indicate the position of footnotes in the text and list the footnotes themselves separately at the end of the article. Do not include footnotes in the Reference list.

Color artwork

Please make sure that artwork files are in an acceptable format (TIFF (or JPEG), EPS (or PDF), or MS Office files) and with the correct resolution.

Figures

Ensure that each figure has a title on top. Supply title separately, not attached to the figure or in the figure. Number figures consecutively in accordance with their appearance in the text and place any notes below the figure body.

Tables

Please submit tables as editable text and not as images. Put the title on top and number tables consecutively in accordance with their appearance in the text and place any table notes below the table body. Table size should be adjusted accordingly with the page size. Tables can be positioned vertical or horizontal but page should be in portrait format.

Abstract

In the first page, there should be the manuscript's title, key words, Jel codes and its abstract (not exceeding 200 words).

Main body

1. The article should be prepared in MS Word format and compatible with A4 page structure. The text style should be set to Times New Roman 10 points. There should be 6nk space between top and bottom between paragraphs. In addition, single line spacing should be used on the entire Word page and the pages should be numbered.
2. Page margins (cm)

Top= 2	Bottom = 1.5
Left = 1.5	Right = 1.5
3. In all titles (including article title, section main and sub-titles, tables, figures etc.) use Times New Roman (size 11) font, in bold, first letters are in capital, 6nk before and after paragraph, single space. The main title should be written in 13 font size. Article title in Turkish and in English should be centered, the rest should be justified.
4. Abstract in English and Turkish should use size 10 Times New Roman font, first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left. Keywords and Jel codes should be written in Times New Roman 10 in italics and bold.
5. Footnotes should be in Times New Roman size 9.
6. Except Introduction and Conclusion other sections, sub-sections should be numbered as in: 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. etc.

7. Main text should be written in Garamond size 11 o) first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left.
8. All pages should be in portrait format.
9. References should start from a new page.
10. Articles should not exceed 30 pages.
11. Citations should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

in the case of more than two authors: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

If the references are made to more than one authors at the same time: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

References

Bibliography should include only the works which are cited in the text. Our journal uses the APA 6 style to cite. Authors should follow the spelling rules and format specified in the American Psychological Society Publication Guide published by the American Psychological Association. In addition, our journal suggests that DOI information of the cited articles should be included in the bibliography. For detailed information, see: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Books

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Papers

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Book Chapters

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya alışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Thesis

Özgöl, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Proceedings

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya alışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Sa Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Sa Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

Akdeniz İİBF journal conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who evaluate these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board in the first month, are evaluated by at least two referees from the Referee Board in the next 6 weeks. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the next 6 weeks, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion (following 2 weeks). The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Transfer Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also take part in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the consent of the Editorial Board.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz İİBF Journal, or manuscripts, which fail to meet the scientific criteria for an article’s content and form, are refused by the desk before the referee review process begins, or else the Editorial Board may make recommendations for changes in manuscripts.